
HET WERKLOOSHEIDSVRAAGSTUK *)

DOOR

P. A. COLIJN.

Het door mij te behandelen onderwerp mist stellig de attractie van nieuw te zijn.

Telkenmale en bij verschillende gelegenheden is het vraagstuk der werkloosheid aan de orde gesteld en behandeld.

In woord en geschrift.

In kringen van werkgevers en werknemers.

In de samenkomsten van zeer talrijke commissies.

In de vergaderingen van meer dan duizend gemeenteraden en evenzoovele colleges van B. en W.

Op de departementen en in de kabinetten van de ministers.

In den ministerraad en in de vergaderingen der Staten-Generaal.

Niet maar sedert kort, doch al gedurende een reeks van jaren.

En het resultaat?

Bij alle waardeering voor de talrijke en onvermoeide pogingen, zoowel tot leniging van de gevolgen der werkloosheid als ook tot bestrijding van het euvel zelve, kan men het onaangename gevoel maar moeilijk onderdrukken dat, niettegenstaande zóó groote krachtsinspanning en trots een zóó krachtig verweer gedurende een bijna zevenjarig tijdvak, hetgeen bereikt werd ten aanzien van de *bestrijding* der werkloosheid, niet in verhouding staat tot hetgeen te doen overbleef.

Begrijpelijk dat dan ook de vraag zich opdringt of wij van den geesl der werkloosheid wel ooit gehéél zullen worden verlost, of de bestrijdingsmiddelen wel juist waren gekozen, dan wel of alleen de toepassing ervan heeft gefaald.

---

*) Als referaat gehouden op de Antirev. partijconferentie te 's Gravenhage den 3en November, vindt deze verhandeling voorzien van enkele wijzigingen en aanvullingen, thans een plaats in *A.R. Staatskunde*.

In één bepaald opzicht is ongetwijfeld wél resultaat bereikt.

De geschiedenis der verlopen jaren heeft ons ten opzichte van het werkloosheidsvraagstuk *bescheidenheid* geleerd.

Bescheidenheid bij het beoordeelen van wat gedaan, mogelijk wel eens *verkeerd* gedaan is, maar ook wanneer de vraag moet beantwoord wat nog gedaan zou *kunnen worden*.

Aanvankelijk stonden de zaken in dit opzicht anders.

Het waren er werkelijk niet weinigen die meenden *de* oplossing te kennen. Menig geneesmiddel werd als snel en afdoende in zijn uitwerking, aangeprezen.

Geleidelijk is men in zijn uitlatingen minder positief geworden, de eerst zoo forsche klanken namen in sterkte af en verstomden allengs geheel.

Men is nu zoover gekomen dat men weet het *niet* te weten.

Zóó kon althans tot voor kort worden gezegd.

De drie prae adviezen door de heeren Dr. VAN DER WAERDEN, Prof. GOUDRIAAN en SERRARENS uitgebracht aan de Ver. voor Staathuishoudkunde en de Statistiek hieromtrent echter opnieuw twijfel doen ontstaan. Eén der prae adviseurs, Prof. GOUDRIAAN althans, meent te kunnen zeggen dat Nederland in de toekomst slechts die werkloosheid zal behoeven te hebben die het zelf verkiest.

Een der voorwaarden welke daarbij gesteld worden, zal in onzen kring vermoedelijk ernstige bedenking ontmoeten.

Deze voorwaarde is aldus geformuleerd:

„Wil men de werkloosheid ooit de baas worden dan moet men (dus) „van de hoogste Overheid verlangen dat zij haar uitgaven uitzet en „steeds verder uitzet, naarmate die van alle andere personen en corporaties inkrimpt”.

Men heeft van mij niet verlangt het geven van een oplossing. Mijn taak is beperkt tot het houden van een inleiding die mogelijk stof tot vruchtbare gedachtenwisseling zou kunnen bieden.

Het lijkt mij het meest te liggen in de lijn van de gegeven opdracht, indien ik tracht het onderwerp van den *practischen* kant te bezien.

Ter beperking van de discussie merk ik op, dat ik het vraagstuk der *jeugdwerkloosheid* buiten beschouwing liet. Niet wijl ik meenen zou dat dit deel van het werkloosheidsvraagstuk van belang ontbloomt is, maar integendeel omdat de beteekenis ervan door mij zoo groot

wordt geacht dat ik een behandeling, zoo tusschen andere vraagstukken door, minder gewenscht acht.

Het levert voldoende stof voor een afzonderlijke beschouwing.

De cijfers, aangevende het verloop der werkloosheid vanaf 1930 tot heden zijn meermalen gepubliceerd en in zekeren zin dan ook gemeen goed geworden.

Ze in *beknopten* vorm, en toch nog eenigszins *volledig* weer te geven heeft zijn eigenaardige moeilijkheden. Het meest juiste beeld wordt verkregen indien men de gegevens der overeenkomstige maanden der verschillende jaren vergelijkt, maar daarmee zou de beperking welke wij ons gesteld hebben, worden prijs gegeven.

Wij meenen dat volstaan kan worden met een vergelijkend overzicht der werkloosheid over de zomer- en winterseizoenen vanaf 1930, waarbij de cijfers weergeven telkens het *gemiddelde* over zes maanden, zoowel van de *werkloozen* als van de *werkzoekenden*, voor zoover deze laatsten betreft echter beperkt tot hen die ingeschreven staan bij de organen der arbeidsbemiddeling. (Bijlage I).

Een beter overzicht dan wij door het „totaal” der cijfers verkrijgen, geeft ons een splitsing der werkloosheid over verschillende bedrijfspgroepen te zien. In een artikel van de hand van den heer A. B. VELT-HUISEN, referendaris bij de Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling, troffen wij zulk een splitsing aan over de groepen: Industrie, Handel en Verkeer en Landbouw, van welke splitsing wij een beknopte weergave geven in bijlage II.

Ook hier hebben de cijfers weer betrekking op alle werkloozen en dus niet alleen op de *werkzoekenden*, terwijl de gedeeltelijk werkloozen in de tabel verwerkt zijn zóó, dat drie gedeeltelijk — voor één geheel werkloozen zijn gerekend.

Uit deze gesplitste cijfers blijkt — hoe ware anders te verwachten — wel heel duidelijk het verband tusschen de werkloosheid en het conjunctuurverloop.

Wij zien, vrijwel zonder eenige onderbreking de lijn zich in een stijgende richting bewegen tot er in de 2e helft van 1936 een ombuiging in benedenwaartsche richting merkbaar wordt, welke daling zich in 1937, althans in vergelijk met de overeenkomstige seizoenen van vorige jaren, bleef voortzetten.

Was het mijn bedoeling mijn referaat in punten te verdeelen, ik zou dan kunnen spreken over „Hoe het was en hoe het is”.

Ik doe dit niet, omdat ik dan mogelijk het gevaar zou lopen dat men verwachten zou dat daarop nog een derde punt volgen moest n.l. hoe het worden zal.

Aan een dergelijke voorspelling waag ik mij niet.

Wèl ben ik van gevoelen dat ik over wat nog te komen staat niet geheel en al zal kunnen zwijgen, maar ik wil, wat ik daarover zeggen zal, dan saamvatten in deze woorden:

„Welke moeilijkheden ons nog te wachten staan.”

Wij zijn er ál te veel aan gewoon geraakt te spreken van „Crisis-werkloosheid” en zijn daardoor zoo licht geneigd de huidige werkloosheid *uitsluitend* te schrijven op rekening van de ongunstige economische omstandigheden waardoor de laatste jaren zich hebben gekenmerkt.

Een dergelijke wijze van doen is echter van oppervlakkigheid niet vrij.

Natuurlijk staat het buiten elken twijfel vast dat de crisis grooten, zéér grooten invloed op ons werkloozencijfer heeft uitgeoefend, 't geen ook wel duidelijk blijkt uit de ná de economische opleving ingetreden daling van het cijfer, maar de *eenige* oorzaak is hij niet.

Men moge dit aanvankelijk hebben gemeend, het onderzoek der latere jaren, hoewel nog geenszins volledig, heeft voldoende cijfermateriaal opgeleverd om te doen zien dat verschillende en zeer uiteenlopende oorzaken tot vorming van het zoo ongunstig beeld hebben meegewerkt.

Zeer belangrijk zijn in dit opzicht de gegevens, verwerkt in den brief door den toenmaligen minister van Sociale Zaken, dato 25 September 1936 gericht aan den voorzitter der Tweede Kamer der Staten Generaal, waarin mededeeling wordt gedaan van de resultaten van een onderzoek, naar *de oorzaken van de toeneming der werkloosheid*.

Op grond van deze gegevens en van verschillende publicaties van den Directeur van den Rijksdienst der Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling, Ir. VERWEY, meen ik dat wij als belangrijkste „bijoorzaken” welke de arbeidsmarkt ongunstig hebben beïnvloed en nog beïnvloeden, kunnen noemen:

De normale bevolkingsaanwas.

De wijziging in den bevolkingsopbouw.

De rationalisatie en mechanisatie der bedrijven.

De gewijzigde structuur.

Het nagenoeg geheel wegvallen der emigratie.

Sprekende over het ongunstig conjunctuurverloop der jaren na 1930 ben ik voornemens daarbij alles te laten rusten wat tot de *oorzaken* van den crisis moet worden gerekend en bepaal mij slechts tot de *gevolgen* welke de arbeidsmarkt van de daling van het welvaartspeil onderging.

Deze gevolgen waren merkbaar in bijna alle takken van het bedrijfsleven, zooals valt af te leiden uit de zooeven genoemde verdeeling der werkloosheidscijfers over de drie *bedrijfsgroepen*: Industrie, Handel en Verkeer en Landbouw. Duidelijker treedt de ongunstige invloed nog aan den dag indien wij de splitsing verder doorvoeren en wel tot de verschillende *bedrijfsklassen*, althans wat de eerste twee groepen betreft. (Bijlage III).

Voor sommige takken van bedrijf was de afnemende der werkgelegenheid niet veel minder dan ruïneus, hetgeen niet te verwonderen valt als wij zien welke geweldige afmeting de daling van onzen in- en uitvoerhandel in ditzelfde tijdvak aannam:

	<i>Wereldinvoer *)</i>	<i>Invoer van Nederland</i>
1929	35.595	1.106.4 = 3.11 %
1932	13.969	523.7 = 3.75 %
1933	12.458	485.9 = 3.90 %
1934	11.986	417.4 = 3.48 %
1935	12.227	384 = 2.94 %

	<i>Werelduitvoer *)</i>	<i>Uitvoer van Nederland</i>
1929	33.024	799.7 = 2.42 %
1932	12.885	340.9 = 2.65 %
1933	11.713	291.8 = 2.49 %
1934	11.311	286.1 = 2.53 %
1935	11.554	271.3 = 2.35 %
1936	12.492	280.7 = 2.25 %

*) De waarde der goederen is uitgedrukt in millioenen gouddollars.

	<i>Wereldin- en uitvoer te zamen *)</i>	<i>In- en uitvoer van Nederland te zamen</i>
1929	68.619	1.906.1 = 2.78 %
1932	26.854	864.6 = 3.22 %
1933	24.171	777.7 = 3.22 %
1934	23.297	703.5 = 2.72 %
1935	23.781	657.5 = 2.72 %
1936	25.543	664.7 = 2.60 %

Uit deze cijfers valt het volgende af te leiden:

1e. dat de wereldhandel in vergelijking met 1929, in 1936 tot op ongeveer een derde is teruggevallen,

2e. dat, niettegenstaande de Regeering met inspanning van alle krachten, op alle fronten getracht heeft te behouden van wat was, en niet naliet waar mogelijk zelfs voordeelen te behalen, het uiteindelijk resultaat is, dat het Nederlandsche percentage in den geheelen wereldhandel van 1929, wel ten *naastenbij*, maar toch niet *geheel en al* kon worden behouden.

Hoewel de cijfers van de verlopen maanden over 1937 zoowel naar *waarde* als naar *hoeveelheid* der goederen berekend, op een aanzienlijke vooruitgang wijzen, zal het einde van het jaar moeten worden afgewacht eer zal kunnen worden vastgesteld of ons *aandeel in procenten uitgedrukt* weder een toename vertoont.

Moeilijker dan vast te stellen *dat* zoowel crisis als een aantal andere factoren het werkloozencijfer ongunstig hebben beïnvloed, is het om aan te geven in *welke mate* elk der oorzaken dit *afzonderlijk* hebben gedaan.

De publicaties hierover verschenen, dragen nog niet het karakter van volkomenheid, kunnen dit ook niet doen, omdat het onderzoek nog niet is afgelopen en het licht dat over dit vraagstuk is opgegaan, is dan ook in geen een deele toereikend om ons een *volledig* beeld van den invloed en onderlingen samenhang der oorzaken te geven.

Het reeds eerder genoemde schrijven van Z.Exc. den minister van Sociale Zaken bevat echter wel zóóveel gegevens dat wij ons aan de hand daarvan ongeveer een voorstelling kunnen maken van de vele en ingrijpende veranderingen welke zich op menig terrein voltrokken.

---

*) De waarde der goederen is uitgedrukt in millioenen gouddollars.

De normale bevolkingsaanwas.

In normale tijden behoeft de gewone bevolkingstoename niet bepaald tot werkloosheid of tot vermeerdering daarvan te leiden.

Zoolang met den normalen aanwas ook gepaard gaat een regelmatige ontwikkeling van het welvaartspeil, kunnen de zich nieuw aandienende arbeidskrachten ingevolge de door die vermeerdering ontstane behoeften, door de arbeidsmarkt wel worden geabsorbeerd.

Dat bevolkingsdichtheid ten aanzien van het werkloosheidsvraagstuk geen overwegende rol speelt wordt wel bewezen door het feit dat in de Ver. Staten van Amerika, hoewel slechts een bevolkingsdichtheid hebbende gelijk aan een vijftiende van die van Nederland, de werkloosheid op een bepaald tijdstip een hoogte bereikte van bijna 8 % terwijl het cijfer ten onzent ook in de ergste periode, nog altijd belangrijk daar beneden bleef.

Waar echter in de achter ons liggende jaren een deel van de welvaart en nog wel een zeer belangrijk deel weg viel, kan het niet anders of de normale bevolkingsaanwas is tijdens den crisisduur wél een factor van beteekenis geweest in het stijgend werkloozencijfer.

Bijlage IV geeft eenige cijfers betreffende bevolkingsdichtheid en geboorteoverschot in verschillende Europeesche landen, welke cijfers sterk uiteenloopen. Nederland heeft bij een bevolkingsdichtheid van 248 per K.M.² een geboorteoverschot van 11.5 per 1000 en wordt wat dit laatste cijfer betreft slechts overtroffen door Rusland met 22, Polen met 12, Yugo Slavië met 14.5 en Griekenland met 16.2. Voor Zweden zijn de cijfers 14 en 2.1, voor Noorwegen 9 en 4.3 en voor Frankrijk 76 en — 0.5.

De wijziging in den bevolkingsopbouw.

De nadeelige invloed hier genoemd, heeft nog versterking gevonden in de wijziging welke zich bezig is te voltrekken in den bevolkingsopbouw.

Al sedert geruimen tijd kan worden waargenomen dat de stijging van het percentage van personen in den z.g. productieven leeftijd, belangrijk uitgaat boven dat van den normalen bevolkingsaanwas.

Bijlage V geeft aan, op hoeveel het aantal werknemers einde dezes jaars ongeveer te stellen valt in vergelijking met 31 Dec. 1930, terwijl een volgende berekening in de zelfde bijlage opgenomen, doet zien hoe groot dit getal zou geweest zijn indien alleen maar te rekenen

ware geweest met de normale bevolkingstoename en niet met den gewijzigden *opbouw*.

Deze cijfers spreken voor zichzelf!

Over een drietal jaren, eind 1940 zullen er rond 300.000 mannelijke en 90.000 vrouwelijke werknemers meer zijn dan bij de laatstgehouden volkstelling.

Alleen uit hoofde van gewijzigden opbouw der bevolking — waartegen elk verweer ontbreekt, zijn de getallen reeds 100.000 en 30.000. Ook Dr. VAN DER WAERDEN komt in zijn praeadvies tot de conclusie dat in de eerste jaren op de maatschappij de last rust om naast de opheffing van de tegenwoordige werkloosheid ook te zorgen dat jaarlijks ongeveer 40000 mannen *nieuw* werk vinden.

Na deze cijfers, welke dan nog maar betrekking hebben op een *twee*-tal „bijoorzaken” behoort er wel eenige moed toe om het onderzoek nog verder voort te zetten. Wij willen het desniettemin doen, hoewel het beschikbare materiaal schaarscher en de becijfering daardoor minder stellig wordt.

Rationalisatie en mechanisatie.

Het *mijnbedrijf* levert hierover cijfers die nog een redelijken houvast bieden.

De productie in den mijnbouw bedroeg in 1930 12.210.000 ton kolen. De cijfers over 1935 geven een nagenoeg gelijke hoeveelheid te zien n.l. 11.878.000 ton.

Toch vertoonde het aantal arbeiders een vermindering van 5500, terwijl niet minder dan 21.000 slechts gedeeltelijk werkten.

De geheele vermindering van het aantal arbeiders kan dus vrijwel worden toegeschreven aan rationalisatie en mechanisatie van het bedrijf.

In de *rijwielinindustrie* valt — hoewel uiteraard op veel bescheidener schaal, iets dergelijks op te merken. Bij een nagenoeg gelijke productie, een vermindering van rond 500 arbeiders. Ook hier dus invloed van rationalisatie en mechanisatie.

Voor de *constructiewerkplaatsen* wordt op grond van becijfering een ongeveer gelijk aantal aangenomen.

In de *machinefabrieken* is het méér ingrijpend.

Het aantal arbeiders bedroeg in 1934 14.200 tegen 24.900 in 1930

De hoeveelheid verbruikt ijzer daalde in dezelfde periode van 111.5 tot 78.5 miljoen K.G. De daling van eerste cijfer gaat belangrijk uit boven die van het tweede zoodat naar schatting de werkloosheid van ongeveer 3000 arbeiders moet worden geweten aan de hiervoor genoemde factoren.

Ook het *bakkers-, chocolade- en suikerwerkbedrijf* benevens dat der *slagers* ontkwam niet aan den invloed van mechanisatie.

Een aantal van 800 arbeiders werd hiervan het slachtoffer.

In de *sigarenindustrie* is de teruggang van het aantal arbeiders zéér aanzienlijk als gevolg van de invoering van machines. Het getal wordt gesteld op 3500, waartegenover echter een niet onaanzienlijk getal jonge menschen weder werden tewerk gesteld:

In de *papierindustrie* eischte de rationalisatie 800 slachtoffers. In dit bedrijf steeg de prestatie per arbeider van 186 tot 225.

Ook de werkloosheid onder de *havenarbeiders* kan voor een belangrijk deel aan de rationalisatie van het bedrijf worden toegeschreven. Voorzoover het Rotterdam betreft is de prestatie per arbeider dermate gestegen dat van 2300 werkloozen er 1000 op rekening van bovengenoemden factor kunnen worden gesteld.

Staat de groote invloed der rationalisatie en mechanisatie op het werkloozencijfer dus buiten elken twijfel vast, men mag niet uit het oog verliezen dat — ware men hiertoe niet overgegaan, de gevolgen voor de arbeidsmarkt mogelijk nog ernstiger waren geweest.

Gewijzigde structuur.

Zij het misschien niet in dezelfde mate als rationalisatie en mechanisatie zulks doen, ook de gewijzigde structuur laat niet na haar ongunstigen invloed op de arbeidsmarkt te doen gelden.

Zulks treedt o.m. aan den dag bij de steenbakkerijen voorzoover het betreft de vervanging van klinkerbestrating door gesloten wegdek.

Bij een vroegere gelegenheid is er door mij reeds op gewezen dat bij vervanging van grindwegen door gesloten wegdek niet zelden 90 % der arbeiders overbodig wordt.

Ook wat de katoenindustrie betreft schijnt men geneigd een deel en nog wel een zeer belangrijk deel der werkloosheid — in het meergenoemd schrijven van den minister van Soc. Zaken wordt zelfs het cijfer van 14.000 genoemd, toe te schrijven aan structuurwijziging.

Ik weet dat wij ons thans bevinden op het terrein der niet te con-

troleeren cijfers maar heb met deze mededeeling dan ook geen ander bedoelen dan in het licht te stellen hoe ons werkloozenleger schier van allen kant aanvulling ondervindt.

Het wegvallen der emigratie.

Ook dit is een factor van niet geringe beteekenis, vooral als wij mede in aanmerking nemen dat tot voor betrekkelijk korten tijd wij *onze* poorten voor den vreemdeling nog wijd hadden open staan.

Aan een artikel van Ir. R. A. VERWEY, Directeur van den Rijksdienst der Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling, verschenen in het Septemhernummer 1936 van het Tijdschrift van den Nederlandschen Werkloosheidsraad, ontleen ik in dit verband het volgende:

„In de jaren 1926—1933 is onze bevolking doordat de toestrooming uit het Buitenland het vertrek overtrof, met 96.230 personen „toegenomen. Wegens een grootere terugkomst uit-dan vertrek naar „de koloniën moet dit cijfer nog worden verhoogd met 11.653.”

Indien wij aannemen dat van dit getal ongeveer de helft als werknemer is te beschouwen, hetgeen vermoedelijk niet overdreven is te noemen, hoewel juiste gegevens daaromtrent niet beschikbaar zijn, dan krijgen wij het cijfer van ongeveer 50.000.

Hoewel hiervan ongeveer 30.000 in huishoudelijke diensten werkzaam zijn blijft toch nog een getal van 20.000 over dat bij den aanvang der werkloosheidsperiode ongetwijfeld niet heeft nagelaten de arbeidsmarkt ongunstig te beïnvloeden, terwijl de 30.000 vrouwen toch stellig in sommige gevallen ook plaatsen zullen hebben ingenomen die anders door krachten uit eigen land zouden zijn bezet.

Hiertegenover staat — ik kom daarop straks nog nader terug — dat van emigratie in de laatste jaren nagenoeg geen sprake meer is geweest.

Mij wagende aan een recapitulatie der gegeven cijfers, welke voor sommige onderdeelen slechts op een schatting kunnen berusten kom ik tot de volgende getallen, waarbij ik mij dan nog uitsluitend tot de *mannelijke* werknemers bepaal:

Normale bevolkingsaanwas	140.000
Gewijzigde opbouw onzer bevolking	66.000
Rationalisatie, mechanisatie, structuurwijziging	60.000
Vestigingsoverschot tot 1933	20.000
	286.000

In ronde cijfers dus 300.000 en dat alleen uit wat wij noemen „bijoorzaken”.

Ik heb mij tot heden beperkt tot het noemen van hetgeen tot de oorzaken van de toeneming der *werkloosheid* gerekend kan worden. Dit is niet geheel hetzelfde als wanneer wij in onze beschouwing hadden betrokken de toeneming van het *cijfer der ingeschreven werklozen*.

Doen wij dit laatste óók, en het komt mij voor dat het nuttig kan zijn, dan moet ik nog op een andere oorzaak wijzen, op een oorzaak welke ge evenwel niet in officieele stukken vermeld vindt.

Het is . . . *de bestaande steunregeling*.

Hoe leerzaam zou het zijn indien wij over cijfers beschikten welke der waarheid getrouw, weergaven hoe groot het aantal is van hen, die, hoewel vroeger zelden regelmatig arbeid verrichtend, kans hebben gezien, zij het soms na een of meer vruchteloze pogingen, de veilige haven onzer steunregeling binnen te vallen en die nimmer meer aan uitvaren denken?

Ze zijn er echter niet deze cijfers — ze hadden er misschien kunnen zijn indien een uitgebreid onderzoek was ingesteld naar den levensloop der steuntrekkers vóór zij als zoodanig in de regeling werden opgenomen.

Afgaande op wat de practijk leert, geloof ik dat wij het aantal van deze werklozen vrij aanzienlijk mogen noemen en dat, mede gelet op het resultaat van het werkloosheidsonderzoek in 29 gemeenten op 16 Jan. 1937 een schatting van 10 % van het totaal vermoedelijk niet aan den hoogen kant is, terwijl een hooger cijfer stellig niet tot de onmogelijkheden behoort.

Tenslotte is er nog een andere, eveneens niet onbeteekenende groep waaromtrent de vraag gewettigd is of zij wel onder de geregistreeerde werklozen behooren te worden opgenomen. Ik doel op hen, die regelmatig of vrijwel regelmatig arbeid hebben, meestal in het zelfde bedrijf, maar die bij het geringste verlet, ook al is het maar door korten tijd van sneeuw of vorst, welke gebeurtenissen toch vóór het bestaan der steunregeling ook niet tot de zeldzaamheden behooren, onmiddellijk den weg naar het stempellokaal weten te vinden, hetgeen weer tot gevolg heeft dat menige patroon op die wijze zijn arbeiders wel eens iets langer aan de goede zorgen der gemeenschap toevertrouwt dan vroeger het geval was en dan ook nu strikt noodig is.

Lettede op al de genoemde factoren behoeft de regelmatige stijging

van het werkloozencijfer tot de ontstellende hoogte van medio '36 ons allerminst te verwonderen.

Indien wij ons ergens over te verwonderen hebben dan is het hierover, dat de toestand nog is zooals ze is.

Het is wel duidelijk dat de Overheid, waarvan ook in dit geval weer *alles* werd geëischt en verwacht, zich voor een uiterst zware taak zag geplaatst, een taak die met schier bovenmenselijke inspanning werd volbracht.

Wij denken allereerst aan het verstevigen van het ingezonken economisch leven, een der middelen om de werkloosheid voorzoover zij althans met deze inzinking in verband staat, op de meest natuurlijke wijze te bestrijden.

In deze richting is stellig véél gedaan, in het bijzonder door te trachten met alle ten dienste staande middelen een nog verderen val te voorkomen.

Met alle ten dienste staande middelen.

Wij denken hierbij in de allereerste plaats aan de crisismaatregelen.

Het waren evenzovele noodverbanden, maar er is dan toch dit bereikt dat het economisch leven van Nederland werd gestut en geschraagd zoodat het bleef op een peil, vanwaar naar de uitkomst heeft geleerd, een herstel, ja zelfs een vrij spoedig herstel zich kon inzetten.

Ik zeg met opzet: dat het herstel zich kon *inzetten, voltrokken* heeft het zich nog niet, en wij mogen misschien de vraag wel stellen, omdat een volledig economisch herstel onmisbare voorwaarde is voor een krachtige daling van het werkloozencijfer, of er geen gevaar dreigt dat men zal gaan vergeten dat hetgeen gedaan werd, niet anders was dan het leggen van een noodverband?

De Regeering kan op het terrein van het economische leven, dat het hare toch eigenlijk niet is, wel iets doen, maar zeker niet *alles*.

Zij kan middelen beramen om het verloren afzetgebied te herwinnen of nieuwe terreinen te veroveren, hetgeen zij niet heeft verzuimd te doen.

Zij kan de binnenlandsche markt voor eigen product reserveeren, zij kan handelsmissies uitzenden, maar den handelsgeest wekken kan zij niet.

Overheid en volk hebben op het terrein van het economische leven

elkander noodig en het is naast een krachtige regeeringshulp de energie van het Nederlandsche volk waaraan wij thans meer dan ooit behoefte hebben.

Wij kunnen volkomen begrijpen dat bij de snelle ontwikkeling van de Zuid-Amerikaansche Staten een land als Engeland zich het leeuwen-aandeel der te behalen voordeelen wist te verschaffen, wij begrijpen ook nog wel dat andere groote landen ons daarin vóór zijn, maar dat België ons ver in de schaduw stelt, verstaan wij niet, al houden wij ook rekening met de verschillende geaardheid der voortbrengselen dezer beide landen.

Een ander voorbeeld.

Er is een tijd geweest dat het handelsverkeer tusschen Danzig en de Nederlanden zeer intensief was.

Gedurende een vrij lange periode, van 1580—1620 daalde het aandeel dat de Nederlandsche vlag in het havenverkeer had, niet beneden 46 %.

In 1620 bedroeg het zelfs 83 %.

Het havenbestuur van Danzig gaf in 1937 cijfers betreffende het *huidige* handelsverkeer.

Pijnlijk doet het aan te zien dat Nederland uit de rij verdwenen is ook al houdt men rekening met de opkomst van het nabijgelegen Poolse Gdynia.

Frankrijk staat het laatste met nog niet ten volle 1 %, maar zelfs dit weinige heeft Nederland niet kunnen bereiken.

Wat valt hiervan nu te zeggen?

Is de daling van het percentage van ons aandeel in den totalen wereldhandel alléén gevolg van handelsbelemmeringen of is er mogelijk ook sprake van verzwakking van den handelsgeest?

Ik moet het antwoord hierop schuldig blijven en stel slechts de vraag.

Er is eenige goede wil voor noodig, om de *werkverschaffing* te rangschikken onder de middelen waarmede de werkloosheid wordt bestreden.

Nu het echter regel geworden is om, onder de maatregelen door de Regeering getroffen, ook aan de werkverschaffing een plaats en zeker niet de laatste plaats in te ruimen, willen wij ook aan dit vraagstuk aandacht schenken.

Vrijwel van meet af aan hebben Rijks- en Gemeentelijke Overheid zich op het standpunt geplaatst dat het presentereen van arbeid verre te verkiezen is niet alleen boven het *geven* maar ook boven het *ontvangen* van steun, al is daarbij m. i. wat al te veel de aandacht geconcentreerd op één bepaalden door haar gewilden vorm van het verrichten van arbeid, n.l. die van de werkverschaffing, met terzijde stelling van andere methoden waarmede toch ongetwijfeld, gezien de ervaring, bevredigende resultaten te bereiken zijn.

Werkverschaffing brengt, het is over bekend, als regel vrij belangrijke bijkomende kosten, d. w. z. kapitaalsuitgaven met zich en *dat het cijfer van 40000 tewerkgestelden practisch niet of slechts zeer weinig is overschreden, vindt vermoedelijk ook alleen dáárin zijn oorzaak.*

Naar het mij voorkomt is dan ook geen enkele grond aanwezig om te verwachten dat in de toekomst een belangrijk hooger cijfer zal worden bereikt.

Eer het tegendeel.

De beste werkverschaffingsobjecten, ik bedoel daarmede de meest voor de hand liggende, de meest noodzakelijke, maar vooral ook die met het grootste loonbestanddeel en de geringste bijkomende kosten, zijn het eerst uitgevoerd.

Was in den beginne een loonbestanddeel van 80 % geen zeldzaamheid, thans is een gemeentebestuur al zeer tevreden indien het percentage van 50 bereikt wordt.

Dit beteekent dat het verder bewandelen van den weg der werkverschaffing op een in verhouding steeds grooter bedrag aan kapitaalsuitgaven zal komen te staan. Waar nu een groot deel der werkverschaffingsobjecten ligt op het terrein der gemeentebesturen en de toeneming der schuldenlast bij een voorzichtig beheer haar grenzen heeft, verwacht ik — tenzij bijzondere maatregelen worden getroffen tot financiering der bijkomende kosten, in de toekomst eerder een daling dan een stijging van het aantal arbeiders dat bij de werkverschaffing een employ vindt.

Naast de werkverschaffing had het vraagstuk der *werkverruiming* de aandacht der Regeering.

Bij de wet van den 2en Juli 1934 werd op de Rijksbegrooting voor het dienstjaar 1934 een bedrag van *60.000.000 gulden gebracht*

voor kosten van Rijkswerken, uitgevoerd in het belang van de werkverruiming, en voorschotten of bijdragen in de kosten van werken, welke tot dat doel door anderen worden uitgevoerd.

Dit crediet werd bij de wet van 1 Augustus 1936 met f 6.300.000, en bij de wet van 22 April 1937 nogmaals met f 33.700.000 verhoogd, zoodat in totaal beschikbaar werd gesteld een bedrag van f 100.000.000.

Volgens het driemaandelijksch verslag waren op 1 October dezes jaars *uitgevoerd*:

97 Rijkswerken tot een bedrag van	f 10.055.002.37
70 Overige werken tot een bedrag van	f 5.621.689.57
	<hr/>
	f 15.676.691.94

Geheel of gedeeltelijk in uitvoering waren:

34 Rijkswaterstaatwerken	f 10.125.368.12
112 Overige werken	f 28.420.446.20
	<hr/>
	f 38.545.814.32

Goedgekeurd waren de bestekken van:

11 Rijkswaterstaatswerken	f 826.680.—
13 Overige werken	f 1.324.008.—
	<hr/>
	f 2.150.688.—

Goedgekeurde plannen nadat over de loonen overeenstemming is bereikt:

15 Overige werken	f 1.744.427.50
-----------------------------	----------------

Goedgekeurd doch over de arbeidsvoorwaarden moet nog worden onderhandeld:

38 Overige werken	f 15.365.290.—
-----------------------------	----------------

Plannen geheel of gedeeltelijk in werkverschaffing uit te voeren:

68 Plannen waarvan 31 geheel en 37 gedeeltelijk in werkverschaffing worden uitgevoerd	f 7.449.777.76
---	----------------

Plannen welke gedeeltelijk door het Werkfonds worden gefinancierd:

31 Plannen	f 11.755.805.84
Industrieel projecten	f 2.350.400.—

Voor de uitvoering van al deze werken zijn de gelden reeds toegestaan of geblokkeerd, zoodat in feite vrijwel over het geheele bedrag is beschikt. Evenwel blijkt dat ongeveer drie en een half jaar na de tot standkoming der wet, voor niet meer dan 16.000.000 gulden geheel is uitgevoerd, en voor ongeveer 36 millioen nog onderhanden is.

In welke mate heeft nu het Werkfonds bijgedragen tot de zoo gewenschte werkverruiming en welke verwachtingen kan men daarom trent ten opzichte van de toekomst nog koesteren?

Zie ik goed dan heeft menigeen zijn verwachtingen in den aanvang te hoog gespannen.

Wat leeren ons de cijfers?

Het is tot heden niet mogen gelukken het aantal arbeiders op de *bouwplaatsen* hooger op te voeren dan 3866. Vermeedert men dit cijfer met het getal van hen die door deze wijze van werkverruiming *indirect* arbeid hebben gevonden of behouden in fabrieken en werkplaatsen en dat op ongeveer een gelijk aantal te stellen valt, voegt men daar nog bij 1500 man die bij de werkverschaffingsobjecten welke door het Werkfonds worden gefinancierd, zijn te werk gesteld, dan komen wij nog niet boven de 9500.—.

Gemiddeld heeft het aantal arbeiders die op bovengenoemde wijze direct of indirect geholpen werden dan ook niet meer dan 8000 bedragen.

Een andere groepeerling van de cijfers werpt nog weer een ander licht op de zaak.

De kosten om op de bouwplaats één arbeider gedurende één week te werk te stellen bedragen rond f 100.—.

In aanmerking nemende dat mét dien eenen man een tweede, in werkplaats of fabriek of bij het transport, arbeid vindt, komt men per man tot f 50.— per week.

Ir. VETTER de 2e Secretaris van het Werkfonds aan wiens hulpvaardigheid ik deze cijfers dank, durft iets verder te gaan door tegen één man óp het werk, anderhalf elders te nemen. Waar echter een belangrijk deel der materialen van buitenlandschen oorsprong is, geloof ik dat wij het zekerst gaan, door aan te houden het bedrag van f 50.—.

Indien het de geheele som van f 100.000.000.— in vier jaar volledig verwerkt zou zijn, waarvan echter gezien den stand, op het oogenblik geen sprake kan zijn, zouden daarmee, dooreengenomen 10000 arbeiders direct en indirect te zamen aan werk zijn geholpen.

Hoewel een dergelijk aantal zeker niet zonder beteekenis te noemen is, blijkt er toch wel uit dat het Werkfonds, hoezeer ook gewaardeerd, omdat langs dezen weg tevens veel is kunnen tot stand komen dat anders achterwege had moeten blijven, *als middel tot bestrijding der werkloosheid toch maar van beperkte werking is.*

De bemiddeling van het Werkfonds strekte zich aanvankelijk ook uit tot industriële projecten, met de behandeling waarvan de tweede afdeling was belast welke later is overgegaan naar de *N.V. Maatschappij voor Industriefinanciering.*

Van deze N.V. is nog slechts verschenen het verslag over de eerste drie maanden van haar arbeid, van October—eind Dec. 1936.

Kan het Werkfonds bij zijn publicaties tot in bijzonderheden vermelden waar en op welke wijze de gelden werden besteed, immers het geeft, waar Rijk en groote gemeenten als Den Haag, hun werken waar mogelijk door het fonds laten financieren, zelfs een zekere „standing” op deze wijze te worden geholpen; de Mij voor Industriefinanciering neemt in haar verslag om volkomen begrijpelijke redenen de meest mogelijke discretie in acht, met gevolg dat wij er maar weinig uit kunnen leeren.

Bij de overname van de industrieafdeling van het Werkfonds waren nog 68 aanvragen in behandeling terwijl in de verslagperiode hieraan 68 nieuwe werden toegevoegd.

Het resultaat is geweest dat in totaal niet veel meer dan een bedrag van f 2.000.000 als crediet kon worden verstrekt.

Het aantal gevallen waarin op doelmatige wijze hulp kon worden verleend is stellig kleiner dan van sommige zijde zal zijn verwacht.

Anderzijds zou het weer onjuist zijn de werkelijke beteekenis van deze hulpverlening af te meten naar het *bedrag* 't welk door de Mij voor Industriefinanciering is beschikbaar gesteld.

Deze bijstand draagt toch steeds het karakter van *aanvullende hulp*. Nimmer wordt het geheele benodigde bedrag verstrekt.

Voorzover bekend is, heeft de medewerking van de Mij voor Ind. fin. er niet toe geleid dat groote, nieuwe industrieën werden gesticht, wél werd het maken van nieuwe producten door bestaande ondernemingen mogelijk gemaakt.

Tot een uit den „grond stampen” van nieuwe industrieën heeft deze Regeeringshulp dus, misschien tegen veler verwachting in — niet geleid. Indien ergens dan worden wel op het terrein van het indu-

striëele leven de grenzen van het mogelijk door de practijk bepaald.

Noch aan stichting, noch aan uitbreiding van noodlijdende industrieën bestaat behoefte. Grooter bleek de behoefte aan saneering van een aantal industrieën, op welk terrein dan ook veel nuttig werk is verricht, al zal dit in bepaalde gevallen wel eens gepaard gegaan zijn met ontslag van arbeiders in plaats van met aanstelling van nieuwe arbeidskrachten.

Het spreekt wel vanzelf dat de beteekenis van de door de Mij voor Industriefinanciering verleende hulp, voor de werkverruiming niet zoo gemakkelijk aanwijsbaar is.

Wij krijgen misschien er het best een indruk van als wij in aanmerking nemen dat voor het in dienst stellen en in dienst houden van één arbeider een kapitaal noodig blijkt van f 6000.— tot f 10.000.—, gemiddeld dus van f 8.000.—.

Om ons leger van werkloozen dus met b.v. 10.000 te verminderen, toch zeker geen overmatig groot getal, zou een bedrag van f 80.000.000.— benoodigd zijn.

Nu zou ik niet willen beweren dat zulk een bedrag niet zou kunnen worden ter beschikking gesteld, de beoordeeling daarvan ligt zeker niet bij deze vergadering en nog minder bij mij, maar men vergete niet dat wij óók rekening hebben te houden met onzen bestaanden export, welke weer in nauw verband staat met de waarde van door ons te importeeren goederen.

Nu valt van te voren zeker nooit met stelligheid uit te maken waar en in welke mate eventueele nadeelige gevolgen van onze verhoogde industrialisatie en daardoor verminderden import zullen optreden, maar dat men, om die gevaren te ontloopen zeer *geleidelijk* en niet *stoots-gewijze* zal moeten te werk gaan, ligt m. i. wel voor de hand.

Voorloopig zal men goed doen de industriefinanciering méér te zien als een middel tot verbreding en versteviging van de basis van ons economisch leven, hetgeen juist door bevordering van klein industrieën plaats vindt, dan als een aanvalswapen bij den strijd tegen de werkloosheid.

Of dan misschien aan een bevorderen, of liever aan een sterker bevorderen der emigratie, groote beteekenis zal kunnen worden gehecht?

De resultaten hiervan zijn nauw verbonden met de *mogelijkheden* welke op dit gebied aanwezig zijn en juist die mogelijkheden waren

de laatste jaren en zijn nog immer zéér beperkt. Het is er mee gesteld als met onzen export: er moet buiten onze landsgrenzen bereidheid gevonden worden om een deel van ons bevolkingssurplus op te nemen en juist dááaraan mangelt het maar al te zeer.

Cijfers welke een volkomen juist beeld van den omvang der emigratie geven, zijn moeilijk te verkrijgen.

Noch de gegevens ontleend aan de afschrijving uit de bevolkingsregisters der Nederlandsche gemeenten, noch die welke betrekking hebben op de uit de havens van Rotterdam en Amsterdam als „Landverhuizers” vertrokken personen vermogen ons betrouwbare aanwijzingen te geven omtrent het werkelijk aantal emigranten.

Wel mag als vaststaand worden aangenomen dat voorzoover de jaren 1935 en 1936 betreft alleen de emigratie naar Z. Afrika van betydende beteekenis was, (631 in 1935 en in 1936 ruim 2000 personen).

Evenwel, sedert kort zijn door de Regeering der Zuid Afrikaansche Unie weder nieuwe bepalingen vastgesteld welke naar het zich laat aanzien er niet op gericht zijn de emigratie te vergemakkelijken.

Het behoeft daarom niet te verwonderen dat sommigen behalve naar Z. Afrika den blik naar elders richten. Zoolang men daarbij Argentinië of andere Zuid Amerikaansche landen op het oog heeft, valt zulks toe te juichen hoewel aan een massalen uittocht derwaarts niet te denken valt, bovendien zijn de eischen die aan den immigrant gesteld worden hoog.

Ook zonder de verwachtingen al te hoog te spannen is hier voor krachtige regeeringshulp m.i. wel aanleiding, zonder welke hulp emigratie naar alle landen vrijwel tot de onmogelijkheden behoort.

Indien men echter meent dat de oplossing van het emigratievraagstuk maar voor het grijpen ligt, zóó zelfs, dat men, nog vóór een proef is genomen, al spreken durft van een „Nieuw Nederlandsch Stamland” en daarbij dan heenwijst naar Nieuw-Guinea, dan geloof ik dat én de voorzichtigheid én de wijsheid vér te zoeken zijn.

Wat wijzelf zagen in andere deelen van den archipel, maar veel meer nog wat meer bevoegden, kenners van geheel Indië met inbegrip van Nieuw-Guinea, ten deze als hun meening kenbaar maken, doet ons geen oogenblik aarzelen om hier waarschuwend den vinger op te heffen.

Eén ding is gelukkig. Men kan zulk een onderneming niet zóó maar

beginnen. Daarvoor is grondige voorbereiding eerste vereischte. Een voorbereiding die alleen van regeeringswege of met krachtige regeeringshulp zou kunnen plaats vinden en ik kan mij levendig indenken dat regeeringspersonen, die hun verantwoordelijkheid bewust zijn aan een zoo gewaagd experiment als kolonisatie op Nieuw-Guinea, hun medewerking onthouden.

Kon men een proef op *kleine* schaal nemen, ook dan ware zulks om der wille van de menschen niet raadzaam, doch het ware misschien nog te doen. Een kleine proef echter, hetzij die slaagt of niet slaagt, heeft voor het vraagstuk zelf niet de geringste beteekenis, immers het gaat daarbij om een plan van zulk een omvang dat een belangrijk gedeelte van onze werkloozen zouden kunnen afvloeien.

Ook al zal de Regeering goed doen met elke mogelijkheid tot emigratie, hoe gering die ook schijne, onder de oogen te zien, en waar hulp gemotiveerd is die hulp te verleenen zóó dat elke aanwezige gelegenheid ook tenvolle wordt benut, zooals de verhoudingen in de wereld nu zijn, kunnen wij ons bezwaarlijk voorstellen dat de resultaten van dien aard zullen zijn dat ons werkenloozencijfer er merkbaar door zou worden beïnvloed.

Het is niet mijn schuld dat het beeld 't welk ik ontwierp zoowel van den omvang der werkloosheid als van de resultaten der bestrijdingsmiddelen, niet gunstiger uitvalt.

Dit is echter m.i. wel komen vast te staan, dat, hadde men niet naar alle ten dienste staande middelen gegrepen en die middelen niet met inspanning van alle krachten toegepast, de toestand thans niet meer te overzien, niet meer te redden zou zijn geweest.

Vast staat óók, dat wij in onzen strijd tegen de werkloosheid nog in 't minst niet mogen verslappen.

Voor al nu niet.

De conjunctuur is gunstiger dan in vele jaren het geval was.

De kansen zijn dus beter, en het werkloozencijfer is reeds niet onbelangrijk dalende.

Indien het ons onder *deze* omstandigheden niet gelukt het cijfer nog een goed eind naar beneden te krijgen, dan lukt het nimmer, met als gevolg dat wij den toestand als normaal zullen gaan beschouwen hetgeen voor onze volkskracht funeste gevolgen zou kunnen hebben.

Dat er ons nog vele *nieuwe* middelen in dezen kamp zullen worden geboden lijkt mij niet waarschijnlijk, evenmin dat ons nieuwe wegen welke tot de oplossing voeren zullen worden gewezen.

Zoo laten wij ook het spreken over „conjunctuurbeheersching” maar liever aan anderen over en dat niet omdat wij bij dit ernstige vraagstuk lijdelijkheid zouden willen prediken maar omdat wij de gedachte verwerpen dat de mensch in zijn greep de conjunctuur zou kunnen dwingen zich te voegen naar zijn wil.

Laat ons toch vooral niet vergeten dat óók in de moeilijkheden van dezen tijd God tot ons spreekt, dat Hij menig ding tot ons te zeggen heeft en misschien wel dit in de eerste plaats, dat Hij alle dingen uitvoert naar Zijnen Raad en dat wij slechts nietige schepselen zijn, mogelijk met heel veel eigenwaan, maar met zéér beperkt vermogen.

Al zal, naar wij vermoeden, in de toekomst bij de bestrijding der werkloosheid denzelfden weg moeten worden bewandeld als men tot nu toe is gegaan, dit wil allerminst zeggen dat wij afwijzend moeten staan tegenover datgene wat als nieuw wordt aangediend.

Integendeel.

Elk geboden middel zal door ons nauwkeurig moeten worden getoetst, zoowel aan ons beginsel als op zijn praktische bruikbaarheid, terwijl naarstig moet worden nagegaan of bestaande regelingen op bepaalde punten verbetering behoeven.

Allereerst acht ik van belang het terug brengen van de werkloosheidscijfers tot hun *werkelijke proporties*.

Wij hebben in Nederland — zooals wij immer gewoon zijn te doen — ook in het registreeren van personen zonder werk, weer een volkomenheid bereikt die door niets is te overtreffen.

Waarom, zoo meen ik te mogen vragen, blijft men nu al jaren lang, hen die door de werkverschaffing aan arbeid worden geholpen en waarvan het getal om de veertig duizend ligt, steeds maar onder de *werkloozen* rangschikken?

Ik vermoed wel dat sommigen zullen zeggen: het beeld dat gij zonder vermelding van deze groep van het werkloosheidsvraagstuk krijgt, zou geflatteerd zijn en dus niet in overeenstemming met de werkelijkheid.

Deze opmerking heeft m.i. maar zeer betrekkelijke waarde.

Immers de menschen *werken*, zij werken tegen een uurloon dat vermeerderd met de emolumenten niet of zeer weinig ligt beneden

dat in het vrije bedrijf, althans voorzoover het ongeschoolde krachten betreft.

De arbeiders die door de bemoeienis van het Werkfonds worden te werk gesteld worden toch óók niet onder de werklozen gerekend, al geef ik toe dat er dit verschil bestaat dat de laatste in hun eigen beroep arbeiden hetgeen bij werkverschaffing niet altijd het geval is.

Wat ik bedoel is dit: men make het vraagstuk der werkloosheid, dat toch al zoo ingrijpend is, niet ernstiger dan noodig is.

Psychologisch lijkt het mij, zoowel met het oog op het algemeen aspect als voor den betrokken arbeider beter, wanneer hij, al is het ook maar voor tijdelijk, wordt losgemaakt van de Overheid die zoo zoetjes aan voor zijn geheele huishouding, in den vorm van vet en margarine, groenten en vleesch, kleeding en schoeisel en nu ook voor zijn spaarcenten gaat zorgen.

Men behoeft toch niet bevreesd te zijn dat er een zekere verwijdering tusschen beide partijen zal ontstaan. De band is bij een volgende gelegenheid spoedig genoeg weer gelegd.

Ik acht het afvoeren der tewerkgestelden bij de werkverschaffing van de lijst der werklozen, een zeer gewenschte maatregel al zou daarmee mogelijk een herziening der loonschaal in opwaartsche richting tegen intrekking der emolumenten moeten gepaard gaan.

Ik heb als mijn verwachting uitgesproken dat — *tenzij bijzondere maatregelen werden getroffen* wij te rekenen zouden hebben, met een toekomstige daling van het aantal bij de werkverschaffing te werk gestelde personen, althans voor zoover het de gemeentelijke werkverschaffing betreft, omdat het aantal objecten zou verminderen, als gevolg van de in verhouding steeds hooger wordende bijkomende kosten.

Met dien „bijzondere maatregel” bedoelde ik in de allereerste plaats een financiering dezer kosten op zulk een wijze dat daarmee voorkomen wordt een voortdurende verhooging van den schulden- en rentelast der gemeenten. Ik wijs hierop met nadruk, omdat ik binnen afzienbaren tijd anders een van beide zie gebeuren, een snelle toename van het aantal noodlijdende gemeenten, óf afzien van werkverschaffing.

Beide oplossingen lijken mij ongewenscht.

De mogelijkheid om gemeentebesturen althans gedurende de eerste jaren op dit terrein te hulp te komen schijnt mij in beginsel aanwezig.

Uit de mededeelingen van het Werkfonds blijkt dat een bedrag van ruim f 7.000.000.— is toegestaan voor de financiëring van de bijkomende kosten van in werkverschaffing uitgevoerde werken.

Het betreft hier weliswaar zg. rijkswerken doch welk bezwaar kan er tegen bestaan, deze faciliteiten in bepaalde gevallen ook aan gemeentebesturen te verleen indien bij de uitvoering der werken in voldoende mate het algemeen belang is betrokken.

Het komt mij voor dat langs dezen weg mogelijk nog véél is te bereiken en het is zelfs de vraag of op deze wijze met de middelen van het werkfonds niet meer effect kan worden bereikt dan bij *algeheele* financiëring van werken.

Wanneer, op welke wijze dan ook, een oplossing voor de financiëring der bijkomende kosten zou kunnen worden gevonden zou nog héél wat werk kunnen worden uitgevoerd. Ik denk daarbij aan het vraagstuk der rioleering dat in vele gemeenten om oplossing roept en bij de uitvoering waarvan niet alleen de arbeidsmarkt maar ook de volksgezondheid zou zijn gebaat.

Onvermijdelijk lijkt mij in elk geval een verhooging van het aan het Werkfonds verstrekte crediet *). Weliswaar loopt een gedeelte van de onderhanden en voorgenomen werken nog in 1938 en 1939 en mogelijk zelfs een eind in 1940, maar de ervaring leert dat voor bijna elk werk een zeer lange tijd van voorbereiding vereischt wordt. Om dus een gaping in de uitvoering te voorkomen zal het fonds tijdig van nieuwe middelen moeten worden voorzien, en zeker, wanneer mocht worden besloten om gelijk wel voor Rijkswerken geschiedde, ook, voorzoover daartoe aanleiding bestaat, over te gaan tot financiëring der bijkomende kosten van gemeentelijke werkverschaffing.

Het vraagstuk van de mechanisatie der bedrijven mag mede niet geheel onbesproken blijven. Reeds wees ik er op dat veel van wat op dit gebied gebeurt, onverbiddelijke eisch is om in den strijd om het bestaan aan de concurrentie het hoofd te kunnen bieden.

Dit behoeft echter nog niet te beteekenen dat aan een verder gaande mechanisatie geen enkele beperking zou kunnen worden gesteld indien na onderzoek gebleken zou zijn dat van een absoluten eisch geen sprake was.

---

*) Inmiddels reeds door de regeering aangekondigd.

Ik bepaal mij slechts tot het noemen van het vraagstuk omdat aan een grondige behandeling ervan een omvangrijke studie zou moeten vooraf gaan.

Wat ik wèl meen te mogen zeggen is dit, dat het vraagstuk de volle aandacht verdient en voorts dat naar mijne meening bij het uitbesteden van belangrijke publieke werken, waarvan de uitvoering in het belang der werkverruiming is ter hand genomen of althans is bespoedigd, en waarbij van een concurrentiefactor niet behoeft te worden gesproken, méér dan tot dusverre gebruikelijk was, het benutten van mechanische hulpmiddelen dient te worden beperkt.

Ik ben er mij volkomen van bewust, dat veel van wat ik hier noem, ligt op het terrein der *kleine middelen*, maar ik ben er evenzeer van overtuigd dat in den strijd tegen de werkloosheid *alle* bruikbare en oirbare middelen moeten worden aangewend en dat geen enkel middel dat eenig effect kan sorteeren mag worden verwaarloosd, indien n.l. aan de toepassing geen ernstige bezwaren verbonden zijn.

In dit verband — hoewel ik het niet onder de *kleine* middelen zou willen rekenen, wil ik ook noemen het tegengaan van den arbeid der gehuwde vrouw in fabrieken, werkplaatsen etc.

Het aantal op die wijze werkzaam zijnde gehuwde vrouwen moge door sommigen betrekkelijk gering worden genoemd, in verhouding tot de bedragen welke noodig zijn om b.v. via het werkfonds 10.000 arbeiders werk te verschaffen, komt mij een aantal van ruim 6000 werkende gehuwde vrouwen zeker niet onbeteekenend voor.

Voorziening met betrekking tot deze aangelegenheid zal dan ook moeilijk kunnen uitblijven, is trouwens reeds in voorbereiding, al zal, wanneer het op toepassing van beperkende maatregelen aankomt, met de noodige omzichtigheid moeten worden tewerk gegaan.

Wat verkorting van den arbeidstijd en beperking van den „productieven leeftijd” betreft, moge ik opmerken dat, gezien het wonderlijke experiment met de daarop gevolgde en nog steeds voortdurende „pauze” in Frankrijk, ik mij niet anders dan, althans wat het eerste betreft, met de grootste reserve mag uit laten en dan in dezen zin, dat een verkorting van den werktijd tot b.v. 40 uur per week voor Nederland, indien een dergelijke verkorting niet internationaal zou worden toegepast, vrij zeker de omgekeerde gevolgen zou hebben dan men er van meent te mogen verwachten.

Een doorvoering van zulk een verkorten arbeidstijd uitsluitend binnen onze landsgrenzen, zou de productiekosten zeer belangrijk doen stijgen en daarmee aan het moeizaam verworven concurrerend vermogen ernstig schade berokkenen.

Dat het vraagstuk der inperking van den productieven leeftijd, indien tenminste op de arbeidsmarkt een blijvend teveel is aan bonafide arbeiders, buiten onzen gezichtskring zou behooren te worden gelaten, lijkt mij niet waarschijnlijk.

Wat den leeftijd naar boven betreft, heb ik eenig vermoeden dat wat de vrije bedrijven betreft de grens menigmaal ook zonder dwang van bovenaf naar beneden wordt verlegd en wel eens meer dan wenschelijk is.

Of Rijk en andere publiekrechtelijke lichamen dien zelfden weg op moeten, natuurlijk onder voorbehoud van het treffen van voorzieningen, valt m.i. voorshands nog niet te zeggen. Tot de onmogelijkheden lijkt het mij niet te behooren.

Ten aanzien van mogelijke resultaten voor de arbeidsmarkt van verlenging van den leerplichtigen leeftijd met b.v. een jaar, koester ik geen hooge verwachtingen. Zie ik goed, dan zou in hoofdzaak slechts worden bereikt een overbrugging van het hiaat dat er thans bestaat tusschen het einde van den leerplichtigen leeftijd en de minimum leeftijd in de arbeidswet gesteld voor het werken in fabrieken en werkplaatsen. Gezien dit twijfelachtig resultaat en lettende op de enorme uitgaven welke een dergelijke maatregel voor de Overheid met zich brengen zou, acht ik, afgedacht van de principieele bezwaren die tegen een dergelijke verlenging zijn aan te voeren, de geschetste maatregel ongewenscht.

Wanneer er op dit gebied iets gebeuren moet zou m.i. in de eerste plaats in aanmerking komen: uitbreiding van het vakonderwijs.

Wij staan, naar het mij voorkomt, alles bijeen genomen, vrijwel nog voor dezelfde moeilijkheden als in het verleden, al is het dat wij geleidelijk beter tot verweer zijn toegerust en de omstandigheden gunstiger zijn geworden, waarvan wij de beteekenis niet moeten onderschatten.

Wij zullen indien de verschijnselen niet bedriegen er rekening mede hebben te houden dat,

Al zou de conjunctuurverbetering aanhouden,

Al zou men zich met alle energie werpen op het zoeken van nieuwe werkverschaffingsobjecten,

Al zou een oplossing worden gevonden voor het financiëren der bijkomende kosten daarvan,

Al zouden alle arbeiders bij werkverschaffing te werkgesteld, geschrapt worden van de lijst der werkloozen,

Al zou het kapitaal van het Werkfonds met enkele tientallen miljoenen worden verhoogd,

Al zouden op het terrein der industrialisatie *alle* mogelijkheden worden benut,

Al zouden bestaande contingentteeringen worden verlengd en waar nodig nieuwe worden ingevoerd,

Al zou het gelukken door bevordering der emigratie per jaar enkele honderden personen méér aan een nieuw vaderland te helpen,

Al zou er komen een algeheel verbod van arbeid voor de gehuwde vrouw in werkplaats en fabriek,

Al zou dat alles gebeuren, dan zullen wij nog een belangrijk aantal werkloozen overhouden.

Over de grootte van dit „blijvend gedeelte” zullen de meeningen uiteenloopen. Het heeft geen zin over het juiste cijfer te twisten. Het kan zijn 200.000, het kan ook ophouden bij 100.000. Niemand die het zeggen kan. Maar dat het een beduidend aantal wezen zal, daarover bestaat in het algemeen genomen maar weinig verschil van gevoelen.

Hiertoe werken mee tal van „bijoorzaken” welke met het conjunctuurverloop geen verband houden, wij wezen daarop in den breede, maar het zijn deze oorzaken niet alléén.

Wij vestigden er reeds de aandacht op, ook onze *steunregeling* is hieraan niet vreemd.

Dit anders te zien is uiteraard iemands goed recht, maar het wél zóó te zien en niet te zeggen, acht ik bij een verhandeling als deze minder juist, vandaar dat ik ook dit vraagstuk in mijn overzicht betrek, hoe onaangenaam dit op zich zelf ook moge zijn.

Als wij dit doen, stellen wij met nadruk op den voorgrond dat naar onze meening de bonafide werklooze naar behooren moet worden gesteund.

Dit is onze christelijke roeping.

Wat niet beteekent dat wij de huidige steunregeling niet aan een critisch onderzoek zouden mogen onderwerpen.

Deze regeling heeft naast haar goede, o. i. ook haar minder goede zijde. Zij moge b.v. weliswaar de gemeenten in klassen verdeelen en de arbeiders in groepen, zij kent niet een wijze van steunverlening waarbij in voldoende mate rekening kan worden gehouden met verleden en kwaliteiten van den steuntrekker.

Eénzelfde lot wedervaart den goeden en den kwaden.

Van dit systeem *moeten* wij los komen.

Gij begrijpt waar ik heen wil.

Er moet onderscheid gemaakt worden tusschen werkloozen en werkloozen.

Wat ik hier beweer is geen nieuws, het is door velen zoo gevoeld, sinds lang, het wordt alleen meer dan tijd dat er aandacht aan wordt geschonken.

Wij hebben onder onze werkloozen goede vaklieden, beste huisvaders, die liever vandaag dan morgen aan 't werk gaan, al wordt hun inkomen daardoor niet of nauwelijks grooter dan hun steunbedrag.

Vermoedelijk zijn er nog zoo velen, wellicht meer dan men vermoed en het maakt voor ons in dit opzicht geen verschil of het menschen zijn met 10 of met 5 of met nog minder talenten.

In eigen omgeving maakte ik het mee, dat een tweetal arbeiders elken dag 80 K.M. fietsten, 's morgens drie uur en 's avonds drie uur naar en van hun werk, om maar uit den steun te blijven.

Ook van andere zijden hebben mij dergelijke mededeelingen bereikt.

Wij mogen van dit goede niet nalaten getuigenis te geven en wij hebben een dergelijke prestatie hoogelijk te waardeeren.

Maar . . . wij mogen onze oogen evenmin sluiten voor het tegenovergestelde.

De steunregeling is nu eenmaal voor een zeker aantal menschen een ongekende uitkomst.

Ieder die met de practijk in aanraking komt wéét dit.

Het heeft geen zin dit langer te verzwijgen.

Wie kent ze niet, de menschen met een als *arbeider* twijfelachtig verleden, die met saamraping van wat hun aan energie restte, er in geslaagd zijn om althans de door de steunregeling vereischte *drie maanden* arbeid te vinden, om daarna in den steun te komen.

Hoe menigmaal komt het niet voor dat een kostganger die tijdens zijn werkloosheid trouwt en aan wien het vóór dien, blijkbaar maar niet gelukken kon arbeid te verkrijgen, nu zonder mankeeren op korten

tijd er in slaagt aan het werk te komen, althans gedurende een drietal maanden om zóó den vollen steun machtig te kunnen worden.

Ook behoort het niet tot de zeldzaamheden dat een werklooze met huwelijksplannen juist in de periode van zijn huwelijk werk weet te vinden om dan kort daarop, het is zelfs voorgekomen den dag na zijn huwelijk, zich weer als stempelaar te komen aanmelden.

Menschen, vroeger levende van den hand in den tand zijn geworden burgers wel met een niet groot, maar dan toch met een vast inkomen. Zij weten zich in hun nieuwe positie met de noodige waarborgen omringd en houden zich zonder ophouden met de vraag bezig of de steunregeling op sommige punten hun nog meerdere voordeelen zou kunnen bieden.

Ik heb hier speciaal op het oog hen die men wel met den naam van „beroepswerkloozen” betitelt, menschen welke zich dank zij de steunregeling soms op middelbaren- ook wel op jeugdigen leeftijd, in het genot zien gesteld van een nieuw soort overheidspensioen, tot een bedrag waarvan de meest warme voorstander van staatspensioen nimmer heeft durven droomen.

Nu zegge men niet: dit alles behoeft zoo niet te zijn, want niemand kan op grond der steunregeling van een recht op steun spreken en alle steunbedragen zijn als maximum bedragen bedoeld, de practijk leert dat men, ook al tracht men zoo nu en dan eens naar eigen inzicht te experimenteeren, steeds weer eindigt met zich maar strikt aan de voorschriften te houden met haar voordeelen en met haar nadeelen. Onder de sterk door werkloosheid geteisterde gemeenten zal er wel geen enkele zijn, voor wie bij de bestaande financieele verhoudingen een verwijdering van alle niet bonafide werkloozen uit de steunregeling zal blijken mogelijk te wezen.

In kan mij maar moeilijk indenken dat in dezen kring de stelling verdediging zou vinden dat de bestaande regeling niet moet worden veranderd, want ik vrees, dat bij nog lagere bestending van den toestand, wij in conflict komen met ons verzet tegen staatspensioen. Natuurlijk, er is verschil in den vorm, wij zien dat niet over 't hoofd, maar in *wezen* komt het toch ongeveer op 't zelfde neer en zeker in het oog van een groot deel van het Nederlandsche volk.

Daarbij komt nog dat het ook voor den goedwillenden arbeider steeds meer moeite gaat kosten zijn arbeidslust te behouden.

Ik wil geenszins zeggen dat steunbedragen op zich zelf te hoog

zijn, maar de daling van de loonen in het vrije bedrijf heeft toch den toestand in het leven geroepen dat in sommige gevallen werken belangrijk financieel nadeel gaat opleveren vergeleken bij het steun-trekken aangevuld met werkverschaffing.

Nog zeer onlangs deed zich het geval voor dat een via de arbeidsbeurs bij een door het Werkfonds gefinancierd werk geplaatste arbeider zich beklagen kwam dat zijn inkomen, en het was een *vol* week loon, juist een gulden minder bedroeg dan zijn steunbedrag vermeerderd met de emolumenten. En er was toen nog geen sprake van een kolenbon.

Voor mij staat vast dat zoolang de huidige steunregeling ongewijzigd van kracht blijft daarin een ernstige belemmering ligt voor het weer naar werk zoeken door tal van werkloozen.

Wanneer de door ons gewenschte en noodzakelijk geachte splitsing tusschen bonafide en niet bonafide werkloozen niet tot stand komt, zal men voor de niet te overwinnen moeilijkheid blijven staan dat een uit te keeren steunbedrag 't welk voor den één nauwelijks voldoende is om in het allernoodigste te voorzien, voor een ander een inkomen beteekent dat hem zoo niet voor immer, dan toch voor geruimen tijd, van het zoeken naar werk doet afzien.

Dit beteekent dat maar steeds moet worden voortgegaan met jaarlijks tientallen millioenen aan steungelden uit te keeren zonder dat zij omgezet worden in waarden voor de gemeenschap.

Hierop wordt m. i. nog steeds te weinig gelet en het gevaar dreigt dat wij aan dezen toestand gewoon raken.

Zoolang er andere wegen openstaan mag in dit verlies niet worden berust.

Wat wij hiermee bedoelen is duidelijk. Men zette méér dan tot dusverre gebruikelijk was, den arbeider aan het werk.

Wanneer het kan, door middel van *werkverruiming* al dan niet met behulp van het werkfonds of bij wijze van *werkverschaffing*, en indien hiermede niet meer dan een klein gedeelte kan worden geholpen, waaromtrent niet den minsten twijfel behoeft te bestaan, dan doe men het bij wijze van *werken voor steun*, maar in elk geval: *werken*.

Er is in schier elke gemeente véél, dat om financieele redenen ongedaan moet blijven, terwijl met de totstandkoming ervan de gemeenschap toch zeer gebaat zou zijn en nu laat ik nog in het midden het psychologisch element, n.l. dat de burgerij op die wijze stellig minder kritisch

tegenover de steunregeling zou staan dan nu niet zelden het geval is.

Elke uitkeering van een wekelijksch steunbedrag, waarvoor niet de gelegenheid benut is het om te zetten in arbeid, is een tekort doen aan de gemeenschap, is een noodeloos opvoeren van het bedrag dat onbenut ten laste van Rijk en Gemeente blijft.

Het is mij niet onbekend dat onder de argumenten welke tegen het stelsel van werken voor steun worden aangevoerd ook dit voorkomt, dat, wyl niet altijd in accoordloon kan worden gewerkt, de arbeidsprestatie afneemt, waartegenover ik mij echter de vraag veroorloof, wat dan naar dezen maatstaf gemeten de prestatie van een steun-trekker is.

Nu eenmaal is komen vast te staan dat door werkverschaffing niet meer dan een zeer klein gedeelte aan arbeid kan worden geholpen, welk bezwaar is er dan tegen, van een deel der overblijvenden, genoeg te nemen met misschien 80 %. Naar het mij voorkomt moet het den werklooze die niet op andere wijze in de gelegenheid kan worden gesteld productieven arbeid te verrichten, een groote voldoening geven indien hem langs anderen weg de gelegenheid wordt geboden zijn steunbedrag te *verdienen*, waardoor er in betrekkelijken zin het karakter van *steun* aan wordt ontnomen. Hoe meer men in de geboden hulp het element *steun*, door *verdiens*te kan vervangen hoe beter zulks èn voor de gemeenschap èn voor den werklooze is.

Ik gevoel dat onder de opmerkingen welke men ten aanzien van het door mij wenschelijk geachte zou kunnen maken, ook deze zou kunnen zijn: gesteld het geval, dat binnen afzienbaren tijd een oplossing welke gaat in de richting van de splitsing in bonafide en niet bonafide werkloozen, zou worden voorbereid, wat moet er dan in den tijd, welke er verloopt tusschen het heden en den tijd van invoering, een tusschenruimte welke men zeker niet van korten duur moet achten, worden gedaan?

Wat moet er worden gedaan nu de stijging van de kosten van levensonderhoud niet zonder meer door de Overheid kan worden voorbijgezien?

De minister van Soc. Zaken heeft zich uitgesproken.

Z.Exc. heeft een beslissing genomen die wel geen algemeene instemming heeft gevonden maar die naar onze meening toch bezwaarlijk anders had kunnen uitvallen.

Een verhooging van het steunbedrag met een zeker percentage over de geheele linie zou voor bepaalde groepen van werklozen beteekenen een nog verder scheef trekken van de verhouding tusschen steunbedrag en loon in het vrije bedrijf, practisch zou het alleen toepassing kunnen vinden ten aanzien van de *kleine* gezinnen.

Dat de minister de oplossing zocht in een verhooging van den B.steun ligt o. i. voor de hand, al beteekent dit niet dat wij tegen de *wijze waarop* de oplossing is gedacht, geen bedenking zouden hebben.

Wat in 't bijzonder zoo ten voordeele van den B.steun pleitte was, dat bij de toekenning der goederen, met *alle* factoren, dus ook met die welke in de bestaande steunregeling *niet* tot gelding komen, kan worden rekening gehouden.

Er ligt in den B.steun een element van *individueele* zorg, en juist dit element, waaraan wij op grond van de tegen de steunregeling ontwikkelde bezwaren zoozeer hechten, wordt in de spaarregeling *niet* gevonden.

Deze regeling stelt voor een *ieder* die wegens zijn gezinssterkte daarvoor in aanmerking komt, de mogelijkheid open zich de voordeelen der nieuwe regeling eigen te maken.

Hoe gewenscht het overigens is dat aan verhooging van den B.steun aandacht werd geschonken, kan worden afgeleid uit een artikel in het Juli-Augustusnummer van A. R. Staatskunde, een artikel van de hand van den heer KEULEMANS, over het in Amsterdam ingestelde onderzoek in een aantal werkloze en niet werkloze arbeidersgezinnen.

Uit dit onderzoek bleek dat aan kleeding en schoeisel, de goederen, op de verstrekking waarvan de B.steun zich inzonderheid richt, in gezinnen van werklozen slechts f 0.74 per week werd uitgegeven tegen f 3.04 in gezinnen waarvan de vader niet werkloos is.

Het ligt voor de hand dat op den duur dus een zeer groot tekort aan kleeding, dekking en schoeisel in gezinnen van werklozen ontstaat.

Ik liet tot heden den financieelen kant van de werklozenverzorging vrijwel rusten.

Ik deed zulks niet, omdat deze zijde van het vraagstuk voor ons van geen belang zou zijn, maar alleen omdat er onder ons geen verschil van meening zal bestaan ten aanzien van *dit kardinale punt*, dat alle regeeringsmaatregelen, dus ook die betreffende de zorg voor de werklozen, financieel verantwoord moeten zijn.

Dit laatste niet in het minst in het belang van de werkloozen zélf.

Het is alleen aan het voorzichtig financieel beleid van het vorig kabinet te danken dat gedurende een zóó langen tijd van ernstige werkloosheid en bij een sterk ingezonken economisch leven, voor den werkloozen arbeider kon worden gedaan hetgeen gedaan is.

Ook toekomstige maatregelen zullen steeds weer in het licht van het financieel mogelijke moeten worden bezien.

M. H. Ik ben er mij volkomen van bewust geen oplossing van het werkloozenvraagstuk te hebben aan de hand gedaan.

Wat mij hierbij troost, is de wetenschap dat vóór mij, zulk een oplossing ook niet door iemand anders is gegeven.

Wat ik heb meenen te doen, is slechts het in Uw midden neerleggen van enkele gedachten, in de hoop dat door onderlinge samenspreking meerder licht over het vraagstuk en zijn onderdeelen worde ontstoken opdat zoo mogelijk een weg gevonden zou kunnen worden die ons nader tot de zoo gewenschte oplossing brengt.

Wij zijn in dit opzicht niet geheel zonder hoop.

Wij weten ons in een kring van menschen waarvan ongetwijfeld velen dag aan dag met de moeilijkheden van de practijk kennis maken.

Bovenal, wij weten ons in een kring van Antirevolutionairen, van menschen die zich bij hun oordeel over genomen- of te nemen maatregelen willen laten leiden door wat Gods Woord ons leert, zoowel ten opzichte van onze verhouding tot onzen medemensch als ten opzichte van de verantwoordelijkheid welke God ons op de schouders heeft gelegd.

Wij moeten bij dat alles de werkelijkheid onder de oogen durven zien.

Gelukkig ontbreekt onder ons de werkelijkheidszin niet, en als dan de omstandigheden het noodig maken dat voor bepaalde groepen van personen op grond van hun verleden en ten deele misschien ook op grond van hun houding in het heden het woord „armenzorg” moet worden uitgesproken, dan moeten wij dat ook durven doen.

Onze verantwoordelijkheid brengt weliswaar mee, en ik stel dit voorop, een helpen van den in nood verkeerenden mensch, ja een zoo goed mogelijk helpen daarvan, maar evenzeer een waken tegen het voortduren van bestaande- of invoeren van nieuwe maatregelen die er toe leiden dat het verantwoordelijkheidsgevoel van den arbeider in

ernstige mate wordt geschaad terwijl er met zorg tegen dient te worden gewaakt dat op den duur de overheid de verplichting van familie en diaconie niet overneemt. Onze bestaande steunregeling kent b.v. het verhaalsrecht niet dat in de armenwet wèl gevonden wordt, een gemis dat in de praktijk herhaaldelijk gevoeld wordt.

Ik meen alvorens te eindigen nog één opmerking hieraan te mogen toevoegen.

Tot heden heb ik de vraag, of de *vorm* welke door de Overheid gekozen werd om werklooze arbeiders financieel te ondersteunen, uit-hoofde van ons beginsel geen bedenking ontmoet, nagenoeg onbesproken gelaten.

Wat ik wèl deed, was waarschuwen tegen enkele konsekventies der regeling en wel speciaal ten aanzien van het dreigend gevaar dat op den langen duur de huidige wijze van steunverleening bedenkelijk veel overeenkomt met „overheidspensioen” zal gaan vertoonen, waarbij uiteindelijk ons verzet tegen staatspensioen in gedrang zal geraten.

Beteekent dit nu echter dat zulk een waarschuwing inhoudt een algeheele veroordeeling van het principe dat aan de bestaande steunregeling ten grondslag ligt, van het principe n.l. dat de bijstand welke door de Overheid aan werklooze valide arbeiders wordt verleend met angstige nauwgezetheid gescheiden dient te worden gehouden van armenzorg?

Het geven van een juist antwoord op deze vraag is verre van eenvoudig en hangt gedeeltelijk saam met het antwoord op een andere vraag n.l. of de overheidshulp welke verleend wordt middels de steunregeling in *wezen* verschilt met die welke met den naam van armenzorg bestempeld wordt. Maar zelfs, al zou men tot de conclusie komen dat van zulk een verschil niet kan worden gesproken, ook dan achten wij het zeer wel mogelijk dat bepaalde omstandigheden oorzaak zijn dat men — zij het ook tijdelijk — aan een andere oplossing dan door gebruik te maken van de gewone organen van armenzorg, de voorkeur geeft.

Of het bovenbedoelde verschil inderdaad moet worden geacht aanwezig te zijn?

Het komt mij voor dat men zich bij het construeeren er van vrij veel geweld moet aandoen.

Zeker, wat den *vorm* betreft wijkt de steunverleening op menig punt af van armenzorg.

De eerste heeft b.v. plaats naar vaste normen, volgens een vastgestelde klassificatie en houdt met uitzondering wat de gezinssterkte aangaat en den sedert kort ingevoerden toeslag voor sommige inwonende meerderjarige kinderen, vrijwel geen rekening met de gezinsomstandigheden, terwijl armenzorg zeer in 't bijzonder met de individueele behoeften rekening houdt.

In sommige gemeenten geschiedt de verzorging door twee organen, de werklooze arbeiders door wat men in gemeentelijken kring „het orgaan noemt” de hulpverlening volgens de armenwet door burgerlijk armbestuur of maatschappelijk hulpbetoon. In andere gemeenten daarentegen treedt laatstgenoemde organisatie voor beide categorieën van behoeftigen op al is de positie van dit orgaan bij de steunverlening een andere dan bij armenzorg.

Uitbetaling der ondersteuningsbedragen geschieden niet zelden door een en denzelfden persoon door een en hetzelfde loket.

Ook zijn niet alle valide werklooze arbeiders in de steunregeling opgenomen, een vrij groot aantal, om bepaalde reden uitgesloten, komt ten laste van armenzorg, waartegenover weer staat dat lang niet alle door de crisis van hun bestaan beroofden en wij denken hierbij aan tal van kleine zelfstandigen, onder de steunregeling kunnen worden gebracht, terwijl tal van werklooze arbeiders welke zeer beslist niet als crisis-slachtoffer kunnen worden aangemerkt desniettemin toch hun regelmatige uitkeering van den „steun” ontvangen.

Indien er mogelijk bij den aanvang van de tegenwoordige werkloosheidsperiode nog eenig verschil aanwijsbaar is geweest dan is dit m.i. vrijwel teloor gegaan toen bij de wijziging der steunregeling medio 1934 men het onderscheid tusschen crisiswerkloozen en niet crisiswerkloozen heeft laten varen en zoo er nog iets van mocht zijn overgebleven zal dit restje meer en meer verdwijnen, naarmate de regeling langer doorwerkt, mede ook omdat uiteindelijk, en voor den nauwlettenden beschouwer zijn de eerste sporen daarvan reeds merkbaar, de armenzorg, zich óók wat de uit te keeren bedragen betreft, geleidelijk bij de steunregeling gaat aansluiten.

Het zou mij niet verwonderen of de uitzetting van het budget van menig armbestuur of maatschappelijk hulpbetoon vindt voor een deel ook hierin zijn oorzaak.

Moeilijker nog dan iemand die poogt het verschil tusschen steun-

verleening en armenzorg naar voren te brengen en op grond van dit verschil het pleit zou voeren voor behoud van de tweeërlei verzorging, heeft hij het, die, met ontkenning van alle verschil, aan zou dringen op een algeheele verwijzing van de werkloozen naar de organen van armenzorg.

In de slotalinea van art. XVII van „Ons program” lezen wij: „Van „armenzorg in engeren zin onthoude de Overheid zich. Alleen voor- „zoover de particuliere en kerkelijke liefdadigheid te kort schieten kan „ze hiertoe overgaan.”

Volgens dezen regel zouden de werkloozen indien men de steunregeling zou wegdenken, éérst naar de particuliere en kerkelijke liefdadigheid moeten worden verwezen om eerst daarna te kunnen aankloppen bij de gemeentelijke armenzorg, welke op die wijze — daar practisch geen enkele diaconie tot afdoende hulp in staat zou zijn — vrijwel den geheelen last te dragen zou krijgen, hetgeen evenzeer tot de onmogelijkheden moet worden gerekend, zoodat uiteindelijk, in welken vorm dan ook, tóch een beroep op 's rijkskas zou moeten worden gedaan, al kent de huidige armenwet zulk een bijdrage voor *armenzorg* niet.

Rijkshulp is voor een richtige verzorging der werkloozen en ik mag er wel bijvoegen óók voor die der kleine zelfstandigen, *onmisbaar*.

Waar de zaken zóó staan, lijkt het mij volkomen verantwoord dat de Overheid — *niet kunnende voorzien den langen duur der werkloosheid* over is gegaan tot het in 't leven roepen van een afzonderlijke wijze van verzorging zooals wij die kennen in de steunregeling.

Wél komt het mij voor dat wij in een zoodanige regeling alleen dan kunnen berusten indien daarin tot uiting komt het element „tijdelijk” en dan bedoeld in dezen zin: dat voor een ieder die in de steunregeling is opgenomen, zoodra dit „tijdelijk” werkeloos overgaat in „permanent” of „vrijwel permanent”, de tijd aangebroken is om op andere wijze te worden verzorgd.

Nog altijd meen ik dat het een stap in de goede richting was toen medio 1936 het toenmalig kabinet besloot tot invoering van het z.g. „Standaardloon” voor hen die zeer langen tijd werkloos waren, een besluit dat echter nimmer tot uitvoering is gekomen.

Hoe van den aanvang af bij de Overheid de gedachte heeft voorgezet dat verzorging der werkloozen door opname in de steunregeling slechts van *tijdelijken aard* zou kunnen zijn valt mede af

te leiden uit onderscheiden Koninklijke Besluiten waarvan wij er een tweetal laten volgen:

2 Juni 1928. „Waar gebleken is dat in de betrokken gemeente sinds „verscheidene jaren een betrekkelijk groot aantal onvermogene „arbeiders woont, die niet of althans niet voortdurend, hetzij gedurende „kortere of langere tijd op armenzorg en steunregelingen zijn aangewezen, moet het verlenen van steun aan uitgetrokken en niet-trekkende werklozen geacht worden te zijn van niet tijdelijken aard, „en valt deze steunverleening onder armenzorg.”

10 Oct. 1928. „Een steunregeling, waarbij, met voorbijgaan van „het burgerlijk armbestuur, aan werklozen geldelijken steun wordt „verleend, verdraagt zich niet met art. 30 (der armenwet). Een „tijdelijke steunverleening kan alleen worden toegelaten, wanneer het „tijdelijk karakter niet voortvloeit uit de individuele behoeften der ge- „nottrekkende personen, maar uit een risico van algemeenen aard, zoo- „als rampen of economische crisis.”

Hoewel er geen verschil van meening over zal bestaan dat aanvankelijk bij de sterk optredende werkloosheid wel degelijk sprake was van een crisisverschijnsel, met evenveel eenstemmigheid zal moeten worden toegegeven dat reeds thans velen in de steunregeling werden opgenomen wier werkloosheid ór in het geheel niet óf slechts in zeer verwijderd verband met het conjunctuurverloop staat, terwijl men bezwaarlijk *blijvend* van een crisis zal kunnen spreken.

Op grond hiervan meenen wij dat spoediger dan misschien verwacht wordt, blijken zal dat de wijze van hulpverleening aan werkloze arbeiders toch ook een vraag van beginsel is, al ligt het voor de hand dat het *gevoel* meer en meer in andere richting drijft.

Wij kunnen ons daar zoo moeilijk geheel van losmaken.

Wij hebben ons te realiseeren wat het voor den arbeider zeggen wil, die een reeks van jaren er in slaagde voor zich en zijn gezin het brood te verdienen, nu den staf des brood gebroken te zien en te moeten aankloppen bij de Overheid.

Anderzijds hebben wij er tegen te waken dat wij door ons gevoel zouden worden geleid op paden waarvan wij niet weten waar zij ons heen voeren.

Als wij — zooals de zaken thans staan — de voorkeur geven aan een verzorging middels een afzonderlijke steunregeling boven een hulpverleening op grond van de huidige of eventuele gewijzigde armen-

wet, dan doen wij dit onder het nadrukkelijk voorbehoud dat èn aan het tijdelijk karakter der regeling worde vastgehouden èn een grondige schifting der werkloozen plaats vinde met behoud in de steunregeling alleen van hen die, naar den rechten maatstaf gemeten, daarin behooren te worden opgenomen.

Indien de Regeering te eeniger tijd mocht besluiten een regeling te doen ontwerpen, waarvan de leidende gedachte zou zijn, dat een deel van de tot nu toe als werkloos ingeschrevenen, op een andere wijze dan middels de bestaande steunregeling moet worden verzorgd, dan vertrouw ik dat de gemeentebesturen er op mogen rekenen dat zij niet slechts in de gelegenheid gesteld zullen worden hun stem te doen hooren, maar dat aan die stem ook het noodige gehoor zal worden verleend, opdat voorkomen worde dat de druk der gemeentelijke armverzorging welke toch reeds door den minder gunstigen economischen toestand, en door het overnemen van alle 66-jarige werkloozen uitermate wordt versterkt, nog meer wordt verzwaaard, zonder dat daartegenover behoorlijk equivalent wordt gesteld.

Ik meen op grond van het verhandelde te mogen komen tot de volgende conclusies:

1e. Dat ook bij gunstige ontwikkeling der conjunctuur vrij zeker blijvend op een belangrijk aantal werkloozen zal moeten worden gerekend.

2e. Dat juist uit hoofde van dit blijvend karakter der werkloosheid het streven er steeds op gericht moet zijn, dat de te verleenen hulp zooveel doenlijk worde omgezet in waarde voor de gemeenschap.

3e. Dat niet te verwachten is dat nieuwe, althans nieuwe bruikbare middelen zullen worden aangewezen die in voldoende mate effect sorteeren om belangrijke veranderingen in de wijze der werkloosheidsbestrijding mogelijk te maken.

4e. Dat echter tegen verstarring bij de uitvoering der bestaande maatregelen voortdurend dient te worden gewaakt en ook aan plannen van bescheiden omvang een redelijke kans worde geboden.

5e. Dat het gevaar dreigt, dat door vermindering van het aantal werkobjecten, het aantal bij de werkverschaffing, althans bij de gemeentelijke werkverschaffing geplaatste arbeiders belangrijk zal terugloopen, indien niet worde gevonden een voor de gemeenten bevredigende oplossing inzake de financiering der „bijkomende kosten”.

6e. Dat de mogelijkheid van het werken voor Steun weer dient te worden opengesteld.

7e. Dat het van Staatswege aan het Werkfonds verleende crediet, waarvan het grootste gedeelte òf reeds verwerkt, òf geblokkeerd is, tijdig zoodanig worde verhoogd dat met het onderzoeken der aanvragen en het toezeggen van credieten regelmatig kan worden voortgegaan.

8e. Met het verleenen van financieelen steun aan bestaande, in moeilijkheden verkeerende — alsmede aan nieuw op te richten industrieën worde, met inachtneming van het economisch wenschelijke en financieel mogelijke, voortgegaan.

9e. Het steekproefsgewijze aangevangen onderzoek naar de mogelijkheid van herplaatsing der werklooze arbeiders worde zoodanig uitgebreid dat een volledig antwoord te geven is op de vraag wie als bonafide en als niet bonafide werklooze valt aan te merken.

10e. Men kome op grond van dit onderzoek tot een splitsing der als werkloos ingeschrevenen en behoude in de steunregeling alleen zij, waarvan is komen vast te staan dat zij als bonafide werklooze zijn te beschouwen.

11e. Ten aanzien van het overige deel zal moeten worden getracht te komen tot andere wijze van verzorging.

Hiervoor zal vermoedelijk noodig zijn een wijziging der Armenwet òf (en) wijziging van de Wet, regelende de financieele verhouding tusschen Rijk en Gemeenten.

12e. Bij het ontwerpen van een zoodanige regeling zorge de Regeering ervoor dat de stem van de besturen zoowel van kleine als van groote gemeenten worde gehoord en schenke zij aan het gehoorde zoodanige aandacht dat met de belangen der gemeenten voldoende rekening worde gehouden.

BIJLAGE I

OVERZICHT DER WERKLOOSHEID GEDURENDE DE PERIODE 1930—1937

A. ZOMER- WERKLOOSHEID	Geheel werklozen	Gedeeltelijk werklozen	Werkzoekenden
1930	56.600	24.200	56.000
1931	137.300	48.000	108.000
1932	303.200	63.300	253.000
1933	342.600	69.200	287.000
1934	386.400	73.500	301.000
1935	450.100	81.000	352.000
1936	502.800	75.900	377.000
B. WINTER- WERKLOOSHEID			
1930/31	266.600	92.100	123.000
1931/32	394.500	99.600	231.000
1932/33	501.200	101.700	345.000
1933/34	507.700	103.700	351.000
1934/35	544.000	117.000	391.000
1935/36	587.500	129.100	427.000
1936/37	561.000	107.100	418.000

BIJLAGE II

SPLITSING DER WERKLOOSHEID OVER EEN DRIETAL BEDRIJFSGROEPEN

Seizoen	Industrie	Handel en Verkeer	Landbouw	Totaal
Zomer 1930	47.300	17.400		64.700
Winter 1930/31	134.000	42.500	120.700	297.300
Zomer 1931	103.000	37.200	12.500	153.300
Winter 1931/32	216.000	62.200	149.500	427.700
Zomer 1932	230.000	69.400	25.000	324.400
Winter 1932/33	300.100	83.600	151.300	535.500
Zomer 1933	239.200	89.000	37.500	365.700
Winter 1933/34	284.400	100.300	157.500	542.200
Zomer 1934	266.800	94.100	50.000	410.900
Winter 1934/35	339.900	105.900	137.100	582.900
Zomer 1935	308.300	106.200	62.500	477.000
Winter 1935/36	376.300	109.400	144.800	630.500
Zomer 1936	346.000	107.200	75.000	528.200
Winter 1936/37	342.700	111.000	142.400	597.100

BIJLAGE III

SPLITSING DER WERKLOOSHEID OVER EEN AANTAL BEDRIJFSKLASSEN

Bedrijven	Geheel werkloos		Gedeeltelijk werkloos	
	Zomer 1930	1935	1930	1935
Steen, pannen, buizen, glas etc.	4.520	12.226	889	2.047
Diamantnijverheid	974	4.656	32	136
Drukkerijen en boekbinderijen	8.902	5.910	4.905	162
Bouwbedrijven	2.957	60.676	446	8.720
Houtbewerking, behangers en stoffeerdere	3.499	22.370	2.465	1.450
Kledingindustrie en kappers	532	8.399	242	2.765
Lederindustrie	112	4.279	.. . . .	2.539
Steenkolenmijnen en bruinkoolindustrie	11.294	5.500	2.259	21.500
Metaalnijverheid, scheeps- en rijtuigbouw	1.840	73.033	6.670	6.776
Textielnijverheid	2.530	22.771	590	7.590
Bakkers-, Chocolade- en suikerwerken, slagerebedrijf	1.277	6.930	1.219	890
Tabaks-, sigaren- en sigarettenindustrie	4.997	7.082	1.756	3.338
Niet onder de vorige begrepen	43.434	32.953	21.473	7.293
	150	266.825	81	65.216
Visscherij	9.355	4.171	292	369
Handels-, kantoor- en winkelpersoneel	5.502	28.649	3.537	585
Verkeerswezen en hotelbedrijf	1.064	61.306	92	9.039
Tooneel, Toonkunst en bioscoop	59.505	1.937	25.475	85
		362.888		75.294

BIJLAGE IV

BEVOLKINGSDICHTHEID EN BEVOLKINGSOVERSCHOT IN VERSCHILLENDE LANDEN VAN EUROPA.

Landen	Bevolking per vierk. kilometer	Bevolkingsoverschot per 1000 personen
Rusland (Europa . . . . .)	27	22?
Frankrijk	76	— 0.5
Spanje	49	9.9
Duitschland	142	7.
Zweden	14	2.1
Polen	87	12.
Finland	10	6.
Noorwegen	9	4.3
Italië	139	9.4
Rumenië	65	9.6
Jugoslavië	60	14.5
Groot Brittanië	193	4.5
Tsjecho Slowakije	108	4.3
Griekenland	52	16.2
Bulgarije	60	11.7
Hongarije	96	5.6
Oostenrijk	81	— 0.4
Denemarken	86	6.5
Zwitserland	101	3.9
Nederland	248	11.5
België	272	3.8
Iersche Vrijstaat	43	5.5

De cijfers zijn ontleend aan een uitgave van Velhagen en Klasing te Leipzig 1937.

BIJLAGE V

BEVOLKINGSTOENAME

A. NORMALE AANWAS ZONDER GEWIJZIGDEN OPBOUW

	Mannen			Vrouwen		
	Totaal	Prod. leeft. (62.66 %)	Werknemer (73.5 %)	Totaal	Prod. leeft. (63.65 %)	Werkneemster (25.3 %)
Geschatte bevolking ult. 1940	4.377.000	2.742.600	2.015.800	4.383.000	2.789.700	706.800
Getelde bevolking ult. 1930	3.943.000	2.470.600	1.815.800	3.993.000	2.541.500	643.000
Toename in 10 jaar	434.000	272.000	200.000	390.000	248.200	63.800
Toename in 7 jaar	303.800	190.400	140.000	273.000	173.740	44.660

B. NORMALE AANWAS MET INBEGRIJ VAN DEN GEWIJZIGDEN OPBOUW

	Mannen			Vrouwen		
	Totaal	Prod. leeft. *)	Werknemer (73.5 %)	Totaal	Prod. leeft. *)	Werkneemster (25.3 %)
Geschatte bevolking ult. 1940	4.377.000	2.877.400	2.114.900	4.383.000	2.902.800	734.400
Getelde bevolking ult. 1930	3.943.000	2.470.600	1.815.800	3.993.000	2.541.500	643.000
Toename in 10 jaar	434.000	406.800	299.100	390.000	361.300	91.400
Toename in 7 jaar	303.800	284.760	205.900	273.000	252.900	63.980

Alléén door den gewijzigden opbouw kwamen in 7 jaar tijds ongeveer 66.000 mannelijke en 20.000 vrouwelijke werknemers méér op de arbeidsmarkt. Met den normalen aanwas te zamen zijn deze cijfers rond 206.000 en 64.000, terwijl aan het einde van het tienjarig tijdvak 1930—1940 te rekenen is op een toename rond 300.000 mannelijke en 90.000 vrouwelijke deelnemers.

*) Het percentage dat in 1930 nog 62.66 voor mannen en 63.65 voor vrouwen bedroeg stijgt regelmatig zoodat eind 1940 verwacht mag worden 65.74 % en 66.23 %.

'S RIJKS FINANCIËN

DOOR

J. SCHOUTEN.

Het mag overbodig worden geacht den samenhang tusschen het economisch welvaartspeil en de positie der Overheidsfinanciën nog eens opzettelijk met behulp van allerlei gegevens in het licht te stellen. Gaat het aan de maatschappij goed, dan heeft dit een gunstigen weerslag op de geldmiddelen der Overheid. Wordt de maatschappij door eene depressie geteisterd, dan blijven de moeilijkheden op het terrein der Overheidsfinanciën niet uit. Stijgende maatschappelijke welvaart beteekent stijging van de inkomsten der publieke lichamen. Dalende maatschappelijke welvaart wil tevens zeggen daling van de inkomsten dier lichamen, om van de andere ongunstige gevolgen eener sterke welvaartsvermindering voor de Overheidsbudgetten nog niet te spreken.

Wij zijn in de laatste jaren dagelijks op pijnlijke wijze aan den samenhang tusschen economische welvaart en den stand der Overheidsfinanciën herinnerd. De hevigheid en de lange duur der economische depressie hadden eene catastrophale uitkomst voor de financiën van het Rijk. De Regeering stond voor de taak de daling van de opbrengst der Rijksmiddelen voor het budget te compenseeren. Zij kon er niet in slagen deze compensatie tot stand te brengen door vermindering van de uitgaven. Eenerzijds was de teruggang van de Rijksinkomsten daarvoor te groot, anderzijds waren maatregelen, welke eene aanzienlijke toeneming van de uitgaven met zich brachten, ter tempering van den uit de depressie voortspruitenden nood noodzakelijk. Daarom moest, naast tot vermindering van de daarvoor in aanmerking komende uitgaven door bezuiniging, worden overgegaan tot verhooging van bestaande en invoering van nieuwe belastingen. Het geheele complex van de hierop betrekking hebbende getroffen maatregelen was echter niet toereikend, om het verstoorde evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven te herstellen. In den strijd tegen de desastreuze ge-

volgen van de economische depressie voor de Rijksfinanciën kon de Overheid niet afdoende slagen, omdat nieuwe tegenslagen telkens het bereiken van het evenwicht verhinderden.

In den loop van 1936 trad te onzent geleidelijk eene verbetering van den economischen toestand aan den dag. Weliswaar was zij aanvankelijk van geringe proportie en openbaarde zij zich nog slechts op enkele gebieden van het economisch leven, zij was niettemin onloochenbaar. Vooral de laatste maanden van 1936, en de eerste maanden van 1937, vertoonden het beeld van eene steeds in omvang en beteekenis toenemende opleving¹). Deze weerspiegelde zich in de opbrengst der Rijksmiddelen. De maandelijksche overzichten van de opbrengst van een groot deel dezer middelen gaven een verblijdenden vooruitgang te zien, zoowel bij vergelijking met de uitkomsten van het vorige jaar als met de ramingcijfers voor 1937. In het bijzonder de overzichten over de maanden Juli en Augustus 1937 trokken vanwege de gunstige cijfers de aandacht. Zij gaven aanleiding tot optimistische beschouwingen, waarvan de strekking was: de moeilijkheden voor het Rijksbudget zullen weldra zijn overwonnen; er komt weer ruimte voor het ongedaan maken van de scherpst gevoelde bezuinigingsmaatregelen, voor het verlichten van de zwaarst drukkende lasten, en voor het treffen van enkele voorzieningen, welke met het oog op de nooden van breede groepen urgent zijn.

Deze beschouwingen waren voor velen, wat het water is voor iemand, die dorst heeft. Daarom vonden zij in vele kringen gereeden ingang. Wanneer na jaren van aanhoudend verderen teruggang, met alle daaruit voortvloeiende moeiten, zorgen en gebrek, eene verbetering intreedt, dan wordt deze vrij algemeen gevoeld als eene bevrijding, ook al ondervindt men zelf de resultaten der verbetering nog niet. De eerste gedachte, welke eene gunstige wijziging in zulk eene situatie oproept, kan als volgt worden omschreven: het ergste is nu toch achter den rug. De tweede, welke zij wekt, is deze: er ontstaat uitzicht op verlichting van druk, op stijging van het welvaartspeil. De hoop en de verwachting leven weer op. Voor den een wil dit, concreet gesteld, zeggen: arbeid in het zicht, welke brood geeft, voor den ander: kans op eene hoogere opbrengst van den gepresteerden arbeid, voor den derde: mogelijkheid op verbetering van zijne stoffelijke positie door vervoering van de uitkeering uit de Overheidskassen, of toekenning van eene zoodanige uitkeering, etc. Bij zulk een stand van zaken

is men ontvankelijk voor optimisme; toegankelijk voor beschouwingen, welke ten doel hebben aannemelijk te maken, dat er financiën beschikbaar komen, en eveneens voor pleidooien ten gunste van het beschikbaar stellen van de vereischte middelen voor het treffen van bepaalde maatregelen tot leniging van nood en vermindering van den druk. De psychologische uitwerking daarvan is meestal deze, dat men wenschelijkheid en mogelijkheid vereenzelvigt — d.w.z. dat men de mogelijkheid voor het voldoen aan de vurige verlangens aanwezig acht —, en dat men het oog afwendt van de gevolgen, welke het leed, al schijnt het dan ook geleden, nog steeds heeft en nog geruimen tijd hebben zal.

Was het wonder, dat onder den invloed van de bedoelde beschouwingen in het gepasseerde najaar verwachtingen ontstonden, welke niet konden worden verwezenlijkt? Deze beschouwingen hebben veel kwaad gedaan. Zij, die haar ten beste gaven, verzuimden genoegzame aandacht te schenken aan tweeërlei werkelijkheid, 1e. die betreffende de Rijksfinanciën; 2e. die inzake de psychologische gesteldheid des volks. Doordat zij aan de werkelijkheid met betrekking tot de Rijksfinanciën grootendeels voorbijgingen, konden zij geene juiste voorstelling geven van de mogelijkheden, en doordat zij op de werkelijkheid ten aanzien van de genoemde gesteldheid des volks niet of onvoldoende letten, moest hunne voorstelling, op zichzelf reeds onjuist, eene beslist overdreven voorstelling van het bereikbare in het leven roepen. De producenten van deze beschouwingen hadden zich daarin zoodanig ingewerkt, dat zij eigenlijk niet meer konden luisteren naar de raadgeving van anderen: weest voorzichtig, let toch op de feiten; op het vele, dat nog noodig is, alvorens men kan zeggen: het gat, in de rijksbegroting geslagen, is gedicht. De consumenten van deze beschouwingen, die tengevolge van hunne psychologische gesteldheid aan de daarin geformuleerde desiderata reeds het karakter hadden gegeven van wenschen, welke vanzelfsprekend binnenkort zouden worden vervuld, waren uiteraard in het geheel niet vatbaar voor eene waarschuwing, welke tot voorzichtigheid en tot afwachten maande. Het moest nu met die angstvalligheid en zwartgalligheid maar eens uit zijn. Daarvoor waren geene gronden meer aanwezig, zoo meenden zij.

Te midden van die stemming, welke den toon aan gaf, verscheen op 21 September l.l. de „Nota, betreffende den toestand van 's Rijks financiën.” Dit Staatsstuk had eene uitwerking gelijk aan die van een

donderslag bij een wolkeloozen hemel. De Regeering gaf daarin eene openhartige uiteenzetting van den financiëlen toestand. Zij zocht hare kracht niet in optimisme of pessimisme, maar in het analyseeren van de werkelijkheid, en zij kwam, na deze analyse te hebben gegeven, tot de conclusie — men vindt deze in haar geheel op pag. 60 —, dat thans de middelen niet aanwezig zijn voor het terugkomen op bezuinigingsmaatregelen, noch voor het inwilligen van wenschen, wanneer daaraan eenigszins belangrijke geldelijke gevolgen voor het Rijksbudget waren verbonden.

* *
*

De Rijksbegrooting voor 1938, welke eveneens op 21 September l.l. werd ingediend, wijst, alhoewel daarin met eene hoogere opbrengst der belastingmiddelen is gerekend van f 61.3 millioen, een tekort aan van f 13¼ millioen. Tegenover de hoogere raming van de ontvangsten staat eene hoogere raming van de uitgaven, waaronder die voor 's Lands defensie het meest de aandacht trokken. Het genoemde tekort is feitelijk ongedekt. De dekking, welke daarvoor in de Millioenennota is aangegeven, n.l. de zoogenaamde perspectief-besparingen, kan niet als eene reële dekking worden aangemerkt. De Regeering bleek daarvan zelve overtuigd. De ervaring, welke is opgedaan met deze besparingen, wijst er namelijk op, dat zij, als zij in werkelijkheid al worden bereikt, slechts zeer geleidelijk worden verkregen. Er moet dan ook op worden gerekend, dat het begrootingstekort voor 1938 weinig of niet zal worden verminderd, tengevolge van het realiseeren van perspectief-besparingen.

Ware dit tekort de ernstigste schaduwzijde van de begrooting, dan zouden de financiëele moeilijkheden betrekkelijk licht geacht mogen worden. De werkelijkheid ziet er echter donkerder uit. In de laatste jaren zijn, om het onrustbarende begrootingstekort in te perken, tijdelijke maatregelen genomen ter verlichting van de lasten, welke op het Rijksbudget drukken. Deze maatregelen brachten geene blijvende wezenlijke verlichting. Zij hadden deze beteekenis, dat momenteel de gewone uitgaven werden beperkt door verschuiving van lasten naar de toekomst. Dit geschiedde in hoofdzaak door het uitstellen van betalingen (het niet voldoen aan de verplichting tot storting van de vastgestelde bedragen in de sociale verzekeringsfondsen en in het spoorwegpensioenfonds, het financieren uit leeningsgeld van zuivere gewone uitgaven enz.), en door het, op beperkte schaal, boeken van buitengewone ontvangsten als

gewone ontvangsten. Zulke noodmaatregelen zijn in wezen ongezonder. Zij waren alleen verantwoord met het oog op den hoogen nood. Zouden zij achterwege zijn gelaten, dan had wellicht het groote tekort op de Rijksbegrooting geleid tot reacties van schadelijke of noodlottige beteekenis voor het staatscrediet. Het behoeft wel geen betoog, dat deze maatregelen ten spoedigste ongedaan moeten worden gemaakt, en dat de financieele politiek daarop dient te zijn gericht. Helaas kon, bij het opstellen van de begrooting voor 1938, op deze noodmaatregelen, behoudens een enkele, nog niet worden teruggekomen. Het feitelijke begrootingstekort voor dit jaar moet dus worden gesteld op f 13¼ miljoen, vermeerderd met de som, waarmede de gewone rijksuitgaven door deze maatregelen zijn verminderd. Aangezien de Regeering deze som op f 71½ miljoen stelt, bedraagt het reële begrootingstekort voor 1938 f 84¾ miljoen.

In de Millioenennota wordt van de noodmaatregelen, welke voor 1938 moesten worden gecontinueerd, en hunne financieele beteekenis het volgende overzicht gegeven:

1 ^o . Stopzetting van de uitkeering der annuïteit aan het Spoorwegpensioenfonds	f 9.000.000.— ²⁾
2 ^o . Ontlasting van den gewonen dienst van het Werkloosheidssubsidiefonds, door voorschotten ten laste van den kapitaaldienst te verstrekken	- 8.550.000.—
3 ^o . Overbrenging van uitgaven van den gewonen dienst van het Verkeersfonds naar den kapitaaldienst	- 8.000.000.—
4 ^o . Idem van uitgaven van den gewonen dienst van het Departement van Sociale Zaken naar den kapitaaldienst (kosten van werkverschaffing)	- 1.825.000.—
5 ^o . Overbrenging naar de ontvangsten van den gewonen dienst van de rente der beleggingen van het Nederlandsche Muntfonds	- 2.880.000.—
6 ^o . Gedeeltelijk achterwege laten van de storting in de sociale verzekeringsfondsen	- 31.000.000.—
7 ^o . Stopzetting van de bijzondere reserveering bij de staatsbedrijven	- 7.720.000.—
8 ^o . Stopzetting van de reservevorming ten aanzien van woningbouwvoorschotten	- 2.500.000.—
	<hr/>
	Totaal f 71.475.000.—
	<hr/> <hr/>

Het heeft in de tegenwoordige omstandigheden geen practisch nut, om te gaan onderzoeken, of in dit overzicht wel alle in de laatste jaren getroffen maatregelen van dezelfde strekking zijn opgenomen. Het werkelijk begrootingstekort is zoo hoog, dat er zeker niet van kan worden uitgegaan, dat de opgesomde posten in de allernaaste toekomst weer uit de gewone Rijksinkomsten kunnen worden betaald.

Wel moet in dit verband aandacht worden geschonken aan de beschouwing, welke de Regeering in de Millioenennota laat volgen op dit overzicht. Zij schrijft:

„Bij de beoordeeling van deze zwakke plekken in de begrooting dient evenwel te worden onderscheiden tusschen die posten, waarvoor de opneming in den gewonen dienst volstrekt onvermijdelijk is te achten en zulke, waarvan de onbetwistbaarheid niet zoo zeker is.

Tot de eerste groep behooren de stopzetting van de uitkeering der annuïteit aan het Spoowegpensioenfonds; de ontlasting van den gewonen dienst van het Werkloosheidssubsidiefonds, door voorschotten ten laste van den kapitaaldienst te verstrekken, en het gedeeltelijk achterwege laten van de stortingen in de sociale verzekeringsfondsen, tezamen een bedrag vormend van f 48.550.000. Omtrent de overige, hiervóór genoemde posten, tezamen groot f 22.925.000 zal de Regeering nauwkeurig doen nagaan, in hoeverre ook van deze de onbetwistbaarheid van opneming in den gewonen dienst moet worden aangenomen.

Voorshands meent de Regeering, totdat het onderzoek is afgelopen, echter te moeten vasthouden aan het bedrag van f 71.475.000. Het werkelijk tekort is dus te stellen op f 84.720.656.”

Deze beschouwing is niet zonder bedenking. De posten worden verdeeld in twee rubrieken. Tot de eerste behooren deze, waarvan volstrekt vast staat, dat zij in den gewonen dienst behooren te worden opgenomen, tot de andere die, waarvan dit niet zoo zeker is, en een nauwkeurig onderzoek zal moeten uitwijzen, of dit wel het geval moet worden geacht. Dit heeft ernstige bezwaren. Het ware ongetwijfeld juist, althans voorzichtiger, deze splitsing niet te maken, en ten aanzien van alle posten zich er aan te houden, dat zij, zoodra dit maar even mogelijk is, weer eene plaats in de begrooting van den gewonen dienst moeten vinden. De ervaring heeft geleerd, dat de op zichzelf zeker gerechtvaardigde splitsing tusschen gewone en kapitaalsuitgaven reeds in normale tijden zoo licht wordt aangegrepen, om uitgaven ten

laste van den kapitaaldienst te brengen, waarvan de rentabiliteit zeer onzeker moet worden genoemd. In moeilijke omstandigheden gaat men er nog te gereeder toe over, om de momenteele bezwaren uit den weg te ruimen door den kapitaaldienst te belasten met uitgaven, welke op den gewonen dienst thuis behooren. In abnormale tijden is dit, de laatste jaren hebben het opnieuw bewezen, zelfs onvermijdelijk, om aan de vele moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden. Hieruit volgt, dat er weinig gevaar is voor eene belasting van den gewonen dienst met uitgaven, welke ten laste van den kapitaaldienst mogen komen, en dat er groot gevaar is voor eene ontlasting van den gewonen dienst door eene te zware belasting van den kapitaaldienst. Reeds deze practijk moet er toe leiden, dat men zich hoedt voor het gemakkelijk uit den weg gaan van de financiële moeilijkheden, door uitgaven uit den kapitaaldienst te financieren, welke uit de gewone inkomsten dienen te worden gedekt. Het volgen van de juiste gedragslijn wordt niet bevorderd, als men gaat onderzoeken, of aan tijdelijke voorzieningen, in den hoogsten nood genomen, ook het stempel van normale voorzieningen kan worden opgedrukt, zoodat daaraan een blijvend karakter kan worden toegekend. Met behulp van eene op zichzelf sluitende theoretische redeneering kan men zoo gemakkelijk uitgaven als buitengewone bestempelen, en vergeten, welke gevolgen dit heeft voor het geslacht van de toekomst. Daarom is het te hopen, dat het nader onderzoek van de Regeering tot de uitkomst zal leiden, dat alle in het overzicht opgenomen posten uit hunnen aard tot de gewone uitgaven zijn te rekenen. Mocht met betrekking tot een enkel postje al eene andere conclusie gerechtvaardigd zijn, dan dient te worden bedacht, dat er in de laatste jaren groote sommen aan uitgaven ten laste van den kapitaaldienst zijn gekomen, waartegenover in de toekomst geene inkomsten staan, zoodat zij positief beteekenen: belasting van het geslacht van de toekomst, zonder dat er zekerheid is, dat dit geslacht niet zwaarder zal worden belast dan het huidige.

De ramingen van de Regeering voor 1938 en hare daarop gebouwde financiële gedragslijn zijn aangevochten. Er is gezegd, dat het beeld der begrooting, bij vergelijking met hare voorgangsters, gunstiger is, dan de Regeering het heeft geteekend, en dat met name de raming van de inkomsten in sommige opzichten te laag mocht worden geacht. De gedachtenwisseling, welke daarover in de Tweede Kamer plaats had,

heeft er zeker niet toe bijgedragen, dat het standpunt, door de Regeering ingenomen, is verzwakt. Er zou veel meer reden zijn, om van het tegendeel te spreken. Het heeft echter weinig zin, bij dit punt breed stil te staan. De politieke en economische toestand van de wereld, en van Europa in het bijzonder, is hoogst onzeker. Niemand kan zeggen, hoe de politieke en economische verhoudingen in de eerstvolgende maanden zich zullen ontwikkelen, en dit is, ook voor de Rijksfinanciën, van overwegend belang. Wie zal er zich niet over verblijden, als straks kan worden geconstateerd, dat de uitkomst de verwachtingen van de Regeering verre heeft overtroffen? Momenteel is het uitzicht daarop echter niet groot. Men kan in de huidige omstandigheden meer grond vinden, om het omgekeerde te betoogen. Hoe dit echter ook zij, eene verbetering van de begrootingspositie, doordat de inkomsten met een bedrag van eenige beteekenis de raming overtreffen, kan nog niet leiden tot eene ingrijpende wijziging van de financiëele politiek, welke de Regeering in de schriftelijke stukken, en tijdens de mondelinge behandeling van de Rijksbegrooting in de Tweede Kamer, heeft ontvouwd en verdedigd. Wanneer de opbrengst der middelen de raming f 10 à 15 millioen zou te boven gaan, dan zou dit alleen met zich brengen, dat het in de Millioenennota genoemde tekort van f $13\frac{1}{4}$ millioen was gedekt, en blijft dus nog te overbruggen het tekort van f $71\frac{1}{2}$ millioen, dat thans geheel buiten de gewone begrooting is gesteld. In zulk eene situatie kan in eene hoogere middelenraming van f 10 à 15 millioen — en verder durfden de grootste optimisten toch eigenlijk niet te gaan — waarlijk geene aanleiding worden gevonden voor een financieel beleid, dat, wat de algemeene richtlijnen betreft, afwijkt van dat der Regeering. Daarbij komt nog, dat de internationale politieke verhoudingen van dien aard zijn, dat eene verdere versterking van 's Rijks defensie, welke eene aanzienlijke stijging van de uitgaven tengevolge heeft, onvermijdelijk is. De Tweede Kamer aanvaardde de daarop betrekking hebbende voorstellen. De begrootingspositie wordt daardoor in de eerstvolgende jaren aanmerkelijk ongunstiger.

* *
*

Kan in de budgetaire positie, zooals deze uit de begrooting voor 1938 en de daarop in de Millioenennota gegeven toelichting is af te lezen, geene reden worden gevonden voor eene andere financieele politiek dan die, welke de Regeering volgt, de vraag is meermalen ge-

steld, of de oogenblikkelijke budgetpositie wel bepalend mag zijn voor het financieel beleid. Er is voor deze vraag grond, al wordt zij vaak aan de orde gesteld van de zijde dergenen, die moeten erkennen, dat de begrootingspositie in den weg staat aan het tot stand brengen van door hen aanbevolen maatregelen. In zulke gevallen openbaart zich in het stellen en bespreken van die vraag niet zelden het streven, om eene financieele politiek ingang te doen vinden, welke zich niet verdraagt met een gezond financieel beleid. De vraag kan echter evenzeer opkomen uit de behoefte, om den financieelen toestand zoo serieus mogelijk te leeren kennen, teneinde eene gedragslijn voor het financieel beheer vast te stellen of aan te bevelen, welke met het oog op dien toestand geheel te verantwoorden is. Het geval heeft zich meer dan eenmaal voorgedaan, dat het uitsluitend acht geven op het budget van een publiekrechtelijk lichaam voor een bepaald dienstjaar de oorzaak was van een onjuist beleid, aangezien dit budget, op zichzelf beschouwd, een te gunstig beeld van den toestand gaf. Eveneens is het denkbaar, dat het budget een te ongunstig beeld van de situatie geeft, en een daarop gebouwd beleid noodelooze moeite veroorzaakt, al leert de practijk, dat men zich licht overgeeft aan een te gunstig inzicht, en vrijwel nooit te vinden is voor het volgen van eene te ongunstige zienswijze. In elk geval verdient de vraag overweging, omdat hare behandeling, mits deze wordt vrijgemaakt van het verlangen om meer te doen dan, strikt genomen, te verantwoorden is, bijdragen kan tot eene verheldering van het inzicht in den financieelen toestand. Temeer is dit thans het geval, nu de begrooting voor 1938 de eerste is, na het intreden van de depressie, waarin met eene stijging van de inkomsten kon worden gerekend.

Op de vraag, zooals zij boven werd geformuleerd, moet o. i. in dezen tijd het antwoord ontkennend luiden. De „oogenblikkelijke budgetpositie” mag niet het een en het al zijn, waarop wordt gelet bij het vaststellen en waardeeren van het financieel Regeeringsbeleid. Wij hebben zware en ook voor de Rijksfinanciën zeer nadeelige jaren achter den rug. De gevolgen van de scherpe en langdurige economische inzinking voor 's Rijks financieele positie kunnen, nu er sprake mag zijn van een gunstigen keer, waarvan overigens de beteekenis en de duur nog voor ons verborgen zijn, niet buiten beschouwing worden gelaten bij het bepalen van den koers. Daarom dient men het budget voor 1938 en de financieele Regeeringspolitiek in nauw verband met den ge-

heelen financieelen toestand te bezien en te beoordeelen, en moet worden nagegaan, welke de schade voor 's Lands financiën is van de economische depressie, waarmede thans en in de naaste toekomst rekening behoort te worden gehouden. De volgende gegevens kunnen daartoe eenigszins in staat stellen.

De totale Nederlandsche Staatsschuld — d. w. z. de geconsolideerde schuld plus de vlottende schuld, verminderd met de vorderingen van 's Rijks schatkist — bedroeg op 31 December 1936 f 3.177 miljoen tegen f 2.372 miljoen per 31 December 1930. De stijging in de zes jaren 1931 tot en met 1936 beloopt alzoo f 805 miljoen. De totale schuld van Nederlandsch-Indië was op 31 December 1929 f 1.023 miljoen en op 31 December 1936 f 1.467 miljoen. Zij is dus in de zeven jaren 1930 tot en met 1936 gestegen met f 444 miljoen. De schulden van de Nederlandsche gemeenten, de Rijksvoorschotten, aan die gemeenten verstrekt, buiten beschouwing gelaten, zijn in de jaren 1931 tot en met 1936 gestegen van f 1.574 miljoen tot f 1.927 miljoen, alzoo met f 353 miljoen. Houdt men rekening met de Rijksvoorschotten dan zijn de cijfers respectievelijk f 2.179, f 2.534 en f 355 miljoen. Deze stijging vond plaats, alhoewel in de laatste jaren de zoogenaamde kapitaalsuitgaven van de gemeenten op drastische wijze zijn beperkt.

De geconsolideerde, d. i. de in leeningen van langen looptijd opgenomen, Staatsschuld bedroeg per 31 December 1936 rond f 2.870 miljoen. Zij beloopt per 31 December 1937 vermoedelijk f 3.256 mill., met inbegrip van de Spoorwegleening ad f 430 miljoen, waarvan echter f 280 miljoen ten laste van het spoorwegbedrijf komt. Trekt men deze som af, dan resteert f 2.976 miljoen. Deze schuld zal, geheel afgezien van nieuwe nog te voteeren kapitaalsuitgaven, nog belangrijk stijgen, omdat er mede moet worden gerekend, 1e. dat een groot deel van de kapitalen, ten laste van het Werkfonds gevoteerd voor de uitvoering van verschillende werken, nog moet worden betaald; 2e. dat zeer waarschijnlijk een aanzienlijk gedeelte van de uitgaven, ten laste van het Defensiefonds gevoteerd, nog moet worden gefinancierd; 3e. dat verder nog groote kapitaalsuitgaven voor 's Rijks defensie noodig zijn.

In de Rijksbegroting voor 1937 is met eene aflossing op de Staatsschuld, ten laste van den gewonen dienst, gerekend van f 28.771.000.—, in die voor 1938 met eene aflossing, eveneens ten laste van den gewonen dienst, van f 38.917.000.—. De schuldaflossing stijgt jaarlijks, aangezien een belangrijk deel van de Staatsschuld is aangegaan op annuï-

teitsbasis. Toch is het moeilijk voor betwisting vatbaar, dat de aflossing te laag is, vooral wanneer de omstandigheid in aanmerking wordt genomen, dat een aanzienlijk gedeelte van de nieuwe Staatsschuld, sedert 1 Januari 1931 aangegaan, niet rendabel is.

Wijzen deze gegevens reeds op de noodzakelijkheid van een financieel beheer, dat ernstig rekening houdt met het karakter en de teekenis van de stijging der Staatsschuld, en gericht is op het sneller delgen van die schuld, nog scherper treedt die noodzakelijkheid en de eisch van een voorzichtig, solied financieel beleid aan het licht, als men zich rekenschap geeft van de financieele gevolgen der zoogenaamde crisisperiode voor 's Rijks positie.

Om een inzicht te verkrijgen in die gevolgen, voorzoover zij uitkomen in de tekorten op den gewonen dienst, in die van de in aanmerking komende speciale fondsen, in het uitstellen van betalingen, en in overboekingen van den gewonen dienst naar den kapitaaldienst — wat in wezen hetzelfde is als uitstel van betaling —, is met medewerking van den heer W. Wagenaar, lid van de Tweede Kamer voor onze partij, voorheen administrateur aan het departement van Financiën, een staat samengesteld, waarin deze gegevens, en nog enkele andere, op overzichtelijke wijze zijn opgenomen. Deze staat, welke op mijn verzoek is opgenomen in de *Handelingen* van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, moge ook hier eene plaats vinden.

Overzicht van de gevolgen voor 's Rijks financiën van de zoogenaamde economische crisis.

I. De gewone dienst der Rijksbegrooting heeft in het tijdvak 1929—1936 de volgende resultaten opgeleverd:

	Overschot.	Tekort.		
1929	58,2	millioen.		
1930	27,9	„		
1931		45,5	millioen.	
1932		76	„	
1933		55,8	„	
1934		33,2	„	
1935		72,9	„	
1936		36,7	„ (raming)	
	86,1	millioen.	320,1	millioen.
Af overschot	86,1	„		

Per resto heeft het tijdvak 1929—1936 een tekort opgeleverd, waarin nog moet worden voorzien, ten beloope van . . . 234 miljoen.
 _____ f 234.000.000

II. Het Werkloosheidssubsidiefonds levert in de jaren 1935, 1936 en 1937 de volgende tekorten op:

1935 . . . . . f 14.782.000
 1936 (vermoedelijk) . - 25.700.000
 1937 (raming) . . . - 7.500.000

Het tekort 1935/1937, waarin nog moet worden voorzien, beloopt in totaal volgens raming . . . . . f 47.982.000
 _____ - 47.982.000

III. Verplichte betalingen aan fondsen, welke zijn achterwege gebleven:

a. Aan het Invaliditeitsfonds:

De normale storting in dit fonds bedroeg in de jaren 1929—1931 f 17.623.000 per jaar.

Jaar	Zij werd achtereevolgens gebracht op:	Bedrag der verlaging, in vergelijking met de normale storting ad f 17.623.000.—
1932	f 11.123.000.—	f 6.500.000.—
1933	3.723.000.—	13.900.000.—
1934	3.723.000.—	13.900.000.—
1935	nihil	17.623.000.—
1936	" *)	17.623.000.—
1937	" *)	17.623.000.—

In het Invaliditeitsfonds werd dus te weinig gestort . . . . . f 87.169.000

_____ f 87.169.000 f 281.982.000
Transporteeren

*) Het Invaliditeitsfonds en het Ouderdomsfonds zijn ingevolge de bepalingen, opgenomen in de Bezuinigingswet, vereenigd. Jaarlijks wordt het nadeelig exploitatie-saldo bijgepast uit de schatkist. Die betaling is voor 1936 en 1937 opgenomen in het overzicht van het Ouderdomsfonds.

Transport f 87.169.000 f 281.982.000

b. Aan het Ouderdomsfonds:

De normale storting in dit fonds bedroeg in de jaren 1929—1932 f 31.600.000 per jaar, doch werd in 1935, als gevolg van het uittrekken der betalingsverplichting gebracht op f 27.610.000.

Jaar	Zij werd gebracht op:	Bedrag der verlagings, in vergelijking met de normale storting
1933	f 26.230.000.—	f 5.370.000.—
1934	26.230.000.—	5.370.000.—
1935	27.610.000.—	nihil
1936	8.485.000.—	19.125.000.—
1937	11.600.000.—	16.010.000.—

In het Ouderdomsfonds werd alzoo te weinig gestort . . . . . - 45.875.000

c. Aan het Spoorwegpensioenfonds:

De normale storting in dit fonds bedroeg f 9.140.000 per jaar. Die storting werd nagelaten in de jaren 1934—1937, zoodat te weinig werd gestort

4 × f 9.140.000 . . . . . - 36.560.000

Verplichte betalingen aan fondsen zijn dus achterwege gebleven tot een totaal van - 169.604.000

IV. De volgende uitgaven, welke naar haar aard tot den gewonen dienst behooren, zijn in de jaren 1934—1937 ten laste van den kapitaaldienst gebracht:

1°. In 1934 is, in afwachting van de realisatie van in overweging zijnde besparingen

a. op de defensie . . . . . f 12.000.000
b. op het onderwijs . . . . . - 15.500.000

voor éénmaal van den gewonen dienst naar den kapitaaldienst overgebracht een bedrag van . . . . . f 27.500.000

2°. In 1934 is het nadeelig slot, dat het Leeningfonds bij liquidatie aanwees, en dat feitelijk tot den gewonen dienst be-

Transporteeren f 27.500.000 f 451.586.000

	<i>Transport</i>	f 27.500.000	f 451.586.000
hoorde, gebracht ten laste van den kapitaal- dienst	-	56.300.000*)	
3°. In 1937 zijn in het Verkeersfonds uitgaven van den gewonen naar den kapitaal- dienst overgebracht, waardoor het uit de gewone Rijksbegrooting bij te passen tekort van dat fonds verminderde met	-	8.000.000	
4°. In 1937 zijn uitgaven van het De- partement van Sociale Zaken ter zake van aankoop van voor ontginning bestemde gronden gebracht op den kapitaaldienst	-	1.300.000	
5°. Er is in 1935 besloten tot instelling van een Defensiefonds, ten laste waar- van een aantal noodzakelijke defensie-uit- gaven zijn gebracht, welke feitelijk uit de gewone Rijksbegrooting hadden moeten worden gedekt (totaal der raming f 53.400.000)			
besteed ten laste van 1936		f 23.364.000	
besteed ten laste van 1937	-	25.316.000	

---

f 48.680.000

Van deze som moeten worden afgetrokken de aflossingsbestanddeelen der annuïteiten, welke ten laste van de begrooting zijn gebracht in 1936 en 1937, geschat op . . . . .

- 6.500.000

- 42.180.000

6°. In 1935 is een wijziging der wet op de financieele verhouding tusschen het Rijk en de gemeenten tot stand gekomen, welke tot gevolg had, dat voortaan de gewone dienst van het Gemeentefonds zonder saldo sluit.

Bij die wetswijziging werd evenwel een bepaling in het leven geroepen, op grond waarvan ten laste van het Gemeentefonds aan de gemeenten garantie-uitkeeringen

---

Transporteeren f 135.280.000 f 451.586.000

*) Zie in verband hiermede hetgeen is medegedeeld onder VII.

	<i>Transport</i>	f 135.280.000	f 451.586.000
moeten worden gedaan. Uit dezen hoofde is of wordt betaald in:			
1935/36	± f	28.000.000	
1936/37	±	- 25.200.000	
1937/38	±	- 22.400.000	
		<hr/>	
		f 75.600.000	

Ten laste van den gewonen dienst der Rijksbegrooting is ter dekking van deze uitgaven aan het gemeentefonds uitgekeerd . . - 30.000.000

zoodat voorloopig uit den kapitaaldienst is gedekt _____ - 45.600.000

In totaal is in de jaren 1934—1937 naar den kapitaaldienst overgebracht een bedrag van . . . . . _____ - 180.880.000

V. Voor enkele bedragen is in 1937 welbewust de raming in de begrooting achterwege gebleven:

1°. In 1937 is het bedrag wegens Rijksonderstand aan noodlijdende gemeenten te laag geraamd . . . . . f 3.500.000

2°. In 1937 is het bedrag wegens bijzondere bijdragen aan gemeenten ten laste van het Werkloosheidssubsidiefonds te laag geraamd . . . . . - 10.500.000

(De gemeenten kunnen zoo noodig ten laste van den kapitaaldienst voorschotten ontvangen)

Totaal . . _____ - 14.000.000

VI. In den Staatsdienst aanwezige reserves zijn in de jaren 1936 en 1937 aangewend ten bate van de gewone Rijksbegrooting:

1°. Op grond van een tijdelijke wijziging der Muntwet wordt gedurende de jaren 1936—1940 ten goede van den gewonen dienst gebracht een bedrag wegens rente van beleggingen van het

Transporteeren _____ f 646.466.000

	<i>Transport</i>	—.—	f 646.466.000
Muntfonds, terwijl te voren deze rente ten bate van den kapitaaldienst kwam			
1936	f 3.250.000		
1937	- 3.250.000		
	-----	f	6.500.000
2°. De toevoeging van de in den loop der jaren in de Rijksbegrooting ter zake van de Staatsbedrijven gevormde reserves is nagelaten in:			
1936 voor een bedrag van	f 6.000.000		
1937 idem	- 7.720.000		
	-----	-	13.720.000
3°. De toevoeging van een ter zake van de woningbouwvoorschotten in de Rijksbegrooting aanwezige reserve is voor 1937 nagelaten tot een bedrag van . .	-	2.500.000	
In totaal zijn aan „reserves” ten bate van den gewonen dienst aangewend . .	-----	-	22.720.000
VII. Een in het Leeningfonds 1914 op 1 Januari 1930 aanwezig voordeelig slot is in de jaren 1931—1933 ten deele aangewend voor dekking van crisisuitgaven, namelijk tot een bedrag van			- 116.504.000
VIII. Bijdrage aan Nederlandsch-Indië voor éénmaal ten laste van den kapitaaldienst			- 25.000.000
		Totaal	f 810.690.000

Dit overzicht, afgesloten per einde 1937, leert dus, dat het Rijk in de crisisperiode heeft ingeteerd rond f 811 miljoen. Van dit bedrag moet worden afgetrokken het voordeelig saldo, dat het dienstjaar 1937, op de basis van de huidige begrooting, straks zal aanwijzen.

Eenige toelichting op het overzicht is wenschelijk. Het geeft eene *momentopname*. Het bevat ten deele geraamde cijfers, omdat de werkelijke uitkomsten over 1936 en 1937 uiteraard nog niet bekend zijn. Het is niet volledig. Alleen met hoofdsommen is rekening gehouden, en niet met rentebedragen. Ook de renten, welke het Rijk verschuldigd is aan de sociale verzekeringsfondsen, wegens het uitstellen van de betaling der vastgestelde bedragen, zijn buiten beschouwing gelaten. Eveneens is niet gerekend met de uitgaven, welke, strikt genomen, als gewone uitgaven zijn te beschouwen, voor zoover zij ten laste

van het Werkfonds zijn of worden uitgegeven. Zoo zou er meer te noemen zijn. Wel zijn opgenomen alle overboekingen van den gewonen dienst naar den kapitaaldienst, en omgekeerd, waartoe in de laatste jaren is overgegaan, om de tekorten op den gewonen dienst te verminderen. Het slotcijfer, dat het overzicht aanwijst, is te gunstig, omdat de batige saldi van den gewonen dienst over de jaren 1929 en 1930, te zamen bedragende rond f 86 millioen, zijn afgetrokken van de som der nadeelige saldi over de jaren 1931 tot en met 1936. Ware dit niet geschied, dan zou de intering in de zeven jaren 1931—'37, naar de thans bekende gegevens, en zonder rekening te houden met de zoeven genoemde factoren, gesteld moeten worden op f 897 millioen.

Op één punt moet nog iets nader worden ingegaan. In het overzicht zijn, behalve het nadeelig saldo van het Leeningfonds, opgenomen de bedragen aan crisisuitgaven, welke in de jaren 1931—1933 ten laste van het Leeningfonds zijn gebracht, te zamen f 116.5 millioen. Men zou de vraag kunnen stellen: behooren deze uitgaven daarin wel thuis, nu de sommen, voor rente en aflossing van de Staatsschuld benodigd, na de opheffing van het Leeningfonds, geheel onder de gewone uitgaven van het Rijk zijn opgenomen. De overweging van deze vraag heeft mij tot eene bevestigende beantwoording daarvan geleid, omdat de uitputting van het Leeningfonds voor dit doel, n.l. het dekken van crisisuitgaven, mede tengevolge heeft gehad, dat de aflossing van de Staatsschuld in de jaren na 1933 belangrijk is vertraagd. Nu de vertraging van die aflossing in het overzicht niet tot uitdrukking is gebracht, mochten de genoemde f 116.5 mill. daarin niet ontbreken ³⁾.

De opgesomde gegevens, waaromtrent nogmaals moge worden opgemerkt, dat zij niet volledig zijn, bieden, naar wordt gehoopt, genoegzaam materiaal, om met eenige kennis van zaken te kunnen oordeelen over de beteekenis en de gevolgen voor 's Rijks financiën van de „crisisjaren”. Zij mogen in ieder geval niet buiten rekening worden gelaten bij het zich vormen van eene opinie over de financieele politiek van de Regeering, omdat deze niet alleen in aanmerking heeft te nemen de begrootingspositie voor 1938 — een eisch, welke overigens in de tegenwoordige omstandigheden al zwaar genoeg is —, maar ook den nasleep van de economische depressie, de ernstige verzwakking van 's Rijks financieele kracht, welke die depressie heeft veroorzaakt. In het bijzonder zij, die van meening zijn, dat eene „begrootingspolitiek” als te eng dient te worden veroordeeld, aangezien de geheele

financieele toestand in oogenschouw behoort te worden genomen, alvorens kan worden overgegaan tot het bepalen van den koers voor het financieel beleid, zullen hebben te aanvaarden, dat de resultaten van de depressieperiode een ernstig woord moeten medespreken bij het waardeeren en beoordeelen van de financieele gedragslijn der Regeering. Het jaar 1938 is immers niet het eerste jaar van een nieuw tijdvak, maar één van de jaren van de periode, welke in beschouwing moet worden genomen; het jaar, dat niet mag worden losgemaakt van zijn voorgangers. Het financieel herstel wordt er mede gediend en bevorderd, als het beheer der Rijksfinanciën gericht is op het, zoo eenigszins mogelijk, inloopen van den in de laatste jaren ontstanen achterstand. Het belang van ons volk wordt daardoor alleen gediend. Dat aan de medegedeelde gegevens sterke argumenten kunnen worden ontleend voor de verdediging van de Regeeringspolitiek, behoeft geen nader bewijs.

* * *

De Regeering kwam in de Millioenennota, na de analyse van den financieelen toestand, tot deze slotsom:

„Resumeerende luidt de conclusie, bij de vaststelling van den financieelen koers, dien de Regeering in de naaste toekomst meent te moeten sturen, dat voor de volvoering van de taak, die zij zich heeft gesteld met betrekking tot het behoud van de volkskracht, budgetaire saneering onvermijdelijk is. Uiteraard zullen hierbij de eventueel ruimer vloeiende middelen in principe allereerst beschikbaar moeten blijven voor de verbetering van het budget en zal uitzetting der uitgaven dan ook slechts daar mogen plaats hebben, waar zij, gelijk bij de uitgaven voor de defensie en eenige economisch-sociale maatregelen, als een onvermijdelijke noodzakelijkheid is te beschouwen. Uitzetting van de uitgaven voor een bepaald doel in zoo belangrijke mate als thans voor de defensie is voorgenomen, moet, zelfs in normale omstandigheden, noodzakelijk leiden tot beperking van de uitgaven voor de andere onderdeelen van Regeeringszorg. In de huidige omstandigheden echter is deze beperking dubbel geboden.

Het zal dus duidelijk zijn, dat voorshands ook de mogelijkheid ontbreekt tot het doen van allerlei belangrijke uitgaven, die op zichzelf gewenscht of nuttig zouden zijn, zooals: verhooging van salarissen en loonen, verlaging van de leerlingenschaal bij het lager onderwijs, uitbreiding van de gelegenheid tot opneming in de ouderdomsverzekering en meer andere.

De Regeering heeft vertrouwen, dat, indien het verloop van de middelen zich in gunstige richting blijft ontwikkelen en ook de crisis-uitgaven, welke op de Rijksbegrooting drukken, als gevolg van een voortgaande gunstige ontwikkeling van den economischen toestand kunnen worden verlaagd, bij een beleid, als de Regeering heeft aangegeven, het reëel sluitende budget zal worden bereikt."

Deze conclusie heeft de Regeering, tijdens het schriftelijk en mondeling debat over de Rijksbegrooting met de Tweede Kamer gehandhaafd. Iets anders was niet te verwachten, al heeft het aan pogingen om haar tot wijziging van gedragslijn te brengen niet ontbroken. De financieele toestand rechtvaardigde volledig het door haar ingenomen standpunt. Vorenstaande samenvatting van dien toestand geeft tevens aan, waarom door mij in de Tweede Kamer, namens de Anti-Revolutionaire Kamerclub, werd gezegd: „Ik acht dat beleid — n.l. het in de Millioenennota en in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag betreffende hoofdstuk I der Rijksbegrooting uiteengezette beleid — juist en noodzakelijk, al weet ik, dat het tegen vleesch en bloed van velen ingaat. Het is niet een doctrinair beleid. Het is een beleid, dat steunt op de feiten en de gegevens van het heden. Het is niet een beleid, dat de meer gewenschte wegen voor goed afsnijdt. Het is integendeel een beleid, dat, als God Zijn zegen geeft, bevordert de opruiming van de belemmeringen, welke die meer gewenschte wegen thans nog voor ons versperren.

Zoo zie ik het. Ja, ik moet zeggen: zoo is het, als men de zaak objectief beziet. Ik kan het begrijpen, dat men zoolang mogelijk serieus overweegt, of aan deze conclusie ook kan worden ontkomen, maar ik kan het mij eigenlijk niet voorstellen, dat men tot een andere conclusie komt. Alle argumenten tegen het beleid van de Regeering, welke onder mijn aandacht zijn gekomen, zijn onderzocht en getoetst, zonder eenige vooringenomenheid. Is het mij aan te rekenen, dat de slotsom telkens moest zijn: gewogen en te licht bevonden?"

In een ander verband voegde ik hieraan nog toe: „De conclusie, waartoe ik met betrekking tot de financieele politiek kom, is deze, dat het standpunt van de Regeering moet worden gedeeld. Het is een zakelijk en feitelijk zeer sterk standpunt. De taak is: de innerlijke gezondmaking van het budget, vervolgens: het inloopen van den achterstand, ontstaan in de crisisperiode, en het verlichten van den

belastingdruk ⁴⁾, in het bijzonder met het oog op de gevolgen daarvan voor onze nijverheid.

Daarmede is niet gezegd, dat het overgaan tot het doen van nieuwe uitgaven moet wachten tot deze taken zijn verricht, maar wel, dat tijdens het verrichten van die taken alleen nieuwe uitgaven mogen worden gedaan, welke volstrekt naar alle zijden onvermijdelijk zijn.”

Thans zou mijne conclusie geene andere mogen zijn, temeer niet, omdat de omstandigheden zich inmiddels in ongunstige richting hebben ontwikkeld ⁵⁾.

28 December 1937.

---

¹⁾ De vraag of de hoofdoorzaak van deze opleving is de verbeterde wereld-conjunctuur, dan wel de gedwongen depreciatie van onze munt, kan in een beschouwing over de Rijksfinanciën als deze beter buiten bespreking blijven. Daarom werd er van afgezien in dit artikel aannemelijk te maken, dat de beteekenis van de depreciatie onzer munt voor ons economisch leven door velen sterk wordt overschat.

²⁾ Nauwkeuriger: f 9.140.000.—.

³⁾ *De Christelijke Ambtenaar*, weekblad van den Algemeenen Nederlandschen Christelijken Ambtenaarsbond, heeft er, men zie het no. van 3 December 1937, aanmerking op gemaakt, dat in het overzicht begonnen is bij het jaar 1929. De periode van 1924 tot en met 1937 had, aldus dit blad, in beschouwing behoeven te zijn genomen, dan zou naast op het donker ook op het licht de aandacht zijn gevestigd. De aanmerking is onjuist. Wie een inzicht in de gevolgen van de economische depressie voor 's Rijks financiën wil verkrijgen, wie eene globale berekening wil maken van het bedrag, dat het Rijk heeft ingeteerd in de zoogenaamde crisisperiode, die moèt, het is zonder nader betoog duidelijk, alleen de periode in beschouwing nemen, over welke het overzicht loopt. Hetzelfde blad is blijkbaar de meening toegedaan, dat met de f 116.5 miljoen crisisuitgaven, welke uit het Leeningfonds zijn gedekt, geene rekening had moeten worden gehouden. Waarschijnlijk heeft de redactie, alvorens zij op het opnemen in de berekening van dit bedrag critiek oefende, de *Handelingen* van de Tweede Kamer niet geraadpleegd. Had zij dit wel gedaan, dan zou, naar mag worden aangenomen, deze critiek achterwege zijn gebleven. Het eenige cijfer, waarvan men kan zeggen, dat het niet ten volle in de berekening mocht zijn opgenomen, is het tekort van het Werkloosheidssubsidiefonds over de jaren 1935—1937 ad f 47.982.000.—. Immers een deel van dit tekort komt, volgens de geldende regeling, ten laste van de daarbij betrokken gemeenten. Toch ben ik er van uitgegaan, dat dit tekort geheel voor rekening van het Rijk zal komen. Men behoeft geen kenner van de positie der gemeentefinanciën te zijn, om dit te begrijpen en gerechtvaardigd te achten.

⁴⁾ De belastingdruk is in de „crisisjaren” in zeer sterke mate verzaard. Deze druk belemmert mede eene verbetering van den economischen toestand.

⁵⁾ In dit artikel moest ik mij, wilde het niet te uitvoerig worden, tot de hoofdzaken beperken. Om dezelfde reden werd er van afgezien de financiële zijde van de inmiddels door de Tweede Kamer aangenomen voorstellen tot versterking van de defensie te bespreken.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG:

Te dezer stede wordt, evenals zeker in andere gemeenten, propaganda gemaakt voor melkverstrekking aan schoolkinderen op de scholen. De besturen der bijzondere scholen staan op het standpunt, dat zij hieraan niet mede moeten doen, omdat hierdoor weer een taak op de school wordt gelegd van overheidswege, welke gaat buiten de opvoeding en het onderwijs. Wellicht komt deze geschiedenis straks in den Raad. Welke houding meent U, dat wij in den Raad ten deze moeten aannemen?

ANTWOORD:

Wij behoeven natuurlijk niet uiteen te zetten, dat zoowel de schoolbesturen als de a.r. vertegenwoordigers in den gemeenteraad bezwaar hebben te maken tegen de z.g. schoolvoeding en schoolkleeding en medewerking in welken vorm ook aan de bevordering en instandhouding van deze zaak hebben te weigeren.

Nu kan men in deze melkverstrekking zien een vorm van schoolvoeding. En in zoover gaan wij met die opvatting accoord als deze melkverstrekking wordt aangewend om via de school te voorzien in een voedingstekort van kinderen uit minderdraagkrachtige gezinnen.

Men kan echter de zaak ook van een andere zijde bezien. Zoo met name van den economischen kant. Men kan betoogen, dat het hier eigenlijk niet zoozeer gaat om voorziening in de behoeften der schooljeugd, maar om uitbreiding van de melkconsumptie in het belang van den economischen welstand van de veehouderij.

Het lijkt ons nauwelijks noodig er op te wijzen, dat men voor deze redeneering zeker niet uit den weg behoeft te gaan. Waar zouden wij blijven, wanneer de school ook al zou worden gebruikt in het belang van de economische politiek. Bovendien zou men onder de vlag van het economische welzijn van ons volk, de schoolvoeding toch indirect bevorderen.

Ten slotte kan men dit standpunt innemen.

Er zijn inderdaad kinderen ten opzichte waarvan eenige voeding gedurende de schooltijden wenschelijk kan zijn. Dit is niet een zaak van arm of rijk, maar een kwestie van hygienischen aard. Het is niet zoo

dat alle arme kinderen moeten worden gevoed op school, terwijl de meergegoede dit kunnen missen. Doch de grens loopt geheel anders en wordt door den gezondheidstoestand der kinderen bepaald.

Welnu, waar blijkt, dat een kind of meerdere kinderen uit een klas, volgens het oordeel van ouders of dokters, eenige voeding tijdens de schooluren noodig hebben, is er o.i. niet het minste bezwaar, dat het schoolhoofd of het schoolbestuur zoodanig kind of zoodanige kinderen in de gelegenheid stelt eenige voeding te gebruiken gedurende de schooluren. En dan kan daarbij gebruik gemaakt worden van de goedkoope melk-verstrekking.

Doch dan wijzen wij er toch op, dat het zeker onjuist zou zijn om, wanneer enkele kinderen wegens gezondheidsredenen voeding gedurende de schooluren noodig hebben, ook de kinderen, voor wie dit volstrekt niet noodig is, tijdens de schooluren te voeden. En het zou volstrekt onjuist zijn, wanneer er van de zijde van het schoolbestuur toe werd medegewerkt om propaganda in deze richting te maken, of een organisatie daartoe in het leven te roepen.

Deze zaak moet o.i. aan de ouders worden overgelaten. Het schoolbestuur kan volstaan met het verlenen van medewerking, wanneer dit door de ouders ten opzichte van hun kind wordt begeerd. Verder niet.

Blijkt dat de ouders niet in staat zijn de kosten van de schoolmelk te betalen, dan dienen ze zich in verbinding te stellen met een Diaconie of met een desnoods afzonderlijk daarvoor in het leven te roepen comité of vereeniging. Doch zeker ligt het niet op den weg van het schoolbestuur om in het belang der minderdraagkrachtige ouders, die zwakke kinderen hebben, de geheele schooljeugd in de melkvoeding te betrekken en de kosten daarvan naar draagkracht over de ouders om te slaan.

Wat het gemeentebestuur betreft merken wij op, dat de vernietiging van het Rotterdamsche besluit inzake de schoolmelkvoorziening de andere gemeenten niet animeeren zal om voor deze zaak gelden uit te trekken. Doch indien er in den Raad voorstellen in deze richting mochten worden gedaan, ligt het o.i. op den weg van de a. r. raadsleden hiertegen met kracht op te komen, opdat de zorg voor de zwakke schoolkinderen moet worden overgelaten aan de ouders, welke zoo noodig door armenzorginstellingen of door particulieren moet worden geholpen. De gemeente heeft te dezen aanzien geen taak. En strekt een eventueel voorstel om speciaal het minderdraagkrachtige volksdeel te helpen, dan dient natuurlijk tegen deze armenverzorging via de school bezwaar te worden gemaakt op dezelfde gronden, welke wij ook tegen de gewone schoolvoeding aanvoeren.

N.

BIJ DE GEBOORTE VAN DE JONGSTE ORANJETELG

DOOR

DR. C. BEEKENKAMP

Zoo is dan op den laatsten dag der Januarimaand de spanning gebroken, waarin het geheele Nederlandsche volk, zoowel hier, als in de landen overzee, de laatste maanden, en wel zeer bijzonder de laatste weken heeft geleefd.

Een en vijftig kanonschoten deden den volke kond, dat er een Prinses der Nederlanden geboren was.

Als onmiddellijke spontane reactie op dit bericht ging er een golf van vreugde en innigen dank door ons vaderland, wyl het Gode liefd heeft, een nieuwe loot aan den ouden Oranjestam te doen ontluiken.

Moge al de hope op de vervulling onzer vurige wenschen ditmaal meer gegrond geweest zijn dan in den jare 1908, toen een bezorgde vrees zich van de natie had meester gemaakt of wel ooit weer een Oranjotelg geboren zou worden, nadat immers te voren reeds eenmaal die hope was teloor gegaan — zonder twijfel mag worden vastgesteld, dat de gevoelens van blijden dank en oprechte vreugde thans even ongekunsteld en enthousiast zijn als bij de geboorte van Prinses JULIANA.

In dit tijdsgewricht gaan onze eerbiedige en van zegenwenschen vervulde gedachten uit naar de gelukkige Ouders en de beminde Grootmoeder, aan Wie het vergund werd nieuw leven te aanschouwen. Moge de Almachtige de gebeden verhooren, die worden opgezonden voor Troon en Volk, en alzoo het Koningschap in onze landen bevestigen, dat uitdrukking en symbool is van het drievoudig snoer, waardoor natie en vorstenhuis worden saamgebonden.

* *
*

Op velerlei manier is in woord en geschrift uitdrukking gegeven aan hetgeen ons volk tot zoo diepen dank aan God beweegt.

Het zij ons vergund, geheel in dezelfde lijn, als waarin ons artikel ter gelegenheid van het huwelijk van Prinses JULIANA en Prins BERNHARD geschreven werd ¹⁾, te doen blijken van onze gevoelens van waarlijk ondefinieerbare vreugde door ditmaal een en ander mede te deelen omtrent de positie van de jonggeboren Prinses in ons staatsbestel.

Veel is daaromtrent voorshands niet te zeggen. Over de kleinkinderen van een regeerend Vorst en Vorstin zwijgt onze grondwet in directen zin. Wel wijdt zij enkele artikelen aan de gevolgen, die het voeren van den titel *Prins van Oranje* voor den drager daarvan met zich brengt. Een *Prinses van Oranje* kent de grondwet echter niet.

Indien God ons dit voorrecht geeft, zal onze Koningin dit jaar haar veertigjarig regeeringsjubileum vieren. Wie zou niet vurig wenschen, dat Haar de krachten geschonken worden nog lange jaren Kroon en Scepter te dragen?

Maar eens komt — op den door God bepaalden tijd — de dag, dat die Kroon zal overgaan op een ander. En dan zal, wanneer alles verloopt, zooals wij dat het liefste zien, en wat wij in onze klein-mensche-lijke wijsheid dan „normaal” plegen te noemen, het moment aanbreken, dat de blijde Moeder van thans Koningin der Nederlanden wordt.

Dan wordt de kwestie van de troonopvolging pas in eigenlijken zin actueel.

Wat intusschen niet wegneemt, dat wij ook vandaag daarover ook wel het een en ander mogen releveeren.

Artikel 11 van de Grondwet stelt als algemeenere regel, dat de Kroon bij erfopvolging overgaat op de zonen des Konings bij recht van eerstgeboorte.

Bij ontstentenis van opvolgers in art. 11 bedoeld, en met dat geval hebben wij te maken, gaat de Kroon over op de oudste in leven zijnde dochter van den laatstoverleden Koning. Op grond van deze bepaling regeert thans Koningin WILHELMINA.

Het in art. 13 G.W. voorziene geval kan tengevolge van de omstandigheid, dat behalve Koningin WILHELMINA en Hare Dochter en Klein-dochter geen andere nakomelingen van Koning WILLEM I bestaan, geen toepassing vinden.

Volgt dan art. 14, dat aldus luidt:

„Bij ontstentenis van een opvolger, krachtens een der drie voor-

gaande artikelen tot de Kroon gerechtigd, gaat deze over op den man of de vrouw, die den laatstoverleden Koning, in de lijn der afstamming van Hare Majesteit Koningin WILHELMINA, Prinses van Oranje-Nassau het naast, doch niet verder dan in den derden graad van bloedverwantschap bestaat."

Hieruit is te lezen, dat prinses JULIANA het eerst tot de Kroon gerechtigd is. Mocht Zij komen te overlijden of afstand doen van de Kroon, dan komt prinses BEATRIX aan de beurt.

Mocht evenwel het gezin van Prinses JULIANA en Prins BERNHARD in de toekomst gezegend worden met de geboorte van meer kinderen, waarvan er ook zijn van het mannelijk geslacht, dan hebben in dat geval, volgens het tweede lid van art. 14 G.W., mannen boven vrouwen, en daarna de eerstgeborene den voorrang.

Indien derhalve prinses BEATRIX een broertje krijgt, zal de laatste dus de vermoedelijke troonopvolger zijn.

Aan hem zal dan wellicht ook de titel *Erfprins van Oranje* geschonken worden (gelijk in den jare 1838 de zoon van den toenmaligen Prins van Oranje, Prins WILLEM ALEXANDER PAUL FREDERIK LODERWIJK, geboren 19 Febr. 1817 — de latere Koning WILLEM III — officieel den titel *Erfprins van Oranje* voerde).

Prins van Oranje zal hij eerst worden, indien zijn Moeder regeerend Vorstin wordt, of indien Zij vóór dien tijd afstand doet van de Kroon — mits niet vóór zijn geboorte, omdat hij in dit laatstbedoelde geval van de erfopvolging uitgesloten zou zijn (art. 15 G.W., 2e zinsnede).

Maar is dan het jonge prinsesje niet „Prinses van Oranje”? Neen, dien titel kent de Grondwet niet. Prinses JULIANA heeft dien dan ook nimmer gevoerd. Wel heeft ons land Prinsessen van Oranje gekend, doch zij die dien titel droegen, deden dat als gemalin van een Prins van Oranje.

De titel Prins van Oranje dateert van 1815. Voor het eerst werd hij gebezigd in de Proclamatie van den 16en Maart 1815 No. 1, bij gelegenheid van de verheffing van Z. K. H. den Souvereinen Vorst der Vereenigde Nederlanden tot Koning der Nederlanden en Hertog van Luxemburg ²).

Nadat WILLEM I verklaard heeft, voor zichzelf en voor de Vorsten, die, na Hem den troon bekleeden zullen, de Koninklijke waardigheid en titel aan te nemen, gaat Hij voort:

„Maar hoezeer ook deze bepalingen strooken met het gene Wij aan

de uitgestrektheid der Nederlanden, en aan de beschaafdheid van derzelve talrijke en nijvere inwoners verschuldigd zijn, niet minder achten Wij ons verplicht om zorg te dragen, dat niet de naam dien Wij steeds, in alle wisselingen van de fortuin, met eere gedragen, en onder welken Onze Voorvaderen aan de zaak der vrijheid zoo menigvuldige diensten bewezen hebben, vernietigd worde en verdwijne. En begeeren en bepalen Wij uit dezen hoofde, dat voortaan de vermoedelijke Erfgenaam van het Koninkrijk der Nederlanden zal aannemen, voeren en behouden den naam en titel van *Prins van Oranje*, dezelve reeds onmiddellijk bij dezen aan Onzen beminden oudsten Zoon, met des te inniger genoegen verleende, omdat Wij Ons verzekerd houden dat Hij den alouden luister daarvan zal handhaven door de stipte vervulling zijner pligten als Onze eerste Onderdaan en als toekomstige Beheerscher van den nieuwen Staat, en door, ten allen tijde, met moed en zelfopoffering te waken voor de veiligheid van het vreedzame en gastvrije grondgebied der Nederlanden."

In de Schets van VAN HOGENDORP kwam derhalve de titel van Prins van Oranje niet voor. In art. 11 van dit document ³⁾ werd gezegd, dat de oudste zoon van den Souvereinen Vorst den naam draagt van Erfprins, wiens titel is: Zijne Doorlugtige Hoogheid.

De derde Schets van VAN HOGENDORP werd door de Grondwetscommissie van 21 Dec. 1813 meer als leidraad dan als concept gebruikt. Ook het genoemde artikel 11 onderging een belangrijke uitbreiding. Had VAN HOGENDORP in zijn eerste Schets van Koning en Kroonprins gesproken, op verlangen van den Vorst werden deze woorden vervangen door „Sovereine Vorst” en „Erfprins”. Op eigen initiatief had VAN HOGENDORP den titel „Zijne Doorlugtige Hoogheid” voor den laatsten bedacht. De Commissie besloot deze titulatuur te doen vervallen, doch later werd weer gevolg gegeven aan een wensch van den Souvereinen Vorst, die, om aan Engeland aangenaam te zijn, voor den Erfprins den titel van Koninklijke Hoogheid begeerde en voor de overige Prinsen en Prinsessen dien van Doorlugtige Hoogheid ⁴⁾.

De Grondwet van 1814 luidde nu in art. 17:

„De oudste zoon van den Souvereinen Vorst is de eerste onderdaan van zijnen vader.

Als Erfprins wordt Hem gegeven den titel van Koninklijke Hoogheid.

De overige Prinsen en Prinsessen van den Huize blijven voeren den titel van Doorluchtige Hoogheid."

En art. 18:

„De Erfprins ontvangt in deze hoedanigheid uit 's Lands kas eene jaarlijksche som van honderd duizend gulden, te rekenen van den tijd, dat Hij den ouderdom van achttien jaren zal hebben bereikt."

Zooals wij reeds opmerkten, veranderde de proclamatie van 16 Maart 1815 den titel van Erfprins in dien van Prins van Oranje, en de Grondwet van 1815 was hiermede in overeenstemming, toen art. 36 daarvan aldus werd geformuleerd:

„De oudste van des Konings zonen, of verdere mannelijke nakomelingen, die de vermoedelijke erfgenaam is van de Kroon, is des Konings eerste onderdaan en voert den titel van Prins van Oranje."

En zóó bleef de redactie gehandhaafd in de Grondwet tot op den huidigen dag. Hetgeen intusschen niet zeggen wil, dat zij nimmer bestreden is, of dat over de beteekenis ervan steeds een communis opinio bestond. Met name liep het meningsverschil over de vraag, wie eigenlijk gerechtigd is dien titel te voeren.

SYBENGA is de opvatting toegedaan, dat Prins van Oranje is: de vermoedelijke mannelijke troonopvolger, die Zoon is van den tegenwoordigen Koning of van diens Zonen afstamt⁵⁾. En hij bestrijdt de opvatting van BUYS, die een ruimere interpretatie huldigt, wanneer hij *elken* vermoedelijken mannelijken troonopvolger, afstammeling van Koning WILLEM I, hetzij dan van Vaders- of van Moeders zijde, als Prins van Oranje wil zien beschouwd⁶⁾.

BUYS beroept zich op de zoeven aangehaalde proclamatie, en verbindt hieraan, dat wel in de Grondwet van 1815 woorden staan van meer beperkenden zin, welke bij de volgende veranderingen in die Grondwet zoo gebleven zijn, maar — zoo vervolgt hij — bij de totstandkoming der Grondwet van 1815 is niet gebleken dat eene minder ruime beteekenis werd gewenscht van het begrip „Prins van Oranje" dan in gemelde proclamatie was uitgesproken.

SYBENGA nu ontwikkelt tegen deze opvatting drie bezwaren:

10. is gemelde proclamatie, waarin nog meer dingen den volke werden verkondigd, niet uitgevaardigd om 's Konings wil betreffende den omvang van het begrip „Prins van Oranje" precies vast te stellen. In dit staatsstuk zoekte men een stellige omschrijving daarvan niet.

Daartoe is te veel in het voorbijgaan het onderwerp aangeroerd, en aan eene definitie van genoegzaam gewicht mag men hier niet denken, waar zelfs over de sekse van den vermoedelijken troonopvolger gezwegen wordt.

2°. Als de grondwetgever van 1815 de ruimere beteekenis had gewild, dan is het minder verklaarbaar, waarom in geval van minderjarigheid des Konings, niet ook de *Prins van Oranje* van rechtswege Regent zou zijn, zooals dit bepaald is voor het geval dat de Koning buiten staat is de regeering waar te nemen. Zeer begrijpelijk is deze weglating echter als men zich den *Prins van Oranje* niet anders gedacht heeft dan als afstammeling van den tegenwoordigen Koning, zoodat waar de Koning minderjarig was, van een meerderjarigen Prins van Oranje geen sprake kon zijn. Ook Mr. BUYS ziet het gewicht dezer bedenking tegen zijne leer niet voorbij ⁷).

3° volgt dit art. op andere artikelen, waarom aan „Koning” niet de beteekenis is te hechten van Koning WILLEM I, maar van den regeerenden Koning, en is in het onmiddellijk voorafgaande art. 28 niet uitsluitend gedacht aan de weduwe van Koning WILLEM I. En in art. 29 zelf is de beteekenis van het ten tweede male voorkomend woord (des) *Koning(s)* evenmin beperkt tot Koning Willem I.

Het schijnt mij intusschen toe, dat de enge interpretatie van SYBENGA niet aanvaard kan worden. In dat geval toch ware sinds het overlijden van den laatsten Zoon van Koning WILLEM III dit artikel een „doellooze phrase”, om een uitdrukking van BUYS te gebruiken ⁸). Stellig, SYBENGA heeft gelijk, als hij zegt dat een koninklijke proclamatie niet in de eerste plaats als bron voor een interpretatie van ons staatrecht bedoeld is. Maar daartegenover kan opgemerkt worden, dat men juist uit dit staatsstuk heel duidelijk kan leeren, dat het er WILLEM I om te doen was, er voor te waken, dat niet „de naam, dien Hij in alle wisselingen van de fortuin met eere gedragen had,” vernietigd werd en verdween. Daarom moest de *vermoedelijke erfgenaam van het Koninkrijk der Nederlanden* dien titel voortaan aannemen. De kwaliteit van vermoedelijk erfgenaam prevaleerde dus in de gedachte van den Koning boven die van 's Konings Zoon.

Wij geven toe, dat de tweede objectie van SYBENGA moeilijk weerlegbaar is. In den gedachtengang van den Grondwetgever van 1815 is geen plaats voor de ruimere interpretatie van BUYS, wat nog duidelijker spreekt, wanneer men den Franschen text van die Grondwet

raadpleegt, die aldus luidt: „Le Fils aîné du Roi, ou son descendant mâle, héritier présomptif de la Couronne, est le premier sujet du Roi.” Hier wordt immers duidelijk gezegd, dat alleen de descendant mâle du fils aîné, bij ontstentenis van den fils aîné du Roi, den titel van Prins van Oranje draagt, en niet b.v. de broer des Konings. Volgens de letter van 1815 is dus niet de Zoon van een vooroverleden dochter des Konings en vermoedelijke erfgenaam van den troon gerechtigd tot het voeren van dezen titel, maar weer wel de zoon van den vooroverleden Dochter van een vooroverleden Zoon des Konings. Alleen wordt gevorderd „descendant mâle”, niet „mâle par mâle.”

Maar, zooals gezegd, deze enge interpretatie klopt niet met de bedoeling van WILLEM I.

De Staatscommissie van 1848 heeft de artikelen 36 en 37 van de Grondwet van 1815 gelijkloidend aan de artt. 35 en 36 van de G.W. van 1840 wilde samensmelten en lezen: „De vermoedelijke erfgenaam van de Kroon, die den titel voert van Prins van Oranje, geniet,” enz. Men krijgt op het eerste gezicht den indruk, dat deze Staatscommissie de moeilijkheid heeft willen coupeeren. Aannemelijker is echter de veronderstelling, dat de Commissie deze redactie-wijziging voorgeslagen heeft om dezelfde reden, die THORBECKE in zijn *Aanteekening* reeds gemaakt had, n.l. dat dit artikel in deze afdeeling, handelend over het inkomen des Konings, niet op zijn plaats was ⁹⁾. In ieder geval moet het de aandacht trekken, dat deze redactie ontleend is aan en gelijkloidend met die, welke THORBECKE in art. 29 van zijn *Proeve* heeft gegeven ¹⁰⁾. Hoe dit zij, de Staatscommissie hield zich, naar BUYS terecht opmerkt ¹¹⁾, getrouwelijk aan de proclamatie van 1815, maar de Tweede Kamer wilde er niet aan, om twee redenen, n.l. dat de titel, waaraan zich zoovele historische herinneringen hechtten, gewichtig genoeg was om anders dan in het voorbijgaan te worden vermeld, en voorts, omdat dan uit de Grondwet zou komen weg te vallen, dat de Prins van Oranje des Konings eerste onderdaan is, terwijl het toch van belang moet worden geacht te doen uitkomen, dat ook de Prinsen van 's Konings Huis zijne onderdanen zijn. Men schijnt in trouwe gemeend te hebben, dat, als de Grondwet dit niet met zoovele woorden vermeldde, de rechterlijke macht den Prins van Oranje wel eens zou kunnen aanmerken als boven en buiten de wet staande.

In 1848 werd dus de redactie van 1815 en 1840 gecontinueerd.

Met PROF. JHR. MR. J. DE BOSCH KEMPER — die toegeeft, dat uit

de woorden van het artikel zou kunnen worden afgeleid, dat het slechts betrekking heeft op 's Konings zonen en mannelijke nakomelingen, en niet op elken troonopvolger, hetgeen echter blijkbaar de bedoeling is, en die daaraan toevoegt, dat ook de geschiedenis van deze bepaling zulks bevestigt ¹²⁾ — wil BUYS aan elken erfgenaam van de Kroon, in welke verhouding hij overigens ook moge staan tot den regeerenden Koning, voorzoover hij mannelijke nakomeling is van WILLEM I den titel van Prins van Oranje benevens de voorrechten aan dien titel verbonden, toegekend zien.

BUYS wijst intusschen nog op één moeilijkheid, die bij deze interpretatie overblijft, namelijk dat het zou kunnen gebeuren, dat een drager van den titel, dezen met de daaraan verbonden voordeelen weer zal moeten prijsgeven, wanneer er iemand geboren wordt, die meer recht op den troon heeft. Gelet op deze moeilijkheid, die de auteur nog met enkele andere uitbreidt, geeft hij tenslotte in overweging het artikel te schrappen, of zoo men op het behoud bijzondere prijs stelt, het nauwkeuriger te redigeeren.

Na het voorafgaande is het zeer merkwaardig te vermelden, dat in het verslag van de Grondwetscommissie die bij K. B. van 24 Maart 1910 no. 16 benoemd werd, de volgende aanteekening bij art. 39 der Grondwet voorkomt:

„De redactie van het bestaande artikel geeft niet duidelijk de bedoeling weer, gelijk deze uit de geschiedenis met vrij groote zekerheid kan worden opgemaakt. Naast den oudsten Zoon van den regeerenden Koning is alleen de oudste „descendant mâle par mâle” van dien Koning, die de vermoedelijke erfgenaam is van de Kroon, Prins van Oranje.”

Dienovereenkomstig heeft deze Grondwetscommissie de volgende redactie van art. 29 der Grondwet voorgesteld:

„De oudste van des Konings Zonen of verdere mannelijke uit mannen gekomen nakomelingen, die de vermoedelijke erfgenaam is van de Kroon en des Konings eerste onderdaan en voert den titel van Prins van Oranje.”

Uit het tweede der twaalf wetsontwerpen onder no. 250 der zitting 1912—1913 bij Koninklijke boodschap van 5 Febr. 1913 ingediend tot verandering in de Grondwet kan men vinden, dat de regeering de zoeven geciteerde redactie van de Grondwetscommissie ongewijzigd heeft overgenomen.

De uitslag van de in de maand Juni van 1913 gehouden verkiezingen was voor het ministerie-HEEMSKERK aanleiding zijn portefeuilles ter beschikking te stellen. Men zal zich herinneren, dat het Ministerie CORT VAN DER LINDEN tot intrekking van de zoeven genoemde twaalf wetsontwerpen besloot.

De grondwetsherziening van 1917 bepaalde zich tot kiesrechtshervormingen en de onderwijspacificatie, die van 1922 en 1938 hebben art. 29 ongemoeid gelaten.

* *
*

Onze conclusie uit het bovenstaande is derhalve, dat een toekomstige WILLEM den titel van Prins van Oranje niet bij zijn geboorte erlangt, maar dat hij dien zeer stellig wel zal ontvangen, zoodra zijn Moeder, Prinses JULIANA, de regeering aanvaardt.

Voorts laat zich nog een geval denken, waarin dit Prinsje dezen titel zal verkrijgen, namelijk, indien zijn Moeder zou komen te overlijden, voordat Koningin WILHELMINA afstand van den troon gedaan heeft of overleden is. In dat geval zal, wanneer wij tenminste niet de opvatting van de Staatscommissie van 1910 deelen, maar het eens zijn met de interpretatie van THORBECKE en BUYS, aan dien jonge Prins de titel van Prins van Oranje toekomen.

Welke titels heeft nu Prinses BEATRIX dan wel?

Door geboorte is Zij Prinses der Nederlanden. Dit is af te leiden uit het K. B. van 8 Januari 1937 Stbl. no. 5, dat bekend geworden is door het in de Staatscourant van 27 October 1937 gepubliceerde K. B. van 26 October 1937, hetwelk de strekking had om den geslachtsnaam Oranje-Nassau als eersten te doen dragen door alle kinderen gesproten uit het huwelijk van Prinses JULIANA en Prins BERNHARD, „met een bevens den naam welken Zij aan het Geslacht van Hunnen Vader ontleenen, met dien verstande, dat aan laatstbedoelden naam zal voorafgaan de naam „ORANJE-NASSAU” zoodat genoemde kinderen, onverminderd den titel van Prins of Prinses der Nederlanden en de Hun verder toekomstige titels zullen worden genoemd „Prins (Prinses) van ORANJE-NASSAU, Prins (Prinses) van LIPPE-BIESTERFELD”.”

* *
*

Bij vele wiegen werd de vraag gesteld: „Wat zal toch dit kindeke

wezen?" In zeer bijzonderen zin worde zij herhaald bij de wieg van dit Koningskind.

Dit kindeke — het is een vernieuwd bewijs van Gods bemoeienis met het Nederlandsche volk, een geschenk van 't goddelijk Alvermogen, dat ons volk weer wijst op zijn dure roeping en plicht.

Dit kindeke — het kan zijn of blijven de vermoedelijke troonopvolgster; reden voor allen, die bidden geleerd hebben, om het dagelijks op te dragen aan den Troon der Genade.

Dit kindeke — het moge bovenal zijn (zooals dat andere kind, bij wiens wieg die vraag het eerst is gesteld, wegbereider en heraut werd van Jezus Christus) Gods dienseresse, t' aller stond.

Leiden, 1 Febr. 1938.

¹⁾ Zie Antirevolutionaire Staatskunde, XII, blz. 529 v.v.

²⁾ De text van deze Proclamatie kan men o. a. vinden in Mr. G. W. BANNIER, Grondwetten van Nederland, Zwolle 1936, blz. 580—582.

³⁾ Te vinden in BANNIER, a. w. blz. 615 v.v.

⁴⁾ Vgl. B. DE GAAY FORTMAN, Gijsbert Karel van Hogendorp en de Grondwet van 1814. Ac. proefschrift V. U. 1907, blz. 63. Er werd namelijk een huwelijksplan voorbereid voor den Erfprins van Oranje met prinses Charlotte, de dochter van den Engelschen troonopvolger. Vgl. J. J. MOERMAN, De prinsen uit ons Vorstenhuis, Amsterdam 1938, blz. 86 v.v.

Zie voorts THORBECKE in zijn Aanteekening op de Grondwet, 2e uitg. deel I. Amsterdam 1841, blz. 81.

⁵⁾ Mr. T. SYBENGA, De Grondwet van 1887, 4e bijgew. uitgave. 's Gravenhage, 1909, blz. 67.

⁶⁾ Mr. J. T. BUYS, De Grondwet I, Arnhem 1833, blz. 129—131.

⁷⁾ t. a. p. blz. 149.

⁸⁾ t. a. p. blz. 129.

⁹⁾ THORBECKE, a. w. blz. 81.

¹⁰⁾ THORBECKE, Proeve eener herziening der Grondwet, Leiden 1840, blz. 11.

¹¹⁾ BUYS, a. w. blz. 130.

¹²⁾ Jhr. Mr. J. DE BOSCH KEMPER, Handleiding tot de kennis van het Ned. Staatsregt en Staatsbestuur, Amsterdam 1865, blz. 272.

DE PRACTIJK VAN DE WET OP HET ALGEMEEN VERBINDEND EN ONVERBINDEND VERKLAREN VAN ONDERNEMERS- OVEREENKOMSTEN 1935

DOOR

DRS J. H. GISPEN.

Inleiding.

In groote kringen van ons volk werd de Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935 met instemming begroet. Thans, twee jaar na de inwerking-treding, heeft de welwillende houding ten aanzien van het principe der Wet wel geen verandering ondergaan, — in tegendeel, de orde-ningsgedachte heeft in deze periode nog meer terrein gewonnen —, doch een zekere teleurstelling over de toepassing of beter gezegd de niet-toepassing van deze Wet valt niet te loochenen. Hierbij wordt dan gewezen op het feit dat tot nu toe slechts éénmaal tot algemeen-verbindendverklaring is overgegaan, terwijl in verschillende gevallen een verzoek tot verbindendverklaring werd afgewezen. Ook in de mondelinge en schriftelijke gedachtenwisseling met de Staten-Generaal werd de Regeering herhaaldelijk gewezen op de teleurstellende resul-taten, welke met deze Wet zouden zijn bereikt. Bij de behandeling van de begroting van Economische Zaken voor 1938 werd den Minister gevraagd of de huidige vorm van de Wet geen beletsel zou kunnen zijn voor een goede toepassing. Ook meent men in de meerdere of mindere „orderings-gezindheid” van de betreffende Ministers een verklaring voor de resultaten van de Wet te vinden. Zij, die afwijzend tegenover de bevoegdheden van de Overheid op dit terrein staan, achten daarentegen het uitblijven van groote resultaten in de laatste twee jaren min of meer vanzelfsprekend.

Bij zoo verschillende meening over deze materie, is er, naar het ons

voorkomt, aanleiding de praktijk van de Wet eens nader te bezien. Wij leggen hier allen nadruk op het woord praktijk, daar het niet in onze bedoeling ligt te treden in principieele beschouwingen over de ordening. Uitgaande van de Wet, zooals die daar ligt, zal een overzicht worden gegeven van de ontwikkeling op dit gebied der samenwerking tusschen bedrijfsgenooten. In dit overzicht zullen de meer algemeene aspecten van deze ontwikkeling in de eerste plaats worden belicht. Het zou niet doenlijk zijn om in dit artikel iedere ter verbindendverklaring voorgedragen ondernemersovereenkomst in bijzonderheden te bespreken, afgezien nog van het twijfelachtige nut, dat een dergelijke „artikelsgewijze” bespreking zou hebben. Wel zullen wij, waar mogelijk, de algemeene punten illustreeren met voorbeelden aan deze overeenkomsten ontleend.

1. De situatie bij de totstandkoming der wet.

Teneinde te komen tot een betere beoordeeling van de resultaten der Wet, verdient het aanbeveling een kort overzicht te geven van de samenwerking op economisch gebied tusschen bedrijfsgenooten in Nederland.

In de eerste plaats dient dan gewezen te worden op het bekende feit, dat de industriele kartelleering in Nederland, in vergelijking met andere landen, langen tijd een achterstand heeft aan te wijzen. De kartelvorming heeft zich hier te lande niet alleen later geopenbaard dan in de omringende landen, maar ook de omvang van de kartelleering in de Nederlandsche bedrijfs wereld bleef achter. Het zou te ver voeren de oorzaken van dit verschijnsel hier in bijzonderheden te bespreken. In de literatuur zijn bij herhaling beschouwingen aan dezen achterstand gewijd. Wij kunnen voor ons doel volstaan met de opsomming van enkele der voornaamste oorzaken, die dit feit kunnen verklaren: de latere industriele ontwikkeling van ons land; het ontbreken van grondstoffen; de afwezigheid van basisindustrieën; het veelvuldig voorkomen van de familie-vennootschap met daarmede gepaard gaande beïnvloeding van de grootte der onderneming (veel kleine en middelgrote bedrijven); het late binnendringen van het groot-kapitaal in de Nederlandsche industrie; de open Nederlandsche markt, die de ontwikkeling van nationale kartels remde. Na den wereldoorlog ontstaat reeds een groeiende drang tot samenwerking in verschillende bedrijfstakken, doch eerst de crisis van 1929 brengt de belangrijkste wijzigingen. Het wegvallen van buitenlandse marktgebieden, de groeiende

overcapaciteit en overproductie, onder invloed van den vaste kostenfactor en de moderne productie-methoden, leidden tot een scherpe concurrentie op de binnenlandsche markt en het kleine stukje wereldmarkt dat nog overbleef. De drang naar samenwerking groeide ook in bedrijfstakken, waar voordien geen spoor van aaneensluiting valt te bespeuren. Ook op het terrein van de kleine nijverheid en den middenstand wordt in deze periode de neiging tot samenwerking in toenemende mate gevonden. Talrijke ondernemersovereenkomsten komen in dezen tijd tot stand.

Met het bovenstaande stipten wij de, overigens bekende, ontwikkeling slechts even aan. Een verdere uiteenzetting kan hier achterwege blijven. Wel willen wij nog even nader ingaan op den invloed, dien de Regeeringsmaatregelen hebben gehad en nog steeds uitoefenen op de samenwerking tusschen de bedrijfsgenooten. Deze invloed ging zoowel uit van de landbouwmaatregelen als van die, welke de Regeering ter bescherming van onzen handel en industrie trof. Zoo ging b.v. van de contingenteringen een stimulans op de kartelleering in menigen industrietak uit. Volkomen verklaarbaar, daar in vele gevallen pogingen tot samenwerking op de binnenlandsche markt geen kans van slagen hadden, zoolang door overmatigen invoer buitenlandsche fabrikanten de werking van de door de Nederlandsche industrie genomen maatregelen, kon doorbreken. Eerst, wanneer de contingentering, die den overmatigen invoer afsnijdt, gaat werken, ontstaat dan de mogelijkheid voor de bedrijfsgenooten om de handen ineen te slaan en de grootste uitwassen van de te felle onderlinge concurrentie af te snijden. Uiteraard rust dan weer op de Overheid de taak er op toe te zien, dat dergelijke overeenkomsten niet in strijd komen met het algemeen belang.

Wij zien hier dus kartelvormig mogelijk gemaakt door de contingentering. Maar daarnaast geeft de Regeering ook den steun van de contingentering aan de Nederlandsche industrie in die gevallen, waarin deze, deel uitmakende van internationale kartels, haar afspraken met de buitenlandsche industrie bedreigd ziet door overmatigen invoer uit die landen, welke zich niet bij het internationale kartel hebben aangesloten. Sprekende voorbeelden hiervan zijn o. a. de contingentering van cement, stikstofhoudende meststoffen en waterglas. Hier steunt de contingentering dus *bestaande* kartels tegen buitenlandsche outsiders.

Een derde vorm van invloed van de contingenteringen op de kartelleering is te constateeren in die bedrijfstakken, waar de Nederlandsche

industrie bij de onderhandelingen over de vorming of verlenging van een internationaal kartel door de Regeering via de contingentteering krachtig worden gesteund, teneinde overmatigen invoer na den mislukking der onderhandelingen af te snijden. De bestaande Nederlandsche kartelgroep wordt dus in deze gevallen gesteund bij onderhandelingen met de buitenlandsche kartelpartners.

Tenslotte komen dan aan de beurt die gevallen, waarin de *Regeering* als *voorwaarde* voor een contingentteering den eisch aan de Nederlandsche fabrikanten stelt, dat deze door onderlinge samenwerking het mogelijk zullen maken, dat de contingentteering een nuttig effect zal hebben. De Regeering wees dan de fabrikanten, die om een contingentteering gevraagd hadden erop, dat het geen zin zou hebben door een contingentteering den overmatigen invoer af te snijden, terwijl de chaos op de binnenlandsche markt door onderlingen strijd zou blijven bestaan.

In vele andere bedrijfstakken lag de situatie echter anders. De totstandkoming of verlenging van de samenwerking wordt dan onmogelijk gemaakt door de houding van die bedrijfsgenooten, die in het outsider-zijn directe en indirecte voordeelen zien.

De periode, die dan aanbreekt kan men het beste als het „*tijdperk der overreding*” aanduiden. Het zijn de jaren 1933—1934. Het Departement tracht in die gevallen, waarin de samenwerking in het algemeen belang noodzakelijk wordt geacht, door overreding de outsiders ertoe te brengen, hun bezwaren tegen een toetreding tot de ondernemers-overeenkomst op te geven. Het valt niet te ontkennen, dat de resultaten met deze overreding slechts zeer matig zijn geweest. Slechts in enkele gevallen is het gelukt langs dezen weg de outsiders van standpunt te doen veranderen, doch in de meeste gevallen was men na eindeloze besprekingen nog even ver als bij het begin.

Uit dezen tijd dateert ook de eerste verschijning van een nieuwe figuur op dit gebied: de *contact-commissaris*. De taak van deze personen was, de naam duidt het reeds aan, contact te onderhouden en wel tusschen het Departement en die bedrijfstakken, waarin de samenwerking met bijzondere moeilijkheden gepaard ging. Als contact-commissarissen werden benoemd personen met een rijpe ervaring op organisatiegebied. Juist in de omstandigheid, dat deze personen geen ambtenaren waren, zag de Minister een groot voordeel. In hun optreden zouden zij minder gebonden zijn en deze grootere bewegingsvrijheid

zou hen in staat kunnen stellen bij de moeilijke verhoudingen, die in de betreffende bedrijfstakken bestonden, het contact met de officieele instanties op een soepele wijze te onderhouden. De contact-commissaris zou den Minister kunnen inlichten over den stand van zaken en de ontwikkeling van de samenwerking in den betreffenden bedrijfstak, terwijl hij anderzijds aan de bedrijfsgeenooten de meening van den Minister over de verschillende kwesties zou kunnen overbrengen. De omschrijving van de taak van den contact-commissaris is hiermede echter niet volledig. Een belangrijk deel van zijn opdracht bestond in het adviseeren van de bedrijfsgeenooten bij de pogingen tot samenwerking. Naast de stimuleering, welke direct of indirect van de Regeeringsmaatregelen op de samenwerking uitging, zien wij dus hier aparte functionarissen met een stimuleerende taak. Deze stimuleerende werkzaamheden van de contact-commissarissen mochten echter niet zoover gaan, dat in de plaats van de ordening uit het bedrijfsleven zelf, zou zijn getreden de directe leiding en de directe verantwoordelijkheid van den contact-commissaris. Op het *adviseerend* karakter moet dan ook den vollen nadruk worden gelegd.

De contact-commissarissen hebben ongetwijfeld nuttig werk kunnen verrichten. Toch heeft het instituut van contact-commissarissen het niet tot een groote ontwikkeling gebracht. Slechts in vier gevallen heeft de Minister aanleiding gevonden een contact-commissaris te benoemen en wel voor de: ijzergieterijen, de huiden-, leder- en schoenenindustrie, de glasindustrie en de baksteenindustrie. Deze benoemingen dateeren alle van voor de inwerkingtreding der Wet op het algemeen verbindend en onverbindendverklaren van ondernemersovereenkomsten 1935. Van deze vier commissarissen hebben drie hun functie neergelegd en wel die voor de baksteenindustrie, het ijzergieterijbedrijf en de glasindustrie. De contact-commissaris voor de huiden-, leder- en schoenbranches is thans werkzaam als contact-commissaris in algemeenen dienst.

De geringe ontwikkeling van het instituut van contact-commissarissen wordt, naar onze meening, verklaard door de omstandigheid, dat de Regeering ruimere bevoegdheden op het terrein der ordening kreeg, waardoor de behoefte aan speciale tusschenpersonen minder werd gevoeld.

De periode, die wij hierboven het „overredingstijdperk” hebben genoemd, neigt dan in 1934 naar het einde. Het inzicht, dat men er

zoo toch nooit zal komen, breekt meer en meer baan. De overtuiging, dat het noodig is over directe bevoegdheden te beschikken, wint veld en de Regeering dient dan ook in 1934 een wetsontwerp in, dat in Juni 1935 als Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten het Staatsblad bereikte.

Zooals bekend, gaat de wet uit van de ondernemersovereenkomsten, d.z.: afzonderlijke bedingen en besluiten economische verhoudingen betreffende, welke verplichtingen inhouden, wijzigen of doen te niet gaan tusschen personen, die een bedrijf uitoefenen in eenigen tak van handel of nijverheid in den ruimsten zin, of die daarbij betrokken zijn, alsmede tusschen bovengenoemde personen en hun organisaties. De Minister kan deze ondernemersovereenkomsten algemeen verbindend of onverbindend verklaren. Algemeen verbindend, onder voorwaarden telkens bij algemeen maatregel van bestuur te stellen, indien deze voor den betreffenden bedrijfstak overwegende beteekenis hebben of kunnen hebben en het algemeen belang verbindendverklaring vereischt. Onverbindend, indien het algemeen belang dit vereischt.

Met ingang van 14 October 1935 trad deze Wet in werking, terwijl bij Ministerieele Beschikking van 21 December 1935 de voorschriften werden gegeven, die bij de indiening van een verzoek tot verbindendverklaring in acht moeten worden genomen.

Men had dus nu de gewenschte bevoegdheden en het wachten was nu op de toepassing van de Wet.

II. *De eerste jaren. Algemeen overzicht.*

Het geduld van de wachtenden werd op een zware proef gesteld. De eene maand na de andere verstreek en nog steeds bleef een algemeen verbindendverklaring van een ondernemersovereenkomst uit. Eerst twee jaren na de inwerkingtreding van de Wet kwam de eerste verbindendverklaring af. Toch was dit niet te wijten aan een gebrek aan verzoeken om toepassing van de Wet. Integendeel op 30 December 1935 — dus negen dagen, nadat de Minister de voorschriften voor de indiening van verzoeken had gegeven — bereikte het eerste verzoek tot verbindendverklaring het Departement. De snelheid, waarmede de indieners van dit verzoek een beroep op de Wet deden, is echter verre overtroffen door die, ontwikkeld bij de indiening van verzoeken tot onverbindendverklaring. Toen het eerste verzoek tot verbindendverklaring binnenkwam, trof het op het Departement reeds 14

verzoeken tot onverbindendverklaring aan. Het eerste verzoek tot verbindendverklaring is door 17 andere gevolgd, zoodat men in dat *aantal* van de verzoeken moeilijk een verklaring van de niet-toepassing der Wet kan zoeken.

Voor een verklaring van den gang van zaken, zouden wij in de eerste plaats de aandacht willen vestigen op het *gebrek aan kartelervaring*, dat in verschillende bedrijfstakken bestond. Wij hebben hierboven reeds in het kort uiteengezet, dat een zekere achterstand in de kartelleering viel te constateeren. In menigen bedrijfstak had men dientengevolge weinig ervaring op het gebied der samenwerking tusschen bedrijfsgenooten. Afgezien van die gevallen, waarin over de oorzaken van de misstanden geen klare voorstelling bij de bedrijfsgenooten bestond, kon ook daar waar omtrent die oorzaken geen misverstanden bestonden, bij de keuze van de middelen, welke ter verbetering in den toestand werden gebruikt, zeer duidelijk een gebrek aan kartelervaring worden geconstateerd. Het gebrek aan kartelervaring behoeft zich niet alleen te openbaren in een verkeerde keuze van de middelen, maar kan b.v. ook duidelijk spreken in den omvang van de gebruikte middelen. Wil men in een bedrijfstak, waar tot dusver nog geen samenwerking bestond, ineens alles tegelijk regelen, dan spreekt uit een dergelijken opzet toch wel een zekere onbekendheid met de teleurstellende ervaringen, die men met een dergelijke topzware constructie in talrijke gevallen heeft opgedaan. Te grooter kans op een mislukking loopt men, indien de techniek van de uitvoering en de contrôle gebrekkig is ontwikkeld, waarbij wij dan nog de noodzakelijkheid van een goede juridische formulering laten rusten. Aan welke hooge eischen een uitvoerend bureau van een ondernemersovereenkomst behoort te voldoen, welke gevaren er schuilen in een onvoldoende contrôle of onmogelijkheid van contrôle was nog niet in voldoende mate doorgedrongen. Een technisch gebrekkige uitvoering en een onvoldoende contrôle zijn vaak nog grooter gevaren voor een ondernemersovereenkomst dan het optreden van outsiders! Een bekend feit overigens, dat echter niet altijd voldoende werd gerealiseerd.

Dit gebrek aan organisatietechniek heeft naar onze meening een veel ernstiger weerslag op de resultaten der samenwerking gehad, dan veelal wordt aangenomen. Dit blijkt niet alleen uit de geschiedenis van eenige ter verbindendverklaring voorgedragen ondernemersovereenkomsten, maar de ondernemersovereenkomsten, die het zelfs niet

tot een indiening van een verzoek tot verbindendverklaring brachten, omdat zij reeds voor het zoover kon komen, aan karteltechnische gebreken waren te gronde gegaan, zijn hiervan een bewijs.

Dit gebrek aan ervaring kon niet worden verholpen door de krachtige hulp, welke het Departement van Economische Zaken bij de totstandkoming van ondernemersovereenkomsten verleende. Herhaaldelijk heeft de Minister in antwoord op opmerkingen over te weinig steun, in de Kamerstukken gewezen op de voortdurende hulp en voorlichting, welke zijn Departement verstrekte. Deze hulp en voorlichting hebben zeker veel nut gehad, maar het is naar onze meening onredelijk te eischen, dat deze medewerking van het Departement in alle gevallen de gevolgen van het gebrek aan kartelervaring diende te compenseeren. Onredelijk, omdat ervaring nu eenmaal door de bedrijfsgenooten alleen in de practijk kan worden verkregen.

Als tweede oorzaak voor de moeilijkheden op dit terrein moet, naar onze meening, worden gewezen op den vorm, waarin soms de organisaties der bedrijfsgenooten waren gegoten. Deze organisatievorm verdroeg zich niet met den opzet van de Wet, zoodat de betreffende overeenkomst onmogelijk voor verbindendverklaring in aanmerking kon komen. Wij zullen dit nader toelichten.

Zooals bekend heeft de Wetgever den karteldwang afgewezen. Ook geeft de Wet geen verordenende bevoegdheid aan een orgaan van bedrijfsgenooten. De Memorie van Toelichting zegt over deze beide kwesties:

„Aan het eerste (karteldwang-Schr.) zou een tweeledig bezwaar „zijn verbonden. Wordt karteldwang ingesteld, dan worden de buiten- „staanders genoopt tegen hun wil tot een overeenkomst of vereeniging „toe te treden, met alle daaraan verbonden rechten en plichten en overige „rechtsgevolgen. Tevens verkrijgt het kartel daardoor een zoodanige „macht positie, dat zonder vergaand Overheidstoezicht op alle gestie „van het kartelbestuur misbruiken zijn te duchten. Het komt daarom „gewenscht voor de verbindendverklaring, in voorkomend geval, te „beperken tot afzonderlijke bedingen van een kartelcontract, respec- „tiefelijk afzonderlijke besluiten van een syndicaat... Het opdragen van „de bevoegdheid tot verbindendverklaring van economische regelingen, „als hier zijn bedoeld, aan organen van het bedrijfsleven zelf is, zeker „onder de gegeven omstandigheden, een onmogelijkheid. Bedrijfs- „organen, die met voldoende objectiviteit deze vraagstukken kunnen

„beoordeelen, ontbreken nog vrijwel geheel. En al bestonden zij of „konden zij in het leven worden geroepen, dan nog zou het hoogst „twijfelachtig zijn, of aan hen in dit stadium van ontwikkeling meer „dan een adviseerende en uitvoerende taak kon worden toevertrouwd. „In het onderhavige wetsontwerp wordt de bedoelde bevoegdheid dan „ook opgedragen aan den Minister van Economische Zaken, wiens „Departement, dat zich zooveel als noodig is door deskundigen van „voorlichting kan laten dienen, voor de behandeling van deze zaken „nog het best beschikbare orgaan is.”

Geen kartel- of organisatiedwang dus en geen verordenende bevoegdheid! De Wet sloot beide vormen uit! Toch bestonden bij de indiening van het Wetsontwerp organisaties, die op deze basis waren opgebouwd. Voor deze organisaties ontstonden nu ernstige moeilijkheden, toen zij de kans op verbindendverklaring door den Wetgever uitdrukkelijk zagen uitgesloten. Men kan hier nu tweeërlei vraag stellen:

10. Waarom kozen de betreffende ondernemers nu ook juist die van verbindendverklaring uitgesloten constructie?

20. Waarom werd de overeenkomst niet onmiddellijk getransformeerd in een ondernemersovereenkomst, volgens de definitie van de Wet, om zoo wèl voor verbindendverklaring in aanmerking te komen?

De eerste vraag stelt de zaak, naar onze meening, niet geheel billijk. Het was niet zoo, dat de betreffende ondernemers rustig van het wetsontwerp kennis namen en dus het standpunt van de Regeering konden weten en toen besloten om juist die constructie te kiezen, die niet voor verbindendverklaring in aanmerking kwam. De zaak zit anders. Deze ondernemers moesten op een tijdstip, dat de Regeering zich nog niet over den vorm van de verbindendverklaring had uitgesproken, een keuze doen tusschen de verschillende mogelijkheden van organisatievorm en zij kozen toen die constructie, welke naar hun meening de meeste waarborgen voor een efficiënte werking in de praktijk bood. Zelfs moet men toegeven, dat in de uitlatingen van de Regeering in de jaren, voorafgaande aan de indiening van het wetsontwerp, wel eenigen steun te vinden is voor de opvatting, dat, wanneer de Regeering met wettelijke maatregelen zou komen, karteldwang en verordenende bevoegdheid niet zouden zijn uitgesloten. In dit opzicht kan men dus bezwaarlijk aan de betreffende

organisaties verwijten richten. De vraag of in concreto de gekozen organisatievorm wel de meest geëigende was ter bereiking van de gestelde doeleinden, doet hier verder niet ter zake en laten we dus rusten.

De tweede vraag was: Waarom vond niet, terstond nadat de Regeering haar standpunt had bepaald, een reorganisatie plaats, die aansloot bij de door de Wet gegeven constructie? Het antwoord op deze vraag is eenvoudig. Men heeft vanzelfsprekend gepoogd een dergelijke reorganisatie door te voeren, doch dit is niet altijd gelukt. Dit is ook weer volkomen verklaarbaar, wanneer men let op den aard van deze organisaties. Organisaties, gebouwd op de basis van gedwongen lidmaatschap, streven naar een „sluitende” organisatie. De bedrijfsgeenooten, die weigeren toe te treden, worden b.v. door afsnijding van hun grondstoffen gedwongen zich bij de organisatie aan te sluiten. Wij zullen dit hieronder met een geval uit de praktijk illustreeren. Een zeker aantal leden was dus „gedwongen lid”, zoodat het geen al te groote verwondering behoeft te baren, dat er groote spanningen in die vereenigingen ontstonden, toen bekend werd, dat de Regeering karteldwang en verordenende bevoegdheid verwierp. Pogingen tot reorganisatie hebben onder deze omstandigheden geen groote kans, zoodat de ineensstorting van de organisatie in vele gevallen slechts een kwestie van tijd was. En het is uitermate moeilijk om in een dergelijken bedrijfstak dan weer uit de brokstukken iets op te bouwen. De praktijk is er om het te bewijzen.

Ter illustratie van hetgeen wij hierboven opmerkten, kan de geschiedenis dienen van de Centrale Vereeniging ter behartiging van de belangen van de Huiden-, Leder-, Schoenen- en aanverwante branches (Centrale H. L. S.). De Centrale H. L. S. is een van de grootste pogingen geweest tot samenwerking tusschen de bedrijfsgeenooten, die in ons land ooit zijn ondernomen. De Centrale trachtte de ondernemers van een reeks, zoowel horizontaal als verticaal bij elkaar aansluitende bedrijfstakken in één organisatie te vereenigen. Zij omvatte de volgende groepen: handelaren en agenten in huiden en looistoffen; lederfabrikanten; importeurs en handelaren in leder; schoenfabrikanten; importeurs, grossiers en agenten in schoenen; schoenwinkeliers; schoenmakers; lederwarenfabrikanten; drijfriemenfabrikanten. Men ziet de organisatie bestreek het geheele terrein van den huidenhandel, looierij en handel in en verwerking van leer, tot zelfs aan

de reparatie-inrichtingen der schoenmakers toe. De saneering van deze branches, die inderdaad in een zeer slechten toestand verkeerden en voor een groot deel nog zijn, trachtte men nu te bereiken via het nemen van bindende besluiten. Voordat men hiertoe echter kon overgaan, moest de mogelijkheid worden geschapen, dat deze bindende besluiten niet krachteloos zouden worden gemaakt door groote groepen buitenstaanders. De vraag was nu hoe men deze outsiders tot toetreding zou brengen. Algemeen verbindendverklaring bestond nog niet — wij zijn in 1933! —. Men kiest dan het middel, dat vaak in dergelijke gevallen is gebruikt, het verbod van leveringen aan niet-leden. Door een reeks „bindende besluiten inzake daden van koophandel” (de z. g. organisatorische besluiten), wordt b.v. den looiers verboden leer te leveren aan niet-aangesloten schoenfabrikanten; de leden-schoenfabrikanten mogen geen schoenen leveren aan niet-aangesloten schoenwinkeliers, etc. Een krachtig werkend middel werden deze „organisatorische” besluiten. Wel zeer duidelijk bleek dit uit de sterke stijging van het aantal leden. Dit bereikte zelfs het getal van 16.000! Deze organisatiedwang werkte echter toch ook niet zoo krachtig, dat alle outsiders tot toetreding konden worden bewogen. Vooral in de groep schoenfabrikanten bleven eenige belangrijke fabrikanten buiten de Centrale H. L. S.

De Centrale H. L. S. verwachtte nu, dat de Regeering haar te zijner tijd zou steunen door algemeen verbindendverklaring van deze organisatorische besluiten. Het is echter duidelijk, dat verbindendverklaring van een besluit, waarbij wordt bepaald, dat looiers niet mogen leveren aan schoenfabrikanten, die geen lid van de Centrale zijn, *organisatiedwang* is in optima forma. Bovendien schenkt een dergelijke verbindendverklaring indirect *verordende bevoegdheid*. Verdere besluiten van het kartel zouden n.l. geen sanctie meer van Overheidswege behoeven, daar er geen outsiders meer zouden zijn. Toen nu de Regeering het wetsontwerp indiende, waaruit duidelijk bleek, dat èn organisatiedwang èn verordende bevoegdheid werden afgewezen, moest de Centrale H. L. S. de hoop op algemeen verbindendverklaring van haar „organisatorische” besluiten opgeven. Een reorganisatie zou nu de noodzakelijke aanpassing bij de Wetsconstructie moeten brengen. Maar wij zeiden het reeds, een reorganisatie heeft onder deze omstandigheden geen groote kans. Dit zag men ook hier. Wel kwam een reorganisatie tot stand, maar de spanningen binnen de Centrale werden zoo sterk,

dat zij per 1 Januari 1936 in liquidatie trad. De Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten was juist gaan werken! Het zou een langen tijd duren eer men weer nieuwe ondernemersovereenkomsten in deze branches sloot. Eerst in den zomer van 1937 zouden twee verzoeken tot algemeen verbindend-verklaring respectievelijk uit de schoenen- en uit de lederindustrie, het Departement bereiken. Bij de bespreking van de ingediende verzoeken tot verbindendverklaring, komen wij hierop nog terug.

Wij hebben in het bovenstaande uitvoerig betoond, waarom het afwijzend standpunt van de Regeering tegenover kartel-dwang en verordende bevoegdheid en de gevolgen van dit standpunt voor die ondernemersorganisaties, die juist op deze basis waren opgebouwd, niet buiten beschouwing mag blijven bij het zoeken naar een verklaring voor den gang van zaken in de afgelopen jaren. Ter vermijding van alle misverstand, wijzen wij nog eens uitdrukkelijk erop, dat wij niet in een beschouwing zijn getreden over de merites van de wetsconstructie tegenover karteldwang en verordende bevoegdheid. Dit is een onderwerp op zichzelf, dat we hier verder onbesproken laten. Wij hebben slechts gewezen op de gevolgen, die de afwijzing van kartel-dwang en verordende bevoegdheid in deze periode hebben gehad. Men moge deze gevolgen al naar de opvatting, die men hierover heeft, gelukkig of ongelukkig noemen, zonder schade voor een juiste beoordeeling van de praktijk der Wet, kan men ze niet onbesproken laten.

Als derde factor moet hier tenslotte worden genoemd, de groote tegenstelling in appreciatie, welke over de saneerende werking van eennige ondernemersovereenkomsten (n.l. die voor de bakkerij, de kalkzandsteen- en baksteenindustrie) tusschen den toenmaligen Minister en de betreffende organisaties bleek te bestaan. Wij zullen hieronder nog iets over dit waardeeringsverschil opmerken, doch een uitvoerige beschouwing over dit punt zou ons te ver voeren. Het zou trouwens ook overbodig zijn, na alles wat over deze kwestie in de Tweede Kamer bij de behandeling van de interpellaties-WENDELAAR en SMEENK, in de Verslagen over de toepassing van de Wet, in dagbladers en in brochures reeds is gezegd.

Zoo komt dan eerst einde October 1937 de eerste algemeene verbindendverklaring en wel die van de Nederlandsche Japonnen-Con-

ventie, een conditiekartel. Dan volgt de mededeeling van den Minister, dat een principieele toezegging is gedaan van algemeen verbindendverklaring van een nieuwe overeenkomst in het bakkersbedrijf in Amsterdam, terwijl tenslotte in December een zeer bijzonder succes wordt verkregen. Wij doelen hier op de Nederlandsche Textielconventie.

Door de opzegging van één der leden, dreigde dit belangrijke kartel, — dat zich tot taak stelt het bevorderen van een rationeelere productie en distributie door het invoeren van uniforme verkoopsvoorwaarden op rationeelen grondslag — uiteen te vallen. Men wendde zich nu met een verzoek tot algemeen verbindendverklaring tot den Minister van Economische Zaken, die zich in November j.l. in principe bereid verklaarde de verbindendverklaring te bevorderen. Deze principieele bereidverklaring had tot gevolg, dat de opzegging van het lidmaatschap der Conventie door de betreffende onderneming werd ingetrokken. Uitdrukkelijk hebben de bedrijfsgenooten verklaard, dat dit resultaat — de voortzetting van een kartel met 67 aangesloten fabrieken en een jaarlijkschen omzet van $\pm$ f 46.000.000.— — alleen verkregen werd door de toegezegde verbindendverklaring.

Het succes, dat de Wet hier boekte, kan moeilijk worden onderschat. Het voortbestaan van een zoo belangrijk kartel als de Nederlandsche Textielconventie, werd door een toezegging van toepassing van de Wet verzekerd. Men lette er op, dat hier alleen de toezegging al voldoende effect sorteerde! Tot een algemeen verbindendverklaring behoefde het niet eens te komen. Wanneer men dus vraagt naar de resultaten van de Wet, zou het in hooge mate onbillijk zijn, alleen te wijzen naar de verbindend verklaarde ondernemersovereenkomsten. De Nederlandsche Textielconventie — waar het niet tot een algemeen verbindendverklaring behoefde te komen —, is een levend bewijs van de goede werking, die van het bestaan der Wet uitgaat, ook al blijft uiteindelijk verbindendverklaring achterwege. Hier had de Wet niet alleen een goed resultaat te boeken, maar hier werd een der beste resultaten, die de Wet überhaupt kan bereiken, verkregen. Want altijd blijft — naar onze meening —, de bestendinging van de vrijwillige samenwerking te prefereren boven de gedwongen samenwerking via de algemeen verbindendverklaring. Dit werd bij de Nederlandsche Textielconventie bereikt. Het zal moeilijk vallen dit fraaie resultaat van de Wet te negeeren.

En hiermede zijn wij aan het einde gekomen van dit overzicht in vogelvlucht. Thans zullen wij nader ingaan op de behandeling van de verzoeken tot algemeen verbindendverklaring, den inhoud van de betreffende ondernemersovereenkomsten, de wijzigingen door den Minister in overweging gegeven, de voorwaarden voor de algemeen verbindendverklaring, de uitvoering van en de contrôle op de verbindend verklaarde ondernemersovereenkomsten.

(Slot volgt).

HET BAREBONE-PARLEMENT

DOOR

DR. J. C. VAN DER DOES.

Het Lange Parlement, dat van 1640, de tijd van zijn samenroeping, getracht had leiding te geven aan de Engelsche revolutie, had zijn oorspronkelijk doel bereikt. Het had de voornaamste raadgevers van koning KAREL I, den eersten minister THOMAS WENTHWORTH, graaf van STRAFFORD en WILLIAM LAUD, aartsbisschop van Canterbury, gevangen laten nemen en op het schavot gebracht. Het had vreugdevol den burgeroorlog aanvaard en in de moeilijke jaren der eerste periode had het met niets ontziende energie den strijd tegen den Koning volgehouden, ook toen tegenslag op tegenslag hun legers trof. En toen door het optreden van CROMWELL met zijn ironsides tenslotte de overwinning was behaald, had het, nadat een aantal zijner leden met geweld uit de vergadering gezet waren, niet gearzeld de doodstraf uit te spreken over den Koning. Op 30 Januari 1649 viel het hoofd van den Koning op het schavot. Engeland werd een republiek, het Koningschap en het Hoogerhuis werden afgeschafft. Het waren besluiten en gebeurtenissen, die geheel het Engelsche volk met ontroering vervulden, een ontroering, die haar nadeining vond tot ver op het vasteland.

Maar nu stond het Parlement voor de allermoeilijkste taak; na het sloopen van het koningschap dat eeuwenlang een onontbeerlijke pijler was geweest voor het Engelsche regeeringsstelsel, moest er opnieuw gebouwd worden. Daarin heeft het Parlement gefaald. Het slaagde er niet in, een uitvoerend bewind te scheppen, dat de plaats kon innemen van de koninklijke ambtenaren; het was niet in staat, het leger, dat zulk een gewichtige rol gespeeld had in de revolutie, terug te drukken binnen de perken, waarin de machtsmiddelen van den staat gehouden moeten worden. Bovendien stond een aantal zijner leden als omkoopbaar en oneerlijk bekend. De grootste grief van nagenoeg

het geheele Engelsche volk was echter, dat het Parlement zijn eigen ontbinding niet wilde uitspreken. Nog tijdens KARELS leven was de wet aangenomen en ook door den Koning bekrachtigd, dat de volksvertegenwoordiging niet zonder toestemming van haarzelf ontbonden kon worden. Nu was er wel herhaaldelijk sprake van het uiteengaan van het parlement, doch met grond was het er voor beducht, dat geen der vroegere leden herkozen zou worden. Dat wilde het parlement voorkomen. Het beraadslaagde over ontbinding, gevolgd door nieuwe verkiezingen, doch daarbij zou dan als voorwaarde gesteld worden, dat de vroegere leden rechtens zitting zouden hebben in het nieuwe parlement. Zoo althans is in hoofdzaak de inhoud geweest van de wet, die ingediend was. De juiste inhoud van het wetsvoorstel is niet bekend, het is verloren gegaan. CROMWELL wenschte een geheel andere oplossing. Op een vergadering van officieren, gepresideerd door CROMWELL werd voorgesteld, dat het Parlement zichzelf zou ontbinden en dat dan een veertigtal personen, allen betrouwbare puriteinen de leiding der zaken in handen zouden krijgen. Dezen zouden dan ook de verkiezing van een nieuw parlement volgens een nieuwe kieswet moeten voorbereiden. De vergadering kon niet tot eenstemmigheid geraken, tegen middernacht ging ze uiteen met het voornemen den volgenden dag de besprekingen voort te zetten.

Het Parlement was inmiddels vastbesloten het aanhangige wetsvoorstel over de verkiezing zoo spoedig mogelijk te behandelen. Den volgenden morgen, 20 April 1653, kreeg CROMWELL al vroeg bericht, dat de Kamer al een heel eind met de wet gevorderd was en die waarschijnlijk nog denzelfden dag zou aannemen. CROMWELL wilde het aanvankelijk niet gelooven, doch toen hij van een tweeden bode de bevestiging van de tijding kreeg, besloot hij in te grijpen. Hij begaf zich vergezeld van eenige officieren naar het Parlementsgebouw, gaf aan een detachement soldaten bevel de deuren van het gebouw te bewaken, liet tevens een afdeeling in de vestibule stelling nemen. Dan trad hij de zaal binnen. SIR HENRY VANE verdedigde met vuur het wetsvoorstel. Een kwartierlang luisterde CROMWELL met aandacht naar den spreker. Hij wisselde even een paar woorden met den generaal-majoor HARRISON. Deze zei tot hem: „Mijnheer denk er aan, het werk is moeilijk en gevaarlijk.” „Gij hebt gelijk,” was het antwoord en weer dwong CROMWELL zich tot luisteren. Maar als VANE dan tot de stemming wil laten overgaan, springt de veldheer op en zegt: „Dit is

het oogenblik, ik moet het doen." Dan spreekt hij de vergadering toe, die onmiddellijk gespannen toeluistert. De spreker prijst in het begin het parlement, gewaagt van de moeite en zorgen die het zich gegeven heeft voor het algemeen welzijn, maar al heel spoedig verandert hij van toon, hij windt zich op, verwijt aan de leden hun lauwheid, hun baatzucht, hun rechtsverkrachting. Dan vervolgt hij: „Gij wilt u slechts bestendigen in de macht, maar uw uur heeft geslagen, De Heer heeft genoeg van u, Hij heeft mij bij de hand gegrepen en mij bevolen te doen, wat ik doe." Een drietal leden, de invloedrijksten, sprongen op om zich te verdedigen, maar CROMWELL zei: „Gij vindt misschien, dat dit geen parlementaire taal is, dat geef ik toe, maar verwacht van mij geen andere." Dan valt een der leden hem in de rede en zegt, „dat dit geen woorden zijn, die passen in de mond van een dienaar en dan nog wel van een dienaar, die door het Parlement met eerbewijzen overladen was."

CROMWELL loopt woedend naar het midden van de zaal en schreeuwt: „Gaat heen, gaat heen, ik zal aan uw praatjes een einde maken, gij zijt geen parlement meer, gij hebt het recht niet hier langer te zitten. Gij zult voor betere lieden moeten plaats maken." Dan geeft hij een wenk aan HARRISON en twintig musketiers marcheeren de zaal binnen. CROMWELL vervolgt zijn rede, hij zegt: „Eenigen uwer zijn dronkaards, anderen echtbrekers en weer anderen vrouwenjagers. Hoe kunt gij een parlement zijn, gij die Gods volk onderdrukt en op een dwaalspoor brengt? Weg met u, opdat we niets meer met u te doen hebben." SIR HARRY VANE, buiten zichzelf, riep: „Het is een schande, in strijd met alle recht en billijkheid," maar CROMWELL antwoordde: „SIR HARRY VANE, o, SIR HARRY VANE, gij zijt een goochelaar en bezit niet eens de gewone eerlijkheid, de Heer beware mij voor SIR HARRY VANE."

De leden begonnen nu de zaal te ontruimen, de speaker LENTHAL wilde echter niet vertrekken. „Haal hem er af," schreeuwde CROMWELL, nu greep HARRISON den speaker en deze liet zich gewillig naar buiten leiden: „Wat moet er met dat speelgoed gebeuren," vroeg de veldheer, wijzende op de scepter van den speaker, „hier," zei CROMWELL tot een soldaat, „bewaars hem." Dan roept hij de vertrekkende leden nog toe: „Gij hebt mij hiertoe gedwongen, ik heb den Heer dag en nacht gevraagd, dat Hij mij liever zou laten sterven, dan dit werk doen."

De vergaderzaal was nu ontruimd, CROMWELL liet de papieren bij-

eenbrengen, ontnam aan den dienstdoenden secretaris het wetsvoorstel, dat in behandeling was, stak dit bij zich, liet de deuren sluiten en vertrok. Het was het einde van het lange parlement. —

Het Rompparlement sleepte in zijn val ook den Staatsraad met zich mee. Daardoor waren zoowel het wetgevend als het uitvoerend bestuur van het eilandenrijk verdwenen. De constitutie was een vel onbeschreven papier geworden. De eenige macht in den staat was het leger, aangevoerd door den generaal over alle strijdkrachten van de drie naties Engeland, Schotland en Ierland. Aan hem was nu de plicht opgelegd het bestuur op te bouwen volgens nieuwe beginselen. Inderdaad een buitengewoon zware taak. Hij was zich dat bewust. „De last, die ik op mijn schouders legde, toen ik deed, wat er geschied is, is te zwaar voor mij, ik kan aan de gevolgen niet denken, zonder te sidderen, verlos mij van de beproevingen, waaraan ik ben blootgesteld,” zei hij tot eenigen van zijn beste medewerkers. Op hun advies riep hij te Whitehall een aantal burgerlijke en militaire autoriteiten samen, die met hem zouden beraadslagen over de te nemen maatregelen.

De eerste plicht was een nieuwen staatsraad te vormen, daarover was men het eens. De moeilijkheid was om te beslissen uit hoeveel leden die zou bestaan. De meest nuchteren van de vergaderden raadden aan, dat die zou bestaan uit tien leden; een klein getal, verwachtten dezen, zouden de zaken spoediger afdoen. Daarentegen wenschte HARRISON en zijn aanhang er zeventig, in overeenstemming met het Joodsche sanhedrin, anderen stelden daartegenover het getal van dertien, naar het voorbeeld van Christus en Zijn twaalf apostelen. De laatste meening behield de overhand, er werd een staatsraad gevormd, bestaande uit dertien leden, acht militairen en vier burgers, onder het presidium van CROMWELL.

Deze staatsraad zou nu het nieuwe parlement bijeen roepen. De leden er van zouden niet aangewezen worden door de kiezers, ze moesten hun mandaat niet verkrijgen door het resultaat van een politieke verkiezing, hun benoeming zou gegrond zijn niet op een stembusmeerderheid, doch rusten op de heiligheid en reinheid van hun leven, bevestigd door het getuigenis van oprechte Christenen. Daartoe kregen de predikanten in de graafschappen, voornamelijk de voorgangers der Independisten, bevel hun gemeenten bijeen te roepen om personen aan te wijzen, die zij waardig achtten het opperste gezag

uit te oefenen. CROMWELL kreeg de lijst met al de namen, dagelijks vergaderde hij met zijn officieren om de in zijn oog meest geschikte er uit te zoeken. Na een maand van nadenken en onderzoek werden door den Staatsraad honderd negen en dertig personen aangewezen, honderd twee en twintig uit Engeland, zes uit Wales, vijf uit Schotland en zes uit Ierland. Op zes Juni 1653 werden deze mannen aangeschreven door CROMWELL. „Het is noodig,” schreef hij, „om den vrede, de veiligheid en het goede bestuur van deze republiek te waarborgen, daartoe zijn verschillende personen, vrezende God en van bekende trouw en eerlijkheid door mij, in overleg met mijn raad van officieren, benoemd, opdat hun dit werk wordt toevertrouwd.” Hij was overtuigd van hun liefde en hun moed voor de zaak des Heeren en voor den dienst van het goede volk van deze republiek, daarom werden zij opgeroepen om op den vierden Juli te verschijnen in Westminster om de taak op zich te nemen, waartoe zij geroepen werden.

Voor de eerste maal was er nu een vergadering bijeengeroepen, waarin de drie deelen van het rijk vertegenwoordigd waren, zoo vormde dit lichaam een zwakke voorafschaduwning van de latere unieparlementen.

Op 4 Juli 1653 verschenen de door de officieren en de independentistische kerken aangewezen personen in de Council Chamber te Whitehall. Een enkele was niet opgekomen, daarentegen waren er door CROMWELL als zijn eigen vertegenwoordigers nog drie generaals en een overste benoemd, zoodat hun aantal honderd drie en veertig bedroeg.

Met hoon en spot is deze vergadering, die gewoonlijk het kleine parlement, ook wel het Bareboneparlement genoemd is, door hun tegenstanders overladen. En hun leden hadden zeer veel tegenstanders. De royalisten waren hun verwoede vijanden, omdat de man, door wiens wil ze bijeen waren, den koning gedood had. De Presbyterianen waren van hen door eene diepe kloof gescheiden. Bovendien waren alle voorstanders en aanhangers van een regeering met een parlement diep gegriefd over het feit, dat nu de volksvergadering bestond uit een groep mannen, die hun macht niet ontleenden aan de kiezers, doch aan de wil van een militaire partij. Met het ontbinden van het Rompparlement was het laatste overblijfsel van een vroegere regeering vernietigd, daardoor had de revolutie op alle punten de overwinning be-

haald, met de traditie was volledig gebroken, de band aan het verleden was afgeknapt.

Het is echter onjuist, zoals in een latere periode werd gelasterd na den terugkeer van Karel II, voornamelijk door den bekenden minister CLARENDON, dat het mannen waren, die uit de laagste kringen der maatschappij kwamen, bedelaars, die alleen maar bidden konden, handwerkslieden, die een onaanzienlijk beroep uitoefenden of dagdieven, die in het geheel niets uitvoerden; het waren voor het grootste deel achtenswaardige lieden, kleine grondbezitters en welgestelde burgers. Zij hadden met geestdrift aan den oproep van den man Gods, OLIVIER CROMWELL, gehoor verleend, waren met de beste bedoelingen bezielde en gevoelden zich als geroepenen om op de puinhoopen van het oude staatsgebouw een nieuw, een beter — omdat het in overeenstemming zou zijn met de eischen van het Evangelie — gebouw te doen verrijzen.

Op den vierden Juli 1653 waren zij samen gekomen, in afwachting van de openingsrede van CROMWELL. Daar trad hij binnen, gevolgd door een groot getal officieren. Allen stonden op, ontblootten het hoofd. CROMWELL nam ook den hoed af, plaatste zich in het midden van de zaal, leunende met de hand op een stoel.

„Mijne heeren,” zei hij, „ik veronderstel dat de oproep, die u hierheen gebracht heeft, u heeft doen begrijpen, waarom gij hier zijt. Echter heb ik u iets meer mee te delen, het is een boodschap, opgesteld volgens den raad van de voornaamste officieren van het leger. Persoonlijk heb ik u ook iets te zeggen, dat voldoende voor u zal zijn. Ik zal kort zijn, want ik zie, dat gij hier niet makkelijk zit, want de ruimte is niet groot, bovendien is het zeer warm.”

De spreker had zelf ook last van de warmte, hij trok zijn jas uit, gaf die aan een der hem begeleidende officieren, die hem gedurende de geheele zitting voor hem vast hield. Dan zette hij zijn rede voort. Hij hield zijn belofte niet, want hij was niet kort, hij sprak volle twee uur. Hij had zijn toespraak niet opgeschreven, CROMWELL sprak steeds voor de vuist; de stroom der gedachten, die in zijn ziel opwelden, zochten een uitweg, nauwelijks was een onderwerp aangeroerd, of een ander onderwerp, dat ook behandeld moest worden, drong zich bij hem op. Zoo is zijn rede vol van gewaagde gedachtensprongen, verward, zonder samenhang en toch ondanks de vele gebreken een machtig, indrukwekkend geheel, omdat ze gedragen wordt door een onwankelbare overtuiging, omdat het de uiting is van een door het

Christendom overweldigden geest, maar ook omdat ze vol is van praktische raadgevingen en politieke richtlijnen. Wat CROMWELL zegt, is doorleefde godsdienst, waarmee hij alles in betrekking brengt, waaruit hij alles afleidt, wat geschied is, of geschieden moet. De Puriteinsche revolutie, ja de geheele wereldgeschiedenis wordt voor hem een godsgericht. „Wat is — aldus de spreker — onze geschiedenis en alle gebeurtenissen, die in vroegeren tijd zich afspeelden, anders dan de zelfopenbaring van God, die u toonen wil, dat Hij verplettert, terneer stort en vernietigt, wat Hij niet geplant heeft.” CROMWELL bracht de wereldschokkende tooneelen, waarvan zij getuigen geweest waren, in herinnering, de burgeroorlog, de terechtstelling van den Koning, de nederlaag van den troonopvolger, de onderwerping van Schotland en Ierland, „die wonderlijke wegen der Voorzienigheid, die groote daden van God, Wien het behaagd had de oogmerken van bekwame mannen te verijdelen om een heerlijke overwinning te geven aan een arme en verachte groep menschen, die geen verstand hadden van den oorlog en met tegenzin zich tot den strijd aangegord hadden.” Het leger was het werktuig en de vertegenwoordiger van Gods wil, Die het de overwinning over alle vijanden gegeven had. Het Parlement had de hervormingen niet willen geven, die het volk wenschte, het had geweigerd zich te ontbinden en aan het volk zijn wettig recht van verkiezing te geven. Het was noodzakelijk, dat het gezag gelegd werd in de handen van deze vergadering. „Ik moest liever voor u bidden, dan u raad geven,” vervolgde hij, maar hij, als hun dienaar rekende het tot zijn plicht hun eenige vingerwijzingen te geven. Zij moesten rechtvaardig zijn, zoowel tegenover de ongeloovigen als tegenover de geloovigen, zij moesten liefde betoonen voor de godvruchtigen, medelijden hebben met hun zwakheden, „draagt zorg voor de kudde, hebt de schapen lief, hebt de lammeren lief, weest zacht en teeder voor allen; als de armste Christen, de meest verdwaalde Christen in vrede onder uw gezag wil leven, bescherm hem. Ik heb soms gezegd — misschien ten onrechte — dat het beter is een geloovige dan een ongeloovige onrecht aan te doen. Spant alle krachten in om de kennis van het Evangelie te verbreiden, moedigt de predikanten aan. Gij hebt niet gezocht om hier te komen, gij zijt er werkelijk toe geroepen, staat standvastig in uw roeping. Nooit is er een dergelijke vergadering bijeen gekomen, meer dan honderd veertig personen, die tot taak hebben God te belijden en door Hem als Zijn dienaren erkend te worden.”

Na de opening kon de vergadering met haar arbeid beginnen en met groote ijver gaf zij zich aan haar taak. Zij was rusteloos in bidden en werken. Zij verplaatste haar zittingen naar de vergaderzaal van het Lagerhuis. Daar werd het document gelezen, opgesteld door CROMWELL en zijn officieren, waarbij aan de vergaderden het hoogste gezag was opgedragen. Zij zouden zitting hebben tot 3 November 1654, drie maanden voor dien datum hun opvolgers aanwijzen, die slechts één jaar zouden zitten en die mochten bepalen welken vorm het toekomstig bestuur zou hebben. Zij noemden zich na een debat, met meerderheid van stemmen (65 tegen 46) Parlement, benoemden een speaker, lieten op de tafel den staf brengen, dien CROMWELL meegenomen had, benoemden een staatraad van dertig leden, herstelden al de gebruiken van het vroegere parlement.

De eerste dag van het samenzijn werd hoofdzakelijk gevuld met godsdienstige wijding. Ook het vroegere Parlement had daaraan tijd besteed; dan liet de hooge vergadering een geestelijke voor zich optreden, maar nu deden de leden het zelf. Acht à tien namen achtereenvolgens het woord, spraken lange gebeden uit en mediteerden over Bijbelteksten. De volgende dagen werd daarmee voortgegaan, maar de godsdienstige oefeningen bleven nu beperkt tot een klein deel van den vergadertijd.

Om het volk van hun installatie kennis te geven, vaardigden zij een proclamatie uit (12 Juli 1653) waaraan we ontleenen:

Wij zijn het Parlement van de Engelsche Republiek. Wanneer wij op ons zelf zien, zijn wij verschrikt, wij beven van de zware taak die op ons rust en ver boven onze krachten gaat en wij zeggen met Josaphat: Heer, wij weten niet, wat wij moeten doen, maar onze oogen zijn op U. Wij hopen, dat God in Zijn groote goedheid Zijn volk niet zal verlaten en dat wij in Zijn hand krachtige werktuigen mogen bevonden worden, opdat alle jukken verbrijzeld, alle lasten vernietigd mogen worden, opdat de armen en ellendigen met zegeningen overloden en alle natiën hun oorlogswapenen in ploegen mogen omsmeden, opdat de wolf mag weiden met het lam en de aarde vol worde van de kennisse Gods, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken."

Zij vormden twaalf comité's om verschillende zaken voor te bereiden: voor Ierland, voor Schotland, voor wetsherziening, voor de geestelijkheid, voor land- en zeemacht, voor de tienden, de publieke schuld, de handel, de armen, de gevangenen, het onderwijs en de wetenschap-

pen. Met groote ijver en toewijding werd er met het werk begonnen. Elken dag, 's morgens om acht uur, werd de zitting geopend, na de plenaire zitting begaven de leden zich in de commissievergaderingen. Spoedig werden dan ook uitvoerige rapporten ingediend, waarover levendige discussies werden gevoerd, ze liepen over de tienden, de armen, de gevangenen, de verdeling der gronden in Ierland, de staatsschuld.

Ook in deze vergadering kwam het tot partijvorming. De gematigden of conservatieven hadden een kleine meerderheid, maar de vooruitstrevenden vulden door fanatisme en geestdrift aan, wat hun aan aantal ontbrak. De fanatici werden door hun aanhangers buiten het Parlement aangevuurd. Al heel gauw werden er kreten gehoord, dat het goud verdonkerd was, „de wegen van Zion waren met rouwklagenden gevuld.” Hun predikanten verkondigden dat de vier monarchieën van Nebukadnezar, Cyrus, Alexander en Rome voorbijgegaan waren; de dag was gekomen, dat de Vijfde en laatste Monarchie was begonnen, het koninkrijk van Jezus Christus op de aarde. Het was CROMWELL duidelijk, dat het parlement hem een teleurstelling zou bereiden. Reeds kort na de opening moet hij gezegd hebben: „Ik heb nu meer moeite met de dwazen dan met de schurken.” Het bleek al spoedig; dat de vergadering onmachtig was en in zijn onmacht belachelijk. —

Het afgetreden parlement had een aantal wetten voorbereid; die arbeid lag gereed, het nieuwe parlement liet de voor-ontwerpen drukken. Een viertal ervan werd tot wet verheven: Het sluiten van het huwelijk zou voortaan om door den staat erkend te worden, door den vrederechter moeten geschieden; de registers van de huwelijken, sterfgevallen en geboorten moesten nauwkeurig bijgehouden worden. Dan werd er een wet uitgevaardigd om het lot van hen, die wegens schuld in de gevangenis gezet waren, te verzachten, ook om de processen te bespoedigen. Al de inkomsten van den Staat zouden geconcentreerd worden, de inning der accijnzen zou voortaan door den Staat zelf ter hand genomen worden en niet meer verpacht, er werd een termijn gesteld, waarbinnen de Staat de gelden, die hij van particulieren in leen had, zou terug betalen. De salarissen der ambtenaren in verschillende staatsdiensten werden verlaagd om evenwicht te brengen tusschen de uitgaven en inkomsten van den Staat en ernstige pogingen werden aangewend om te zorgen dat deze aan al zijn verplichtingen kon voldoen.

Tot zoover was het kleine Parlement gelukkig in zijn maatregelen. de groote moeilijkheden kwamen, toen het beginnen wilde met het oplossen van de groote problemen. Daar was in de eerste plaats het vraagstuk van het Court of Chancery. In den loop der tijden was er een groote achterstand gekomen, een twintig duizend processen lagen te wachten op afdoening, bovendien was het bekend, dat de leden er van baatzuchtig, om niet te zeggen roofzuchtig waren. Het Hof was dan ook zeer impopulair, na één dag debat was het Parlement rijp voor de beslissing, het Hof werd afgeschaft. Maar nu kwam de moeilijkheid van den opbouw. Wat moest er voor in de plaats komen, welk lichaam zou nu de verschillende processen behandelen? Bovendien maakte de regeering zich de duizenden, die in de handelingen van het Court of Chancery betrokken waren: rechters, advocaten, praktizijns, klerken, tot onverzoenlijke vijanden.

Een tweede voorstel was dat der tienden. Van de opbrengst daarvan werden de predikantstraktementen betaald. De daartoe benoemde commissie stelde voor ongeschikte predikanten te ontslaan en de vacante predikantsplaatsen aan te vullen. Dit voorstel kreeg in het Parlement geen meerderheid, het werd met 56 tegen 54 stemmen verworpen. De vergadering had de intentie om de tienden af te schaffen en de traktementen der predikanten te doen opbrengen door den Staat. Daarover ontstond algemeene ontevredenheid. De salarissen moesten immers toch betaald worden. De Staat zou dit moeten doen, dus de belastingen zouden hooger worden. Het leger, de predikanten, de rechtsgeleerden, de grondbezitters, allen voelden zich bedreigd. CROMWELL zelf verklaarde later, dat het aanblijven van het kleine Parlement zou uitgelooopen zijn op de omverwerping van de wetten en van de vrijheden der natie, den ondergang van den predikantenstand. Vooral van de Vijfde-Rijksaanhangers dreigde gevaar. Zij wilden alle wetten afschaffen en die vervangen door de wet van Mozes, zij wilden een absolute scheiding van kerk en staat, de predikanten zouden leven van de vrijwillige bijdragen der gemeenteleden.

Hun woelingen verhaastten de eindbeslissing. De overtuiging maakte zich breed, dat het kleine Parlement even ongeschikt was om te voorzien in de behoeften van den tijd als zijn voorganger. CROMWELL, hoewel hij overtuigd was van de onmacht van de vergadering, die hij in het leven had geroepen, was aanvankelijk niet geneigd tot ingrijpen. Hij had een afkeer van gewelddadige maatregelen, zoolang hij ze ver-

mijden kon. Nog steeds hoopte hij dat de gematigde partij de leiding zou krijgen, wat geschieden zou, als haar aanhangers geregeld de vergaderingen bijwoonden. Zijn wensch werd niet vervuld. Maar tot geweld wilde hij nu niet de toevlucht nemen, het Parlement zou zichzelf ontbinden. Op Maandagmorgen 12 December 1653 waren de leden van de vergadering, die tot de aanhangers van CROMWELL gerekend werden, reeds zeer vroeg aanwezig. Klaarblijkelijk was dit geschied volgens een geheime afspraak. Zoodra het vereischte aantal aanwezig was, werd de vergadering geopend. Nadat het gebed uitgesproken was, nam kolonel SYDENHAM het woord. Hij verweet het Parlement, dat het getracht had de officieren te berooven van hun salarissen, het had het Court of Chancery vernietigd, wilde de wetten van het land, waarvoor het volk goed en bloed had opgeofferd, afschaffen en ze vervangen door de wet van Mozes, die bestemd was voor het volk der Joden en niet voor Engeland, de kerk werd bedreigd en het eigendom onveilig gesteld. Daarom kon hij, en met hem SIR CHARLES WOLSELY, geen verantwoordelijkheid meer dragen voor de verschillende besluiten, hij stelde dientengevolge voor, dat de leden zouden verklaren, dat het aanblijven van het Parlement schadelijk was voor de Republiek en dat daarom de macht, die het ontvangen had, weer teruggegeven zou worden aan CROMWELL.

Het voorstel ondervond verzet, tegenstanders van den bevelhebber waren inmiddels ter vergadering gekomen en zij verzetten zich heftig tegen de aanneming, een der leden noemde de woorden van den kolonel laster, wees op de verschillende nuttige maatregelen, die genomen waren, prees de onbaatzuchtigheid, de toewijding van het Parlement. Het scheen alsof deze spreker een meerderheid zou krijgen, dan stond plotseling de speaker FRANCIS ROUSE op en verliet zijn zetel, de deurwaarder greep den staf en dien voor zich uitdragende, ging hij naar buiten, gevolgd door veertig leden. Een dertigtal bleef verontwaardigd zitten. Dan treden twee officieren binnen, die er op aandringen, dat zij ook zouden vertrekken. Zij weigerden echter, waarop de officieren een aantal soldaten binnenriepen, die de achtergeblevenen uit de zaal verjoegen. Volgens een bericht uit dien tijd had een der binnengekomen officieren de vraag gesteld, wat zij deden, waarop het antwoord luidde: „Wij zoeken den Heer.” De officier zou daarop gerepliceerd hebben: „Gaat dan elders heen, want hier is bij mijn weten de Heer in twaalf jaar niet geweest.” Volgens anderen zou de repliek geluid

hebben: „Gaat dan elders heen en als gij u daar beter gedraagt dan hier, zult gij Hem wellicht vinden.”

De Speaker en zijn gezelschap kwamen in Whitehall, zij stelden daar de acte van hun aftreding op en boden die aan CROMWELL aan. Hij toonde zich aanvankelijk uiterst verbaasd, hij wilde de acte niet aannemen, dat zou een te zware last op zijn schouders leggen. Na ernstigen aandrang van al de aanwezige leden, gaf hij den tegenstand op; hij verklaarde dat hij het gezag, dat zij aan hem overdroegen, zou gebruiken om eerlijke lieden te beschermen.

VRAAG EN ANTWOORD.

1. VRAAG.

Het is mij bekend, dat sommige kiesverenigingen jeugdige personen, die wegens hun leeftijd nog geen kiezer zijn, als lid toelaten.

Nu is, naar mijn oordeel, een kiesvereniging een „vereniging van kiezers”. Jongelieden van om en bij 20 jaar behooren niet in een kiesvereniging, doch in een A. R. J. A.-club thuis. Daargelaten nog de vraag, of toelating van dergelijke jongelui niet in strijd is met de a. r. beginselen, welke toch moeten kloppen met de Kieswet, die iemand eerst politiek rijp acht op zijn 25en jaar.

Gaarne omtrent deze zaak uw oordeel.

2. Is het voorts wenschelijk te achten om vrouwen toe te laten als lid der kiesvereniging?

ANTWOORD:

De telkens in de praktijk weer opduikende vraag, of jonge menschen beneden den kiesgerechtigden leeftijd als leden van een a. r. kiesvereniging mogen worden toegelaten, wordt blijkbaar door den inzender ontkennend beantwoord. En wel op twee gronden. Vooreerst omdat jeugdige personen wel in een A. R. J. A.-club doch niet in een kiesvereniging — een vereniging van kiezers — thuis behooren. Voorts omdat toelating (de inzender laat zich ten deze terecht voorzichtig uit) niet strooken zou met den geest van de Kieswet.

Het laatste argument is zeker niet het sterkste. Wie dit argument naar voren brengt doet de Kieswet o. i. te veel eer aan. Hij is ten opzichte van die wet „plus royalist que le Roi”.

Want wel bindt de Kieswet het z.g. actief kiesrecht (d. i. het recht om te kiezen) aan de leeftijdsgrens van 25 jaar; en wel eischt die wet ook, dat bij het onderteekenen en indienen van de candidatenlijsten, bij het aanvaarden van volmachten om voor een ander te stemmen, bij het verleen van machtiging tot het verbinden van lijsten e. d. de optredende personen kiezers zijn in den zin der wet. Doch daarmee verzet zij zich nog allerminst tegen het deelnemen van personen beneden den kiesgerechtigden leeftijd aan de handelingen der kiesvereniging ter voorbereiding der candidaatsstelling.

Nu kan men, ook zonder dat de wet dit eischt, bij de toelating als lid van een kiesvereniging de voorwaarde stellen van wettelijke kiesbevoegdheid. Doch bedenkt men, dat iemand van 23-jarigen leeftijd reeds z. g. passief kiesrecht heeft voor den gemeenteraad, d. i. de wettelijke bevoegdheid om als raadslid gekozen en toegelaten te worden, dan zal men toch moeten toegeven, dat een kiesvereniging, welke alleen maar personen van 25 jaar en ouder als leden toelaat wel wat overdreven streng is.

Bovendien dreigt de eisch van de kiesbevoegdheid als voorwaarde voor de toelating van leden tot de kiesvereniging aan de secretarissen van kiesverenigingen, vooral aan die in grootere plaatsen, een allesbehalve benijdenswaardige taak op de schouders te leggen. Want zij zullen dan voortaan moeten uitmaken, welke candidaat-leden er niet — en welke er wel kiesgerechtigd zijn.

Dat *lijkt* een vrij gemakkelijke taak. De kiezerslijsten toch geven de kiesbevoegdheid aan. Dus even naar de gemeentesecretarie om inzage te nemen. Doch in werkelijkheid is dat een allesbehalve eenvoudige geschiedenis. De vraag is n.l.: welke kiezerslijst moet men raadplegen? De geldigheidsduur van de kiezerstijd loopt van 1 April tot 1 April. En daarbij zij voorts nog opgemerkt, dat hij, die vóór of op 15 Mei den kiesgerechtigden leeftijd bereikt, nog als kiesgerechtigd op de nieuwe kiezerslijst wordt gemeld. Wil het onderzoek degelijk zijn, dan zal dus, vooral wanneer in het voorjaar toelating gevraagd wordt, niet volstaan kunnen worden met de geldende lijst, maar moet ook rekening gehouden worden met het feit, dat de candidaat wellicht door de nieuwe kiezerslijst als kiesgerechtigd zal worden aangewezen en dus aan de verkiezingen gedurende het loopend kalenderjaar zal kunnen deelnemen.

Bovendien zal men, indien men de wettelijke kiesbevoegdheid als criterium bij de toelating aanvaardt, niet alleen met den leeftijd maar ook met het ingezetenschap en met factoren, welke de kiesbevoegdheid uitsluiten, moeten rekening houden. En wien nu eenigermate bekend is met het groot aantal practische vragen, welke zich bij elke verkiezing, vooral bij die voor de Prov. Staten en Gemeenteraden, voordoen in verband met den wettelijken eisch van ingezetenschap, zal niet spoedig geneigd zijn om den wettelijken maatstaf aan te bevelen als leiddraad bij de toelating tot een kiesvereniging. Wat wij dan ook zeker niet doen.

* *
*

Van meer beteekenis dan dit z.g. wettelijk argument tegen toelating van jeugdige personen is het argument van organisatorischen aard.

Inderdaad. De taak van jeugdige personen ligt meer op het terrein van studie en propaganda, hetwelk door de A. R. J. A.- en Propagandaclubs wordt bestreken, dan op dat der kiesvereniging. Want al mogen de kiesverenigingen zich natuurlijk niet van het bestudeeren van prin-

cipiëele en praktische staatkundige vraagstukken onthouden en al is ook de propaganda-actie zoozeer een hoofdelement van haar taak, dat zelfs bij het bestaan van een propagandaclub de *leiding* der propaganda en de verantwoordelijkheid daarvoor toch immer bij de kiesvereniging ligt en daar ook behoort te blijven, de meest eigenlijke taak der kiesverenigingen is toch de voorbereiding der verkiezingen, d. i. de zorg voor de vaststelling en indienen van de kandidatenlijsten, het plegen van overleg ter zake met andere organisaties, het vaststellen van programs van actie of gemeenteprograms en al hetgeen verder mag geacht worden door wet of praktijk vereischt te zijn, ten einde de verkiezingen te doen slagen en liefst zoo te doen slagen, dat de positie der Antirevolutionaire Partij wordt versterkt.

En bedenkt men nu, dat in de vergaderingen van kiesverenigingen meermalen beslissingen genomen worden ten aanzien van belangrijke aangelegenheden, als b.v. ten aanzien van de candidaatstelling, met een betrekkelijk kleine meerderheid en dat dientengevolge de situatie zich kan voordoen, dat een betrekkelijk kleine groep jeugdige personen bij de stemmingen „op de wip” staat en hierdoor feitelijk de beslissing in handen heeft, dan is er zeker aanleiding voor de vraag, of hiertegen geen maatregelen behooren te worden genomen.

In den regel geeft men op die vraag een ontkennend antwoord. En wel op dezen grond, dat de praktijk meevalt. Het optreden van jonge menschen als leden van de kiesverenigingen geeft meer tot „theoretische” dan tot „practische” bezwaren van bovenbedoelde soort aanleiding. En zoolang zich geen werkelijke, praktische moeilijkheden hebben voorgedaan, gaat men doorgaans niet voor theoretische bezwaren uit den weg. Waarvoor in deze zaak ook veel te zeggen valt.

* *
*

Ook wij zouden voor vorenbedoeld bezwaar niet uit den weg willen gaan, zoolang althans dit bezwaar niet in de praktijk tot ernstige moeilijkheden heeft aanleiding gegeven. Want ook tegen het stellen van een leeftijdsgrens, waarvan het bepalen altijd min of meer willekeurig is, en tegen het verhoogen van een leeftijdsgrens van b.v. 21 jaar tot 23 of 25 jaar rijzen bezwaren.

Ten gevolge van deze maatregelen snijdt men de pas af aan jongeren, die met belangstelling de politieke gebeurtenissen volgen, en die, hoewel nog niet kiesgerechtigd, den wensch koesteren om de meer praktische toepassing der beginselen, waarvan zij op de jeugdvereniging kennis namen, van dichterbij te leeren kennen, zij het voorloopig nog alleen als toeschouwer.

Meerdere malen reeds gingen stemmen op tegen de stoeve aansluiting tusschen jeugdverenigingen en kiesvereniging, Patrimonium en dergelijke christelijke organisaties, en werd geklaagd over het verschijnsel,

dat zij, die de jeugdvereniging wegens hun leeftijd of huwelijk verlieten, dikwijls niet dadelijk konden overgaan naar verenigingen van praktisch christelijke actie op staatkundig en maatschappelijk gebied.

Zonder nu te willen aannemen, dat dit verschijnsel algemeen is en rekening houdend met het feit, dat door het bestaan van Propaganda- en A. R. J. A. clubs reeds ten deele aan dit bezwaar wordt tegemoetgekomen, meenen wij toch, dat bestrijding of voorkoming gewenscht blijft.

En daartoe kan het niet of althans niet te hoog stellen van een leeftijds-grens voor toelating zeer dienstig zijn. Dan kunnen de leiders der jeugdbeweging de uittredende leden wijzen op hun plicht om nu zonder uitstel zich bij de kiesvereniging aan te sluiten. Een wenk in deze richting zal ongetwijfeld meer uitwerking hebben, wanneer toetreding onmiddellijk mogelijk is, dan in het geval, dat deze toetreding pas na verloop van tijd kan volgen.

Bovendien verwerft de kiesvereniging daarbij leden, die door hun opleiding in de jeugdvereniging eenige geoefendheid hebben verworven in het maken van inleidingen en dit niet door een langeren of korteren wachttijd zijn ontwend.

En mocht al eens een groep jongeren door toe te treden als leden der kiesvereniging of door bij onderlinge afspraak in grooten getale ter vergadering van een kiesvereniging te komen, een stemming in een bepaalde richting trachten te beïnvloeden, dan zou alsnog te overwegen zijn hetzij het opnemen van een bepaling in het reglement, waarbij de bevoegdheid tot toetreden als lid of het deelnemen aan beslissingen omtrent belangrijke zaken (b.v. candidaatstelling) afhankelijk werd gesteld van een bepaalden leeftijd, hetzij het verhoogden van een reeds bestaande leeftijds-grens.

Doch zulk een maatregel zouden wij zeker *niet* willen aanbevelen als een *algemeen* uit organisatorisch oogpunt wenschelijke voorziening. Slechts in bepaalde omstandigheden achten we hem als noodzakelijk kwaad acceptabel. Want we onderschrijven de stelling, welke de vroegere voorzitter der A.R.J.A., Dr. JOH. H. SCHEURER, aan het slot van zijn proefschrift opnam: „Een staatkundige partij, die de jongeren in haar midden behandelt niet als gewone, maar slechts als adspirant-leden maakt een paedagogische fout tot haar eigen schade”.

2. Thans enkele opmerkingen betreffende de toelating van vrouwen als leden van kiesverenigingen.

Indertijd heeft de Deputatenvergadering der A. R. Partij (1921) zich in beginsel uitgesproken tegen het candidaatsstellen van vrouwen voor publieke colleges. Zulks naar aanleiding van het bekende rapport van de Commissie-*Idenburg*.

Nu is een kiesvereniging geen publiek college. De bezwaren onzerzijds tegen het candidaatsstellen van vrouwen mogen daarom zonder meer

niet gebruikt worden tegen het toelaten van vrouwen als lid der kiesvereniging.

Vóór toelating van de vrouw als lid van een kiesvereniging pleit, dat door het bijwonen van de vergaderingen der kiesverenigingen bij de vrouwen meer belangstelling wordt gewekt voor de staatkundige aangelegenheden, hetgeen haar niet alleen als kiezeressen, doch ook in haar beroep of in haar gezinstaak, n.l. bij de opvoeding der kinderen, ten goede kan komen.

Doch hiertegenover staat het bezwaar, dat door het bezoeken van allerlei vergaderingen uithuizigheid wordt in de hand gewerkt, hetgeen, vooral waar het de vrouwen betreft, voor het gezinsleven schadelijk kan zijn.

Nu meenen wij, dat dit bezwaar niet overwegend is. Reeds hierom niet, wijl de praktijk tot dusver leert, dat de vergaderingen van kiesverenigingen niet zoo heel talrijk zijn, terwijl bij toelating van vrouwen als lid van de kiesvereniging, door haar doorgaans zeer spaarzaam gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheid om lid te worden.

Bovendien moet men rekening houden met het feit, dat een groot deel van de vrouwen tegenwoordig geen gezinstaak te vervullen hebben, zoodat ook uit dien hoofde het bezwaar veel van zijn beteekenis verliest.

Intusschen verdient het aanbeveling, om bij het kiezen van een standpunt in deze aangelegenheid zooveel mogelijk rekening te houden met de gevoelens in den boezem der kiesvereniging. Wij achten die kwestie niet van genoegzaam gewicht om door een beslissing ter zake kans te loopen op oneenigheid, die uit organisatorisch en uit propagandistisch oogpunt schadelijk zou kunnen zijn. Daarom zouden wij ons willen aansluiten bij een advies, reeds eenige jaren geleden door Dr. COLIJN verstrekt, dat als volgt luidt:

„Waar men ons om advies vroeg, hebben wij altijd vóór die toelating geadviseerd, indien plaatselijke omstandigheden geen aanleiding gaven om er strubbeling van te verwachten. En op dat standpunt staan we nog. We zouden het niet toejuichen, indien onze vrouwen in massa toetraden; de meeste hebben ander werk te doen, dat meer voor de hand ligt. Maar er zijn er ook, wier levenspositie niet door die bezwaren gedrukt wordt en we kunnen niet inzien, waarom deze van het lidmaatschap uitgesloten zouden moeten worden. Tenzij dan, dat er plaatselijke moeilijkheden van te duchten zouden zijn. Dan doet men beter zich te onthouden. En de oplossing van zulke kwesties aan den tijd over te laten.

De vraag is wel gesteld, of het niet wenschelijk is een uniforme regeling voor de geheele partij te maken, zooals b.v. de beslissing van de Deputatenvergadering nopens het candidaatstellen van vrouwen. Dit schijnt ons echter in strijd met de zelfstandigheid onzer kiesvereniging. De Deputatenvergadering gaf een *regel van politieke gedraging* voor het naar buiten optreden der A. R. Partij, voor hare vertegenwoordiging in de Kamer. Wat toch inderdaad iets anders is dan een organisatorische aangelegenheid in den boezem der partij.

Wij blijven daarom pleiten voor de vrijheid der kiesverenigingen om de al of niet-toelating van vrouwen als leden naar eigen inzicht te regelen.

Resumeerend kunnen wij ons advies aldus samenvatten: toelating der vrouwen tot de kiesvereniging, tenzij wegens ernstige bezwaren van sommige leden der kiesvereniging, gevaar voor moeilijkheden binnen den kring der vereeniging of der A. R. Partij ter plaatse zou ontstaan."

Men zie ook hetgeen Dr. H. COLIJN schreef in zijn handboek „*Saevis Tranquillus in Undis*”, pag. 215 v.v. N.

2. VRAAG.

Op de A. R. partijconferentie en in de Tweede Kamer heeft de heer SCHOUTEN een diepgaande beschouwing over de Rijksfinanciën gegeven. Nu meen ik, in alle bescheidenheid, dat *zijn methode* minder juist is.

De heer SCHOUTEN begint zijn becijfering met het jaar 1929. (Zie o. a. *De Standaard* van 29 Nov. blad 3). Ik meen dat het juister is een langer tijdvak te nemen. Dr. COLIJN wees er in de Tweede Kamer dan ook op, dat onze staatsschuld vooral door de mobilisatie is omhoog gegaan. De heer SCHOUTEN rekt ons een intering voor van $\pm$ f 810.000.000. Mij is niet duidelijk, waarom hij nu juist de slechte jaren voor zijn berekening neemt; uitgezonderd de jaren '29 en '30, die nog een overschot opleverden. Hij doet hier, vergeef me de vergelijking, als mijn melkboer. In de maand Augustus (veel menschen met vacantie) klaagt hij altijd over zijn weinige ontvangsten. Rekende hij zijn inkomsten over het *geheele jaar*, dan zou hij wel beter resultaat krijgen.

Als de heer SCHOUTEN eens begon te rekenen met 't jaar 1923, zou hij ook andere cijfers als einduitkomst krijgen. Dat was toen het hoogtepunt van de laatste jaren. Toen een staatsschuld van f 3.160.000.000 (afgerond) en nu (31 Dec. 1936) f 3.176.000.000. Zoo bedraagt de vermeerdering van die schuld maar $\pm$ f 16.000.000. Niemand zal toch kunnen beweren, dat we er nu slechter voorstaan dan in '23. Toen zakte de gulden bedenkelijk en nu moet alle moeite gedaan worden om de gulden niet à pari te doen komen! Het crediet van den Staat der Nederlanden is nu heel wat solieder dan toen.

Ik ontken natuurlijk niet, dat we in de crisisjaren ruim f 800.000.000 zijn achteruitgegaan, maar dank zij het solied beleid van voor '29, staan we er nu niet zoo slecht voor.

ANTWOORD:

Het door u gebezigde beeld van den melkboer is niet juist. Dat beeld zou juist zijn, wanneer de crisisjaren hier te lande, wat de economische inzinking betreft, op één lijn zou mogen worden gesteld met de bedrijfs-slapte gedurende de zomermaanden in het melkslijtersbedrijf. Doch juist wat dit punt betreft, en dat is het kardinale punt, gaat de vergelijking mank. Bedrijfsslapte in den zomer is een economische malaise, welke een zuiver seizoenkarakter draagt en dus van voorbijgaanden aard is. Doch de stelling van Dr. COLIJN, welke geleidelijk door de gezaghebbende economen en staatslieden als juist is aanvaard, houdt juist in, dat de economische crisis van 1929 *niet* is een crisis van voorbijgaanden aard, doch een structureel karakter draagt, d.w.z. de wereldeconomie is onder invloed van allerlei factoren een ander beeld gaan vertoonen, welk beeld niet gunstiger maar in niet geringe mate ongunstiger is dan het beeld van de jaren voorafgaande aan de wereldcrisis. Waarbij dan nog komt, dat de economische politiek der verschillende landen, het streven naar z.g. autarkie, de handelsbelemmeringen door tariefverhooging, valutamanoeuvres e.d., onoverkomelijke struikelblokken zijn op den weg naar een gezonden opbloei van het economisch leven binnen het kader van de gewijzigde economische structuur. En van die economische politiek zijn we voorloopig nog niet af.

Wij meenen, dat u dezen factor uit het oog verliest. En dientengevolge hebben uw opmerkingen met betrekking tot de becijfering van den heer SCHOUTEN een schijn van gegrondheid, welke zij echter metterdaad missen.

De heer SCHOUTEN is met het jaar 1929 begonnen. En volkomen terecht, wijl juist dit jaar het omslagpunt op economisch gebied werd bereikt. En het zou daarom niet alleen in economisch opzicht onjuist geweest zijn, een vroeger uitgangspunt te kiezen, doch bovendien zou dit in financieel opzicht in hooge mate onverantwoord zijn.

Daarbij willen wij nog terloops opmerken, dat de becijfering van den heer SCHOUTEN (welke niet van regeeringswege weersproken is) nog niet eens de meest pessimistische is.

Wanneer u opslaat het Novembernummer 1937 van *De Economist* dan zult u daarin aantreffen een artikel van den vroegeren thesaurier-generaal, Mr. Dr. A. VAN DOORNINCK over de rijksbegroting 1938. In dit artikel wordt een berekening gemaakt van de momenteele staatsuitgaven, waaronder begrepen de uitgaven van fondsen en aflossing van staatsleeningen, volgens de maatstaven van vóór 1929. En dan komt Mr. v. DOORNINCK tot een totaal der gewone rijksuitgaven voor 1938 van 1075 mill. tegenover een bedrag van 614 mill. in 1929. Daarbij berekent hij, dat de lasten, welke aan ons volk zouden moeten worden opgelegd tot dekking van deze uitgaven, in verband met het verminderd totaal der

inkomens, zou moeten bedragen 35.8 % van deze inkomens, tegenover 14.3 % in 1929. Dat is dus ongeveer $2\frac{1}{4}$ maal zooveel.

* * *

Om nu tot de becijfering van den heer SCHOUTEN terug te keeren, merken wij op, dat de heer SCHOUTEN, zooals u weet, berekend heeft het bedrag van de intering gedurende de periode 1929—1936, waarbij hij kwam tot een totaal van 817.1 mill. Zie zijn artikel in het vorig nummer van dit tijdschrift.

Dit cijfer op zich zelf is al erg genoeg. Doch erger is, dat zelfs thans nog niet een sluitende begrooting voor den gewonen dienst van 1938 verkregen is. Het geraamd tekort voor 1938 bedroeg volgens de millioenennota 13.2 mill. Het werkelijk tekort was echter 71.4 mill. hooger, dus in totaal 84.6. Neemt u daarbij dan voorts nog in aanmerking, dat de nieuwe defensieplannen gedurende de periode 1938—1941 zullen vorderen een bedrag van 157 millioen aan kapitaaluitgaven (waardoor de last van den schulddienst wordt verzwaaard) plus nog 22 mill. voor kazernebouw, terwijl de uitvoering van de Dienstplichtwet de jaarlijksche uitgaven zal verhoogen met 17.5 mill., en het onderhoud en de exploitatie van de nieuwe materiële defensiemiddelen in den loop der volgende jaren met nog circa 15 mill. zullen eischen, dan gevoelt u wel, dat er alle aanleiding is voor de waarschuwing van den heer SCHOUTEN.

Nu kan men natuurlijk wijzen op eenige verbetering van het economisch leven en van de opbrengst der middelen, terwijl de diverse conversies den last van de schulden wat verlichten, zij het ook ten koste van de belasting betalende burgerij. Doch, daargelaten nog het feit, dat bij de opstelling van de begrooting voor 1938 reeds met de verhooging van de opbrengst der middelen is rekening gehouden, moet worden opgemerkt, dat de verlevendiging van het economisch leven vermoedelijk niet blijvend zich zal bewegen in zoodanige richting, dat wij mogen aannemen, dat de welvaart van vóór 1929 zal terugkeeren.

Daarbij komt nog, dat de financiële draagkracht van het volk gedurende de laatste jaren beduidend is teruggelopen.

U koos ter vergelijking het jaar 1923. Welnu, neemt men het belastingjaar 1922/'23, dan blijkt, dat toen het totaal van het bedrag der zuivere inkomsten vóór den kinder aftrek beliep 4.138.3 mill., terwijl het aantal aangeslagenen in de inkomstenbelasting per 1000 inwoners 238 bedroeg. Voor het belastingjaar 1936/'37 waren deze cijfers gedaald tot 2.655.9 mill. en 150.

Het totaal der vermogens bedroeg in het belastingjaar 1922/'23 12.323.8 mill.; in 1936/'37 11.071.8 mill. Een teruggang van meer dan één milliard.

In het licht van deze cijfers moet men de toeneming der staatsschuld bezien. En dan beteekent zelfs een betrekkelijk geringe toeneming een

ernstig verschijnsel, want de draagkracht van ons volk is zooveel geringer.

Nog sterker blijkt het verschil als men het cijfer van 1936/'37 vergelijkt met dat van 1929/'30 toen het totaal der vermogens bedroeg 15.666.2 mill. Een teruggang van bijna 4.6 milliard.

En om tenslotte nog een vergelijkingscijfer te geven: in het belastingjaar 1922/'23 bedroeg het aantal aangeslagenen in den inkomstenbelasting met een inkomen van minstens f 100.000.— 934; dit zelfde cijfer werd ook in het belastingjaar 1929/'30 bereikt; in het belastingjaar 1935/'36 (het laatstbekende cijfer) was dit getal gedaald tot 216²⁾.

* * *

Deze enkele gegevens geven, dunkt ons, wel den indruk dat men zelfs bij vergelijking met vroegere jaren dan 1929 tot de conclusie moet komen, dat de algemeene economische toestand van ons land zoo sterk is terug gelopen, dat er zeker geen aanleiding is om den heer SCHOUTEN van een misplaatst pessimisme te beschuldigen. Wie met deze gegevens ernstig rekening houdt, zal moeten erkennen, dat het niet verantwoord zou zijn, dat de Regeering ons staatsbudget met nieuwe (op zich zelf beschouwd alleszins nuttige) uitgaven zou belasten, zooals verhooging van de ambtenaarssalarissen, verhooging van de normen der werklozensteun, verkleining van de klassen op de lagere scholen, bezoldiging van de kweekelingen met acte, voorziening in de ouderdomszorg e.d.

N.

---

¹⁾ Zie Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek van 30 September 1937 bladz. 1430.

²⁾ Zie Statistiek der inkomens en vermogens in Nederland 1935/'36 (uitgave 1937) p. 12.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

L'Esthétique de Calvin;

Calvin et Rembrandt par LÉON WENCELIUS. Société d'Édition „Les Belles Lettres”, Paris 1937.

Het vraagstuk van CALVIJN en de kunst is door Dr. A. KUYPER meermalen principiëel aan de orde gesteld. Zoo o. a. in zijn rectorale oratie van 1887, in een van zijn Stone-lezingen en in zijn standaardwerken „De Gemeene Gratie” en „Pro Rege”. En reeds om die reden is er aanleiding om op WENCELIUS' boeken, die het werk van Dr. KUYPER in zoo belangrijke mate aanvullen, hier de aandacht te vestigen.

Bovendien hebben de schoonheidsleer en de opvattingen omtrent de verschillende uitingen van de kunst in den modernen tijd tal van aanrakingspunten met het staatkundig leven. Men denke aan de kunstsubsidien en de overheidscontrôle over bestaande en te bouwen bouwwerken. En al schenkt de schrijver in bovengenoemde studies niet speciale aandacht aan het vraagstuk van Overheid en kunst, toch kunnen zijn onderzoekingen zijdelings ook voor het bepalen van de overheidstaak met betrekking tot kunstuitingen van groote beteekenis zijn.

Het eerste geschrift geeft een overzicht van CALVIJNS denkbeelden met betrekking tot de kunst. Daarbij wordt na een voorafgaand onderzoek naar de overeenkomst tusschen CALVIJNS opvatting omtrent God en omtrent de schoonheid, een breede uiteenzetting gegeven van de schoonheid in schepping en herschepping. Het hoofdstuk over de kunst en de gemeene gratie behandelt ook verschillende kunstvormen, en wel de kleeding, de dans, het theater, de bouwkunst, de schilder- en de beeldhouwkunst. Daarnevens wordt een speciaal hoofdstuk (de kunst en de bijzondere genade) gewijd aan de kerkelijke kunst. Bij het bespreken der letterkunde in het slothoofdstuk wordt uiteraard uitvoerig aandacht geschonken aan de Heilige Schrift en de beteekenis van CALVIJNS oeuvre voor de Fransche letterkunde.

Voor wat aangaat de letterkunde vindt de schrijver CALVIJNS kunstopvatting met name gerealiseerd in werken van RACINE en PASCAL. Daarnevens is vermeldenswaard de opmerking, dat wij in de geschiedenis van het Calvinisme slechts één geval hebben van een artistieke renaissance op alle gebied, geïnspireerd door het Calvinisme. Dat was in het Holland van de zeventiende eeuw.

In verband daarmee is het ook niet te verwonderen, dat de schrijver

een speciale studie maakte omtrent REMBRANDT's kunst. Ook bij deze studie splitst zich het onderzoek naar de onderscheiding tusschen gemeene genade en particuliere genade. Onder het laatste hoofd worden de schilderijen met bijbelsche tafereelen besproken. De portretten, landschappen en groepschilderijen — inzonderheid de Nachtwacht — worden in de sfeer der gemeene gratie beschouwd. Tenslotte wordt een uiteenzetting gegeven van de wetten van REMBRANDT's kunst, waarbij, vooral ten aanzien van het lichteffect, op de overeenkomst tusschen CALVIJNS opvatting en REMBRANDT's kunst de nadruk gelegd wordt.

Dikwijls „zegt” een werk meer dan de kunstenaar zich zelf zou hebben ingedacht. Dit is een zeker voorbehoud, hetwelk de schrijver terecht zelf maakt. Vandaar dat zijn aandacht vooral op het „werk” is gericht.

Wat nu het „werk” betreft ziet hij als de meest fundamenteele overeenkomst tusschen CALVIJN en den Hollandschen grootmeester den invloed van de bijzondere en algemeene openbaring, welke invloed met name in de geestelijke verdieping en in de levende beweegkracht, het dynamische, van beider oeuvre tot uitdrukking komt. N.

De wereld... een chaos? door DR. J. A. NEDERBRAGT,
uitg. J. H. Kok N.V., Kampen.

Dr. NEDERBRAGT's recent boek is niet een historische of wijsgeerige studie. De ondertitel „Christelijke beschouwingen over het leven van dezen tijd” geeft vrij nauwkeurig aan wat de schrijver in dit boek geeft: een uiteenzetting en beoordeeling van de huidige samenleving in ons land, speciaal in christelijke kringen, waarbij op vrijwel elke bladzijde blijkt, dat aan het woord is een kundig en belangstellend landgenoot, die zoo objectief mogelijk en in het licht van zijn christelijke levensbeschouwing de toestanden wil zien.

Natuurlijk zal men met betrekking tot menig vraagstuk, hetwelk in dit boek wordt behandeld met den schrijver van meening kunnen verschillen, ook al aanvaardt men zijn principiëel uitgangspunt. Zoo zullen er wellicht zijn, die niet met den schrijver instemmen, wanneer hij de „jonge Calvinistische filosofie” een „onrijpe vrucht” noemt en beducht is „dat de zaak in het volksleven doordringt, o. a. door middel van philosophische clubs”, en „dat ze onder ons tot een modezaak geworden is en allerlei onrijp werk geleverd wordt.”

Maar — wat daarvan ook zij — velen zullen zonder twijfel dit werk met groote belangstelling lezen. Het bestrijkt een breed terrein en geeft in een betrekkelijk kort bestek een bijna encyclopaedisch overzicht van vraagstukken van algemeen principiëelen aard of liggende op het terrein van gezin, kerk, school, economie, kunst, staat, koloniën, internationale politiek; ja zelfs de „ondergang van het avondland” wordt aan het slot behandeld.

Bij een dergelijk breede opzet behoeft het niet te verwonderen dat een

zeer diepgaande en gedetailleerde bespreking der quaesties achterwege blijft. Doch dit schaaft allermindst de leesbaarheid. En het zelfstandig, onbevangen en soms zelfs eenigermate pikant oordeel van den schrijver verhoogt de aantrekkelijkheid van dit boek, hetwelk we gaarne ter lezing aanbevelen.

N.

Vrijheid van drukpers. Eenige opmerkingen over haar staatsrechtelijke regeling voornamelijk in Nederland, door E. DIEMER, diss. Vrije Universiteit 1937.

Uit de omvangrijke lectuuropgave aan het slot van dit boek — niet minder dan 12 pagina's titels — blijkt reeds, dat de schrijver zich heel wat moeite getroost heeft bij het bestudeeren van dit onderwerp. En dat blijkt niet minder ook uit den inhoud van het boek. Een rijkdom van gegevens biedt de schrijver, terwijl hij er toch in geslaagd is een leesbaar boek samen te stellen.

Het geschrift bevat een historisch gedeelte, een positief-rechtelijk gedeelte, waarin de beteekenis van art. 7 der Grondwet aan de hand van historie en jurisprudentie behandeld wordt, en een principiëel deel, waarin de verschillende richtingen met betrekking tot de drukpersvrijheid besproken worden. Dan volgen de conclusies in een slothoofdstuk, waarvan het eigenlijk concludeerend gedeelte maar klein is, doch dat in hoofdzaak behelst een behandeling van het actueele drukpersvrijheid en waarin de schrijver tenslotte een eenigszins gewijzigd artikel 7 der Grondwet aanbeveelt.

N.

Christendom en Historie. Lustrumbundel 1937, N.V. G. J. A. Ruys' uitg. Mij, Zutphen.

Ook deze derde lustrumbundel van het gezelschap van Chr. historici in Nederland mag er zijn. Ze bevat o. m. bijdragen van Dr A. H. J. S. BRUINS SLOT over de beteekenis van de natie voor de politiek van Groen van Prinsterer, van Dr. L. W. G. SCHOLTEN, Groen over de parlementaire crisis 1866—1868, van Dr. H. J. SMIT over ontstaan en wezen van den standenstaat (een artikel dat in verband met moderne „ordenings”-pogingen de bijzondere aandacht verdient) en van Prof. Z. W. SNELLER over de economische inzichten van Maarten Luther.

N.

ARBEID VAN GEHUWDE VROUWEN

DOOR

DR. J. W. NOTEBOOM.

Het voorontwerp van een wet houdende beperkende bepalingen inzake arbeid van gehuwde vrouwen trekt sterk de aandacht. Niet zoozeer vanwege het groot aantal personen en ondernemingen, hetwelk rechtstreeks of zijdelings onder de beperkende bepalingen van het voorontwerp valt. Dit aantal toch is niet zeer groot. Op een totaal van personen, werkzaam in de verschillende beroepen, van ruim 3.18 miljoen waren, volgens de volkstelling van 1930, slechts 767.579 personen van het vrouwelijk geslacht. En daarvan vormt het aantal gehuwde vrouwen ten bedrage van 98.032 slechts een betrekkelijk kleine fractie.

De belangstelling voor deze zaak vindt haar grond vooral in de principieele zijde van deze overheidscontrôle. Zulks mede ook, omdat de Minister van Sociale Zaken zelf in zijn toelichting van het ontwerp deze principieele zijde op den voorgrond plaatste.

We willen nu eerst nagaan den inhoud van het ontwerp; vervolgens de motiveering; en eindelijk de critiek op het ontwerp en de motiveering.

I. INHOUD.

a. Algemeen verbod van arbeid.

Aan de gehuwde vrouw — en, ter voorkoming, dat men door samenleving buiten echt het verbod zou ontduiken, eveneens aan de in concubinaat levende vrouw — wordt in het algemeen verboden „*arbeid*” te verrichten. En de uitgestrektheid van dit verbod blijkt uit de ruime omschrijving van „*arbeid*”, welke het ontwerp geeft.

Onder „*arbeid*” worden verstaan *alle* werkzaamheden in een *onderneming*. En daarbij wordt als onderneming niet slechts beschouwd *een onderneming in den gangbaren zin van het woord*, doch ook

ziekeninrichtingen, goeddeels ook inrichtingen of takken van dienst onder beheer van het Rijk, een provincie, een gemeente of een ander publiekrechtelijk lichaam of van een vereeniging met rechtspersoonlijkheid of van een stichting, voorts kantoren van advocaten, notarissen e.d., societeiten en werken in eigen beheer.

Bovendien wordt onder den verboden arbeid gerekend het buiten een onderneming schoonmaken van lokalen en de daarbij behorende werkzaamheden. Zulks met de bedoeling om bijvoorbeeld ook het schoonmaken en schoonhouden van regeeringsgebouwen e.d. aan gehuwde vrouwen te verbieden.

Deze ruime opvatting van „arbeid” wordt echter *in tweeërlei opzicht* beperkt.

Vooreerst doordat de schoonmaakwerkzaamheden ten behoeve van een huishouding er buiten vallen. Dit geschiedt uit overweging, dat de particuliere werksters gewoonlijk slechts enkele dagen per week aan haar gezin zijn onttrokken en ook met het oog op contrôle-moeilijkheden.

Voorts vallen ook buiten den verboden arbeid de werkzaamheden, verricht door het hoofd of den bestuurder der onderneming en diens echtgenoot. Deze beperking wordt gemotiveerd door de overweging, dat vrouwen, die als hoofd of als echtgenoot van het hoofd van een onderneming in die onderneming werkzaam zijn, evenals de vrouw, die een zelfstandig beroep uitoefent, volledige bewegensvrijheid hebben en zich dus veelal tevens met haar gezin kunnen inlaten.

b. Beperking van het verbod.

Behalve door de zoeven genoemde beperkingen van den verboden arbeid beperkt de wet de toepassing van het verbod in drieërlei opzicht: n.l.:

1e. door het niet van toepassing te verklaren op de gehuwde vrouw, wier gezin voor het levensonderhoud uitsluitend of in belangrijke mate is aangewezen op de inkomsten, welke haar arbeid oplevert;

2e. door aan de Kroon de bevoegdheid toe te kennen om bij algemeen maatregel van bestuur, eventueel onder daarbij gestelde voorwaarden, met betrekking tot de in dien maatregel genoemde soorten van arbeid afwijking van het verbod toe te staan;

3e. door te bepalen, dat hetzij ten aanzien van een bepaalde vrouw of een bepaalde onderneming, hetzij ten aanzien van een groep van

ondernemingen of van werkgevers op grond van bijzondere omstandigheden een vergunning tot afwijking kan worden verleend.

ad. 1. Kostwinsters.

De uitzondering in verband met het kostwinnerschap spreekt voor zichzelf en behoeft geen bijzondere toelichting. Intusschen verdient aandacht, dat de wetgever ten dezen onderscheid maakt tusschen twee groepen van gevallen.

Het zijn vooreerst die gevallen, waarin de inkomsten der vrouw en de overige inkomsten van het gezin gezamenlijk een bepaald bedrag niet te boven gaan. Dit bedrag zal bij algemeenen maatregel van bestuur worden bepaald. Het kan voor verschillende gemeenten of gedeelten daarvan verschillend zijn. In elk geval mag het niet hooger zijn dan een normaal arbeidersinkomen, hetwelk het ontwerp stelt op f 25.— per week.

Waar een dergelijk geval zich voordoet zal het wettelijk verbod zonder eenige verdere formaliteit buiten toepassing zijn. Hetgeen ter vermijding van allerlei administratieven omslag zonder twijfel aanbeveling verdient. Doch met het oog op de werkgevers rijst tegen deze oplossing bezwaar. Want zij kunnen er door in moeilijkheden komen, omdat zij verplicht zijn te zorgen, dat in hunne onderneming niet wordt afgeweken van het bepaalde bij of krachtens de wet. Zij stellen zich bloot aan strafvervolging — die bij herhaling zelfs tot het opleggen van de straf van hechtenis kan leiden — wanneer zij in hun bedrijf een gehuwde (of in concubinaat levende) arbeidster, die tezamen met haar gezinsgenooten meer dan f 25.— per week verdient, zonder vergunning te werk stellen.

De toelichting van den Minister zegt, dat de werkgevers er zich telkens van moeten vergewissen, of de gehuwde vrouw den arbeid verrichten mag. Doch hoe moet de werkgever zich vergewissen? Objectieve gegevens omtrent de inkomsten van vele gezinnen ontbreken. Bovendien wisselen de inkomsten dikwijls (b.v. als de man een beroep als dat van venter uitoefent) bij de week. Hier wordt o.i. een te zware strafrechtelijke verantwoordelijkheid op de schouders der werkgevers gelegd.

De tweede groep van gevallen is die, waarin de gezinsinkomsten, inclusief het loon of salaris der vrouw, hooger zijn dan het wettelijk minimum. Alsdan heeft de vrouw een vergunning noodig, door of namens den Minister uitgereikt. Om die vergunning te verkrijgen moet

zij ten genoeg van den Minister aantonen, dat haar gezin voor het levensonderhoud uitsluitend of in belangrijke mate is aangewezen op de inkomsten uit haar arbeid.

ad. 2. Arbeid zonder speciale vergunning.

Voor bepaalde soorten van arbeid kan het verbod bij algemeenen maatregel van bestuur — dus bij algemeene regeling — buiten toepassing worden verklaard. Daarbij wordt gedacht aan werksters op boerderijen, die haar taak hoofdzakelijk, maar niet uitsluitend vinden in het verrichten van huiselijk werk, alsmede aan gehuwde melksters.

ad. 3. Bijzondere individueele vergunningen en groepsvergunningen.

Voorts opent de wet de mogelijkheid van het uitreiken van speciale vergunningen.

En wel vooreerst vergunningen aan bepaalde vrouwen of ondernemingen op grond van bijzondere omstandigheden. Daarbij heeft de Minister op het oog de eventueele wenschelijkheid, dat een vrouw nog eenigen tijd na het in werking treden der wet haar gewonen arbeid kan blijven voortzetten. Verder wordt ook gedacht aan het bedrijfsbelang b.v. tijdens seizoendrukte.

Voorts z.g. groepsverruiming, welke vooral ook voor den landbouw in zijn verschillende takken van groote beteekenis zijn.

c. Uitreiking der vergunningen.

Over de uitreiking der kostwinstersvergunningen spraken we boven reeds.

De bijzondere individueele vergunningen — welke voorwaardelijk en onvoorwaardelijk kunnen worden verleend — worden uitgereikt door de *districthoofden der arbeidsinspectie*. Eventueel met machtiging van den Directeur-Generaal van den arbeid, b.v. wanneer de vergunningstermijn langer dan 14 dagen is. Beiden, de ondernemer en de vrouw, kunnen bij den *bedrijfsraad* (als die er is) in beroep komen. Is er geen bedrijfsraad, dan bij den Minister. Deze is voorts bevoegd beslissingen van bedrijfsraden te vernietigen en dan zelf te beslissen.

Groepsvergunningen worden *door den Minister* uitgereikt. Tevoren zal hij, behalve in spoedeisende gevallen, het advies van den bedrijfsraad moeten inwinnen. Het ontwerp volgt hier de regeling van de groepsvergunningen van art. 97 vierde lid der Arbeidswet, zooals dit artikel sinds de invoering van de Bedrijfsradenwet luidt.

Is de vergunningstermijn minstens zes maanden, dan wint de

Minister, bij gebreke van een bedrijfsraad, alvorens te beslissen het advies in van een Commissie uit den Hoogen Raad van Arbeid, waarvan de samenstelling door den voorzitter van dat College zoodanig geregeld wordt, dat de bedrijfsbelangen volledig tot gelding kunnen komen. Hetzelfde geldt ook bij beslissing van den Minister in hooger beroep.

II. MOTIVEERING.

Tot zoover wat betreft den inhoud van het ontwerp.

Ten aanzien van sommige onderdeelen noemden wij reeds de motieven van den Minister of was het motief zonder uitdrukkelijke vermelding evident.

Thans beperken wij ons daarom tot de motiveering, voorzooer deze betreft de hoofdstrekking van het ontwerp.

De motiveering van het ontwerp is zeer sober. Het verbod van arbeid van gehuwde vrouwen steunt eigenlijk slechts op een tweetal overwegingen.

Vooreerst een overweging van praktischen aard: de werkloosheid. Hoewel de Minister erkent, dat het aantal gehuwde vrouwen, dat loonarbeid verricht betrekkelijk klein is, wijst hij er terecht op, dat het bij het huidige nog steeds zeer hooge percentage van mannelijke werkloozen in elk geval de moeite waard is de gehuwde vrouwen te beletten zich op de arbeidsmarkt mede een plaats te veroveren. Een gewichtiger rol speelt z. i. hier misschien nog de psychologische faktor.

Intusschen is dit praktisch argument in het betoog van den Minister een zaak van ondergeschikte beteekenis. Waar het op aankomt is de principiële zijde. Naar het oordeel van den Minister behoort de Overheid zich openlijk te scharen aan de zijde van hen, die meenen, dat de gehuwde vrouw, door het enkele feit dat ze gehuwde vrouw is, haar levenstaak heeft in haar gezin en dat het gezin beschermt dient te worden zooveel mogelijk tegen het verrichten van beroepswerkzaamheden door de gehuwde vrouw.

Vraagt men nu, waarop dit beginsel steunt, dan vindt men het antwoord op die vraag in 's Ministers verwijzing naar het *natuurlijk bestel*, hetwelk de man als kostwinner van het gezin aanwijst en de vrouw tot taak geeft de verzorging van het gezin. In verband met dit natuurlijk bestel noemt de Minister het in het algemeen een misstand, wanneer de vrouw zich aan die taak onttrekt en zich een anderen

werkkring zoekt. En al zal nu de eene soort van arbeid en het werken in de eene soort van inrichting voor de gehuwde vrouw nadeeliger zijn dan een andere soort van arbeid of het werken in een ander milieu, voor het gezin blijft steeds het overwegende bezwaar gelden, dat de vrouw door haar beroepsbezigheden verhinderd wordt de gezinsbelangen naar behooren te behartigen.

Hierin ziet de Minister een sociaal euvel van zoodanige beteekenis, dat hij optreden daartegen van overheidswege volkomen op zijn plaats acht. Het gezin is een zóó waardevol element in de maatschappij, dat, waar mogelijk, in het algemeen belang tegen ongezonde gezinsverhoudingen moet worden opgetreden.

III. CRITIEK OP HET ONTWERP EN OP DE MOTIVEERING.

Natuurlijk heeft dit ontwerp, vooral ook in verband met den principiëlen grondtoon van 's Ministers toelichting, van verschillende kanten critiek uitgelokt. Weliswaar kunnen wij niet alle argumenten, welke door geheele of gedeeltelijke tegenstanders werden en nog worden te berde gebracht, hier onder het oog zien. Doch enkele van de voornameste bezwaren willen wij toch in nadere beschouwing nemen.

Het meest voor de hand liggend bezwaar, hetwelk men vooral in feministische of daaraan verwante kringen verneemt, is beduchtheid voor aantasting van de vrijheid van de gehuwde vrouw. Voor zoover dit argument steunt op overwegingen van sociaal-democratischen of humanistisch-individualistischen aard achten wij in dit verband bespreking overbodig. Het a.r. standpunt verwerpt met name op het terrein van huwelijk en gezin met klem de individualistische opvatting, welke echtgenooten en andere gezinsleden als volkomen gelijk en gelijksoortige individuen wil doen behandelen, omdat een dergelijke opvatting niet op Gods Woord steunt, in strijd is met de tradities en de natuurlijke gegevens en tot ontbinding van de huwelijk- en gezinsverhoudingen voert.

Intusschen kan men, ook al verwerpt men in beginsel het sociaal-democratisch of humanistisch-individualistisch huwelijksideaal, toch bezwaar maken tegen een vrijheidsbeperking van de gehuwde vrouw als door dit aanhangig voorontwerp wordt beoogd. Zoo heeft men b.v. in christelijk-historische kringen bij herhaling blijk gegeven in dit ontwerp een te vèrgaande aantasting te zien van de vrijheid van de gehuwde vrouw. Nu hopen wij straks bij het bespreken van de argu-

menten van den Minister nader op deze zaak terug te komen. Voorschand beperken wij ons tot de opmerking, dat de wetgever door beperking van de arbeidsvrijheid van de gehuwde vrouw niet een volstrekt nieuw terrein betreedt. Reeds bevat de arbeidswetgeving tal van beperkingen van de arbeidsvrijheid, zoowel van de ondernemingen als van de gehuwde vrouwen, in het belang van de gezondheid en de zedelijkheid van de vrouwen zelf en van haar gezinnen. En nu kan men natuurlijk opmerken, dat er bij het invoeren van verdere beperkingen tenslotte een grens komt, welke men niet behoort te overschrijden. En die opmerking is ook juist. Doch dit neemt niet weg, dat het hier slechts gaat over een aangelegenheid van min of meer beperktere strekking en niet over een zaak, welke in wezen neerkomt op een principiële afwijking van den tot dusver in onze wetgeving gevolgden koers.

Nauw samenhangend met het laatgenoemde bezwaar is de opmerking, welke „De Nederlander” maakte, n.l. dat dit wetsontwerp geen huwelijkswetgeving beoogt of mag beoogen. Het komt ons voor, dat deze opmerking haar grond vindt in zekere beduchtheid voor r. k. politiek. „De Nederlander” haalt aan de pauselijke encycliciek „Casti Connubii” (over het eerzaam huwelijk) van 31 December 1930, waarschijnlijk om daardoor min of meer te suggeeren, dat specifiek r. k. denkbeelden tot dit ontwerp den stoot hebben gegeven. Doch afgedacht van deze suggestie van „De Nederlander” kunnen wij wel verklaren, dat wij met deze opmerking volkomen accoord gaan. Inderdaad, een regeling van het huwelijksrecht behoort niet thuis in een wetsontwerp, hetwelk uitgaat van het Departement van Sociale Zaken. De huwelijkswetgeving valt onder het ressort van het Departement van Justitie.

Doch bedoelt het voorontwerp van Minister ROMME metterdaad huwelijksverhoudingen te regelen? Geen sprake van! Het voorontwerp is een arbeidswet, zooals er reeds zoovele arbeidswetten in ons land in den loop der jaren in het Staatsblad verschenen zijn. Alleen vindt dit wetsontwerp naast een overweging betreffende de arbeidsmarkt zijn grond meer in het bijzonder in het gezins- en huwelijksbelang.

Hoewel de thans volgende opmerking velen slechts van theoretische beteekenis zal schijnen, willen wij ze toch uitdrukkelijk vermelden en er enkele beschouwingen over houden. Wij bedoelen de opmerking, welke met name door „De Nederlander” werd glanceerd, als zouden

wij hier te doen hebben met een motiveering, welke een specifiek r. k. karakter draagt.

Tegenover het beroep van den Minister op het „natuurlijk bestel” plaatste „De Nederlander” van 29 Januari 1938 de volgende stelling:

„De normen, welker gelding wij voor het maatschappelijk leven eerbiedigen, liggen niet in de natuur maar in Gods Openbaring verankerd. Zij zijn van geestelijk-zedelijken aard. Zij leggen zich aan ons geweten op.”

Het is niet onmogelijk, dat een opmerking als die van „De Nederlander” in sommige kringen misverstand wekt. En daarom verdient het aanbeveling even bij deze opmerking stil te staan, teneinde na te gaan, in hoever de critiek van „De Nederlander” houdbaar moet worden geacht.

Nu staat het buiten twijfel, dat er tusschen de r.k. ethiek en de protestantsche ethiek fundamenteele geschilpunten bestaan, welke met name ook bij een ontwerp als het onderhavige aan den dag kunnen treden. In diepsten grond wortelt dit verschil in een uiteenlopende beschouwing omtrent de menschelijke natuur. De r. k. zedeleer plaatst zich op het standpunt, dat de menschelijke natuur niet door de zonde verdorven is, doch slechts door den zondeval verloren heeft het donum superadditum, d.i. de gave, waardoor de zaligheid verworven wordt. Dientengevolge hecht men in r. k. kringen veel meer waarde aan de menschelijke natuur. En het rationalisme, hetwelk men in r. k. kring aantreft, vindt dan ook goeddeels zijn oorsprong in de overweging, dat de menschelijke rede in die mate ongerept gebleven is, dat zij in staat is de eeuwige wet Gods door eigen denkkraft te reproduceeren. Dientengevolge wordt aan hetgeen de natuurlijke rede voortbrengt een beteekenis toegekend, welke men in protestantsche kringen geenszins aanvaardt.

Vandaar dan ook, dat het z.g. natuurrecht of de natuurlijke zedewet in de r. k. ethiek een veel ruimere en belangrijker rol speelt dan in welke protestantsche ethiek ook. De r. k. moraal-philosoof VIKTOR CATHREIN omschreef deze natuurlijke zedewet als „het ons van nature inwonende licht der rede, waardoor wij verstaan wat wij moeten doen en laten”, of ook „de ons vanwege den Schepper door de natuur medegedeelde kennis, dat wij het goede doen en het kwade laten zullen”. En wat de taak van de Overheid ten aanzien van natuurlijke zedewet betreft, wijst CATHREIN er wel op, dat het niet de taak van

den Staat is om rechtstreeks voorschriften te geven, teneinde ieders persoonlijk zedelijk optreden te bepalen. Doch anderzijds merkt hij op, dat de Staat indirect en middellijk ¹⁾ invloed kan en moet oefenen op het zedelijk leven, en wel op het terrein hetwelk wordt aangeduid als de openbare zedelijkheid. Het deugdzaam leven van de enkeling is afhankelijk van den algemeen maatschappelijken toestand. En voor dezen toestand zal en moet de Overheid het belang der zedelijkheid dienen ²⁾.

Binnen dit kader van gedachten past, en in zooverre snijdt de opmerking van „De Nederlander” hout, volkomen een beroep op het natuurlijk bestel, waarvan de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp gewag maakt. Intusschen moeten wij voorzichtig zijn en niet méér lezen in de toelichting dan er werkelijk in staat. Het gaat niet aan om het betoog van den Minister specifiek roomsch-katholiek te noemen, omdat hij nalaat een beroep te doen op de normen, welke in Gods Openbaring verankerd zijn. Immers ook binnen het kader der r.k. zedeleer past een dergelijk beroep op de goddelijke openbaring. Want al plaatst de r.k. ethiek de natuurlijke zedewet op den voorgrond, ze loochent geenszins het nauw verband tusschen die zedewet en de goddelijke Openbaring. Wanneer men b.v. opslaat het boek van een gezaghebbend schrijver als de r.k. hoogleeraar Dr. J. Th. BEYSENS „Ethiek of natuurlijke zedenleer” I, dan leest men daar op pag. 585, dat de R. K. Kerk belijdt, „dat de rede, aan zichzelf overgelaten, door eigen natuurlijke zwakheid aan velerlei afdwaling bloot gesteld, en door de voorlichting der openbaring op menig punt der zedenleer voor misvatting wordt bewaard en tot beter en dieper inzicht wordt gebracht.” Men zou dus, zelfs van r.k. standpunt bezien, den Minister zekere eenzijdigheid bij het fundeeren van zijn principiëel betoog kunnen ten laste leggen.

Aan den anderen kant moet men niet vergeten, dat ook in dit opzicht de r.k. opvatting en de protestantsche ethiek naar elkander overbuigen, dat laatstgenoemde niet volstrekt beteekenis ontzegt aan de natuurlijke zedewet en aan de menschelijke rede, waardoor de natuurlijke zedewet vertolkt wordt. Dit blijkt b.v. wel heel sterk uit hetgeen Dr. A. KUYPER schrijft op pag. 432 van het derde deel van zijn Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid, waar hij opmerkt:

¹⁾ CATHREIN schrijft, blijkbaar abuisievelijk, „unmittelbar”.

²⁾ Moralphilosophie I, 6e Aufl. p. 386. II, p. 573.

„Het gaat toch niet aan, om de ethische ontwikkeling, die vrucht is van hetgeen bij de Schepping in 's menschen natuur werd gelegd, en door de gemeene genade gered of van middelen ter beveiliging voorzien werd, eenvoudig als zondig, en dies niet alleen waardeloos, maar zelfs schuldig te verwerpen.”

En deze uitlating staat volstrekt niet op zichzelf. Ten slotte vindt het beroep in a.r. en zelfs ook in c.h. kringen op de historie en de natuur, welke naast de bijzondere Openbaring der Heilige Schrift richtsnoeren zijn voor de staatkunde, zijn grond in een gelijke eerbiediging voor hetgeen onder Gods bestel door de natuur en de historie wordt geleerd. Dit blijkt met name ook uit het beginselprogram der Chr. Historische Unie. Zoo wordt daarin van het constitutioneel koningschap, opgedragen aan het Huis van Oranje, o.i. terecht, gezegd dat dit *„vrucht is van de leidingen Gods met ons volk en de natuurlijke ontwikkeling van 's Lands historie”*.

Natuurlijk kan men dit beroep op historie en natuur verschillend fundeeren. Dr. KUYPER zag als principiële grondslag van de natuur Gods scheppingsdaad en betoogde, dat, hoezeer ook de zonde de natuur verdorven heeft, toch Gods gemeene genade zekere conserveerende werking geoeffend heeft en hierdoor het volgen van de natuur nog in vele opzichten mogelijk en noodzakelijk gemaakt heeft. Men kan wellicht ook andere argumenten aanvoeren voor de erkenning, ook in protestantsche kringen, van de beteekenis van de natuur en het natuurlijk bestel. Doch welke theorieën men daarbij ook wenscht te volgen, niemand zal kunnen loochenen, dat ook in protestantsche kringen aan de natuur beteekenis wordt toegekend niet alleen voor het maatschappelijk leven, maar ook indirect voor het optreden van de Overheid.

Welnu, waar dit zoo is, zou het onjuist zijn om in het betoog van den Minister een specifieke r.k. motiveering te zien. Juist is, dat dit betoog past in het kader der r.k. ethiek. Doch dit spreekt wel van zelf, aangezien een r.k. Minister de Memorie van Toelichting opstelde. Doch het zou onjuist zijn te beweren, dat ditzelfde betoog niet door een protestantsch Minister zou kunnen worden onderschreven, al zou ook, wanneer een protestant in de Memorie van Toelichting aan het woord geweest ware, wellicht het accent hier en daar iets anders zijn gelegd.

Ten slotte merken wij nog terloops op, dat de bovenaangehaalde

passage uit „De Nederlander” blijkt geeft, dat de redactie 's Ministers beroep op het natuurlijk bestel heeft opgevat in een bepaalden zin, welke o.i. geen steun vindt in de Memorie van Toelichting. In de aangehaalde passage worden min of meer tegenover elkander gesteld eenerzijds de natuur en anderzijds Gods Openbaring, welke van geestelijk-zedelijken aard is. Hiertegenover merken wij op dat „natuurlijk bestel” o.i. in geen anderen zin bedoeld kan zijn dan in dezen, dat verwezen wordt naar Gods openbaring, voor zoover die in de natuurlijke orde tot uitdrukking komt. En deze openbaring bestaat niet uit eenige feitelijkheden, welke op zichzelf normatieve beteekenis zouden hebben, maar in Gods raadsbesluit, hetwelk zich in het natuurlijk bestel openbaart en van geestelijk-zedelijken aard is.

Eindelijk verdient nog het volgende argument aandacht.

Men merkt op, dat het aanhangig wetsontwerp in bepaalde opzichten in tegenspraak komt met 's Ministers principiëel fundeeren van een algemeen verbod van beroepsarbeid van gehuwde vrouwen. Men wijst er op, dat, wanneer vaststaat, dat het natuurlijk bestel zich tegen dezen beroepsarbeid verzet, geen uitzonderingen mogen worden getolereerd hetzij met het oog op het kostwinnenschap, hetzij met het oog op het bedrijfsbelang.

Ook dit bezwaar is naar ons oordeel onhoudbaar. Wanneer men spreekt van een principiëele politiek, gebaseerd op Gods Openbaring in schriftuur en natuur, dan bedoelt men daarmee niet een eenzijdige politiek, welke slechts een bepaald doel in het oog vat en andere factoren terzijde laat.

De grondslag van het ontwerp is het gezinsbelang, hetwelk in den regel het meeste gediend wordt, wanneer de gehuwde vrouw in haar huis haar werk heeft en niet elders beroepsarbeid verricht. Doch wanneer de Overheid steun verleent tot behartiging van dit gezinsbelang, heeft zij niet slechts met één, maar met verschillende factoren rekening te houden. Een volstrekte uitsluiting van den beroepsarbeid van de gehuwde vrouw zou in bepaalde gevallen den toestand der gezinnen niet verbeteren, doch slechter maken, n.l. in die gevallen, waarin het gezin voor zijn onderhoud aangewezen is op de arbeidsinkomsten der vrouw.

Voorts heeft de Overheid bij de behartiging van het gezinsbelang niet eenzijdig dit speciale belang in het oog te houden, maar ook aan-

dacht te schenken aan andere beginselen, welke aan haar optreden een richtsnoer moeten bieden. Te denken valt daarbij met name aan beginsel, hetwelk van de Overheid vraagt, harerzijds alles te vermijden, waardoor de stoffelijke ontwikkeling van de bevolking schade kan lijden en binnen redelijke grenzen alles te doen, waardoor die stoffelijke belangen kunnen worden gediend. Het eerbiedigen van dit beginsel komt trouwens uiteindelijk ook weer aan de gezinnen ten goede. En waar nu bij de behartiging van het gezinsbelang niet alleen het beginsel inzake het gezin, maar ook dat inzake de stoffelijke welvaart beteekenis heeft, zal de Overheid telkens weer een keus hebben te doen en moeten beslissen, welk beginsel in een bepaald geval of in bepaalde omstandigheden den doorslag zal moeten geven. Dit beteekent niet een veronachtzaming van een bepaald beginsel, doch een juiste, veelzijdige afweging van de toepassing van bepaalde normen in verband met de omstandigheden van tijd en plaats.

Ten slotte nog enkele opmerkingen omtrent het a.r. standpunt ten aanzien van deze zaak.

Dienaangaande schreef „De Standaard” van 3 Februari 1938 het volgende:

„In het principiële geding staan wij, wellicht met eenige nuance in de motiveering, aan de zijde van den Minister. In 1933 waren in alle ondernemingen, waarvoor de Veiligheidswet, de Steenhouwerswet en de Arbeidswet gelden, ruim 6000 gehuwde vrouwen werkzaam. In winkels, apotheken en verplegingsinrichtingen bovendien nog ruim 4200. Ook in het landbouwbedrijf komt loonarbeid van de gehuwde vrouw voor, meestal als seizoen-arbeid. Voorts zijn er nog gehuwde vrouwen werkzaam op enkele kantoren en bij gemeentelijke diensten.

„Stellig zijn er gevallen, waarin de sociale nood de gehuwde vrouw dwingt, om in loondienst te gaan. Men denke hier aan invaliditeit van den man-kostwinner, aan schuldige nalatigheid van den echtgenoot, enz. Dispensatie van het verbod zal dan ook in een aantal gevallen wel verleend moeten worden.

„Maar er zijn ook gehuwde vrouwen, die zich niet op socialen nood kunnen beroepen, maar die geleid worden door overwegingen van gansch anderen aard. Soms oefent hier de feministische beschouwing invloed uit. Ook in het huwelijk, zegt men, moet de vrouw geheel „zelfstandig” en „onafhankelijk” zijn. Dat zal het huwelijk „vrijer” maken, de echtscheiding eventueel vergemakkelijken. De geboorte van kinderen kan of geheel voorkomen of althans zoo „ge-

regeld" worden, dat hieruit geen practische moeilijkheden voor den beroepsarbeid der vrouw voortvloeien. Het behoeft zeker geen be-
toog, dat wij hier wel heel ver verwijderd zijn van de Christelijke
beginselen inzake huwelijk en gezinsvorming.

„Ook komt het voor, dat man en vrouw zich reeds bij den aan-
vang van het huwelijk willen instellen op cumulatie van loon, op
dubbele inkomsten, ten einde zóó den levensstandaard te kunnen
opvoeren. Weet men dan gezinsuitbreiding te voorkomen, althans
't kindertal zeer te beperken, dan is een leven op vrij ruimen voet mo-
gelijk, ook al zijn de loonen en salarissen, op zichzelf beschouwd, be-
scheiden. Ook hieruit spreekt een geesteshouding, die door de
Christelijke beginselen *geoordeeld* wordt. De goede huwelijkszedes
worden hier aangerand. Ook uit sociale overwegingen valt een der-
gelijke cumulatie af te keuren. Vooral natuurlijk in een tijd van
omvangrijke werkloosheid, waarin vele jonge menschen geen emplooi
kunnen vinden.

„In landen, waar de arbeid der gehuwde vrouw, ook in fabrieken
en werkplaatsen groote afmetingen heeft aangenomen, worden
vele misstanden geconstateerd. Er zijn bezwaren van moreelen en
ook van sociaal-hygiënischen aard. Op den gezondheidstoestand
van de vrouw oefent de geregelde beroepsarbeid dikwijls een zeer
ongunstigen invloed uit. Vooral, wanneer de vrouw ook nog haar
verantwoordelijkheid gevoelt voor het gezin. Dat het gezinsleven en
dat met name de opvoeding der kinderen lijdt onder de voortduren-
de afwezigheid van de moeder, is overigens duidelijk. Slechts dog-
matische feministen kunnen hier komen tot dwaze opvattingen, waar-
mede de practijk van het leven spot.

„De Overheid, die den loonarbeid van de gehuwde vrouw tegen-
gaat, beschermt èn de vrouwelijke arbeider èn het gezin. Zij voor-
komt toestanden en verhoudingen, die het volksleven schaden.

„Gelukkig is, zooals wij reeds opmerkten, ten onzent de omvang
van het kwaad minder groot dan in vele andere landen. Daarom is
thans nog een verbod, zij het met dispensatie voor noodgevallen,
ook vrij gemakkelijk uit te voeren. Men behoeft althans voor scha-
delijke gevolgen voor het bedrijfsleven geen vrees te koesteren.

„Het is goed, dat juist nu een maatregel als in het ministerieele
voornemen ligt, wordt genomen. De vrouwenarbeid neemt in den
laatsten tijd weer toe, zooals ons uit meer dan één industriestad
wordt gemeld. Wij zijn niet blind voor de schaduwzijden. Maar hier
past reeds in verband met den toestand van sommige export-in-
dustrieën groote voorzichtigheid bij het uitspreken van een oordeel.
Het staat niet vast, dat een ontslag van de jonge meisjes zou lei-
den tot de aanstelling van mannen tegen loonen, waarvan gezinnen,
zij het bescheiden, kunnen leven.

„Voorkomen moet evenwel worden, dat deze tewerkstelling van

jonge vrouwen straks tengevolge heeft een, moreel en sociaal zeer ongewenschte, uitbreiding van den fabrieksarbeid der *gehuwde* vrouw. Het is dan ook daarom thans een uiterst geschikt moment om een maatregel te nemen in den geest van het voor-ontwerp-ROMME."

Aan dit betoog hebben wij niet heel veel toe te voegen. Niet alleen volgens het natuurlijk bestel, maar ook volgens de Schrift is de plaats van de gehuwde vrouw in het gezin.

Echter willen wij met nadruk er op wijzen, dat de verantwoordelijkheid omtrent de wijze, waarop de vrouwen haar gezinstak vervullen, niet allereerst ligt bij de Overheid, maar bij de vrouw zelf en bij haar echtgenoot. Wat de Overheid doen kan en doen moet is slechts corrigeerend optreden. En voor dit corrigeerend optreden bestaat aanleiding in verband met de omvangrijke werkloosheid, welke tengevolge heeft, dat juist door den beroepsarbeid van vele gehuwde vrouwen de gezinsvorming belemmerd wordt. Voorts is er o.i. voor de Overheid ten deze een taak voor zoover uit de feiten blijkt, dat er in bepaalde bedrijven op zoodanige wijze wordt gebruik gemaakt van den beroepsarbeid van gehuwde vrouwen, dat van een sociaal euvel kan worden gesproken.

Wanneer wij dit laatste in aanmerking nemen, dan rijst er o.i. tegen den opzet van het ontwerp wel eenig bezwaar. Wij wezen er boven reeds op, dat gehuwde vrouwen uit gezinnen met lage inkomens buiten het wettelijk verbod vallen. Doch te vreezen staat, dat ook ten aanzien van deze categorie preventieve overheidscontrôle wel wordt ingevoerd, wijl men zonder die overheidscontrôle een veel te zware strafrechtelijke verantwoordelijkheid legt op de schouders der werkgevers. Wordt nu de overheidscontrôle ook tot deze categorie vrouwen uitgebreid, dan beteekent het aanhangig wetsontwerp praktisch, dat alle beroepsarbeid van gehuwde vrouwen, uitgezonderd de z.g. vrije beroepen, de huiselijke arbeid en die soorten van vrouwenarbeid, ten aanzien waarvan het algemeen verbod bij algemeenen maatregel van bestuur buiten toepassing is verklaard, onder preventieve contrôle van de Overheid wordt geplaatst. En daardoor neemt de Overheid in het algemeen voor deze zaak de verantwoordelijkheid van de gezinnen over, terwijl niet bij voorbaat vaststaat, dat er over de geheele linie van een sociaal euvel kan worden gesproken. Dit gaat naar ons oordeel te ver.

Naar het ons voorkomt behoort de preventieve overheidscontrôle zeker niet verder te gaan dan in het voorontwerp is aangegeven. Daarom zouden wij aan het bezwaar met het oog op de werkgevers liever willen tegemoetkomen door hunne strafrechtelijke aansprakelijkheid te beperken tot het geval, dat zij na waarschuwing van de zijde van de arbeidsinspectie toch voortgaan een vrouw in strijd met de wet zonder vergunning in hun dienst te houden.

Het is waar dat deze methode minder afdoende is dan uitbreiding van het vergunningstelsel tot vrouwen met klein gezinsinkomen. Maar het voordeel is, dat men een belangrijke uitbreiding van het vergunningstelsel en het hinderlijk onderzoek naar de gezinsinkomsten van de vergunningaanvraagsters voorkomt, terwijl toch anderzijds niet een verantwoordelijkheid op de schouders der werkgevers wordt gelegd, die redelijkerwijs niet door hen kan worden gedragen.

DE PRACTIJK VAN DE WET OP HET ALGEMEEN VERBINDEND EN ONVERBINDEND VERKLAREN VAN ONDERNEMERS- OVEREENKOMSTEN 1935

DOOR

DRS J. H. GISPEN.

II (*Slot*).

III. *De verzoeken tot algemeen verbindendverklaring.*

In de Verslagen over de toepassing van de Wet, welke verslagen, ingevolge het bepaalde bij artikel 14, halfjaarlijks door den Minister worden uitgebracht, vinden wij ook mededeelingen over de ingediende verzoeken tot verbindendverklaring. Het verslag over het tweede halfjaar 1937 is nog niet verschenen, doch in de *Staatscourant* deelt de Minister telkens mede, dat hij advies heeft gevraagd over ingekomen verzoeken, zoodat wij langs dezen weg ons overzicht ook over het tweede halfjaar 1937 kunnen uitstrekken.

In het hieronder volgende staatje zijn de verzoeken in volgorde van indiening opgenomen. Men vindt er tevens een korte omschrijving van den inhoud van de overeenkomst en het resultaat van de behandeling.

<i>Bedrijfstat.</i>	<i>Inhoud overeenkomst.</i>	<i>Resultaat.</i>
1. <i>Kalkzandsteenindustrie</i>	Minimumprijzen, productieregeling, leverings- en betalingsvoorwaarden	Afgewezen.
2. ? *)	?	Verzoek werd ingetrokken.
3. <i>Baksteenindustrie</i>	Productie- en afzetregeling	Niet ingewilligd, omdat bedrijfsgenoten de door den Minister gestelde voorwaarden onvulbaar achtten.

---

*) Het Verslag vermeld geen nadere bijzonderheden.

<i>Bedrijfstak</i>	<i>Inhoud overeenkomst</i>	<i>Resultaat</i>
4. <i>Bakkerijbedrijf</i> eerste verzoek	Minimumprijzen, slijtersregeling, vestigingseischen en cadeaustelsel	Afgewezen.
tweede verzoek	Minimumprijzen, slijtersregeling, cadeaustelsel	Afgewezen.
derde verzoek	Slijtersregeling, cadeaustelsel	Principieel ingewilligd.
5. <i>Isolatiebedrijf</i>	Minimumprijzen, leverings- en betalingsvoorwaarden	Ingetrokken.
6. <i>Detailhandel in kledingstoffen</i>	Regeling van kortingen	In behandeling.
7. <i>Gritindustrie</i>	Centrale verkoop; afzetquoteering en minimumprijzen	Afgewezen.
8. <i>Japonnenconfectie-industrie</i>	Leverings- en betalingsvoorwaarden	Ingewilligd.
9. <i>Steendrukkersbedrijf</i>	Kostprijs calculatie-regeling	Ingetrokken.
10. <i>Handel in gouden en zilveren werken</i>	Verbod van cadeaux bij verkoop van gladde gouden ringen	In behandeling.
11. <i>Textielindustrie</i>	Leverings- en betalingsvoorwaarden	Bereidverklaring tot algemeen verbindendverklaring, hetgeen vrijwillige voortzetting van het kartel tot gevolg had.
12. <i>Zoutindustrie</i>	Productie-, prijs- en afzetregeling	In behandeling.
13. <i>Schoenindustrie</i>	Leverings- en betalingsvoorwaarden	In behandeling.
14. <i>Lederindustrie</i>	Leverings- en betalingsvoorwaarden	In behandeling.

Men kan deze ter verbindendverklaring voorgedragen ondernemersovereenkomsten op verschillende wijzen indeelen. Laten we beginnen met een hoofdindeeling tusschen verzoeken, afkomstig van *middenstandsbedrijven* en die door de *industrie* ingediend.

Het trekt direct de aandacht, dat een relatief groot aantal verzoeken, afkomstig is uit middenstandsbedrijven of uit die bedrijven, waarbij het middenstandskarakter overwegend is. Vijf van de veertien verzoeken hebben betrekking op dergelijke ondernemersovereenkomsten en wel die voor het: bakkerijbedrijf, isolatiebedrijf, detailhandel in kledingstoffen, steendrukkersbedrijf en handel in gouden en zilveren werken. In verband hiermede rijst direct de vraag: Wat heeft de

praktijk geleerd over de toepassing van de Wet voor de verbindend-verklaring van ondernemersovereenkomsten, welke typisch op middenstandsterrein liggen?

De Wet spreekt van ondernemersovereenkomsten tusschen personen, die een bedrijf uitoefenen in eenigen tak van handel en nijverheid in den ruimsten zin. Onder deze ruime formuleering vallen ook ondernemersovereenkomsten in middenstandsbedrijven. Uitdrukkelijk is dat ook bij de behandeling van het wetsontwerp naar voren gebracht. Strekt de Wet zich dus uit over alle takken van handel en nijverheid, aan den anderen kant zijn er wel teekenen, die er op wijzen, dat het accent eenigszins ligt op de ondernemersovereenkomsten in de industrie en den groothandel. Zoo ruimde de Memorie van Toelichting reeds een groote plaats in voor de bespreking van het kartel in de industrie. Het is niet zoo moeilijk hiervoor een verklaring te vinden. De structuur van de Wet leent zich, naar onze meening, met name wat betreft de techniek van de uitvoering en de contrôle op de overeenkomst, meer voor toepassing op het industrieele kartel. Denken wij b.v. alleen maar aan het *aantal* bedrijfsgenooten, dat bij een ondernemersovereenkomst betrokken is. Het is een bekend feit, dat de moeilijkheden bij de uitvoering en de contrôle toenemen, indien in den betreffenden bedrijfstak het aantal ondernemers groot is. In middenstandsbedrijven, waar soms een zeer groot aantal ondernemers werkzaam zijn, zullen alleen reeds hierom moeilijkheden bij de technische constructie van de ondernemersovereenkomst zich kunnen voordoen. Ook de te regelen materie is in den middenstand van geheel anderen aard dan bij den groothandel, de midden- en de grootindustrie. Er doen zich in den middenstand vraagstukken voor, die van een dergelijken omvang zijn, dat hierbij duizenden bedrijven in allerlei branches een ongeveer gelijksoortig belang hebben, b.v. het uitverkoopwezen. Nu heeft men getracht dit vraagstuk in ondernemersovereenkomsten te regelen. Deze ondernemersovereenkomsten zouden dan door toepassing van de Wet op het algemeen verbindend en onverbindend-verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935 branchegewijs dit vraagstuk kunnen regelen. Toch moet betwijfeld worden, of de genoemde Wet voor de regeling van dergelijke omvangrijke vraagstukken wel geschikt is. De Regeering heeft, zooals men weet, er de voorkeur aan gegeven deze materie in een aparte wet te regelen. Ondernemersovereenkomsten, die een uitverkoopregeling inhielden, welke overeen-

komsten reeds klaar lagen om ter algemeen verbindendverklaring te worden voorgedragen, hadden na de totstandkoming van de Wet op den uitverkoop geen zin meer.

Een soortgelijke ontwikkeling kan men opmerken bij een ander vraagstuk, n.l. de vestiging. In de eerste overeenkomst voor het bakkerijbedrijf, hadden de contractanten o.m. een vestigingsregeling opgenomen. De Minister wees algemeen verbindendverklaring van dit deel der overeenkomst af, omdat een wettelijke regeling van de vestiging voor het kleinbedrijf in voorbereiding was.

De Regeering heeft dus ten aanzien van deze vraagstukken, die voor den geheelen middenstand van het grootste belang zijn, zeer doelbewust den weg van de regeling bij aparte wet gekozen. Reeds de technische moeilijkheden, welke bij toepassing van de Wet op het algemeen verbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935 op dit soort ondernemersovereenkomsten zouden zijn gerezen (o.a. veel te groot aantal ondernemers, ontbreken strafrechtelijke sanctie) motiveeren voldoende de juistheid van de gekozen methode.

Waar de wetgever de regeling van dergelijke algemeene vraagstukken aan de werking van de Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935 heeft onttrokken, resteren die gevallen, waarin sprake is van misstanden, die zich typisch in een bepaalde middenstandsbranche voordoen, of zich slechts in bepaalde geographische gebieden vertoonen, waardoor regeling bij een algemeene wet niet in aanmerking komt. Zijn de omstandigheden dan zoodanig, dat de betreffende materie in een ondernemersovereenkomst kan worden geformuleerd en de technische moeilijkheden bij de uitvoering en de contrôle niet te groot zijn, dan heeft men, naar onze meening, zeker te doen met ondernemersovereenkomsten, die zich in het algemeen leenen voor een toepassing van de Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935. Of zulk een overeenkomst in concreto voldoet aan de criteria van de Wet (overwegend belang voor den betreffenden bedrijfstak; het algemeen moet verbindend verklaren vereischen) is vanzelfsprekend een geheel andere vraag.

De ondernemersovereenkomst voor het bakkerijbedrijf in Amsterdam, welke overeenkomst thans zal worden verbindend verklaard, is een typisch voorbeeld van een „middenstandsondernemersovereenkomst”, die misstanden bestrijdt, welke zich in het bijzonder in een

bepaalde middenstandsbranche voordoen — n.l. de misstanden, die zich tengevolge van het slijterswezen in het bakkerijbedrijf in bepaalde steden voordoen.

Bij de verzoeken, afkomstig van industriële bedrijven had slechts één ondernemersovereenkomst mede betrekking op den export, n.l. die van de gritindustrie. In de andere overeenkomsten werd de verkoop voor export uitdrukkelijk uitgezonderd. Het verzoek van de gritindustrie werd overigens afgewezen; wij komen er later nog op terug.

Verbindendverklaringsverzoeken uit industrietakken die als Nederlandsche groep in internationale kartels deelnemen, komen, als wij het betreffende staatje nagaan, niet voor. Wij verwijzen in dit verband naar hetgeen wij opmerkten over de positie van dergelijke kartels en den steun, die somtijds langs anderen weg aan deze afspraken kan worden gegeven.

Een andere indeeling van de ter verbindendverklaring voorgedragen ondernemersovereenkomsten, is die, waarbij deze ondernemersovereenkomsten worden onderscheiden in twee groepen:

10. ondernemersovereenkomsten, die reeds in de practijk hadden gewerkt, toen de verbindendverklaring werd gevraagd;

20. die ondernemersovereenkomsten, waarbij dit niet het geval is.

Het belang van deze indeeling zal wellicht niet terstond duidelijk zijn. Daarom een korte toelichting. De Wet eischt niet, dat een ondernemersovereenkomst gewerkt moet hebben in de practijk. De ondernemersovereenkomst moet *bestaan*. Vandaar, dat men in vele overeenkomsten de clause vindt, dat de overeenkomst in werking zal treden, wanneer zij door den Minister algemeen verbindend is verklaard. Toch kan de omstandigheid, dat een kartel op practijkervaring kan bogen, van belang zijn bij de behandeling. In de eerste plaats, als er bezwaren tegen inwilliging van het verzoek tot verbindendverklaring worden ingebracht van de zijde van outsiders, afnemers etc. Deze bezwaren hebben soms betrekking op nadeelige gevolgen, die men van de werking van bepaalde regelingen verwacht. Het is dan natuurlijk van groot belang, dat de indieners van het verzoek er op kunnen wijzen, dat deze gevolgen zich, in den tijd dat het kartel heeft gewerkt, niet hebben voorgedaan. In de tweede plaats wordt het belang van practijkervaring gedemonstreerd in die gevallen, waarin er een meeningsverschil tusschen den Minister en de bedrijfsge-

nooten aanwezig is over de waarde, die aan de saneerende werking van de overeenkomst moet worden toegekend.

Men versta ons niet verkeerd en men trekke hieruit dus niet de conclusie, dat naar onze meening den eisch zou dienen te worden gesteld, dat een ondernemersovereenkomst in de practijk zou moeten hebben gewerkt, wil zij voor verbindendverklaring in aanmerking komen. De Wet kent dezen eisch niet en bovendien is het in vele gevallen niet mogelijk een ondernemersovereenkomst zonder den steun van een algemeen verbindendverklaring te laten werken. Wel hebben wij de aandacht willen vestigen op het belang van practijkservaring met een kartel, wanneer meningsverschillen over de practische waarde van de bepalingen van het kartelcontract zich openbaren. Dit belang wordt grooter naar mate het kartel ingewikkelder en de beoordeeling van de merites moeilijker worden.

Van de veertien ter verbindendverklaring voorgedragen ondernemersovereenkomsten hadden acht bij de indiening van het verzoek nog niet gewerkt, n.l.: kalkzandsteenindustrie, baksteenindustrie, bakkerijbedrijf, steendrukkersbedrijf, isolatiebedrijf, handel in gouden en zilveren werken, schoenenindustrie, lederindustrie.

Een indeeling naar den inhoud van de overeenkomst geeft het volgende resultaat:

1. *Conditiekartel.*

Een regeling van de leverings- en betalingsvoorwaarden, zonder andere regelingen, treft men aan bij de overeenkomsten tusschen de japonnenfabrikanten (Nederlandsche Japonnenconventie), textielindustrie (Nederlandsche Textielconventie), schoenfabrikanten, lederfabrikanten, detailhandel in kledingstoffen en handel in gouden en zilveren werken. Als onderdeel van het contract treft men een dergelijke regeling ook aan bij de kalkzandsteenindustrie (tijdens de behandeling werd het verzoek om verbindendverklaring voor dit onderdeel van het contract ingetrokken).

Dit type ondernemersovereenkomst heeft reeds in twee gevallen succes gehad bij de aanvraag tot verbindendverklaring (japonnen, textiel). In de Beschikking, waarbij de Minister van Economische Zaken de Nederlandsche Japonnenconventie algemeen verbindend verklaarde, wordt o.m. overwogen, dat de overeenkomst, de strekking

heeft door het brengen van uniformiteit in de leverings- en betalingsvoorwaarden bepaalde vormen van onredelijke concurrentie te niet te doen; dat daardoor een nauwkeurige calculatie kan worden bevorderd; dat als gevolg daarvan een betere vergelijking der aangeboden goederen mogelijk wordt.

Deze overwegingen geven, behalve voor dit concrete geval, ook een beknopte omschrijving van de merites, welke conditiekartels in het algemeen kunnen bezitten.

Het betrekkelijk groote aantal conditiekartels, dat ter verbindendverklaring werd voorgedragen, zal ook wel mede hierdoor worden verklaard, dat een dergelijke overeenkomst, vooral in bedrijfstakken waar de samenwerking nog niet sterk is ontwikkeld, zeer geschikt is als eerste stap. De bedrijfsgenooten werken dan op een bepaald gebied — leverings- en betalingsvoorwaarden — samen en op deze basis kunnen dan, indien noodzakelijk en mogelijk, verder gaande regelingen worden opgebouwd.

2. *Productiequote- en afzetquotekartel.*

Productie- en afzetregelingen treffen we aan in de overeenkomsten voor de kalkzandsteenindustrie, baksteenindustrie, gritindustrie en zoutindustrie. In sommige overeenkomsten is daarnaast nog een prijsregeling opgenomen, waarop wij bij de bespreking van de prijskartels nog terugkomen.

Productie- en afzetregelingen, uiteraard het meest voorkomende in bedrijfstakken, waar overcapaciteit en overproductie aanwezig zijn (kalkzandsteen- en baksteenindustrie) of dreigt te ontstaan, hebben tot nu toe nog niet de sanctie der verbindendverklaring gekregen. De verzoeken van de kalkzandsteen-, de baksteen- en de gritindustrie werden afgewezen, dat van de zoutzieders is nog in behandeling.

Het ligt niet in onze bedoeling uitvoerig in te gaan op de geschiedenis van de behandeling van deze verzoeken. Er is reeds voldoende over gepubliceerd. Wel willen wij nog eens uitdrukkelijk de aandacht er op vestigen, dat het afwijzend standpunt van den toenmaligen Minister niet berustte op bezwaren tegen het productiequotestelsel als zoodanig. Uit de gepubliceerde gegevens blijkt duidelijk, dat de Regeering het productiequotestelsel als zoodanig niet voor verbindendverklaring ongeschikt achtte. Dit is wel van beteekenis, als men bedenkt, dat een verbindendverklaring van een productiequotekartel kan

leiden tot bedrijfssluiting. Dit kan n.l. dan geschieden, wanneer de basis voor de verdeling der productie van de verschillende fabrieken in het verleden ligt. Indien men overeenkomt, dat het productierecht van iedere fabriek zal bepaald worden op basis van haar aandeel in de productie gedurende 1935/36, dan zal bij verbindendverklaring zonder meer een bestaande fabriek, die in 1937 begon te produceeren, geen productiequote ontvangen, terwijl ook de mogelijkheid voor de oprichting van nieuwe fabrieken gedurende het tijdperk, dat de algemeen verbindendverklaring van kracht is, wegens niet-produceeren in de basisjaren zal ontbreken. Dit zal, zooals wij opmerkten, alleen plaats vinden als de Minister *zonder meer* tot algemeen verbindendverklaring van een dergelijke afspraak overgaat. Krachtens artikel 3 van de Wet kan de Minister echter bij de verbindendverklaring bepalen, dat bepaalde personen hieraan niet zullen zijn gebonden en bezit hij voorts de bevoegdheid voor deze personen afwijkende voorschriften vast te stellen. Om bij ons voorbeeld te blijven: de Minister kan dus bij de verbindendverklaring bepalen, dat de fabrikant, die in 1937 met de productie begon, toch een quote zal krijgen, en hij kan de grootte van deze productiequote vaststellen. Op deze wijze kan, indien noodig, worden bereikt, dat alle bestaande ondernemingen een productiequote wordt toegekend. Ten aanzien van nieuwe ondernemingen zou de Minister bij de verbindendverklaring een zeker aandeel in de productie kunnen reserveeren. Maakt hij van deze bevoegdheid geen gebruik, dan zal het gedurende de periode der verbindendverklaring practisch niet mogelijk zijn nieuwe fabrieken in dien bedrijfstak op te richten. Indien in den betreffenden bedrijfstak een belangrijke overcapaciteit en overproductie aanwezig is, zal een dergelijk afremmen van de vestiging voor een bepaalde periode soms onontbeerlijk zijn. De Regeering heeft hiertegen dan ook geen bezwaar gemaakt. Iets geheel anders is, of een bepaald productiequotestelsel voor een bepaalden bedrijfstak onder bepaalde omstandigheden, geacht kan worden te voldoen aan de criteria der Wet.

3. *Prijskartels.*

Minimumprijsgeregelen treft men aan in de overeenkomsten voor de kalkzandsteenindustrie (tijdens de behandeling van het verzoek ingetrokken), bakkerijbedrijf, isolatiebedrijf, gritindustrie en zoutindustrie.

Er bestaat veel misverstand over het standpunt, dat de Regeering

tegenover dergelijke prijsregelingen inneemt. Zeer vaak hoort men de meening verkondigen, onlangs geschiedde dit nog bij de behandeling van de begrooting van Economische Zaken in de Tweede Kamer, dat de Regeering afwijzend staat tegenover verbindendverklaring van minimumprijzen, zoodat überhaupt geen enkele minimumprijsregeling kans heeft op algemeen verbindendverklaring. Dit nu is geheel onjuist. Er is geen sprake van, dat de Regeering een dergelijk, over de geheele linie afwijzend, standpunt tegenover verzoeken tot verbindendverklaring van minimumprijzen zou innemen. Men zal dan ook tevergeefs in de Regeeringsstukken naar uitlatingen zoeken, die deze opvatting zouden rechtvaardigen. Het kan ook moeilijk anders, want hoe zou men een dergelijke algemeene afwijzing van verbindendverklaring van minimumprijzen moeten motiveeren? In talrijke ondernemersovereenkomsten wordt *indirect* door allerlei regelingen (productiebeperving, afzetregeling, distributiesaneering e. d.), invloed uitgeoefend op het prijspeil. Een overeenkomst met *directe* beïnvloeding van het prijspeil, zooals dit bij de minimumprijsregelingen geschiedt, verschilt niet principieel van de eerstgenoemde. Er mogen belangrijke praktische verschillen bestaan — wij komen hierop nog terug — maar men kan bezwaarlijk volhouden, dat een minimumprijsregeling a priori niet kan voldoen aan de criteria van de Wet. Er kunnen wel degelijk gevallen zijn, waarin een dergelijke overeenkomst niet alleen van overwegende beteekenis voor den betreffenden bedrijfstak is, maar ook het algemeen belang verbindendverklaring eischt. Van geval tot geval zal dus een minimumprijsregeling aan de criteria der Wet moeten worden getoetst. Dat deze toetsing tot nu toe nog niet geleid heeft tot de algemeen verbindendverklaring van een dergelijke overeenkomst, kan dus niet worden toegeschreven aan een afwijzende houding van den Minister tegenover het principe der verbindendverklaring van prijskartels.

Iets geheel anders is het, dat men bij de minimumprijsregelingen op een terrein is, waarop de uiterste voorzichtigheid uit een oogpunt van algemeen belang geboden is. Niemand zal dit ontkennen. Een strenge toetsing aan het algemeen belang is dus geboden. In de practijk kunnen dergelijke minimumprijsregelen soms veel sneller leiden tot een strijdigheid met het algemeen belang dan de overeenkomsten, die *indirect* den prijs beïnvloeden. De groote voorzichtigheid, die bij beslissing op verzoeken tot algemeen verbindendverklaring van prijs-overeenkomsten noodzakelijk is, zal dus een nauwkeurig onderzoek

naar allerlei vragen noodzakelijk maken. Wij noemen er eenige: Of de toestand in den betreffenden bedrijfstak inderdaad een minimumprijnsregeling noodzakelijk maakt. Of van een minimumprijnsregeling, al of niet aangevuld met andere regelingen, voldoende saneerende werking zal uitgaan. De aard van de artikelen, waarvoor de minimumprijzen zullen gelden. Artikelen voor eerste levensbehoefte, als b.v. brood, eischen b.v. een zeer voorzichtig optreden. De calculatie, die de bedrijfsgeenooten als grondslag voor de concrete prijzen hebben gekozen. Of hierbij wel voldoende rekening is gehouden met de kostprijzen van de meest efficiënte ondernemingen. De vraag of en zoo ja, in welke mate de minimumprijzen een prijsverhoging voor den consument beteekenen. (Het zal in dit verband wel overbodig zijn er op te wijzen, dat een prijsverhoging als gevolg van een dergelijke ondernemersovereenkomst niet in strijd behoeft te komen met het algemeen belang. De consument moge tijdelijk geprofiteerd hebben van te lage prijzen, veroorzaakt door de ontwrichting in een bepaalden bedrijfstak, hij kan geen recht doen gelden op het voortbestaan van dezen toestand, indien deze prijzen economisch niet gemotiveerd blijken te zijn).

In het Verslag over de toepassing van de Wet in de periode 1 Mei 1936—31 December 1936 vinden wij een goed voorbeeld van een dergelijk onderzoek, dat de Minister heeft ingesteld naar aanleiding van een verzoek, tot algemeen verbindendverklaring van een overeenkomst, waarin o. a. een minimumprijnsregeling is opgenomen. Het betreft hier de gritindustrie. De Minister schrijft: „Uit het terzake ingestelde onderzoek is den ondergeteekende gebleken, dat het gritbedrijf „een industrietak is, waarbij naast goed geoutilleerde bedrijven alle „mogelijke vormen van productie voorkomen, tot de meest primitieve „toe. Uit den aard der zaak mag men derhalve verwachten, dat een „productie, die op een dergelijk uiteenloopende wijze plaats vindt, „typische kostprijnsverschillen zal vertoonen. Bij het onderzoek op dit „punt stiet de ondergeteekende dan ook aanstonds op zeer frappante „verschillen, welke berusten op economisch volkomen verklaarbare „afwijkingen in de productiemethode. Met name bleek. dat de wijze van „grondstofvoorziening, waardoor het eene bedrijf in een aanmerkelijk „gunstigere positie verkeert dan het andere, een factor vormt, waaruit „belangrijke verschillen in de kostprijscalculatie resulteeren. Waar uit „de gegevens, waarover de ondergeteekende beschikte, niet bleek, dat „de concurrentie, welke de Gritcentrale N.V. van de outsiders onder-

„vindt, op economisch en sociaal niet gerechtvaardigde wijze plaats „vindt, zag hij zich genoodzaakt het verzoek om algemeen verbindendverklaring van deze overeenkomst af te wijzen.”

De ondernemersovereenkomst voor het bakkerijbedrijf is destijds niet afgewezen, omdat de toenmalige Minister in principe bezwaar had tegen een minimumprijsregeling, maar omdat hij van deze minimumprijsregeling geen saneerende werking voor het bakkerijbedrijf verwachtte en voorts de moeilijkheid van een afdoende contrôle en de mogelijkheid van service- en kwaliteitsconcurrentie de regeling in meerdere of mindere mate illusoir zouden maken. Een verdere bespreking van dit concrete geval zullen we hier laten rusten, maar uit het bovenstaande is wel voldoende gebleken, dat de Regeering niet in het algemeen afwijzend staat tegen verbindendverklaring van minimumprijsregelen, maar van geval tot geval onderzoekt of aan de criteria van de Wet wordt voldaan. Dat hierbij met voorzichtigheid wordt opgetreden wegens de bijzondere factoren, die bij directe prijsbinding een rol kunnen spelen, zal ook door de voorstanders van een krachtige toepassing der Wet moeten worden gebillijkt. Uiteraard zal de grens van de minimale voorzichtigheid bij minimumprijzen door de Regeering in acht te nemen, door den een ergens anders worden gelegd dan door den ander. De voor de uitvoering van de Wet verantwoordelijke Minister zal hier telkens zijn standpunt dienen te bepalen.

4. *Calculatiekartels.*

Zooals bekend is, vindt dit type overeenkomst, waarbij de ondernemers zich verplichten hun kostprijscalculatie en hierop steunende offertes volgens bepaalde vastgestelde normen te verrichten, vooral daar toepassing, waar het gewone prijskartel in verband met bijzondere technische factoren niet doorvoerbaar is. Tot nu toe werd slechts één verzoek tot verbindendverklaring van een calculatiekartel ingediend, n.l. voor het steendrukkerijbedrijf. Waar dit verzoek werd ingetrokken en „jurisprudentie” dus ontbreekt, zullen wij ons van verdere beschouwingen over dit type-overeenkomst onthouden.

IV. *De behandeling der verzoeken tot algemeen verbindendverklaring.*

Een verzoek tot algemeen verbindendverklaring wordt ingediend bij den Minister van Economische Zaken. Het Departement van Econo-

mische Zaken stelt dan een eerste onderzoek in. Voldoet de overeenkomst, naar het oordeel van den Minister, kennelijk niet aan de criteria der Wet, dan wordt het verzoek reeds in dat stadium van behandeling afgewezen. Dit geschiedde met het eerste verzoek van het bakkerijbedrijf te Rotterdam en het verzoek van de gritindustrie. In de andere gevallen wordt het verzoek om advies gezonden aan de Adviescommissie, genoemd in artikel 8 der Wet. Dit is een vaste Commissie van den Economischen Raad, waarin naast leden van den Economischen Raad zitting hebben leden van den Nijverheidsraad, leden van den Middenstandsraad en vertegenwoordigers van centrale arbeidersorganisaties. De Minister is volgens de Wet verplicht in de Staatscourant mededeeling te doen van zijn verzoek om advies aan deze Commissie. Dit voorschrift werd destijds bij amendement in de Wet gebracht en heeft de strekking te voorkomen, dat andere belanghebbenden (outsiders, afnemers etc.) niet zouden weten, dat een verzoek tot verbindendverklaring in behandeling is. Men wilde dus „ordering in het geheim” voorkomen. Hiervoor behoeft echter geen vrees te bestaan. Reeds het Departement van Economische Zaken geeft in vele gevallen tijdens het eerste onderzoek voldoende bekendheid aan het verzoek tot verbindendverklaring. De Commissies ex artikel 8 is bovendien verplicht, alvorens advies uit te brengen, tot het hooren van belanghebbenden uit den betrokken bedrijfstak, van den Bedrijfsraad of, indien deze niet bestaat, van vertegenwoordigers van de organisaties van werkgevers en werknemers uit den betrokken bedrijfstak. Deze verhooren geven volop gelegenheid aan een ieder, die zich belanghebbende acht, tot het naar voren brengen, zoowel mondeling als schriftelijk, van die dingen, die naar het oordeel van de betreffende personen van belang zijn voor een juiste beoordeelg van de overeenkomst. Er zijn dus waarborgen genoeg, dat iedere belanghebbende voldoende op de hoogte is en in de gelegenheid wordt gesteld van zijn inzichten blijk te geven.

Nadat de Commissie haar advies aan den Minister heeft uitgebracht, neemt deze een beslissing. Luidt deze beslissing afwijzend, dan wordt deze terstond ter kennis van betrokkenen gebracht. In een enkel geval heeft de Minister, alvorens een afwijzende beslissing te nemen, het oordeel van den Raad van Ministers ingewonnen. In het Verslag over de toepassing van de Wet, deelde de toenmalige Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart b.v. mede, dat zijn meening, dat tegen inwilliging van het verzoek van het bakkerijbedrijf overwegende be-

zwaren bestonden, door den Raad van Ministers werd gedeeld.

Indien de Minister geneigd is het verzoek in te willigen doet hij mededeeling van zijn principiële bereidheid tot verbindendverklaring. Meestal gaat deze bereidverklaring gepaard met een opsomming van wijzigingen, die naar het oordeel van den Minister door de bedrijfs-genooten met het oog op de algemeen verbindendverklaring dienen te worden aangebracht.

Deze wijzigingen kunnen verschillend van aard zijn. In de eerste plaats kunnen zij ten doel hebben de overeenkomst reeds zoodanig te veranderen, dat zij te zijner tijd zal voldoen aan de voorwaarden, die in den Algemeenen Maatregel van Bestuur zullen worden gesteld.

In de tweede plaats kunnen deze wijzigingen betrekking hebben op de uitvoerende en controleerende organen, wanneer de Minister van cordeel is, dat samenstelling en werkwijze van deze organen in verband met de verbindendverklaring niet onveranderd kunnen blijven.

In de derde plaats kan de Minister den bedrijfsgenooten in overweging geven den inhoud van de regelingen op bepaalde punten te veranderen. Zoo heeft de toenmalige Minister blijkens de Verslagen aan de verzoekers meegedeeld, dat een ongewijzigde regeling van de productieberekening in de baksteenindustrie niet voor verbindendverklaring in aanmerking zou kunnen komen en suggesties gedaan voor een wijziging, die aan de bezwaren zou kunnen tegemoetkomen. Men heeft dit „ordering van boven af” genoemd. Naar onze meening volkomen ten onrechte. Er is hier geen sprake van, dat de Minister deze wijzigingen zelf in de overeenkomst kan aanbrengen en dan aan het bedrijf kan opleggen. Alleen de contractanten zelf kunnen uit vrijen wil deze wijzigingen aanbrengen. Nu kan men zeggen: „nu ja, maar die „vrije wil” heeft niet veel om het lijf, want als men het niet doet, krijgt men geen verbindendverklaring.” Ook deze opmerking snijdt geen hout. De Minister doet slechts suggesties en het staat derhalve aan de contractanten volkomen vrij met geheel andere voorstellen te komen, die naar hun meening de bezwaren ondervangen en beter aan de behoeften van het bedrijf voldoen. En wanneer men dan tenslotte ook van meening is, dat de Minister geen suggesties mag doen, omdat deze zoo „suggestief” op de bedrijfsgenooten werken, dan moet het ons toch van het hart, dat het dan wel zeer onvruchtbaar werken wordt. Een Minister, die alleen zegt: „Ik heb bezwaren en verder zeg ik niets” beantwoordt waarschijnlijk alleen aan het ideaal van hem,

die deze geheele Wet uit den booze acht en zeker ieder stimuleeren van de ordening verwerpt.

Tenslotte hebben de wijzigingen betrekking op die bepalingen, welke in het geheel niet voor algemeen verbindendverklaring in aanmerking komen. Zoo kunnen arbitrage-bedingen niet algemeen verbindend worden verklaard, daar dit in strijd zou komen met de Grondwet. Wel zullen de contractanten dit beding ook na algemeen verbindendverklaring voor de eigen groep kunnen toepassen, maar een uitstrekking van deze verplichting via de toepassing van deze Wet op outsiders is uitgesloten. Verder kunnen bepalingen, welke aan organen der bedrijfsgenooten bevoegdheden zouden geven tot wijziging in de verbindend verklaarde overeenkomst, niet voor algemeen verbindendverklaring in aanmerking komen. Ter toelichting diene, dat zelfs de Minister tijdens den duur der verbindendverklaring geen wijzigingen kan aanbrengen. Hij kan slechts de verbindendverklaring in het algemeen belang opheffen en bij de verbindendverklaring bepalen, dat bepaalde personen hieraan niet zijn gebonden, en voor deze personen afwijkende voorschriften vaststellen. Wijzigingsbevoegdheden, waardoor tijdens de verbindendverklaring aan de overeenkomst een geheel anderen inhoud zou kunnen worden gegeven, leenen zich niet voor algemeen verbindendverklaring. Hetzelfde geldt van verordenende bevoegdheden. Hierop hebben wij reeds eerder gewezen. Uitvoerende bevoegdheden, waarbij het uitvoerend orgaan handelt overeenkomstig duidelijke, in de overeenkomst neergelegde instructies, komen daarentegen wel voor algemeen verbindendverklaring in aanmerking.

Nadat de overeenkomst zoo is gewijzigd, dat zij voor algemeen verbindendverklaring geschikt is, wordt zij door de contractanten nogmaals aan de outsiders ter teekening voorgelegd. Het zou n.l. kunnen zijn, dat de outsiders, die tot de oude overeenkomst niet wilden toetreden, de nieuwe redactie acceptabel achten. Wanneer ook deze laatste poging geen of in onvoldoende mate succes heeft, volgt dan na vaststelling van de voorwaarden bij Algemeen Maatregel van Bestuur de Ministerieele Beschikking, waarbij de overeenkomst algemeen verbindend wordt verklaard.

V. De uitvoering.

Wij merkten reeds op, dat het mogelijk is bepalingen over uitvoerende bevoegdheden, waarbij het uitvoerend orgaan handelt over-

eenkomstig duidelijke, in de overeenkomst neergelegde instructies, algemeen verbindend te verklaren. Het is niet alleen mogelijk, maar het is veelal ook noodzakelijk. Het is nu eenmaal niet mogelijk alles vooruit precies te bepalen. Zoo is het b.v. vaak niet doenlijk bij een overeenkomst inzake productiebeperving, het percentage van de productiebeperving vooruit te bepalen en voor langeren tijd te fixeeren, daar wisselende vraag en andere factoren het noodig maken het percentage van tijd tot tijd aan te passen bij de veranderende omstandigheden. Er zouden tientallen van dergelijke voorbeelden kunnen worden gegeven. De meeste ondernemersovereenkomsten voorzien dan ook in de instelling van uitvoerende organen. De samenstelling van deze organen is, overigens geheel begrijpelijk, afgestemd op de situatie, waarin het kartel zich bevindt bij de indiening van het verzoek tot algemeen verbindendverklaring. Derhalve zouden, bij een verbindendverklaring van de betreffende bepalingen in deze uitvoerende organen alleen de vertegenwoordigers der deelnemers zitting hebben. De Minister heeft zich nu, blijkens de Verslagen over de toepassing van de Wet en de veranderingen, die de deelnemers in de Nederlandsche Japonnenconventie hebben aangebracht, op het standpunt geplaatst, dat, waar een ondernemersovereenkomst, die algemeen verbindend wordt verklaard, aanzienlijk van karakter verandert en in de publiekrechtelijke sfeer wordt getrokken, een zoodanige wijziging in de samenstelling van de uitvoerende organen noodig is, dat aan het veranderde karakter der ondernemersovereenkomst voldoende recht wedervaart. Deze wijziging blijkt in de eerste plaats uit de verandering in de wijze van benoeming. De leden van de uitvoerende commissie worden benoemd door den Minister op aanbeveling van de verschillende groepen, die in het orgaan zitting zullen hebben. De Minister heeft voorts het ontslagrecht. Ook de samenstelling van de uitvoerende organen zal na algemeen verbindendverklaring een belangrijke wijziging vertoonen. Een bepaald aantal vertegenwoordigers van de outsiders en de afnemers zullen in het uitvoerend orgaan dienen te worden opgenomen. Daarnaast moet ook aan de vertegenwoordigers van arbeiders werkzaam in den betreffenden bedrijfstak gelegenheid worden gegeven zitting te nemen in het uitvoerend orgaan, wanneer de belangen der arbeiders in onmiddellijk verband staan met de uitvoering van de bepalingen der verbindend verklaarde ondernemersovereenkomst.

Men heeft dus hier voor het eerst in de practijk organen, waarin

het bedrijf in al zijn geledingen is vertegenwoordigd. Gezamenlijk werken ondernemers, arbeiders en afnemers aan de uitvoering van een reeks bepalingen, die voor den betreffenden bedrijfstak van overwegende beteekenis zijn. Zal men eenerzijds goed doen de beteekenis van deze nieuwe organen niet te overschatten, anderzijds kan het belang van deze ontwikkeling, waartoe de toepassing van de Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935 heeft geleid, moeilijk worden ontkend.

Een *vertegenwoordiger van den Minister* zal bij de uitvoering van de ondernemersovereenkomst waken voor het algemeen belang. Hij is geen lid van het uitvoerend orgaan, doch hij heeft het recht alle vergaderingen van het uitvoerend orgaan bij te wonen en inzage te nemen van alle bescheiden op de uitvoering van de overeenkomst betrekking hebbende. De noodzaak van de benoeming van een dergelijken vertegenwoordiger vloeit voort uit de mogelijkheid, dat het orgaan ook bij de strengste binding aan concrete bepalingen beslissingen kan nemen, die uiteindelijk tot strijd met het algemeen belang kunnen leiden.

VI. *De contrôle.*

De noodzakelijkheid van een goede contrôle op de naleving van een ondernemersovereenkomst werd door den Minister van Economische Zaken bij de installatie van de contrôlecommissie ex artikel 8 van de Wet in een helder licht gesteld: „Aan den anderen kant zijn er „voorbeelden te over, welke aantoonen, welke kwade gevolgen aan „het ontbreken van een doelmatige contrôle zijn verbonden. Deze „kwade gevolgen manifesteren zich zoo duidelijk, dat men wel kan „zeggen, dat het in vele gevallen nog de voorkeur verdient, de na- „deelen van het ontbreken van een regeling te aanvaarden, dan regelin- „gen in te voeren, welke niet behoorlijk worden of kunnen worden „gecontrôleerd en die daardoor veroorzaken, dat de deur wordt open- „gezet voor allerlei misbruiken, waardoor de goedwillende, omdat hij „zelf zijn verplichtingen nakomt, ernstig wordt gedupeerd.”

De meeste kartels wijden dan ook aan het vraagstuk van de contrôle veel aandacht. De deelnemers onderwerpen zich aan contrôle van de instantie, die daarvoor in het contract wordt aangewezen. Soms is dit het kartelbureau, dat dan over de hulp van technische en administratieve deskundigen beschikt. Ontbreken deze bureaux, dan is de

contrôle veelal opgedragen aan accountantsbureaux. Contrôle op kartelafspraken stelt, zooals bekend, in het algemeen specifieke eischen van deskundigheid en vakkennis.

De wetgever heeft het vraagstuk van de contrôle op de naleving van een verbindendverklaring en een onverbindendverklaring geregeld in artikel 12 van de wet. Het artikel voorziet in de instelling van een commissie, waaraan het toezicht op de naleving is opgedragen. De commissie en de door haar aangewezen personen zijn bevoegd tot het instellen van een onderzoek naar al hetgeen voor de goede uitoefening van het toezicht van belang voor komt. De Commissie en de door haar aangewezen personen hebben bij het instellen van een dergelijk onderzoek toegang tot alle plaatsen en ruimten, voorts zijn zij gerechtigd inzage te nemen van alle boeken en bescheiden. Deze rechten heeft de Wet dus alleen aan de commissie en door haar aangewezen personen gegeven. Algemeen verbindendverklaring van contrôlebepalingen uit ondernemersovereenkomsten, welke bepalingen uiteraard ook betrekking hebben op het recht van boekenonderzoek en het betreden van plaatsen en ruimten, is dus niet mogelijk. Hierdoor zou aan het uitvoerend orgaan resp. kartelbureau een recht worden gegeven, dat de Wet alleen aan de commissie ex art. 12 en de door haar aangewezen personen toekent. Uiteraard kunnen de oorspronkelijke deelnemers ook na de verbindendverklaring de vrijwillige contrôle voor hun groep handhaven, maar outsiders kunnen niet verplicht worden zich aan deze contrôle te onderwerpen.

Toch is voor een doelmatige contrôle de medewerking van deskundigen van het kartelbureau vaak onmisbaar. Vandaar dan ook een bepaling in den Algemeenen Maatregel van Bestuur, waarbij de samenstelling en werkwijze van de Contrôlecommissie bedoeld in artikel 12 van de Wet, wordt geregeld. Deze bepaling luidt:

„Indien in een tak van handel of nijverheid een overeenkomst algemeen verbindend is verklaard en er bestaat in dezen tak een orgaan, aan hetwelk bij de uitvoering dier overeenkomst een taak is opgedragen, kan de Commissie voor het houden van haar toezicht gebruik maken van de diensten van personen, die bij dat orgaan een functie bekleeden, mits dit voldoet aan de voorwaarden, bij algemeenen maatregel van bestuur als bedoeld in artikel 2, eerste lid, der Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935, aan het orgaan te stellen.”

De voorwaarden, waaraan een dergelijk orgaan moet voldoen, wil de commissie ex artikel 12 van de diensten van personen aan dat orgaan verbonden bij haar toezicht gebruik kunnen maken, vindt men in den Algemeenen Maatregel van Bestuur, waarbij de verbindend-verklaring van de Nederlandsche Japonnenconventie wordt geregeld:

„De benoeming van het hoofd van het bureau, dat belast zal zijn met de dagelijksche werkzaamheden ter uitvoering van de overeenkomst, zal afhankelijk zijn van een verklaring van Onzen Minister van Economische Zaken, inhoudende dat bij dezen tegen die benoeming geen bezwaar bestaat;

„Het hoofd van het bovenbedoelde bureau noch iemand van het overige daarbij werkzame personeel zal belang mogen hebben bij de vervaardiging van of den handel in confectiegoederen;

„In aangelegenheden van financieelen of administratieven aard zal het hoofd van het bovenbedoelde bureau moeten worden bijgestaan door een accountant, die niet de accountant van een fabrikant van japonnen-confectie, zal mogen zijn.”

In de reeds geciteerde installatie-rede van Minister STEENBERGHE worden ook eenige beschouwingen gewijd aan de ontwikkeling van het vraagstuk der contrôle op algemeen verbindend verklaarde ondernemersovereenkomsten:

„Hier wordt dus zeer uitdrukkelijk de mogelijkheid geopend gebruik te maken van de ervaring en de onmisbare vakdeskundigheid, welke in den betreffenden bedrijfstak reeds aanwezig is. Ik zie deze bepaling dan ook in het licht van wat ik reeds opmerkte, als een overgangmaatregel. Onder leiding en op aanwijzing van Uwe Commissie kunnen de uitvoerende bureaux der bedrijfsgenooten reeds thans worden ingeschakeld. Hiermede kan worden voorbereid de overgang naar een stadium, waarin het mogelijk zal zijn, dat Uwe commissie de directe contrôlewerkzaamheden kan overlaten aan de bedrijfsgenooten en zelf als centraliseerend en coördineerend orgaan algemeene richtsnoeren kan geven en toezicht houden op de in de verschillende bedrijfstakken werkende organen.”

VII. *De Sanctie.*

De Wet kent alleen een civiel-rechtelijke sanctie op de naleving van een algemeen verbindend verklaarde ondernemersovereenkomst. Reeds bij de behandeling van het wetsontwerp is de vraag gesteld, of deze

sanctie voldoende was. De Minister gaf als zijn meening te kennen, dat dit inderdaad het geval zou zijn. Waar nog geen praktijkervaring hierover aanwezig is, zal moeten worden afgewacht of de wetgever de kracht van deze sanctie juist heeft getaxeerd. Wij zullen dus thans niet in beschouwingen over dit punt treden.

VIII. *De onverbindendverklaring.*

De Minister heeft tot nog toe geen gebruik gemaakt van de bevoegdheid, hem bij artikel 6 der Wet verleend, tot onverbindendverklaring van ondernemersovereenkomsten, indien het algemeen belang dit vereischt. Er werden, volgens de Verslagen over de toepassing van de Wet in totaal 18 verzoeken tot onverbindendverklaring ingediend, waarvan 13 betrekking hadden op hetzelfde contract. De Minister deelt mede, dat nader overleg met de daarbij betrokken partijen tot een zoodanige aanvulling van het contract heeft geleid, dat de verzoeken om onverbindendverklaring hun grond verloren. De overige vijf verzoeken werden afgewezen.

Het trekt de aandacht, dat de Minister de overeenkomsten, waarvan onverbindendverklaring wordt gevraagd, niet met name noemt. Naar onze meening volkomen terecht, daar anders, indien de verzoeken ongegrond worden bevonden, de naam van de betrokken organisatie onnoodig in opspraak zou zijn gebracht. Tot welke ernstige gevolgen dit zou kunnen leiden, laat zich denken.

Hiermede zijn wij aan het einde gekomen van onze beschouwingen over de practijk van de Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935. Het doen van voorspellingen over de verdere ontwikkeling ligt niet op onzen weg. Wel meenen wij de conclusie te mogen trekken — mede gezien de resultaten van de laatste maanden — dat deze ontwikkeling met vertrouwen kan worden afgewacht.

VRAAG EN ANTWOORD.

1. VRAAG:

1. Door een spreker van de C.D.U. werd beweerd, dat ons totale volksinkomen nog zoo groot is, dat het gemiddeld inkomen wel f 2000.— per gezin bedraagt. Is dat juist?

2. Voorts werd ter bestrijding van de defensieplicht een beroep gedaan op de Bergrede, met name op deze passage: Gij hebt gehoord, dat U gezegd is: Gij zult Uw naaste liefhebben en Uw vijand zult gij haten. Maar *ik* zeg U enz. Is dit beroep op de Bergrede juist? Is het juist een beroep te doen op de Engelenzang „Vrede op aarde” als argument voor de Ontwapeningsactie?

ANTWOORD:

1. Volgens de pas gepubliceerde gegevens omtrent de inkomstenbelasting 1936/37 bedroeg het totaal der zuivere inkomens vóór den kinder aftrek f 2.655.9 mill.

Stelt men nu het aantal gezinnen en zelfstandige personen op een vijfde van het aantal inwoners, dus op rond 1.600.000, dan zou bij een gelijke verdeeling van het belastbaar inkomen het inkomen per gezin bedragen rond f 1660.— per jaar. Echter zal men hier nog een bedrag bij moeten tellen voor het in ons land verdiende inkomen, hetwelk niet onder de inkomstenbelasting valt, zoodat het cijfer van $\pm$ f 2000.— per jaar ons niet onaannemelijk voorkomt.

Men mag echter niet over het hoofd zien, dat er *bij gelijkheid van inkomen ook gelijkheid van belastingdruk* moet zijn. En, zooals men weet, is de druk der directe belastingen *zeer* ongelijk, ten voordeele van de minstdraagkrachtigen.

Nu bedroeg de opbrengst van de directe belastingen plus die der successiebelasting en vermeerderd met de inkomsten uit de directe belastingen ten bate van het gemeentefonds en het werkloosheids-subsidiefonds in 1937 f 266,5 mill. Daarvan moet afgetrokken worden de opbrengst van de doodehandbelasting, welke in 1937 f 1.8 mill. bedroeg, zoodat overblijft een bedrag van f 264.7 mill.

Echter zijn wij er dan nog niet. Ook moet nog worden rekening gehouden met de provinciale en gemeentelijke heffingen. Daaromtrent zijn nog geen gegevens van 1937 bekend. In 1936 bedroeg de geraamde op-

brengst der provinciale heffingen, die allen direct zijn, f 167,2 mill. De opbrengst van de gemeentelijke heffingen was als volgt: zakelijke belastingen f 56,2 mill.; persoonlijke belastingen (zonder verteringsbelastingen) f 40,8 mill.; personeele belasting f 41,9 mill.; tezamen f 138,9 mill. Het totaal der rijksheffingen in 1937 en dat van de provinciale en gemeentelijke heffingen in 1936 bedroeg f 570,8 mill., dus gemiddeld per gezin f 356. En dan zijn nog buiten rekening gelaten de sterk progressieve schoolgeldheffingen, de tarieven van ziekeninrichtingen e.a., welke bij gelijkheid van inkomen ook gelijk zouden moeten drukken.

U ziet hieruit, dat de rekening van de C. D. U. wel wat te gunstig is. Doch ook al was het cijfer van de C. D. U. juist, dan zou dit nog niets bewijzen voor de houdbaarheid van haar standpunt. Want wie eenig economisch begrip heeft, zal onmiddellijk inzien, dat een kunstmatige nivelleering van de inkomsten — nog daargelaten de onrechtvaardigheid van een dergelijke onteigening — een zoodanige kapitaalsintering zou tengevolge hebben, dat het gemiddeld inkomen na enkele jaren niet meer zou zijn f 2000,— per gezin, maar wellicht het bedrag van f 500,— per gezin niet meer zou halen.

2. Omtrent het beroep op de Bergrede mogen wij wel verwijzen naar IDENBURG's artikel in den bundel „Oorlog en Christendom” (uitgave J. H. Kok, Kampen). U zie hierover ook speciale lectuur, b.v. de dissertatie van Dr H. N. Ridderbos.

Men vergeet maar al te vaak, dat onderscheid gemaakt moet worden tusschen het *onrecht zelf en dengene, die het bedrijft*. Voor het onrecht geldt de liefdeëisch van de Bergrede *niet*. Integendeel, heel het Evangelie eischt, dat men het onrecht zal haten en bestrijden.

Doch al haat en bestrijdt men het onrecht, daarmee ontkomt men niet aan den eisch van het liefdegebod om den naaste — ook wanneer hij onrecht bedrijft — lief te hebben. Die eisch komt tot den rechter of politiecommissaris, wanneer misdaad gestraft of achtervolgd wordt. Doch hij komt evenzeer tot veldheer en soldaat, wanneer deze tegen den vijand ter bestrijding van onrecht op internationaal terrein optrekken. Wat betreft de Engelenzang en de ontwapeningsactie herinneren we aan het treffend slot van IDENBURG's defensierede in de Eerste Kamer op 2 Februari 1922:

Nu is er tenslotte nog één punt onbesproken gebleven. Er komt in ons Voorloopig Verslag een tirade voor, die zich richt tegen menschen, die spreken van vrede op aarde. Tot mijn leedwezen heb ik aan het sectieonderzoek niet kunnen medewerken en was ik dus onwetend van welke zijde dit ter sprake was gebracht. Nu hebben wij van Mevr. Pothuis gehoord, dat zij in haar afdeeling iets dergelijks gezegd heeft en dat men haar heeft opgemerkt, dat zij dat woord van de Schrift verkeerd heeft verstaan. Als ik het voorrecht had gehad het sectieonderzoek bij te wonen, zou ik nog iets anders hebben opgemerkt. Dan zou ik hebben opgemerkt, dat in 1901 in de

Tweede Kamer datzelfde is gezegd door haar partijgenoot den heer Melchers, en dat daarop de heer Talma heeft geantwoord:

„Wanneer de heer Melchers spreekt van vrede op aarde, dan zeg ik dat die woorden in dat verband te bezigen op mij den indruk maken van vloeken. Vrede in verband met de Vredesconferentie beteekent, dat de vrede goedkooper is dan oorlog, dat aan oorlog zooveel misères zijn verbonden; dat het verstandiger is om geen oorlog te maken, omdat de aanvaller het toch met de tegenwoordige wapenen niet kan winnen. Dat is de beteekenis van vrede, zooals men dien tegenwoordig in dat verband hoort vragen. Het is een soort beschaving.”

En verder:

„Wij gelooven aan een vrede op aarde ook te midden van strijd, aan een vrede, door Braakensiek geteekend waar hij Krüger voorstelt als zijn vrouw gestorven is, zijn volk terneer ligt in den strijd, zijn leven gebroken is en hij toch terneer zit met een gelaat, waarop rust en vrede verspreid liggen. Van dien vrede spreken wij” — en met dit woord eindig ik — „als wij spreken van vrede op aarde.”

2. VRAAG:

Kunt U mij inlichtingen verschaffen omtrent de wenschelijkheid van een z.g. verplichten arbeidsdienst als middel ter bestrijding van de werkloosheid ?

ANTWOORD:

Arbeidsdienstplicht is, gelijk uit het boek van MALACHOWSKI, „Recht auf Arbeit und Arbeitspflicht” (1922), aan de hand van een historisch overzicht wordt aangetoond, geen aangelegenheid, welke beschouwd worden als een monopolie van het nationaal-socialisme. U denke aan de z.g. heerediensten. Zelfs de dienstplicht is een soort van arbeidsplicht. En om nog een ander voorbeeld, speciaal uit de praktijk hier te lande, te noemen, herinneren wij aan de persoonlijke diensten voor brandweer e. d. van art. 226 en 227 der Gemeentewet.

Het verschil tusschen de hier bedoelde vormen van arbeidsdienst en hetgeen men tegenwoordig in den regel onder arbeidsdienst verstaat ligt, als wij goed zien, hierin dat men eertijds met het opleggen van arbeidsplicht uitsluitend, of althans in hoofdzaak, op het oog had de arbeidsprestatie en de vrucht daarvan, terwijl men thans bedoelt de persoon van den dienstplichtige.

Bij de heerediensten ging het destijds allereerst om het tot stand te brengen werk, hetzij wegeaanleg, landarbeid of iets dergelijks. Bij den dienstplicht is het oogmerk landsdefensie. Bij den dienstplicht inzake brandweer beoogt men bestrijding van het brandgevaar. En zoo kan men voortgaan.

Doch de moderne arbeidsdienst stelt het resultaat van den arbeid, voor zoover dit buiten den persoon ligt, op den achtergrond. Hoofdzaak is de persoon en het belang dat voor hem persoonlijk of voor de gemeenschap bij zijn vorming door middel van den arbeidsdienst betrokken is.

Door die persoonlijke vorming poogt de arbeidsdienst te bereiken eensdeels een negatief resultaat, waarbij te denken valt aan afweer van de moreele en sociale nadeelen van lediggang, criminaliteit e.d.; anderdeels opvoeding in positieven zin, waarbij dan meer in het bijzonder gestreefd wordt naar vorming in de richting van een bepaalde levensbeschouwing, opvoeding ter versterking van de geestelijke en zedelijke weermacht van den Staat en opvoeding in het sociaal belang der gemeenschap, dit laatste dan in meer positieven zin bedoeld dan bij de bestrijding van lediggang enz.

Wanneer wij nu spreken van opvoeding in de richting van een bepaalde levensbeschouwing, dan denken wij daarbij uit den aard der zaak aan het nationaal-socialisme. Wie b.v. opslaat het geschrift van den officiëelen staatsrechtsleeraar van het nat. socialisme, OTTO KOELLREUTTER, Grundrisz der allgemeinen Staatslehre 1933, vindt daar op pag. 49 het volgende:

„Der nationale Rechtsstaat, der im Gegensatz zum liberalen Rechtsstaate die Jugend schon frühzeitig in die Bindungen von Volk und Staat bewusst hereinstellt, muss die Staatsbürgerschaft von der bloszen Staatsangehörigkeit unterscheiden und den Erwerb der ersteren an die volle Erfüllung der politischen Pflichten, vor allem der Arbeitsdienstpflicht und der Wehrpflicht knüpfen, Erst nach Erfüllung dieser Pflichten wird der Staatsangehörige des Völkischen Staates in feierliche Weise in den Genuss der Staatsbürgerschaft treten können. Er wird damit zum politischen Volkbürger.“

En verder zegt dezelfde schrijver bij een bespreking van het schoolvraagstuk (p. 259/260):

„Vor allem die ungeheure Bedeutung der Wehrmacht als Charakter und Lebensschule für die Jugend des Deutschen Volkes kann gar nicht hoch genug angeschlagen werden.

„Der neue deutsche Staat will diese Werte nicht nur wieder zum Leben erwecken, sondern neu ausbauen und festigen. Darin liegt die Bedeutung der Arbeitsdienstpflicht wie des Dienstes in der S. A. und S. S. für die Jugend des deutschen Volkes.

Der durch sie hindurchgegangene Volksgenosse ist politischer Soldat geworden und behält diese Prägung sein Leben lang” *).

Vergelijkt men nu met deze citaten par. 1, 3e alinea van de duitsche Rijksarbeitsdienstwet van 26 Jan. 1935, waarin gezegd wordt, dat de rijksarbeitsdienst de duitsche jeugd moet opvoeden „im Geiste des Nat.

*) Het cursiefgedrukte werd door den schrijver gespatieerd.

Sozialismus zur Volksgemeinschaft und zur Wahren Arbeitsauffassung", dan blijkt wel, dat in het Duitsche systeem een zeer wijdstrekkende opvoedkundige beteekenis aan den arbeidsdienstplicht wordt gehecht¹⁾.

Het behoeft geen betoog, dat een arbeidsplicht, opgevat in dezen zin, van a.r. zijde moet worden veroordeeld. En zulks niet alleen uit overweging, dat wij principiële bezwaren hebben tegen de nat. soc. levensbeschouwing; maar ook, omdat het naar a.r. beginsel niet behoort tot de roeping van de Overheid zich te belasten met de volksovoeding, hetzij van de jeugd, hetzij van de volwassenen, zelfs al zou deze opvoeding geschieden met inachtneming van beginselen, waartegen van a.r. zijde geen bezwaar bestaat. Wij laten daarbij natuurlijk buiten beschouwing exceptioneele gevallen, waarin de Overheid wegens een evident tekortschieten van ouders of andere betrekkingen zich noodgedwongen met de opvoeding van bepaalde kinderen of soms zelfs van volwassenen belasten moet.

Wanneer wij nu echter letten op den arbeidsplicht, voor zoover deze een beperkt doel, d. i. het militair belang van den Staat of slechts bestrijding der werkloosheid, nastreeft, kunnen wij ons niet bij voorbaat in beginsel tegenover de zaak stellen.

Het duidelijkst blijkt dit met betrekking tot den dienstplicht. En zelfs ook, wanneer men op grond van militaire overwegingen zou kunnen aantonen, dat aan den militairen dienstplicht zou moeten worden vastgeknoopt een verplichting tot zekere lichamelijke en geestelijke vorming van de jeugd ter voorbereiding van den eigenlijken militairen dienst, dan zouden wij ons daartegenover niet mogen stellen met absolute bezwaren. Natuurlijk zouden daartegen wel bezwaren rijzen. Wellicht zelfs in de huidige omstandigheden, nu pas weer de dienstplicht verzwaaard is, overwegende bezwaren. Doch wij zouden toch o. i. niet het standpunt mogen aanvaarden, dat — hoe ook de internationale verhoudingen zich zouden ontwikkelen en welke militaire argumenten er ook zouden worden aangevoerd, teneinde den eigenlijken dienstplicht met een socialen arbeidsplicht aan te vullen — onzerzijds steeds principiël verzet tegen deze zaak zou moeten worden geboden.

En wat wij hier opmerkten met betrekking tot den dienstplicht en zijn eventueel complement, geldt eigenlijk ook ten aanzien van arbeidsdienst, welke het karakter draagt van te-werkstelling van volwassen werkloozen *zonder dat daarbij voorzit de gedachte van sociale opvoeding*.

Wanneer wij nu goed zien, dan gaat het op het oogenblik niet allereerst om de vraag, hoe wij hebben te oordeelen over den Duitschen arbeidsdienst. Ten aanzien van dit punt zijn niet alleen alle antirevolutionairen eenstemmig. Maar er bestaat vermoedelijk zelfs eenheid van inzicht in deze negatieve richting tusschen alle andere partijen in ons land, voor zoover ze niet op den nat. soc. of fascistischen grondslag staan.

Ook de militaire kwestie is niet het eigenlijk actueel probleem.

Waar het op aankomt is de vraag, hoe wij staan ten opzichte van een arbeidsdienst *met beperkt sociaal paedagogisch doel*.

De voorstanders van een dergelijken arbeidsdienstplicht beroepen zich, in overeenstemming met hetgeen wij boven reeds opmerkten, ter verdediging van dezen arbeidsdienstplicht op een negatief en een positief voordeel.

Het negatief voordeel is, dat arbeidsdienstplicht strekt ter bestrijding van den lediggang en vooral ook van de misdaad, speciaal onder de jeugd.

Dit voordeel is zeker niet zonder beteekenis. Wanneer men b.v. acht slaat op de gegevens, die Dr. I. N. TH. DIEPENHORST Jr. in zijn onlangs verschenen artikel in Jan. en Febr.-nummer „Stemmen des Tijds” over de jeugdcriminaliteit en de ongebondenheid der jeugd meldt en wanneer men verder in aanmerking neemt, dat het voortreffelijke werk van de bestaande arbeidskampen slechts een deel van de jeugd ten goede komt, doch juist voor die elementen, waarvoor dit kampwerk wellicht het meest nuttig zou kunnen zijn, geen beteekenis heeft, dan rijst de vraag, of niet door middel van dwang van overheidswege meer dan tot dusver gedaan kan worden tot breideling van het voortwoekerende kwaad, hetwelk althans ten deele een gevolg schijnt van de langdurige en omvangrijke werkloosheid.

Intusschen is het van belang bij het beoordeelen van dit argument het volgende in het oog te houden.

Vooreerst dat de z.g. „ontworsteling” van de jeugd en de uitbreiding der criminaliteit zeker niet uitsluitend, ja zelfs niet in de eerste plaats, te wijten zijn aan de werkloosheid. Daarvoor zijn andere oorzaken aan te wijzen. En van die oorzaken noemen wij met name het lossen worden der zeden, speciaal onder den invloed van het op de spits gedreven streven naar bevrediging van allerlei individuele en materiële behoeften, onder den invloed ook van demoraliserende lectuur, waarbij wij niet alleen denken aan zoogenaamde ontspanningslectuur, maar ook aan lectuur van wetenschappelijk of quasi-wetenschappelijk karakter, gelijk de z.g. „wetenschappelijke” sexueele voorlichting en geschriften als die van LINDSEY, WIBAUT e.d. Voorts oefent, naar het ons voorkomt, ook de bioscoop een nadeeligen invloed, welke wel niet in cijfers is uit te drukken, maar niettemin een en menig oprecht destructieven factor vormt²⁾.

Wat betreft de volwassen werkloozen hier te lande wijzen wij er voorts op, dat bij de werkloozenzorg een praktijk gevolgd wordt, welke feitelijk goeddeels neerkomt op de toepassing van arbeidsplicht. Men denke hierbij aan de werkverschaffing. De werkverschaffing oefent een belangrijken controleerenden invloed en verplicht tot arbeiden. Want al staat er op weigering om deel te nemen aan een werkverschaffing geen gevangenisstraf of boete, de intrekking van steun, die daarvan het gevolg is, werkt minstens even klemmend.

Nu bedoelt men, wanneer men van arbeidsdienst spreekt, een veel

meer omvangrijke tewerkstelling dan de huidige werkverschaffing hier te lande. Doch, gesteld dat een zoodanige uitgebreide arbeidsdienst mogelijk en verantwoord ware, zou dan niet evenzeer mogelijk zijn behoud van de huidige regeling met uitbreiding van de werkverschaffingsobjecten op gelijken voet als bij het inrichten van een arbeidsdienst?

Intusschen kan men opmerken, dat uitbreiding van de werkverschaffing niet voorziet in de werkloosheid der jeugd. Ligt daarin nu een motief om arbeidsplicht voor de jeugd in te voeren? Inderdaad wordt die vraag hier te lande door sommigen bevestigend beantwoord. En ook wij zouden ons niet willen verzetten tegen zoodanigen arbeidsplicht voor jeugdigen, *mits men deze beperkt tot jeugdige personen, die niet alleen werkloos zijn, maar ook blijkens veroordeelingen of politierapporten een gevaar opleveren voor de goede zeden en de openbare orde.*

Men wil echter niet een speciale behandeling van een deel der jeugd. Zelfs wenscht men zich niet te beperken tot de werklooze jeugd. Men wenscht alle jeugdige personen zekeren arbeidsplicht op te leggen.

Het wil ons echter voorkomen, dat dit te ver gaat en dat dit — daargelaten nog paedagogische bezwaren — niet billijk zou zijn tegenover de jonge menschen, die zich door ijver en inspanning reeds spoedig een positie in het maatschappelijk leven hebben weten te verwerven.

Als *positief* argument voert men aan de omstandigheid, dat de verschillende godsdienstige en maatschappelijke richtingen in ons land een al te zeer op zich zelf staande kring vormen en dat het in nationaal en sociaal belang wenschelijk moet worden geacht, dat deze richtingen meer contact met elkander hebben.

Bij dit argument komt echter de nat. socialistische beschouwing om den hoek kijken. Men moge dan de nat. socialistische doelstelling verwerpen, in beginsel wordt toch aan de Overheid de taak toegewezen om met dwangmaatregelen de godsdienstige en zedelijke volksontwikkeling in een bepaalde richting te leiden. En hiertegen richt zich het antirevolutionair beginsel, hetwelk opkomt tegen rechtstreeksche overheidsbemoeiing op dit terrein en voor de eerbiediging van de roeping van de kerken, de gezinnen, de scholen en van andere maatschappelijke instellingen.

En ook afgezien daarvan, lijkt ons dit argument niet acceptabel. Want komt er een arbeidsplicht, welke althans alle jeugdige personen omvat, dan zal deze arbeidsplicht toch reeds uit hoofde van financiële overwegingen niet veel meer dan een korten diensttijd kunnen eischen. En het lijkt ons uitgesloten, dat men door een kortstondig verblijf in een kamp een onderling contact tusschen de verschillende richtingen tot standbrengt, waardoor een wezenlijk nationaal en sociaal belang wordt gediend. Vooral, wanneer men ter tegemoetkoming aan principiële bezwaren, welke rijzen tegen een z.g. eenheidskamp, waarin personen van allerlei richting dooreengemengd zijn, de

zaak aldus zou gaan organiseren, dat de verschillende richtingen in afzonderlijke barakken worden ondergebracht en alleen bij het verrichten van arbeid en bij het volgen van technische cursussen met elkander contact zouden hebben.

Tegenover de argumenten van de voorstanders valt nog inzonderheid op enkele bezwaren te wijzen.

Reeds werd in den loop der jaren hier te lande heel wat ten behoeve van jeugdigen werkloozen verricht. Niet alleen werd door een groot aantal plaatselijke comité's met steun van overheidswege zorg gedragen voor centrale werkplaatsen, plaatselijke werkverschaffingsobjecten e.d. Maar ook werd op ruime schaal het z.g. kampwerk ter hand genomen.

Van protestantsche zijde heeft men in 1932 op initiatief van den Raad der Nederlandsche kerken een Centrale voor Werkloozenzorg opgericht.

En deze Centrale slaagde er in de noodige werkobjecten en vrijwillige bijdragen bijeen te brengen, zoodat in Mei 1935 het kamp „t Wijde veld” te Ede kon worden geopend. Een tweede kamp volgde in Juli 1935 te Roekanje („De Schaapskooy”). Het derde en vierde kamp werd in September d.a.v. te Bussum („Gooiland”) en Ommen („Eerde”) gesticht. De twee volgende kampen waren die in Roden en Gaasterland. Ze werden van plaatselijke comité's overgenomen en daarna vergroot. Nog hetzelfde jaar verrees het kamp in Rumpen, waar de jongens, tezamen met die van een R.K. kamp werkten op daarvoor beschikbaar gestelde terreinen van de Staatsmijnen en van de mijn „Hendrik”. Voor de Zeeuwsche werklooze jeugd werd in Mei 1936 een kamp gevestigd in de boschwachterij Chaam. Voor de jongeren van vrijzinnig protestantsche huizen werd kort daarna een kamp gesticht te Beekbergen („De Kuil”), zoodat voor de prot. chr. jeugd van nagenoeg alle deelen van ons land werkkampen geopend zijn.

Groote bedragen werden daarvoor, dank zij vrijwillige offervaardigheid bijeengebracht. En een vierhonderd plaatselijke comité's zorgen voor het bijeenbrengen van de gelden en voor de propaganda ten behoeve van de kampen onder de werklooze jeugd.³⁾

Het gevaar nu dreigt, dat door invoering van arbeidsplicht de tot dusver reeds bereikte resultaten met betrekking tot het kampwerk goeddeels zullen worden ongedaan gemaakt. Want ook al zou men de huidige kampen laten voortbestaan en ze niet door z.g. „eenheidskampen”, al of niet met afzonderlijke barakken vervangen, dan is toch te duchten dat arbeidsplicht het kampwerk zou denatureeren.

Wij bedoelen het volgende.

Het kampwerk staat op het oogenblik op den grondslag der vrijwilligheid. Hiervan is een zekere natuurlijke schifting het gevolg. Arbeidsplicht zal echter noodwendig tengevolge hebben, dat tal van elementen in de kampen worden opgenomen van wie een desorganiseerende invloed uitgaat. Wil men dien invloed beteugelen, dan zal de discipline

versterkt en de inrichting gereorganiseerd moeten worden. En het kan niet anders, of dit zal de geestesgesteldheid in de kampen sterk wijzigen.

Voorts denke men niet licht over het bezwaar, dat de ouders ten gevolge van den verplichten arbeidsdienst zouden worden gedwongen hun kinderen langeren of korteren tijd verblijf te doen houden in een kamp, waartegen zij op godsdienstige of zedelijke gronden overwegend bezwaar hebben. En niet overal kan men werkobjecten vinden. De kampen zullen dientengevolge vaak op grooten afstand van de ouderlijke woning gelegen zijn, waardoor dit bezwaar nog meer wordt geaccentueerd.

Ook met het oog op het werk der jeugdverenigingen en andere sociale organisaties belooft de verplichte arbeidsdienst weinig goeds. Men wenschd nauwer contact tusschen de verschillende richtingen. Doch gevaar dreigt, dat het gedwongen contact schade zal toebrengen aan de jeugdvorming door de christelijke organisaties zonder dat de buiten die organisaties staande jeugd daarvan het minste profijt zal hebben ⁴⁾.

De Nederlandsche volksaard is wars van dwang. Vooral waar deze dwang wordt in dienst gesteld van opvoeding in de richting van een zoogenaamde volkseenheid. Wil men een andere volkseenheid dan de organische eenheid, welke zich ondanks — ja juist als gevolg — van de godsdienstige en cultureele verscheidenheid in ons volksleven openbaart, dan zal men den weg moeten kiezen, welke ook Duitschland gekozen heeft, dat is, het met dwang propageeren van bepaalde beginselen als grondslag van een nieuwe „Eenheidsstaat” met vernietiging van alle rechten en vrijheden. In dat kader past een verplichte arbeidsdienst. Doch zulk een eenheidsstreven is niet op zijn plaats in ons land, waar de vrijheid van godsdienst en opvoeding nog als een heilig goed ge waarborgd is en dwang tegen het volkskarakter indruischt ⁴⁾.

Bovendien mogen niet worden onderschat de financiële conseqwenties van een algemeenen arbeidsplicht. Want ook al zou deze beperkt worden tot de jeugdige personen, de te verwachten toeneming der financiële lasten zal toch waarschijnlijk van dien aard zijn, dat ze voor den Staat en de gemeenten onaanvaardbaar zijn. En nevens dit financiële bezwaar rijst nog bovendien het economisch bezwaar, dat men aan het bedrijfsleven schade toebrengt, wanneer men aan den verlengden dienstplicht nu nog bovendien vastknoopt een arbeidsplicht, welke een tijdlang de beste arbeidskrachten aan de bedrijven onttrekt. Juist omdat de bedrijfsteknik zekere geschooldheid eischt en het aantal geschoolde krachten in ons land, althans in verschillende bedrijven, te gering is, mag o.i. dit bezwaar niet worden onderschat.

O.i. behoort de deelneming aan kampen, ontwikkelingscursussen e.d., daargelaten nu de misdadige jeugd, vrijwillig te blijven. Wel is het van belang, dat de propaganda voor vrijwillige deelneming aan kampementen bevorderd wordt. O.a. ook onder de werkgevers, teneinde hen te bewegen bij het aanstellen van personeel rekening te houden met het feit of een jongeman zich al dan niet met kampwerk heeft bezig ge-

houden. En voorts verdient met name de aandacht het bevorderen van deelneming aan kampwerk door z. g. intellectueele jongeren, waarbij met name ook te denken valt aan de talrijke jeugdige theologen, voor wie voorshand geen arbeidsveld te vinden is. N.

1) Behalve in Duitschland vindt men ook een *verplichten* arbeidsdienst in Bulgarije en Roemenië. In Oostenrijk en Polen, en, in zeer beperkten vorm, ook in Zweden, Hongarije en Engeland bestaat een *vrijwillige* arbeidsdienst. Als zoodanig zou men ook de kamparbeid en de cursussen van werkloozen hier te lande kunnen beschouwen.

2) Men zie over het verband tusschen werkloosheid en misdaad het artikel van Mr J. E. EVERTS-GODDARD in het *Tijdschrift voor Strafrecht*, 4e afl. 1937, blz. 362 v.v. Op grond van uitvoerig statistisch materiaal komt deze tot de conclusie, dat als crimogene factor de werkloosheid op zichzelf *niet* moet worden overschat.

3) Men zie over dit kampwerk o.a. het blad van de Centrale „Raad en Daad” (Bureau Stadhouderslaan 43-45, Utrecht). Voorts de publicatie van de Centrale „Arbeiderskans in arbeidersnood”, het bekende boek van Mr. W. J. VAN BALEN, „Het werkende land” en het in 1935 verschenen verzamelwerk, „Jeugd en kampwerk”, uitgave N. C. S. V.

4) Minister ROMME liet zich in de Tweede Kamer in antwoord op de waarschuwing van den heer Amelink tegen verplichten arbeidsdienst op 1 Dec. 1937 als volgt uit:

„In de tweede plaats is een opmerking gemaakt, die eigenlijk het Departement van Sociale Zaken niet in het bijzonder aangaat. Intusschen is het volkomen begrijpelijk, dat de opmerking is gemaakt. Ik doel op hetgeen is gezegd over den verplichten arbeidsdienst. Over dien verplichten arbeidsdienst is immers gesproken met betrekking tot de geheele jeugd. De geachte afgevaardigde de heer Amelink heeft zijn aandacht er aan gewijd en de heer Woudenberg heeft een getuigenis te dezen aanzien afgelegd. Waar dit betreft de opvoeding van de jeugd, meen ik dat deze aangelegenheid meer in het bijzonder thuishoort bij mijn ambtgenoot van Onderwijs, K. en W.

Intusschen zij het mij veroorloofd, hieromtrent twee korte opmerkingen te maken. Op de eerste plaats, dat naar mijn meening bij de opvoeding van de jeugd, ook wanneer zij de school heeft verlaten, elke deugdelijke poging tot overbrugging van sociale tegenstellingen behoort te worden toegejuicht.

Maar dan voeg ik daaraan onmiddellijk als tweede opmerking toe, dat wie bij die pogingen, bewust of onbewust, er naar streeft om voor de jeugd, die de school verlaten heeft, op een ander plan een nieuwen schoolstrijd te openen, die bewust of onbewust er naar streeft, op dat andere plan inbreuk te maken op het primaire recht en den primairen plicht van de ouders tot opvoeding van hun kinderen, dat al dezulken deze Regeering tegen zich zullen vinden”.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Het rechtskarakter der ambtenaarsverhouding door W. P. BERGHUIS, Amsterdam, H. J. Paris, 1937.

Dit proefschrift draagt een rechtsphilosophisch karakter. De schrijver geeft slechts een zeer beknopte uiteenzetting van het ambtenarenrecht, geldend hier te lande en in het buitenland. Zijn eigenlijke thema is de vraag, hoe de ambtenaarsverhouding *jure constituendo* behoort te worden beschouwd.

Vandaar dat hij een — o.i. niet in alle opzichten geslaagde — begripsomschrijving van ambt en ambtenaar pooft te geven en critiek levert op de opvattingen dienaangaande van anderen.

En aangezien de schrijver als een der elementen van zijn ambtenaarsbegrip beschouwt het behooren van het ambt of de taak der ambtenaar tot de taak van de Overheid, laat hij aan zijn studie voorafgaan een uitvoerige inleiding, waarin hij aan de hand van antirevolutionaire schrijvers het karakter en de begrenzing van de overheidstaak pooft aan te geven.

Na op die wijze een eigen oordeel omtrent het begrip ambtenaar te hebben gevormd onderzoekt hij vervolgens de rechtspositie, waarbij hij aan een uiteenzetting van eigen meening een kritische bespreking van de privaatrechtelijke en publiekrechtelijke theorieën (o. a. van LABAND, MAYER en JELLINEK) laat voorafgaan. Daarna komt de vraag aan de orde, wie er nu eigenlijk, getoetst aan eigen opvatting omtrent het begrip, ambtenaar zijn. In een slothoofdstuk wordt nog het vraagstuk van de „revolutionaire” ambtenaren behandeld.

Naar haar opzet is deze studie o. i. voortreffelijk. Over de waarde van dergelijke uiteraard min of meer abstracte bespiegelingen kan men van meening verschillen. O. i., zijn ze in elk geval instructief. En al achten wij schrijvers onderscheidingen en opvattingen soms gekunsteld en niet aanvaardbaar (zoo b.v. die inzake het verschil tusschen het gezag van de Overheid en dat van den ambtenaar en de opvatting van de ambtenaarsverhouding als een „trouwverbond”), dit weerhoudt ons toch niet den schrijver hulde te brengen voor zijn werk.

Neugestaltung der Handelspolitik, Wege zu einem inter-europäischen Präferenzsystem von Dr. LOUISE SOMMER, Privatdozent a.s. Univ. Genf, Osterreichischer Wirtschaftsverlag, Wien, 1935.

Dit boek strookt insoover weinig met den geest van den tijd, dat het bepleit een volstrekt losmaken van de internationale handelsrelaties tusschen de staten en de politiek. Want het ziet er voorshands nog niet naar uit, dat op dit terrein, zooals de schrijfster wenscht, de „Staatsraison” zal worden uitgeschakeld en de „Wirtschaftsraison” de alleenheerschappij zal verkrijgen. Immers de rol, welke heden ten dage politieke factoren als de machtsvraag, het defensiebelang, het nationaliteitsgevoel e.d. spelen, bij het regelen der internationale handelsbetrekkingen, is van dien aard, dat we verder dan ooit van dit „ideaal” verwijderd schijnen.

Intusschen ligt de actualiteit van het door haar behandelde vraagstuk voor de schrijfster blijkbaar in haar uitgangspunt, dat n.l. het liberalisme tot het verleden behoort en evenzoo de vrijhandel en de daarmee verbandhoudende meerbegunstigingsclausule, welke laatste „de geheele gelijkheidsideologie van het liberalisme tot uitdrukking brengt”.

Het eerste deel van het boek is geheel gewijd aan een betoog, dat, hoewel van beschrijvend karakter, in wezen toch een doorloopende bestrijding van de meestbegünstiging beteekent. De argumenten zijn deels van algemeen politiek aard. Deels dragen zij een handelspolitiek- of economisch karakter. Voorts wordt ook op de praktijk een beroep gedaan, waar de schrijfster in het plan van BRIAND, TARDIEU, de verdragen van Ottawa en Ouchy e. a. de eerste lichtstralen bespeurt van de dageraad van de idee der preferentie, waarover het tweede deel van het boek handelt.

Wat de politieke argumenten betreft, valt op te merken, dat de schrijfster in haar ijver om de z.g. pariteitsgedachte in de economische politiek van den Volkenbond te treffen, op hoogst oppervlakkige wijze schrijvers als TROELTSCH en JELLINEK napraat en de Calvinistische opvatting van gelijkheid der geloovigen als kinderen Gods min of meer vereenzelvigt met het gelijkheidsbeginsel der Fransche revolutie.

Het preferentiesysteem, hetwelk Dr. S. voorstaat, komt in hoofdzaak neer op een min of meer automatische regeling der handelstarieven ten gunste van een bepaald land of bepaalde landen in verband met de cijfers van den invoer van producten uit die landen. Langs dien weg zou de tariefbegünstiging „het resultaat en de spontane weerslag” worden van „een zich in de cijfers der handelsstatistiek weerspiegelende intensiteit van het internationale verkeer”.

Politieke invloeden laten zich echter gemakkelijker in theorie dan in praktijk uitschakelen. En ook, daargelaten de politiek, staat te vreezen, dat dit systeem zou leiden tot een verstarring van het internationaal economisch leven, waardoor de welvaart in sterke mate zou worden geschaad.

N.

Het Geweten, door Dr P. PRINS, Uitg. N.V. W.D. Meinema, Delft, 1937.

Wie van nabij weet, van hoeveel volhardenden ijver dit academisch proefschrift de vrucht is, zal reeds uit dien hoofde met de grootste belangstelling van den inhoud ervan kennis willen nemen.

Het werk is in drie deelen verdeeld. Het eerste geeft uitvoerige exegese van tallooze Schriftuurplaatsen, die van belang zijn voor de kennis van de gewetensleer.

Nadat in het tweede deel patres en apologeten, middeleeuwen en thomisten de revue hebben gepasseerd, geeft de schr. een uiteenzetting van de gewetensopvatting bij de reformatoren; vervolgens staat hij stil bij AMESIUS en latere „oude schrijvers”, om dan via het ethische en dialectische type een 70 bladzijden te wijden aan het gereformeerde type in den nieuweren tijd.

Dit gedeelte, tezamen met het derde stuk van het proefschrift, is voor den niet-theoloog wellicht het belangwekkendst.

Gaarne hadden wij gezien, dat de schr. „de onklarheid inzake de kwestie Staat en geweten” (blz. 459) voor ons wat meer had opgehelderd. Wellicht zou een ietwat bredere bespreking van art. 4 onder letter *e* van het A. R. beginselprogram hier perspectieven hebben kunnen openen, temeer daar dit artikel eerst in 1916 en later in 1934 aanmerkelijk is gewijzigd, hetgeen de schr. onvermeld laat.

Voor al, wanneer over concrete kwesties gehandeld wordt, waarbij het vraagstuk van de verhouding van overheid en geweten in zijn volle gewicht op ons drukt, zouden wij een bredere beschouwing wel zeer op prijs hebben gesteld. Is dit teveel gevraagd, en verliezen wij bij het kenbaar maken van dezen wensch uit het oog, dat wij een theologische en geen juridische dissertatie bespreken? Wij meenen, dat deze wensch reden van bestaan heeft, vooral omdat de jurist ten dezen voorlichting van theologen zoozeer behoeft. Maar dan verlangt hij ook, dat de theoloog ruimschoots kennis neemt van der juristen opvatting. Het verwijt op blz. 457, dat men van A. R. zijde zich telkens blijft beroepen op de consciëntie in stede van zich te beroepen op Gods Woord en wet, zou wellicht iets anders hebben geluid, wanneer Dr. P. de voortreffelijke rede van ANEMA bij de behandeling van het ontwerp Dienstweigeringswet had weergegeven (Hand. I Kamer 1922—'23, blz. 1009 v.v.).

Dr. PRINS betoogt, dat onder christenen het beroep op het geweten veel meer moet worden nagelaten dan ergens elders. Hij acht het in strijd met de Gereformeerde theologie, mee te doen met de vereering van het geweten, alsof dit steeds moet worden ontzien en geëerbiedigd; alsof het hooger zou staan dan de wetten des lands. Het geweten is een negatief begrip. Het mag mitsdien volgens den schr. nooit aangewend worden om er positief uit af te leiden, wat wij mogen en moeten doen en welke rechten de onderdaan eventueel zou hebben tegenover de overheid. De

H. Schrift, de bijzondere openbaring Gods, gaat altijd boven het geweten uit. En daarom moet het geweten zich onderwerpen aan Gods Woord, en ook aan de overheid (omdat de Schrift zich in duidelijke bewoordingen uitlaat over de gehoorzaamheid der onderdanen aan de overheid) zoolang deze niet iets doet, dat positief tegen het Woord Gods ingaat.

Wij onderschrijven deze opvattingen van Dr PRINS. Maar . . . de vragen van practisch staatsbeleid zijn daarmee nog allerminst opgelost. Immers, zoowel de grondwet (art. 183) als de wetten des lands opereeren blijkbaar met een gansch ander gewetensbegrip, dan hierboven in het kort werd weergegeven. Als de sch. ons nu voorhoudt, dat het hoog tijd wordt te breken met „de verkeerde opvattingen van KUYPERS gewetensleer”, is dan — zoo zouden wij belangstellend willen vragen — de consequentie daarvan niet, dat zoowel in de Grondwet als in de andere wetten, waarin het woord „geweten” gebezigd wordt, daarvoor een andere redactie gekozen wordt?

Of, anders gezegd, hoe moet de Overheid in de practijk nu werken met de boven omschreven gereformeerde gewetensleer?

Het komt mij voor, dat Dr PRINS zelf ook eenigermate met deze moeilijkheid heeft gezeten. Een zijner stellingen wil eenige theologen, waaronder leden van den Raad van Leger- en Vlootpredikanten zien toegevoegd aan de Commissie, die krachtens de Dienstweigeringswet den Minister adviseert ter zake van gewetensbezwaren. Welnu, daaruit hebben wij afgeleid, dat de schr. — geheel in de lijn van zijn betoog — aan de theologie een belangrijke taak wil toebetrouwen bij de beantwoording van de vraag, of in een bepaald geval het beroep op het geweten acceptabel is. Maar voor zoover wij kunnen zien, zou de gereformeerde gewetensopvatting alleen dan daarmee gebaat zijn, indien een gereformeerde Minister van Defensie ook inderdaad het advies van de in meerderheid gereformeerde commissie zou opvolgen.

Wij stellen deze vragen niet, om daardoor critiek te oefenen op PRINS' conceptie. Integendeel, gelijk gezegd, komt zij ons juist voor. Het zijn slechts vragen, die voortkomen uit belangstelling voor een buitengewoon interessant vraagstuk, waarvoor, gelijk PRINS dezer dagen zelf schreef in het Orgaan van de A. R. J. A., het laatste woord nog wel niet gesproken zal zijn. Ook niet binnen het kader van onze eigen A. R. partij.

Waar intusschen de kwestie ongetwijfeld de belangstelling van zeer velen heeft, zouden wij een verkorte, gepopulariseerde uitgave van dit werk van veel waarde achten. Een boek van 600 blz. als dit is niet geschikt voor de massa. Dr. PRINS bevredigt veler verlangens, door over dit vraagstuk een kleiner werk te schrijven, waarin breeder ingegaan wordt op tal van practische kwesties, zooals hij er zelf reeds enkele beantwoord heeft in de zoeven bedoelde A. R. J. A.-schets.

Het wetenschappelijk fundament is gelegd. Wij kunnen daarvoor slechts dankbaar zijn. De schr., die nu A gezegd heeft, moet ook B zeggen. Hij zal daardoor velen aan zich verplichten.

C. B.

OVER DEN GRONDSLAG VOOR ONZE STAATKUNDE EEN TERUGBLIK

DOOR

J. SCHOUTEN.

Aan de mogelijkheid, dat de geschiedschrijver straks onzen tijd zal rangschikken onder de „rustige tijden”, behoeft niet te worden gedacht.

Rustige tijden worden gekenmerkt door eene kalme, geleidelijke ontwikkeling in eene richting, welke geene sterke spanningen veroorzaakt, omdat er weinig bezwaren tegen rijzen.

Onze tijd is bij uitstek onrustig. De onrust treedt wel niet elken dag naar buiten, maar zij is dagelijks werkzaam en beheerscht in menig opzicht de geesten. Zij wordt telkens in hevige mate zichtbaar, en ontaardt zich in gebeurtenissen, welke bliksemsnel hare voltooiing bereiken, zoodat het leven veelvuldig en plotseling wordt geplaatst voor voldongen feiten van ingrijpende beteekenis. Het aantal van zulke gebeurtenissen is de laatste jaren zoo talrijk, dat er voor het verstaan daarvan vaak geene gelegenheid kan worden gevonden. De eene is nog niet achter den rug, of de andere doet reeds hare intrede. Die snelle levensgang benauwt en belaagt. Zij stelt voor groote moeilijkheden, ernstige bezwaren en gevaren.

Een der vele bezwaren is dit, dat de kennis van hetgeen geschiedt niet kan beklijven, en deswege door velen spoedig wordt vergeten. Het inzicht, met name in het verband tusschen de opeenvolgende gebeurtenissen, ondervindt daarvan de nadeelige gevolgen. Het wordt oppervlakkig en vluchtig; het gaat gapingen vertoonen. Bepaalde zaken en gebeurtenissen raken geheel in het vergeetboek, omdat er andere zijn, welke beslag leggen op de belangstelling en de aandacht.

De toestanden en verhoudingen, de schokkende veranderingen in het buitenland vragen in den tegenwoordigen tijd zooveel van ons

denken, dat de binnenlandsche ontwikkeling geene plaats meer heeft in het centrum van ons leven. Het gebeuren van het laatste jaar op nationaal staatkundig terrein dreigt uit de herinnering van velen te worden verdrongen.

Met het oog op een en ander kan het wellicht nuttig zijn eens terug te blikken in de jongste politieke geschiedenis te onzent.

* * *

Op 24 Juni van het vorige jaar is het vierde Kabinet-COLIJN opgetreden. De Kamers waren op reces. Eene interpellatie over de oplossing, welke aan de Kabinetscrisis was gegeven, werd niet aangevraagd. Het Kabinet zelf had blijkbaar geene reden om tusschentijds eenige inlichtingen te geven over zijn optreden en over het Regeeringsprogram. Dientengevolge duurde het tot den derden Dinsdag in September, welke ditmaal op den laatst mogelijken datum, n.l. 21 September, viel, eer mededeelingen over het Regeeringsbeleid werden gedaan.

Dit vormde intusschen geen beletsel voor uitvoerige persbeschouwingen over de Kabinetsformatie. Reeds tijdens de periode, waarin Dr. COLIJN onderzocht, of hij de opdracht van H. M. de Koningin tot vorming van een Kabinet ten uitvoer zou kunnen brengen, is daarover veel geschreven. Behalve de normale belangstelling voor eene Kabinetscrisis, en voor hetgeen wordt gedaan om haar op te lossen, hebben hiertoe voornamelijk twee omstandigheden bijgedragen. De eerste betrof het karakter en de samenstelling van de Kabinetten-COLIJN, opgetreden op 26 Mei 1933 en op 31 Juli 1935. De tweede hield nauw verband met de meening van Dr. COLIJN over het Regeeringsbeleid voor de toekomst, uitgesproken vóór de verkiezingen van verleden jaar in de beide Kamers der Staten-Generaal.

In 1933 heeft Dr. COLIJN, nadat zijne poging tot vorming van een parlementair Kabinet, met medewerking van de Roomsch-Katholieken, Anti-revolutionairen, Christelijk-historischen, Liberalen en Vrijzinnig-Democraten, was mislukt, een „Crisiskabinet” geformeerd, dat bekend staat als een Kabinet op breede basis, omdat het samengesteld was uit mannen, behoorende tot de vijf genoemde politieke richtingen, en deze samenstelling vanzelfsprekend van invloed was geweest op den grondslag voor de Regeeringspolitiek. De buitengewone omstandig-

heden van dien tijd en de in verband daarmee aan de Regeering gestelde taak hebben hem naar deze oplossing doen grijpen.

Op 31 Mei 1933 heeft Dr. COLIJN, achtereenvolgens in de Tweede en in de Eerste Kamer, eene Regeeringsverklaring afgelegd, waaraan wij het volgende ontleenen:

„De Regeering doet een ernstig beroep op de medewerking der Staten-Generaal. De hachelijke toestand van ons volk eischt eendracht van allen om het door de moeilijkheden, die zich voordoen en die nog te wachten zijn, heen te helpen.

De Regeering ziet in de Christelijke volksaspiraties, die gelukkig een sterk en bestendig element in ons volksleven vormen, een bron van kracht. De erkenning daarvan zal spreken uit haar beleid. Zij zal echter het toespitsen van politieke en geestelijke tegenstellingen, ter wille van de noodzakelijke eendracht, vermijden”.¹⁾

In zijne beantwoording van het debat, dat over deze verklaring op 1 en 2 Juni daaraan volgende in de Tweede Kamer heeft plaats gehad, zeide Dr. COLIJN, ter rechtvaardiging van den grondslag en de samenstelling van het door hem gevormde Kabinet, o.m. dit:

„Maar wat hebben wij gedaan? Wij hebben ter wille van den nood van ons land ons bereid verklaard om saam te werken met anderen, die daartoe óók bereid waren. Bij alle verschil in levensvisie hebben wij ons vereenigd tot een gezamenlijken arbeid, die verricht *moest* worden en die, naar mijn vaste overtuiging, op geen enkele andere manier verricht *kon* worden. Wij achten dat geen bijzondere verdienste, omdat wij het zien als plicht, maar wij achten het evenmin een verdienstelijk werk zich te vermeien in tegenstellingen, die in deze constellatie zoo gemakkelijk te vinden zijn, ja, die voor het grijpen liggen, maar die zonder eenige werkelijke beteekenis zijn voor de omstandigheden, zooals die door den nood van den tijd thans aan ons opgedrongen zijn. De grootere tegenstellingen, de diepere levenstegenstellingen moeten blijven rusten bij dit reddingswerk”.²⁾

Sommigen konden, alhoewel zij het Kabinet zeiden te steunen, zich in deze opvatting niet vinden. Zoodra de samenstelling van het Kabinet bekend was geworden, ging een deel van de vrijzinnige pers er toe over daaruit conclusies af te leiden, welke geheel in strijd waren met het doel, dat aan Dr. COLIJN voor oogen stond. Uit de beschouwingen, waarmede van die zijde het Kabinet was verwelkomd, bleek, dat men het vooral met sympathie begroette, omdat men in het optreden daar-

van het einde zag van de principiële tegenstellingen, welke de partij-groepering en de staatkundige verhoudingen te onzent beheerschten, en den overgang naar een nieuw tijdvak, waarin het aloude vrijzinnige principe, gehuld in een bij den gewijzigden toestand passend gewaad, de staatkunde zou gaan bepalen. En zoo men dit al niet positief stelde, liet men toch zeer duidelijk uitkomen, dat men het aantrekkelijke der formatie gelegen achtte in de kans, dat zij daartoe zou voeren.

Zelfs een lid van het Kabinet, Mr. H. P. MARCHANT, destijds de leider van de vrijzinnig-democraten, heeft het zitting nemen van hem, en van Mr. P. J. OUD, in het Ministerie o.a. op dezen grond verdedigd. Hij schreef in *De Vrijzinnig Democraat*: „In de tweede plaats moge het voor onze partij een voldoening zijn, dat eindelijk een proef wordt genomen met de samenwerking van rechter- en linkerzijde in één Kabinet, met het doel om deze positie blijvend te maken, zij het dan later in een bepaalde politieke richting.”

Deze gedachten werden ook uitgesproken in het Kamerdebat over de Regeeringsverklaring van 31 Mei 1933. Met name Mr. A. M. JOEKES heeft ze bij die gelegenheid vertolkt. Hij zeide o.m.: „Onder deze omstandigheden achten wij het verheugend, dat bij het verrichten van het zoo moeilijke werk de ban is gebroken, waarin gedurende vele jaren ons staatkundig leven is besloten geweest, der tegenstelling tusschen de belijdende en niet belijdende partijen. De belijdenis, onderling trouwens zeer verschillend, van de kerkelijke groepen in Nederland moge voor het individueele leven der betrokkenen en voor het onderhouden van een band in gemeenschappelijk beleden ootmoed van het hoogste belang zijn, zij geeft, bij de eerbiediging, die zij nagenoeg algemeen in ons land vindt, geen richtsnoer voor het in de groote staatkundige en economische vragen te volgen beleid. . . . Ook onzerzijds wordt erkend, dat de Christelijke volksaspiraties een bestendig element vormen in ons volksleven en een bron van kracht zijn, doch dan genomen in den ruimsten zin, zonder de Christelijke aspiraties te binden aan bepaalde vormen, in den zin dus, waarin de Lageronderwijswet sinds tientallen jaren als doel aanduidt van het onderwijs, zoowel openbaar als bijzonder, de opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden”. 3)

In antwoord op de critiek, welke de heer Ir. J. W. ALBARDA had geoefend op het onderschrijven, door de twee vrijzinnig-democratische Ministers, van hetgeen de Regeeringsverklaring bevatte inzake de

Christelijke volksaspiraties, vroeg hij dezen: „Of hij zou wenschen, dat die onzalige splitsing tusschen de groepen, die bekennen te behooren tot kerkelijke groepen en andere, die niet als zoodanige groepen in het openbare en politieke leven wilen optreden, dat die antithese tot in het oneindige zou worden in stand gehouden?“, daaraan toevoegende: „Indien men dat niet wil, dan moet men ter zake van de religie juist zich zoodanig uiten, dat de verschillende groepen daarmede instemming kunnen betuigen“. 4)

De heer Jhr. Mr. D. J. DE GEER en schrijver dezes hebben niet nagelaten in hetzelfde debat aanstonds positie te kiezen tegen deze verdediging van de Kabinetsformatie, en deze uitlegging van hetgeen de Regeeringsverklaring bevatte inzake de Christelijke volksaspiraties en het niet toespitsen van politieke en geestelijke tegenstellingen. Zij onderkenden daarin eene poging om aan de Kabinetsformatie stof te ontleenen voor een aanval op de Christelijke politieke partijen, en oordeelden dat geheel in strijd met den opzet en de doelstelling van den Kabinetsformateur. Zij zagen daarin eene uitholling van de verklaring der Regeering betreffende de Christelijke volksaspiraties, eene toespitsing van de principiële tegenstellingen, welke de Regeering juist wenschte te voorkomen, en — indien men op dezen weg voortging — eene ondermijning, althans eene verzwakking, van het Kabinet.

Na de parlementaire discussie over de Regeeringsverklaring van 31 Mei 1933 is men van vrijzinnige zijde voorzichtiger geworden. Aan de Kabinetsformatie, en aan den gekozen grondslag voor het Regeeringsbeleid, werden in de publieke gedachtenwisseling niet dikwijls meer de consequenties van verre strekking verbonden, welke in het vorenstaande zijn gesignaleerd. Toch bleven zij in de gedachten voortleven. Dit bleek in het najaar van 1936. De algemeene beschouwingen over de Rijksbegrooting dragen in het laatste jaar eener parlementaire periode altijd een ietwat bijzonder karakter. Dan pleegt men, in verband met de komende verkiezingen, de balans van de bewindvoering op te maken, aandacht te geven aan de mogelijkheden, welke de politieke constellatie biedt, en zijne wenschen met betrekking tot het toekomstige Regeeringsbeleid te uiten.

In het Voorloopig Verslag over hoofdstuk I van de Rijksbegrooting hadden verschillende groepen als hare meening te kennen gegeven, dat gestreefd moest worden naar eene samenwerking op positief Christe-

lijken grondslag. Daartegen kwam de geheele „linkerzijde” in verzet. De heer Ir. J. W. ALBARDA achtte het uitgesloten, dat de drie Christelijke partijen bij de stembus eene meerderheid zouden behalen. Hij zeide letterlijk: „De tijd is voorbij, dat de drie groote Christelijke partijen in Nederland op een meerderheid konden rekenen; zij kunnen tegenwoordig zelfs niet meer op een meerderheid hopen”.⁵⁾ Doch daargelaten of zij eene meerderheid van voldoende sterkte zouden verkrijgen, bood herstel van de samenwerking tusschen deze partijen z.i. geen uitzicht op een vruchtbaar politiek beleid. Daarvoor ontbrak het haar aan genoegzame eenheid van opvatting, zoowel op geloofsgebied als op het terrein van de economische en sociale aangelegenheden. Een heel betoog werd gegeven ten bewijze van de stelling: „nooit zijn de tegenstellingen grooter dan juist dan, als men streeft naar specifiek Christelijke politiek.”⁶⁾ De liberalen en vrijzinnig-democraten waren het daarmee eens.

De woordvoerder der liberalen, Dr. S. E. B. BIEREMA, vatte, na gewezen te hebben op de ernstige verdeeldheid bij de Christelijke politieke partijen over de groote principiële en practische vraagstukken, zijne wenschen betreffende de „toekomstige Regeeringsformatie” aldus saam:

„Ik heb geen bezwaar tegen een politiek op den grondslag eener positief-Christelijke levens- en wereldbeschouwing. Integendeel, dat heeft onze volledige instemming, mits daarbij gedacht wordt aan alle Christelijke belijdenissen.

„Waar ik bezwaar tegen heb, dat is de vroegere, coalitie-politiek, omdat die berustte op een onwaarachtige scheiding van ons volk, een politiek, die berustte op de antithese, die een miskennis inhield van de godsdienstige gevoelens van niet geringe groepen der bevolking.

„Blijkens het Voorloopig Verslag schijnt men in sommige groepen met een zekeren weemoed terug te verlangen naar de oude coalitieglorie. Ik kan dat gevoel niet deelen. De coalitie heeft bij groote groepen onzer bevolking bittere herinneringen achtergelaten. Ik houd het met den Haagschen wethouder FEBER, die zeide, dat wie met deze oplossing uit den volmaakt verleden tijd komt, „denkt in een schema, dat in het heden niet meer van toepassing is.”

„Naar mijn overtuiging dient er samenwerking te zijn van allen, die onze grondwettelijke rechten willen handhaven. Voor een zuivere werking van het parlementaire stelsel zou het toe te juichen zijn, in-

dien een parlementair Kabinet op breede basis verkregen zou kunnen worden. Het spreekt vanzelf, dat de extremistische partijen daarvan geen deel zouden kunnen uitmaken." 7)

Na aangegeven te hebben waarom eene samenwerking tusschen sociaal-democraten en liberalen hem practisch welhaast onmogelijk voorkwam, voegde hij aan het boven geciteerde nog toe: „Mocht geen parlementair Kabinet verkregen kunnen worden, dan zou een Kabinet als het tegenwoordige, naar onze meening, aan vele wenschen tegemoet komen." 8)

Mr. A. M. JOEKES, die namens de vrijzinnig-democraten het woord voerde, vestigde eveneens de aandacht op de verdeeldheid onder de aanhangers van de positief Christelijke levens- en wereldbeschouwing, en formuleerde zijne zienswijze over het verband tusschen Christendom en staatkunde aldus: „Het geloof is niet een Regeeringszaak en kan m.i. als zoodanig niet den grondslag vormen voor het Regeeringsbeleid, omdat het een levensgebied betreft, waarop de Staat geen zeggenschap heeft.

„Het geloof is een aangelegenheid van het individueele geweten, niet een, waarin de Overheid leiding heeft te geven. De Regeering en regeerders zeker hebben er naar te streven, zich ook in hun regeeringsbeleid als Christenen te gedragen. Als grondslag echter voor het voeren van staatkundig beleid schijnt mij de Christelijke geloofsbelijdenis geen richtsnoer te bevatten, dat waarborgt, dat zij, die zich op dien grondslag stellen, ten aanzien van de staatkundige en in dezen tijd zoo belangrijke sociaal-economische vraagstukken eensgezind zijn." 9)

Zijne positieve conclusie voor de staatkunde van de toekomst luidde: „De moeilijke tijdsomstandigheden, Mijnheer de Voorzitter, vereischen, naar onze meening, geen separatisme, ook niet op den grondslag van het geloof, maar een samenwerking op zoo breed mogelijken grondslag, voor zoover een voldoende mate van overeenstemming kan worden bereikt. Wij meenen, dat daarmede het landsbelang het best kan worden gediend en de handhaving van de democratische grondslagen van ons staatsbestel met de daarin verankerde waarborgen voor geestelijke vrijheid en voor een rechtvaardig staatsbestuur kan worden verzekerd. Daarop zij het streven gericht." 10)

De heeren ALBARDA, BIEREMA en JOEKES wezen dus een Regeeringsbeleid op den positief Christelijken grondslag af 11). Zij voerden allen het pleit voor een Kabinet op breede basis, al mag niet worden voor-

bijgezien, dat er belangrijke verschillen waren. De heer ALBARDA verlangde „een sterke Regeering, steunend op een breede parlementaire basis”, „een Regeering, waarmede een stevige meerderheid zich nauw verbonden voelt en waarachter de groote massa des volks zich vol vertrouwen durft scharen”. Hij dacht daarbij uiteraard aan een Kabinet, waarvan ook sociaal-democraten deel zouden uitmaken. Of, en hoe, aan dit verlangen zou kunnen worden voldaan, gelet op de overige desiderata der sociaal-democraten betreffende de Regeeringspolitiek en het standpunt dat verschillende andere partijen daartegenover innamen, wordt thans buiten beschouwing gelaten. De heer BIEREMA wenschte een Kabinet op breede basis, maar zag practisch welhaast geene mogelijkheid voor samenwerking tusschen liberalen en sociaal-democraten. De heer JOEKES bezigde eene formule — „samenwerking op zoo breed mogelijken grondslag” —, welke er blijkbaar op berekend was de sociaal-democraten niet van de combinatie uit te sluiten.

De heeren Mr. C. M. J. F. GOSELING en Jhr. Mr. DE GEER lieten een ander geluid hooren. Zij spraken zich uit den aard der zaak niet uit over eenig Kabinet. Eerst nadat de stembus had gesproken zou kunnen worden nagegaan, welk Kabinet het best bij den toestand paste, en of dit bereikbaar bleek. Maar toch gaven zij — het kon moeilijk anders worden verwacht — onomwonden te kennen, dat zij eene staatkunde voorstonden op den grondslag der beginselen van het positieve Christendom.

Van onze zijde werd opnieuw de uitspraak gedaan, dat de Kabinetsformaties van 1933 en 1935 — de laatste was wat het karakter en de samenstelling van het Kabinet betreft eene continuatie van de oplossing, welke in 1933 aan de Kabinetscrisis werd gegeven — de in de toenmalige omstandigheden best mogelijke waren. Deze uitspraak had niet de beteekenis, dat zij niets te wenschen overlieten. Die formaties brachten met zich, dat, terwille van den nood en de voor de bestrijding daarvan noodzakelijke eendracht, de toespitsing van politieke en geestelijke tegenstellingen werd vermeden, anders gezegd, dat alle principiële geschilpunten tijdelijk moesten blijven rusten. Daarin was, zoo werd betoogd, tevens de hoofdschaduwzijde van deze formaties aangegeven. De strijd om de beginselen in het volksleven gaat door, ook gedurende een „partijenbestand” of „godsvrede”, en plant zich voort op staatkundig terrein. De ontwikkeling der staatkundige verhoudingen leidt er toe, dat meermalen omtrent bepaalde concrete punten

van principiëel karakter de Regeering, al wenscht zij dit niet, eene beslissing moet nemen. In zulk een geval staat een Kabinet, dat de principiële geschilpunten moet laten rusten, voor bijzondere moeilijkheden, en is het gevaar niet denkbeeldig, dat eene oplossing zal worden gezocht, welke, juist op gronden aan het beginsel ontleend, onjuist is. De loop van zaken op internationaal en nationaal politiek gebied werd voorts van dien aard geacht, dat hij als het ware dwong tot het voeren van een principiëelen strijd, en tot het doen van eene keuze, welke niet alleen een negatief maar ook een positief principiëel karakter behoorde te dragen. Op grond van een en ander was eene Kabinetsformatie, als die van 1933 en 1935, slechts tijdelijk bruikbaar, en moest naar eene andere oplossing worden gestreefd, welke den weg opende voor eene principiëel gerichte staatkunde.

Daarom, aldus luidde de conclusie, „gaat dan ook onze voorkeur uit naar een Kabinet van een samenstelling op den grondslag van de positief Christelijke levensovertuiging. Dan is er eenheid in algemeene beginselen voor het Staatsbeleid. Met betrekking tot den oorsprong van het leven, het doel van het leven, de grondoorzaak van de ellende in het leven; ten aanzien van de bron van het gezag, de gebondenheid van het gezag, de algemeene taak van het gezag; betreffende den grondslag van het recht, het huwelijk en het gezin, het onderwijs en de opvoeding; met betrekking tot 's Lands defensie en het volkerenrecht, etc. is er dan eenheid in algemeene overtuiging, in ieder geval een grootere eenheid dan anders het geval kan zijn. GROEN VAN PRINSTERER, KUYPER en LOHMAN hebben het steeds zoo gesteld, en daaraan vastgehouden, hoe zij ook zijn bestreden, soms bespot en beschimpt.”¹²⁾

Voor het overige moesten de anti-revolutionairen zich hunne vrijheid voorbehouden. Alleen eene samenwerking tusschen sociaal-democraten en anti-revolutionairen ten behoeve van het Regeeringsbeleid oordeelden zij uitgesloten. Op de vraag, of overeenkomstig hunne voorkeur zou kunnen worden te werk gegaan, werd vanzelfsprekend geen antwoord gegeven. Deze belangrijke aangelegenheid kon eerst na de stembus aan de orde komen. De moeilijkheden werden intusschen niet onderschat, omdat voor eene Kabinetsformatie niet kan worden volstaan met overeenstemming inzake de algemeene beginselen. Eene genoegzame eenheid van inzicht ten aanzien van het concrete staatsbeleid werd onontbeerlijk genoemd. Of deze aanwezig, dan wel tot stand

te brengen zou zijn, kon eerst in een later stadium, nadat de stembusuitspraak was gevallen, aan het licht treden.

De Regeering, welke zich gewoonlijk niet mengt in eene gedachtenwisseling tusschen de politieke partijen over de staatkundige constellatie en de uitzichten, welke zij opent voor het Regeeringsbeleid in eene nieuwe parlementaire periode, nam ditmaal aan de discussie deel.

Reeds in de Memorie van Antwoord betreffende hoofdstuk I der Rijksbegrooting gaf zij, in terugslag op beschouwingen in het Voorloopig Verslag, plaats aan de waarschuwing, dat men niet te veel mag verwachten van overeenstemming in algemeene beginselen voor het tot stand brengen van eendracht inzake de concrete financiële en economische vraagstukken, omdat samenstemming in algemeene overtuiging gepaard kan gaan, en in werkelijkheid gepaard gaat, met ernstig verschil van inzicht omtrent belangrijke vragen op financieel en economisch terrein.

Met den inhoud van deze waarschuwing kon van onze zijde zonder eenige reserve worden ingestemd. Alleen reeds onze politieke geschiedenis van de laatste vijftien jaren levert menig bewijs voor de juistheid daarvan.

Op 13 November 1936 kwam Dr H. COLIJN aan het woord, om de sprekers te beantwoorden. Hij sprak bij die gelegenheid ook over de toekomst. Na gewezen te hebben op de onderscheiden bevoegdheid van de Regeering en van de Volksvertegenwoordiging, en op de noodzakelijkheid, dat de Ministers, zooveel hunne verantwoordelijkheid het maar toelaat, ernstig hebben te streven naar overeenstemming met de Staten-Generaal, zeide hij:

„Voor zulk een harmonische samenwerking tusschen Parlement en Kabinet is een algemeen geestelijke verwantschap onontbeerlijk en die geestelijke verwantschap is slechts bestaanbaar bij de erkenning van het feit, dat de Nederlandsche natie een Christelijke natie is en dat de grondbeginselen van het Christendom haar erkenning behooren te vinden in het Staatsbestuur.

„Men kan daarbij de grens intusschen niet te eng trekken, omdat anders de practijk tot nihilisme zou voeren. Volgens den heer KERSTEN mogen antirevolutionnair en Christelijk-historischen niet samenwerken met liberalen of vrijzinnig-democraten. Nog minder mogen zij dat doen met Rooms-Katholieken. Hoe men in Nederland dan wel

tot Kabinetvorming moet geraken, werd in het midden gelaten.

„Ook ontbreekt het heel vaak aan eenstemmigheid, wanneer het gaat om de vraag, wat het Christendom van de staatkunde mag verwachten. De heer KERSTEN en de heer VAN HOUTEN bepleiten beiden een Christelijke staatkunde, maar als men den inhoud van ieders pleidooi onderzoekt, vindt men slechts lijnrechte tegenstellingen. Ieder van die heeren zegt: wat ik bepleit is de Christelijke politiek. Maar zij verdragen elkan- der als water en vuur.

„Daarom herhaal ik, wat ik gezegd heb: men mag de grenzen niet te eng trekken. Bij de hopelooze versplintering, ook onder het positief-Christelijke volksdeel in ons land, zou dit leiden tot negatie van elken Christelijken invloed op de staatkunde. Daarom komt het mij voor, dat men allen bij de samenwerking moet betrekken, die de groote levenswaarheden van het Christendom bereid zijn te aanvaarden, ook in haar toepassing op de staatkunde. En dan sluit ik in dezen tijd van grenzenloze geestelijke verwarring in een gespleten en gebroken wereld zelfs hen niet uit, die slechts krachtens traditie aan de uiterlijke openbaring van de levenswaarden van het Christendom vasthouden, die gehandhaafd en gesterkt willen zien. Ook zij, die zich — vaak ook uit traditie — keeren tegen een Christelijke staatkunde, kunnen toch moeilijk het oog sluiten voor het feit, dat een krachtige Christelijke levensovertuiging den eenigen waarborg biedt tegen de ontbindende en verwoestende krachten van dezen tijd. Wie uitsluitend steunend op de menschelijke rede den strijd wil voeren tegen de geestelijke verwording, die onzen tijd kenmerkt, zal ervaren, te hebben geleund op een rietstaf, die de hand doorboort.

„Onze groote volksgoederen zijn alleen veilig verankerd in de erkenning van het Goddelijk gezag over den mensch, over de maatschappij en in den Staat. Daarin alleen ligt ook de waarborg voor het voortbestaan van een gezonde democratie. Daarom worde op die basis en in ruimen zin naar eenheid gestreefd, ook als straks de vorming van een nieuw Kabinet ter sprake komt.”¹³⁾

In zijne begrootingsrede, uitgesproken in de Eerste Kamer op 23 Februari 1937. sprak hij, alhoewel in andere bewoordingen, in denzelfden geest.

Het zijn vooral deze verklaringen, welke zeer de aandacht hebben getrokken, en waarover tijdens en na de Kabinetformatie van het vorige

jaar veel is geschreven en gesproken. Op grond van die verklaringen is de vorming van het thans met de bewindvoering belaste Kabinet aan Dr. COLIJN ernstig euvel geëuid, met name door de liberalen en de vrijzinnig-democraten. Deze verklaringen, zoo is beweerd, hadden de verwachting gewekt, dat hij eene Kabinetsformatie op breede basis voorstond, en in strijd met die verwachting had hij niet mogen handelen.

Wie nauwgezet en zonder vooroordeel overweegt, wat die verklaringen bevatten, vindt echter geene enkele reden om de Kabinetsformatie van 1937 aan Dr. COLIJN euvel te duiden.

Voor alles moet er op worden gelet, dat in deze verklaringen over twee zaken of voorwaarden werd gesproken, 1e over den grondslag (de basis) voor het toekomstige Regeeringsbeleid; 2e over den kring, wil men de kringen, van personen, die voor deelneming en medewerking op dien grondslag in aanmerking kwamen.

Het merkwaardige verschijnsel heeft zich voorgedaan, dat zij die het pleit voerden voor eene Kabinetsformatie op breede basis zich uitsluitend beriepen op het in de tweede plaats genoemde. Daarin werd intusschen juist niet over de basis zelf gesproken, maar over de in aanmerking komende groepen voor medewerking op den sub 1 genoemden grondslag. Dr. COLIJN wenschte wat dit betreft de grenzen niet te eng getrokken te zien. Hij was van oordeel, dat deze met het oog op de door hem vermelde omstandigheden zoo ruim mogelijk moesten worden gesteld, mits de aangegeven basis voor het Regeeringsbeleid bleef gehandhaafd. Men kan toch moeilijk met eenig recht zeggen, dat hij met de in de tweede plaats genoemde voorwaarde bedoelde de eerste te verzwakken of te vervagen. Hoogstens mag men uitspreken, dat hij in de tweede voorwaarde afwees eene zoo enge interpretatie van de eerste, dat zij daardoor van karakter veranderde. Reeds hierom is het beroep op de verklaringen van Dr. COLIJN ten gunste van de vorming van een Kabinet op breede basis onjuist.

Strikt genomen is het bepleiten van eene Kabinetsformatie op breede basis, in verband met die verklaringen, niet ter zake dienende. De Kabinetten van 1933 en 1935 zijn, terecht, Kabinetten op breede basis genoemd. Wanneer men in het vorige jaar sprak, of thans spreekt, over een Kabinet op breede basis, dan bedoelde, of bedoelt, men een Ministerie op een grondslag, zakelijk overeenkomende met dien, welke in 1933 is aanvaard en in 1935 werd behouden. Laatstgenoemde grond-

slag is medegedeeld in de Regeeringsverklaring van 31 Mei 1933 (zie bladzijde 163 van dit artikel). Mr. OUD heeft de formule, waarin deze grondslag is opgenomen in het Regeeringsprogram van 1933, op 12 November l.l. in de Tweede Kamer voorgelezen. Zij luidt: „In het algemeen beleid der Regeering worde rekening gehouden met den Christelijken grondslag onzer samenleving. Tegelijk worde, met het oog op de zeer buitengewone tijdsomstandigheden, elke toespitsing van tegenstellingen vermeden”¹⁴). Deze formule was naar de meening van Mr. OUD doeltreffend gebleken. Zij had ook in 1937 moeten zijn aanvaard, dan waren er, althans op dit punt, voor de vrijzinnig-democraten en de liberalen geene overwegende bezwaren geweest tegen het zittingnemen in het Kabinet. Daaruit volgt, dat de heer OUD en zijne medestanders aanhielden op de basis van 1933, dat zij onder een Kabinet op breede basis verstonden een Kabinet, als dat hetwelk in 1933 is geformeerd. Maar, daargelaten hoe men daarover verder moge denken, voor dezen wensch kon geen beroep worden gedaan op de verklaringen, welke Dr. COLIJN in de Tweede en daarna in de Eerste Kamer heeft afgelegd. In die verklaringen is niet de basis van 1933, noch eene daarmede overeenkomende, opgenomen. Daarin is wel eene zakelijke basis voor het Regeeringsbeleid aangegeven, welke wezenlijk verschilt van die, in 1933 aanvaard. Men vergelijkte de formules van 1933 slechts met die, welke de onderhavige verklaringen bevatten.

De basis waarop Dr. COLIJN het Kabinet, waaraan thans de leiding van 's Lands zaken is toevertrouwd, heeft geformeerd is zakelijk in overeenstemming met den grondslag, welken hij in zijne veel besproken uitlatingen formuleerde. Hij heeft ernstig gepoogd op die basis allen te vereenigen, waarvan hij verwachtte, dat zij daartoe bereid waren. Dit was geheel conform aan zijn inzicht, dat de grenzen voor de medewerking niet te eng mochten worden getrokken, dat voor deelneming aan de taak, welke zou moeten worden verricht, allen in aanmerking kwamen, die de Christelijke grondslagen van ons volksleven wilden helpen handhaven, bevestigen, beveiligen en versterken. Hij heeft niet eene enkele richting of partij, waarvan hij dit aannam, uitgesloten. Dat hij in zijn pogen niet is geslaagd, kan hem niet als grief worden aangerekend. Als er hier van eene grief sprake mag zijn, dan moet zij worden ingebracht tegen hen, die zeiden met de verklaringen van Dr. COLIJN in te stemmen, maar niettemin van oordeel waren, dat de

Kabinetformatie niet op de door hem daarin aangegeven basis, maar op die van 1933 moest plaats hebben. Had hij dit verlangen moeten inwilligen? Indien hij dit had gedaan, zou hij juist in strijd met zijne uitlatingen hebben gehandeld ¹⁵⁾.

Men kan de vraag stellen: hoe komt het, dat er zooveel „misverstand” is gerezen over de beteekenis, welke aan de uitlatingen van Dr. COLIJN moest worden toegekend? Op die vraag is door mij in de Tweede Kamer dit geantwoord: „Kan het ook zijn geweest, dat men aan het laatste (n.l. aan hetgeen Dr. COLIJN had gezegd over de personen, die op de door hem geformuleerde basis in aanmerking kwamen voor samenwerking en medewerking) een onevenredige aandacht heeft geschonken en dientengevolge het eerste (n.l. de geformuleerde basis) heeft verzwakt? Kan het ook zijn, dat men aan zijn wenschen omtrent het laatste een zoodanigen invloed op eigen beschouwing en waardeering heeft gegeven, dat daardoor de inhoud van het eerste min of meer is vervaagd? Het zou mij te ver voeren om dit thans te gaan behandelen, maar er zijn aanwijsbare symptomen in die richting. Een en ander heeft er wellicht bij sommigen toe geleid, dat men eigen voorstelling in de plaats heeft gesteld van de objectieve gegevens en dat men, toen dit bleek, teleurgesteld was in anderen, maar zonder redelijken grond.” ¹⁶⁾

Langs dezen weg zal men inderdaad de verklaring van het „misverstand” hebben te zoeken. De vrijzinnige kringen leefden over het algemeen in gedachten, welke eene ernstige belemmering vormden voor eene objectieve waardeering van de zienswijze, welke Dr. COLIJN in zijne Kamerredevoeringen had ontvouwd. De inzichten, op grond waarvan men in verschillende liberale persorganen en van vrijzinnig-democratische zijde de Kabinetformatie in 1933 had verdedigd en toegejuicht — inzichten, welke in 't eerste gedeelte van dit artikel zijn vermeld —, waren niet prijsgegeven. Zij bleven, in ieder geval latent, de opvattingen en beschouwingen in die kringen beheerschen. Wat in 1933 was geschied, dat moest zonder twijfel in 1937 gecontinueerd en nader ontwikkeld worden. De antithese, van die zijde reeds zoo vaak dood verklaard en begraven, was toen toch zeker, en voor goed, met medewerking van rechtsche politici, ja, op initiatief van den leider der Anti-revolutionaire partij, ter zijde gesteld. Dat was wel het duidelijkste bewijs, dat zij verouderd was, dat zij zichzelf had overleefd. Op die

daad mocht niet weer worden teruggekomen. Men rekende nu op hare bevestiging, en op het trekken van de consequenties uit het in 1933 gebeurde. De vroegere, nu verlaten, tegenstelling moet plaats maken voor eene synthese, welke werd gezien in een compromis tusschen de vrijzinnige en de Christelijke opvatting, een compromis, dat de beteekenis zou hebben van eene „geestelijke overkoepeling” van de samenwerking tusschen de vijf partijen. Voor deze vernieuwing op staatkundig gebied was de toestand rijp. Zij diende te worden beschouwd als het resultaat van een verheugend geestelijk en politiek ontwikkelingsproces. Zij behoorde, in 's Lands belang, te worden aanvaard. De vijf partijen bleven dan wel bestaan — daarmee moest men voorshands genoegen nemen —, maar de doorwerking van die synthese zou vanzelf leiden tot eene aanpassing van de partijen en de partijverhoudingen aan de nieuwe situatie, en ten slotte tot eene andere, daaraan beantwoordende, partijgroepering.

Onder den invloed van deze en soortgelijke gevoelens, welke bij den een sterker leefden dan bij den ander, en aan den een duidelijker, concreter, voor oogen stonden dan aan den ander, bezag men de verhoudingen, beoordeelde men de diverse meeningen en overtuigingen inzake het toekomstig Regeeringsbeleid, en verklaarde men de uitzettingen van Dr. COLIJN. Dat dit het geval is, kan moeilijk worden tegengesproken door iemand, die de maandenlange discussie over deze aangelegenheid onpartijdig heeft gevolgd. Het kan uit menige uitslating van liberale en vrijzinnig-democratische zijde worden bewezen, of met den vereischten graad van zekerheid worden afgeleid. Op deze wijze is men er toe gekomen de verklaringen van Dr. COLIJN subjectief te gaan interpreteren, het daarin gestelde verkeerdt te verstaan, scheef te trekken, het te beschouwen als eene weergave van eigen opinie.

Men had zich daarvoor kunnen behoeden als men nauwkeurig acht had gegeven op het principiëel verschil tusschen de vrijzinnigen en ons, en op de wezenlijke beteekenis van de wijziging, welke de vrijzinnige opvattingen omtrent de verhouding tusschen Christendom en staatkunde hebben ondergaan.

Dat principiëel verschil is dit: de vrijzinnigen ontleenen de beginselen, de richtsnoeren, voor het denken en handelen op het terrein van staat en maatschappij niet aan de Heilige Schrift, terwijl wij ge-

looven, dat die Schrift is de kenbron der waarheid, ook voor het leven van staat en maatschappij. Dit verschil draagt een fundamenteel en allesbeheerschend karakter. Het kan niet worden opgelost in eene synthese, noch uit de wereld worden geholpen door een compromis, of eene geestelijke overkoepeling. Wij gelooven, dat de Heilige Schrift moet worden aanvaard, zooals zij zich klaarblijkelijk aandient. Zij openbaart ons de these, de ordeningen Gods voor alle levensverhoudingen. Wie dit verwerpt, die stelt de antithese. Deze is dan ook geene vinding van GROEN VAN PRINSTERER, Dr. KUYPER of iemand anders uit onzen kring. Zij is in het leven geroepen, en wordt in stand gehouden, door hen, die de algemeene geldigheid van de Schrift ontkennen, dan wel haar gezag, in strijd met haar inhoud, willekeurig beperken. Zij ontstaat op alle gebied, waar het Woord Gods niet meer wordt erkend als norm voor het belijden en beleven der menschen. Wie tot ons zegt: heft toch de antithese op, die wil, nauwkeurig uitgedrukt, dat wij afzien van het getuigen voor de these, dat wij zwijgen over het gebod Gods; die zou, wanneer door allen aan zijn verlangen werd voldaan, alleen bereiken, dat menschen de these niet meer stelden, en alleen de antithese werd verkondigd en beleefd. Wie daarentegen waarlijk naar de opheffing van de antithese staat, die streeft, met al zijne vermogens en krachten, naar de gehoorzaamheid aan de these, naar de onderwerping aan de ordinantiën Gods.

De wijziging, welke de vrijzinnige opvattingen inzake de vraag van de verhouding tusschen Christendom en staatkunde hebben ondergaan, is, voor wat het kernvraagstuk betreft, niet van beslissende betekenis. Het bankroet van het rationalisme is uiteraard aan de vrijzinnigen niet voorbijgegaan. Integendeel, het heeft hen sterk geschokt, en tot gevolg gehad, dat hunne oogen meer open zijn gegaan voor de behoeften van het hart, voor de waarde van het godsdienstig leven, en voor de waardij van de zedelijke krachten van het Christendom voor het staats- maatschappijleven. De gang van het wereldgebeuren heeft ook hen aangegrepen, en velen hunner doen zien, dat in en door het Christendom rijke geestelijke goederen aan de menschelijke samenleving zijn geschonken. Dientengevolge is hun oordeel over den invloed van het Christendom op het volksleven belangrijk milder geworden dan het voorheen was, en is er waardeering, soms groote waardeering, ontstaan voor de christelijke actie op staatkundig gebied, en voor de kracht, welke door deze actie aan het staatsleven ten goede komt.

Maar van hoeveel belang dit ook is, en hoeveel reden tot dankbaarheid het ons geeft, het heeft tot heden niet geleid tot eene wijziging van principiële beteekenis in de opvattingen der vrijzinnige politieke partijen, waardoor het uitzicht is geopend op samenwerking tusschen haar en ons op eene voor beide te accepteren beginselbasis. Zij staan nog steeds op humanistischen grondslag. Zij verwerpen nog altijd, dat in de Christelijke beginselen naar de Heilige Schrift het uitgangspunt voor de staatkunde ligt. Zij zien ook nu nog in eene partij als de onze eene „kerkelijke partij”. Zij voeren thans, evenals in het verleden, het pleit voor een „Christendom boven geloofsverdeeldheid”, d.i. voor een christendom zonder zijn onwankelbaar fundament. De strijd van rond drie kwart eeuw, en de uitkomsten daarvan, hebben op deze punten aan de vrijzinnige partijen niets geleerd ¹⁷⁾.

Ware een en ander van vrijzinnige zijde op juiste wijze in het oog gevat, dan zou zich rondom de Kabinetsformatie van het vorige jaar niet hebben afgespeeld datgene, waaraan in dit artikel moest worden herinnerd.

* *
*

De geschiedenis is een rijke bron van kennis, eene bron welke te rijker vloeit als hetgeen is geschied beschouwd wordt in het licht van hetgeen staat geschreven in het Woord van God. Zij leert ons lessen, welke voor ons denken en handelen in het heden, dat, wil het goed zijn, echter tevens op de toekomst is gericht, van treffelijke waarde zijn.

Dit geldt ook voor de jongste politieke geschiedenis van ons land. Zij illustreert ons, dat er principiële tegenstellingen zijn, en dat deze te midden van den grootsten nood, welke dringen moet tot eenheid en samenwerking, werkzaam blijven. Zij bevestigt ons in de overtuiging, dat de aanschouwing van die vruchten der Revolutie, welke, alhoewel haar kroonsieraad, het schrikkelijkste en verderfelijkste van haar wezen en hare kracht openbaren, de menschen niet leidt tot het zich afkeeren van de beginselen, waaruit zij opkomt, nog minder hen voert tot de vorming van eene eenheid, welke haar grondslag vindt in het Evangelie. Zij leert ons ook, dat het aanvaarden van de positief-Christelijke beginselen als basis voor het staatsbeleid gepaard kan gaan met eene niet geboden splitsing en verbrokkeling, en evenmin waarborgt — men denke aan 1935 — eene genoegzame eenheid van inzicht met betrekking tot de Overheidstaak

in eene concrete situatie, en ten aanzien van de middelen, welke moeten worden aangewend voor de beveiliging en de richtige ontwikkeling van staat en maatschappij, voor het overwinnen van de moeilijkheden, waarvoor eene geestelijke en economische crisis Regeering, volksvertegenwoordiging en volk plaatst. Zij doet ons eveneens zien, dat volhardende werkzaamheid in gehoorzaamheid aan de door ons beleden beginselen en stâge waakzaamheid noodzakelijk zijn; dat het volstrekt niet uitgesloten kan worden geacht, dat er, bij eenheid van opvatting inzake de algemeene beginselen, een conflict ontstaat.

Dr. COLIJN mocht het vorige jaar wederom slagen in de formatie van een Kabinet. Wat voor ons meer zegt: hij mocht er in slagen een Kabinet te formeeren op eene principiëele basis, waarmede de anti-revolutionair van heeler harte instemming kan betuigen. Dit is een groot voorrecht, een zegen, welke ons tot dankbaarheid verplicht. Daarmede staat echter nog niet vast, dat dit Kabinet ook zal kunnen slagen in de uitvoering van zijne gewichtige, veelomvattende en zware taak. Daarvoor is niet alleen noodig eenheid van inzicht en van gedragslijn in den boezem van de Regeering, maar ook eene genoegzame eenheid in de volksvertegenwoordiging, welke in staat stelt tot het verleenen van den voor de Regeering onmisbaren steun, en eveneens voldoende medewerking van het volk en van de organen der partijen, welke daarvoor in aanmerking komen. Is het zeker, dat deze in de vereischte mate aanwezig zijn, en dat zij er in die mate zullen blijven? De toestanden zijn ingewikkeld en drukkend, de uitzichten voor de welvaart zijn twijfelachtig, en de bezwaren, welke voor ons volk uit de wereldverhoudingen voortvloeien, zijn talrijk. Dit alles maakt het behouden van de noodzakelijke samenwerking zeker niet gemakkelijker. Blijke er van eene krachtdadige en vruchtdragende medewerking, opdat de Regeering haar onmisbaar en hoogst verantwoordelijk werk ongestoord kan voortzetten, tot zegen voor ons volk, en de Christelijke kracht in hare heilzame werking zich kan openbaren.

1) Handelingen van de Tweede Kamer, 1933, pag. 30, 2de kolom.

2) idem, pag. 75, 2de kolom.

3) idem, pag. 55, 1ste kolom.

4) idem, pag. 55, 2de kolom.

5) idem, 1936/1937, pag. 280, 1ste kolom.

6) idem, pag. 279, 2de kolom.

7) idem, pag. 300/301.

8) idem, pag. 301, 1ste kolom.

9) idem, pag. 306/307.

¹⁰⁾ idem, pag. 307, 1ste kolom.

¹¹⁾ De heer Bierema had wel verklaard geen bezwaar te hebben tegen eene politiek op den grondslag eener positief-Christelijke levens- en wereldbeschouwing, maar door aan deze verklaring de voorwaarde te verbinden: „mits daarbij gedacht wordt aan alle Christelijke belijdenissen”, welke in liberalen zin moet worden verstaan, ontnam hij haar elke positieve beteekenis.

¹²⁾ Handelingen van de Tweede Kamer, 1936/1937, pag. 323, 1ste kolom.

¹³⁾ idem, pag. 354/355.

¹⁴⁾ idem, 1937/1938, pag. 154, 2de kolom.

¹⁵⁾ Dr. Colijn zeide in de Eerste Kamer op 14 Januari 1938 (Handelingen, 1937/1938, pag. 133, 2de kolom): „Was nu de opzet, want daarop komt het toch ten slotte neer, in strijd met wat ik vóór de verkiezingen in de bekende redevoeringen in deze Kamer en aan de overzijde van het Binnenhof heb uiteengezet? Ik heb reden, meen ik, om mij te beklagen over het gebruik, dat van die redevoeringen wordt gemaakt; te beklagen hierover, dat men volkomen veronachtzaamt, dat ik in die redevoeringen twee criteria op den voorgrond heb gesteld, terwijl men bij de beoordeeling van de Kabinetsformatie altijd maar op één van die twee de aandacht vestigt. Twee voorwaarden had ik gesteld in die redevoeringen voor de toekomstige Kabinetsformatie. Ten eerste: handhaving niet slechts, maar bevestiging, beveiliging, versterking, versteviging van de Christelijke grondslagen van ons volksleven, en, het tweede criterium: deelneming aan die taak op zoo breed-mogelijke basis. Dat wil zeggen: met insluiting van liberalen en vrijzinnig-democraten.

Nu hamert men doorlopend op dat tweede criterium. Dat wordt naar voren geschoven, daarop laat men het volle licht vallen, maar men verzuimt daarbij te vermelden, dat ik vooropgesteld heb, dat de principieele grondslag niet ontbreken mocht, dat de toepassing van de groote Christelijke grondbeginselen op staatkundig terrein versterkt behoorde te worden.”

¹⁶⁾ Handelingen van de Tweede Kamer, 1937/1938, pag. 130, 2de kolom.

¹⁷⁾ Anders staat het voor sommige vrijzinnige politieke personen. Men denke aan den hoofdredacteur van *De Avondpost*.

RONDOM HEILIGERLEE

DOOR

DRS. H. SMITSKAMP.

I. *De slag bij Heiligerlee.* — II. *Lodewijk van Nassau.*
— III. *Groen en de Heiligerlee-polemiek van 1868.*

I. In Groningen wordt, op initiatief van den Commissaris der Koningin, het plan beraamd, om in de komende Meimaand op bijzondere wijze den gedenkdag te vieren van den slag bij Heiligerlee.

Natuurlijk zijn de Groningers, in wier provincie deze historische gebeurtenis zich heeft afgespeeld, daarbij in de eerste plaats betrokken. Maar terecht wil men zich niet beperken tot een locale herdenking. Slaagt de opzet, dan wordt het een algemeen-Nederlandsche viering, en als zoodanig een demonstratie van nationale saamhoorigheid.

Het mag overbodig heeten, waarde en wenschelijkheid van zulke nationale herdenkingen in 't algemeen te verdedigen. Er is in ons lieve vaderland verdeeldheid genoeg, zoowel plichtmatige als onnoodige. Des te meer dienen wij daarom te cultiveeren, wat ons aller gemeenschappelijk bezit is. Het nationaal verleden vormt een schat, waarvan wij allen, bewust of onbewust, dagelijks teren. Naast de taal vormt de geschiedenis een der krachtigste bindmiddelen van een volksgemeenschap. Vaderlandsliefde blijft een abstractie, wanneer zij niet wortelt in een gevoel van innige verbondenheid aan het voorgeslacht.

Maar al zijn nationale herdenkingen bij uitstek geschikt, om aan dit gevoel uiting te geven, zij mogen niet geforceerd worden. Er moet voldoende aanleiding toe bestaan. Is die er ook in dit geval? Met andere woorden: is de slag bij Heiligerlee een nationale herdenking waard?

De geschiedenis zelf moge het antwoord geven.

In 1567, kort vóór ALVA's terreur begon, was de PRINS VAN ORANJE balling 's lands geworden. Maar niet om uit de verte werkeloos toeschouwer te blijven! Reeds in 1568 ontwierp hij het plan, om in het Noorden, Oosten en Zuid-Oosten de Nederlanden binnen te vallen. Hij hoopte, op deze wijze een algemeenen volksopstand uit te lokken, die aan de Spaansche overheersching een eind zou maken.

LODEWIJK VAN NASSAU commandeerde het aangeworven leger, dat Groningerland binnentrok. Zijn troepenmacht was, ook voor de toenmalige verhoudingen, weinig talrijk. Talrijk genoeg echter om den graaf van Aremberg, die den koning trouw gebleven was, op 23 Mei bij het klooster Heiligerlee vernietigend te verslaan.

Maar hoe verdienstelijk deze overwinning ook was, haar *feitelijke* beteekenis was gering. Tastbaar resultaat bleef uit. De verwachte volksopstand kwam niet op dreef. Pas in 1572, na de inneming van Den Briel, zouden de stedelijke burgerijen in actie komen.

Toch was LODEWIJKS tocht nog het eenige onderdeel van 's Prinsen plan, dat aanvankelijk succes had. De invallen in 't Zuiden leden, ook al omdat zij te laat kwamen, volslagen fiasco. En ondertusschen was het gedeeltelijke succesje alweer te loor gegaan. Twee maanden na Heiligerlee werden LODEWIJKS ordelooze en miltzieke benden bij Jemgum door ALVA verpletterd. Ter nauwernood redde de aanvoerder zelf het veege lijf. Over heel de linie triumfeerde de Spanjaard.

Toch behoort de slag bij Heiligerlee tot de niet overmatig talrijke feiten uit onze vaderlandsche geschiedenis, die den gemiddelden Nederlander van zijn prille jeugd af bijblijven.

En terecht! Want de beteekenis van Heiligerlee lag niet in de vruchteloze overwinning, die bevochten was. Zij lag hierin, dat *hier voor 't eerst* met succes de wapenen waren opgevat tegen de Spaansche dwingelandij. Heiligerlee plegen wij daarom te beschouwen als het begin van den tachtigjarigen oorlog. De worsteling zou lang en bang zijn, meer dan iemand toen nog kon vermoeden. Maar het eerste krijgsfeit van de lange reeks was een overwinning!

Zoo is herdenking van den slag bij Heiligerlee herdenking van den vrijheidskamp, waarin ons volk is gevormd tot een zelfstandige en onafhankelijke natie. Dat is het, waarom we hier mogen spreken van een *nationale* herdenking.

Maar er is meer. Op het slagveld van Heiligerlee is voor de eerste maal Nassausch bloed gestort voor de zaak der Nederlanden. „Graef

Adolf is ghebleven, in Vrieslandt in den slach." Hadden PRINS WILLEM en zijn broeders zich reeds groote financiëele offers getroost terwille van dezen veldtocht; ADOLF is de eerste geweest van zoovele Nassau's, die in den strijd voor het heil van ons volk hun leven hebben geofferd, en aldus den innigen band hebben bezegeld, die onze natie bindt aan ons vorstenhuis.

Daarom geldt nog onverminderd, wat de uitnemende geschiedkenner FRUIN schreef aan den vooravond van de Heiligerlee-herdenking in 1868: „Zoo ooit een gedachtenisfeest nationaal verdient te heeten, heeft zeker het aanstaande aanspraak op dien naam" ¹⁾).

Toch valt er nog wel een bedenking te opperen tegen een herdenking juist in dit jaar. Doorgaans immers pleegt men met zoo'n plechtigheid te wachten tot een ronder getal is bereikt dan 370! Maar er is alleszins reden, voor ditmaal van deze gewoonte af te wijken. Want eveneens in 1938 valt een andere gedenkdag, die met dien van den slag bij Heiligerlee ten nauwste samenhangt: vier eeuwen geleden, op 10 Januari 1538, werd JULIANA VAN STOLBERG haar derde zoon, LODEWIJK VAN NASSAU, geboren.

II. Een bijzonder aantrekkelijke figuur in onze geschiedenis, deze broeder van WILLEM VAN ORANJE!

Nadat hij op den Dillenburg zijn jeugd had doorgebracht onder de hoede van zijn vrome moeder, kwam hij al spoedig naar Brussel, waar ORANJE zoo'n hooge positie bekleedde. Hier vond hij zijn tweede vaderland, dat hij trouw gebleven is tot in den dood.

Weldra wordt hij de intieme medewerker van den Prins, deelgenoot van diens plannen. Tegelijkertijd komt hij in het voorste gelid te staan van de jongere adellijke heeren, wanneer die hun roerige oppositie gaan voeren tegen het Spaansche bestuur. Met enkele anderen brengt hij het Verbond der Edelen tot stand, dat van de Landvoogdes verzachting der bloedplakkaten tracht te verkrijgen. Tevens knoopt hij verbinding aan met de Gereformeerde consistorieën, om ook hen in het verzetsfront te betrekken. Reeds in dezen tijd beschouwen de Calvinistische predikanten hem, meer dan den Prins, als hun beschermer.

Na den beeldenstorm nemen de zaken een keer. ALVA nadert, en LODEWIJK trekt met WILLEM naar Duitschland. Maar rusteloos blijft hij werkzaam voor wat hij zelf noemt „de arme verdrukte Christenen",

ook na den tegenslag van 1568. In afwachting van betere tijden voegt hij zich in Frankrijk bij de Hugenoten, die strijden voor hun godsdienst, en intusschen zoekt hij, in nauw overleg met ORANJE, overal hulp voor de Nederlanden.

In 1572 wordt opnieuw een gelijktijdige inval van verschillende punten uit op touw gezet. LODEWIJK opereert ditmaal in 't Zuiden. Maar de geschiedenis van 1568 herhaalt zich. Ook nu weer aanvankelijk succes: hij vermeestert de sterke vesting Bergen, in Hene-gouwen. Dan haalt de Parijsche Bloedbruiloft een streep door de rekening, want de ondersteuning door de Hugenoten blijft daardoor uit. ALVA belegert de vesting. De ontzettingspogingen van den PRINS falen, en na een hardnekkige verdediging moet LODEWIJK capituleeren.

Maar de tegenslag, en zelfs een ernstige ziekte die hem aangrijpt, ontmoedigen hem niet. Nu eindelijk in het Noorden de volksopstand is uitgebroken, gaat hij in Duitschland, waar hij een groote reputatie geniet, geld en troepen verzamelen. Begin 1574 ziet men hem weer in het veld. Aan het hoofd van een leger rukt hij Limburg binnen, om den Spanjaard van het belegerde Leiden weg te lokken. In Holland ziet men uit naar zijn komst als ware hij, zoo schrijft WILLEM hem, de engel Gabriël. Maar LODEWIJK heeft Holland nooit weergezien. In den bloei van zijn jaren verliest hij op de Mookerhei slag en leven.

Ziedaar zeer in 't kort de uiterlijke feiten van dit veelbewogen bestaan. Maar belangwekkender nog was het innerlijk van dezen man, dien men „den volmaakten ridder” heeft genoemd. Een zeldzame juiste karakteristiek! Hem sierden alle trekken, die vanouds den idealen ridder zijn toegedicht.

Zelfs de tegenstander bewonderde zijn onverschrokkenheid en krijgsmansgaven. Wie hem nader kenden, roemden zijn innemende hoffelijkheid en rondborstige openhartigheid. Waar hij kwam, wekte hij als vanzelf sympathie. Of zegt het weinig, de lievelingszoon van een JULIANA VAN STOLBERG, de lievelingsbroeder van een WILLEM VAN ORANJE geweest te zijn?

Met den laatste vormde hij overigens in vele opzichten een tegenstelling. Hij miste diens breedheid van blik, had ook niets van de bedachtzaamheid, op het besluitelooze af, die den PRINS eigen was. Deze is er steeds op uit, LODEWIJKS voortvarendheid, die soms roekeloosheid dreigde te worden, te remmen. Omgekeerd zet de jongere broeder den ouderen voortdurend aan, openlijk partij te kiezen en

moed te houden ook als alles tegenloopt. Van aarzeling is bij hem geen spoor. Evenmin van de angstvalligheden en behoedzaamheid der diplomatie. In 1573 laat hij zich door den PRINS overtuigen, dat de hulp van Frankrijk onontbeerlijk is voor het gelukken van den opstand. Maar als hij dan in verbinding treedt met KAREL IX, kan hij zich niet weerhouden, dien gekroonden moordenaar verwijtend te herinneren aan den Bartholomeüsnacht. Het pleit niet voor zijn diplomatieke gaven, maar in hooge mate voor zijn karakter.

Maar bovenal sierde hem een kinderlijke en innige vroomheid van gemoed. Daarin ligt de reden, waarom iemand als GROEN VAN PRINSTERER hem zoo'n groote genegenheid toedroeg.

Ook in dit opzicht verschilde hij van WILLEM. Deze, zooveel eerder aan de moederlijke zorg onttrokken, ging aanvankelijk geheel op in de wereldsche geneugten van het Brusselsche hof. Anders LODEWIJK. Uit vele brieven, die van hem bewaard zijn gebleven, spreekt van den aanvang af een oprecht Godsvertrouwen. Die overtuiging deelde zich aan anderen mede. Zoo werd zij voor ons volk van onberekenbare waarde, want aan LODEWIJKS invloed is het grootendeels te danken geweest, dat WILLEM VAN ORANJE de Roomsche kerk vaarwel zegde. En voortdurend bleef hij hem opwekken tot geloofsvertrouwen.

Eén voorbeeld. Als in 1569 de toekomst donker lijkt, zoo zelfs dat de PRINS gaat wanhopen aan een goeden uitslag, schrijft LODEWIJK hem: „Wees er van overtuigd, dat God het is, die ons om onze zonden heeft bezocht maar ons toch niet geheel heeft neergeslagen, doch een groot aantal heeft bewaard, waarvan Hij zich wil bedienen om zoo'n daad te doen, dat ook de tegenstanders genoodzaakt zullen zijn te erkennen, dat Hij alleen het is die alles vermag en die nooit de Zijnen aan hun lot overlaat.”

Als Lutheraan stond LODEWIJK aanvankelijk afkeerig van het Calvinisme. Dit zal vooral een zaak van traditie en van gevoel geweest zijn, want het toespitsen der dogmatische verschillen stuitte hem overigens tegen de borst. Steeds is hij tolerant geweest, evenals WILLEM. Maar voor hem, den Lutherschen edelman, moet bij de eerste kennismaking het Calvinisme, de godsdienst van de onontwikkelde en vaak weinig beschaafde kleine luiden, weinig aantrekkelijks gehad hebben. Toch ging hij al spoedig, gelijk zoovelen in die dagen, ijveren voor een samenwerking tusschen de beide Hervormde religies. Zijn waardeering voor 't Calvinisme groeide, toen zijn actie voor 't Ver-

bond der Edelen hem in nauwe aanraking bracht met overtuigde Calvinisten als JAN VAN MARNIX, DE HAMES, GILLES LE CLERCQ en bekende predikanten, als FRANCISCUS JUNIUS.

Zijn langdurig verblijf onder de Hugenoten, wier eenigszins anders genuanceerd Calvinisme hem trouwens meer aanspraak, gaf den beslissenden stoot. Met volle overtuiging schaaft hij zich onder de volgelingen van den Geneefschen hervormer. In het Hugenootsche centrum La Rochelle gebruikt hij het Avondmaal en onderteekent hij mede de Calvinistische Confessie, die daar in 1571 werd vastgesteld.

De Hugenoten beschouwen hem dan ook geheel als een der hunnen. COLIGNY, voor wien LODEWIJK diep respect had, prijst zijn „grootte ijver voor de vermeerdering van Gods eer en het herstel van Zijn dienst.” Zelfs wordt hij genoemd als mogelijk opvolger van dezen leider der Fransche Calvinisten, in geval den laatste iets mocht overkomen.

LODEWIJKS leven is met zijn geloof in harmonie geweest. Bij de edellieden van dien tijd ontbrak daar nog wel eens iets aan, maar van een man van zijn karakter verbaast het ons niet. De Engelsche minister WALSINGHAM, zelf Puritein, die LODEWIJK in Frankrijk had leeren kennen, roemt zijn moed, verstand en welsprekendheid. Maar, zoo voegt hij daar aan toe, „het voornaamste is, dat hij inzake den godsdienst even eerlijk van levenswandel als openhartig en betrouwbaar is. Ik geloof, dat God hem in onze dagen heeft verwekt tot een instrument ter bevordering van Zijn eer.” Een getuigenis, merkwaardig in overeenstemming met dat van BEZA, die in La Rochelle LODEWIJK ontmoet had en hem „een kampioen voor de zaak Gods” noemt.

Helaas, de schoone vruchten, die dit leven nog beloofde, zijn niet meer tot rijpheid gekomen. Toen BEZA bovenstaande woorden neerschreef, wist hij niet dat reeds een week te voren dit edel hart had opgehouden te kloppen. Ook hij had lijf en goed altesamen geofferd voor ons volk.

Daarom zal de herdenking van Heiligerlee destemeer gerechtvaardigd zijn, als zij tevens den overwinnaar in dien slag betreft.

III. Zoo dacht men er eveneens over bij het derde eeuwfeest, in 1868. Ook toen werd een nationale herdenking op touw gezet, die bekroond zou worden door de oprichting van het monument te Heiligerlee, dat het middelpunt moet worden van de komende viering.

Doch terwijl de voorbereidingen in vollen gang waren kwam er eensklaps een kink in den kabel, die weliswaar de viering niet kon beletten, maar haar nationaal karakter illusoir maakte. Bij monde van hun voorman ALBERDINGK THIJM weigerde namelijk een groote bevolkingsgroep, de Roomsch-Katholieke, aan de herdenking deel te nemen. Ook „De Tijd” protesteerde tegen het gebruik van den term nationaal in dit verband. En als klap op den vuurpijl hield op Heiligerlee-dag zelf, terwijl JONCKBLOET bij het voormalige slagveld de officiële feestrede uitsprak, te Amsterdam de welbespraakte geestelijke J. W. BROUWERS een lezing, die weldra in druk verscheen onder den titel „De Nederlanden en de gevierden te Heiligerlee.”

Dit geschrift heeft heel wat stof doen opwaaien. Op felle wijze veroordeelt het, met verzwijging van het religieuze motief, heel den opstand tegen Spanje als een onnoodig en onverschoonbaar revolutionair bedrijf. Vanzelf wilde BROUWERS dus ook niets weten van een viering van den „revolutionnairen aanslag en burgerlijke moording van Heiligerlee.” En zijn betoog culmineert in een even heftig als bombastisch requisitoir tegen LODEWIJK VAN NASSAU, den gewetenloozen fortuinzoeker, voor wien de galg een verdiende straf zou zijn geweest!

Voorals dit laatste heeft GROEN, hoe ook overstelpt met anderen arbeid, uit zijn tent gelokt. Deze „zoo verregaande misvorming van eene der edelste figuren en van een der roemwaardigste gedenkdagen onzer landshistorie”²⁾ kon hij niet stilzwijgend laten passeeren. Te meer niet, daar BROUWERS zich o.a. had beroepen op uitspraken van GROEN zelf en op gegevens, ontleend aan de Archives. Met korte tusschenpoozen verschenen de drie stukken van zijn „Heiligerlee en Ultramontaansche kritiek”.

Het is voor ons doel onnoodig, dit betoog op den voet te volgen. Dat zou trouwens niet eens gemakkelijk vallen, want zijn eenigszins rommelige samenstelling draagt duidelijk de sporen van de haast en den hartstocht, waarmee het is geschreven. Allerlei kwesties worden er in aangeroerd, maar pièce de milieu is een vernietigende détailkritiek op de kant noch wal rakende beweringen van BROUWERS, en op diens hoogst onbetrouwbare wijze van citeeren. Zoo had hij een halve zinsnede aangehaald uit een brief van LODEWIJK, om daarmede diens medeplichtigheid aan den beeldenstorm te „bewijzen”, maar de rest van den zin, waaruit LODEWIJKS onschuld bleek, verzwegen! Met de

striemende ironie, waarvan hij het geheim bezat, geeselt GROEN een dergelijke handelwijze, maar tegelijkertijd geeft hij lucht aan zijn verontwaardiging over de schennis van LODEWIJKS nagedachtenis.

Van BROUWERS bleef niets over. FRUIN had gelijk: hij was geen partuur voor GROEN. Tevergeefs trachtte hij zich in een wederwoord te verdedigen. Tevergeefs sprong zijn geloofsgenoot Dr. NUYENS voor hem in de bres. Uit het werk van dezen plattelandsdokter-historicus, die op verdienstelijke wijze den opstand tegen Spanje uit Roomsche gezichtspunt had beschreven, had BROUWERS zijn kennis geput. GROEN had dan ook over het hoofd van den laatste heen zijn geschut reeds op NUYENS gericht. Maar zooals dat gaat, de leerling had de uitspraken van den meester dusdanig aangedikt, dat zij hun oorspronkelijke bedoeling ver voorbij schoten. NUYENS streed voor een verloren zaak, toen hij ze desniettemin nog probeerde vol te houden.

Doch deze polemiek kunnen we hier verder laten rusten. GROEN heeft er zich niet meer mee ingelaten. Gaarne had hij NUYENS nog à faire willen nemen, maar de tijd ontbrak hem. Met zijn „Bijdrage tot Kerkgemeentelijk overleg” had hij zich intusschen in den kerkeijken strijd geworpen en onmiddellijk daarna vergde de brochure over KEUCHENIUS al zijn kracht.

Het was daarom voor hem een opluchting, dat een bij uitstek bevoegd historicus zich in de kwestie mengde, n.l. FRUIN. Nu was een replek van hemzelf niet meer noodig. In een meestelijk Gids-artikel trok de Leidsche hoogleeraar de slotsom van het debat³⁾. Hoewel NUYENS, zoo zegt hij, zich te verdedigen had tegen GROEN, „een der grondigste kenners juist van dit tijdvak onzer geschiedenis en tevens een geducht dialecticus, aan wien geen leemte in het betoog van zijn tegenpartij ontgaat”, heeft hij er zich van af gemaakt met een „verward, oppervlakkig, onkritisch” geschrift. NUYENS had beter niet kunnen antwoorden, dan op een dergelijke manier.

Wanneer FRUIN er evenwel zijn bevreemding over uitspreekt, dat GROEN zich verwaardigd heeft, in te gaan op het onbekookte geschrijf van iemand als BROUWERS, geeft hij blijk, GROENS eigenlijke motief niet te hebben doorgehad. Want achter de historische controvers stond voor den laatste een andere kwestie. BROUWERS' kritiek, waardeloos op zichzelf, zag hij als symptoom van het *Ultramontanisme*.

Het is hier niet de plaats GROENS verhouding tot de Roomschen,

die bovendien niet steeds constant is geweest, in bijzonderheden na te gaan. Wil men haar in een formule vastleggen (doorgaans een hachelijk werk waar het GROEN betreft), dan zou die, vrij vaag, ongeveer aldus moeten luiden: Van den aanvang af heeft hij gezien wat Roomsche en Gereformeerde, ondanks alles, gemeen hebben, maar tevens placht hij, veel sterker dan dat in later tijd door zijn volgelingen geschiedde, den nadruk te leggen op wat hen scheidt.

Dit verschil tusschen toen en nu is historisch verklaarbaar. Het zou eenzijdig zijn, in de veranderde houding der Roomsche-Katholieken er de eenige oorzaak voor te zoeken, maar de hoofdoorzaak ligt hier toch wel.

De Roomschen immers waren uit hun positie van tweederangsburgers pas in den Franschen tijd geëmancipeerd. Zagen zij terug, dan beteekende voor hen de opstand tegen Spanje niet in de eerste plaats het begin van onze nationale onafhankelijkheid, maar het begin van hun vernedering, ook al moesten zij erkennen, dat hun lot tijdens de Republiek oneindig veel beter was geweest dan dat van Gereformeerde minderheden in Roomsche landen. 1813 had hun vrijwording bevestigd. Maar langen tijd hebben zij noodig gehad, om hun juiste plaats te vinden in de Nederlandsche volksgemeenschap. Hun politieke bondgenootschap met de liberalen bewijst het. Pas op den duur heeft vooral de schoolstrijd aan beide zijden de geesten rijp gemaakt voor een samenwerking, waarvan de coalitie de vrucht is geweest.

In de dagen van GROEN was men zoo ver nog niet, noch aan Roomsche nog aan Gereformeerde zijde. Het onderlinge verschil woog toen zwaarder dan de punten van aanraking. Tot het eerste behoorden ook de twee factoren, die voor GROEN in de Heiligerlee-kwestie de voornaamste waren, n.l. de houding der Roomschen tegenover onze volkshistorie, en hun Ultramontanisme.

Ultramontanisme is oorspronkelijk niets anders dan een geografische benaming. Ultramontaan is, wat aan gene zijde van de bergen ligt. In de loop van de 19e eeuw kreeg het woord echter een andere beteekenis. Het werd de aanduiding voor de hernieuwde krachtsontplooiing van de Roomsche kerk, gedirigeerd vanuit Rome, de stad aan gene zijde van de Alpen. Deze richting beoogde bevestiging en uitbreiding van het Roomsche geloof, en leidde zoo vanzelf tot een scherper markeeren van de tegenstellingen, o.a. met de Protestanten.

In alle landen, waar de Roomschen invloed konden oefenen, was haar actie merkbaar.

GROEN zag daarin voor Nederland een groot gevaar. Beschouwde hij de gematigde Roomschen als potentiëele bondgenooten, samenwerking met de Ultramontanen achtte hij uitgesloten. Het blijkt genoegzaam uit zijn karakteristiek van het Ultramontanisme als de richting, „die, bij voorbeeld de verdelging der Albigenzen prijsselijk vindt; de St. Barthelemy onder de heilzame gestrengheden telt; het niet tijdig verbrand-zijn van Luther betreurt; het voorbeeld der herroeping van het Edict van Nantes navolgens waard acht; . . . het bijgeloof der middeleeuwen met de waarheden van het Evangelie, het geloof der Hervormers met de waanwijsheid der rationalisten, en den vrijheidszin der Vaderen met de vrijzinnigheid der nageslachten verward; in de Kerkhervorming de kiem van regeringloosheid en ongodisterij zoekt, en, als leus ter verdelging van de Protestanten, beweert dat in de Reformatie de Revolutie moet worden gesmoord” 4).

Nog in zijn laatste groote werk, Maurice et Barnevelt, wees GROEN dit Ultramontanisme, mèt het radicale, atheïstische staatsabsolutisme, als de twee groote gevaren aan die de toekomst van het Protestantsche Christendom bedreigden.

Een uiting van het Ultramontanisme was volgens hem ook het tweede punt, waarop zijn Heiligerlee-brochure den nadruk legt, nl. de houding van de Roomschen tegenover de geschiedenis van ons volk. Hem, den historicus, lag dit na aan het hart.

Geenszins nam hij het den Roomschen kwalijk, dat zij den opstand tegen Spanje en de geschiedenis van de Republiek anders beoordeelden dan hij zelf. Integendeel, voor het werk van NUYENS had hij, naast kritiek, ook lof en waardeering, want: „Eene degelijke behandeling onzer historie, uit het roomschgezinde standpunt, is een kostelijke gaaf voor iedereen wien het bovenal om waarheid te doen is. Ook voor ons protestanten, die, sedert drie honderd jaar bijkans alleen aan het woord geweest zijnde, het hoogste woord steeds gehad hebben, is tegenspraak en teregtwijzing een weldaad” 5).

Maar bijzonder stuitte hem tegen de borst het optreden van mannen als BROUWERS en consorten. Wat zij deden was niet anders dan met modder gooien naar nationale figuren, die GROEN een groote vereering toedroeg. En dat alleen, omdat zij in een ander kamp dan het Roomsche hadden gestreden! Wat ons volk aan hen te danken had, werd

daarbij geheel zonder beteekenis. Meer nog dan **LODEWIJK** had **WILLEM VAN ORANJE** het moeten ontgelden. Was van Roomsche zijde in den tijd van de Aprilbeweging de Vader des Vaderlands niet een landverrader en eervergeten huichelaar genoemd?

Toch moet de mentaliteit, die ten grondslag lag aan dergelijke uitspraken, hoe laakbaar ze ook zijn, tot op zekere hoogte verklaard worden als een reactie op de beschouwingen van **GROEN** zelf. Naarmate hij, niet zonder eenzijdigheid, het Calvinistisch element in den opstand tegen Spanje naar voren bracht, en op dien grond een feitelijken voorrang opeischte voor de Hervormde Kerk ook in de 19de eeuw, moest bij de Roomschen de neiging sterker worden om hun afkeuring van deze gebeurtenis en haar leiders te accentueeren. Bij heethoofden leidde dat tot excessen.

Niettemin lag in deze constellatie toch ook een kiem voor betere verstandhouding, zij het voorloopig met negatieve strekking. Het bleek in 1872, bij de herdenking van de inneming van Den Briel. Bij de officiële viering hield **GROEN** zich toen afzijdig. De liberalen immers, die den toon aangaven, wilden zorgvuldig elke herinnering vermijden aan wat **GROEN** de hoofdzaak achtte, nl. den invloed van den godsdienstigen factor op het ontstaan van het gemeenebest.

Welnu, in dit verzet tegen de officiële herdenking verklaarde een ernstig Roomsch-Katholiek als **ALBERDINGK THIJM** zich met **GROEN** solidair. Ook hij achtte opstand en Calvinisme onlosmakelijk verbonden, en wilde daarom aan een viering van dien opstand niet deelnemen, ondanks den toeleg der liberalen.

* *
*

Sinds 1868 is er veel veranderd.

Langzamerhand hebben de Rooomschen, mede als gevolg van de gemeenschappelijke politieke actie met de Protestantsche partijen, een andere houding gevonden tegenover het nationaal verleden. Al toonen zij begrijpelijkerwijze nog een zekere kopschuwheid bij de herdenking van personen en gebeurtenissen uit den tijd van de Protestantsche republiek, toch plaatsen zij zich bij dergelijke vieringen niet langer buiten de volksgemeenschap. Hun vroegere positie is eenigermate te vergelijken met die van de Socialisten tegenwoordig, al zijn er ook bij de laatsten eenige teekenen van kentering. Maar terwijl bij de **WILLEM VAN ORANJE**-herdenking in 1933 de Socialisten zich in

grootte meerderheid buiten de nationale hulde hielden, namen de Roomschen daaraan, met een enkele uitzondering, wèl deel.

Geheel zonder gevaar is deze gang van zaken niet. De Calvinistische volksgroep, wier historische betrekking op de grondvesters van ons nationaal bestaan nauwer en persoonlijker is dan die van eenig ander volksdeel, zal hebben te waken tegen een effaceering van het godsdienstig element terwille van een kleurlooze eensgezindheid.

Maar wanneer wij dit voorbehoud in acht nemen, kan bovengenoemde ontwikkeling, dunkt mij, niet anders dan toegejuicht worden. Zij beduidt een versterking van de nationale en historische verbondenheid van al wie Nederlander heeten wil.

---

1) R. FRUIN. Verspreide Geschriften, dl II, blz. 85.

2) Heiligerlee en Ultramontaansche kritiek, blz. 8.

3) „Een proeve van historische kritiek”, herdrukt in: Verspreide Geschriften, dl. II. De geciteerde passages aldaar, blz. 44 v.

4) Brieven van Da Costa, dl II, blz. 111.

5) Heiligerlee enz., blz. 21.

HET VERLICHT DESPOTISME TE ONZENT *)

DOOR

DR. A. GOSLINGA.

Het absolutisme is geen gewas van Nederlandschen bodem. Ook niet die bijzondere vorm van absolutisme, welke in het Duitsch het verlicht absolutisme, maar te onzent, in overeenstemming met het Fransche en het Engelsche spraakgebruik, het verlicht despotisme genoemd wordt. In den tijd, dat in verscheiden landen van Europa verlichte vorsten of staatslieden het bewind voerden, was daarvan in ons land geen sprake. Wel hadden, van Engeland en in mindere mate van Frankrijk uit, de nieuwe denkbeelden ook hier ingang gevonden, maar de invloed, die daarvan op het openbare leven uitging, strekte in geen geval tot versterking van het centraal gezag. Dit lag allerminst in de lijn van wie in de tweede helft der achttiende eeuw hier te lande de meest vooruitstrevenden waren, de democratische Patriotten. Hadden zij succes gehad, dan zou daarvan juist het gevolg zijn geweest ver-

---

*) Dit artikel is oorspronkelijk in het Duitsch geschreven. Aanleiding daartoe was het volgende. Sinds eenige jaren bestaat er een Internationaal Comité voor Historische Wetenschappen, dat o. m. de studie bevordert van historische verschijnselen, die een internationaal karakter dragen. Zoo is er ook een Commissie ingesteld voor de bestudeering van het Verlicht Despotisme, waarin geleerden uit verschillende landen zitting hebben. Deze Commissie heeft gemeend haar doel nader te komen door met betrekking tot elk land, waar deze vorm van despotisme een rol heeft gespeeld, een rapport te doen opstellen in een van de groote moderne talen. Nu heeft de Groep Nederland van het Internationaal Comité mij verzocht dit voor ons land te doen. Hieraan gevolg gevende (vgl. *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, vol. IX, p. 78—87), heb ik gebruik gemaakt van eenige vroeger door mij gepubliceerde geschriften, m. n. van mijn rede over *Koning Willem I als Verlicht Despoot*. Mede misschien omdat deze rede sinds lang is uitverkocht, meende de Redactie van dit tijdschrift, dat het zijn nut kon hebben het artikel in het Nederlandsch te herschrijven. Ik heb er niets van beteekenis aan toegevoegd; ook niets weggelaten, behalve dan de laatste bladzijde, welke eenige literatuurwijzingen bevat, die voor den buitenlander meer noodig zijn dan voor den landgenoot. Daartegenover staat, dat ik in het Nederlandsche stuk wat kwistiger geweest ben met noten aan den voet van bladzijde 204.

zwakking van het belangrijkste centraal gezag, dat in de Republiek voorhanden was, n.l. dat van den stadhouder ¹⁾). Anderzijds hadden zij, die in den tijd der Verlichting dit ambt bekleedden, WILLEM IV en WILLEM V, allerminst de bedoeling zich tot absolute vorsten op te werken. De nieuwe denkbeelden hadden hun instemming niet, en dat men daarvan gebruik zou kunnen maken ten einde eigen machtspositie te versterken, het kwam eenvoudig niet in hen op.

Bijgevolg zou er van verlicht despotisme te onzent in het geheel geen sprake hebben kunnen zijn, indien de oude regeeringsvorm in stand gebleven was. Doch in 1795 werd daaraan een eind gemaakt. Wel bleef ons land een republiek, nu de Bataafsche geheeten, maar de nieuwe denkbeelden kwamen tot heerschappij. Dit had tengevolge dat veel, dat eeuwenlang had bestaan, nu veroordeeld werd om te verdwijnen: de adel, de gilden, de bevoorrechte positie der Gereformeerde kerk. Er was echter geen centraal gezag, krachtig genoeg om de in beginsel aanvaarde hervormingen van het papier in het leven te doen overgaan; vandaar dat het oude zich in vele gevallen nog tot op zekere hoogte wist te handhaven. De Revolutie van 1795 was veel meer een revolutie in de theorie dan in de praktijk; zij was negatief en slechts in geringe mate positief.

Ons land was echter aan Frankrijk vastgeklonken, en zoo kon een omkeer van zaken ook hier niet uitblijven, toen BONAPARTE de Revolutie bedwong. Men zou ook kunnen zeggen, dat hij haar tot heerschappij bracht. Weliswaar verwierp hij de idee der vrijheid, en wanneer hij het al noodig achtte constitutioneele vormen bij te houden, ontdeed hij ze toch van hun inhoud; de hervormingen evenwel, die uit de nieuwe denkbeelden voortvloeiden, werden door hem in stand gehouden en met andere vermeerderd. Hij vertoont — men zou zich daarvoor op verscheidene geleerden kunnen beroepen — groote overeenkomst met de verlichte despoten der achttiende eeuw; ofschoon de „zoon der Revolutie”, was hij niet minder absolutistisch dan zij; ook legde hij geen minderen hervormingsijver aan den dag.

Het duurde niet lang, of, dank zij zijn invloed, kwam er in ons land een heele omkeer tot stand. De democratische staatsregeling van 1798 werd al in 1801 aan den kant geschoven en na eenige jaren van overgang werd ook hier de monarchale regeeringsvorm ingevoerd, zij het ook, dat eerst nog de republiek voor het uiterlijk gehandhaafd bleef: SCHIMMELPENNINCK toch, in wiens handen in 1805 de hoogste macht

gelegd werd, had, al voerde hij dan ook slechts den titel raad-pensionaris, inderdaad koninklijke macht.

Nu voor het eerst kwam er een verbinding tot stand tusschen de nieuwe denkbeelden en den monarchalen regeeringsvorm, en zoodoende werd het mogelijk, dat zij in praktijk werden gebracht. De korte tijd van SCHIMMELPENNINCK's bewind was een tijd van belangrijken hervormingsarbeid zoowel op het gebied van het finantie- en belastingwezen als op dat van het Lager Onderwijs. Van toen af werden het geheele land door op denzelfden voet belastingen geheven en de kinderen op dezelfde wijze onderricht, in scholen, waar het leerplan door den Staat was voorgeschreven en het onderwijs onder Staatstoezicht stond; wel werd geen zuiver Staatsmonopolie gevestigd, maar een sterke tendenz in die richting was toch onmiskenbaar.

Toen SCHIMMELPENNINCK reeds na een jaar gedwongen werd zijn ontslag te nemen, had het er allen schijn van, dat er een belangrijke verandering intrad: de Bataafsche Republiek maakte plaats voor het Koninkrijk Holland; feitelijk veranderde er evenwel maar zeer weinig. Wel was koning LODEWIJK minder doortastend dan zijn voorganger, maar hij ging denzelfden koers uit. Hij bevorderde kunst en wetenschap, landbouw en nijverheid, voerde wetboeken in van strafrecht en burgerlijk recht, en maakte aan het bestaan der gilden, die zich, in weerwil van vroegere verordeningen, nog altijd hadden weten te handhaven, definitief een eind 2). Den adel heeft hij echter weer hersteld, zij het ook zonder de vroegere voorrechten. In dit opzicht volgde hij het voorbeeld van zijn grooten broeder, die tot verhooging van de glans van zijn kroon den adel noodzakelijk achtte. Hadden ook niet in de achttiende eeuw verlichte vorsten als FREDERIK DE GROOTE en KATHARINA II dien stand als een steunpilaar van hun troon beschouwd?

Van 1810—1813 maakte ons land deel uit van het Fransche Keizerrijk en werd het geregeerd in overeenstemming met de inzichten van NAPOLEON, over welke we nu niet verder hebben uit te weiden.

Maar hoe ging het nu, toen er aan de Inlijving een einde kwam? Was het te onzent nu ook uit met het verlicht despotisme? Men zou kunnen meenen van wel. WILLEM I noemde zich van meet af vorst bij de gratie Gods 3) en de weldra door hem uitgevaardigde Zondagswet scheen er op te wijzen, dat hij begeerde te wandelen in de voetstappen zijner vaderen. Men late zich echter door zulke dingen niet van de wijs brengen. Zeker, in menig opzicht was de nieuwe vorst

een ander man dan NAPOLEON: hij was Nederlander en zocht van ganscher harte het welzijn van het Nederlandsche volk, waarmee zijn geslacht sinds eeuwen nauw verbonden was; de godsdienst van de meerderheid van het volk was ook de zijne. Niettemin was hij een bewonderaar van den grooten keizer, m. n. van zijn regeerstelsel.

Ofschoon uit een oud vorstenhuis gesproten, hechtte hij weinig aan het beginsel der legitimiteit. Toen hij kennis nam van de investituur van BONAPARTE als Eersten Consul, riep hij uit: „BONAPARTE is feitelijk koning. Wat doet het er eigenlijk toe, onder welken titel iemand koning is en tot welke familie hij behoort. De eerste koning was een gelukkig soldaat. En wat was mijn eigen voorvader WILLEM DE EERSTE ook anders dan een opstandeling!’ 4). Macht te verwerven, was het hoofddoel van zijn streven. Hij heeft daartoe ook BONAPARTE’s gunst zoeken te winnen — niet steeds op een wijze, die hem tot eer strekt —, toen de kans zich aanbood, dat het huis Oranje voor zijn verliezen in Nederland met Duitse landen zou worden schadeloos gesteld; en later toen de keizer hem, wegens zijn partij-kiezen in den vierden coalitie-oorlog ten gunste van Pruisen, van de eenige jaren door hem bestuurde landen (Fulda m. n.) beroofde. Zijn belangen dreven hem als van zelf naar de zijde van diens tegenstanders, maar politieke tegenstanders kunnen zeer wel geestverwante naturen zijn. Hij heeft in Fulda in den nieuwen stijl geregeerd en toen hij in Nederland aan het bewind kwam, met slechts geringe wijzigingen de Fransche wetgeving, de Fransche administratie en de Fransche belastingen overgenomen. Wat FOUCHÉ den BOURBONS geraden moet hebben, „se coucher dans le lit de Napoléon”, was juist wat hij deed.

Evenals in de Algemeene, spreekt men ook in de Vaderlandsche Geschiedenis van Restauratie, maar, terwijl in andere landen, die onder Fransche heerschappij hadden gestaan, de restauratie meest op reactie neerkwam, heeft men zich te onzent onmiddellijk geplaatst op den bodem der Revolutie. Van terugkeer naar de federalistische staatsinrichting of m. a. w. de souvereiniteit der gewesten, was in het geheel geen sprake. De souvereiniteit werd gelegd in de handen van één man, en, al liet deze het voorkomen, dat hij, haar aanvaardende, toegaf aan den wensch van het volk, terwijl hij voor zich persoonlijk aan de positie van zijn vader de voorkeur zou hebben gegeven, in werkelijkheid was hij met deze oplossing volkomen tevreden 5). Zij was weinig naar den smaak van de oude aanhangers van zijn huis, maar werd

juist door de vroegere tegenstanders bevorderd. De democratische Patriotten waren „de ijverigste voorstanders der onbepaalde monarchie” geworden ⁶⁾). Onder hen bevonden zich verscheidenen, die den keizer gediend hadden; hen kon de Oranjevorst het best gebruiken; zij hadden geleerd te gehoorzamen, en dat kwam hem uitnemend te pas; hij toch gunde zijn medewerkers slechts weinig vrijheid van beweging.

Het zou hem ook aangenaam zijn geweest, zoo hij zich overwegenden invloed had kunnen verzekeren op de samenstelling der volksvertegenwoordiging: hij verlangde het recht om uit een voordracht van drie candidaten te mogen kiezen, maar het gelukte hem niet dit gedaan te krijgen. Wèl de onderscheiding door te zetten van gewone uitgaven, die eens voorgoed (na de vereeniging met België telkens voor 10 jaar), en buitengewone, die ieder jaar moesten worden toegestaan. Dit was een sterke beperking van het budgetrecht, dat van oude tijden her in de Nederlanden den grondslag vormde van de volksvrijheden. Ook gaf hij er de voorkeur aan Koninklijke Besluiten uit te vaardigen; liever dan wetten, die hij eerst aan de volksvertegenwoordiging voorleggen moest.

De regeeringsvorm was onder zijn bewind niet parlementair, maar wel constitutioneel. De koning nam niets zóó kwalijk als het verwijt, dat hij inbreuk op de grondwet gemaakt had ⁷⁾). Deze was voor hem echter geen samenvatting van algemeene regelen, die nader dienden te worden uitgewerkt, maar een slagboom, welken het hem niet vergund was terzijde te schuiven. Zoo meende hij, dat hem alles vrijstond wat hem door de grondwet niet uitdrukkelijk verboden werd. NIEBUHR, die in 1814 een reis door ons land maakte, toonde een goed inzicht te hebben, toen hij schreef: „eine absolute Monarchie ist hier in Holland eingeführt worden unter Formen, die dem Leser auf den ersten Blick einbilden, dass constitutionelle Freiheit existire” ⁸⁾).

Maar, meende de koning, dat er zoo weinig mogelijk *door* het volk geschieden moest, des te meer was hij *voor* het volk werkzaam. Slechts weinige vorsten hebben gearbeid als hij. Hij heeft veel openbare werken ondernomen en het spoorwegverkeer zoowel als de stoomvaart sterk bevorderd; eveneens den landbouw en de visscherij. Laatstgenoemd bedrijf werd tot in bijzonderheden gereguleerd. De koning hield liefst alles in zijn vasten greep; ook den handel; men heeft hem terecht een „laat mercantilist” genoemd ⁹⁾). In dit opzicht week hij af van de meeste verlichte vorsten, die den handel vrijlieten. Hierbij dient men

echter in aanmerking te nemen, dat de handel tengevolge van den langen oorlog met Engeland geheel vervallen was en in nieuwe banen geleid moest worden. De koning wenschte, dat de handel zich baseeren zou op exportindustrie. Meer nog dan den handel heeft hij de industrie bevorderd; niet alleen in het Noorden, maar ook, ja met name, in het Zuiden. Zijn verdiensten in dezen zijn ook door Zuidnederlandsche geschiedschrijvers erkend. Er was geen sprake van, dat het Zuiden nu weer, gelijk in de dagen der Republiek, door het Noorden werd ge-exploiteerd. De afscheiding van België in 1830 is dan ook niet uit economische oorzaken te verklaren. Neen, de oorzaken waren van anderen aard, *d'ordre psychologique*, om met PIRENNE¹⁰⁾ te spreken.

Van groot belang in dezen is de wijze, waarop in 1815 de Zuidelijke Nederlanden bij de Noordelijke gevoegd werden. De Vereeniging zelf was het werk der groote mogendheden, maar de *modus quo* der Vereeniging was het werk van den vorst. De groote mogendheden waren niet ongenegen rekening te houden met de wenschen der Belgen, die b.v. tegen het overnemen van de op het Noorden rustende schulden protesteerden. Toen WILLEM daarvan hoorde, reisde hij, door den flinken FALCK vergezeld, spoorwegs naar Parijs en hij slaagde er in zijn zin door te zetten. Oogenschijnlijk zijn de zgn. acht artikelen van Londen hem door de mogendheden opgelegd; in werkelijkheid zijn ze uit FALCK's pen gevloeid. In deze artikelen werd de algeheele eenheid van de beide deelen van het nieuwe rijk en van zijn bewoners vastgelegd, de godsdiensten gelijkgesteld, de schulden door het Rijk overgenomen. Was deze laatste bepaling in het voordeel van het Noorden, daar stond tegenover, dat dit de koloniën mee ten huwelijk bracht. Op één punt werd het ontegenzeggelijk bevoorrecht: het verkreeg evenveel vertegenwoordigers als het Zuiden, ofschoon het minder inwoners telde. De verklaring ligt voor de hand: vertegenwoordiging naar rato van de bevolking zou het Noorden van meet af in een positie van minderheid gebracht hebben. Het is evenwel de vraag, of het verstandig was al dadelijk aan het begin de eenheid zoo straf te maken. De versmelting der beide deelen, welke men daarmee bedoelde, werd erdoor belemmerd in plaats van bevorderd; de tegenstellingen, die in den loop der eeuwen tusschen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden waren ontstaan, waren te groot dan dat ze als met een handomdraai uit den weg konden worden geruimd. Het was echter 's konings oogmerk de in de Londensche artikelen vast-

gelegde staatseenheid in den kortst mogelijken tijd tot werkelijkheid te maken.

Hiertoe moesten b.v. zijn taalbesluiten dienen. Ongetwijfeld behoorde de meerderheid zijner gezamenlijke onderdanen tot het Nederlandsche taalgebied. In het Zuiden was het Fransch echter niet slechts in de Waalsche gewesten de heerschende taal, het had ook vasten voet gevat in de andere provincies, d.w.z. in de kringen der ontwikkelden. Het Vlaamsch was afgezakt tot omgangstaal voor het dagelijksch leven; voor hogere doeleinden werd er weinig of geen gebruik van gemaakt. Het zou nu op den weg der Regeering gelegen hebben het langzamerhand uit zijn vernedering op te heffen en het Fransch binnen zijn natuurlijke grenzen terug te dringen, maar zij stelde zich ten doel op den duur het geheele Zuiden te vervlaamschen en wilde, wat de Vlaamschsprekende gewesten betreft, in eenige jaren zooveel bereiken, als waarvoor minstens een menschenleeftijd noodig zou zijn geweest. Dientengevolge riep zij een sterken tegenstand wakker ¹¹⁾.

Niet minder was de tegenstand, waarop haar maatregelen stuitten met betrekking tot de zoo nauw verbonden gebieden van godsdienst en onderwijs. Het was verre van gemakkelijk met een staat van Protestantschen oorsprong, als Nederland was, landen te vereenigen, waar het Katholicisme eeuwenlang onbetwist had geheerscht. Men neme hierbij in aanmerking, dat ook een aanzienlijk deel der Noord-Nederlanders Roomsch-Katholiek was. De meerderheid der gezamenlijke onderdanen beleed dezen godsdienst. Nu had, naar het oordeel van THORBECKE, de koning één van tweeën moeten doen, of de Roomsche kerk aan haar lot overlaten of haar met welwillendheid tegemoet treden ¹²⁾. Hij deed echter noch het een noch het ander, maar ging met haar een strijd aan, daarbij vertrouwend, behalve op den steun der Hollanders, op dien der liberalen in België, die daar een weliswaar zeer roerige, maar slechts zwakke minderheid vormden. De uitkomst was een onmiskenbare nederlaag. Hoe had ook hetgeen een Roomsche vorst als JOZEF II niet gelukt was, een Protestantsch vorst kunnen gelukken? De oprichting van het collegium philosophicum te Leuven, waar de Roomsche geestelijkheid haar vooropleiding zou moeten ontvangen, was een ernstige misslag.

De strijd, die daardoor ontketend werd, beperkte zich niet tot dit deel van het onderwijs. Het was een „Kulturkampf”, waarbij ook het academisch onderwijs betrokken was. In meerdere mate echter het

Lager Onderwijs. De koning heeft dit willen hervormen in den geest van de in het Noorden sinds 1806 bestaande wetgeving. Het moet door ieder worden toegegeven, dat deze tak van onderwijs in België zeer veel te wenschen overliet; ook dat te dezen onder 's konings regeering in weinige jaren zeer veel bereikt is. Er had echter veel meer bereikt kunnen worden, indien niet met het streven naar verbetering dat naar verlichting en naar vestiging van een staatsmonopolie was gepaard gegaan. Vele van door fraters en soeurs geleide scholen werden eenvoudig opgeheven. Aan verscheiden geestelijke orden, naar zijn oordeel bolwerken van het obscurantisme, heeft de koning een eind gemaakt of haar het opnemen van novicen verboden. Ontelbaar waren de moeilijkheden, welke hij haar berokkende, moeilijkheden, waarin hij zich ontegenzeggelijk van een zeer kleinen kant liet kijken ¹³).

Al deze maatregelen, die we hier slechts kort vermelden, wekten bij de bevolking der Zuidelijke Nederlanden de vrees, dat haar godsdienst in gevaar was. Zelfs meende men, dat het 's konings doel was hen Protestant te maken. Dat was echter volstrekt niet het geval. Wat zijn onderdanen geloofden, liet hem vrij koud. Alleen, ze moesten zich niet te veel aan hun geloof hechten en tegenover de geestelijkheid hun zelfstandigheid bewaren, opdat deze in het geheel geen invloed op de politiek zou kunnen verkrijgen.

Met deze zienswijze konden de Voltairiaanschgezinde Belgische liberalen zich zeer goed vereenigen. Van groote beteekenis voor hun verhouding tot den koning was de toestand in het buitenland, m. n. in Frankrijk. In de eerste jaren zijner regeering, toen de restauratie daar meer en meer den weg der reactie opging, werd hij door hen als een „liberaal” vorst geprezen. Men waardeerde het in hem, niet alleen dat hij de Roomsche kerk binnen de perken hield, maar ook dat hij door de Bourbons uitgewezen politici in zijn rijk toeliet en zich in zijn buitenlandsche politiek op een afstand hield van de mogendheden der Heilige Alliantie. Op den duur kon het echter niet verborgen blijven, dat hij, hoezeer verlicht, toch niet minder despotisch was: zijn tegenzin tegen het parlementaire stelsel, zijn beperking der drukpersvrijheid, ook zijn taalbesluiten gaven tot veel critiek aanleiding.

Zoo is te verklaren, hoe van de zijde der liberalen in België mogelijk werd wat niemand ooit voor mogelijk had gehouden, het sluiten, in

1828, van de befaamde Unie met de Roomsch-Katholieken. Dat laatstgenoemden bereid werden gevonden met hen samen te gaan — wat veel belangrijker was dan het omgekeerde — is daardoor mogelijk geworden, dat zij, de inspiratie van DE LAMENNAIS volgende, zich op den bodem der Revolutie plaatsten. Tengevolge van de Unie werd 's Konings positie onhoudbaar. Hij heeft nog, vóór alles begeerend zijn macht te behouden, door vèrgaande concessies, waardoor veel van wat hij zelf tot stand had gebracht zoo goed als vernietigd werd, den ondergang van het Vereenigd Koninkrijk trachten te voorkomen, maar het was te laat. Zijn verlichte staatkunde heef den afval van België ten gevolge gehad. Door weinigen werd deze zoo betreurd als door THORBECKE, toentertijd hoogleeraar in Gent. De latere leider van de liberalen in het Noorden gaf blijk van juist inzicht, toen hij aan GROEN VAN PRINSTERER, destijds nog een vriend van hem, schreef: „het bondgenootschap des Gouvernements met de liberale gevoelens is de hoofdoorzaak van ons ongeluk”¹⁴).

Ten gevolge van de afscheiding van België kwam Nederland weer op zichzelf te staan. Maar de fel bewogen jaren 1830 en 1831 hadden het nationale leven een sterken schok gegeven. De vlakheid en onaan doenlijkheid, waardoor het zich sinds het herkrijgen der onafhankelijkheid gekenmerkt had, maakte nu plaats voor beweging en actie op menig levensterrein. In de letterkunde brak zich een nieuwe richting baan. Op politiek gebied begon de liberale zienswijze ingang te vinden. In de Hervormde kerk verscherpten zich de tegenstellingen en kwam zelfs een deel der rechtzinnigen tot afscheiding. Met boete en gevangenisstraf trad de Regeering tegen hen op.

Om deze handelwijze goed te kunen begrijpen, dienen we 's konings houding tegenover de kerken van meer nabij te bezien. Deze waren voor hem een soort *Moralanstalten*; in weerwil van onderlinge verschillen op dogmatisch gebied, predikten zij toch dezelfde moraal. Het was bijgevolg onnoodig, dat er zoovele waren. Waartoe moesten er naast de Nederlandsche Hervormde gemeenten nog Waalsche zijn, waartoe naast de Roomsch-Katholieke kerk nog een Oud-Katholieke? De laatste heeft hij, evenals vóór hem NAPOLEON, willen opheffen, en verscheiden gemeenten, die naar zijn oordeel geen reden van bestaan hadden, heeft hij inderdaad opgeheven. Waar de toestanden het hem veroorloofden, heeft hij alle Protestanten in één kerk vereenigd; zoo in België, zoo ook in Nederlandsch-Indië, waar een kerk werd ingesteld

zonder confessioneelen grondslag. Gaarne zou hij ook Roomschen en Protestanten in één kerkelijk verband hebben samengebracht. Bij een dergelijk streven kan men zich natuurlijk niet tot het eigen volk beperken. Vandaar dan ook dat een ontwerp des konings van die strekking, waarin hij zijn fantasie den vrijen teugel liet, zich bezig hield met de kwestie, op welke wijze in Europa de eenheid des geloofs tot stand te brengen zou zijn. Uit dat ontwerp leeren we zijn gedachten beter kennen dan uit welk officieel document ook. De Roomsche kerk zou bepaalde concessies moeten doen, als afschaffing van het celibaat en gebruik van de landstaal in de liturgie; daar stond dan tegenover, dat ook de Protestanten onder den paus zouden komen. Deze zou echter slechts door middel van de vorsten met de geloovigen in verbinding staan. Wel zou hem in een Areopagus van vorsten het eerevoorzitterschap worden opgedragen, maar de werkelijke macht zou bij de vorsten blijven berusten ¹⁵).

Aan den staat behoorde een groote invloed op de kerk te worden ingeruimd. Door dit beginsel werd 's konings houding bepaald, niet slechts tegenover de Roomsch-Katholieke, maar ook tegenover de andere kerken in zijn Rijk. Hij achtte het noodzakelijk, dat deze een steviger organisatie verkregen, opdat hij ze te beter in zijn macht zou kunnen houden. Hij legde zulk een organisatie den Lutherschen en den Joden op, ook den Hervormden, die onder de Protestanten de groote meerderheid vormden. Hun kerk verloor door het reglement van 1816 haar presbyteriaansche inrichting en werd onder een bestuur gesteld, dat wel Synode werd genoemd, doch geheel van den koning afhankelijk was. Nooit, ook niet onder de Republiek, is de Hervormde kerk in sterker mate staatskerk geweest dan onder WILLEM I. Het heette in 1816, dat de belijdenis gehandhaafd zou blijven, maar zoowel de strekking van het reglement als de gezindheid van de door den koning benoemde kerkbestuurders werkte in tegenovergestelde richting. Een gematigd rationalisme moest in de kerk den toon aangeven, niet het oude Calvinistische geloof. Maar van de zijde van hen, die daaraan vasthielden, bleef het protest niet uit, zoo min van hen, die zich afscheidden, als van hen, die in de Kerk bleven. De krasse maatregelen tegen de eerstgenoemden zoowel als de toenemende verslapping van het Christelijk gehalte van het openbaar Lager Onderwijs, waarnaast het bijzondere zich niet ontwikkelen kon, wekten in bepaalde kringen der bevolking ontstemming tegen de Regeering.

In veel bredere kringen ontstond er ontstemming over het toemenen der schulden gedurende de jarenlange moeilijkheden met België en het geheimzinnig finantiëel beheer, ook over den geringen invloed van het volk op de staatszaken. En toen nu de koning, het eindelijk opgevend, het Roomsche België nog eens weer met ons land te vereenigen, voor zijn persoon een verbintenis met een Roomsche Belgische beraamde, sloeg die ontstemming in wrevel over. De koning achtte het nu beter de kroon neer te leggen.

Met hoe groote inspanning en liefdevolle toewijding hij ook zijn geheele leven had gewerkt, zijn regeering liep toch op een fiasco uit. Met al zijn krachten had hij naar eenheid gestreefd, en nu was de uitkomst, dat, terwijl er bij zijn terugkeer in 1813 geen partijen bestonden en het woord „partij” het geslacht van toen zelfs zeer hatelijk in de ooren klonk, er aan het eind van zijn regeering, in kiem, althans, nieuwe partijen aanwezig waren, de liberale, de Roomsch-Katholieke, de antirevolutionnaire.

Aan zijn regeerstelsel werd niet dadelijk met zijn aftreden in allen deele een einde gemaakt. Wel was zijn zoon en opvolger WILLEM II een geheel ander man dan hij. Deed de vader in menig opzicht aan FREDERIK DEN GROOTE, den oom zijner moeder, denken — hij moet er zich op beroemd hebben op diens wijze te regeeren ¹⁶⁾ —, de zoon vertoonde veel overeenkomst met zijn neef FREDERIK WILLEM IV. Hij was een romanticus, een ridderlijk, kunstlievend vorst, die de godsdienstvrijheid zijner onderdanen ten volle eerbiedigde en Roomsch-Katholieken zoowel als Afgescheidenen met welwillendheid tegemoet trad. In één opzicht kwam hij met zijn vader overeen: hij wilde de macht van de kroon niet beperkt zien, maar verlicht was hij allerminst. Onder zijn bewind heeft de Regeering zich uit kerkelijke zaken teruggetrokken, maar slechts in zekere mate. Het stelsel zijns vaders werd alleen verzacht en verslapt, niet vernietigd. Er had zich onder diens regeering een heerschende klasse gevormd, tegenover welke de zoon niet steeds zijn wil vermocht door te zetten. Zoo had hij het bijzonder onderwijs grootere vrijheid willen toestaan en het bij de Roomsch-Katholieken zoo gehate recht van placet willen afschaffen, maar de tegenstand bleek te sterk. Het gelukte hem eerst na de Februari-revolutie. Toen maakte hij plotseling een groote zwenking: hij toonde zich niet langer afkeerig van een belangrijke uitbreiding van den volksinvloed. Met zijn hulp is er toen een grondwetsherziening tot stand gekomen,

die naast gewichtige veranderingen met betrekking tot het kiesrecht en de beide kamers, de afschaffing van het recht van placet bracht en vrijheid van onderwijs.

Men kan het tijdperk van SCHIMMELPENNINCK tot aan de grondwetsherziening van 1848 noemen het tijdperk van het verlicht despotisme te onzent. De jaren van WILLEM I vormen de kern, die er aan voorafgaan den aan-, die er op volgen het ver-loop. Het was van de grootste beteekenis, dat WILLEM I niet de oude staatsinrichting herstelde, maar voortging op den weg van SCHIMMELPENNINCK, LODEWIJK en NAPOLEON. Ongetwijfeld heeft de ideëenwereld van de achttiende eeuw, waarin hij was opgegroeid, in hem nagewerkt. Nauwe betrekkingen met de filosofie moet men echter bij een nuchter Hollander, als hij was, niet verwachten. Wel heeft hij het weten te waardeeren, dat de filosoof KINKER in zijn gedichten en in zijn tijdschrift *De Herkauwer* zich ten gunste van zijn regeerwijze uitsprak ¹⁷).

Dat hij een verlicht despoot genoemd mag worden, wel te verstaan van na de Revolutie, is onzes inziens uit het voorafgaande voldoende duidelijk. Wel zou het niet moeilijk vallen tegenover de argumenten *pro* een aantal argumenten *contra* aan te voeren, maar — dit verlieze men niet uit het oog — inconsequenties vinden we ook bij de verlichte vorsten en staatslieden uit de achttiende eeuw, ja deze zijn tot op zekere hoogte inhaerent aan het tweeledig, om niet te zeggen tweeslachtig, karakter van het stelsel: verlicht en absolutistisch ¹⁸).

Het hoofdkenmerk van het verlicht despotisme, gelijk het te onzent optrad, is zonder twijfel het ingrijpen op het terrein van den godsdienst door middel van de kerk en de school. Al dadelijk in het begin staat de schoolwet van 1806, en het brengen van de kerken onder den greep van het staatsgezag wordt al onder LODEWIJK en tijdens de Inlijving met ernst beproefd. Verstrekkende plannen zijn reeds toen ontworpen, maar de tijd ontbrak om er uitvoering aan te geven. WILLEM I heeft, al ging hij ook in menig opzicht zijn eigen weg, er zich op hoofdpunten bij aangesloten.

Dergelijk ingrijpen heeft met 1848 nog niet opgehouden. Evenwel, gelijk dat eigenlijk ook al sinds 1840 het geval was, het verlicht despotisme ging nu niet meer uit van den vorst; het werd overgenomen door de conservatieve en de liberale partij. Het openbaarde zich herhaaldelijk, m. n. op het punt van de theologische faculteit aan de openbare universiteiten en in de schoolkwestie ¹⁹). Men is echter te zeer gewoon

aan den term verlicht despotisme de gedachte te verbinden van heerschappij, door of op naam van een vorst uitgeoefend, dan dat men dan nog in strikten zin van verlicht despotisme spreken kan.

¹⁾ Vgl. mijn rede *De Beteekenis der Omwenteling van 1795* (Amsterdam, 1927), p. 9—10.

²⁾ In Amsterdam is er eerst gedurende de Inlijving een eind aan gekomen, vgl. M. G. DE BOER, *De ondergang der Amsterdamsche Gilden, Tijdschrift voor Geschiedenis*, dl. 47, 1932.

³⁾ A. A. H. STRUYCKEN, *Het Staatsrecht van het Koninkrijk der Nederlanden* (Arnhem, 1915), I, p. 344.

⁴⁾ H. T. COLENBRANDER, *Historie en leven*, II, p. 41.

⁵⁾ Vgl. *Koning Willem I als Verlicht Despoot*, p. 19 vlg.

⁶⁾ *Brieven van Van Hogendorp*, V, 83.

⁷⁾ Vgl. M. G. DE BOER, *Een Drukpersproces in de Groninger Ommelanden, Tijdschrift voor Geschiedenis*, dl. 49 (1934), p. 350 en 352.

⁸⁾ H. T. COLENBRANDER, *Willem I*, dl I (1931), p. 207.

⁹⁾ Z. W. SNELLER, *Economische en Sociale Denkbeelden in Nederland in den aanvang der negentiende Eeuw*, 1922.

¹⁰⁾ *Histoire de Belgique*, VI, p. 349.

¹¹⁾ Vgl. mijn rede *De Belgische Opstand van „Dietsche” zijde verklaard* (1932), p. 17 vlg.

¹²⁾ FREDERICQ, *Thorbecke vóór 1830*, p. 122—124.

¹³⁾ Vgl. STOKMAN, *De Religieuzen en de Onderwijspolitiek der Regeering in het Vereenigd Koninkrijk* (1814—1830), 's Gravenhage, 1935.

¹⁴⁾ *Brieven van Thorbecke* (1873), p. 20.

¹⁵⁾ *Gedenkstukken, 1825—1830*, II, p. 319—324.

¹⁶⁾ VAN DER DUYN, *Gedenkschriften* (1853), p. 123.

¹⁷⁾ Vgl. J. KOOPMANS, *Kinkerstudiën III, Taal en Letteren XVI*, p. 161—179.

¹⁸⁾ Dat ook WILLEM I, evenals de meeste absolute vorsten, door een sterke machtsbegeerte werd bezield, kan o. m. ook blijken uit den „enormen appetijt”, dien hij aan den dag legde, toen hem kort *voordat* (niet *nadat*, gelijk in het Duitsche stuk gezegd wordt) hij het bewind in Nederland aanvaardde, vergund werd, zijn denkbeelden over de versterking van Nederland tegen Frankrijk uiteen te zetten. Hij vraagt dan „niet minder dan de gezamenlijke gewezen Oostenrijksche Nederlanden met Luik, benevens al het land, dat ingesloten ligt tusschen Maas, Rijn en Moezel, en dit alles” — dus ook zuiver-Duitsche landen — „moet met de oude Republiek tot een ondeelbaren staat worden gevormd.” Vgl. TELLEGEN-COLENBRANDER, *De Wedergeboorte van Nederland* (1913), p. 30.

¹⁹⁾ Vgl. *Koning Willem I als Verlicht Despoot*, p. 50 vlg.

VRAAG EN ANTWOORD.

1. VRAAG.

Den candidaten voor den gemeenteraad alhier wordt bij de candidaatstelling een schriftelijke verklaring gevraagd inzake het ter beschikking stellen van den raadszetel ingeval van verandering van politieke richting. Heeft een dergelijke verklaring wettelijke kracht of alleen moreele kracht?

ANTWOORD:

De onderteekeningen van een verklaring, inhoudende dat een raadslid zijn zetel ter beschikking zal stellen, indien hij van politieke richting verandert, legt slechts een zedelijke verplichting op den betrokkene. Op grond van een dergelijke onderteekening kan men hem niet door rechtsmiddelen dwingen, zijn mandaat neer te leggen.

Een poging om aan een kiesvereniging of, bij gebreke van rechtspersoonlijkheid, aan de leden van haar bestuur een rechtsmiddel te verschaffen, teneinde een dissident raadslid tot aftreden te dwingen, zou hoogstwaarschijnlijk falen. Want gesteld, dat men indirect dwang zou willen oefenen door den candidaat een verklaring te laten teekenen, waarbij hij zich verbindt om een flinke geldsom te betalen, ingeval hij in bedoeld geval niet zou aftreden; en gesteld voorts, dat de candidaat aan zijn verplichting om af te treden of te betalen niet zou voldoen en dat hij bijgevolg in rechten zou worden aangesproken tot het betalen van de geldsom; dan zou de overeenkomst hoogstwaarschijnlijk hetzij wegens strijd met de Kieswet, hetzij wegens strijd met de goede zeden of de openbare orde door den rechter nietig worden verklaard. Hetgeen uiteraard evenzeer geldt, wanneer men vooraf een waarborgsom laat storten (zie artt. 1290, 1371 en 1373 Burgerlijk Wetboek).

Vraagt men naar de wenschelijkheid van een dergelijke verklaring, dan zijn wij geneigd om de overbodigheid te betoogen. Voor fatsoenlijke menschen is het niet noodig, dat zij een dergelijke verklaring afleggen. En onfatsoenlijke menschen of dezulken, voor wie zulk een onderteekening noodig geacht wordt, in verband met hun weinige beginselvastheid, behooren op de candidatenlijst niet thuis. N.

---

2. VRAAG.

Door de vakorganisaties hier ter plaatse wordt er bij het gemeentebestuur op aangedrongen de meest drukkende contrôlemaatregelen ten aanzien van de steuntrekkende werkloozen wat te verlichten, met name door den eisch van het tweemaal stempelen per dag te doen vervallen en slechts éénmaal te laten stempelen. De gemeentelijke dienst van maatschappelijk hulpbetoon is er tegen. De wethouder heeft overweging toegezegd. Wat dunkt u?

ANTWOORD:

Wij zouden dit verzoek zeker niet zonder zorgvuldig onderzoek naar de mogelijkheid van inwilliging afwijzen. O.i. is de eisch van tweemaal per dag stempelen voor de bonafide werkloozen tamelijk zwaar. En het lijkt ons in het algemeen met het oog op de contrôle niet noodzakelijk om aan dien eisch onverzwakt vast te houden.

Bovendien heeft het stempelen en het daarmee verband houdende verblijf in stempellokalen groote nadeelen. Het werkt demoraliseerend en zelfs bestaat het gevaar, dat door het regelmatig samenbrengen van de werkloozen de revolutionaire sentimenten worden versterkt. Daarom moet o.i. het stempelen beschouwd worden als een noodzakelijk kwaad, hetwelk tot de geringst mogelijke proporties moet worden teruggebracht.

In verband daarmee gevoelen wij voor het inwilligen van het onderzoek der vakbesturen. En wij zouden dan ook in overweging willen geven om de stempelregeling nader te bezien en over een wijziging met het Departement van Sociale Zaken overleg te plegen.

Deze wijziging zouden wij niet willen zoeken in de richting van beperking van het wisselen der stempeluren. Een sterk wisselen der stempeluren is een goed middel om fraude te voorkomen. Ons staat veeleer voor oogen een wijziging in dezen geest, dat het stempelen in het algemeen beperkt blijft tot éénmaal per etmaal, terwijl daarnaast B. en W. zich voorbehouden om met advies van het bestuur van maatschappelijk hulpbetoon tweemaal stempelen te eischen voor wat betreft die werkloozen, ten aanzien waarvan men een ernstig vermoeden heeft, dat zij niet, of althans niet ten volle, bonafide zijn.

Nu zal men tegen een dergelijke regeling misschien aanvoeren, dat het in de praktijk moeilijk zal zijn een splitsing te maken tusschen de bonafide werkloozen en de niet-bonafide. Doch dit bezwaar lijkt niet steekhoudend. De steunorganen weten zeer goed, welke werkloozen betrouwbaar zijn en welke niet, ook al hebben zij geen objectieve bewijzen in handen. En het gaat bij het maken van een dergelijk onderscheid niet om een objectief bewijs, maar de kwestie is, of er bij de personen, die krachtens ervaring tot oordeelen bevoegd zijn, ernstige twijfel rijst omtrent de betrouwbaarheid van bepaalde steuntrekkers. N.

3. VRAAG.

Is vakorganisatie in wezen marxistisch?

ANTWOORD:

Vakorganisatie is niet in wezen marxistisch. Sinds onheugelijke tijden hebben vakgenooten zich georganiseerd; reeds in den oudsten tijd; tijdens de Middeleeuwen in de gilden. De fransche revolutie en het daarop gevolgde z.g. coalitieverbod hebben de organisatie een tijd lang onderdrukt. Doch reeds omstreeks het midden van de vorige eeuw begon de vakorganisatie zich weer te ontwikkelen. Deze droeg volstrekt geen marxistisch karakter. Ook niet in ons land¹⁾.

De eigenlijke marxistische organisatie is van lateren datum. En van deze marxistische organisatie moeten ook heden nog de r. k., de christelijke en de liberale vakverenigingen worden onderscheiden. De christelijke en de r. k. vakorganisaties, zoowel van arbeiders als van patroons staan op den grondslag van de christelijke solidariteit. De liberale vakorganisaties, praktisch alleen van werkgevers en middenstanders, staan zeer eenzijdig onder invloed van het streven naar de behartiging van het economisch volks- en bedrijfsbelang door vrije concurrentie. Alleen de soc. democratische en de communistische vakorganisaties van arbeiders staan nog op den grondslag van den klassenstrijd, het historisch materialisme en andere marxistische leerstellingen. N.

---

¹⁾ Zie over de geschiedenis van de vakbeweging hier te lande o.a. B. BYM-HOLT, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland*, 1894, D. HUDIG Jr., *De vakbeweging in Nederland 1866—1878*, 1904, J. M. VAN DEN TEMPEL, *De Ned. vakbeweging en haar toekomst*, 1910, J. OUDEGEEST, *De geschiedenis der zelfstandige vakbeweging in Nederland*, 1926, R. HAGOORT, *Gedenkboek Patrimonium*, 1927 en Dr. A. J. C. RUTER, *De spoorwegstaking van 1903*, 1936.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

In Hoc Signo Vincet. Gedenkboek der Christelijke Staatkundige Partij 1917 — 25 September — 1937.

„In dit teeken zult gij overwinnen”. Deze zinspreuk van CONSTANTIJN DEN GROOTEN, den eersten Romeinschen keizer, die het christendom aanvaardde, prijkt in de oorspronkelijke taal als titel van het gedenkboek, uitgegeven ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van de Christelijke Staatkundige Partij in Nederlandsch-Indië.

Vroeger was de naam der partij „Christelijk-Ethische-Partij”. En de heer BERGMEYER, de eerste voorzitter, schrijft in een artikel over het ontstaan der partij, inzake de naamkeuze o.m. het volgende:

„Idenburg's politiek nu was meermalen gekarakteriseerd als Christelijk ethisch. Een naam, die zich als van zelf opdrong in tegenstelling met den naam, dien de politiek droeg, welke door Mr. van Deventer c.s. werd verdedigd... Deze laatste toch was zuiver humanistisch en kende geen schooner ideaal voor Indië dan te komen tot een algemeen als juist erkende levensbeschouwing boven geloofsverdeelldheid. Tegenover deze loochening van den Christus was Idenburg in woord en daad het levende protest geweest. Een politiek van zedelijke verplichting en dus een ethische politiek: ongetwijfeld. Maar nooit losgemaakt van den naam die boven allen naam is; geen politiek, die niet den Christus belijdt als Koning der Koningen en Heer der heeren. Daarom „Christelijk ethisch”.

De huidige voorzitter, Mr. C. C. VAN HELSDINGEN schreef voor dit boek een artikel over de beginselverklaring der Chr. Staatkundige partij; de secretaris der partij, Mr. M. DE VRIES gaf een overzicht van de geschiedenis der partij; de heer G. J. VAN LONKHUYZEN schreef over den volksraad, Dr. L. W. KUILMAN over de christelijke pers; Dr. H. H. VAN ANDEL over Christendom en politiek.

Afzonderlijk noemen wij nog de bijdragen van Dr. T. G. S. MOELIA over de C. S. P. en de Inlandsche Christenen en van het volkraadslid R. M. NOTESOETARSO over de C. S. P. en de Javaansche Christenen.

Kennisneming van dit boek is een uitstekend middel om den christelijk staatkundigen arbeid in Ned. Indië te leeren kennen en waardeeren.

Een beperkt aantal exemplaren zijn tegen betaling van f 1.25 bij het bureau der Kuypersstichting te 's Gravenhage verkrijgbaar. Verder kan men zich wenden tot den secretaris der C. S. P., Mr. M. DE VRIES, Pegangsaan-Oost 47, Batavia.

N.

HET VOORONTWERP KINDERBIJSLAGVERZEKERING.

DOOR

H. AMELINK.

De vraag of bij de loonbepaling rekening gehouden moet worden met het aantal kinderen dat een arbeider heeft, is opnieuw aan de orde gesteld, nu Minister ROMME bij den Hoogen Raad van Arbeid heeft aanhangig gemaakt een voorontwerp: „Wettelijke regelen inzake kinderbijslagverzekering”. Genoemde vraag wordt door den Minister bevestigend beantwoord. In de Memorie van Toelichting behorende bij het voorontwerp, geeft de Minister de volgende uiteenzetting ter verdediging van zijn standpunt:

„Bij de vaststelling van den inhoud dezer algemeen geldende regeling is uitgegaan van de omstandigheid, dat de feitelijke loonbepaling ten onzent voor het grootste deel der loontrekkenden geen rekening houdt met verschillen in den omvang van het gezin, hetwelk voor het levensonderhoud op het loon van den kostwinner is aangewezen. Zooals dit loon wordt bepaald, moet het derhalve geacht worden berekend te zijn op de basis van de bestaansmogelijkheid van een gezin van feitelijk-gemiddelde grootte. Bij dit gegeven van het economisch-sociale leven aansluitend, beoogt het wetsontwerp een grondslag te leggen voor een meer rechtvaardige verdeeling van het totale bedrag, dat wordt verloond, door met name verplichtend te stellen, dat bij de loonbepaling van hen, wier gezin den feitelijk-gemiddelden omvang overtreft, met de daarmee samenhangende grootere lasten wordt rekening gehouden.

Naar het oordeel van den ondergeteekende wordt de algemeene doorvoering van dit beginsel door het gemeene welzijn gevorderd. Dat welzijn toch brengt mede, dat de redelijk- en zedelijk-handelende mensch, die voor het levensonderhoud van zich en de zijnen aangewezen is

op zijn arbeidskracht, in de algemeene organisaties der loonvorming niet een belemmering ontmoet tot het voldoen aan zijn recht op vorming van een gezin naar de wetten der natuur en aan zijn plicht tot onderhoud van het aldus door hem gevormde gezin. Maar niet alleen uit het cogpunt van de levensrechten en de levensplichten van het individu vordert het gemeene welzijn, dat bij de loonbepaling met den kindergezegen wordt rekening gehouden — evenzeer stelt het algemeen belang hier zijn eischen uit den gezichtshoek der gemeenschap. Immers de gemeenschap is voor haar krachtig voortbestaan in het algemeen afhankelijk van de natuurlijke ordelijke ontplooiing van het gezinsleven, terwijl in het bijzonder de kinderrijke goed-geregelde gezinnen voor haar vooruitgang van de grootste waarde zijn. Ook om deze reden heeft de gemeenschap belang er bij, dat de loonvorming niet zóó geregeld is, dat daardoor degenen, die meer kinderen hebben dan het feitelijk-gemiddelde getal, materieel zeer ten achter moet staan bij hun niet minder kinderen gezegende standgenooten”.

Zonder ons aan deze omschrijving in onderdeelen te binden zijn wij van oordeel, dat het inderdaad een eisch van sociale rechtvaardigheid is, dat binnen het raam van het totale bedrag dat wordt verloon, bij de loonbepaling, rekening moet worden gehouden met de behoeften van de grootere gezinnen.

Dat bij de loonbepaling, met de behoefte van den loontrekkende, niet kan of mag worden gerekend, is een finaal overwonnen standpunt. Bij de loonbepaling werken allerlei factoren. Eén der belangrijkste is en moet blijven de arbeidsprestatie. Hoezeer de theorie „arbeid is koopwaar”, ook verwerpelijk is, blijft toch het feit, dat de arbeider loon ontvangt als equivalent voor den door hem verrichten arbeid. Dat beteekent geenszins, dat steeds in stuk- of accoordloon moet worden gewerkt. Ook als dat geheel ontbreekt en het loon berekend wordt naar het aantal gewerkte uren, is het loon een, op een vastgesteld bedrag gewaardeerd equivalent, voor het verrichte werk.

Hoe hoog het loon zal zijn, wordt verder bepaald, door de bedrijfsuitkomsten; wat aan loon betaald kan worden, ook in verband met de al of niet aanwezige mogelijkheid of verhoogde loonkosten op den prijs van het product kunnen worden gelegd; of door rationalisatie verlagings van productiekosten kan worden verkregen. Voor bedrijven die voor de wereldmarkt produceeren is de internationale concurrentie vaak een beslissende factor.

Een factor van beteekenis is ook de aanwezigheid van een meer of minder krachtige arbeidersvakbeweging. Voor een rechtvaardig arbeidsloon is vaak moeten worden gestreden. De vakorganisatie moet er tegen waken, dat de concurrentie tusschen de werkgevers niet gevoerd wordt ten koste van het loon der arbeiders. Vandaar het streven te komen tot collectieve arbeidsovereenkomsten en de algemeen verbindendverklaring dezer overeenkomsten.

Maar bij dit alles is de behoefte-factor toch ook van grooten invloed. Wanneer acties gevoerd worden voor het verkrijgen van een hooger loon, dan zijn het steeds de behoeften van een arbeidersgezin, waarop een beroep wordt gedaan. Dat met die behoeften bij de loonbepaling wordt rekening gehouden bewijst wel het beroep, dat bij loononderhandelingen op het indexcijfer wordt gedaan, bij stijging door de arbeiders, bij daling door de werkgevers.

Dat met het behoefte-element rekening wordt gehouden bij de loonbepaling, blijkt ook uit de gemeente-klasse-indeelingen, die in bijna alle collectieve arbeidsovereenkomsten voorkomen. Het loon is hooger of lager, al naar gelang men in de eene of de andere gemeente woont, waarbij dan van de veronderstelling wordt uitgegaan, dat de kosten voor levensonderhoud, in de eene gemeente hooger of lager zijn dan in andere gemeenten.

Er wordt dus rekening gehouden met het behoefte-element. Indien uitsluitend met de arbeidsprestatie rekening werd gehouden en met beginsel, gelijk loon voor gelijken arbeid, zou een dergelijke klasse-indeeling niet mogen voorkomen.

Ook voor het rijkspersoneel gelden soortgelijke regelingen. Ook hier indeeling in gemeenteklassen. Bovendien een ongehuwden-af trek. Daarnaast een grondsalaris met periodieke verhoogingen, waaraan reeds de gedachte ten grondslag ligt, dat met stijgende gezinsbehoeften moet worden gerekend, terwijl bovendien een groot deel van het overheidspersoneel nog een kinderbijslag ontvangt die reeds begint bij het eerste kind.

Dat bij de loonbepaling met het behoefte-element wordt gerekend achten wij juist. Het gaat hier om het levensonderhoud van *mensen*. Wijlen Ds J. C. Sikkel schreef in zijn boek „Het loon der werklieden”, dat de menselijke maatschappij is een zedelijke gemeenschap. „Er bestaat slechts een maatschappij van mensen, die uit één bloed zijn. Die leven moeten voor en door en met elkander. Die tot samenleving

geroepen zijn, allen aaneen verbonden door zedelijke rechten en plichten, naar het beginsel der persoonlijke verantwoordelijkheid voor God en der liefde tot den naaste. Het broodvraagstuk, het loonvraagstuk, is een vraagstuk van leven, van menschelijk leven. Het is een zedelijk vraagstuk”.

Met het behoefte-element moet worden gerekend en wordt ook gerekend. Maar waarom dan ook niet gerekend met den kinderzegen? Waarom dan niet gezocht naar zulk een regeling waardoor bij de loonbepaling met de grootere behoeften van het grootere gezin rekening kan worden gehouden?

*   *
*

Het instituut van den kinderbijslag heeft, behalve voor het overheids- en semi-overheidspersoneel, in ons land geen grooten opgang gemaakt. Wat bestaat is met enkele woorden vermeld.

In 1912 is door Minister REGOUT den kinderbijslag ingevoerd voor het Postpersoneel. Dat was het begin. Daarop volgde invoering voor het Spoorwegpersoneel en de onderwijzers.

In 1920 werd de kinderbijslag ingevoerd voor alle rijksambtenaren.

De huidige stand van zaken is als volgt:

De rijksambtenaren genieten voor hun wettige of gewettigde, of uit een vroeger huwelijk van hun echtgenoot gesproten kinderen, alsmede voor hun pleegkinderen, een kinderbijslag van 3 % van hun salaris met een minimum van 60 gulden en een maximum van 216 gulden per jaar en per kind. Dit geldt van het eerste kind af voor kinderen beneden 18 jaar.

Dezelfde regeling geldt voor het onderwijzend personeel.

De rijkswerklieden (ambtenaren wier bezoldiging in maand- of weekloon is uitgedrukt) genieten een kinderbijslag eveneens van het eerste kind af van 3 % van hun loon, met een minimum van f 1.15 per week en per kind, respectievelijk van 5 gulden per maand en per kind.

Van de elf provinciale besturen hebben er een zevental een kinderbijslagregeling ingevoerd.

Uit een, door de Algemeene R. K. Ambtenarenvereniging ingesteld onderzoek, is gebleken, dat eind 1936 in 269, van de 1054 gemeenten waarvan antwoorden waren binnengekomen, voor de ambtenaren een kinderbijslagregeling bestond. Van deze 269 gemeenten keeren er 129

den bijslag uit van het eerste kind af; 9 te beginnen bij het tweede; 104 te beginnen bij het derde; 13 te beginnen bij het vierde en 4 te beginnen bij het vijfde kind.

Voor wat de werklieden in dienst der gemeenten betreft zijn mededeelingen verstrekt door het Centraal Bureau voor de Statistiek. Bij het jaarlijksch onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden van gemeentewerklieden in 68 gemeenten met 20.000 inwoners en meer, bleken op 1 Mei 1937, in 40 van de 68 gemeenten kinderbijslagregelingen te bestaan. Het bedrag der toelage is in de meerderheid der gemeenten per kind 3 procent van het loon. In 16 gemeenten geschiedt de uitkeering vanaf het eerste kind. In de overige gevallen vanaf het tweede, derde of vierde, en in één geval vanaf het vijfde kind. Meestal wordt de bijslag verstrekt voor kinderen beneden 18 jaar.

In het particuliere bedrijf is het instituut van den kinderbijslag tot weinig ontwikkeling gekomen.

Het overzicht van het Centraal Bureau voor de Statistiek, van den omvang en den voornaamsten inhoud der collectieve arbeidsovereenkomsten in Nederland op 1 Juni 1936, deelde omtrent den kinderbijslag, geregeld bij collectieve arbeidsovereenkomst het volgende mede:

Tijdstip.	Aantal coll. contracten met kinderbijslagregeling.	Arbeiders.	
		Aantal.	Percentage v. h. totaal aantal arbeiders bij c. c. betrokken.
1920	24	34,028	12
1930	145	59,938	16
1931	147	63,522	18
1932	124	67,024	26
1933	97	60,503	25
1934	106	53,600	21
1935	121	46,226	22
1936 *)	143	62,205	25

*) De stijging die 1936 in vergelijking met 1935 te zien geeft is grotendeels daaruit te verklaren, dat in de statistiek van 1936 weer kon worden opgenomen het contract voor de sigarenindustrie, dat in 1935 geruimen tijd buiten werking was. De kinderbijslagregeling is in deze industrie in dat jaar echter ononderbroken van kracht gebleven.

Een percentage van 25 van het totale aantal arbeiders bij een collectieve arbeidsovereenkomst betrokken maakt geen slecht figuur. Men vergeet echter niet, dat de collectieve arbeidsovereenkomst in ons land niet tot groote ontplooiing is gekomen. Het totale aantal arbeiders wier arbeidsvoorwaarden bij collectieve arbeidsovereenkomst was geregeld, bedroeg op 1 Juni 1936 slechts 252.300. Ook al houden wij er rekening mede, dat in nog enkele bedrijven waarvoor geen collectieve arbeidsovereenkomst geldt, wel kinderbijslagregelingen bestaan, moet toch erkend worden, dat het instituut der kindertoeslagen in het vrije bedrijf tot slechts geringe ontwikkeling is gekomen.

Een nadere ontleding der cijfers doet zien, dat van de 62.205 arbeiders die, op 1 Juni 1936, werkten onder een collectieve arbeidsovereenkomst waarin een kinderbijslagregeling was opgenomen, er 28.637 werkten in het mijnbedrijf en 15.235 in de bedrijven van voedings- en genotmiddelen, waaronder ook het sigarenmakers- en tabakbewerkerbedrijf is gerangschikt. Dat zijn samen 43.872 arbeiders, zoodat in al de overige bedrijven, slechts voor 18.333 arbeiders een kinderbijslagregeling geldt. Kinderbijslagregelingen treft men aan in de klei-industrie in Limburg; de schoenindustrie voor het geheele land; textiel-industrie, Noord-Brabant; wollenstoffenindustrie, Tilburg; kunstzijde-industrie, Arnhem, Ede en Breda; bakkersbedrijf, 's Gravenhage, Utrecht en Rotterdam; grootbedrijf kruidenierswaren, 's Hertogenbosch; slachterijen, Boxtel, Oss en Weert; sigarenindustrie voor het geheele land; expeditie- en huispersoneel, manufacturenhandel, Amsterdam en 25 andere gemeenten; bloembollenbedrijf Noord- en Zuid-Holland; en de mijnindustrie in Limburg.

Dat in ons land, ten opzichte van het instituut der kinderbijslagregeling in het particuliere bedrijf niet méér is bereikt, moet naar onze meening worden geweten aan de socialistische vakbeweging, die, in tegenstelling met die in Frankrijk en België, een afwijzende houding tegenover den kinderbijslag blijft innemen.

Loonregelingen komen in de meeste gevallen tot stand in onderling overleg tusschen de werkgevers- en werknemersorganisaties. Wanneer een der werknemersorganisaties en dan nog veelal de grootste, bij loononderhandelingen bezwaar maakt tegen het invoeren van een kinderbijslagregeling, moet invoering, als regel, buitengesloten worden geacht ¹⁾.

In het jaar 1921 is op initiatief van het N.V.V. een anti-kinder-

bijslag-congres gehouden. In een door dit congres aangenomen resolutie werden de volgende „overwegingen” tegen kinderbijslagregelingen aangevoerd:

„dat blijkens de ervaring de kinderbijslag een loondrukkende werking uitoefent en daarom door de werkgevers, die pogen de loonen op het laagst mogelijke peil te houden, wordt aanbevolen;

dat ook de Regeering tot de invoering van de kinderbijslagen overging om daardoor het grondloon van het Rijkspersoneel op een lager niveau te kunnen houden;

dat onder voorwendsel van „loon naar behoefte” getracht wordt aan de invoering van een behoorlijke standaard- of minimumloon te ontkomen, terwijl een loon naar behoefte onder de huidige maatschappelijke verhoudingen niet is door te voeren;

dat in de ondernemingen de onderlinge verstandhouding tusschen de werknemers, zonder of met weinig kinderen en die met veel kinderen, die overigens gelijken arbeid verrichten, ten nadeele der arbeidsprestatie beïnvloed zal worden ;

dat door het invoeren van kinderbijslag gepoogd wordt de eenheid van de georganiseerde arbeiders bij hun rechtmatig streven naar een behoorlijk loon te breken, de werkzaamheden der vak-organisaties te ondermijnen en de thans bestaande onvoldoende loonen te bestendigen”.

Het N. V. V. bleef dit afwijzende standpunt handhaven. Op een 7 Juni 1937 gehouden vergadering van de hoofdbesturen der bij het N. V. V. aangesloten organisaties werd met algemeene stemmen een resolutie aangenomen, waarin werd uitgesproken, „dat de voorstanders van kinderbijslag deze verdedigen met een beroep op het beginsel „loon naar behoefte”; dat onder de tegenwoordige verhoudingen het aanvaarden van dit beginsel de strekking heeft, loonen en salarissen in het algemeen zoo laag mogelijk te houden; dat kinderbijslagregelingen, zooals die tot nu toe bij overheidsbedrijven en bij verschillende particuliere ondernemingen worden toegepast, een loondrukkende werking uitoefenen en dat daarom kinderbijslagregelingen wegens haar loondrukkende werking nu moeten afgewezen worden”.

Dat men een hernieuwde uitspraak noodig achtte, was een gevolg van het feit, dat van meer dan één kant, o.a. van de zijde van *Het Volk* gemeend werd, ten aanzien van kinderbijslag een gewijzigde houding te kunnen constateeren in de rijen der moderne vakbeweging.

In het orgaan van het N. V. V. van 26 November 1936, verscheen n.l. een breed artikel van den heer J. RENS, secretaris-redacteur van het Belgische Socialistische Vakverbond over het stelsel der gezinsvergoedingen in België. Na een objectieve uiteenzetting van de Belgische regeling, deelde de schrijver mede, dat hoewel de gezinstoelagen ontstaan waren aan een patriarchale werkgeversgezindheid, de arbeidersorganisaties in Frankrijk en België dadelijk hadden begrepen, dat er voor haar leden uit dit stelsel profijt te trekken viel. Het Socialistisch Vakverbond in België was de eerste geweest om een algemeene toepassing van dit stelsel te eischen. Het slot van het artikel luidde als volgt:

„De regeeringen in tal van landen voelen zich aangetrokken tot dit stelsel, doordat het een premie vormt voor de grote gezinnen en zij er een stijging van het bevolkingscijfer van verwachten. In dit opzicht zijn er in Frankrijk en België wel enige positieve resultaten vast te stellen.

Een argument, dat men door de voorstanders van dit stelsel in België dikwerf hoort, wijst op het voordeel, dat de gezinstoelagen opleveren doordat zij het loon, dat volledig gebaseerd is op de geleverde arbeid, enigszins rectificeren door rekening te houden met de gezinsbehoeften. Ook zien de voorstanders der gezinsvergoedingen er een beschermingsmiddel in voor de kinderen.

Alles wel beschouwd, zijn de gezinsvergoedingen een uiting van sociale solidariteit, waarbij de gemeenschap tussenbeide komt in de verzorging en opvoeding van de kinderen der werkende mensen. En dit op een wijze, die het door ons gehuldigde beginsel „gelijk loon voor gelijke arbeid” niet in gevaar brengt. Hoe zouden wij, gezien deze resultaten, van dit stelsel dan tegenstanders kunnen zijn?”

Wij mogen, gezien deze uitspraak, vaststellen, dat deze sociaal-democraat, die de werking der kinderbijslageregelingen in de practijk kent, het instituut der kinderbijslagen waardeert.

Hij constateert, dat als gevolg van de toepassing, ten opzichte van de stijging van het bevolkingscijfer in Frankrijk en België wel eenige positieve resultaten zijn vast te stellen. Hij wijst op het voordeel, dat door de gezinstoelagen, het loon, dat volledig gebaseerd is op den geleverden arbeid, eenigszins gerectificeerd wordt, ten gunste der gezinsbehoeften. En hij ziet in de gezinstoelagen een uiting van sociale solidariteit.

Met de toevoeging, dat de gemeenschap tusschen beide komt in de verzorging en opvoeding van de kinderen der werkende menschen, bedoelt de schrijver te zeggen, dat de Overheid den werkgevers verplicht tot aansluiting bij een kinderbijslagfonds. De financieele lasten, zoo deelt de schrijver toch mede, rusten uitsluitend op de werkgevers.

Het is te begrijpen, dat een dergelijk artikel, in het orgaan van het N. V. V. zonder eenig commentaar opgenomen, eenige deining veroorzaakte.

Het tijdstip waarop dit artikel verscheen, n.l. 26 November 1936, was daarbij van beteekenis.

Den 15den Mei 1936 toch, had de toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken, zich met een circulaire tot de gemeentebesturen gericht, waarin o.m. eenige aanwijzingen omtrent het invoeren van kinderbijslagen werden gegeven. De Minister deelde in deze circulaire mede, dat naar zijn meening invoering van kinderbijslagen voor het gemeentepersoneel, aanvangende met het derde of vierde kind, gezien de min of meer belangrijke salarisverlagingen, waaraan het personeel van vele publiekrechtelijke organen moest of nog moet worden onderworpen, voor de grootere gezinnen aanbeveling verdiende.

Daaraan werd toegevoegd, dat invoering van een kinderbijslag, aanvangende met het derde of vierde kind, niet met verlaging van het grondsalaris behoefde gepaard te gaan.

Het sociaal-democratisch dagblad *Het Volk* schreef naar aanleiding van deze circulaire, in zijn nummer van 28 Mei 1936, o.m. het volgende:

„Men versta ons goed. Op zichzelf zijn wij van kindertoeslagen voor grote gezinnen geen tegenstanders. Wanneer behoorlijke lonen voor normale gezinnen zijn vastgesteld, hebben wij er niets tegen, dat daarbovenop, bij meer kinderen toeslag extra wordt toegekend. Integendeel zijn wij daar voorstanders van. Een groot gezin kan, zo lang de kinderen nog klein zijn, met het gewone gemiddelde loon uiteraard veel moeilijker rondkomen dan een klein gezin. In deze achterstand te voorzien is een goede gedachte”.

Daarmede was dus de kinderbijslag, waartegen de S. D. A. P. en de „moderne” vakbeweging zich steeds verzet hebben, principieel aanvaard.

De restrictie, die in het artikel verderop gemaakt werd, was wel zeer wonderlijk. Men oordeele:

„Dit geldt echter alleen, als het normale gemiddelde loon behoor-

lijk is. Niet echter, als het gemiddelde loon te laag is, of, gelijk tegenwoordig, veel te laag om zelfs aan bescheiden behoeften te voldoen. In dat geval wordt de kindertoelage tot een middel om het normale gemiddelde loon nog verder omlaag te drukken. Minister DE WILDE bepaalt dit zelfs uitdrukkelijk: bij kindertoelage moeten de grondsalarissen verlaagd worden”.

Een wonderlijk, een dwaas standpunt. Minister DE WILDE had bepaald, dat bij invoering van den kindertoeslag van het derde kind af, de grondsalarissen buiten beschouwing konden blijven. Maar is het geen dwaas standpunt, dat men is vóór kinderbijslag, maar alleen dan, als de loonen reeds „behoorlijk” zijn. Wanneer de loonen laag en de moeilijkheden voor de groote gezinnen dus des te grooter zijn, is men er tegen.

Dat hetgeen wij citeerden, geen verschrijving is geweest, bleek uit *Het Volk* van 30 Mei 1936. De heer W. LUBERTI, secretaris van het A. C. O. P., de moderne centrale van overheids personeel, had in een ingezonden stuk protest aangeteekend tegen het, door *Het Volk* principieel accoord gaan met den kinderbijslag.

En wat antwoordde dat blad?

„Wij achten het uitgesloten, dat de organisaties van overheids personeel in deze jaren last zullen ondervinden van onze beschouwingen. Immers zijn dit jaren van loondruk waarvoor wij kindertoeslag nadrukkelijk afwezen. Zijn later, naar wij allen hopen, de lonen behoorlijk geworden, dan is kindertoeslag voor grote gezinnen niet alleen niet gevaarlijk, maar zelfs billijk”.

Bewust wordt dus het standpunt ingenomen: als aan de groote gezinnen reeds een behoorlijk loon wordt uitbetaald, dan is het billijk, dat aan deze gezinnen nog wat extra's wordt gegeven. Maar wanneer de loonen zoodanig zijn, dat de groote gezinnen zulk een bijslag veel meer noodig hebben, dan zijn wij daar tegen! Dat is niets anders dan de belangen der groote gezinnen opofferen aan een vermeend principe.

Toch schroomt men niet, dit in de practijk toe te passen.

In den loop van 1936 is de gemeente Almelo, bij Koninklijk Besluit aangemaand over te gaan tot een salarisverlaging, voor de ambtenaren van 2½ pct. en voor de werklieden van f 1.50 per week, waarbij echter aan den Raad de vrijheid werd gegeven, al of niet, een kinderbijslag in te voeren.

Men stond dus voor het feit, dat men wist, dat de salarissen verlaagd moesten worden. De sociaal-democraten stemden dan ook vóór de voorstellen, die ingevolge de aanmaning bij Koninklijk Besluit tot salaris- en loonsverlaging door B. en W. waren ingediend.

Desniettemin werd een voorstel tot invoering van een kinderbijslag met 14 tegen 9 stemmen verworpen. Onder de tegenstemmers bevonden zich zeven sociaal-democraten. Door de verwerping van den kinderbijslag werd met de loonsverlaging nog verder gegaan dan door de regeering noodzakelijk werd geacht. Immers, van de vrijheid door de regeering gelaten, om een kinderbijslag in te voeren werd geen gebruik gemaakt. De mogelijkheid om voor de grootere gezinnen (met 3 of meer kinderen) de loonsverlaging te compenseeren of zelfs geheel te niet te doen, werd afgewezen.

Het is wel een zonderlinge politiek, die loon-politiek der sociaal-democraten.

Men is dus — om ons tot de resolutie van het N. V. V. van 7 Juni 1937 te bepalen — tegen kinderbijslagen omdat deze verdedigd worden met een beroep op het beginsel „loon naar behoefte” en omdat onder de tegenwoordige verhoudingen, het aanvaarden van bovengenoemd beginsel de strekking heeft de loonen zoo laag mogelijk te houden, en kinderbijslagregelingen een loondrukkende werking uitoefenen.

Van het *aanvaarden* van het beginsel „loon naar behoefte” is bij de nu voorgestelde regeling geen sprake.

Gelijk wij hiervoor hebben uiteengezet, wordt de loonhoogte door allerlei factoren beïnvloed. Wij hebben aangetoond, dat naast andere, ook, en zelfs in meer dan één opzicht, met den behoefte-factor bij de loonbepaling rekening wordt gehouden. Ook door de „moderne” vakbeweging. Het gaat er nu slechts om, daaraan eenige uitbreiding te geven door een maatregel die speciaal aan de behoeften der grootere gezinnen ten goede komt.

Het instituut van den kinderbijslag *kan* tengevolge van de wijze van toepassing het grondloon drukken. Maar dat behoeft volstrekt niet het geval te zijn.

Daarom zijn wij geen voorstander van het geven van een bijslag van het eerste kind af. Naar onze meening dient het loon zoodanig te zijn, dat een gezin van gemiddelde grootte daarvan in zijn behoeften kan voorzien. In de Memorie van Toelichting op het voor-

ontwerp deelt de Minister mede, dat blijkens de gezinsstatistiek, in 1930 het rekenkundig gemiddelde aantal kinderen van alle gezinnen 2.18 was. Zooals het loon thans wordt bepaald, moet dit geacht worden, berekend te zijn op de basis van de bestaansmogelijkheid van het gemiddelde gezin.

Het voorontwerp bedoelt het treffen van een regeling waarbij het recht op kinderbijslag ingaat bij het derde kind. Een loondrukkende werking zal dit naar onze overtuiging niet tengevolge hebben. Ook in de toekomst zal de loonbepaling, waarbij de behoefte steeds een belangrijke rol speelt, geschieden op de basis van de behoeften van de bestaansmogelijkheid van het gemiddelde gezin. Van loondruk is dus geen sprake.

Maar ook al mocht dit eenigermate het geval zijn, dan is dat voor ons volstrekt nog geen reden, een kinderbijslagregeling af te wijzen. De Minister verdedigt in de Memorie van Toelichting de kinderbijslagregeling met het argument, dat een meer rechtvaardige verdeling van het totale bedrag, dat wordt verloond, moet worden verkregen. Uitgaande van een hypothetische totaalloon som zijn wij van meening, dat inderdaad door het invoeren van een wettelijke regeling inzake den kinderbijslag, op de verdeling van die loonsom, invloed ten gunste van de grootere gezinnen moet worden uitgeoefend. Wij zijn het ten dezen eens met den heer J. RENS uit België, die in *De Vakbeweging* schreef, dat dit moet worden beschouwd als een uiting van sociale solidariteit.

Indien juist is, dat het loon in het algemeen — waarbij allerlei factoren invloed uitoefenen — vastgesteld wordt op de basis van de behoeften van het gemiddelde gezin, dan komen de groote gezinnen in den druk. Volgens de gegevens van 1930, stonden tegenover 1.128.953 gezinnen met, geen, één, of twee kinderen, 591.791 gezinnen met drie of meer kinderen. De grootere gezinnen komen tengevolge van de feitelijke loonbepaling in een bijzonder moeilijke positie. Gezocht moet daarom worden naar een loonvorm, die aan dit bezwaar tegemoet komt. Het voorontwerp bedoelt dit te doen, door verplichtend stellen, dat bij de loonbepaling van hen, wier gezin den feitelijk gemiddelden omvang overtreft, met de daarmede samenhangende lasten wordt rekening gehouden.

Mag de Overheid in het particuliere bedrijf ingrijpen teneinde invloed op de loonregeling uit te oefenen?

Onder bepaalde omstandigheden en voor bepaalde aangelegenheden kan ook hier overheidsoptreden gewenscht of noodzakelijk zijn. Men denke aan de sociale verzekeringswetgeving. Daar is toch eigenlijk voorgeschreven, dat de werkgever, boven het overeengekomen loon nog een premie heeft te betalen voor een uitkeering waarop de arbeider later recht kan doen gelden. Wijlen Minister TALMA heeft het eens zoo omschreven: „Onze geheele arbeidersverzekering is eigenlijk niets anders dan een poging om den loonvorm zoodanig te maken, dat wanneer iemand gearbeid heeft, dat loon bestaat uit twee deelen: in de eerste plaats het geld, dat hij mee naar huis krijgt en waarmede hij zijn huishouden kan onderhouden, en in de tweede plaats het geld, dat omgezet in een premie, in staat stelt om, wanneer hij invalide wordt, wanneer hij, hetzij bij ziekte, hetzij bij invaliditeit, hetzij bij ouderdom niet meer in staat is te werken, hem te geven een inkomen uit zijn loon”.

Ten einde dit te bereiken, was ingrijpen der Overheid door het opleggen eener verplichte verzekering noodzakelijk.

Het wil ons voorkomen, dat dit eveneens geldt voor den kinderbijslag. Zonder het systeem der verplichte kindergeldverzekering is niet tot een algemeene regeling te komen.

De Minister geeft in de Memorie van Toelichting de volgende omschrijving van den rechtsgrond voor overheidsingrijpen: „In de overweging, dat de toekenning van kinderbijlagen in het algemeen belang zeer wenschelijk is, doch haar algemeene doorvoering van uit het economisch-sociale leven zonder meer niet te verwachten valt, ligt, naar de meening van den ondergeteekende, de voldoende rechtsgrond om een wettelijke regeling in den geest van het onderhavige ontwerp te treffen.” Ook wijst de Minister er op, dat aan de ontwikkeling van het instituut der kindertoelagen voor wat het particulier bedrijfsleven aangaat, ernstige belemmeringen in den weg staan. De concurrentie tusschen de verschillende ondernemingen blijft vele werkgevers, die overigens voorstander van kinderbijlagen zijn, er van weerhouden, deze in te voeren, zoolang daartoe niet algemeen wordt overgegaan. Hun bezwaren zouden vervallen bij totstandkoming van een wettelijke, voor allen geldende regeling.

Naar onze meening is hier inderdaad een rechtsgrond aanwezig

voor ingrijpen der Overheid. Hier staan groote belangen op het spel. Het belang van de grootere gezinnen die bij de thans nog vrij algemeen geldende loonvorming in den druk geraken.

* * *

De vraag is nu, hoe dit kan worden verwezenlijkt.

Het zou, zooals de Minister terecht opmerkt, tot ongewenschte gevolgen leiden, indien de individueele werkgever werd belast met het geven van bijslagen aan de in zijn dienst zijnde arbeiders. Dat zou er toe leiden, dat in een aantal gevallen arbeiders met groote gezinnen moeilijker werk zouden kunnen vinden of, bij inkrimping van personeel, eerder voor ontslag in aanmerking komen. Degenen, in wier belang de maatregel bedoeld was, zouden juist daardoor gedupeerd worden. Zulks kan worden ontgaan door een regeling, waarbij de kosten van alle in een bepaalden tijdsduur verschuldigde kinderbijslagen worden omgeslagen over alle werkgevers naar evenredigheid van het door hen aan hun arbeiders uitbetaalde loon, zoodat het voor den individueelen werkgever van geen belang is of en hoeveel arbeiders, die aanspraak op kinderbijslag kunnen maken, in zijn dienst werkzaam zijn.

Het voorontwerp beoogt, de vorming van bedrijfskinderbijslagkassen, waarbij de werkgevers zich kunnen aansluiten.

De werkgevers betalen aan deze kassen een bedrag, gelijk aan een door de Kroon vast te stellen percentage van het totale, door hen uitgekeerde loon.

De Minister is blijkens de Memorie van Toelichting van oordeel, dat voor de dekking van de kosten der kinderbijslagverzekering, met een bedrag gelijk aan één procent van het loon zal kunnen worden volstaan. Het totale loon wordt geschat op 1800 miljoen gulden per jaar, zoodat aan premie 18 miljoen gulden door het bedrijfsleven zou moeten worden opgebracht. Intusschen is op 26 Maart j.l. een publicatie van het Centraal Bureau voor de Statistiek verschenen, waarin, aan de hand van betrouwbare gegevens, de totale loonsom per jaar op rond 1200 miljoen gulden wordt geschat. Voor de kinderbijslagverzekering zou dan per jaar 12 miljoen gulden beschikbaar zijn.

De premie wordt door de Kroon vastgesteld, zij wordt zoo noodig telkenjare herzien.

De werkgever mag de door hem verschuldigde premie noch geheel, noch gedeeltelijk op den arbeider verhalen. Dat schijnt ons juist. Het gaat hier om het loon van den arbeider. Het gaat hier over een andere verdeeling van de totaal beschikbare loonsom. In dien gedachtengang past niet een mede betalen der arbeiders. Men kan van den arbeider moeilijk verlangen, dat hij medebetaalt in de kosten van zijn eigen loon!

* * *

Als uitvoeringsorganen, voorziet het voorontwerp in een drietal mogelijkheden, namelijk:

- a. kinderbijslagfondsen van bedrijfsraden;
- b. kinderbijslagfondsen van erkende bedrijfsverenigingen;
- c. een Rijkskinderbijslagfonds.

Over elk dezer uitvoeringsorganen een enkel woord. Een *bedrijfsraad* opgericht krachtens de Bedrijfsradenwet — kan — zoo zegt het voorontwerp — door Ons, dus door de Kroon, worden gemachtigd tot het oprichten van een kinderbijslagfonds. Op den datum, dat het fonds, blijkens bekendmaking in de *Nederlandsche Staatscourant*, in werking treedt, zijn de werkgevers behoorende tot het bedrijf of het gedeelte van een bedrijf, waarvoor de bedrijfsraad is ingesteld (behalve in de gevallen door den Minister uitgezonderd) aangesloten bij het kinderbijslagfonds van den bedrijfsraad.

Artikel 2 der Bedrijfsradenwet bepaalt, dat in elk bedrijf, waarin de omstandigheden daartoe aanleiding geven, hetzij voor het geheele land, hetzij voor een gedeelte des lands, een bedrijfraad wordt ingesteld. Een bedrijfsraad bestaat uit een even aantal leden van tenminste 6 en ten hoogste 20. De leden worden voor de helft benoemd door de daartoe door den Minister van Sociale Zaken aangewezen vereeniging of vereenigingen van werkgevers en voor de andere helft, door den Minister aangewezen vereeniging of vereenigingen van arbeiders, wier leden allen of voor een gedeelte in het bedrijf werkzaam zijn.

Wordt zulk een bedrijfsraad door de Kroon gemachtigd tot het oprichten van een kinderbijslagfonds, dan zijn al de werkgevers, die blijkens de omschrijving van het bedrijf in het Koninklijk Besluit krachtens hetwelk de bedrijfsraad is opgericht, tot dit bedrijf be-

hooren, automatisch aangesloten bij dit kinderbijslagfonds van den bedrijfsraad.

Als *bedrijfsvereniging* tot uitvoering der kinderbijslagverzekering kan door den Minister op haar verzoek erkend worden een rechtspersoonlijkheid bezittende vereeniging (daaronder begrepen een krachtens de Ziektewet erkende bedrijfsvereniging of een groep van zoodanige bedrijfsverenigingen) opgericht, door één of meer naar het oordeel van den Minister algemeen erkende centrale organisaties of daarbij aangesloten vereenigingen van werkgevers en één of meer naar het oordeel van den Minister algemeen erkende vakcentrales of daarbij aangesloten vereenigingen van arbeiders. In bijzondere gevallen kan een bedrijfsvereniging worden erkend, wanneer zij, voor zooveel het de werkgevers betreft, is opgericht door een vereeniging van werkgevers, welke niet is aangesloten bij een centrale organisatie. Zulks geschiedt echter niet, dan nadat de betrokken centrale organisatie van werkgevers is gehoord. Om voor erkenning in aanmerking te komen moet een bedrijfsvereniging voldoen aan de volgende eischen:

1. dat tot haar doel behoort de uitvoering der bij deze wet ge-regelde verzekering voor een bepaald bedrijf of een bepaald gedeelte van een bedrijf;
2. dat de regelen in haar statuten of reglementen omtrent de uitkeering van kinderbijslag ten minste dezelfde zijn als die van deze wet;
3. dat haar statuten of reglementen de bepaling inhouden, dat alle arbeiders, in dienst van een werkgever, die tot de bedrijfsvereniging toetreedt, voor rekening van de bedrijfsvereniging verzekerd zijn;
4. dat haar statuten voldoen aan de in deze wet gestelde eischen;
5. dat zij niet beoogt winst te maken.

Voor één bedrijf of een bepaald gedeelte van een bedrijf, komt niet meer dan één bedrijfsvereniging voor erkenning in aanmerking en dan slechts die, welke door den Minister, de algemeen erkende centrale organisaties van werkgevers en arbeiders gehoord, als representatief voor dat bedrijf wordt beschouwd.

Als uitzondering kan dan nog worden toegelaten een bedrijfsvereniging welke haar werking over meer dan één bedrijf uitstrekt, indien zij in haar statuten bepaald heeft, dat geen lid kunnen zijn

werkgevers, voor wie de mogelijkheid bestaat zich aan te sluiten bij een bedrijfsvereniging, welke in het bijzonder voor het door hen uitgeoefende bedrijf is opgericht.

Als derde orgaan, kent het voorontwerp het *Rijkskinderbijslagfonds*.

Het voorontwerp bepaalt, dat er bestaat een Rijkskinderbijslagfonds, dat de hoedanigheid van rechtspersoon bezit. Dit fonds wordt beheerd door het bestuur der Rijksverzekeringsbank.

Aangesloten bij het Rijkskinderbijslagfonds zijn de werkgevers, die niet zijn aangesloten bij een kinderbijslagfonds van een bedrijfsraad, en zich ook niet hebben aangesloten bij een erkende bedrijfsvereniging.

Voor de uitvoering worden de Raden van Arbeid ingeschakeld. Deze Raden hebben in hun ressort een register bij te houden van de bij het Rijkskinderbijslagfonds aangesloten werkgevers. Ook innen zij van deze werkgevers de premiën. Tevens behoort tot hun taak, de vaststelling en de toekenning van de kinderbijslagen voor zoover deze betreffen de arbeiders verzekerd bij het Rijkskinderbijslagfonds.

* * *

De Minister is, naar onze meening terecht, van oordeel, dat het in de lijn der maatschappelijke ontwikkeling ligt, dat in de eerste plaats aan de *bedrijfsraden* een taak bij de uitvoering der kinderbijslagverzekering wordt toegedacht.

Voor zoover echter geen bedrijfsraden bestaan of deze nog niet in staat zijn het beheer van een kinderbijslagfonds op zich te nemen, zou naar de meening van den Minister, gebruik kunnen worden gemaakt „van het instituut der erkende bedrijfsverenigingen, evenals bij de uitvoering van de Ziektewet. Maar deze restrictie zou moeten worden gemaakt, dat per bedrijf niet meer dan één bedrijfsvereniging voor erkenning in aanmerking komt, want een ongebreidelde toelating van bedrijfsverenigingen zou een schadelijke concurrentie op het terrein van de verzekering tot gevolg kunnen hebben. Voor zoover bepaalde werkgevers niet in een vereniging kunnen worden samengebracht, die uitsluitend werkt voor het door hen uitgeoefende bedrijf, zal erkenning van een gemengde bedrijfsvereniging mogelijk moeten zijn”.

Bij de behandeling van de begroting voor 1938 van het Departement van Sociale Zaken, heeft Minister ROMME uiteengezet, dat de

tot standkoming en de ontwikkeling der bedrijfsraden gestimuleerd diende te worden. Eén der middelen die daaraan dienstig zouden kunnen zijn, is naar de meening van den Minister, aan de bedrijfsraden meer verantwoordelijk werk op te dragen. De bedrijfsraden moeten in het bedrijfsleven levende organen worden. Daarvoor wil de Minister hen inschakelen bij de uitvoering van allerlei sociale maatregelen. Eén dier maatregelen is de uitvoering van de kinderbijslagverzekering.

Wil de minister dit met dit wetsontwerp bereiken, dan zal hij de *bedrijfsvereniging* als uitvoeringsorgaan moeten loslaten. Wij voorzien, dat anders in bijna alle bedrijven, waarin nog geen bedrijfsraad bestaat, als uitvoeringsorgaan, de bedrijfsvereniging zal optreden, terwijl het nog de vraag is of dat ook niet het geval zal zijn in verschillende bedrijven waarin reeds een bedrijfsraad bestaat. Heeft men echter slechts de keus tusschen den bedrijfsraad en het Rijkskinderbijslagfonds, dan zal ongetwijfeld de bedrijfsraad worden geprefereerd en daardoor de oprichting van bedrijfsraden worden gestimuleerd.

De Minister zegt in de Memorie van Toelichting, dat hij het meest gevoeld voor uitvoering door het bedrijfsleven zelf, waarbij dan allereerst aan de bedrijfsraden een taak is toegedacht. Maar dan moet de bedrijfsraad ook inderdaad zelf als uitvoeringsorgaan optreden. Dan moet niet mogelijk zijn, wat nu in artikel 32 van het voorontwerp mogelijk wordt gemaakt, dat n.l. aan den bedrijfsraad de bevoegdheid wordt gegeven de administratie te laten voeren door een, door hem aan te wijzen natuurlijke of rechtspersoon, mits deze niet beoogt winst te maken met de uitoefening van het bedrijf van administrateur of verzekeraar, noch middellijk of onmiddellijk met enig dergelijk bedrijf voordeel pleegt te trekken. Wanneer dat mogelijk wordt gemaakt, komt van het zelfdoen door het bedrijfsleven niets terecht. Dat wordt dan een wassen neus, gelijk de uitvoering der Ziektewet nu wel afdoende aangetoond heeft. Zal de bedrijfsraad als uitvoeringsorgaan beteekenis erlangen dan moet deze niet alleen een kinderbijslagfonds in het leven roepen, maar dat ook zelf beheeren, en zelf met de uitvoering der wet belast blijven.

Het voorontwerp kent recht op kinderbijslag toe aan arbeiders, die in dienst zijn van een onderneming of in daarmede gelijkgestelden loondienst. De kring der verzekerden komt in het algemeen overeen met

dien van de Ziektewet, behoudens enkele afwijkingen. Zoo bepaalt de Ziektewet, dat de arbeider, wiens overeengekomen vast loon in geld, verdiend in loondienst van een of meer ondernemingen, meer bedraagt dan 3000 gulden per jaar, niet onder die wet valt. De Ongevallenwet daarentegen stelt geen loongrens, doch beperkt de uitkeering tot een zeker maximum. Het wil den Minister voorkomen, dat ook voor de kinderbijslagverzekering geen loongrens behoort te worden gesteld. Eenzelfde loonbedrag heeft niet voor elken „arbeider” gelijke beteekenis. Voor een ingenieur, een jurist, e. a. met een eenigszins talrijk gezin en een loon van b.v. f 3200.— is een kinderbijslag zeker geen overbodige weelde. Daarom is ten deze het systeem van de Ongevallenwet gevolgd.

Recht op kinderbijslag wordt toegekend aan den arbeider, die hier te lande zijn woonplaats heeft en wiens gezin meer dan twee kinderen beneden den leeftijd van vijftien jaar telt. Bijslag wordt dus gegeven voor elk kind, te beginnen bij het derde kind, dat een leeftijd van vijftien jaar nog niet bereikt heeft. Onder kinderen worden verstaan wettige, gewettigde en aangehuwde kinderen, op den eersten dag van het ingetreden kalenderkwartaal, deel uitmakend van het gezin van den arbeider.

Het voorontwerp bepaalt, dat de kinderbijslag per kind zal bedragen 3 procent van het dagloon van den arbeider. Voor de vaststelling van den bijslag komt het dagloon, dat meer dan acht gulden bedraagt, voor dat meerdere niet in aanmerking en wordt het dagloon, dat minder dan drie gulden bedraagt, geacht drie gulden te hebben bedragen. Dat beteekent, dat een groote groep arbeiders een kinderbijslag zal ontvangen berekend naar een loonbedrag groot drie gulden per dag.

De uitkeering zal dus, te beginnen met het derde kind, per dag, tenminste 9 cent per kind bedragen en ten hoogste 24 cent. Een arbeider met vijf kinderen beneden 15 jaar ontvangt dus aan kinderbijslag per week, wanneer zijn dagloon 3 gulden of minder bedraagt: $3 \times 9 \text{ cent} \times 6 \text{ werkdagen} = 1.61$. Bij een loon van 8 gulden per dag of meer, $3 \times 24 \text{ cent} \times 6 \text{ werkdagen} = f 4.32$.

Blijkens artikel 11 van het voorontwerp wordt onder dagloon verstaan, gelijk ook in de Ziektewet is bepaald, het loon, dat in de dertien kalender- of loonweken, voorafgaande aan het tijdvak, waarover de uitkeering van kinderbijslag loopt, gemiddeld per dag is verdiend door

gelijksoortige arbeiders in hetzelfde of in een gelijksoortig bedrijf, in dezelfde of naburige gemeenten.

Ten deze past het voorontwerp zich niet aan bij hetgeen in de bedrijven, waar kinderbijslagen gegeven worden, vrijwel regel is. De in deze bedrijven bestaande kinderbijslagregelingen rekenen niet met het individueele dagloon van den arbeider. Wel kent men veelal een indeeling in loonklassen. Als proeve van een dusdanige regeling geven wij het volgende voorbeeld:

De kinderbijslag bedraagt, voor een arbeider wiens gezin meer dan twee kinderen telt, voor elk daarvoor in aanmerking komend kind beneden 15 jaar, indien het weekloon van den arbeider bedraagt:

minder dan f 18.—	f 0.60 per week
van f 18.— tot f 23.99	f 0.75 „ „
„ f 24.— „ f 29.99	f 0.90 „ „
„ f 30.— „ f 35.99	f 1.10 „ „
„ f 42.— en hooger	f 1.50 „ „

Bij een dergelijke regeling wordt allerlei administratieve rompslomp voorkomen, die een noodwendig gevolg is van het voor iederen arbeider die recht heeft op kinderbijslag, telkens voor elke periode vaststellen van het dagloon, zooals dat volgens de wettelijke formule is voorgescreven. De uitvoering der Ziektewet heeft wel doen zien, hoeveel moeilijkheden daaraan zijn verbonden.

* *
*

Het voorontwerp is nu bij den Hoogen Raad van Arbeid in behandeling. Te verwachten is, dat deze binnen niet al te langen tijd zijn advies zal uitbrengen.

Moge het den Minister gegeven worden, in gemeen overleg met de Staten-Generaal, een wet op de kinderbijslagverzekering, spoedig in het Staatsblad te brengen.

---

¹⁾ In het mijnbedrijf en de sigarenindustrie waar kinderbijslagregelingen algemeen zijn ingevoerd, is de „moderne” vakbeweging ver in de minderheid.

DE SPOORWEGSTAKINGEN VAN 1903

DOOR

DR. A. J. C. RÜTER.

I.

Doorgaans schept het verloop van 35 jaar voor den historischen beschouwer nauwelijks voldoende afstand, om de gebeurtenissen, die zijn aandacht boeien, in hun proporties en samenhang te zien. Tusschen de spoorwegstakingen en onzen tijd ligt echter een periode van zeer groote wijziging in het sociale denken en in de sociale structuur van Nederland en ligt bovendien de wereldoorlog, die in vier jaren grondiger verandering in opvattingen heeft gebracht, dan vier decennia van rustige ontwikkeling hadden kunnen doen. Zoo lijkt de distantie groot genoeg, om dit voor onze politieke en sociale geschiedenis zoo belangrijke conflict historisch te beschouwen. Hier mogen in het bijzonder twee aspecten dezer gebeurtenissen belicht worden: allereerst de spoorwegstakingen als gevolg van de ontwikkeling der arbeidsbeweging eenerzijds en als oorzaak van wijzigingen in die ontwikkeling anderzijds, en vervolgens de houding der regeering in deze woelige episode. Het spreekt vanzelf, dat het tweede aspect in nauw verband staat met het eerste: het optreden der regeering heeft den afloop van het conflict en daardoor de verdere ontwikkeling der arbeidersbeweging wezenlijk beïnvloed.

De erkenning van het belang van dezen politiek-socialen strijd is niet alleen een quaestie van door studie gewonnen inzicht. Nagenoeg op het oogenblik, dat Amsterdam van het spoorwegverkeer werd afgesneden, begreep ieder, dat deze staking veel meer was dan een staking van spoorwegarbeiders alleen. „Het gezag is verplaatst”, schreef KUYPER in *De Standaard*, en TROELSTRA meende, dat „de leeuw zijn klauw slechts getoond had”, maar tevens had doen vermoeden, „wat hij vermag als hij zijn volle kracht ontketent”. De heftigheid en algemeenheid der emoties, afkeer of vreugde, bewezen,

dat deze woorden niet op zichzelf stonden, maar algemeen verbreide gevoelens dekten. De beteekenis der stakingen echter als kracht, die die richting der sociale stroomingen wijzigde, is in 1903 wel door sommigen vermoed, maar zij kon kwalijk gepeild worden op een oogenblik, dat de oorzaken slechts voor een klein deel bekend en de gevolgen volstrekt niet te overzien waren. Eerst de studie van de sociale ontwikkeling van Nederland na 1903 heeft de mogelijkheid geopend, om te schatten, in hoe hooge mate de spoorwegstakingen die richting, de tactiek en zelfs den vorm van organisatie der arbeidersbeweging in haar verschillende schakeeringen heeft bepaald¹⁾.

De periode van 1870 tot 1890 is de jeugd der Nederlandsche arbeidersbeweging, de tijd der idee en der illusies. Het vooruitstrevend-liberale Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond en Patrimonium leefden in de verwachting van den socialen vrede, de Sociaal-Democratische Bond, waarvan DOMELA NIEUWENHUIS de verpersoonlijking was, hoopte op de sociale revolutie. Zij koesterden allen, zonder uitzondering, de illusie, dat de begeerde maatschappelijke orde op korten termijn zou worden verwezenlijkt, al was Patrimonium, doordrongen van het bewustzijn dat het volmaakte niet van deze aarde is, gematigder in zijn verwachtingen dan het A.N.W.V., dat opgevoed was in het liberale denkbeeld van den feilloozen maatschappelijken vooruitgang. Voor den S.D.B. was de ineensstorting van de kapitalistische maatschappij aanstaande.

De idee was praedominant. Zoo sterk waren de arbeidersorganisaties op het denkbeeld van den socialen vrede of de sociale revolutie gericht, dat zij weinig geneigd waren, ideologische concessies te doen aan practische sociale actie, aan het streven, den toestand der arbeiders te verbeteren binnen de bestaande economische verhoudingen. Het A.N.W.V. en Patrimonium wenschten als voorstanders van den socialen vrede geen strijd, geen stakingen b.v., ook al werd deze hun bijkans opgedrongen in een tijd, waarin zeker geen algemeene bereidheid bestond, de rechten van den arbeid te erkennen. De sociaal-democraten beschouwden directe verbeteringen van den toestand der arbeiders veelal als lapmiddelen, die de aandacht slechts afleidden van den strijd voor de nieuwe maatschappij. Billijkheidshalve dient erkend te worden, dat de arbeiders weinig gelegenheid hadden, hun actie aan te passen aan de eischen van reële sociale politiek,

daar het zeer beperkte kiesrecht en de verbijsterende zwakheid der vakbeweging hun iederen werkelijken invloed onthielden.

In de jaren van 1890 tot 1903 voltrekt zich echter een ommekeer. De verschillende schakeeringen der arbeidersbeweging beginnen zich alle van hun illusies los te maken en richten zich op de politieke en sociale realiteit. De idee der nieuwe maatschappelijke orde wordt niet verzaakt, maar zij lijkt steeds minder voor directe verwezenlijking vatbaar. Naarmate de nieuwe maatschappij nu verder in de toekomst terugwijkt, worden de arbeiders sterker en sterker van het belang doordrongen, om dan althans voorloopig hun levensvoorwaarden binnen de bestaande te verbeteren. Het werd hun tevens duidelijk, dat zij daarbij middelen van actie dienden te kiezen, die in overeenstemming waren met de bestaande sociale omstandigheden en niet alleen of niet in de eerste plaats met de idee van den socialen vrede of van de sociale revolutie.

Van alle arbeidersorganisaties veranderde het A.N.W.V. zijn houding het minst: het werd radicaal, later vrijzinnig-democratisch in plaats van vooruitstrevend-liberaal. Zijn invloed nam af, omdat het forsche optreden der S. D. A. P. meer aantrekkingskracht had op de niet-confessioneele arbeiders dan de gematigde actie van het Verbond. Het feit, dat het A. N. W. V. geen invloed kreeg op de groeiende vakbeweging was een duidelijk symptoom van deze ontwikkeling.

Voor Patrimonium stippelde het Christelijk Sociaal Congres in 1891 de nieuwe richtlijnen uit: arbeidswetgeving en vrije corporaties van patroons en arbeiders — geen gemeenschappelijke vereenigingen dus zooals KATER vroeger gewenscht had — werden wenschelijk verklaard; het recht van werkstaking werd erkend, voor zooverre staking geen politiek instrument was en geen contractbreuk insloot. Minstens zoo belangrijk als deze wijziging der richtlijnen van actie was echter de vernieuwing, die zich in de leiding voltrok: de vervanging van KATER door TALMA was bijkans symbolisch. De organisatie der katholieke arbeiders had geen voorgeschiedenis: zij stamt uit deze jaren. SCHAEPMAN, de geestdriftige verkondiger van den lof van RERUM NOVARUM, deed hen echter onmiddellijk de nieuwe vormen van sociale actie en organisatie grijpen. Hij streed voor de diocesane werklievenvereening, de arbeidersorganisatie, tegen PASSTOORS' denkbeeld van den R. K. Volksbond, die arbeiders en kleine middenstanders vereenigde, maar de leiding aan de laatsten gaf. De actie der Katholieken

nam snel in kracht toe; het leek wel, of zij wilden inhalen, wat de anderen hun voor waren. Ook hier is de wisseling van leiders teeknend: SCHAEPMAN, de baanbreker, werd bij zijn dood in 1903 opgevolgd door AALBERSE, die plannen in daden zou mogen omzetten.

Het grootst waren echter de veranderingen in de socialistische beweging. DOMELA NIEUWENHUIS, leider en idool van den Sociaal-Democratischen Bond, wendde zich omstreeks 1890 van de sociaal-democratie af en keerde zich weldra tegen haar. Hij was altijd meer socialist dan sociaal-democraat geweest, nu begon hij het „libertair socialisme” te propageeren, om in 1897 tot het anarchisme over te gaan. Zoo overheerschend was de positie van NIEUWENHUIS in den S. D. B., dat de groote meerderheid voor den leider en niet voor het beginsel opteerde. Dat werd echter verder gedragen door de in 1894 opgerichte S. D. A. P., zij het niet ongewijzigd. In tegenstelling toch tot de leiders van den S. D. B., wier streven en propaganda beheerscht werd door de eschatologische heilsverwachting der sociale revolutie met het algemeen kiesrecht, zoc mogelijk, als wapen en de afschaffing van den particulieren eigendom als doel, trachtten de leiders der S. D. A. P. de leer van MARX in haar volle gecompliceerdheid te bevatten en te propageeren. Het geloof aan de komst van de socialistische maatschappij en het vertrouwen op de politieke actie als wapen bleven, maar de eschatologische verwachting verdween. Juist omdat de S. D. A. P. opgericht werd in den strijd tegen de verkondiging van die verwachting en tegen de geringschatting van directe sociale hervormingen, die er het gevolg van was, legde zij zwaren nadruk op de mogelijkheid van onmiddellijke lotsverbetering. Een groep intellectueelen, die zich rond het maandblad *De Nieuwe Tijd* schaarden, zou echter al spoedig tegenover dit „revisionisme” meer principieele en meer revolutionaire denkbeelden verkondigen.

De strijd tusschen DOMELA NIEUWENHUIS en TROELSTRA werd voor een groot deel gestreden in de vakbeweging. De Nederlandsche vakbeweging was nog zeer zwak. De bonden van typografen, timmerlieden, metaalbewerkeren en sigarenmakers hadden eenige beteekenis, al was hun ledental nog uiterst gering: 2000 leden was veel voor een vakbond. Daarnaast begonnen de algemeene arbeidersorganisaties, de S. D. A. P. vóór, Patrimonium en de Katholieke vereenigingen nà 1890, vakgroepen te stichten, die aanvankelijk meer het karakter van een propagandacclub voor de algemeene arbeidersvereenigingen dan van

vakorganisaties hadden. De bestaande vakverenigingen, die hun zelfstandigheid en hun onafhankelijkheid van de algemeene organisaties als eerste voorwaarde beschouwden, om arbeiders van iedere richting te kunnen vereenigen in den strijd voor betere arbeidsvoorwaarden, zagen hier een gevaar. Zij niet alleen trouwens. Een vakvereniging, die alle vakgenooten vereenigde, was toen nog geen droombeeld, omdat de invloedssferen van de politiek gerichte, algemeene arbeidersorganisaties nog klein waren. Een werkelijk zelfstandige vakorganisatie leek nog altijd een kans te hebben. KUYPER achtte eenheid in zoo'n vereeniging te verkiezen boven splitsing in politiek gekleurde vakorganisaties: „Wie splitst, waar het vakbelangen geldt, sterkt den patroon en verzwakt den arbeider” .

Deze eenheid wenschten ook de oprichters van het Nationaal Arbeidssecretariaat, de centrale organisatie der Nederlandsche vakbeweging, die in 1893 gesticht werd. Hoewel zij overtuigde socialisten waren, bonden zij het Secretariaat niet aan een socialistische beginselverklaring, om iederen arbeider toetreding mogelijk te maken. De neutraliteit kon echter principieel anti-socialistische arbeiders niet winnen voor een vereeniging, die het fel voeren van den klassenstrijd zoo al niet door woorden, dan toch weldra door daden propageerde. Al spoedig kreeg dit begrip neutraliteit bovendien een bijzondere beteekenis. In den strijd tusschen sociaal-democraten en anarchisten voor of tegen de politieke of, enger, parlementaire actie, moest het N. A. S. vroeg of laat partij kiezen. De aanhangers van DOMELA NIEUWENHUIS vormden de meerderheid in het Secretariaat en zij verklaarden het N.A.S. „neutraal”. Dat leek een modus om de vakbeweging buiten den strijd te houden en de eenheid te bewaren, maar in wezen kwam deze onthouding strijd tegen de politieke actie al zeer nabij.

Spoedig teekenden zich nu twee stroomingen in de vakbeweging af. Ondanks het verzet der groote bonden ontwikkelde het N. A. S. zich onder invloed van de aanhangers van DOMELA NIEUWENHUIS eenerzijds en van de primitieve toestanden in de vakbeweging anderzijds in een richting, die men later de syndicalistische zou noemen. Het werd zoo, dat het libertaire en fel revolutionaire socialisme de zwakheden der vakbeweging in haar eerste stadium als theoretisch juist sanctioneerde. De vakverenigingen kenden nog geen bezoldigde bestuurders, geen krachtige centrale leiding, geen hooge contributies en dus geen weerstandskas. Elke strijd was een guerilla van kleine,

finantieel slecht gesteunde stakingen, die geen beslissing en dus geen rust brachten. Het libertair socialisme of anarchisme verklaarde dit alles principieel juist, omdat het strookte met haar revolutionair beginsel, dat federatieve organisatie, vrije actie der arbeiders zonder inmenging van „bezoldigde vakverenigingskoninkjes” en voortdurende revolutionaire actie eischte. De overeenstemming culmineerde in het leerstuk der algemeene werkstaking. Voor de revolutionair-socialisten was de algemeene werkstaking de laatste, beslissende episode in den klassenstrijd. De zwakke vakverenigingen, die door geldgebrek niet in staat waren stakingen lang vol te houden, zochten op slag te winnen door solidariteitsstakingen in verwante bedrijven. Staakten b.v. de bakkers, dan dienden ook de arbeiders in de meelfabrieken en de broodbezorgers het werk neer te leggen. In volle consequentie doorgevoerd, moest dit stelsel leiden tot de algemeene werkstaking. Omstreeks 1900 begonnen de Amsterdamsche havenarbeiders te streven naar een tactiek, die iedere staking in een der havenbedrijven zou uitbreiden tot een algemeene staking in de haven. Niet de vrij-socialistische propaganda, maar de anarchie in het havenbedrijf en de financiële zwakheid der organisaties dreven tot deze strijdwijze. Zij was daarom niet minder bedenkelijk, want niet ten onrechte meenden de vrij-socialisten, dat de afstand tusschen de economische algemeene werkstaking en revolutionaire actie slechts zeer gering was.

Tegenover het N. A. S. stond de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkerbond als de belichaming van een volstrekt andere vakverenigingspolitiek. HENRI POLAK had den A. N. D. B. opgebouwd naar het voorbeeld der oude Engelsche vakverenigingen, al had hij hem een meer militanten geest ingegoten. Krachtige centrale leiding met bezoldigde bestuurders, hooge contributies en sterke stakingskas kenmerkten de organisatie van den Bond. Fondsen, die den arbeider het leven in tijd van ziekte en nood dragelijk maakten, mochten door de revolutionair-socialisten „lapmiddelen” genoemd worden, zij bleken de diamantbewerker te hechter aan hun vakvereniging te binden. De A. N. D. B. wenschte geen uitbreiding van staking, maar strikte beperking tot één bedrijf. Daar diende de strijd tot het bitter einde gestreden te worden met alle financiële middelen, waarover de organisatie beschikte, om te trachten een contract of te dwingen, dat voor een tijd stabiliteit bracht in het bedrijf en in het leven der arbeiders. De groote bonden en het N. A. S. scheelloogden wel naar de successen

van den A. N. D. B., maar durfden zijn tactiek niet volgen met het oog op hun talrijke vrij-socialistische leden, die diepen afkeer hadden van den Bond met zijn „conservatieve tactiek” en sympathie voor de politieke actie.

Zoo was de arbeidersbeweging in 1903 vol gisting, vol problemen, vol mogelijkheden. Zou het A. N. W. V., dat zich in 1902 bij den Vrijzinnig-Democratischen Bond aangesloten had, vat behouden op de al radicaler wordende niet-confessioneele arbeiders? Ter rechterzijde vindiceerden TALMA en AALBERSE het eigen recht van den arbeid en droegen de elementen bijeen voor de idee van een christelijk-sociale maatschappij, waarin dat recht ten volle zou worden erkend. Voor hen en voor de arbeiders, die zij voorgingen, was het van primair belang, of zij steun zouden vinden bij hun geestverwanten, aan wie zij zich gebonden wisten: het behoudende element drukte in deze jaren nog zwaar op de vooruitstrevenden in nagenoeg iedere politieke partij.

Onder de socialisten woedde de strijd tusschen de S. D. A. P., een kleine groep nog, die intellectueelen van allerlei slag maar slechts betrekkelijk weinig arbeiders onder haar leden telde, en de anarchisten onder DOMELA NIEUWENHUIS, wier invloed niet te onderschatten was, al begon hij te tanen. Bovendien heerschte in de S. D. A. P. de tegenstelling tusschen revisionisten en marxisten, die TROELSTRA moeizaam trachtte te overbruggen. De verdere ontwikkeling der verhoudingen in de socialistische beweging was in hooge mate afhankelijk van die der maatschappelijke toestanden. Een sociale crisis zou zonder twijfel het revolutionair extremisme en zijn grijzen leider op den voorgrond dringen, zij het slechts tijdelijk. Een nederlaag van DOMELA NIEUWENHUIS zou echter geen zekerheid geven over den verderen koers der socialistische beweging: dan restte nog altijd de mogelijkheid van het orthodox-marxisme en die van het revisionisme, dat in geleidelijke hervormingen zoowel den weg naar betere sociale toestanden als naar de nieuwe maatschappij zag.

Van alles overheerschend belang was de ontwikkeling der vakbeweging. De algemeene, politieke arbeidersorganisaties zouden, ook tezamen, nooit meer dan een deel der arbeiders omvatten. De groote massa kon nooit voldoen aan de hooge eischen van politiek en sociaal besef, die zij stelden. Omstreeks 1900 was niet alleen hun ledental, maar ook hun aanhang betrekkelijk gering en het was mede een quaestie van groot gewicht, hoever iedere vereeniging haar invloed-

sfeer zou kunnen uitbreiden. TROELSTRA b.v. trachtte niet-georganiseerde christelijke werklieden voor de S. D. A. P. te winnen, toen hij inzag, dat de anarchisten nog te veel invloed hadden op de arbeiders, die tot het socialisme neigden.

De vakbeweging echter eischte van den arbeider slechts een simpel inzicht in zijn eigen, direct belang. Daartegenover stelde zij niet de belofte van een volmaakte of meer volmaakte maatschappij in een verre toekomst, maar onmiddellijke verbetering der arbeidsvoorwaarden. Eerder dan voor de politieke arbeidersorganisatie bestond voor haar de mogelijkheid, de arbeiders in massa te vereenigen. Voor de toekomst der sociale beweging was het daarom van immens belang, naar welke beginselen zij dat zou doen. Op het oogenblik, dat een algemeene, politieke arbeidersorganisatie de vakbeweging tot bondgenoot kreeg, verwierf zij feitelijk de suprematie over haar tegenstanders.

Vandaar de spanning waarmee de strijd in de vakbeweging gevolgd werd. Zou het syndicalisme triomfeeren en, met het N. A. S., DOMELA NIEUWENHUIS? Of zouden de sociaal-democraten er in slagen, een vakbeweging te grondvesten naar het voorbeeld van den A. N. D. B. en zoo een leger van voorstanders der politieke actie en aspirant-kiezers achter de principieele sociaal-democratie te scharen? Een derde mogelijkheid was nog, dat de vakbeweging zich tot een waarlijk zelfstandige macht zou ontwikkelen, zooals velen wenschten, die groote kracht der vakbeweging zochten in neutraliteit, maar dan ook werkelijke neutraliteit op politiek gebied. Tenslotte restte nog de vraag, of Patrimonium en de roomsch-katholieke werkliedenvereenigingen er in zouden slagen, voor hun vakafdeelingen de leden en den organisatorischen vorm te vinden, die hen inderdaad tot vakactie in staat zouden stellen. Slaagden zij hierin niet, dan zou zich door het kanaal der vakbeweging de zuigkracht van het socialisme krachtig doen gevoelen op de christelijke arbeiders.

Het was in dezen tijd van labiliteit, van onzekerheid en verscheidenheid van mogelijkheden, dat de groote gebeurtenis der spoorwegstakingen viel. De eerste staking, die in het Amsterdamsche havenbedrijf begon, om vervolgens over te slaan op de spoorwegen, was, hoe men haar ook beziet, een economische. De oorzaak was ontevredenheid over de arbeidsvoorwaarden, en het schrille beeld, dat de

officieele enquêtes van het leven der arbeiders in deze bedrijven geven, laat geen twijfel, dat die ontevredenheid gerechtvaardigd was. In het havenbedrijf verdienden de kleine groep vaste arbeiders loonen van f 12 tot f 15 bij een arbeidsduur van 10, soms 14 à 16 uur. De groote massa, die in lossen of los-vasten dienst was, verdiende in tijden van drukte, waarin zij 12 tot 18, soms zelfs 24, 36 of 40 uur achtereen arbeidde, grof geld, tot f 20 per week toe. Finantieel noch moreel woog dit echter op tegen de perioden van langdurige werkloosheid, die deze arbeiders vaak te doorworstelen hadden. De gemiddelde inkomsten bleven laag: wie het geluk had, eenigszins geregeld werk te vinden, verdiende f 9 à f 12 per week, maar dit werd door velen bij lange na niet bereikt. Daarbij kwam het funeste systeem van onderaanneming door bazen, die den arbeiders vaak minder loon betaalden dan hun toekwam en kantoor hielden in kroegen, waar ze een percentage kregen van het drankverbruik van hun arbeiders.

Zulke grove misstanden bestonden bij de spoorwegen niet, al was de toestand daar zeker evenmin bevredigend. Bij de S. S. verdienden de laagst-bezoldigden f 5.40 per week, waarvan ze slechts met moeite konden rondkomen, indien hun vrouw als wachteres bijverdiende en ze een vruchtbaar stukje grond te bebouwen kregen. Wie niet in die gunstige positie verkeerde, was er slecht aan toe: sommigen moesten hun toevlucht nemen tot de diaconie. In Amsterdam, waar volgens de Staatscommissie van enquête van 1903 f 12.— als minimumloon moest worden beschouwd, verdienden de laagste rangen f 8.40 à f 11.20. Trein- en machinepersoneel werkte nog 14 à 16 uur, arbeiders in goederenloodsen 17 à 18 uur. Evenals in het havenbedrijf ontbrak bij de spoorwegen het contact tusschen werkgevers en arbeiders, wat zeer schadelijk bleek in zijn gevolgen. Toen de H. Y. S. M. en de S. S. nog een klein net exploiteerden, kenden de directies het personeel. Bij den groei tot grootbedrijf raakten zij buiten het bereik der arbeiders, de organisatie werd centralistisch-hiërarchisch, de discipline en de straffen werden strenger, de contrôle op een humane behandeling door de directe chefs werd moeilijker. De maatschappijen schiepen geen bijzondere organen voor een behartiging der belangen van het personeel, en stelden geen regeling de rechtspositie in de plaats van de verdwenen, bijna patriarchale zorg; zij negeerden de vakverenigingen.

Reeds lang giste het bij de havenarbeiders. Zij wenschten ver-

betering der arbeidsvoorwaarden, zeer zeker, maar bovendien iets anders en iets belangrijkers. Hun vakverenigingen hadden zich tot een federatie aaneengesloten, om een krachtige actie in syndicalistischen zin te kunnen voeren. Bij gebrek aan weerstandskassen wilden deze organisaties hun kracht zoeken in solidariteit: ging één vakvereniging in staking, dan zouden de andere volgen, tot de volledige stilstand van het gansche havenbedrijf de werkgevers tot capitulatie dwong. Deze tactiek kon alleen tot overwinning leiden, indien de staking inderdaad algemeen was en geen werkwilligen de bedrijven gaande hielden. Daarom eischten de vakverenigingen het verplicht lidmaatschap: iedere arbeider zou lid van zijn organisatie moeten zijn. De werkgevers waren niet van zin, zich op deze wijze de handen te laten binden; een conflict was onvermijdelijk.

In Januari 1903 brak het uit. Een weigering van enkele werklieden bij de firma MÜLLER & Co, om samen te werken met niet-georganiseerde veenarbeiders, groeide, op vrij gecompliceerde wijze door solidariteitsstakingen en loonacties, tot een staking, die het gansche havenbedrijf verlamde. Op het einde van de maand sloeg de solidariteit over op de Amsterdamsche spoorwegarbeiders. Den 29sten Januari weigerde een rangeerder der H. Y. S. M. in de Rietlanden een wagen te rangeeren, die voor Blaauwhoedenveen bestemd was, en werd geschorst. Nauwelijks was dat gebeurd, of het personeel van de goederenstations Rietlanden en Oostenburgergracht legde als één man het werk neer. Den volgenden dag breidde de staking zich ook over de arbeiders der S.S. uit en den 31sten was Amsterdam van het spoorwegverkeer afgesneden. Toen werd naast den eisch van vrijstelling van arbeid, die den strijd der havenarbeiders kon schaden, een tweede gesteld: verbetering der arbeidsvoorwaarden. Als een vlam schoot de stakingsdrijf door het land: overal bleek het spoorwegpersoneel in grooten getale bereid, voor dezen eisch het werk neer te leggen.

De bestuurders van de vakverenigingen van spoorwegarbeiders — er was juist een fusie tot stand gekomen tusschen de Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel, geleid door OUDEGEEST, en enkele kleinere, min of meer syndicalistische organisaties — zagen deze ontwikkeling met zorg. Sterker ongetwijfeld dan de syndicalistische leiders beseften OUDEGEEST en de zijnen, dat de organisatie nog niet gereed was voor een grooten strijd. Zij trachtten het conflict te beperken, maar zagen zich den 31sten genoodzaakt, de

algemeene staking af te kondigen tegen den volgenden dag, indien de directies niet voor dien tijd hadden toegegeven. Zoover kwam het niet: de H. Y. S. M. en de S. S., die volstrekt niet voorbereid waren op tegenweer en bovendien geoefend spoorwegpersoneel niet binnen korten tijd vervangen konden, capituleerden nog den 31sten zonder voorbehoud. Zij zouden geen goederen vervoeren voor werkgevers, die betrokken waren bij het conflict in het havenbedrijf, zij erkenden de vakverenigingen en verklaarden zich bereid tot onderhandeling over de arbeidsvoorwaarden. Den volgenden dag gaven ook de werkgevers in het havenbedrijf toe.

De rust was daarmee nog geenszins hersteld. Tal van vakverenigingen hoopten op even groote en gemakkelijke overwinningen en begonnen acties voor lotsverbetering. Groote beroering wekte vooral het dreigement van de gemeentewerklieden, dat zij hun werk zouden neerleggen — ook bij het gasbedrijf en de waterleiding —, indien het gemeentebestuur niet op korten termijn hun arbeidsvoorwaarden herzag. De publieke opinie reageerde fel op deze stakingen en bedreigingen met staking in bedrijven van vitaal belang. Luide werd, o.a. door DE SAVORNIN LOHMAN in *De Nederlander*, een wettelijk verbod van staking in publieke of semi-publieke diensten geëischt. De leiders der vereenigingen van spoorwegarbeiders antwoordden met een oproep tot hun leden, om zich gereed te houden voor een staking en voor een demonstratie in Den Haag, indien „de volksvertegenwoordiging een wet aanneemt, waarbij ons het recht van staken wordt ontnomen”. Deze oproep op dat oogenblik was even noodeloos als noodlottig: hij verschoof mede den strijd van economisch naar politiek terrein, wat slechts in het nadeel der arbeiders kon zijn.

(Slot volgt).

---

¹⁾ Het navolgende is gebaseerd op mijn studie *De Spoorwegstakingen van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland*. E. J. Brill, Leiden, 1935. De daarin verwerkte gegevens dank ik aan het ruime gebaar, waarmee de betrokken instanties of beheerders mij inzage verleenden van de notulen van den Raad van Ministers, de archieven van de departementen van Binnenlandsche Zaken, Justitie en Waterstaat, de notulen van het bestuur der S. D. A. P., de archieven van Dr. A. KUYPER, Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN en Mr. P. J. TROELSTRA, van het Comité van Verweer, de Vereeniging van Werkgevers op Scheepvaartgebied en van andere vereenigingen en personen.

OVER DE STAATSRECHTELIJKE POSITIE VAN HET VIERDE KABINET-COLIJN

DOOR

J. DE JONG CZN.

Het optreden en de ontvangst van het vierde Kabinet-COLIJN moge, wat zijn grondslag betreft, van bepaalde zijde ernstige critiek hebben uitgelokt, dat het een parlementair Kabinet is, kan ook door den scherpsten beoordeelaar moeilijk worden ontkend. Het kost intuschen, bij het nader overwegen van die critiek, wel eenige moeite om de politieke en staatsrechtelijke bezwaren, zeer nauw als ze met elkander samenhangen, te onderscheiden.

Wanneer eenerzijds b.v. het Voorloopig Verslag van de Tweede Kamer, Rijksbegroting 1938, Hoofdstuk I, sprekend over den verkiezingsuitslag, als de meening van „sommige leden” vermeldt, dat „de formatie van een rechtsch Kabinet onder leiding van den heer COLIJN niet anders kan worden gezien als een ernstige constitutioneele fout”¹⁾, dan ontmoeten wij daarin een opvatting, die kabinetsformatie in te nauw verband zet met den verkiezingsuitslag op zich zelf, om waarlijk constitutioneel te zijn.

Zoo hangt aan den anderen kant de voorkeur voor de z.g. breede basis, samen met de ontwikkeling van het inzicht betreffende het optreden van extra-parlementaire kabinetten. Aanvankelijk bezien als een bedreiging van het parlementaire stelsel, kwam daarna deze „variëteit van het genus Kabinetten” — naar een geestige woordkeuze van den heer DE GEER²⁾ — ten goede aan de tendenz om het regeeringsgezag te versterken tegenover het naar den stoel van het centrale gezag opgedrongen parlement. Het weder-optreden nu van een parlementair kabinet zou er — naar men meent — toe kunnen leiden, dat de genoemde tendenz werd verzwakt.

En in denzelfden zin spelen ook politiek èn staatsrecht een rol in

het vestigen van de meening, dat op de formatie van een extra-parlementair Kabinet door de politieke instanties een geringer invloed wordt uitgeoefend. Geen wonder dan ook, dat het optreden van het vierde Kabinet-COLIJN gepaard ging met nauwlettende onderzoekingen naar mogelijke beïnvloeding van den formateur door „partij-politici”.

Wij willen ons echter in deze bijdrage zooveel mogelijk losmaken van de politieke tendenties en trachten de staatsrechtelijke elementen zoo zuiver mogelijk uit de beschouwingen los te maken, om na te gaan, welke positie het opgetreden Kabinet inneemt in de discussie over parlementair en extra-parlementair, speciaal in verband met de vraag, in hoeverre de politieke partijen — al of niet vertegenwoordigd in de Tweede Kamerfracties — daarop invloed uitoefenen.

*   *
*   *

Tegelijk met de invoering van de evenredige vertegenwoordiging was het gedaan met afspraken tusschen de politieke partijen vóór de stembus. De regeeringscombinatie moest op andere wijze worden voorbereid en de gebruikelijke weg werd daarbij het z.g. accoord, een overeenkomst van min of meer verstrekkenden aard, getroffen tusschen den formateur en de kamerfracties en ook tusschen de fracties onderling.

Voor het karakter van deze overeenkomst, haar verdiensten en de bezwaren, die er tegen werden ingebracht, verwijzen we naar het overzicht dat Dr. L. W. G. SCHOLTEN daarvan geeft ³⁾. En wij wijzen op twee punten uit de beschouwing, die hij daarbij houdt, n.l. dat er verband bestaat tusschen het loslaten van het accoord en het vrijmaken van het Kabinet van partijinvloeden. En in de tweede plaats, dat het een karakteriseerend punt van een extra-parlementair Kabinet werd geacht, dat het tot stand moest komen zonder eenige afspraak of overleg met de verschillende partijen.

Op welke wijze zal echter, als het accoord als werkmethode wordt verworpen, en er geen aanleiding is tot het vormen van een extra-parlementair Kabinet, de formateur zich van genoegzamen steun in de Staten-Generaal voor zijn Kabinet kunnen verzekeren?

Gaan we daarvoor na, welke inzichten hieromtrent bij de schriftelijke behandeling en de openbare beraadslaging betreffende hoofd-

stuk I der Rijksbegrooting 1938, in de beide Kamers der Staten-Generaal tot uiting kwamen.

* *
*

In het Voorloopig Verslag wordt aangegeven wat het doel van den formateur moet zijn: „...het tot stand brengen van een Kabinet, dat in zijn program en in de personen zijner leden een redelijke zekerheid biedt voor een behoorlijke werking van het overleg tusschen Regeering en Volksvertegenwoordiging; dat mag verwachten voor het te voeren beleid in de Staten-Generaal genoegzaam steun te zullen verkrijgen” 4).

En verder, over de verhouding van den formateur tot de partijen en van de partijen onderling: „Onder de werking van het districtenstelsel plachten de voormalige coalitiepartijen stembusafspraken te maken, electorale en politieke, ten einde tot zooveel mogelijk zetels te geraken. De noodzaak daartoe kwam evenwel te vervallen door de invoering van de evenredige vertegenwoordiging. Sinds is elke partij steeds geheel zelfstandig en onafhankelijk van andere partijen ter stembus opgetrokken. Wel is bij kabinetsformaties meermalen overleg gepleegd tusschen den formateur en de fracties, op welke het kabinet zou moeten steunen. De leden, hier aan het woord, beschouwden zulk een overleg als ongewenscht en nutteloos. De ervaring heeft ook geleerd, dat zoodanige afspraken toch niet in staat waren pijnlijke conflicten te voorkomen. Afspraken van dezen aard zijn thans in het geheel niet gemaakt. De heer COLIJN heeft een ongekend ruime opdracht gekregen. Hij heeft niet met fracties overlegd, minder nog met partijen. Elke fractie kan dus objectief oordeelen over formatie en beleid” 5).

Hoe zijn de tijden veranderd! Zoo groot was destijds de rol, die de fracties in hun overleg omtrent meer of minder ingrijpende afspraken speelden, dat het tijdens de langdurige Vlootwet-crisis (26 Oct. 1923—7 Jan. 1924), is voorgekomen, dat H. M. de Koningin, door bemiddeling van de heeren NOLENS, RUTGERS en SCHOKKING, opdracht gaf aan de rechterzijde tot vorming van een Kabinet. En eenige dagen later vroegen deze heeren, namens hun fracties, ontheffing van de opdracht 6).

De situatie in 1937 was vrij wat eenvoudiger. In plaats van een veelhoofdijg formateur zien we één formateur met zeer groote zelf-

standigheid optreden. De Memorie van Antwoord geeft aldus bescheid op wat zoeven uit het Voorloopig Verslag werd aangehaald: „Dr. COLIJN heeft geheel zelfstandig zijn regeeringsprogram ontworpen en dat program is de basis geweest voor de bespreking met zijn tegenwoordige ambtgenooten. Uit dat overleg is het regeeringsprogram voortgekomen. Met geen enkele partij is dus overleg gepleegd, zelfs niet met die waartoe hijzelf behoort. Geen der partijen draagt ook maar de geringste verantwoordelijkheid voor wat hij tijdens de formatie heeft verricht en dus ook niet voor het optreden van het Kabinet of voor de keuze der personen, waaruit het is samengesteld” 7).

Men is geneigd uit deze schriftelijke gedachtenwisseling dezelfde conclusie te trekken, als waartoe SCHOLTEN komt, na zijn overzicht over het optreden van extra-parlementaire Kabinetten, n.l.:

„... een extra-parlementair kabinet moest tot stand komen zonder eenige afspraak of overleg met de verschillende partijen. Alle verantwoordelijkheid was daardoor van de kamerfracties afgewenteld... Regeering en partij-instanties werden doelbewust zoo ver mogelijk gescheiden. Blijkbaar beoogde men zoo, de Regeering te onttrekken aan eenigen verderfelijken invloed” 8).

Ook bij het mondeling overleg tusschen Regeering en Staten-Generaal heeft de constitutioneele positie van het nieuw opgetreden Kabinet onderwerp van gedachtenwisseling uitgemaakt.

In de Tweede Kamer achtte de heer ALBARDA het niet-raadplegen der fracties niet juist en hij wees daarbij allereerst naar de opvattingen in het buitenland, Frankrijk, België en de Scandinavische landen, waar steeds zulk een overleg plaats vindt. Verder wees hij op de praktijk. „Indien de formateur over zijn plannen geen overleg pleegt met de fracties, kan hij niet anders dan op avontuur uitvaren. Hij heeft dan niet de minste waarborgen, dat zijn Kabinet de noodige stabiliteit zal bezitten en dat het niet verongelukken zal, zooals wel gebleken is in de jaren 1923 en 1925, toen er onvoldoende overleg aan de Kabinetsformaties was voorafgegaan. Het Landsbelang eischt, dat een zekere vastheid gewaarborgd is” 9).

De heer DE GEER¹⁰⁾ trad het Kabinet tegemoet als „een parlementair rechtsch Kabinet”. Hij acht afspraken met de fracties geen vereischte voor een parlementair Kabinet en bovendien afkeurenswaardig¹¹⁾. „Een kabinet is „parlementair”, indien het voor zijn algemeen beleid beoogt te steunen op een vaste meerderheid

en daarvan in zijn samenstelling en zijn program blijk geeft”.

En tegenover den heer ALBARDA merkte hij op: „een uitwas zie ik in het overleg van den formateur met de fracties en het maken van bindende afspraken, op dat overleg gegrond. Dit is staatsrechtelijk bedenkelijk en brengt practisch volstrekt niet die veiligheid, die de geachte afgevaardigde er aan toekent. Veeleer heeft de ervaring geleerd, dat zulke onnatuurlijke verbintenissen er toe kunnen leiden, dat een conflict gemakkelijker uitbreekt en, als het uitbreekt, een scherper karakter krijgt. Trouwens, ik heb nooit gehoord, dat in Frankrijk, dat de geachte afgevaardigde als lichtend voorbeeld aanhaalde, het ministerieele leven zoo zeker is.”

De heer BIEREMA gaf de voorkeur aan den naam coalitie-Kabinet, niet vanwege eenige afspraak, maar „omdat het is voortgekomen uit de antithese-gedachte” ¹²⁾. Dus een politieke in plaats van een staatsrechtelijke kwalificatie.

De heer SCHOUTEN sprak, evenals de heer DE GEER, van een parlementair Kabinet en motiveerde: „omdat het zoowel in zijn samenstelling als in zijn program een redelijke zekerheid biedt voor een behoorlijke werking van het overleg tusschen Regeering en Volksvertegenwoordiging, en daarom verwachten mag voor zijn beleid genoegzamen steun te zullen verkrijgen in de Staten-Generaal” ¹³⁾.

De heer OUD achtte het niet verkeerd, maar verstandig, dat een formateur zich vergewist of hij eventueel op voldoende steun in de Kamer zou kunnen rekenen. Overleg is daarbij gewenscht. „Verkeerd zijn alleen besprekingen, die bedoelen de fracties aan een program te binden” ¹⁴⁾.

De heer DECKERS ¹⁵⁾ constateerde, dat er wat het leidend beginsel („dat in wetgeving en bestuur vóór alles Gods wet tot opperste richtsnoer worde genomen”) aangaat, overeenstemming was tusschen Kabinet en Kamermeerderheid, maar vroeg zich toch af of daarmee nu het staatsrechtelijk karakter van het Kabinet was geteekend. Hij achtte het zeer bezwaarlijk — zulks in afwijking van het standpunt door de heeren DE GEER en SCHOUTEN ingenomen — dat in ons land een parlementair Kabinet zou optreden „buiten de verantwoordelijkheid van elke politieke groep in de Kamer en zonder overleg met eenige groep omtrent het program” of ook: dat een Kabinet parlementair zou kunnen zijn, door zichzelf als zoodanig aan te dienen. Hij vroeg of den genoemden afgevaardigden misschien

het oude Engelsche stelsel te veel voor den geest had gestaan¹⁶⁾.

Ter ondersteuning van zijn bezwaren deed hij een beroep op de meening van de heeren NOLENS en COLIJN, uitgesproken in de Tweede Kamer tijdens de algemeene beschouwingen over de Rijksbegroting 1929¹⁷⁾. De heer NOLENS achtte het zonder overleg niet wel mogelijk tot een parlementair Kabinet te komen en de toenmalige meening van den heer COLIJN is zoo kenmerkend voor de gewijzigde situatie, dat wij nog eens letterlijk citeeren. De heer COLIJN gaf een uiteenzetting van het antirevolutionaire standpunt en sprak in 1929 aldus:

„Dit standpunt is, dat in onze staatkundige verhoudingen het optreden van een parlementair Kabinet bezwaarlijk denkbaar is zonder voorafgaand overleg. Wanneer toch is een Kabinet een parlementair Kabinet? Het is een parlementair Kabinet, wanneer het bij zijn optreden een redelijke zekerheid bezit, dat het voor de algemeene beginselen, die het belijdt, op genoegzamen steun in de Staten-Generaal rekenen kan, en dat die steun ook aanwezig is voor de bijzondere maatregelen, die het bij de Staten-Generaal aanhangig denkt te maken. Ook dit laatste is in onze verhoudingen onontbeerlijk. Ook voor zijn taak in engeren zin genomen moet het bij de meerderheid der Kamers op instemming kunnen rekenen, omdat de Regeeringstaak in den tegenwoordigen tijd zulk een uitgestrekt terrein beslaat en zoo diep in het maatschappelijk leven ingrijpt, dat zonder een behoorlijk overleg moeilijk de vereischte overeenstemming te verkrijgen is. En zonder een zoodanige redelijke zekerheid is bij onze parlementaire verhoudingen regeeren niet mogelijk. Ontbreekt die zekerheid, dan stuurt het Kabinet niet, maar dan wordt het gestuurd.”

En verder:

„... en daarom meenen wij, dat overeenstemming in algemeene beginselen ten onzent op zichzelf nog geen waarborg biedt voor vruchtbare samenwerking en dat daarvoor ook noodig is een zekere overeenstemming nopens de concrete taak, die een te vormen Kabinet op zich denkt te nemen. En die overeenstemming moet en kan alleen worden nagestreefd door een bespreking tusschen den formateur en de groepen, op wier steun hij meent te mogen rekenen.”

De belangstelling, waarmede de heer DECKERS, na het memoreeren van dit standpunt uit 1929, uitzag naar den staatsrechtelijken naam, waaronder het huidige Kabinet zich aan de Kamer zou voorstellen werd spoedig bevredigd. De formateur gaf een vrij bondig bescheid:

„... èn door zijn werkprogram èn door de personen, waaruit het is samengesteld, mag het redelijkerwijs verwachten, dat het in de Kamer voldoende steun vinden zal. Daarom noemt het Kabinet zichzelf ook parlementair”¹⁸).

En het standpunt van den heer DECKERS, dat steun had gezocht in de rede van den heer COLIJN uit 1929 wederveroer het volgende verweer:

„Ik wraak die rede natuurlijk niet, maar ik wraak wel, dat die rede destijds het juiste standpunt zou hebben vertolkt. Ook in de Staatskunde leert men voortdurend, en ik voor mij heb grondig afgezien van een Kabinetsformatie, die haar uitgangspunt vindt in solemnele overeenkomsten tusschen den formateur en de partijen; ook omdat de ervaring geleerd heeft, dat bij de meest uitgewerkte overeenkomsten op het stuk van Kabinetsvorming ongelukken, zelfs na een paar maanden bestaan, niet uitgesloten zijn.

Het karakter van een parlementair Kabinet wordt bepaald door de vraag, of het metterdaad in redelijkheid vertrouwen kan, in de Kamer voldoende steun te kunnen vinden. Als ik ondeugend zou willen zijn, dan zou ik zelfs zoover gaan, dat ik zou zeggen, dat het Kabinet van 1933 ten slotte in het eind is gebleken een parlementair Kabinet te zijn geweest...”¹⁹).

* *

*

De republieken brachten geen nieuwe gezichtspunten. Slechts wees de heer DE GEER²⁰) er op, dat hij het Kabinet-RUYS DE BEERENBROUCK van 1929, ondanks het feit, dat men den naam „parlementair” had prijsgegeven, vanwege het optreden der Christ.-Hist. fractie inzake „het overleg”, toch als „parlementair” was blijven beschouwen.

En de heer DECKERS constateerde, dat uit de omschrijving van een parlementair Kabinet, zooals de Heeren COLIJN en DE GEER die gaven, moest volgen, dat: „alle Kabinetten van den laatsten tijd parlementaire Kabinetten zijn geweest; niet alleen het extra-parlementair Kabinet-RUYS, maar ook en niet minder het intermezzo-Kabinet-DE GEER van 1926 en eveneens het crisis-Kabinet-COLIJN van 1933 en het derde Kabinet-COLIJN van 1935”²¹).

* *

*

De schriftelijke gedachtenwisseling tusschen het Kabinet en de *Eerste Kamer* memoreert op een enkele plaats, wat reeds in de Tweede Kamer behandeld werd op dit punt. Het Voorloopig Verslag vermeldt,

dat „verscheidene leden zich beperkten tot het betuigen van instemming met de door den formateur gevolgde methode, alleen met de uitgenoodigde personen en niet met de fracties overleg te plegen. De ervaring toch heeft huns inziens aangetoond, dat dit laatste dreigt eenen nadeeligen invloed te hebben op de goede constitutioneele verhoudingen” 22).

De Memorie van Antwoord vat het door den formateur ingenomen standpunt in één alinea samen, welke we hier volledigheidshalve overnemen:

„De vraag, in hoeverre het Kabinet zichzelf een parlementair karakter mag toeschrijven, zal eerst definitief beantwoord kunnen worden op het oogenblik, waarop het hetzij vrijwillig terugtreedt, hetzij een ontslagaanvraag indient op grond van een conflict met één der beide Kamers der Staten-Generaal. Voorshands rust het oordeel, dat het Kabinet inderdaad een parlementair Ministerie is, slechts op vertrouwen, een vertrouwen dat berust op het feit dat voor de beginselen, die het belijdt te rekenen valt op voldoende steun in de Staten-Generaal en op de omstandigheid, dat de personen, waaruit het Ministerie is samengesteld het vertrouwen van de fracties waaraan zij verwant zijn, genieten” 23).

De discussies in de Eerste Kamer bewogen zich om dezelfde punten. De heer VAN LANSCHOT sprak zijn vreugde en voldoening er over uit, dat na zoovele jaren eindelijk weer eens een parlementair Kabinet optrad. Bij een Kabinet, dat zich tevreden moet stellen met wisselende meerderheden, „is het eigenlijk geen rustig regeeren meer, het wordt een telkens opnieuw zoeken naar een meerderheid; va banque spelen” 24). Bij den heer VAN LANSCHOT was geen schijn van het bezwaar te bespeuren, dat de heer DECKERS — ondanks volledige homogeniteit van zijn fractie met den grondslag van het Kabinet — aan de overzijde van het Binnenhof, vrij sterk had geaccentueerd.

De heer DE SAVORNIN LOHMAN vertolkte het bekende Christ.-Hist. standpunt inzake het overleg en achtte de situatie betekenisvol voor de toekomst, daar, zijns inziens, het optreden van parlementaire Kabinetten er door vergemakkelijkt zou worden.

„... door dit overleg los te maken van de vraag, of een Ministerie al dan niet den naam parlementair verdient, maakt men het voor toekomstige formateurs van parlementaire Kabinetten — die toch in het parlementaire stelsel te recht favoriet zijn — gemakkelijker, naar bewind van zaken te handelen. Dat wil zeggen, zij kunnen dan even-

tueel, als hun dat geschikt toeschijnt, alléén met personen, niet met fracties in overleg treden, zonder daardoor in den gedachtengang van den Premier, het parlementair karakter van het te formeeren Kabinet in gevaar te brengen" ²⁵).

Deze opvatting van den Minister-President beteekent dus, naast de zooeven besproken totale verwerping van formeele overeenkomsten, een verdere stap in de richting van de zelfstandigheid der Regeering tegenover het Parlement. Daarom is het ook van belang, dat het Kabinet niet zegt: „de naam komt er niet op aan”, maar dat het, hoewel bedoeld overleg achterwege is gebleven, toch verklaart, op de qualificatie „parlementair” prijs te stellen" ²⁵).

De heer KRANENBURG achtte voor de qualificatie van een Kabinet, de methode van vorming niet beslissend, en sloot zich aan bij de meening, dat de redelijke verwachting of het Kabinet het vertrouwen van de meerderheid van het Parlement heeft, beslissend is voor de benaming. Zeer terecht wees hij er op, dat hier ook de verantwoordelijkheid van de politieke partijen een groote rol speelt. De opvatting, dat een extra-parlementair Kabinet de goede staatsrechtelijke verhoudingen zou aanfasten, klinkt door in zijn opmerking: „Het is gelukkig, dat het spel met het woord „extra-parlementair-Kabinet” thans op zijn eind schijnt te loopen, want het vertroebelde de opvattingen en verhoudingen en het is een verdienste van het Kabinet, dat het aan het ten einde loopen daarvan heeft medegewerkt" ²⁶).

Tenslotte heeft de Minister-President nog eens de oude en de nieuwe methode tegenover elkaar gesteld en aangegeven, dat 't het behoud van het constitutioneel-parlementaire stelsel was, dat hem tot de nieuwe methode dreef.

„Het is mij toen (n.l. in 1933 bij de eerste formatie, toen het nog ging om de formatie van een parlementair Kabinet) duidelijk geworden, dat, òf de zelfstandigheid van de Regeering in het gedrang komt, òf dat men van de vorming van een parlementair Kabinet ten eenenmale moet afzien. Waar het laatste aan groote bezwaren onderhevig is, groote bezwaren medebrengt voor de zuivere werking van het constitutioneel-parlementaire stelsel en de oude methode, wat ik noemen zal die van de notarieele akte, eigenlijk het constitutioneel-parlementaire stelsel vermoordt, morsdood maakt, daar moest worden uitgezien, naar een andere methode, de methode, die ditmaal gevolgd is . . .

„Het voordeel van deze methode is, dat zij herstelt de juiste verhouding tusschen Regeering en Staten-Generaal en daarom in het

belang is van het behoud van het constitutioneel-parlementaire stelsel. Als men wil, kan men zeggen, dat het een proef is. Ik ga zelfs iets verder. De geachte afgevaardigde, de heer Van Lanschot, heeft in een ander verband gesproken van een laatste kans. Hij doelde daarbij op samenwerking tusschen de drie rechtsche groepen. Ik stem daarmee in, maar voeg er aan toe, dat dit een laatste kans is, ook voor wat de vorming van parlementaire Kabinetten betreft.

De oude methode maakte de Regeering tot boodschaploopers van het Parlement, althans onder de huidige omstandigheden. Dat was niet altijd zoo, een 30, 40 jaar geleden was het nog niet zoo, maar onder de huidige omstandigheden loopt het daarop uit. De nieuwe methode handhaaft de zelfstandigheid van de Regeering, met volkomen bereidwilligheid tot gemeen overleg met de Staten-Generaal. En indien het met deze methode vastloopt, zooals het met de oude vastgelopen is, dan behooren parlementaire Kabinetten heel spoedig tot het verleden...

Er hangt dus heel veel van af, of deze vorm van Kabinetsformatie blijkt te zullen slagen. Daarvoor is noodig goede wil en onbevangen oordeel over de grenzen van het mogelijke aan beide zijden, bij de Regeering en bij de Staten-Generaal²⁷).

* *
*

Het vierde Kabinet-COLIJN is het eerste parlementaire Ministerie, dat optreedt zonder eenige afspraak of overleg met de verschillende partijen of hun fracties.

Als zoodanig draagt het in de formatie een kenmerk, dat tot nog toe karakteristiek werd geacht voor een extra-parlementair Kabinet. Wie echter minder op het overleg, meer op de homogeniteit tusschen Kabinet en meerderheidspartijen let, zal de positie van het vierde Kabinet-COLIJN reeds minder spoedig aldus bepaald zien.

Wanneer Dr. WESTERVELD van de sedert 1913 opgetreden extra-parlementaire Kabinetten zegt, dat zij „zijn tot stand gekomen zonder werkelijk overleg en zonder homogeniteit met een tot samenwerking bereid zijnde meerderheid in de Kamer²⁸), dan is het tweede deel der bepaling thans zeker niet van toepassing.

En bezien we de overwegingen, waarop de verwachting voor de praktische bruikbaarheid van de formatie is gebouwd, dan bevinden wij ons op het terrein der kenmerken, die aan parlementaire Kabinetten worden toegekend.

Het door WESTERVELD aangehaalde citaat van GROEN VAN PRINSTERER:

„Om te regeeren moet het Ministerie in de Kamers hebben een meerderheid, die het regelmatig ondersteunt; een meerderheid die, met de beginselen van het Ministerie bekend en eensgezind, aan dit Ministerie kracht en bijstand verleent; een partij, die in zaken van mindere aangelegenheden, somtijds individueele begrippen en meeningen (nooit beginselen), die haar eigen liefde of bedilzucht althans, ten offer brengt aan de instandhouding en waardigheid van het gouvernement”²⁹⁾.

kan thans ten volle gelden. Echter ontbreekt er iets aan de *regelmatige* ondersteuning. Die werd vroeger geconditioneerd, ze wordt thans verondersteld. Men zou daarom kunnen spreken van een formatie, welke steunt op *provisioneele* homogeniteit.

Deze formulering duidt reeds aan, dat wij de verhoudingen minder sterk gewijzigd achten dan Dr. J. A. NEDERBRAGT, die zegt:

„Het wijst op een verandering in de verhoudingen, waarin een element schuilt, dat lichtelijk aan dictatuur doet denken”³⁰⁾.

Ware dit zoo, dan is het minstens verwonderlijk, dat in ons Parlement geen enkel woord van verzet tegen zulk dictatoraal pogen werd vernomen.

Wij zien in het optreden en de ontvangst van het vierde Kabinet-COLIJN een bevestiging van de meening, dat er in staatsrechtelijken zin, hoegenaamd geen verschil is tusschen een parlementair en een extra-parlementair Kabinet, zooals deze wordt voorgedragen door den heer DE GEER³¹⁾. En aanknoopend aan de beschouwing, die verder in deze bijdrage wordt ontwikkeld, meenen wij, dat de positie van het Kabinet-COLIJN de staatsrechtelijke situatie heeft verhelderd.

Het gevaar van het regelen der zaken achter de schermen is, bij afwezigheid van bindende afspraken niet aanwezig, en de wijze waarop het Kabinet zich heeft gepresenteerd, geeft geen enkele aanleiding om te verwachten dat, in den loop der zittingsperiode, met een ommezwaai naar samenwerking *intra muros* zal worden gestreefd.

Ten opzichte van de mogelijkheid tot het optreden van een „slaafsche meerderheid”³²⁾ zijn de verhoudingen ongunstig.

Er is nog een derde punt, dat pleit voor de thans geldende situatie. De heer DE GEER zegt:

„indien de Regeering weet, dat zij onder alle omstandigheden op de meerderheid rekenen kan, blijft dit soms niet zonder invloed op den ernst en de degelijkheid, waarmede zij critiek beantwoordt. Ook

dit is een verzwakking van het parlementaire stelsel, dreigend onder een parlementair Kabinet, en veel minder dreigend onder een extra-parlementair Kabinet, waarbij alle fracties meer onbevooroordeeld staan tegenover de Regeering" ³³).

Het Kabinet-COLIJN kan ook hier geacht worden in het voordeel te zijn. De noodzakelijke meerderheid zal zij telkens weer moeten verwerven, ook al behoeft zij niet te worden „gezocht" (zie hiervoor blz. 247 de meening van den heer VAN LANSCHOT).

Hier naderen wij echter een punt, dat ook nu van groot belang kan worden geacht: de homogeniteit van de partijen, waarvan de genoegzame steun in de Staten-Generaal wordt verwacht, welke homogeniteit thans den druk mist van de verantwoordelijkheid der partijen onderling, doordat van eenige wederzijdsche toezegging geen sprake is. In het gepleegde overleg en het resultaat daarvan, lag vroeger eenige zekerheid; in de huidige situatie kan gesproken worden van een blijvend en daarenboven publiek overleg, waardoor ook de homogeniteit der fracties telkens opnieuw moet blijken.

Dat is voor het Ministerie van het grootste belang, want de veronderstelde homogeniteit tusschen Kabinet en kamermeerderheid berust eigenlijk op de verwachting, dat de fracties vertrouwen zullen hebben en behouden in de mate, waarin het Regeeringsbeleid wordt beïnvloed door de geestverwante Ministers. Hoe sterker dit vertrouwen, hoe sterker het Kabinet.

Dit legt aan de fracties een verantwoordelijkheid op, die te grooter genoemd kan worden, daar wel gebleken is, dat de publieke opinie spoediger geneigd is, het herstelde gezag der Regeering te aanvaarden, dan den te grooten invloed der partij-instanties te vergeven. Al zal hier — als bij alle gezags-aangelegenheden — aan het optreden van bepaalde persoonlijkheden groote waarde moeten worden toegekend. SCHOLTEN merkte reeds op:

„Overweging verdient de vraag, of de frequentie der extra-parlementaire Kabinetten misschien een reactie is van het staatkundige leven tegen de verzwakking van de Regeering door de beïnvloeding van het partij-mechanisme" ³⁴).

Deze verantwoordelijkheid kan, aldus gezien, slechts ten goede dienen. Niet alleen in staatsrechtelijk, maar vooral ook in politiek opzicht. Het is echter thans niet de bedoeling daarop verder in te gaan.

In staatsrechtelijk opzicht achten wij de ontwikkeling der verhoudingen een treffende illustratie van wat *De Standaard* schreef in een bespreking van C. GERRETSON'S „Koninklijk Kabinet of dictatuur?“:

„Ons constitutioneel staatsrecht heeft eerst de periode gekend van een zeer sterk, een te sterk regeeringsgezag; daarna een periode waarin allengs het parlement een plaats is gaan innemen, die een belemmering ging vormen voor een krachtige gezagsuitoefening. Thans verkeeren wij in den overgang naar een derde periode, waarin het evenwicht langs nieuwe lijnen zal moeten worden bepaald in de richting van een versterkt regeeringsgezag en een meer beperkte taak van het parlement ³⁵⁾.

1) Gedr. Stukken II K. 1937/38, Rijksbegr. 1938, hoofdst. I, V. V. p. 4.

2) Jhr. Mr. D. J. DE GEER: „De invloed van ons parlementaire stelsel“ (Stemmen des Tijds jaarg. XXVI 1937 blz. 48).

3) Dr. L. W. G. SCHOLTEN, „Iets over de frequentie van extra-parlementaire Kabinetten“ (A. R. Staatskunde, 3 maand. org. 1931 blz. 37 e.v.).

4) Gedr. Stukken II K. 1937/38, Rijksbegr. 1938, hoofd. I, V. V. blz. 9.

5) t. a. p. blz. 11.

6) Zelfs TROELSTRA meende, dat de weg van de constitutioneele praktijk was verlaten. Hand. II K. 1923/24 blz. 338 e.v., evenzoo MARCHANT t. a. p. blz. 342 e.v. Geciteerd door SCHOLTEN t. a. p. blz. 40.

7) Gedr. Stukken II K. 1937/38, Rijksbegr. 1938, hoofdst. I, M. v. A. blz. 5.

8) SCHOLTEN t. a. p. blz. 49.

9) Hand. II K. 1937/38 blz. 91.

10) t. a. p. blz. 114.

11) Dit Christ. Hist. standpunt was in 1929 oorzaak, dat het Kabinet-RUYS DE BEERENBROUCK de signatuur „extra-parlementair“ ontving. De fractie weigerde n.l. haar volledigen steun toe te zeggen aan de uitvoering van het programma van den formateur. Zie voor de motiveering de rede van SCHOKKING Hand. II K. 1929/30 blz. 295.

12) Hand. II K. 1937/38 blz. 120.

13) t. a. p. blz. 132.

14) t. a. p. blz. 154.

15) t. a. p. blz. 161 en 162. Hier ook de volgende citaten van Dr. H. COLIJN uit 1929.

16) Zie voor het Engelsche stelsel in dit verband: Dr. H. F. J. WESTERVELD „De huidige critiek op het parlement en het parlementaire stelsel“ (Stemmen des Tijds jrg. XXIII 1934 blz. 539): „het ministerie wordt gevormd door de parlementaire leiders van de meerderheidspartij in het Lagerhuis“; en Dr. L. W. G. SCHOLTEN „Iets over de frequentie etc.“ blz. 34/35: „In Engeland regeert niet de Regeering in samenwerking met de meerderheid in het Parlement, maar de meerderheid zelf regeert. Het parlementaire stelsel heeft in Engeland dan ook het karakter aangenomen van partijregeering“. Vgl. Dr. H. COLIJN „Saevis Tranq. in Undis“ blz. 164 en hoofdst. III uit: Dr. F. A. DE GRAAFF „Wordt Nederland parlementair geregeerd?“, diss. Rotterdam 1930.

17) Bij het optreden van het Kabinet-RUYS, zie aant. 11.

18) Hand. II K. 1937/38 blz. 176.

19) t. a. p. blz. 176.

- 20) t. a. p. blz. 221.
  - 21) t. a. p. blz. 235.
  - 22) Gedr. Stukken Ie K. 1937/38, Rijksbegr. 1938, hoofdst. I, V. V. blz. 4/5.
  - 23) t. a. p. M. v. A. blz. 3.
  - 24) Hand. Ie K. 1937/38 blz. 100.
  - 25) t. a. p. blz. 103.
  - 26) t. a. p. blz. 118.
  - 27) t. a. p. blz. 137.
  - 28) Dr. H. F. J. WESTERVELD „De huidige crisis etc.” blz. 541.
  - 29) t. a. p. blz. 540.
  - 30) Dr. J. A. NEDERBRAGT „De wereld . . . een chaos?” Kampen 1937 blz. 170.
  - 31) Jhr. Mr. D. J. DE GEER „De inhoud etc.” blz. 46.
  - 32) t. a. p. blz. 49.
  - 33) id. blz. 49.
  - 34) Dr. L. W. G. SCHOLTEN „Over de frequentie etc.” blz. 53.
  - 35) „De Standaard”, 3 Mei 1934 hoofdart.
-

VRAAG EN ANTWOORD.

1. VRAAG.

Ter afdoening van een subsidie-aanvraag ten behoeve van de Oranjeviering werd niet de gemeenteraad samengeroepen, maar werd den raadsleden door bemiddeling van de gemeentebode schriftelijk om hun meening gevraagd. Is dit niet in strijd met de wet? Zijn B. en W. hier hun bevoegdheid niet te buiten gegaan?

ANTWOORD:

De voorschriften van de Gemeentewet kennen, in overeenstemming met artikel 144 der Grondwet, primair aan den Raad toe de beschikking over de geldmiddelen. En ten opzichte van de uitoefening van die bevoegdheid, gelijk ook ten aanzien van andere bevoegdheden van den Raad, laat de Gemeentewet al evenmin een onzeker geluid hooren.

De eenige manier, waarop de Raad zijn bevoegdheid kan uitoefenen, is die van het houden van een vergadering met inachtneming van de voorschriften van de wet (oproeping door den Burgemeester met inachtneming van het reglement van orde, openbaarheid, quorum e.d.). Meeningsuiting van raadsleden ten opzichte van gemeentelijke aangelegenheden, waarover de Raad te beslissen heeft, buiten de raadsvergadering om, leiden dus niet tot een wettige beslissing van den Raad, zelfs al zouden alle raadsleden een gelijkkluidend advies uitbrengen.

Nu kan men het als een gediensigheid van de praktijk beschouwen om de raadsleden spoedshalve buiten de raadsvergaderingen om hun meening te vragen. En men kan dan trachten om de onwettigheid van een — uit een dergelijke meeningsuiting te distilleeren — besluit te dekken door de eerstvolgende raadsvergadering om sanctie te vragen.

Doch ook tegen een dergelijke wijze van doen bij de behandeling van publieke aangelegenheden zouden wij met klem willen waarschuwen. Een dergelijke praktijk is in strijd met de Gemeentewet, die bij de beslissingen omtrent publieke aangelegenheden, welke des Raads zijn, een *collegiale* behandeling en beslissing eischt in een wettige vergadering, welke als regel *openbaar* moet zijn. En aan dezen eisch doet men te kort, wanneer men de raadsleden via een voorafgaande enquête bindt, althans moreel bindt, aan hun te voren schriftelijk kenbaar gemaakte meening.

Nu gaat het in het onderhavig geval om een betrekkelijk onbelangrijke aangelegenheid. B. en W. zullen grond gehad hebben om aan te nemen, dat dit subsidie algemeen sympathie vindt. En zij wilden uiteraard liever de moeite en kosten van het bijeenroepen van een speciale raadsvergadering vermijden. Doch deze — opzichzelf beschouwd goede — bedoeling mag niet worden nagestreefd op een manier, die tekort doet aan de wettelijke waarborgen voor een behoorlijke behandeling der publieke aangelegenheden. En de raadsleden behooren daarom o.i. hun medewerking daartoe met beslistheid te weigeren. N.

2. VRAAG.

Gaarne zal ik inlichting ontvangen betreffende de vraag, of kosters, in dienst van kerken, verzekeringsplichtig zijn volgens de sociale verzekeringswetten?

ANTWOORD:

Omtrent de verzekeringsplichtigheid van kosters in dienst van kerkgenootschappen ingevolge de *Ongevallenwet 1921* valt op te merken, dat dergelijke personen onder de verplichte verzekering vallen ingevolge art. 4 der *Ongevallenwet* en het Koninklijke Besluit van 14 Sept 1921 Stbl. 1057 art. 1 sub VIIIa in zoover zij belast zijn met werkzaamheden, verbonden aan het schoonmaken van kerken en dergelijke. Zij zijn belast met werkzaamheden verbonden aan het houden van een centrale verwarming, dan zullen zij bovendien onder den wettelijken verzekeringsplicht vallen ingevolge art. 1 sub IV van genoemd K. B., wanneer zij regelmatig dat werk verrichten.

De verzekeringsplicht van kosters ingevolge de *Ziektewet* vindt steun in het bepaalde in art. 26 dier wet en art. 1 sub a K. B. van 28 Jan. 1931 S. 24 (laatstelijk gewijzigd bij K. B. van 6 Aug. 1935 S. 502).

De Raden van Arbeid achten sinds kort de kosters in dienst van kerken verzekeringsplichtig krachtens de *Ziektewet*. Zulks in verband met de uitspraak van den Centralen Raad van Beroep van 29 November 1934 (A. B. 1935 pag. 189).

Bij die beslissing bevestigde de Centrale Raad een uitspraak van den Raad van Beroep te 's Gravenhage van 31 Juli 1934, waarbij als verzekeringsplichtig arbeider in den zin van de *Ziektewet* werd aangemerkt iemand die koster is in vollen omvang, al moge hij tevens in het genot zijn van een rente krachtens de *Invalideitswet* (A. B. 1934 pag. 794).

Trouwens, al zou er geen verzekeringsplicht bestaan, dan ware toch ziekteverzekering aanbevelenswaardig, wijl daardoor zonder veel financieel bezwaar voor de Kerk en zonder tekort te doen aan de moreele ver-

plichting tot onderhoud van den zieken koster vervanging bij ziekte mogelijk is.

Wat de *Invaliditeitswet* betreft zal de verzekeringsplichtigheid van kosters op grond van het bepaalde in de artt. 4 en 31 dier wet uit de omstandigheden moeten worden afgeleid. Men plege terzake overleg met den Raad van Arbeid.

Daarbij zij opgemerkt dat bij de beantwoording van de vraag, of verzekeringsplichtigheid bestaat, rekening zal moeten worden gehouden met de hoogte van het loon en vooral met de vraag, of er sprake is van een vast dienstverband dan wel van het verrichten van enkele losse diensten.

De Centrale Raad van Beroep gaf enkele malen een antwoord op de vraag, of in een bepaald geval een koster „arbeider” was in den zin van de *Invaliditeitswet* en dus ingevolge die wet verzekeringsplichtig, n.l. bij zijn beslissing van 15 Sept. 1921 en van 31 Maart 1932 (A. B. 1921 p. 279 en 1932 p. 550).

De beslissing van 1921 had betrekking op een koster en voorzanger, schilder van beroep, in dienst van de Ned. Herv. gemeente te Serooskerke. De man verdiende f 172.50, verhoogd met 10 pct. per jaar. De beslissing van 1932 had betrekking op een koster, tevens zelfstandig behanger en stoffeerder, van de Geref. Kerk te Bergen-op-Zoom, die een vergoeding ontving van f 22.— per maand en vrij wonen.

In beide gevallen oordeelde de Centr. Raad van Beroep, dat de koster geen „arbeider” was in den zin der *Invaliditeitswet* en dus niet verzekeringsplichtig. Deze uitspraak vond haar grond eenerzijds in de overweging, dat de geringe vergoeding het aannemen van een verhouding van loondienst uitsluit, maar anderzijds ook in het feit, dat in beide gevallen aangenomen werd, dat de koster niet verplicht was, de op zichzelf reeds betrekkelijk weinig beduidende kosterwerkzaamheden persoonlijk te vervullen, tenzij misschien voor een zeer klein gedeelte.

N.

DE GEDACHTEN VAN Dr BELLAMY

DOOR

Ds. G. CHR. H. PLANTAGIE.

Er ligt voor den mensch, die leeft bij het licht der Heilige Schrift, niets verwonderlijks in, dat de menschheid zich niet neerlegt bij de euvelen en gebreken, waaronder haar samenleving in zoo velerlei opzicht gebukt gaat, doch dat ze zich uitstrekt naar, worstelt om, hoopt op een toestand, waarin die euvelen en gebreken zullen verdwenen zijn. Immers die Heilige Schrift zegt, dat er eens zulk een toestand is geweest, vóór den zondeval, en dat God, eer de menschheid haar strijd op de gevloekte aarde aanving, belofte gaf van opnieuw zulk een toestand in de toekomst. En de heugenis aan dat verleden en aan die belofte draagt de menschheid mee de eeuwen door als een kostelijk goed, dat haar licht en troost verschaft in het donker; en daaruit is dan het zoeven genoemde verschijnsel, die actie om „het verloren paradijs”, te verklaren.

Intusschen is die heugenis verzwakt en haar inhoud verbasterd. Met het gevolg, dat men zich de gelukzaligheid licht voorstelt anders dan de Schrift ze ons teekent; dat men haar durft tegemoet zien op een anderen tijd en langs een anderen weg, dan waarvan Gods Woord ons spreekt. En dan moet, waar dat Woord de waarheid spreekt, desillusie volgen, want alleen die beloften kunnen positief zijn, die gebaseerd zijn op de bestudeering van de kwaal, waardoor de werkelijke oorzaak” — van de ellende n.l. — „is gevonden en de beschikking is verkregen over een middel, dat die oorzaak inderdaad verwijderen kan. Alle andere beloften zijn slagen in de lucht, kunnen hoogstens lapwerk leveren of illusies opwekken, die bijna altijd desillusies en tegenvallers als resultaat hebben”, zoo schrijft een vooraanstaand Nederlandsch Bellamyaan, en wij kunnen het daarmee eens zijn.

Hoe staat het echter te dezen opzichte met hetgeen Dr. BELLAMY wilde? Is dat ook te rekenen onder hetgeen „hoogstens lapwerk”

leveren kan, of „illusies opwekken, die desillusies en tegenvallers als resultaat hebben” moeten? Of wijst Dr. BELLAMY de werkelijke oorzaak van de kwaal aan, waaraan de menselijke samenleving lijdt en kent hij het middel, dat de bron van de ellende stoppen kan?

Er is alle reden om op deze vragen ons te bezinnen en het antwoord te zoeken bij het licht der Schrift en der nuchtere werkelijkheid. Reeds hierom, omdat er voor den Christen ligt het bevel Gods: „Beproeft de geesten of ze uit God zijn”, welk bevel toetsing vraagt van alle geesten en geestesuitingen en gemotiveerd wordt door de mededeeling: „Want vele valsche profeten zijn uitgegaan in de wereld”. Maar daar is meer, dat tot het besteden van aandacht aan Dr. BELLAMY's gedachten nopen moet. Daar is het feit, dat we maar niet zoo voorbij gaan mogen een doelstelling en een actie, die, ingegeven door bewogenheid over den veelsoortigen nood, waaronder de menselijke samenleving gebogen gaat, opheffing daarvan beoogen. We mogen niet anders dan onze waardeering uitspreken voor de offers van geld en arbeid voor zulk een doelstelling en voor zulk een actie gebracht, en dat uitspreken dier waardeering moet toch op zijn minst in bespreking, beschouwing, uitkomen. En dan voorts — en niet van het minst daarom vraagt Dr. BELLAMY's ideaal van ons belangstelling — wordt opnieuw — van de rechtmatigheid van dit „opnieuw” op deze plaats zal straks blijken — de verwerkelijking zijner gedachten gezien als het groote licht, dat de schaduwen verdrijven zal. Immers er is hier en ginds een BELLAMY-beweging, en die BELLAMY-beweging is die groep van menschen in de wereld, die, gegrepen door hetgeen Dr. BELLAMY in uitzicht heeft gesteld, ijvert voor de propageering daarvan. En die BELLAMY-beweging is ook in ons land en werkt ook onder ons volk.

We zullen bij de beantwoording van de straks gestelde vragen dezen weg volgen, dat we eerst letten op Dr. BELLAMY en zijn ideaal; dan overzien, hoe dat ideaal ontvangen werd en wordt; en voorts, voorzoover dat nog noodig is, beoordeeling ervan geven.

I.

Wie was Dr. BELLAMY en wat is zijn ideaal?

Over den persoon en het leven van BELLAMY licht ons een artikel in „Bellamy-nieuws” van 16 Maart 1937 uitvoerig in.

„EDWARD BELLAMY, wiens beroemd geworden boek „Looking back-

ward" (In het jaar 2000) bij duizenden, neen, bij tienduizenden over de geheele wereld de hoop op een betere maatschappij en een betere menschheid deed herleven, die zelf een onwankelbaar vertrouwen had, dat die hoop eens verwezenlijkt zou worden, werd geboren te Chicopee-Falls in Massachusetts, op 26 Maart 1850.

Hij was de derde zoon van den Eerwaarden RUFUS BELLAMY en MARIA LOUISE PUTMAN.

Zijn vader bekleedde onafgebroken gedurende 35 jaar het ambt van dominee in het dorp Chicopee-Falls. EDW. BELLAMY had dezelfde voorliefde voor een kalm en bestendig leven en evenals zijn vader bracht hij bijna zijn geheele leven door in zijn geboorteplaats.

Na de dorpsschool doorloopen te hebben studeerde hij verder aan the Union College te Schenectady, om vervolgens een studiereis naar Europa te maken, zooals in dien tijd gebruikelijk was.

Van deze reis, op 18-jarigen leeftijd gemaakt, heeft EDW. BELLAMY geschreven — en dit typeert wel heel sterk, hoe groot zijn menschenliefde was —: „Ik herinner me nog goed, hoe in die dagen van mijn Europeesche reis de zwarte achtergrond van ellende, die het Europeesche leven kenmerkte, een veel dieperen indruk op mij maakte, dan al de pracht van groote kathedralen en paleizen, die ik er aantrof. Het was in de groote steden van Europa en tusschen de krotten der plattelandsbevolking, dat mijn oogen voor het eerst geopend werden voor den omvang en de gevolgen der menschelijke wreedheid tegenover den medemensch.”

Door dit groote medelijden bezield, was er een voortdurende en immer terugkerende drang in hem om de vragen van het sociale probleem op te lossen, en de volgende twintig jaren, dus we mogen zeggen zijn geheele leven, besteedde hij aan dit moeilijke vraagstuk. Na zijn terugkeer studeerde hij in de rechten en werd hij toegelaten tot de balie. De journalistiek had echter zijn voorliefde, waarom hij dan ook de redactie van de „New York Evening Post” aanvaardde. Tevens was hij een der mede-oprichters van de „Springfield Daily News”, ook schreef hij tal van korte schetsen, die geroemd werden om haar oorspronkelijkheid en na zijn dood verzameld en gepubliceerd werden onder den titel: „Blindmans World”.

Een schitterende toekomst op litterair gebied opende zich voor hem na de verschijning van zijn hoogst merkwaardige boek „Dr. Heydenhoff's Proces” in 1880. Dit verhaal evenals zijn volgende „Miss

Ludingstons Sisters" waren de vrucht van een nauwkeurige studie over geestelijke visioenen en geheel in overeenstemming met den geestelijken aard en levensvisie van den schrijver. Ook deze studies werden door hem, evenals zijn, ons bekende werken, in roman-vorm geschreven. Daarvan getuigt BELLAMY:

„Als ik mij goed herinner, was het in den herfst van 1886, dat ik aan mijn schrijftafel zat met het vaste voornemen een economische samenleving te beschrijven, waardoor de Republiek aan alle burgers een materiele welvaart zou kunnen waarborgen op een basis van gelijkheid in overeenstemming met de staatkundige gelijkheid, die volgens de wet aan allen werd toegezegd.”

Het resultaat dezer poging was „Looking backward”, dat verscheen in 1888. Dit boek met zijn enorme verspreiding van meer dan een millioen exemplaren, had een merkwaardige subjectieve uitwerking op den schrijver.

Deze mensch, eenvoudiging van aanleg en levenswijze, meer terughoudend dan spraakzaam, wierp zich nu met volle kracht op de propaganda voor het collectivisme. Hij ging naar Boston en richtte daar de New Nation op. Hieraan offerde hij al zijn tijd, zijn energie en zijn geld. Intusschen rezen er naar aanleiding van zijn boek tallooze vragen, welke hem de volgende jaren geheel in beslag namen. Zoo groeide langzaam en wèl-doordacht het volgende boek „Equality”, dat bijna letterlijk met zijn levensbloed werd geschreven. Want hij onderging de geesel van een voortdurend kwijnende gezondheid, daar hij leed aan die verschrikkelijke ziekte, de tuberculose. Op zijn ziekbed corrigeerde hij de drukproeven en niet vóór het werk geheel ter perse was, kon hij met groote moeite worden overgehaald om met zijn vrouw, met wie hij in 1883 was gehuwd, en zijn beide kinderen naar Denver te gaan, in de ijdele hoop, dat een zachter klimaat eenig herstel van krachten zou te weeg brengen. Maar daarvoor was het te laat. Op zijn dringend verzoek werd hij naar zijn oude woning teruggebracht, waar hij nog een maand leefde; dan doofde op 22 Mei 1898 het groote licht, dat nog vele jaren daarna in vele landen en werelddeelen de menschheid zou verlichten.”

Zooals uit bovenstaande reeds bleek, zijn dus de beide bekende werken van Dr. BELLAMY staatsromans; door dezen romanvorm trekken ze aan en noodigen ze tot lezen ook diegenen, die weigeren

zouden, zich te zetten aan rustige bestudeering van Dr. BELLAMY's stelsel. BELLAMY's werk „Looking backward” is in 1890 in het Nederlandsch verschenen onder den, minder juist vertaalden, titel: „In het jaar 2000”. In dit werk wordt ons het verhaal geboden, dat de heer JULIUS WEST uit Boston doet over zichzelf, en zoo worden we met BELLAMY's stelsel bekend gemaakt.

WEST is een rijke jongeman, geboren 26 December 1857, die, op zijn dertigste jaar, zal gaan trouwen.

Hij is een kind van zijn tijd, leeft en geniet van den vooruitgang van zijn eeuw, denkt niet heel veel na over de sociale quaestie en wordt enkel door al die werkstakingen der arbeiders in de verschillende bedrijven gehinderd, omdat daardoor het in gereedheid komen van zijn nieuwe huis, dat hij bij zijn huwelijk wenscht te betrekken, wordt belet en de dag van het huwelijk telkens weer moet worden uitgesteld. Zelf werkt hij niet, hij leeft van de rente van zijn effecten. Hij laat de wereld haar gang gaan en interesseert zich weinig voor haar woelen en streven. Toch is die wereld ontzaglijk in gisting door de sociale quaestie. Als JULIUS WEST later, na zijn vreemd avontuur — waarover aanstonds — op de verhouding tusschen armen en rijken, zooals die was in het laatst der 19de eeuw, terugziet, dan schildert hij den toestand aldus:

„Teneinde den lezer een globalen indruk te geven van de manier waarop de menschen in die dagen leefden, en bijzonder van de verhouding tusschen armen en rijken, kan ik misschien niet beter doen, dan de maatschappij te vergelijken met een reusachtigen wagen, waarvoor de menschheid gespannen was en die met moeite gesleept werd over een zeer heuvelachtigen en zandigen weg. Honger was de voerman en liet geen verslapping toe, hoewel de gang natuurlijk heel langzaam was. Behalve de moeilijkheid om den wagen zelf te trekken over zulk een lastigen weg, was de top vol reizigers, die nooit afstegen, zelfs niet bij de steilste klimmingen. Die plaatsen bovenop waren zeer luchtig en gemakkelijk. Gezeten buiten het stof, konden hunne bezitters op hun gemak de omstreken bekijken, of hun oordeel zeggen over het span, dat hen trok. Natuurlijk waren zulke plaatsen zeer gezocht, en de strijd om ze te bemachtigen was hevig, daar iedereen als het voornaamste levensdoel beschouwde het beslag te leggen op een plaats voor zichzelf en haar te kunnen nalaten aan zijn kroost. Volgens de bepalingen van den wagen kon iedereen zijn zetel nalaten aan wien hij verkoos, maar tevens gebeurden er vele ongelukken, waardoor hij te allen tijde geheel verloren kon gaan. Want hoewel zeer gemakkelijk, waren

de zitplaatsen tevens hoogst onveilig, en bij elken plotselingen schok van den wagen plachten er lieden uit te glijden en op den grond te vallen, waar zij onmiddellijk gedwongen werden het touw beet te pakken den wagen te helpen trekken, waar zij tevoren zoo plezierig op gezeten hadden. Men beschouwde het natuurlijk als een verschrikkelijk ongeluk om zijn plaats kwijt te raken, en de vrees, dat dit hun of hun vrienden zou gebeuren, wierp een voortdurende schaduw op het geluk van hen, die reden.

Maar dachten zij alleen aan zichzelf? vraagt hij. Werd niet juist hun weelde ongenietbaar gemaakt door de vergelijking met het lot van hun broeders en zusters in het gareel en de wetenschap, dat hun eigen gewicht den arbeid van de anderen verzwaarde? Hadden zij geen medelijden met menschen, van wie zij alleen door fortuin verschilden? O zeker; dikwijls hoorde men uitdrukkingen van ontferming van hen die reden, over hen, die den wagen moesten trekken, vooral als het voertuig aan een slecht gedeelte van den weg kwam, wat het aanhoudend deed, of aan een bijzonder steilen heuvel. Op zulke oogenblikken verschaften de wanhopige inspanning van de trekkers, hun pijnlijk springen en rukken onder de meedoogenlooze striemen van den honger, de velen die in onmacht vielen aan het koord en in het slijk vertrappt werden, een zeer droevig schouwspel, dat dikwijls hoogst achtenswaardige ontboezemingen van gevoel boven op den wagen te voorschijn riep. Op zulke oogenblikken plachten de reizigers de zwoegers aan het koord bemoedigend toe te roepen, hun geduld in te spreken en hun de hoop op mogelijke vergoeding voor de hardheid van hun lot voor te houden in een betere wereld, terwijl anderen geld bijeenbrachten om zalven en verbanden te koopen voor de verminkten en gekwetsten. Men kwam overeen, dat het zeer jammer was dat de wagen zoo moeilijk te bewegen was, en er ontstond een gevoel van algemeene verademing als hij bijzonder kwade gedeelte van den weg voorbij was. Deze verademing werd evenwel niet enkel veroorzaakt door mededoogen met het span, want er bleef altijd eenig gevaar, dat op zulke slechte gedeelten de wagen zou omvallen en allen hun plaatsen zouden verliezen. Inderdaad, het moet erkend worden, dat het voornaamste gevolg van het gezicht van de ellende der trekende menigte was, dat de reizigers hun plaatsen op den wagen nog meer op prijs stelden en er zich nog sterker aan vastklemden dan tevoren. Als de reizigers alleen maar zeker waren geweest, dat zij noch hun vrienden er ooit zouden afvallen, is het waarschijnlijk, dat behalve het geld geven voor verbanden en zalven, zij zich buitengewoon weinig zouden bekommerd hebben om hen, die den wagen trokken."

En dit concludeert WEST dan:

„Ik ben mij zeer wel bewust, dat mannen en vrouwen van de twintigste eeuw dit een ongelooflijke onmenselijkheid zullen vin-

den, maar er zijn twee feiten, beide ten hoogste vreemd, die het ten deele zullen verklaren. In de eerste plaats werd het vast geloofd, dat er geen ander middel was om de maatschappij aan den gang te houden, dan door velen te doen trekken en weinigen te laten rijden; en dit niet alleen, maar zelfs, dat geen bijzonder ingrijpende hervorming mogelijk was, hetzij in het gareel, den wagen, den weg of de verdeeling van den arbeid. Het was altijd zoo geweest als het was, en het zou altijd zoo blijven. Het was jammer, maar er was niets aan te doen, en de rede verbood medelijden te besteden, als er niets te verhelpen viel.

Het andere feit is nog zonderlinger; het was de vreemde inbeelding, vrij algemeen onder hen, die boven op den wagen zaten, dat zij niet geheel gelijk waren aan hun broeders of zusters, die trokken, maar van een hooger, fijner maaksel, eenigszins behoorend tot een hooger orde van wezens, die met recht konden eischen voorgetrokken te worden.

Dit schijnt onverklaarbaar, maar daar ik eens op dezen zelfden wagen reed en die inbeelding ook had, kan men mij veilig gelooven. Het vreemdste van dit idee was, dat zij, die juist naar boven waren geklommen, dadelijk, alvorens nog de teekenen van het touw hun handen verlaten hadden, onder zijn invloed kwamen. En zij wier vaders en grootvaders zoo gelukkig waren geweest van hun plaatsen te behouden, zij hadden een onomstootelijke overtuiging, dat er een essentieel onderscheid bestond tusschen hun soort van menschen en den grooten hoop. De invloed van zulk een dwaling op het verzwakken van broederlijk gevoel voor het lijden van de groote menigte, tot een vage en wijsgeerige ontferming is duidelijk. Dit noem ik als de eenige verontschuldiging voor de koelheid, die, ten tijde waarover ik schrijf, mijn eigen houding tegenover de ellende van mijn broeders kenmerkte."

WEST bekommerde zich dus niet al te veel om de sociale problemen van het laatste der 19de eeuw.

Maar — gelijk reeds bleek — bij den bouw van zijn huis kwam hij er toch op onaangename wijze mee in aanraking. Min of meer ontstemd daarover ging hij op 30 Mei 1887 vroeg naar bed. Zijn slaapkamer in zijn oude houten huis te Boston was van zeer bijzondere constructie. Daar WEST aan slapeloosheid leed — een kwaal, waarvan alleen maar zijn bediende SAWYER, en Dr. PILLSBURY, een kwakzalver, wisten, had hij, om geen last te hebben van eenig geluid van de wereld boven, een onderaardsch gewelf laten metselen. Als hij daarin zich bevond en de deur had gesloten, was hij omringd van de stilte van het graf.

En in deze slaapkamer ging nu WEST op dien 30sten Mei 1887 naar bed. Maar, zooals wel vaker gebeurde zelfs na twee slapeloze nachten, hij kon den slaap niet vatten. Hij liet door den kleurling SAWYER Dr. PILLSBURY komen. Deze placht hem n.l., als de slape-loosheid te erg werd, onder hypnose te brengen, terwijl dan 's morgens SAWYER zijn meester wekte. Dr. PILLSBURY kwam en vertelde WEST, dat hij juist nog bijtijds was geroepen; hij stond n.l. op het punt om voorgoed de stad Boston te verlaten en naar een verweg gelegen plaats te vertrekken, waar hij een practijk overgenomen had. JULIUS WEST werd onder hypnose gebracht en sliep... En dan gebeurt er iets noodlottigs. Er breekt 's nachts in het houten huis boven zijn hoofd brand uit. Het geheele gebouw brandt af tot op den grond. En SAWYER, de kleurling, komt in de vlammen om. Omdat Dr. PILLSBURY verre is, blijft het geheim van de slaapkamer diep onder den grond onbekend. Men denkt in Boston, dat JULIUS WEST ook is omgekomen. En de wereld gaat haar gang. EDITH BARTLETT blijft 13 jaren lang om haar verdwenen verloofde treuren, en huwt dan een ander.

Een groote eeuw later laat een zekere Dr. LEETE, die dan op die plaats woont, in zijn tuin een laboratorium bouwen. Bij het graven stuit men op dat verborgen gewelf. Het wordt geopend, en tot onbeschrijfelijke verbazing van allen vindt men dan den nog altijd slapenden WEST! Hij wordt op heel voorzichtige wijze wakker gemaakt. En dan is het September van het jaar 2000, zooals WEST met verbazing verneemt.

Hij wil dit niet gelooven. Doch dan neemt Dr. LEETE hem mee naar het dak van zijn huis en toont hem Boston. Ja, het is Boston, maar welk een veranderingen in die 113 jaren! En nu begint voor WEST de kennismaking met den geheel vernieuwden, geheel gewijzigden maatschappelijken toestand. Met dien toestand, waarin de sociale problemen van het einde der 19de eeuw grondig zijn opgelost. Met dien toestand van vrede en geluk. Op twee pijlers berust deze toestand.

De eerste is niet anders dan een drijfveer der 19de eeuw, die zich ontwikkeld heeft. Op het einde toch der 19de eeuw zag men overal de kapitalen zich concentreeren. Deels om zich te vrijwaren tegen den onwil der werklieden, deels om de productie te vergrooten, deels ook om de markt geheel te kunnen beheerschen, zag men toen overal de kapitalen door „trusts” of op andere wijze, zich samenvoegen. Welnu,

in de 20ste eeuw werd deze lijn slechts doorgetrokken. De geheele vereeniging van al het kapitaal, van het geheele volk kwam tot stand. Het volk zelf werd de eenige kapitalist en de eenige grondeigenaar. Had op het einde der 18de eeuw het volk der Vereenigde Staten van Noord-Amerika voor *politieke* doeleinden het staatkundig bewind zelf in handen genomen, in de 20ste eeuw nam het volk voor *industrieele* oogmerken het bestuur van zijn eigen zaken in handen. Dat alles ging van zelf, zonder geweld. Het was slechts een bredere generalisatie van de kapitaalconcentratie der 19de eeuw. Het volk zelf werd alzoo voortaan de eenige ondernemer.

De tweede pijler, naast de vorige staande en den gelukstoestand van het jaar 2000 dragend, is de volgende: Nu het volk de eenige ondernemer is, moet ook iedereen zijn arbeid presteeren. Er moet dus zijn een vaste regel voor het arbeidsvraagstuk. Welnu, die regel bestaat: er is algemeene arbeidsdienstplicht. Had de 19de eeuw dien algemeenen dienstplicht voor oorlogsmotieven, thans in het jaar 2000 draagt iedere burger en iedere burgeres zijn of haar aandeel met hand of hoofd bij in diensten tot onderhoud van het volk. Ieder moet vier en twintig jaren lang, van zijn 21ste tot zijn 45ste jaar arbeiden voor het land. Daarna is ieder — al kan men voor sommige arbeidstakken, als dat door omstandigheden noodig mocht zijn, in reservedienst worden opgeroepen — geheel vrij van den arbeid, die als „een noodzakelijke plicht” wordt beschouwd en niet als de belangrijkste, de voornaamste of de waardigste inspanning van 's menschen vermogens. Dan, na het 45ste jaar, kan ieder zich wijden aan hoogere oefening der geesteskrachten. Hij is nog jong genoeg en begint zijn tweede jeugd. En er ligt een lange leeftijd nog vóór hem, want de menschen worden ouder, dan vroeger: vijf en tachtig à negentig jaren zijn regel geworden. Hier openbaart zich de invloed van de betere bestaansvoorwaarden en vooral van de vrijheid van zorgen.

Men kan uit het arbeidsleger eervol ontslag nemen op zijn 33ste jaar, als dus de dienstdtijd half verstreken is; maar dan ontvangt men uit de opbrengst van den gezamenlijken arbeid slechts de helft van hetgeen men anders ontvangen zou. Ieder kiest voorts zijn arbeid in overeenstemming met aanleg en lust; men kan echter ook nog enkele malen van keuze veranderen. Is een vak soms overvloedig van arbeiders voorzien, dan blijkt het dus zeer aantrekkelijk te zijn. Maar dan worden de werkuren verhoogd en zal vanzelf de animo minderen.

Van de niet-aangename bedrijven wordt daarentegen de werktijd verkort, en dus tot eenige uren per dag ingekrompen; ja het kan zelfs voorkomen in een bepaald bedrijf, dat die arbeidstijd niet meer dan tien minuten is. Is er ook dan nog geen aanmelding voor den arbeid in dat bedrijf, dan heeft de regeering zulk een beroep alleen maar te verklaren voor „buitengewoon bezwaarlijk”, en hen die het beoefenen bijzonder verdienstelijk voor het algemeen welzijn te noemen, en ze wordt overstelpt met vrijwilligers! Kan echter een soort van bezigheid in het geheel geen arbeiders trekken, dan blijft zij onuitgevoerd. De arbeiders hebben gedurende de eerste drie jaren van hun werktijd als recruten een verplichte taak in de grovere bedrijven; daarna gaan ze over tot de beroepen hunner keuze. Den 15den October is de inlijvingsdag; dan worden n.l. zij die 21 jaar geworden zijn, bij het arbeidsleger ingelijfd, en tegelijk worden zij, die, na 24 jaar arbeid, den ouderdom van 45 jaar bereikt hebben, op eervolle wijze ontslagen.

Aan het hoofd van elken tak van arbeid staat een generaal, deze wordt gekozen door vroegere leden van het gilde, door hen, die boven de 45 jaar zijn. De generaal benoemt de luitenants, uit hen de kapiteins, uit deze laatsten de kolonels. De menschen boven de 45 kiezen ook de hoofden der tien departementen, der tien groote groepen van aanverwante bedrijven; en uit dezen wordt gekozen de hoofdaanvoerder, de President der Vereenigde Staten.

Er wordt, om de arbeidslust te prikkelen, gewerkt met rangen en graden en met eere teekenen. Er zijn arbeiders in drie verschillende graden, en in welken graad men thuishoort is zichtbaar door verschillende kleine medailles. Ook wordt er gewerkt met het publiceeren van namen in de couranten.

De vrouwen zijn een aparte groep in de gemeenschap; een bevriende macht naast het mannenleger. Ze hebben een vrouwelijke generaal en leven onder vrouwelijk bestuur. Ze werken niet in beroepen, voor haar niet geschikt, en haar arbeidstijden zijn belangrijk korter dan die voor mannen, terwijl aan de vrouwen, indien noodig, veelvoudiger vacaties en rusttijden worden gegund dan aan de mannen. Door de geheel andere inrichting der samenleving en den enormen vooruitgang der techniek is er voor hen bijna geen huiswerk meer te doen en wat er nog te doen is, is absoluut ongevaarlijk voor de gezondheid.

Van de productie, die de natie in haar geheel voortbrengt, ontvangt ieder zijn evenredig aandeel. Ieder burger of burgeres van den Staat wordt bij het begin van het jaar in het grootboek der natie gecrediteerd voor zijn aandeel in de jaarlijksche productie van het volk. Daarvoor krijgt ieder zijn credietkaart, waarop het bedrag in teekengeld is vermeld; op die kaart wordt dan telkens afgeschreven wat men ter vervulling van zijn behoeften uit de staatsmagazijnen ontvangt. Dat jaarlijksche crediet is voor allen gelijk; voor de vrouwen zelfs iets hooger dan voor de mannen, daar zij zwakker zijn. Het doet er niets toe, of de een dubbel zooveel werk heeft verricht dan de ander. De Staat verlangt slechts van elk zijner burgers dezelfde mate van inspanning: hij vraagt zooveel diensten als het in iemands macht staat te leveren. Het crediet op de credietkaart is zuiver persoonlijk; men kan dus niets laten overschrijven, zoo maar, op de kaart van een ander. Heeft men meer noodig, dan de credietkaart toelaat, dan is het mogelijk een voorschot te verkrijgen op het volgend jaar. Wordt het crediet niet verbruikt, dan komt het saldo in het algemeen overschot. Spaarzaamheid voor particuliere doeleinden is niet meer noodig en ook niet meer mogelijk. Het begrip winst en het begrip arbeidsloon hebben feitelijk afgedaan. Van onderstand of van weldadigheid is geen sprake meer. Ook voor hen, die in geestelijke of lichamelijke vermogens te kort schieten is een aandeel in de productie verzekerd. Op deze wijze zijn allerlei moreele misstanden der oude samenleving uit den weg geruimd. Huwelijken b.v. geschieden niet meer uit berekening, want de vrouwen zijn onafhankelijk en hoeven niet meer te trachten zich te verkoopen op de best mogelijke wijze. Ja zoover is der vrouwen vrijheid en onafhankelijkheid voortgeschreden, dat ze zelf den man harer keuze vragen en niet op het terrein der liefde haar gevoelens meer behoeven te verbergen!

De uitgebreide statistiek, die den leiders van deze arbeidsgemeenschap ten dienste staat, stelt in staat tot regeling der productie. Men laat bij deze regeling niets aan het toeval over, maar gaat vast en zeker te werk. De prijs der verschillende artikelen, die dus bij de verrekening op de credietkaart geldt, regelt zich naar de waarde van den arbeid, naar het aantal werkuren, terwijl soms de schaarschheid van het artikel daarbij ook meespreekt.

De vraag rijst bij WEST: „Hoe komt die nieuwe samenleving

aan den rijkdom om iedereen het leven zoo volop te laten genieten?" Als toch in de 19de eeuw de jaarlijksche productie onder het volk eens verdeeld werd, dan zou niemand meer dan drie of vier honderd dollar gekregen hebben, een heel zuinig inkomen. En nu is overal weelde. Dr. LEETE zet hem deze andere mogelijkheid uiteen: „Wij hebben geen nationale, provinciale of stedelijke schulden. Wij hebben geen militaire of maritieme uitgaven. Wij hebben geen belastingambtenaren, geen zwerm van ontvangers en inspecteurs. Wat betreft onze rechterlijke macht, politie en gevangenenbewaarders, in één gewest in uw tijd werd daarvoor meer bepaald dan de geheele natie tegenwoordig doet. Wij hebben geen klasse van misdadigers te onderhouden, zooals gij hadt." Het getal onvolwaardigen sterft ook steeds meer uit. Voorts zijn verdwenen, door de afschaffing van het geld, al die vroegere instellingen, bij de goddelijke operaties betrokken. Verkwisting door de rijken is er niet meer. De huiselijke bezigheden van wasschen en koken en dergelijke worden niet meer individueel verricht, doch collectief en hebben zoo opgehouden, „huiselijke bezigheden" te zijn. Geheel het distributieproces is vereenvoudigd en daardoor zijn vele personen eruit weggevallen. Maar de grootste besparing werd verkregen, doordat de geweldige verkwisting opgehouden is, die voortvloeit uit het overlaten van de nationale productie in de handen van particulieren. De individueele voortbrenging verslond allerlei arbeidsvermogen en wel uit vier oorzaken: 1e het verlies door verkeerd opgezette ondernemingen, die dus tot mislukking gedoemd waren; 2e het verlies door de concurrentie, die allen tegen allen in strijd bracht; 3e het verlies door periodieke handelscrississen, die de inspanning van het volk deden verloren gaan; en 4e het verlies van dood kapitaal en onnutten arbeid, doordat er niet was voor allen geregelde arbeidsmogelijkheid ten nutte der productie, maar in bijna elk jaargetijde er een groep was, die riep: „Geef ons arbeid!"

Dit alles is de negatieve beantwoording der gestelde vraag. Maar daar is ook een positieve. „De inrichting van alle industrie van het land onder één bestuur, zoodat alle bewerkingen in elkander grijpen, heeft, ook zonder de vier groote oorzaken van verlies te tellen, in dezelfde verhouding de vroegere opbrengst vermenigvuldigd als de inspanning van die fabrieksarbeiders toenam, toen zij zich vereenigden onder één dak. De doelmatigheid van den arbeid van een volk, onder de duizendvoudige aanvoering van het privaat bezit, zelfs als de

hoofden geen vijanden van elkaar zouden geweest zijn, vergeleken bij die van de organisatie onder één opperhoofd, kan vergeleken worden bij de militaire deugdelijkheid van een volksmassa of van een bende wilden onder duizend kleine aanvoerders, ver beneden die van een geordend leger onder een enkelen generaal; zulk een oorlogswapen bijvoorbeeld, als het Duitsche leger in den tijd van VON MOLTKE.

Dit alles, telkens bij gedeelten aan WEST uiteengezet, leert hij ook door eigen aanschouwing kennen. Dr. LEETE, diens vrouw of diens dochter vergezellen hem daarbij. Hij ziet een samenleving zonder armoede en ellende. Het gebruik van geld is onbekend. Winkels en bankierskantoren zijn verdwenen. Voor elk district of afdeeling van de stad is er een groot magazijn opgericht, een prachtig gebouw. Daar doet men zijn bestellingen, die op de credietkaart verrekend worden, en die met een ongelooflijke vlugheid worden uitgevoerd. Over het gansche land, in alle steden en dorpen is dit hetzelfde.

Gerechtshoven, advocaten, gevangenen zijn werkelijk afgeschaft. Zij zijn overbodig geworden; met het geld is ook de geldzucht verdwenen, en dientengevolge ook al die misdaden en twisten over het geld, die de oude samenleving kende: moeilijkheden over erfenissen, over schulden, over den handel. Het liegen is zoozeer in verachting, dat bijna niemand meer waagt het te doen.

Politieke partijen zijn verdwenen; er is eenheid van samenwerking en die eenheid openbaart zich op de meest ongedachte wijzen voor WEST. Het gaat n.l. regenen, en met verbazing ziet hij, dat over alle trottoirs een bedekking tegen het hemelwater wordt aangebracht.

Hij constateert, dat in de nieuwe maatschappij een dankbaar gebruik wordt gemaakt van allerlei technische vindingen. Hij maakt kennis met het verbazingwekkende gebruik van de telefoon. Door omdraaien van een knop kan men in het vertrek, waar men zich bevindt, muziek, zang, een rede aanhooren. Het gaan naar de kerk is misschien te lastig; welnu, door middel van de telefoon kan WEST de preek van den heer BARTON thuis aanhooren. Die preek is één lofzang op de nieuwe samenleving; ze spreekt wel eens over God en over Christus; ze getuigt voorts, dat de mensch een onbedorven natuur heeft: „Snel werd duidelijk gemaakt, dat de godgeleerden en wijsgeeren van de oude wereld nooit hadden willen gelooven, dat de menschelijke natuur in haar grondvormen goed en niet slecht is; dat de menschen uit hun oorspronkelijken aard edelmoedig en niet zelfzuchtig zijn, medelijdend en niet wreed, lief-

hebbend en niet aanmatigend, goddelijk in het streven van hun ziel, vatbaar voor de hoogste aandriften van teederheid en toewijding, beelden van God en niet de bespotting van hem, zooals zij schenen te zijn." „Nadat de omstandigheden van het leven voor de eerste maal ophielden te werken als een kweekplaats voor de dierlijke neigingen van het mensdom, en de belooning, die voorheen op zelfzucht was ingesteld, niet alleen afgeschaft werd, maar voor opoffering werd uitgelooft, werd het voor de eerste maal mogelijk te zien, waartoe de onbedorven natuur des menschen in staat was."

De roman loopt voorts goed af. JULIUS WEST heeft in EDITH — die een achterkleindochter blijkt te zijn van EDITH BARTLETT — spoedig zijn toekomstige echtvriendin gevonden.... Intusschen komt er, vóór het einde van het boek, nog een bange nacht voor WEST. In zijn droom komt hij weer terug in het Boston der 19e eeuw. Hij leest de couranten van dien tijd, met al hun mededeelingen over de heerschende ellende; hij spreekt met zijn bankier; hij dwaalt door de armoedige fabriekswijken, ziet al die duizenden nuttelooze winkels, huivert van de afzichtelijke armoede en de daaruit voortvloeiende zonde. Hij smeekt op een avondpartij bij zijn vroegere verloofde de daar aanwezigen om tot inkeer te komen; hij doet dat aldus: „Geweest ben ik op Golgotha en gezien heb ik de menschheid hangend aan het kruis! Weet niemand van u, wat de zon en de sterren aanschouwen als zij neerblikken op deze stad, dat gij kunt denken en praten over iets anders? Weet gij niet, dat dicht naast uw deur een groote menigte mannen en vrouwen een leven leiden, dat een ramp is van de geboorte tot het graf? Hunne woningen zijn zoo nabij, dat, als gij uw lachen sust, gij zult hooren hun droeve stemmen, het akelige schreien van de kinderen, die door de armoede worden gezoogd, de schorre vloeken van de mannen in ellende opgegroeid, halverwege het dier genaderd, de herrie van een leger van vrouwen, die zich verkoopen voor brood? Waarmee hebt gij uwe ooren verdoofd, dat gij deze jammervolle geluiden niet hoort? Ik hoor niets anders!"

En het resultaat? Men hoort hem, men dreigt hem. „Gek, gevaarlijk wezen! Dweper, vijand van de samenleving!" En hij zal de deur uitgezet worden. En dan komt het zoet ontwaken in het jaar 2000! En JULIUS WEST zal — gelieve dit wel te onthouden — die gelukkige samenleving dienen door de aanvaarding van een leerstoel in de geschiedenis van het laatste der 19de eeuw!

Gelijk reeds bleek maakte het werk van Dr. BELLAMY grooten opgang, maar deed het ook vele vragen oprijzen. En die vragen heeft hij trachten te beantwoorden in „Gelijkheid voor allen”, het „bijna met zijn hartebloed geschreven” vervolg op „In het jaar 2000”. De figuren zijn derhalve weer: WEST, Dr. LEETE, EDITH enz. Er zit in dit gedeelte van den roman minder gang en minder afwisseling, dan in het eerste; en dit en het feit, dat dit boek bedoelt alleen maar opgeworpen vragen te behandelen en dus in wezen geen nieuws geeft, zijn de redenen o. i., dat het minder belangstelling trekt dan het eerste.

We volgen WEST bij zijn verdere kennismaking met den toestand van het jaar 2000. We maken het mee, als hij zijn aandeel in het staatsbezit krijgt, en als hij les komt geven over de oorzaken der economische ellende van voorheen. We zijn er bij als hij, met Dr. LEETE gezeten in een luchtschip, uit de hoogte kennis neemt van Boston en omgeving, en onderwijl ingelicht wordt over alles en nog wat, dat ook vroeger reeds, zij het dan wat beknopter in behandeling kwam. We maken kennis — behalve met het luchtschip, dat voor dagelijksch gebruik bestemd schijnt — met nog meer technische vindingen: Het is b.v. geen vuil werk meer om de riolen schoon te maken; de riolen zijn zoo schoon als de straten; ze bevatten alleen water, dat chemisch gezuiverd wordt en geheel reukloos is gemaakt door een apparaat, dat in elk huis te vinden is. Voorts wordt gekookt in papieren pannen en ketels op houten kachels, want men maakt gebruik van electriciteit. WEST leert ook, behalve de reeds vroeger door hen gebruikte telefoon (onze radio), kennen de electroscoop (ons televisie-apparaat). Verwondering wekt bij den jongen man, dat de vrouwen geen rokken meer dragen, doch kleeven, aan die van de mannen gelijk; maar die verwondering gaat dra in bewondering over. WEST verneemt, dat men geen dierlijk voedsel meer eet; dat is mee een der oorzaken van den grooten lichamelijken vooruitgang van het menschelijk geslacht, maar het vindt zijn grond in de meerdere ontwikkeling van het menschelijk gevoel: „Het broederlijk gevoel van solidariteit betrof niet alleen mannen en vrouwen, maar evenzeer onze nederige levensgezellen, de dieren”.

Herhaaldelijk maakt WEST onder dit alles kennis met de droeve herinnering aan het zwarte verleden; zoo, als hij zijn brandkast, die staat in die onderaardsche slaapkamer, leeghaalt (dit is intusschen een heel probleem, omdat er, wegens het ontbreken van dieven, ook

geen slotenmakers meer zijn), en als hij kennis neemt van de gebeeldhouwde groep der „Werkstakers”. Maar blij straalt dan weer van alle zijden het nieuwe, het betere, „een Koninkrijk Gods op aarde, tot stand gebracht door onderlinge hulp en broederlijke liefde”, ondanks het feit, dat de geestelijkheid had afgezien vroeger „van de wedergeboorte der menschenmaatschappij in de wereld, als van een hopelooze onderneming en leerde aan het volk in naam van den Zaligmaker, dat zij niet moesten verwachten, dat het Koninkrijk Gods op aarde ooit gevestigd zou worden”. Ja, die vroegere geestelijken en de vroegere kerk, WEST ziet hun snoodheid zoo goed in als ze hem door Dr. LEETE wordt getoond. Die geestelijken „maakten de Kerk tot bolwerk en verschansing van de bestaande sociale en politieke instellingen en misbruikten al hun invloed om de neigingen van het volk naar een beter en rechtvaardiger staatsinstelling te onderdrukken.” „Hoe kunnen wij dan woorden vinden streng genoeg om de houding van die zoogenaamde Christelijke geestelijkheid te veroordeelen, die in Christus' naam het streven van de wereld, die het sociale onrecht moede was en naar een beter leven zocht, tegenhield en belachelijk maakte?”

II.

De belangstelling voor de gedachten van Dr. BELLAMY is zeer afwisselend geweest.

Aanstands bij de verschijning van „Looking backward” in 1888 werd dit werk verspreid in meer dan een millioen exemplaren; het vond bij het publiek een onthaal, dat alleen overtroffen werd door de ontvangst van „De Negerhut van Oom Tom” en maakte niet enkel in Amerika maar ook daarbuiten „een geweldigen indruk”. „Men heeft zich niet gestooten aan de min of meer vulgaire inkleeding; men ergerde zich slechts weinig aan al de overblijfselen van ijdelheid, die BELLAMY nog voor zijn menschen der latere eeuw noodig rekent; men was niet ondankbaar en bijna voldaan; men zag hier populair vóór zich een tafereel der collectivistische maatschappij, een flinke ordelijke kostschool voor groote menschen; men kreeg een oogenblik den indruk alsof waarlijk de toekomst effen en zonder rimpel uit de oude toestanden kon opbloeien; alsof zonder strijd een nieuwe maatschappij kon worden geboren. De menschen hadden een tooverdrank,

een slaapmiddel in te nemen, en alles was eensklaps nieuw . . ." Aldus schrijft Mr. H. P. G. QUACK.

Geen wonder, dat in Amerika de instemming met dit boek veroorzaakte een streven naast de socialistische partij.

Dit was in ons land niet het geval. Wel werd — als reeds eerder breek — „Looking backward” in 1890 in het Nederlandsch vertaald, en wel schreef de vertaler, de bekende socialist FRANK VAN DER GOES, een voorbericht, waarin hij Dr. BELLAMY's boek, hoewel meer utopisch dan socialistisch, met ingenomenheid begroette.

Ook in andere landen bleek voor BELLAMY's idealen waardeering. Vanwaar anders de vertaling van „Looking Backward” in vele talen? PRINS KROPOTKIN, de anarchist, heeft het eerste en later het tweede boek van BELLAMY luide toegejuicht, al had hij dan ook zijn bezwaar.

Voorzoover wij weten heeft echter ook in die andere landen geen systematische BELLAMY-actie in dien tijd zich ontwikkeld.

Intusschen bleef naast de waardeering de critiek niet achterwege. H. P. G. QUACK schreef: „Eigenlijk geeft hij —” Dr. BELLAMY — „daargelaten enkele leemten, een voorstelling van het collectivistisch ideaal van MARX. Wat SCHÄFFLE in 1875 in Duitschland gedaan had door zijn boekje „Die Quintessenz des Sozialismus”, dat zou hij in een eenigszins uitgewerkte novelle, vlug en leuk geschreven, aan het Amerikaansche publiek duidelijk maken. Ik kan niet gelooven, dat een eenigszins grondige studie van MARX zelve aan dit boekje is voorafgegaan. De denkbeelden van MARX, die er in voorkomen, zijn waarschijnlijk door het intermediair van BEBELS boek over „de vrouw en het socialisme” in BELLAMY's geschrift overgehaald.”

Maar dit alles wordt overtroffen door hetgeen RICHARD MICHAELIS schreef in zijn in 1890 verschenen boekje: „Looking further Forward”. Vlijmscherp is daarin de critiek. Dit werkje is óók een vervolg op „Looking Backward” waarop enkele jaren later Dr. BELLAMY zijn eigen vervolg gaf: „Equality”.

De gang in MICHAELIS' roman is dan in het kort aldus: JULIUS WEST, die immers geschiedenis van het laatst der 19de eeuw doceeren zou, heeft zijn eerste college gegeven. En dan valt het hem tegen, dat, waar hij zooveel critiek op den ouden tijd en zoozeer den nieuwen dag verheerlijkte, de gezichten der hoorders niet vroolijker zijn. Heeft hij dan niet verteld van vroeger, dat men toen werkte als slaven tot de krachten uitgeput waren, om dan wel-

licht in groote ellende te sterven? En heeft hij niet gezegd, dat nu de menschheid vrij en veilig en gelukkig is in onderlinge gelijkheid, van alle zorgen vrij, met elkaar in harmonie, zonder den storenden invloed der vroegere politieke partijen?

De ontvangst van zijn warm betoog is koud; enkel hier en ginds een applausje uit beleefdheid. En dan stroomt, terwijl WEST verslagen in zijn kathedr blijft, de zaal leeg. Alleen één persoon blijft achter. Straks stelt hij zich voor. „Een maand geleden”, zoo spreekt hij, „was ik Professor FOREST, uw voorganger als hoogleeraar in de geschiedenis der 19de eeuw, nu ben ik hier een van de portiers; mij is het schoonhouden opgedragen van dit lokaal.” Hoe dat kan? „Wel”, zegt FOREST, „doordat ik bij de vergelijking van de 19de eeuw met het heden tot geheel andere slotsommen kwam dan U. Ik werd ervan beschuldigd, dat ik de studenten misleidde en werd veroordeeld om in een asyl voor zenuwlijders te worden geplaatst. Maar men vond dat wat duur; ik kon ook nog wel mijn kostje verdienen met licht werk. Ik kwam er dus nog goed af: gewoonlijk komen criti-casters bij de straatreiniging terecht.”

„Maar U wilt toch niet beweren, dat de levensverhoudingen toen beter waren dan nu?” zegt WEST. „Ja, dat is juist wel mijn meening,” antwoordt FOREST.

En dan begint hij op zijn beurt uit te pakken.

FOREST geeft toe, dat het kapitalistisch systeem fouten had, maar het communisme, dat hier (in 2000) bestaat, dat uitgaat van de geheel valsche idee van de gelijkheid der menschen geeft een oplossing, die veel slechter is. Dit komt al uit in de oplossing van het vraagstuk der gelijkheid in de practijk. Ook nu zijn er graden, is er toezicht en gezag, is er een betere kans voor de begaafden. En dat geeft weer aanleiding tot ontevredenheid, tot jalousie, tot critiek, tot lasten. En dat weer tot overheersching, ja tot tyrannie. Men bedenke, dat het centraal gezag over duizend middelen beschikt om dag in, dag uit hen die het niet welgevallig zijn te drukken en te knijpen; een gezag daardoor ver uitgaande boven al wat ooit vorsten en tyrannen in ouden en nieuwen tijd hebben bezeten. FOREST meent, dat de armoede best kan weggedaan worden zonder het stelsel van het communisme, dat een vorm is van de oude slavernij, met dit onderscheid: toen had het leven van een slaaf waarde voor zijn heer, nu komt het op een arbeider meer of minder voor de Hooge Administratieve Regeering niet aan.

Partijschappen zijn er werkelijk ook nog wel, zoo wordt ons dan verder duidelijk; er is wrijving tusschen het minder en het meer radicale gedeelte. Miss DORA DELONG, een nicht van EDITH LEETE, propageert de algeheele gelijkheid der sexen. Zij en haar partijgenooten rooken sigaren, spelen biljart, enz. Nog anderen willen, nu het persoonlijk eigendom verdwenen is, ook het huwelijk en de religie opruimen. Ook zijn er, die ijveren voor een scherpe en eerlijke toepassing van het communisme: alle behuizingen precies gelijk, alle rangen en graden weg: alle kinderen in kindertehuizen, enz.

Gelukkig is van dit boek het einde: Er is een medeminnaar van EDITH. En deze wil WEST vermoorden. WEST... schrikt wakker. Naast zijn bed staan een dokter en SAWYER, zijn trouwe knecht. En 't is 31 Mei 1887 en WEST is blij, dat zijn verblijf in het jaar 2000 maar een droom is geweest!

De verschijning van Dr. BELLAMY's vervolgboek „Equality” — ook in het Nederlandsch vertaald —, waarin hij immers de verschillende opgeworpen vragen trachtte te beantwoorden, kon niet verhinderen, dat dra alle BELLAMY-actie wegstierf en dat kort na zijn overlijden zijn naam bijna vergeten was.

Vanwaar de inzinking dezer belangstelling? „De oorzaak moet gezocht worden in den weerklank, die andere bewegingen vonden, die met scherpe middelen hun doel trachtten te bereiken en die tot meer actieve daden opwekten, waardoor haar actie meer toegespitst tot zekere speciale groepen doordrong, aldus grooter bevrediging aan het egoïstische gevoel in den mensch, dan de groote altruïstische gedachte van BELLAMY.”

Doch ziet, sinds enkele jaren is opnieuw de belangstelling voor en de waardeering van BELLAMY's ideaal herleefd. Blijkens het zoo juist aangehaalde citaat acht men blijkbaar in de kringen, die BELLAMY's gedachten aanhangen, die herleefde interesse gevolg van het feit, dat die „andere bewegingen, die met scherpere middelen hun doel trachtten te bereiken en die tot meer actieve daden opwekten,” teleurstelden. We meenen, dat daarbij voorts moet worden genoemd het feit, dat in de laatste jaren overal de regeeringen zich meer dan normaal met economische zaken moesten bemoeien, tengevolge van de heerschende crisis. En dit immers — regeling van alles door den staat — is *de* karaktertrek van Dr. BELLAMY's systeem. Vandaar, dat ook

in deze regeeringsbemoeiingen een stimulans in de richting der BELLAMY-gedachten lag.

In Ned. Indië werkt thans ter verbreiding van deze gedachten een zelfstandige centrale, die vele afdelingen heeft. In Amerika is een enthousiaste groep onder leiding van de weduwe van Dr. BELLAMY en van zijn dochter. In Nieuw-Zeeland is een BELLAMY-vereeniging, waarvan zelfs eenige ministers lid zijn en waar de Eerste Minister Mr. SAVAGE zeer sympathiek tegenover staat. In België is kort geleden een centrale opgericht, met in de groote plaatsen kernpunten. Terwijl er voorts in Engeland, Canada, Australië, Zwitserland en Frankrijk bij verschillende particulieren enthousiasme voor het BELLAMY-ideaal bestaat, hoewel het daar nog niet tot het oprichten van afdelingen kwam.

In ons land werd 6 Mei 1932 de I(nternationale) V(ereeniging) B(ellamy) opgericht, de vereeniging, die hier actie voert voor de gedachten van Dr. BELLAMY. Als uitdrukking daarvan dragen haar leden als insigne een doorgezaagd geldstuk. De doelstelling dezer vereeniging is:

a. „Het verbreiden en propageeren van de staathuishoudkunde van EDWARD BELLAMY, omschreven in zijn beide werken: „Looking backward” en „Equality”, in het Nederlandsch vertaald onder de titels: „In het jaar 2000” en „Gelijkheid voor allen”, gebaseerd op gezamenlijke voortbrenging onder gemeenschapsleiding tegenover gelijke distributie van het voortgebrachte.

b. Het rijp maken van het Nederlandsche volk in geestelijk en moreel opzicht voor het aanvaarden van de gedachten van EDWARD BELLAMY.”

Terwijl ons voorts wordt meegedeeld: „De Vereeniging draagt een zuiver academisch karakter, met uitsluiting van eenige politieke strekking of inmenging in Regeeringszaken. Bij deze doelstelling plaatst de vereeniging zich op een absoluut neutraal standpunt, waardoor het aan haar leden verboden is bij het voeren van propaganda met het doel der Vereeniging, regeeringen of personen, noch eenige partij, groep of beweging aan te vallen, of te verdedigen.” En voorts — in overeenstemming ook met hetgeen door Dr. BELLAMY werd neergeschreven —: „ Wij Bellamyanen zijn er rotsvast van overtuigd, dat een volkshuishouding als door BELLAMY omschreven, eens onherroepelijk komen zal, louter als een vervolg der ontwikkeling van het economisch stelsel en de ontwikkeling der menschheid.” Op de, dan begrijpelijke,

vraag: „Heeft een Bellamy-beweging dan wel een reden van bestaan?” luidt het bescheid: „God kan door middel van de evolutie op menselijke instellingen alleen werken door middel van menschen. De evolutie nu is een rivier, die onherroepelijk naar het laagste punt stroomt, om in zee uit te monden. Wel kan men de evolutie, evenals een rivier, tijdelijk of gedeeltelijk, althans in onze verbeelding, tegenhouden, maar de kracht van de rivier en ook van de evolutie wordt daardoor juist vergroot — en plotseling breekt het door met een niet meer te stuiten kracht; in haar opgezamelde en nu losgebroken energie alles meesleurend en wegvagend wat haar tracht tegen te houden. Maar men kan ook het pad der evolutie effenen, de belemmeringen zoo mogelijk tijdig wegnemen, medewerken in den gang der evolutie en zoodoende vele rampen voorkomen. Daarvoor moet men vooruit kunnen zien, weten waar de weg heen moet voeren, om aldus als werktuig Gods aan de evolutie dezer menselijke instelling mede te werken.”

En dan verwacht de I. V. B. van de verwerkelijking van haar ideaal de komst van het Koninkrijk Gods op aarde, de komst van den toestand, door Jezus in de Bergrede geschetst — want — „Bellamy-tijd is Bergrede tijd”. Geheel in overeenstemming met hetgeen Dr. BELLAMY schrijft, gaat ook de I. V. B. ervan uit, „dat elk mensch in wezen goed is en, al leerende de levenslessen, die volgens de goddelijke wetten voor hem bestemd zijn, bewust willens en wetens de lasten van begeerten zal afwerpen en aldus hoe langer hoe meer broederlijker (sic S.) met zijn medemenschen zal omgaan, naastenliefde zal beoefenen en dus komen tot de bewuste harmonie, die God zelf is,” zoo verzekert ons Mr. P. IJSSEL DE SCHEPPER, de voorzitter der I.V.B. in „De Bellamy-gedachten en de Bergrede”.

Intensief is de propaganda door de I. V. B. gevoerd. Ze geeft uit een thans tweemaal per maand verschijnend blad „Bellamy-nieuws”, dat in het begin van 1937 uitkwam met 6000 exemplaren per maand; thans (Febr. 1938) met 25000 exemplaren per veertien dagen. Voorts wordt, door de beschikbaarstelling tegen geringen prijs van de beide boeken van Dr. BELLAMY en van brochures en door de verspreiding van lectuur, alsmede door het houden van vele vergaderingen en contactavonden, getracht de Bellamy-gedachten in ons volk in te dragen. De I. V. B. telt thans (Febr. 1938) een honderdtal afdeelingen met samen 6 à 7000-tal leden. En die leden behooren tot allerlei godsdienstige en ongodsdienstige groepen. Blijkbaar levert dit toch eenige

moeite op; tenminste er bestaat de mogelijkheid, dat men overgaat tot oprichting van een Roomsche vereeniging, en ook gaan er wel eens stemmen op om over te gaan tot de stichting eener christelijke vereeniging. Voorts zijn er, die zich blijkbaar met de methode van arbeid der I. V. B. niet kunnen vereenigen. In den loop der enkele jaren van haar bestaan zijn vooral hierom naast haar opgekomen of uit haar voortgekomen: de Daad-groep; de Orde van de Zwaan (doelstelling: in den naam en in de kracht des Heeren den Bellamy-staat werkelijkheid maken langs den weg van dienende liefde en natuurharmonie), waarin op den voorgrond treedt Ds. H. DE JONGE; de Synthetische Orde, waarvan leider is Dr. H. KOCH, ex lid van de Comm. Partij Holland; en de Bellamy-groep Zaandam.

Totdusver is er in ons land — van andere landen konden we niets te weten komen — nog slechts weinig ter beoordeeling van dit hernieuwde streven ter propageering van de gedachten van Dr. BELLAMY geschreven en gesproken. Van de hand van Drs. A. B. W. M. KOK verschenen twee artikelen in „De Standaard. (Ds.) H. M(ULDER) gaf in de „De Reformatie” een bespreking. Voorts verscheen in „Het Schild” een artikel van de hand van Prof. J. H. NIEKEL, die sindsdien ook in enkele publieke vergaderingen tegen de Bellamy-beweging optrad. Terwijl ook „De Rotterdammer” beschouwingen en critiek gaf.

Drs KOK heeft „waardering voor het hooge ideaal en het pogen om sociale verbetering te brengen, maar toch,” zegt hij, „kunnen we den Bellamystaat niet anders noemen dan een utopie”. Deze opinie bouwt hij dan op het feit, dat de Bellamyänen den mensch van nature goed noemen, goddelijk in het streven van zijn ziel. Hij citeert dan uit „Bellamy-nieuws” van 1 Juli 1936 een artikel van Mr. P. IJSSEL DE SCHEPPER, getiteld: „Is de mensch slecht?” In dat artikel wordt de mensch vergeleken met een lichtje: „In ieder mensch brandt een lichtje, dat het contact is met het groote Licht van het heeal. Een wezen, waarin een dergelijk lichtje brandt, kan men niet slecht noemen. Maar om deze Lichtjes is een ijskorst, die echter bestemd is om weg te smelten door de warmte van het lichtje. De korst kan niet smelten door eenige inwerking van buiten.”

Groot is hier de tegenstelling met het Christendom, dat geen zelfverlossing leert, maar verlossing door inwerking van buiten, van boven.

Ernstig bezwaar heeft Drs KOK ook tegen het standpunt der Evolutie, dat door de Bellamyänen ingenomen wordt. Terwijl hij van de Kerk in den Bellamystaat zegt: „De kerkgebouwen kunnen gesloten worden” . . . . „De geheele maatschappij heeft een hooger grad van verstand bereikt; zij heeft zich losgemaakt van den ceremonieelen kant van den godsdienst, die in de kindsheid van het menschenras met zijn vormen en symbolendienst zulk een groote beteekenis had.”

Terwijl hij ook deze opmerking maakt: „De I. V. B. meent wel absoluut neutraal te zijn, maar gaat toch van verscheidene veronderstellingen uit.”

(Ds.) H. M(ULDER) maakt soortgelijke bezwaren als Drs KOK. Voorts wijst hij af de gedachte, dat het mogelijk zou zijn op goede gronden een toekomststaat als die van Dr. BELLAMY te ontwerpen. Ernstige bedenkingen heeft hij ook tegen de beschouwing van den arbeid, zooals die door Dr. BELLAMY gegeven wordt: „Hier wordt in bedekte termen den lof der luiheid gezongen,” daarbij dan doelend op het laten liggen van werk, waarvoor niemand voelt. Eveneens heeft hij bezwaar tegen het distributiesysteem, dat in den Bellamystaat tot aller zegen elk het zijne verschaffen zal. „Op een dergelijke manier wordt echter in den Bijbel nooit over distributie gesproken. Deze wordt nooit beschreven als een weldaad voor de menscheid, maar (altijd P.) als een bezoeking.”

De Kerk is in den Bellamystaat geheel in den asschepoestershoek gedrongen. „Het is aanstonds duidelijk”, aldus Ds. MULDER, „dat deze „kerkelijke instelling” in geen enkel opzicht beantwoordt aan de definitie die van de Kerk gegeven wordt in onze Belijdenisschriften. Hier is de „Kerk” niet meer dan een soort van club, een bijeenkomst van menschen, die er behagen in scheppen naar de theorieën van een bepaald persoon te luisteren of zich aan de welsprekendheid van zeker redenaar te verkwikken. De menschen, hier bijeengekomen, zijn geen medearbeiders Gods, die actief en passief kerkwerk doen. Hier is geen sprake van een leven in de gehoorzaamheid aan het gebod des Konings: „Gaaf dan henen, onderwijst alle volkeren. Predikt het Evangelie aan alle creaturen.” Hier is geen zoeken van het verlorene en het weggedrevene! Welneen, er is voor de Kerk en plaatsje ingeruimd in den nieuwen staat omdat er nu blijkbaar altoos menschen zijn, die behoefte hebben aan een godsdienstige toespraak.” En even verder merkt deze criticus op: „Ligt de behandeling van het kerkelijk vraagstuk bij het

nationaal socialisme soms niet precies op dezelfde lijn als in BELLAMY's boeken het geval is? Wij hebben hier te doen met een opvatting van de kerk en van het kerkelijk leven, zooals wij deze vinden in humanistische kringen."

Voor de Katholieken is de Bellamy-beweging onaanvaardbaar. „Rerum Novarum" en „Quadragesimo Anno" veroordeelen niet het economisch stelsel als zoodanig, maar den geest, die het beheerscht. Waar BELLAMY het zoo gemakkelijk uitspreekt, dat het looncontract, het arbeidloos inkomen, ongelijk privaat bezit, erfeling enz. onrechtvaardig is, laten zij een andere leer hooren. Het spreekt dan ook vanzelf, dat de weg naar de verlossing van het proletariaat en de weg naar een betere en meer rechtvaardige verdeeling van het bezit een totaal andere zal wezen bij den Paus en bij dezen schrijver.

In tegenstelling met hem blijven de Pausen ook binnen de grenzen van het bereikbare, en vreezen niets zoozeer als dat hetgeen zij voorhouden zal aangezien worden voor een wel wenschelijk, maar onbereikbaar ideaal, een utopie. Zij behoeven niet door het verlokkelijke van een beeld, een fantasie, de aandacht af te leiden van de eischen der verwerkelijking. PIUS XI kon dan ook wijzen op veel reeds bereikte verbeteringen. Daarom is het niet billijk om hetgeen BELLAMY in 1887 schreef te doen doorgaan voor een uitbeelding van de huidige samenlevingstoestanden". Prof. NIEKEL besluit zijn artikel aldus: „Het spijt mij zeer, dat ik in heel hun beweging alleen de goede bedoeling en edele gezindheid kan prijzen, terwijl ik de Katholieken niet alleen moet waarschuwen voor de met de katholieke leer in strijd komende doelstelling der Bellamy-vereeninging, maar ook voor andere dwalingen van leidende personen. Wat Mr. P. IJSSEL DE SCHEPPER in zijn brochure „Hoe komen wij er uit?" (blz. 9—11) over God leert is m.i. pantheïstisch".

Gelijke klanken heeft Prof. NIEKEL laten hooren in zijn straks aangeduide redevoeringen. Terwijl de Bellamy-beweging Dr. BELLAMY vaak een profeet noemt merkt deze Rooms-Katholieke criticus op: „Een Profeet in den eigenlijken zin was BELLAMY niet; zijn z.g. voorspellingen lagen in de lijn der verwachtingen en werden door de wetenschap voorzien. Het uitkomen dezer „voorspellingen" is dus geenszins een bewijs voor de juistheid van BELLAMY's theorieën." Lof heeft ook nu Prof. NIEKEL weer voor BELLAMY's bewogenheid met den socialen nood. Maar hij zegt, dat naar zijn oordeel BELLAMY slechts een opper-

vlakking beoordeelaar is aan het ziekbed der maatschappij. „BELLAMY'S fout is nu volgende: hij ziet als uitvloeisel van het particulier beschikkingsrecht over de productiemiddelen, wat in feite een gevolg is van de individualistische toepassing van dat beschikkingsrecht". Even verder: „Bij den eisch dat de eigendom moet worden afgeschafft beroept de Bellamy-beweging zich op het Christendom, doch met nadruk verklaart spreker: afschaffing van den particulieren eigendom is geen eisch van het Christendom". Derhalve luidt zijn oordeel: „Door lid te worden der Bellamy-vereeniging begeven katholieken zich in een gevaarlijke gelegenheid en gaan zij in de richting van socialisme en communisme" ... „... de doelstelling brengt in de kaartspelen van socialisme en communisme mede." „Feitelijk kwaad is van de Bellamy-vereeniging niet te vertellen; maar men gaat langzamerhand alleen het verkeerde in de maatschappij zien en kweekt een wrok tegen den Staat en de Kerk, die niet mee willen. Sinds Christus wordt zijn Kerk door den duivel bestookt en tracht satan de menschen af te houden van Christus, van God. Doch dan is het een ijdele waan en een valsche voorspiegeling, dat door een socialisatie der productiemiddelen deze strijd beëindigd zou kunnen worden. BELLAMY onderschrijft de Marxistische stelling dat maatschappelijke verandering ook verandering der zedelijke en godsdienstige beginselen zou medebrengen. Het is spr. onbegrijpelijk, hoe een Christen zulks kan beweren!" „De Kerkelijke Overheid leert ook, dat er velerlei factoren zijn, die den huidigen toestand veroorzaken en dat er dus ook velerlei factoren zijn tot herstel, de Bellamy-beweging leert anders en schakelt juist politiek en godsdienst, de beide voornaamste factoren, uit."

III.

De beoordeeling door onszelf van de gedachten van Dr. BELLAMY'S gedachten kan, dank zij de zoeven genoemde beschouwingen en critieken in de eerste plaats kort en voorts grootendeels een samenvatting van het reeds door anderen gezegde zijn.

Die beoordeeling moet ook beginnen met het uitspreken van waardeering voor „het sterk aangegrepen zijn door de ellende van maatschappelijke verworping", dat volgens Prof. Mr. P. A. DIEPENHORST een der karaktertrekken is der utopistische straatromans. Men moge

ernstig bezwaar hebben tegen de wijze, waarop Dr. BELLAMY die ellende teekent, als hij zegt: „Geweest ben ik op Golgotha en gezien heb ik de menschheid hangend aan het kruis”, toch verdient hij onze warme hulde voor het feit, dat hij zich maar niet neerlegde bij wat hij in de samenleving aan misstanden zag, doch haakte naar, den weg aanwijzen wilde tot, verandering. Liever zulk een man, al is dan ook onjuist hetgeen hij voorstaat, dan iemand die heel vergeet de saamhoorigheid der menschen; die geheel vergeet het „uit eenen bloede”, dat ook voor het sociale leven van zoo groote beteekenis kan en moet zijn. Diezelfde waardeering verdienen ook zij, die in het Bellamystelsel aangrijpen het geneesmiddel tegen alle kwalen der samenleving. Wel moet daaraan aanstonds worden toegevoegd een verwijt. Dit verwijt, dat ze n.l. altijd maar voorbijgaan het feit, dat er sinds de dagen van Dr. BELLAMY al zoo heel veel gedaan is om de sociale tegenstellingen te verzachten, de sociale nooden te lenigen. Steeds weer worden breed allerlei misstanden uitgemeten — en inderdaad onze hedendaagsche samenleving geeft daartoe nog maar al te zeer aanleiding — maar over hetgeen bereikt werd en over het feit dat dus de schildering uit Dr. BELLAMY'S boek, aangenomen dat deze voor zijn tijd juist was, toch niet zóó maar mag gezien als teekening van wat nu is, wordt gezwegen. Dit is misschien onopzettelijk, en dan is het bewijs van oppervlakkigheid; en als zoodanig houdt het reeds een waarschuwing tot voorzichtigheid in voor allen, die zich aan de leiders der huidige Bellamy-beweging willen toevertrouwen.

Erkend moet voorts ook worden, dat Dr. BELLAMY gedeeltelijk terecht in de sociale misstanden oorzaak ziet van vele moreele en lichamelijke ellende. Menschen, door nood gedwongen, komen tot allerlei vreeselijke zonden, die zij anders wellicht nooit zouden hebben misdreven. En waar broods gebrek is, daar vloeien vanzelf daaruit zwakte, ziekte, verhoogde immortaliteit voort. De sociale lectuur is daar om al deze dingen, die eigenlijk toch reeds vanzelf spreken, met de allerdroefste bewijzen te staven. En geen kwaad is het geweest dat consciënties wakker te schudden. En nog immer, hoezeer dan ook de toestanden sinds het laatste kwart der vorige eeuw verbeterd zijn, moeten deze dingen worden beseft en gezegd.

Verrassend zijn inderdaad de vindingen der techniek, waar van Dr. BELLAMY spreekt, lang vóór ze werkelijkheid geworden zijn. Wij, die een vijftig jaar later leven dan hij, staan er verbaasd over, dat

hij toen al in zijn staatsroman gebruiken liet allerlei dingen, die nu metterdaad ons leven verrijken en veraangenamen. Maar anderen hebben óók zulk een verrassende ontwikkeling der techniek voorspeld — we denken alleen maar aan JULES VERNE — en toch worden zij nu maar niet op dien grond als profeten vereerd.

Absoluut verwerpelijk is de gedachte, die ook aan alle andere staatsromans gemeen is, „dat de mensch van nature goed is geschapen, maar bedorven werd door de slechte instellingen” en dat dus „die instellingen dienen te worden verbeterd, en de vaste waarborg voor zedelijke verheffing is daarmede geschapen.” Ook het stelsel van Dr. BELLAMY is „één protest tegen het „in ongerechtigheid geboren en in zonde ontvangen”, één protest tegen het „uit het hart zijn de uitgangen des levens””; en daarom is het verwerpelijk en daarom moeten allen, die het huldigen en propageeren als dwalend worden aangewezen en worden teruggeroepen naar de Schrift. Naar de Schrift, die juist zoo met nadruk leert: „Van binnen uit het hart komen voort kwade gedachten, overspelen, hoererijen, doodslagen, dieverijen, gierigheden, boosheden, bedrog, ontuchtigheid, een boos oog, lastering, hoovaardij, onverstand” (Marc. 7 : 21, 22).

We weten het: als we deze dingen zoo zeggen en het uitspreken, dat het Bellamy-stelsel onschriftuurlijk, onchristelijk en daarom onwaar is, dan gaan we lijnrecht in tegen wat door Dr. BELLAMY zelf en door zijn volgelingen nog steeds gezegd wordt. Dan halen we ons de fiolen hunner gramschap op den hals. Dan loopen we kans ook beschouwd te worden als behorende tot die menschen, die terwille van eigen belang zich stellen in dienst van het kapitalistisch stelsel, dat berust op den particulieren eigendom en het winststelsel. Maar desondanks moeten we toch uitspreken, dat het Bellamy-stelsel de grondoorzaak der sociale en daaruit voortvloeiende ellende niet zoekt daar waar de Heilige Schrift die aanwijst en dat het daarom ook niet het Geneesmiddel der Schrift gebruiken kan: Jezus Christus. Zonder den Christus der Schriften naar „het Koninkrijk Gods”, dat is de weg, die Dr. BELLAMY en zijn volgelingen aanwijzen. De afschaffing van het winststelsel en den particulieren eigendom der productie-middelen moet doen, wat naar de Schrift alleen Jezus Christus door Zijn Geest kan bewerken. En die afschaffing moet bewerkstelligd worden door de menschheid zelf; zoodat de menschheid haar eigen Heiland zal zijn. Dr. BELLAMY zelf spreekt van „de idealen der

zelfvolmaking". En heel duidelijk is ook het eigen-Heiland-zijn aan het licht getreden in Bellamy-Nieuws van Jan.. 1937. Na een bespreking der moeilijkheden, die nog overwonnen moeten worden, klinkt het moedig: „Maar daarvoor deinzen wij, Bellamyanen, niet terug, want: Wie in het Paradijs wil wonen, zal lang het vlammend zwaard van Cherubim moeten gaan." Ziet, dit is voor den mensch, die „positief Christelijk" is — we schrijven dit met name in antwoord op een artikel van Mr. A. MANUSSEN in „Bellamy-nieuws" van 16 Nov. 1937, „Positief Christendom en . . . de Bellamy-gedachte"; een zeer gevaarlijk artikel voor eenvoudige geloovigen — nooit te aanvaarden, maar is met zijn positieve Christendom, met den vreeselijken ernst der zonde en met het heerlijke Evangelie van Jezus Christus zóó in strijd, als de leugen in strijd is met de waarheid.

Onoverkomelijk is ook *ons* bezwaar tegen de evolutie-gedachte, die in de werken van Dr. BELLAMY en in die zijner volgelingen telkens weer werken van Dr. BELLAMY en in die zijner volgelingen telkens weer tot uitdrukking komt. De gang van het wereldleven wordt niet beheerscht door evolutie-wetten, welker resultaat nu al te voorspellen is; aldus: „De Evolutie moet de menschheid door het bewuste individualisme heen in het bewuste gemeenschapsgevoel brengen en haar opvoeren tot broederschap, tot Gods beeld en gelijkenis". De gang van het wereldleven wordt bepaald door God den Heere. Door God, dien wij niet voor een deel in ons hebben — als, „de Goddelijke kern in ons" — doch dien wij weten als transcendent boven en daarom juist ook immanent in al het geschapene, zonder ooit, pantheïstisch, met dat geschapene één te worden en zich te ontwikkelen. En wel zeer scherp gaat, tegen de welverzekerdheid van de voorspellingen op grond van de noodzakelijke evolutie naar het Koninkrijk Gods op aarde, het woord in van Psalm 33 : 10 en 11: „De Heere vernietigt den raad der Heidenen. Hij breekt de gedachten der volkeren; maar de raad des Heeren bestaat in eeuwigheid; de gedachten Zijns harten van geslacht tot geslacht."

Op grond van het feit, dat de Bellamy-gedachten ten onrechte uitgaan van de goedheid, de zondeloosheid van den mensch, moest — zou ooit de Bellamy-staat verwezenlijkt worden — aanstonds wel alles misloopen, stukbreken op de rotsen der droeve werkelijkheid. MICHAELIS heeft dit zeer duidelijk gezien en geschetst in zijn genoemd werkje. Hoe zouden spoedig de uitingen van het zondige hart op de allerontzettendste

wijze zich openbaren; luiheid, vleierij, kruiperij, bedrog, haat, nijd, zouden niet minder welig tieren in dat „Koninkrijk Gods”, dan dat nu in onze maatschappij het geval is. Alleen wie het socialistisch principieel aanvaardt, dat met de verandering der economische omstandigheden ook de mensch verandert, kan dit loochenen.

Waar de mensch, in welke samenleving ook, de mensch blijft met het hart, dat niet goed is en door dit hart de levensrichting en de levensopenbaring wordt bepaald, moet dit ook nooit vergeten worden bij de beoordeeling van het in stand houden of opheffen van den particulieren eigendom. Eenmaal aangenomen, dat de mensch in wezen goed en dus ook onzelfzuchtig en menschenlievend is, kan natuurlijk afschaffing van dezen eigendom geen schade doen en niet de energie doodden, al doet het dit verband wel wat wonderlijk aan de stelling dat als er luiheid is, deze luiheid een aangeboren eigenschap van den mensch is,” volgens Dr. BELLAMY. Eenmaal dat aangenomen! Maar dit is voor den Christen niet aan te nemen! En op dien grond komt de zaak met betrekking tot den particulieren eigendom en „het winststelsel” anders te staan. Dat de private eigendom niet als gevolg der zonde moet worden beschouwd, doch dat hij behoort bij den mensch als beeldrager Gods, omdat de mensch anders niet „zijn wereld” hebben zou, doet hier niets ter zake. Wel dit, dat opheffing van den particulieren eigendom en het „winststelsel” geestelijke, zedelijke en sociale ellende tengevolge zou hebben. Waar zou (enkelen misschien uitgezonderd) de prikkel tot den arbeid zijn? Wie zou zich geven tot het moeilijke, zware, inspanning vorderende werk als luiheid eenvoudig als eigenschap werd geëerbiedigd? Neen, we pleiten niet voor ongebreideld individualisme, doch wijzen evenzeer het communaal bezit van alle productiemiddelen, als in onze zondige menschenwereld niet profijtelijk, af.

De gedachte, dat arbeid een kwaad is, iets is, waarvan de menschheid zooveel mogelijk en zoo vroeg mogelijk moet trachten af te komen, kan evenals menige andere trek in de Bellamy-ideeën, als bewijs gelden voor nauwe verwantschap met het socialisme en communisme; ze is alles behalve christelijk. Daar is in den arbeid veel bitter, tengevolge van den vloek, die door de zonde de mensch over zich haalde. Maar de arbeid op zichzelf is en blijft een onwaardbare zegen. En zoo vindt ook hier Dr. BELLAMY den „positieven Christen” als zijn tegenstander tegenover zich.

En eveneens is dit het geval, als in de gedachten van BELLAMY de gelijkheid van de vrouw, zooveel mogelijk, als het ideaal wordt gezien. De vrouw is niet de gelijke van den man, wel de gelijkwaardige. Wie vergeet, dat „Adam eerst gemaakt is, daarna Eva, Adam ter hulpe”, die vergeet een der grondzuilen onzer samenleving en ontwricht alzoo die samenleving als hij gelijkheid van man en vrouw bewerken wil. Wie heeft zich tegen God verzet en vrede gehad?

De vegetaristische idealen, die door Dr. BELLAMY zijn gesteld, kunnen niet als onchristelijk worden afgewezen. Het vegetarisme is geen vraag van christelijk of onchristelijk. „Uit Gen. 1 : 29 wordt door de meeste theologen o.a. KUYPER afgeleid, dat de mensch vóór den val uitsluitend plantaardig voedsel mocht gebruiken en dat de Heere eerst na den zondvloed in Gen. 9 : 3 vergund heeft aan den mensch, ook vleesch te eten. Sommige vegetariërs beroepen er zich dan ook, terecht, op, dat het van den beginne niet zoo geweest is, dat de mensch slacht en eet. Uit de Heilige Schrift mogen we dus in de kwestie vóór of tegen vegetarisme alleen dit vaststellen: de Heere gaf aan Noach verlot vleesch te eten, maar niet het gebod vleesch te eten: een vegetariër leeft dus niet in strijd met Gods Woord”.

Intusschen moet bezwaar gemaakt worden tegen het argument, dat in de gedachten van Dr. BELLAMY aangetroffen wordt. Daar wordt n.l. het vegetarisme gezien als uiting van het broederlijk gevoel, voor solidariteit, „dat niet alleen betrof mannen en vrouwen, maar evenzeer onze nederiger levensgezellen, de dieren.” En het eten van de medeschepselen werd beschouwd, als iets afkeurenswaardigs, bijna gelijkstaande met het menscheneten. We speuren hier weer de pantheïstische gedachte, die we reeds vroeger bestreden als onschriftuurlijk. Maar, wat erger is, hier wordt hetgeen de heilige God goedvindt — het eten van dieren — als minderwaardig, als bijna misdadig afgewezen door menschen!

Een enkel punt, waarop wij ook onze critiek moeten richten, nog. Het betreft de Kerk, die van Jezus Christus haar plaats en haar taak in de wereld heeft en handhaven moet. Hoe zou het met haar gaan als eens de Bellamy-staat aanbrak? Hetgeen in Rusland en in Duitschland in de totalitaire staten te zien is, doet het ergste vreezen. Wat, als in dien Bellamy-staat de gemeenschap nu eens in meerderheid niet goedkeuren kon de liefhebberij van een aantal ten opzichte van den godsdienst? Zou dan nog er de mogelijkheid zijn om kerkge-

bouwen te zetten teneinde daar Gods Woord te hooren, de sacramenten te gebruiken en God den Heere openlijk aan te roepen? We vreezen het ergste. En zou de Kerk nog haar roeping mogen vervullen om te wijzen op de noodzakelijkheid van geloof in Jezus Christus?

Heel de gedachtengang van Dr. BELLAMY over den aard van den mensch en het kunnen van den mensch, spelt weinig goeds.

Als we zoo alles overwegen, dan kan onze slotsom geen andere zijn, dan deze: de gedachten van Dr. BELLAMY mogen niet door een Christen als zijn ideaal worden aanvaard; en geen Christen, die dus buigt voor Gods Woord en niet met „een soort geloovig vertrouwen der „moderneren” op Gods vaderliefde” tevreden is, kan zijn krachten en zijn geld aan de Bellamy-beweging geven. Immers deze beweging wil menschen van allerlei politieke, ethische en religieuze richting samenvatten, meenende op absoluut neutraal standpunt zich te plaatsen. Maar is het wel absoluut neutraal, de erfzonde te ontkennen? Is het wel absoluut neutraal te gelooven in de pantheïstische evolutie? Deze vragen stellen is tegelijk hen beantwoorden. Wie Dr. BELLAMY volgen wil, moet een aantal vooronderstellingen aannemen, geheel met de Schrift in strijd; zóó neutraal is zijn stelsel! Geen Anti-revolutionair kan derhalve ooit zijn sympathie geven aan dit gedachtenbouwsel, dat zóó met de Waarheid strijdig is. Trouwens, als hij zich werkelijk hartelijk daarbij zou aansluiten, dan zou al zijn actie voor de anti-revolutionaire beginselen verlamd zijn; want de aanhangers van Dr. BELLAMY's systeem verwachten van deze actie niets.

De gedachten van Dr. BELLAMY — ze zijn niet de ster, die ons leiden kan naar het land van den vrede en het geluk; wie ze aanhangt wordt gedesillioneerd. Immers, „alleen die beloften kunnen positief zijn, die gebaseerd zijn op de bestudeering van de kwaal, waardoor de werkelijke oorzaak is gevonden en de beschikking is verkregen over een middel, dat die oorzaak inderdaad verwijderen kan. Alle andere beloften zijn slagen in de lucht, kunnen hoogstens lapwerk leveren of illusies opwekken, die bijna altijd desillusies en tegenvallers als resultaat hebben,” zoo zegt de Bellamyaan Mr. P. IJSSEL DE SCHEPPER zelf.

Daar is de roeping om bij het licht der Schrift overal de zonde en de ellende te bestrijden. Dat is antirevolutionair, Christelijk. En Christus doet op Gods tijd het Koninkrijk Gods aanbreken; plotseling

komt dat Koninkrijk. En dat brengt datgene, waarnaar sinds den val alle geslachten hebben gezocht en gezocht: het eeuwig evenwicht. Dat brengt dat eeuwig evenwicht voor allen, die Christus' verschijning hebben liefgehad (2 Tim. 4 : 8).

LITTERATUUROPGAVE.

Voor bovenstaand artikel werd gebruik gemaakt van:

a. welwillend mij door vooraanstaande Bellamyanen in en buiten de I. V. B. verstrekte gegevens, waarvoor ik hartelijk dank zeg;

b. de volgende Bellamy-litteratuur: Dr. BELLAMY, *In het jaar 2000*, 9e druk, en *Gelijk voor allen*, zonder opgave van druk; Mr. P. A. IJSSEL DE SCHEPPER, *Hoe komen wij eruit*, en *Dr. Bellamy-gedachte en de Bergrede*; K. ZIJLSTRA, *Economische gelijkheid, Het Bellamy-stelsel*; M. H. VAN DER STIJL, *Ordering*; en een aantal nrs van *Bellamy-nieuws*.

c. Mr. H. P. G. QUACK, *De Socialisten*, dl VI; Dr. A. KUYPER, *Het Sociale Vraagstuk en de Chr. Religie*; Mr. P. A. DIEPENHORST, *Het Socialisme*; C. SMEENK, *Christelijk Sociale Beginselen*; K. SCHILDER, *De Openbaring van Johannes en het sociale leven*; Prof. Dr. W. GEESINK, *Gereformeerde Ethiek*; Drs. A. B. W. M. KOK, Artikelen over de Bellamy-beweging in *De Standaard* van 30 Jan. en 13 Febr. 1937 (Zondagsblad); Ds. H. M(ULDER), id. in *De Reformatie* van 10, 17 en 24 Sept. 1937; Prof. J. H. NIEKEL, Artikel in *Het Schild*, R. K. Apologetisch tijdschrift. Jrg 17, blz. 441—446, en: Verslagen van twee door hem gehouden redevoeringen over de Bellamy-beweging in *De Residentiebode* van 7 en 14 Febr. 1938; twee artikelen in *De Rotterdammer* van 18 en 19 Oct. 1935 en twee in *De Rotterdammer* van 18 en 20 Jan. 1937 (de laatste twee zijn van den heer VAN W(IJLEN) en vestigen de aandacht op het werkte van MICHAELIS; een artikel van JULIE ROMM in *Die Neue Zeit* van 1897/98 pag. 589 v.v.; een artikel van Prins KROPOTKIN in *Les nouveaux tumps* van 4/10 Juni 1898; RICHARD MICHAELIS, *Looking furthen forward*.

DE SPOORWEGSTAKINGEN VAN 1903

DOOR

DR. A. J. C. RÜTER.

II. (*Slot*)

Bij het beschouwen van het beleid der regeering dienen twee perioden scherp te worden onderscheiden: de dagen van de spoorwegstaking zelf en de tijd, die verstreek tusschen het einde der spoorwegstaking en de aanneming der „stakingswetten”. De houding, of liever de onthouding der regeering in de eerste periode heeft felle critiek uitgelokt. Men verweet haar, dat zij niet onmiddellijk ingegrepen had. De Leidsche hoogleeraar Mr. A. C. VISSER betwijfelde, „of dat ministerie nog den moed zal hebben voor de volksvertegenwoordiging te verschijnen”, en verklaarde, dat „men reikhalzend uitzag naar de Staatscourant, die het ontslag van het ministerie zal inhouden.” Onder het motto „Gouverner c' est prévoir” ontzegde TREUB het ministerie-KUYPER regeerkracht, omdat het deze staking niet voorkomen had. De pers der oppositie volgde in allerlei toonaarden.

Achteraf beschouwd lijken deze verwijten niet gerechtvaardigd. De regeering kon niet voorbereid zijn op een staking, die zelfs de directies en de leiders der vakverenigingen van het personeel der spoorwegen volkomen overviel. Eenmaal voor het feit geplaatst, had zij geen middelen, om het verkeer gaande te houden: de spoorwegcompagnie b.v. was slechts geoefend in aanleg en herstel van den weg. De regeering had bij het bepalen van haar houding de keus uit drie mogelijkheden: zij kon een poging tot bemiddeling wagen, den maatschappijen dispensatie verleen en van hun plicht tot vervoer of zich onthouden en den maatschappijen de volle verantwoordelijkheid van hun handelen laten.

Het was de regeering welhaast onmogelijk in het conflict in het spoorwegbedrijf te bemiddelen, zooals burgemeester VAN LEEUWEN dat

al gedurende eenigen tijd in het conflict in het havenbedrijf poogde te doen, omdat de spoorwegstaking veel eruptiever van aard was. Den 30sten Januari berichtte de directie der S. S. den minister van Waterstaat, dat haar stakende arbeiders nog geen eischen gesteld hadden! Maar bovendien, en dit bezwaar uit beginsel moest zwaarder wegen, hoe kon de regeering bemiddeling aanbieden in een conflict, dat eigenlijk het afsnijden der havenbedrijven van het spoorwegverkeer tot inzet had, een eisch, die lijnrecht inging tegen den plicht tot vervoer van alle aangeboden goederen. Nog veel minder kon de regeering dispensatie van dien plicht verleen, zoo zij op die basis reeds niet bemiddelen kon. De regeering gaf er de voorkeur aan, boven de partijen, spoorwegarbeiders, directies en geboycotte vervoerders, te blijven staan, zich voorshands van ingrijpen te onthouden en den directies der spoorwegmaatschappijen de beslissing te laten.

Zonder twijfel zweemt die oplossing naar een kaatsspel van verantwoordelijkheid en het lijkt niet volkomen billijk, de maatschappijen, die aan hun concessies gebonden waren, geheel als particuliere werkgevers te behandelen. Het onbevredigende van deze oplossing is echter minder te wijten aan de regeering dan aan de halfslachtige regeling der verhouding van werkgevers en werknemers in het spoorwegbedrijf. Feitelijk was dit een publieke dienst, maar de directies hadden tegenover de vele wettelijke verplichtingen die op hen rustten, geen evenredig sterker positie tegenover hun personeel, en dat personeel had geen beter waarborg voor goede arbeidsvoorwaarden en rechtspositie dan arbeiders in een particulier bedrijf. Algemeen belang en billijkheid eischten, dat de bijzondere plichten en de bijzondere rechten van het spoorwegpersoneel als werknemers in een semi-publiek bedrijf duidelijk omschreven zouden worden.

Na de beëindiging der spoorwegstaking bleek de regeering doordrongen van de noodzaak, om maatregelen te nemen; zij besliste nu minstens zoo snel tot ingrijpen als zij het te voren tot onthouding gedaan had. Toen het kabinet Zondag 1 Februari bijeenkwam, bleken de ministers eenstemmig van oordeel, dat wetgevende maatregelen noodig waren, om een herhaling van het gebeurde te voorkomen. Een groep meende, dat een wetsvoorstel moest worden ingediend, waarin buitengewone dienstweigering als misdrijf werd gequalificeerd en aan de overheid het recht werd toegekend, personen en goederen te requireren tot het gaande houden van bepaalde diensten. Voorshands kreeg

de regeering echter andere, directer zorgen. De houding der spoorwegarbeiders dwong haar, in overleg met de spoorwegmaatschappijen maatregelen te nemen tot het, zij het gedeeltelijk gaande houden van het verkeer voor het geval, dat een nieuwe staking uitbrak, en door de beroering te Amsterdam zag zij zich den 5den Februari genoopt, de lichtingen 1900 en 1901 onder de wapenen te roepen. Zelfs werd na eenigen tijd de staat van beleg in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht voorbereid. Daarna kon zij aan het werk gaan en den 25sten Februari diende KUYPER als resultaat van dien arbeid met een korte, indrukwekkende rede een drietal wetsontwerpen bij de Tweede Kamer in.

Het belangrijkste ontwerp hield twee aanvullingen van het Wetboek van Strafrecht in. De eerste diende om belemmering van werkwilligen tegen te gaan, de tweede stelde dienstweigering van ambtenaren en allen, die in eenigen openbaren dienst of bij het spoorwegverkeer werkzaam waren, strafbaar. In het ernstigste geval, n.l. indien misdrijf in samenspanning gepleegd werd en inderdaad stremming van den dienst ten gevolge had, konden den dienstweigeraars en den organisatoren der dienstweigering straffen worden opgelegd, die varieerden tusschen 18 maanden en 6 jaar. Het tweede ontwerp beoogde uitbreiding van de spoorwegcompagnie, om in buitengewone omstandigheden althans een beperkten dienst te kunnen uitoefenen; het derde diende tot benoeming van een commissie, die een onderzoek zou instellen naar de arbeidsvoorwaarden van het spoorwegpersoneel en, zoo noodig, wijzigingen daarin zou voorstellen.

Het is duidelijk, wat de regeering met deze wetsontwerpen bedoelde. Zij wenschte de vrijheid van den arbeid te verzekeren, staking zonder inachtneming van den opzeggingstermijn strafbaar te stellen voor ambtenaren en spoorwegpersoneel, zich de middelen te verschaffen om in geval van spoorwegstaking een beperkten dienst gaande te houden, en, tenslotte, een onderzoek in te stellen naar den toestand van het spoorwegpersoneel, om daarin, zoo noodig, verbetering te brengen. De voorstellen tot verzekering van de vrijheid van den arbeid en tot uitbreiding van de spoorwegcompagnie spraken voor zichzelf. Men kon twisten over de doelmatigheid der bepalingen, quaesties van beginsel stelden zij niet. De ernstige molestatie van werkwilligen uit Durgerdam door Amsterdamsche havenarbeiders en de volledige stagnatie van het spoorwegverkeer hadden de wenschelijkheid van deze

maatregelen aangetoond¹⁾). Wel sprak het beginsel uit het wetsontwerp tot strafbaarstelling van staking, uit het voorstel tot het instellen van een onderzoek en, vooral, uit het verband, dat tusschen beide gelegd werd. Over die wetsontwerpen ontbrandde dan ook de politieke strijd.

Het lijdt geen twijfel, dat het wetsontwerp tot strafbaarstelling van staking een denkbeeld was van DE SAVORNIN LOHMAN, dat overigens bij vele leden van het kabinet gereeden ingang vond²⁾). Reeds den 1sten Februari besloot de Ministerraad DE SAVORNIN LOHMAN over deze aangelegenheden te raadplegen, die, naar in den Raad werd meegedeeld, bereid was, aan de samenstelling van een wetsontwerp van dezen aard mede te werken. Hij heeft zijn medewerking inderdaad ten volle verleend. In overleg met den minister van Waterstaat, DE MAREZ OYENS, ontwierp hij bepalingen, die staking van ambtenaren en van allen, die in dienst waren van staat, provincie, gemeente en geconcessioneerde bedrijven, strafbaar stelde. Ook ontwierp hij een voorstel van wet, dat de overheid het recht gaf, bij ontstentenis van personeel in bedrijven van publiek belang zakelijk en persoonlijk te requireeren.

Bij de verdere uitwerking bleef DE SAVORNIN LOHMAN het ministerie met raad en daad bijstaan. Op verzoek van KUYPER ging hij met den minister van Justitie, LOEFF, spreken, die van wetsvoorstellen op dat oogenblik weinig heil verwachtte. Op zijn advies liet de regeering het voorstel tot toekenning van het recht van requisitie achterwege, een nieuwigheid, waartegen hij enorm verzet voorzag, en beperkte zij het verbod van staking tot ambtenaren en spoorwegpersoneel, omdat het voor personeel in geconcessioneerde bedrijven juridisch moeilijk te regelen viel. Tenslotte was het DE SAVORNIN LOHMAN, die op de wenschelijkheid wees, om een onderzoek te doen instellen naar de arbeidsvoorwaarden van het spoorwegpersoneel, nu de regeering staking verbood. Hij meende echter, dat de spoorwegdirecties het initiatief moesten nemen tot het benoemen van een commissie, waarin zij met de vakverenigingen de leden zou aanwijzen: „Op die wijze zou het personeel bevredigd worden, zonder dat het gezag er onder leed”.

Op dit punt botsten de meeningen van KUYPER en DE SAVORNIN LOHMAN. Uit een plan van actie, dat de minister-president na ontvangst der adviezen van LOHMAN en DE MAREZ OYENS heeft opge-

steld, blijkt, dat hij wel de voorgeslagen maatregelen wilde treffen, maar met wijzigingen en in een verband, die hun een andere politieke strekking zouden geven dan LOHMAN bedoeld had³). KUYPER wenschte het verbod van staking uit te breiden tot alle publieke en semi-publieke diensten, maar daar dan ook tegenover te stellen, dat het loon en de arbeidsduur der betrokken arbeiders onderworpen zouden zijn aan de goedkeuring der regeering en dat iedere groep van werknemers een vertegenwoordiging zou krijgen met recht van beroep op het Rijk, dat eventuele klachten aan een arbitragecommissie ter beoordeeling zou voorleggen.

Dit verschil van opvatting over de te nemen maatregelen toont wel een zeer groot onderscheid van visie op de gebeurtenissen van Januari en op den weg, die tot oplossing der moeilijkheden moest worden ingeslagen. DE SAVORNIN LOHMAN wilde spoorwegstaking strafbaar stellen als een misdrijf, als een aanslag op den staat zelf. Wel achtte hij verbetering der arbeidsvoorwaarden gewenscht, maar deze moest aangebracht worden door de werkgevers en niet door den Staat. Immers, indien de regeering compensatie gaf voor het verbod van staking, erkende zij tot op zekere hoogte, dat het optreden der Amsterdamsche spoorwegarbeiders gegrond was, wat in strijd was met de qualificatie als misdrijf. KUYPER daarentegen zag de spoorwegstaking als een, zeer zeker ontoelaatbaar gevolg van misstanden en meende, dat men dit gevolg niet mocht bestrijden zonder de misstanden uit den weg te ruimen. Indien de regeering een groep arbeiders in particulieren dienst, zij het van een semi-publiek bedrijf, een wapen in den economischen strijd ontnam, omdat het algemeen belang dat eischte, dan was het z.i. een eisch van billijkheid, dat zij daartegenover behoorlijke arbeidsvoorwaarden garandeerde. Het publiek karakter van den arbeid bij de spoorwegen diende niet alleen in de plichten, maar ook in de rechten der arbeiders tot uitdrukking te komen.

KUYPER is blijkbaar ook op verzet gestuit bij verschillende leden van het kabinet, wier positie in deze zeer versterkt werd door de steeds feller wordende agitatie der socialistische arbeiders tegen een verbod van staking. De voorstellen, die tenslotte werden ingediend, waren een compromis. Het voorstel tot instelling van een staatscommissie van enquête, beteekende zonder twijfel, dat de regeering toezicht zou houden op de arbeidsvoorwaarden van het spoorwegpersoneel,

maar zij gaf geen waarborg voor behoorlijke dienstvoorwaarden en rechtspositie op het oogenblik, dat zij staking strafbaar stelde. In de Memories van Toelichting waren, waarschijnlijk op aandringen van KUYPER, wel enkele aanduidingen opgenomen, dat het voorstel tot instellen van een onderzoek een complement was van het strafwetsontwerp, maar met veel meer klem betoogde de regeering, dat het strafwetsontwerp op zichzelf stond en onafhankelijk was en behoorde te zijn van welke regeling dan ook.

Zoo maakte de regeering niet het verzoenende gebaar, dat KUYPER gewenscht had; zij stempelde, in LOHMAN's geest, staking zonder meer tot misdrijf. Het ging haar in deze zaak nog om iets anders dan het voorkomen van stagnatie in het spoorwegbedrijf: zij wilde, tegenover alle revolutionaire streven in, het gevoel van plicht tegenover den Staat inscherpen. Met die verklaring trad het ministerie homogeen voor de volksvertegenwoordiging, maar de tegenstellingen in het kabinet moeten wel scherp geweest zijn: indien de politieke toestand het toegelaten had, zou de minister van Justitie het neerleggen van zijn portefeuille verkozen hebben boven het indienen van het strafwetsontwerp.

Onmiddellijk na de indiening der wetsontwerpen zette een krachtige oppositie in. De socialisten verzetten zich tegen ieder verbod van staking, de groote meerderheid der vrijzinnigen tegen strafbaarstelling zonder gelijktijdige regeling der rechtspositie. In de Tweede Kamer bleek bij de behandeling in de afdeelingen, dat de medewerking der Unie-liberalen op dit punt af zou stuiten. Nu de socialisten een fellen strijd, waarschijnlijk zelfs een algemeene werkstaking tegen de maatregelen der regeering dreigden te ontketenen, was het voor de regeering en de rechtsche meerderheid van groot belang, dat de wetsontwerpen door het grootst mogelijk deel der volksvertegenwoordiging en niet alleen met de stemmen van rechts tegen links zou worden aangenomen. De partijen der rechterzijde drongen er daarom bij de regeering op aan, wijzigingen in de voorstellen te brengen, die het in ieder geval de grootste groep der linkerzijde mogelijk zouden maken voor te stemmen. De meest vooruitstrevende elementen der rechterzijde, die zelf de voorgeslagen maatregelen onmogelijk ten volle konden goedkeuren, zullen dien aandrang ongetwijfeld van ganscher harte hebben ondersteund.

KUYPER greep deze gelegenheid dankbaar aan. Tegen den minister

van Waterstaat en de andere behoudende leden van het kabinet in, bracht hij meer overeenstemming tusschen de oplossing, die nu voorgesteld was, en die, welke hij aanvankelijk gewenscht had. Hij liet het ontwerpen dier maatregelen niet aan DE MAREZ OYENS over, al behoorde deze materie ongetwijfeld tot zijn departement, maar nam het zelf ter hand. De Memorie van Antwoord op het strafwetsontwerp bevatte een mededeeling, dat nog vóór de stemming over dit wetsontwerp een Koninklijk Besluit zou worden afgekondigd tot regeling der rechtspositie en dienstvoorwaarden van het spoorwegpersoneel, en den 7den April, toen de algemeene beschouwingen waren afgehandeld, stond het reeds in de Staatscourant. In hoofdzaak bepaalde het, dat de rechtspositie en dienstvoorwaarden van het spoorwegpersoneel zouden worden omschreven in een reglement, dat aan de goedkeuring der regeering onderworpen was. Verder werd o.a. bepaald, dat een geordende weg tot het kenbaar maken van wenschen en grieven zou worden geopend en dat scheidsrechterlijke uitspraak zou worden ingevoerd voor disciplinaire geschillen.

De aankondiging van het Koninklijk Besluit heeft de socialisten niet kunnen weerhouden van strijd tot het uiterste — de staking der transportarbeiders werd afgekondigd tegen den nacht van den 5den op den 6den April en de algemeene werkstaking tegen den 8sten April —, maar het bezorgde de regeering een groote meerderheid in de beide Kamers. In de Tweede Kamer werd het strafwetsontwerp, waartegen de grootste oppositie bestond, aangenomen met slechts de stemmen van de sociaal-democraten, vrijzinnig-democraten en STAALMAN tegen.

Overziet men het beleid der regeering, dan blijft het te betreuren, dat KUYPER zijn oorspronkelijk denkbeeld niet heeft doorgezet of niet heeft kunnen doorzetten; de afkondiging van het Koninklijk Besluit en de gevolgen daarvan kunnen den beschouwer slechts in dit gevoel versterken. De maatregelen die de minister-president gewenscht had, beantwoordden niet minder aan het gestelde doel dan die, welke LOHMAN ontwierp. Dat doel was tweeledig: het bestrijden van stakingen bij publieke diensten en het inprenten van het besef van plicht tegenover den Staat. Het strafwetsontwerp zou niet aan kracht tot preventie en repressie van dergelijke stakingen hebben ingeboet, indien de regeering reeds bij de indiening een garantie had gegeven voor behoorlijke arbeidsvoorwaarden en rechtspositie. Het besef van plicht tegenover den staat zou door deze combinatie van maat-

regelen evenzeer ingeprint zijn, want de garantie beteekende geen wijken voor revolutionairen drang. De strijd met de socialisten toch zou er waarlijk niet om uitgebleven zijn: daartoe had de overwinning de socialistische arbeiders, vooral de anarchistische en syndicalistische, de realiteit der maatschappelijke verhoudingen te zeer uit het oog doen verliezen. Terecht meende de regeering, dat zij dien strijd niet uit den weg mocht gaan, maar zij had hem des te gereeder kunnen aanvaarden, indien zij onmiddellijk en met nadruk den eisch van sociale rechtvaardigheid had gesteld. Dan had zij geen wetsvoorstel ingediend, dat de spoorwegarbeiders te zwaar trof, omdat het niet alleen die strekking had, spoorwegstaking te voorkomen, maar ook om den strijd aan te binden tegen revolutionaire elementen. Men kon het spoorwegpersoneel in zijn geheel niet verantwoordelijk stellen voor de verwachtingen, die politieke extremisten van zijn economischen strijd gekoesterd hadden. Dan had de regeering tevens gedaan wat binnen haar bereik lag, om den politieken toestand niet te verscherpen. Politiek is de strijd van beginselen en belangen binnen de eenheid der natie, maar juist omdat de politieke strijd zich afspeelt binnen de natie, die tenslotte aan deze eenheid haar kracht ontleent, heeft noodlooze verscherping der tegenstellingen geen zin.

Ook buiten de volksvertegenwoordiging had de regeering intusschen de overwinning behaald. Den 20sten Februari hadden de S. D. A. P., de anarchisten en de vakbeweging zich aaneengesloten, om het dreigend verbod van staking af te weren. De verschillende groepen hadden vertegenwoordigers benoemd in een Comité van Verweer, dat het verzet zou organiseeren en zoo noodig een staking van haven- en spoorwegarbeiders, in het uiterste geval zelfs een algemeene werkstaking zou proclameeren. Onderlinge veeten vernietigden de kracht van dit front; de gematigde elementen zagen het hopelooze van strijd in, maar hun verzet brak op den militanten geest van de ultra-revolutionairen en op het gebrek aan moreelen moed van vele syndicalistische leiders, die hun volgelingen de waarheid niet durfden zeggen. DOMELA NIEUWENHUIS dreef naar een algemeene werkstaking, TROELSTRA maakte volte face toen het te laat was, en de waarschuwingen van leiders met nuchteren zin als VLIEGEN en OUDEGEEST werden in den wind geslagen. Zooals zoo vaak in een tijd van beroering, triomfeerden de extremisten over de gematigden.

De staking der transportarbeiders, die in den nacht van den 5den op den 6den April werd geproclameerd, legde het Amsterdamsche havenbedrijf stil, maar verlamde geenszins het spoorwegverkeer. Tegen het parool in gingen nu, vooral te Amsterdam, andere vakken ook in staking en om de beweging eenigszins georganiseerd te doen verloop, kondigde het Comité van Verweer tegen den 8sten April de algemeene werkstaking af. Iets verwachten van dezen maatregel deed het niet, maar het kon niet tegen den stroom oproeien. De spoorwegstaking stond toen al verloren: in den nacht van den 7den op den 8sten April hadden de vakverenigingen vergeefs getracht onderhandelingen met de directies aan te knopen. De algemeene werkstaking bleek evenmin een succes, al staakten in Amsterdam ongeveer 25.000 arbeiders. De aanneming der wetten door de Tweede Kamer deed het Comité van Verweer besluiten, de staking den 9den April op te heffen.

De nederlaag was even volkomen als de strijd ongelijk was geweest. De regeering had, gerugsteund als zij werd door de publieke opinie, die de tweede, politieke staking scherp afkeurde, den toestand volkomen beheerscht. De militaire maatregelen, die zij getroffen had, waren afdoende gebleken; de spoorwegdirecties hadden hun lang voorbereide beperkte diensten geheel kunnen uitvoeren. De socialistische arbeiders hadden niet alleen hun kracht aanvankelijk verre overschat, maar ook in onderlinge twisten volkomen gebroken. Hun culminatiepunt bereikten die twisten in de beruchte, bijna infernale nachtvergaderingen in het gebouw van den A. N. D. B., waar DOMELA NIEUWENHUIS zijn triomf over de sociaal-democraten hoopte te vieren. Zijn beschuldiging van verraad leidde tot het instellen van een commissie van onderzoek, die de S. D. A. P. slechts rehabiliteeren kon.

De nederlaag bracht ellende in talloze gezinnen; alleen bij de spoorwegen werden, ondanks KUYPER's aandrang tot matiging, 2000 stakers ontslagen. Zij bracht de vakbeweging een ernstigen slag toe: in het Amsterdamsche havenbedrijf b.v. bleven de vakverenigingen langen tijd machteloos en bij de spoorwegen was het niet anders. Voor de arbeiders in het laatste bedrijf hadden de stakingen echter een belangrijke verbetering van de rechtspositie en de arbeidersvoorwaarden ten gevolge: het verslag van de commissie van enquête was, op het punt van misstanden, welsprekend genoeg.

De gebeurtenissen van 1903 hadden echter nog andere, belangrijker

gevolgen, die van meer blijvenden aard waren. In het stadium van zoeken en tasten, waarin de arbeidersbeweging in deze jaren nog verkeerde, bepaalden zij in hooge mate haar verdere ontwikkeling en brachten een beslissing in veel wat onzeker leek. Allereerst werden de verschillende groepen der arbeidersbeweging zich van hun aard en streven intenser bewust, nu de spoorwegstakingen hen tot bezinning op eigen doel en tactiek dwongen. De christelijke arbeiders weken verder van de socialistische; in de socialistische beweging kwamen de sociaal-democraten scherper tegenover de anarchisten en syndicalisten te staan en in de S. D. A. P. zelf deed de tegenstelling tusschen marxisten en revisionisten zich sterker gevoelen.

Voorts bewezen de spoorwegstakingen, dat onthouding op sociaal terrein, of zelfs neutraliteit, een onmogelijkheid was. De stakingen stonden zoo dwingend in de wereld der arbeiders, dat zij partij moesten kiezen vóór of tegen de denkbeelden, die zich in deze conflicten gemanifesteerd hadden. De betrekkelijke gelatenheid, waarmee het A. N. W. W. den strijd had aangezien, was dan ook beslist omineus voor het Verbond.

De christelijke arbeidersorganisaties hadden in de spoorwegstaking een machtig wapen tot bestrijding van het socialisme en van de neutrale, alle arbeiders omvattende vakbeweging. Gunstiger omstandigheden hadden zij moeilijk kunnen treffen, om de christelijke arbeiders voor de juist geschapen protestantsche en katholieke vakverenigingen te winnen. Daarnaast hadden de christelijke arbeidersleiders nu een argument te meer, om in hun eigen partijen op krachtige sociale actie aan te dringen. De groei der christelijke vakbeweging en de toenemende invloed van TALMA en AALBERSE bewijzen, dat deze mogelijkheden niet onbenut zijn gelaten.

De gebeurtenissen van 1903 hebben de principieele anarchisten en marxisten niet tot andere denkbeelden gebracht, maar de socialistische beweging als geheel werd meer en meer van revolutionaire tactiek afkeerig, zooals de verzwakking van den invloed van DOMELA NIEUWENHUIS duidelijk bewijst. Het sterkst blijkt deze ontwikkeling in de vakbeweging, waar de mislukking van de anarchistisch-syndicalistische tactiek eindelijk de breuk voltrok. De groote vakorganisaties, die over den rand van den afgrond gezien hadden, braken met het N. A. S. en richtten het N. V. V. op, dat de beginselen en tactiek van den A. N. D. B. tot de zijne maakte. Het N. A. S. verloor daarmee

---

zijn centrale positie, ook in de socialistische vakbeweging, ten eenenmale: de „moderne” vakbeweging verdrong de syndicalistische.

Gegeven de in de arbeidersbeweging bestaand verdeeldheid, brachten de spoorwegstakingen een nuttige verheldering en zuivering. Maar bovenal hebben zij, en dit is zeker niet het minst belangrijke gevolg, bij de arbeiders den zin voor de realiteit gescherpt. Een groeiende meerderheid wendde zich van utopische illusies tot de werkelijkheid, wat òn den arbeiders òn de nationale gemeenschap ten goede is gekomen.

---

1) Op de wordingsgeschiedenis dezer wetten kan hier uit den aard der zaak niet nader worden ingegaan.

2) Over deze quaestie bevatten de archieven van KUYPER en DE SAVORNIN LOHMAN vele en belangrijke gegevens.

4) Dit schema wordt in het KUYPER-archief bewaard.

VRAAG EN ANTWOORD.

1. VRAAG.

Op een lectuurlijst voor studiecursus in het staatsrecht worden naast werken van JELLINEK, BUYS, KRABBE, KRANENBURG, HUART, OPPENHEIM e.a. ook genoemd het bekende werk van ROUSSEAU, *Du Contract Social*, en DE MONTESQUIEU'S *De l' Esprit des Lois*. Voorzover ik het beoordeelen kan, is de lijst aan den zeer liberalen kant.

Zoudt u daarom eenige lectuur van a.r. zijde, althans van christelijke schrijvers, willen noemen, welke eventueel als bestudeerd of geraadpleegd kan worden opgegeven.

ANTWOORD:

De gestelde vraag is niet zoo gemakkelijk te beantwoorden, omdat het antwoord voor een belangrijk deel afhankelijk is van de richting, welke men bij zijn studie wenscht te kiezen.

Indien men zich bijvoorbeeld speciaal zou willen toeleggen op volkenrechtelijke vraagstukken, verdient het aanbeveling om naast de handboeken van DE LOUTER, VAN EYSINGA en FRANÇOIS ook kennis te nemen van de a.r. lectuur ter zake, waarbij wij b.v. denken aan FABIVS' *Volkenrecht*, aan het opstel van Prof. ANEMA in het gedenkboek der A. R. Partij „Schrift en Historie” en aan het hoofdstuk over internationale politiek uit het boek van Dr. COLIJN, *Saevis Tranquillus in Undis*.

Gevoelt u meer voor specialiseering in de richting van de gemeenterecht, dan zoudt u naast het bekende boek van OPPENHEIM—VAN DER POT ook kennis moeten nemen van de geschriften van POELJE, BOOL, VAN LOENEN, BURIKS e.a., terwijl u, wat de a.r. lectuur aangaat, zoudt kunnen gebruiken Dr. KUYPER'S rede, *Zelfstandig Gemeentewezen*, zijn parlementaire redevoeringen en het tweede deel van zijn handboek, *Anti-revolutionaire Staatskunde*, voorts genoemd werk van Dr. COLIJN, het opstel van Mr. DE WILDE in „Schrift en Historie” en Mr. NOTEBOOM'S boek over A. R. Gemeentepolitiek.

En zoo zouden we kunnen voortgaan. De hoofdvraag zal intusschen wel zijn, of wij eenige lecturaanwijzing zouden kunnen geven ten aanzien van algemeene staatsrechtelijke lectuur van a. r. zijde. En voor die vraag is aanleiding, omdat blijkbaar de lectuuropgave voor den bedoelden cursus een liberalen inslag heeft. Die liberale inslag blijkt niet zonder meer uit het feit dat werken genoemd worden als van BUYS, „De

Grondwet", en van KRANENBURG, „Het Nederlandsche Staatsrecht". Dat zijn boeken, waarvan ieder, die het Nederlandsche staatsrecht bestudeert, moet kennis nemen.

Doch het noemen van geschriften als die van DE MONTESQUIEU en ROUSSEAU, wijst er wel op, dat vrij eenzijdig aan een bepaalde richting gedacht wordt. Volledigheidshalve had men van deze richting nog kunnen noemen de werken van den Engelschen wijsgeer LOCKE, aan wien DE MONTESQUIEU ten deele zijn denkbeelden heeft ontleend en de kopstukken van de z. g. school van het natuurrecht als de GROOT, PUFENDORF, THOMASIVS en andere.

Nu zeggen wij niet dat het overbodig is, zich op de hoogte te stellen van de denkbeelden van deze richting. Doch eenzijdigheid is in elk geval onwenschelijk. En ze is ook objectief beschouwd onjuist, omdat de in sommige kringen levende gedachte als zou deze richting een beslissenden invloed geöfend hebben op ons huidige staatsrecht onhoudbaar moet worden geacht. Dat die richting invloed geöfend heeft, zal natuurlijk niemand ontkennen. Maar sterker dan een bepaalde richting is *de invloed van de historie* op de ontwikkeling van het staatsrecht. De historie nu van ons land is geenszins conform aan de denkbeelden uit den tijd van het revolutionair staatsrecht. En aangezien juist de schrijvers van a. r. zijde steeds een zeer nauwe aansluiting bij de geschiedenis van ons land hebben gezocht, is het reeds met het oog op een objectieve voorlichting wenschelijk, dat ook bepaaldelijk van de geschriften van die richting wordt kennis genomen.

Ter voorkoming van misverstand zij intusschen opgemerkt dat de denkbeelden in a. r. kringen (waartoe wij in dit verband ook bepaalde r. k. schrijvers rekenen) natuurlijk niet uniform zijn. De gevoelens loopen soms tamelijk sterk uiteen. Ook is er een ontwikkeling merkbaar, welke niet uit het oog mag worden verloren. Doch desondanks valt er in deze lectuur een grondtoon op te merken, welke principiëel verschilt van de richting der liberale lectuur. En juist ten opzichte daarvan is het van groot belang, ook uit het oogpunt van een objectieve en evenwichtige voorbereiding, dat men aan deze lectuur aandacht schenkt.

Gewenscht is onderscheid te maken tusschen verschillende perioden, waaruit men geschriften ter bestudeering kiest.

De eerste periode ligt in den tijd der Fransche revolutie en in de eerste helft der 19e eeuw tot omstreeks 1848. In Engeland was toen een van de meest op den voorgrond tredende kampioenen in den strijd tegen de beginselen der Fransche revolutie de Engelsche staatsman EDMUND BURKE, wiens meest bekende geschrift terzake is zijn in briefvorm uitgegeven studie „*Reflexions of the revolution in France*" 1790 (zie *The Works of Burke* Vol. IV ed. Henry Frowde).

Daarnevens noemen wij het standaardwerk van den r. k. staatsrechtsgeleerde KARL LUDWIG VON HALLER, *Restauration der Staatswissenschaft*, 1816.

Beide schrijvers behooren tot de z.g. contra-revolutionaire richting. En al kunnen hun denkebeelden zeker niet zonder meer als juist worden aanvaard, zij verdienen in elk geval de aandacht. Ook mede hierom, omdat zij ook in ons land invloed geoefend hebben, met name in a. r. kringen. Men denke aan BILDERDIJK en aan DA COSTA.

In dit verband noemen wij ook enkele geschriften van GROEN VAN PRINSTERER, en wel zijn Bijdrage tot herziening der grondwet in Nederlandschen zin, 1840, en voorts zijn voordrachtenbundel „Ongeloof en Revolutie” 1847.

Het begin van de tweede periode ligt ongeveer bij de grondwetsherziening van 1848 en de daaraanvoorafgaande gebeurtenissen in Frankrijk (de Februari-revolutie). Reeds geruimen tijd tevoren had de Duitsche staatsrechtsgeleerde F. J. STAHL zijn standaardwerk „Die Philosophie des Rechts”, waarvan deel 1 de geschiedenis der rechtsphilosophie en de volgende deelen de rechts- en staatsleer behandelen, gepubliceerd (1829). Doch pas veel later verkreeg dit werk een beteekenenden invloed in ons land, met name op GROEN VAN PRINSTERER. Van dien invloed legt GROEN rekenschap af in zijn bekende geschrift ter nagedachtenis van STAHL. En dank zij STAHL'S invloed komt hij kritischer te staan tegenover de z.g. privaatrechtelijke staatsopvatting van VON HALLER en diens repressinatie en aanvaardt hij de publiekrechtelijke opvatting van den Staat.

STAHL's werk mag dan ook in dit verband worden genoemd. En niet alleen dit werk van STAHL maar ook zijn academische voorlezingen uit de jaren 1850—1857, in 1868 gepubliceerd onder den titel van „Die Gegenwärtigen Parteien im Staat und Kirche”, welk werk nog altijd geldt voor een van de beste geschriften betreffende de politieke partijen. Het draagt intusschen niet een specifiek calvinistisch karakter (vergelijk b.v. STAHL's standpunt in opzichte van de monarchie).

Uit deze tweede periode verdient nog bovendien de aandacht GROEN's brochure „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap”, gericht tegen de beginselen van het liberale staatsrecht en voorts zijn geschrift „Grondwetsherziening en Eensgezindheid”, waarin hij de grondwetsherziening van 1848 bespreekt.

Als derde periode beschouwen wij die van het optreden van Dr. KUYPER, Mr. LOHMAN en anderen tegen het einde van de 19de eeuw en in het begin van de 20ste. Ook mag hier nog worden genoemd Prof. Mr. D. P. D. FABIUS, wiens dissertatie over de Leer der Souvereiniteit in 1878 verscheen.

Uit die periode verdient aandacht de verlevendiging van de belangstelling voor het Calvinisme, ook voor wat aangaat het staatsrecht. Wij herinneren daarbij aan Dr. KUYPER's bekende redevoering „Het Calvinisme oorsprong en waarborg der constitutioneele vrijheden” en zijn Stone-lezing „Calvinisme en Staatskunde.”

Van belang is ook Prof. ANEMA'S studie „Calvinisme en Rechts-wetenschap” 1897 en zijn geschrift van 1900 „De Grondslagen der Sociologie.”

Zooals bekend stelde Mr. LOHMAN zich tot op zekere hoogte tegenover KUYPER, wyl deze terugging tot de beginselen van het Calvinisme voor wat betreft den Staat. Doch ook LOHMAN's geschriften, welke dichter dan die van KUYPER staan bij het Lutheranisme, mogen in dit verband worden genoemd. Wij denken hierbij vooreerst aan zijn geschrift „Gezag en Vrijheid”, voorts aan zijn diverse rectorale oraties o. a. aan die over het Hoogste Gezag, aan zijn verzamelde opstellen over staatsrecht (5 deelen) en aan zijn handboek, „Onze Constitutie”.

Voorts verdient uit deze periode nog vermelding het standaardwerk van het vroeger Christelijk-Historische kamerlid Mr. J. W. H. M. VAN IDZINGA, De Administratieve Rechtspraak en de Constitutioneele Monarchie, waarvan deel I de administratieve rechtspraak behandelt, deel II de constitutioneele monarchie.

De laatste periode is die van den modernen tijd. In dien tijd zien wij een nog veel verder gaande opleving van de belangstelling voor het Calvinisme op staatkundig gebied. Daarvan legt getuigenis af de voortreffelijke studie van GIBBERT BEYERHAUS, Studien zur Staatsanschauung Calvins mit besonderer berücksichtigung seines Souveränitätsbegriffs 1910. Met name mag daarbij ook genoemd worden het enkele jaren geleden verschenen boek van den Weenschen hoogleeraar J. BOHATEC, „Calvin und das Recht” (hetwelk een afzonderlijk opstel bevat met betrekking tot CALVIJNS standpunt ten aanzien van het z.g. verzetsrecht) en voorts diens standaardwerk, „Calvins Lehre vom Staat und Kirche”, 1937.

Men zie voorts ook Dr. A. KUYPER „A. R. staatkunde”, speciaal het eerste deel, 1916.

Voorts willen wij uit deze laatste periode nog noemen Prof. ANEMA'S critiek op de denkbeelden van KRABBE¹⁾ en Prof. FABIUS' studie van 1915, De Christelijke Staat. U zie ook de artikelen van Prof. FABIUS gepubliceerd in het tijdschrift A. R. Staatkunde (1ste jaargang pag. 397, 2de jaargang pag. 497 en 556 en de 3de jaargang pag. 26) respectievelijk over „Het karakter der Staten-Generaal” en „Kroon en Ministers”.

Voorts noemen wij Prof. DOOYEWEERD'S geschrift „Crisis der humanistische staatsleer” en zijn standaardwerk „De wijsbegeerte der Wetsidee” inzonderheid het derde deel. N.

¹⁾ Zie zijn artikelen in het Weekblad voor Privaatrecht, Notarisambt en Registratie van 27 Januari, 3, 10, 17 Februari 1917. Ook Prof. FABIUS gaf een bespreking van de denkbeelden van Prof. KRABBE onder den titel „Van Recht en Gezag” in de Juni-aflevering 1918 van *Stemmen des Tijds*.

2. VRAAG.

Zooals u zeker wel bekend zal zijn, komen er bij B. en W. dikwijls aanvragen om vergunning tot het houden van een loterij. Nu „kan” op grond van art. 3 der Loterijwet door B. en W. vergunning worden verleend tot het houden van een loterij, uitsluitend strekkende tot een liefdadig doel of bevordering van wetenschap, kunst of een ander algemeen belang enz.

Gaarne zou ik nu weten welke beteekenis aan dit woordje „kan” moet worden gehecht. Beteekent dit eigenlijk zooveel als „moet”, indien de loterij inderdaad strekt voor een algemeen doel als in art. 3 is omschreven? Of beteekent dit „kan” dat B. en W. vrijelijk kunnen en mogen beoordeelen of zij een loterij wel wenschelijk achten? Als zij b.v. principieele bezwaren zouden hebben tegen elke loterij, of ook elke loterij schadelijk achten voor het algemeen zedelijk volkspeil, mogen zij dan elke loterij weigeren?

ANTWOORD:

De bevoegdheid van B. en W., omschreven in art. 3 van de Loterijwet, is facultatief. Aan het beleid van B. en W. wordt door den wetgever overgelaten het al of niet verlenen van een toestemming tot het aanleggen of houden van een in dat artikel bedoelde loterij. Dat wordt uitgedrukt door het woord „kan”.

Nu zou men, afgaande op de letter van den wettekst, kunnen verdedigen het standpunt, dat B. en W. bevoegd zijn om *alle* aanvragen om toestemming tot het aanleggen en houden van een loterij zonder onderscheid af te wijzen. Dit zou echter niet juist zijn. Bij het toepassen van bedoeld artikel hebben B. en W. rekening te houden met de strekking der wet. En het zou met de strekking der wet in strijd zijn, wanneer het college zich op het standpunt stelde, dat nimmer toestemming wordt verleend en alzoo de wettelijke uitzondering op het algemeen verbod van art. 1 der Loterijwet tot een doode letter werd gemaakt.

Anderzijds valt op te merken, dat het geenszins de plicht van B. en W. is om uitzonderingen tot het houden van loterij, welke naar hun oordeel de speelzucht zou kunnen aanwakkeren of op eenigerlei wijze een nadeeligen invloed zou kunnen uitoefenen, toe te staan. Integendeel, juist gelet op de strekking van de Loterijwet dient in dergelijke gevallen toestemming te worden geweigerd, ook al staat vast, dat de loterij *uitsluitend* strekt tot een van de genoemde doeleinden.

De zaak is dus, dat B. en W., willen zij aan de letter en de strekking van de wet geen geweld aan doen, de taak hebben van geval tot geval nauwkeurig na te gaan, of er bezwaren tegen inwilliging van een aanvraag bestaat. Blijkt uit dat onderzoek, dat er bezwaren aanwezig zijn, dan dienen zij op grond van die bezwaren een aanvraag af te wijzen.

N.

ENKELE PRINCIPIEELE VRAGEN VAN ARBEIDSRECHT

DOOR

DR. W. F. DE GAAY FORTMAN

In een bespreking van de openbare les, welke Mr. C. P. M. ROMME in 1934 gehouden heeft bij de aanvaarding van het lectoraat in de sociale wetgeving aan de Roomsch-Katholieke Handelshoogeschool te Tilburg ¹⁾, heeft Mr. MARIUS G. LEVENBACH er zijn voldoening over uitgesproken, „dat onderzoekers van zeer verschillende levensopvatting bij een wetenschappelijke beschouwing omtrent den ontwikkelingsgang van het arbeidsrecht toch tot dezelfde resultaten komen” ²⁾.

Inderdaad heerscht bij beoefenaars van de wetenschap van het arbeidsrecht als GERBRANDY, LEVENBACH, ROMME en SINZHEIMER omtrent verschillende belangrijke punten een verblijdende eenheid van opvatting. Hoe verheugend dit feit ook is, het vermag toch geen afbreuk te doen aan de niet voor betwisting vatbare stelling, dat als iedere wetenschapsbeoefening ook de beoefening van de wetenschap van het arbeidsrecht niet „voraussetzungslos” is, dat ook bij de beoefening van deze wetenschap invloed wordt uitgeoefend door de levensbeschouwing en de geloofsovertuiging van den onderzoeker.

Dit rechtvaardigt de verschijning van een artikel over enkele principiële vragen van arbeidsrecht in dit tijdschrift. Nu de ontwikkeling van het Nederlandsche arbeidsrecht, naar het zich laat aanzien, met het optreden van den nieuwen Minister van Sociale Zaken in een nieuwe phase is getreden, is belangstelling van *Antirevolutionaire Staatkunde* voor dit steeds belangrijker wordend onderdeel van het recht op zijn plaats.

Ik stel mij voor in dit opstel iets te zeggen over het arbeidsrecht als deel van het recht; over de arbeidsovereenkomst; over de onderneming en over de ontwikkeling van het arbeidsrecht.

I. Dat het arbeidsrecht een zelfstandig, één geheel vormend deel van het recht is, wordt nog niet algemeen erkend. Allereerst wordt tegen deze opvatting aangevoerd, dat het arbeidsrecht geen zelfstandig deel van het recht kan zijn, omdat de deelen er van tot verschillende rechtsgebieden behooren ³⁾. De gewone arbeidsovereenkomst, zegt men dan, is geregeld in het Burgerlijk Wetboek en behoort dus tot het burgerlijk recht; met de sociale wetgeving zijn wij op het gebied van het administratief recht, met het ambtenarenrecht op het gebied van het staatsrecht, enz. Sommige onderdeelen van het dusgenaamde arbeidsrecht behooren tot het privaatrecht, andere tot het publiekrecht. Hoe kunnen rechtsvoorschriften een eenheid vormen, die tot zooveel verschillende rechtsgebieden behooren?

Iets minder ver dan deze eerste groep bestrijders van het recht van het arbeidsrecht gaan zij, die wel ontkennen, dat het arbeidsrecht een eenheid vormt, maar bereid zijn in de practijk het bestaan ervan te aanvaarden, omdat de rechtsvoorschriften op het gebied van den arbeid zoo uitgebreid zijn geworden, dat het voor de studie en de ontwikkeling ervan om practische redenen gewenscht is deze onder een algemeenen noemer: arbeidsrecht samen te nemen ⁴⁾. Gemakshalve spreekt men dan van arbeidsrecht, doch er is geen sprake van, dat men dit recht een eigen plaats in de rechtssystematiek zou willen toekennen.

Tenslotte moeten tot degenen, die de juiste beteekenis van het arbeidsrecht als een zelfstandig onderdeel van het recht niet geheel zien, ook gerekend worden zij, die het arbeidsrecht kenschetsen als een klasserecht, een recht voor de klasse der loonarbeiders ⁵⁾. Immers, zooals ik hieronder nader hoop aan te toonen, miskent men ook op deze wijze het geheel eigen karakter, dat het arbeidsrecht heeft. Toch staat deze groep veel dichter bij de ook door mij voorgestane opvatting omtrent het arbeidsrecht dan de beide eerstgenoemden. Weinig menschen hebben zelfs zooveel voor de ontwikkeling van het arbeidsrecht en voor zijn erkenning als zelfstandig deel van het recht gedaan als de uit Duitschland uitgeweken en thans als bijzonder hoogleeraar aan de Universiteit van Amsterdam en de Rijksuniversiteit te Leiden verbonden Prof. Dr. H. SINZHEIMER, ondanks het feit, dat ook hij nadrukkelijk de stelling verdedigt, dat het arbeidsrecht een klasserecht is ⁶⁾. Daarom mogen de verdedigers van de opvatting, dat het arbeidsrecht een klasserecht is, zeker niet

met de beide eerstgenoemde groepen op één lijn worden gesteld.

Tegenover de twee eerste groepen wil ik ook op deze plaats nog eens nadrukkelijk het eigen karakter van het arbeidsrecht als zelfstandig deel van het recht op den voorgrond stellen. Allereerst is het arbeidsrecht geen los samenraapsel van allerlei, groepswijze misschien wel samenhangende rechtsvoorschriften, die tot verschillende rechtsgebieden behooren. Het arbeidsrecht vindt zijn eenheid in zijn voorwerp; het is „het geheel van rechtsregelen, die op persoonlijke onderschikking meebrengende arbeidsverhoudingen en de daarmee onmiddellijk samenhangende levensverhoudingen betrekking hebben” 7). Alle voorschriften van het arbeidsrecht houden in meerdere of mindere mate een regeling van den loonarbeid en de met dien arbeid onmiddellijk samenhangende levensverhoudingen in. Het arbeidsrecht regelt dus niet allen arbeid. De arbeid van den ondernemer, van den advocaat, den dokter, kortom van ieder, die in een zgn. vrij beroep werkt, valt er buiten. Principieel staat de arbeid van den loonarbeider natuurlijk niet hooger dan die van den ondernemer en omgekeerd. Het feit, dat het arbeidsrecht alleen betrekking heeft op den loonarbeid, moet men aanvaarden als een vrucht van de historische ontwikkeling. Men kan dit betreuren, maar men zal het als feit moeten aanvaarden.

Doch in de regeling van den persoonlijke onderschikking meebrengenden arbeid en de levensverhoudingen, die daarmee onmiddellijk samenhangen, vormt het arbeidsrecht dan ook een gesloten geheel. Of men te maken heeft met de burgerrechtelijke regeling van de arbeidsovereenkomst, met de ziekteverzekering, met werkverschaffing en steunverlening of met de arbeidsbescherming steeds weer gaat het om het bepalen van den inhoud der loonarbeidsverhouding.

Treffend komt deze eenheid van het arbeidsrecht uit in een artikel van H. L. DRUCKER *Eenige opmerkingen naar aanleiding der jongste literatuur over het arbeidscontract* 8), dat in 1887 verschenen is, toen een wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst eigenlijk niet bestond en er slechts een begin van wettelijke regeling van den loonarbeid was in de wet-VAN HOUTEN in zake den kinderarbeid. Aan de hand van vooral Fransche literatuur toont DRUCKER in dat artikel de noodzakelijkheid van een wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst aan. Volkomen logisch komt hij in zijn betoog van onderwerpen als de bepaling van den opzeggingstermijn, de uitbetaling van het loon, de wenschelijkheid de gedwongen winkelnering tegen te gaan — onderwerpen, die thans

alle in de wet op het arbeidscontract zijn geregeld — op den plicht van den werkgever maatregelen te nemen om de veiligheid van den arbeider te verzekeren en hem te vrijwaren tegen de nadeelige gevolgen van bedrijfsongevallen. Voor DRUCKER omvatte een wettelijke regeling van de arbeidsovereenkomst naast de onderwerpen, welke in 1907 bij de wet op het arbeidscontract zijn geregeld, vanzelfsprekend ook een regeling als die, welke in de Veiligheidswet en de Ongevallenwet tot stand is gekomen. Evenwel hij voerde in dit artikel alleen het pleit voor een wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst. Daarin lag voor hem een regeling van de aansprakelijkheid van den werkgever voor de nadeelige gevolgen van den arbeider overkomen bedrijfsongevallen natuurlijkerwijze opgesloten.

Wanneer men het arbeidsrecht alleen maar ziet als een tamelijk willekeurige samenvoeging van rechtsregelen, die elk tot andere deelen van het recht behooren, doet men schade aan de verdere ontwikkeling van die regelingen, die door deze splitsing van hun wortel worden losgemaakt. Evenals ieder rechtsgebied heeft ook het arbeidsrecht zijn eigen beginselen, waarop bij de verdere ontwikkeling moet worden voortgebouwd. En die eigen beginselen van het arbeidsrecht komen niet tot hun recht, waneer men het eene onderdeel ervan onderbrengt bij het burgerlijk recht, een ander bij het administratief recht, een derde bij het handelsrecht, enz.

Ook de opvatting, dat het arbeidsrecht het recht zou zijn van de klasse der loonarbeiders, is naar mijn meening onaanvaardbaar. De klasse der loonarbeiders bestaat als eenheid niet. Juridisch niet, want het Nederlandsche recht kent geen klassen, doch ook maatschappelijk niet, want degenen, die door loonarbeid in hun onderhoud moeten voorzien, vormen volstrekt geen aaneengesloten klasse. Doch ook al zou men dit willen bestrijden, dan is daarmee toch nog niet aangetoond, dat het arbeidsrecht het recht van de klasse der loonarbeiders zou zijn. Het arbeidsrecht geldt niet alleen voor den loonarbeider, doch evengoed voor den werkgever. Voor de toepasselijkheid van de bepalingen van het arbeidsrecht wordt niet gevraagd, of men behoort tot de klasse der loonarbeiders, doch of men betrokken is bij een arbeidsverhouding. Niet de regeling van de rechtspositie van den loonarbeider, doch de regeling der arbeidsverhouding is het voorwerp van het arbeidsrecht.

Naast dit principieele bezwaar komt ook een practisch. Het poneeren van de stelling, dat het arbeidsrecht een klasserecht is,

werkt de opvatting in de hand, dat het arbeidsrecht eigenlijk een soort socialistisch recht zou zijn. Niets is minder waar. Het arbeidsrecht regelt een deel van het maatschappelijk leven, dat voor ons gehele volk van zeer groote beteekenis is. De rechtsregeling daarvan en de ontwikkeling van deze is een zaak, welke ons allen ter harte moet gaan.

II. De groote vlucht, die het arbeidsrecht genomen heeft, wordt bijzonder duidelijk in de ontwikkeling der arbeidsovereenkomst. Een zeer groot deel van de bevolking moet door loonarbeid in zijn onderhoud voorzien. De maatschappelijke beteekenis van de overeenkomst, welke daartoe de gelegenheid opent, zou, aldus zou men geneigd zijn te redeneeren, den wetgever er reeds terstond toe gebracht moeten hebben, aan de regeling dezer overeenkomst bijzonder zorg te besteden. Niets is minder waar. Van 1838 tot 1907 bestond de wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst uit drie artikelen, vormende een onderafdeeling van titel 7: Van huur en verhuur, van het derde boek van het B. W. Een van die artikelen hield dan nog de beruchte bepaling in, dat bij tegenstrijdigheid aan de verklaring van den werkgever omtrent het overeengekomen loon tegenover die van den arbeider geloof moest worden gehecht. De wetgever van 1838 beschouwde de arbeidsovereenkomst dus als een species van de overeenkomst van huur en verhuur, waarvan een nauwkeurige regeling niet noodig en zelfs ongewenscht was.

De gebrekkige regeling van 1838 moet naar mijn meening verklaard worden uit het feit, dat de industrie destijds nog betrekkelijk weinig ontwikkeld was en vooral hieruit, dat men bevreesd was maatregelen ter bescherming van een of andere klasse, i. c. de klasse der loonarbeiders, te nemen. Na de Fransche revolutie waren er immers geen klassen of standen meer, alleen vrije staatsburgers, die ook voor de wet elkanders gelijken waren. Dit principe van gelijkheid voor de wet verbood bepalingen te maken, waarbij een der contracteerende partijen zou worden beschermd tegen een al te groot economisch overwicht van de andere partij.

Dit niet onderkennen van het wezen der arbeidsovereenkomst werd in de hand gewerkt door de plaatsing van de arbeidsovereenkomst in den titel over huur en verhuur van het B. W. De arbeidsovereenkomst was dus eigenlijk een huurovereenkomst; de arbeider verhuurde zijn

arbeidskracht, zooals een huiseigenaar zijn huis verhuurt. Deze juridische beschouwing vond haar economisch pendant in de opvatting van den arbeid als een waar⁹⁾.

De juridische constructie van de arbeidsovereenkomst als een huurovereenkomst is overgenomen uit het Romeinsche recht. Ook de Romeinen kenden de *locatio conductio operarum*, de huur van diensten, welke op één lijn stond met de huur van zaken. De arbeid werd in Rome niet hoog gewaardeerd, omdat hij voornamelijk door slaven werd gedaan. Moest ergens arbeid verricht worden, dan liet men het zijn eigen slaven doen of men huurde die van een ander. Een vrije, die zich tegen loon beschikbaar stelde, om in dienst van een ander arbeid te verrichten, drukte op dien arbeid door er vergoeding voor te vragen het stempel van slavenarbeid. Zooals een meester de arbeidskracht van zijn slaven aan een ander verhuurde, zoo verhuurde zulk een vrije zijn eigen arbeidskracht. In zulk een geval staat praestatie tegenover praestatie. Van een bijzondere, persoonlijke verhouding tusschen werkgever en arbeider is geen sprake. De verhouding is zuiver verbintenisrechtelijk. Bovendien maakten de regels van het Romeinsche procesrecht het noodzakelijk, dat men nieuwe overeenkomsten zooveel mogelijk in een ouden vorm goot, wilde men de nakoming er van in rechte kunnen eischen. Zoo kwam men er toe, toen de arbeidsovereenkomst zich geleidelijk ontwikkelde, haar in den vorm van een huurovereenkomst te gieten. En deze Romeinschrechtelijke constructie heeft tot 1907 de Nederlandsche regeling van de arbeidsovereenkomst beheerscht.

De onjuistheid van deze opvatting is niet moeilijk aan te toonen. De verhouding tusschen werkgever en arbeider is niet zuiver verbintenisrechtelijk. Het gaat daarin niet alleen om de praestatie-loon tegenover de praestatie-arbeid. Het groote verschil tusschen de arbeidsovereenkomst en de obligatoire overeenkomsten is, dat de arbeider zich verbindt *in dienst van den werkgever* arbeid te verrichten. Door de arbeidsovereenkomst stelt de arbeider zich onder het gezag van den werkgever en krijgt deze zeggenschap over zijn persoon.

Er is hier voorts geen sprake van twee gelijkwaardige partijen, die van weerszijden in volkomen vrijheid met elkander een overeenkomst sluiten. De arbeidsovereenkomst is voor den arbeider een dwangcontract. Staan de voorwaarden van den werkgever hem niet aan, dan is hij theoretisch vrij heen te gaan. Den werkgever deert dit echter niet.

Voor den heengeganen arbeider staan tientallen klaar — hoe duidelijk is dit niet in onzen tijd — om diens plaats in te nemen. Maar wie waarborgt den arbeider, dat hij elders wel werk zal vinden?

De snel voortschrijdende industrieele ontwikkeling maakte allengs een betere regeling der arbeidsovereenkomst gebiedend noodzakelijk. Langzamerhand brak zich een juister besef van het wezen der arbeidsovereenkomst baan. KUYPER voerde reeds in 1874 het pleit voor een wetboek van den arbeid, rechtsgeleerden als SAINCTELETTE in België en H. L. DRUCKER in ons land wezen op de noodzakelijkheid van een wettelijke regeling, welke eindelijk in 1907 tot stand kwam. Van een onderdeel van een meer algemeen type overeenkomst — huur en verhuur — werd de arbeidsovereenkomst een zelfstandig type overeenkomst. Toch gaf de wetgever haar wederom een plaats in het verbintenissenrecht tusschen de bepalingen over huur en verhuur en die over aanneming van werk.

Welk een verbetering de regeling van 1907 ook inhield, het feit, dat de wetgever haar nog altijd zag als een zuiver obligatoire overeenkomst, wijst er op, dat het wezen der arbeidsovereenkomst hem nog niet helder voor oogen stond. Met „de heidensch-Romeinsche regeling”¹⁰⁾ werd wel gebroken, maar men bleef de arbeidsovereenkomst toch beschouwen als een overeenkomst, welke in het vermogensrecht thuis behoorde. De oude opvatting had te zeer doorgewerkt, ook ROMME wijst daarop¹¹⁾, dan dat zij zonder meer overboord kon worden gezet.

Het wezen der arbeidsovereenkomst is op schitterende wijze uiteengezet door den grooten Duitschen jurist OTTO VON GIERKE in zijn opstel *Die Wurzeln des Dienstvertrags*¹²⁾. Het bestek van dit artikel laat niet toe GIERKE's beschouwingen uitvoerig weer te geven. Ik moge daarom volstaan met mede te deelen, dat hij in een boeiende, historische uiteenzetting laat zien, hoe de arbeidsovereenkomst op zichzelf nooit een zuiver obligatoire overeenkomst kan zijn, een waarheid door het oude Germaansche recht reeds erkend, doch door de receptie van het Romeinsche recht verduisterd.

Drie elementen van de arbeidsovereenkomst komen in GIERKE's beoog duidelijk naar voren. Allereerst het element van de trouw. Zij blijkt o.a. uit de plicht van den arbeider den arbeid naar zijn beste vermogen te verrichten, uit de plicht van den werkgever den arbeider bij ziekte binnen bepaalde grenzen te verzorgen e. d.

In de tweede plaats wijst GIERKE er op, dat de arbeidsverhouding

een gezagsverhouding is. Na hetgeen wij hierboven daarover schreven, behoeft hierop niet nader te worden ingegaan. Het is niet voor betwisting vatbaar, dat de arbeider bij het verrichten van den arbeid staat onder het gezag van den werkgever.

Als derde element, en dit is zeker niet het minst belangrijke, noemt GIERKE het organisatorische. De arbeid kan nooit op zichzelf staan en daardoor doet de arbeidsovereenkomst den arbeider altijd binnentreden in een verband, een gemeenschap. Hier komt wel het sterkst de breuk met de oude Romeinschrechtelijke opvatting tot uiting. Deze toch zag de *locatio conductio operarum* zuiver individualistisch, als een ruil van praestaties. GIERKE laat zien, dat de arbeid altijd arbeid in gemeenschap is; de arbeidsovereenkomst schakelt den arbeider altijd in in een grooter of kleiner verband.

Bezien wij de thans geldende wettelijke regeling, dan vinden we in haar de sporen van elk der door GIERKE genoemde elementen. Dit is een bewijs, hoezeer zich bij het opstellen dier regeling een juister inzicht in zake de arbeidsovereenkomst begon baan te breken. Zij bevat trouwens zooveel afwijkingen van de algemeene regelen van het verbintenissenrecht, dat de vraag mag worden gesteld, of haar plaatsing in het vermogensrecht wel is te handhaven. Daar is in de eerste plaats het beginsel der contractsvrijheid. Binnen enkele, zeer algemeen gehouden grenzen staat het partijen in ons recht vrij hun onderlinge verhouding zoo te regelen, als zij zelf willen. Van die contractsvrijheid is bij de arbeidsovereenkomst niet veel meer over. Talrijk zijn de gevallen, waarin de wet gebiedend voorschrijft, hoe bepaalde punten moeten worden geregeld en van de door haar gestelde regeling afwijkende bedingen nietig verklaart of deze slechts toelaat in bepaalde gevallen of binnen bepaalde grenzen.

De obligatoire overeenkomst regelt geheel of gedeeltelijk de vermogensrechtelijke verhouding van partijen. De praestatie is van weerskanten iets, dat op geld waardebaar is. Niet alzo bij de arbeidsovereenkomst. Zeker, de werkgever moet den arbeider loon uitbetalen, doch daarnaast rusten op hem ook andere, niet op geld waardebare verplichtingen. In den vermogenstoestand van den arbeider brengt de praestatie, de arbeid, in het geheel geen verandering. Zuiver vermogensrechtelijk als de andere obligatoire overeenkomsten is de arbeidsovereenkomst dus zeker niet.

En tenslotte: de arbeidsovereenkomst is de eenige overeenkomst,

waardoor de eene partij zeggenschap krijgt over den persoon der andere. De jurisprudentie neemt algemeen aan, dat gezagsuitoefening van de zijde van den werkgever ten opzichte van den arbeider een essentieel vereischte voor het bestaan eener arbeidsovereenkomst is. De obligatoire overeenkomst laat partijen op gelijken voet naast elkander staan; de arbeidsovereenkomst maakt de eene partij ondergeschikt aan de andere.

Het is onbegrijpelijk, dat in dezen tijd nog iemand als Prof. MOLENAAR hierin geenszins iets vermag te zien, dat de arbeidsovereenkomst van de normale obligatoire overeenkomst zou onderscheiden, omdat de arbeider zich daartoe toch op de gewone wijze, contractueel heeft verbonden! ¹³⁾

In het bovenstaande hoop ik voldoende te hebben aangetoond, dat de arbeidsovereenkomst een zoodanig van de gewone obligatoire overeenkomst afwijkend type vertoont, dat zij in het vermogensrecht niet thuishoort. Haar plaatsing in het verbintenissenrecht geeft dan ook meermalen tot moeilijkheden aanleiding ¹⁴⁾. Gewenscht ware het daarom, wanneer de wettelijke regeling nog eens op de helling wordt gebracht, haar uit het B. W. te lichten en haar evenals de pachtovereenkomst afzonderlijk te regelen ¹⁵⁾. Daarmede zou aan haar eigen arbeidsrechtelijk karakter recht worden gedaan.

III. Bovenstaande vrij uitvoerige beschouwingen over de arbeidsovereenkomst hebben alleen principieele beteekenis. Want de maatschappelijke ontwikkeling van de laatste vijftig jaar heeft de beteekenis der arbeidsovereenkomst wel zeer verkleind. Hoe langzaam dit ook aanvankelijk in zijn werk mocht gaan, het laissez faire, laissez aller-stelsel kon zich niet handhaven tegen de aanvallen, die er van de meest verschillende zijden tegen werden gericht. De Staat zag in, dat het algemeen belang de bescherming van den arbeider eischte. De zich steeds uitbreidende sociale wetgeving drong de overeenkomst tusschen werkgever en arbeider al meer terug. Daarnaast kwam de ontwikkeling van de collectieve arbeidsovereenkomst. De arbeiders zagen in, dat zij elk voor zich niets, doch in vereeniging veel, zelfs zeer veel zouden kunnen bereiken. Na een aarzelend begin ontwikkelde de vakbeweging zich snel. In steeds meer bedrijven slaagden de vakvereenigingen er in met de werkgevers omtrent de algemeene arbeidsvoorwaarden in het bedrijf tot overeen-

stemming te komen. Zoo werd naast de regeling in de arbeidswetgeving een groot gedeelte van de arbeidsverhouding geregeld in collectieve arbeidsovereenkomsten.

De arbeidsovereenkomst is echter eerst goed van haar beteekenis beroofd door de onderneming. In den regel is nog steeds een arbeidsovereenkomst vereischt om den arbeider in de gelegenheid te stellen door arbeid in zijn onderhoud te voorzien. Aan het totstandkomen dezer overeenkomst gaat echter niet een onderhandelen van beide partijen vooraf, waarbij ieder wat geven en nemen moet, opdat overeenstemming bereikt kan worden. Er is in een onderneming plaats voor een arbeider. Een bepaalde arbeider kan die plaats innemen. Hij verneemt het loon, dat hij zal verdienen, en dag en uur, waarop hij verwacht wordt. Alles, wat hij verder moet weten omtrent arbeidstijd, rustpoozen, gang van zaken in de onderneming, enz. vindt hij in het reglement, waarvan hem bij zijn indiensttreding een exemplaar wordt uitgereikt. De wijze, waarop en de omstandigheden, waaronder gewerkt zal worden, ja zelfs de bepaling van het loon geschiedt niet meer in de individueele arbeidsovereenkomst. Zij is niet meer dan entrée-biljet tot de onderneming, zooals GERBRANDY het kernachtig heeft uitgedrukt ¹⁶). De essentiele punten van de arbeidsverhouding worden vastgesteld door de onderneming.

Aan de onderneming is in de Nederlandsche economische en arbeidsrechtelijke literatuur tot dusver weinig aandacht besteed. Dit is verklaarbaar. Het is een onloochenbaar feit, dat de organisatie van het Nederlandsche bedrijfsleven zich niet ondernemingsgewijze, doch bedrijfsgewijze — bedrijf moet dan worden verstaan als het complex van ondernemingen, die een soortgelijk product voortbrengen — voltrekt. De Wet op de collectieve arbeidsovereenkomst, de Bedrijfsradenwet, de Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935 en de Wet op het algemeen verbindend en het onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten zijn even zoovele erkenningen door den wetgever van deze maatschappelijke ontwikkeling. Dat de tegenwoordige Minister van Sociale Zaken blijkens de door hem bij den Hoogen Raad van Arbeid aanhangig gemaakte voorontwerpen van wet bij deze ontwikkeling aansluiting zoekt, is begrijpelijk en gelukkig. Toch bestaat er, gezien de wijze, waarop deze voorontwerpen in bepaalde kringen zijn ontvangen, gevaar voor overschatting van de eenheid,

welke men in het bedrijf gegeven acht. Het bedrijf is een conglomeraat van onderling totaal verschillende ondernemingen, die bij lange na niet een natuurlijke eenheid vormen en wier belangen volstrekt niet parallel behoeven te loopen.

De natuurlijke eenheid is niet het bedrijf, doch de onderneming. De onderneming is niet alleen een eenheid, doch zij heeft ook eenheid van leiding, welke in het bedrijf veelal tevergeefs gezocht wordt. De moeilijkheden bij de instelling van bedrijfsraden bewijzen dit. Ook al zijn in een bepaald bedrijf de arbeidsvoorwaarden bij collectieve arbeidsovereenkomst geregeld, dan zal deze zich toch moeten bepalen tot een algemeene regeling, want iedere onderneming zal bijzondere onderdeelen der arbeidsvoorwaarden hebben, welke voor haar apart zullen moeten worden geregeld.

Bij het streven naar verder gaande bedrijfsorganisatie zal men derhalve de eigen plaats der onderneming goed in het oog moeten houden. Blijkens de Troonrede 1937 is dit ook de bedoeling der Regeering. Zij zal zich beijveren de samenwerking in *onderneming en bedrijf* ten bate van de geheele volkshuishouding te bevorderen, zoo sprak zij daarin uit. Aldus is het probleem zuiver gesteld.

Eenerzijds wordt zoo erkend de groote beteekenis, welke het bedrijf door de maatschappelijke ontwikkeling heeft gekregen; anderzijds vindt op deze wijze het feit erkenning, dat de arbeid zijn grondslag vindt in de onderneming. Ook voor den arbeider is de onderneming de reële, tastbare grootheid, waarmede hij in aanraking komt. Zij bepaalt zijn dagindeeling, zijn loon en zijn arbeid. Niet aan het bedrijf voelt hij zich allereerst verbonden, maar aan *zijn* onderneming.

Uit het bovenstaande volgt reeds, dat de wijze, waarop door het Verbond van Nederlandsche werkgevers steeds de onderneming ten koste van het bedrijf naar voren wordt geschoven, naar mijn meening onjuist is. Dit geschiedt dan — de verslagen van de op 18 Maart 1938 gehouden buitengewone vergadering van het Verbond ter bespreking van de sociale politiek der Regeering bewijzen het ¹⁷⁾ — om het streven naar bedrijfsorganisatie te bestrijden. Doch dit streven naar bedrijfsorganisatie ligt geheel in de lijn van hen, die de maatschappelijke orde gaarne hervormd willen zien in Christelijk-solidaristischen zin. Mannen als KUYPER, SIKKEL en TALMA, om slechts deze enkelen te noemen, hebben er met kracht voor geijverd. Van anti-revolutionaire zijde zal dan ook niet kunnen worden ingestemd met een actie, die in

wezen voortkomt uit individualistische motieven. In deze actie gaat het niet zoo zeer om de eigen plaats der onderneming, als wel om de zelfstandigheid van den individueelen ondernemer. In deze beschouwingwijze ziet men de onderneming niet als een organische eenheid, doch als een optelsom van afzonderlijke rechtsbetrekkingen tusschen den ondernemer en elk van de in de onderneming werkzame arbeiders.

Deze opvatting is in strijd met de werkelijkheid. In de onderneming werken allereerst menschen: de ondernemer, het opzichthoudend personeel, de gewone arbeiders. Onmisbaar zijn voorts wat ik aanduid als de zakelijke hulpmiddelen: de gebouwen, machines e.d. Dan is er nog een derde groep, moeilijk te omschrijven hulpmiddelen. Ik bedoel de aan elke onderneming eigen, haar typeerende werkmethoden, de bijzondere samenstelling van de door haar vervaardigde producten, de octrooirechten, die in de onderneming gedane of door haar verworven uitvindingen veilig stellen tegen gebruik door derden. Ook zonder deze immaterieele hulpmiddelen is de onderneming ondenkbaar.

Nu is het niet zoo, dat de onderneming een verzameling is van individueele rechtsbetrekkingen tusschen den ondernemer en ieder van deze hulpmiddelen. Neen, de onderneming is een zelfstandig organisme, dat een eigen leven leidt, en waarvan de onderdeelen op kunstige wijze in elkaar grijpen en passen. De onderneming is een zelfstandige figuur in het sociaal-economisch en in het rechtsleven. Ieder van de onderdeelen is in het geheel ingeschakeld, voor zoover het bruikbaar is ter bereiking van het doel der onderneming: het voortbrengen van bepaalde goederen of het verrichten van bepaalde diensten¹⁸⁾. In den modernen tijd heeft deze ontwikkeling van de onderneming, tot zelfstandige figuur zich steeds sterker doorgezet. Iedere arbeider, iedere machine, elke werkwijze heeft zijn eigen functie in dit organisme. Ook de ondernemer is functionaris in de onderneming. Zij is hem boven het hoofd gegroeid; hij kan haar niet meer leiden, waarheen hij zelf wil, maar hij is door haar gebonden; zij schrijft hem voor, wat hij moet doen, opdat zij haar plaats onder andere ondernemingen kan handhaven. De onderneming stelt haar eischen; het is de verdienste van den ondernemer, wanneer hij aan die eischen op de juiste wijze tegemoet komt. In het technisch en economisch leven is de onderneming een zeer reële verschijning, even goed als de mensch.

Het arbeidsrecht heeft het zelfstandig karakter van de onderneming

sinds lang erkend. Een niet onbelangrijk aantal wetten gaat uit van het bestaan der onderneming en het werken van arbeiders daarin. Ik noem de Arbeidswet 1919, de Ongevallenwet 1921, de Land- en Tuinbouwongevallenwet 1922, de Ziektewet, de Huisarbeidwet 1933 en de Wet inzake de verdeling van den beschikbaren arbeid 1937. Zelfs in de Bedrijfsradenwet is met het zelfstandig bestaan der onderneming rekening gehouden. Hier en daar heeft het feit, dat de onderneming een zelfstandige rechtsfiguur is in deze wetten uitdrukkelijk erkenning gevonden. Zoo spreken zij herhaaldelijk van arbeiders „in dienst der onderneming”, niet: in dienst van den ondernemer. Typeerend is voorts ook de bepaling in de Land- en Tuinbouwongevallenwet 1922 en de Ziekte-wet¹⁹⁾, dat het lidmaatschap van een bedrijfsvereniging, d. w. z. van een rechtspersoonlijkheid bezittende vereniging van werkgevers, welke zich ten doel stelt de uitvoering der bij de wet in quaestie geregelde verzekering, van rechtswege overgaat op al degenen, natuurlijke of rechtspersonen, die later als werkgever optreden in de onderneming van den oorspronkelijken werkgever, die als lid der bedrijfsvereniging was toegelaten. Hier is heel duidelijk sprake van een verplichting, welke op den werkgever-ondernemer rust als functionaris in de onderneming, niet als persoon.

Het sterkste bewijs van het zelfstandig in rechte bestaan der onderneming levert echter het verschijnsel der „Betriebszugehörigkeit”. Met dezen onvertaalbaren, Duitschen term wordt het verschijnsel bedoeld, dat ik hierboven reeds aanduidde, nl. dat ieder, die in de onderneming werkzaam is, wordt opgenomen in haar organisme, dat hij als kracht, dienstbaar ter bereiking van het doel der onderneming, wordt ingeschakeld in het geheel der in de onderneming werkzame krachten, kortom, dat hij als functionaris de voor hem bestemde plaats in de onderneming inneemt. Van dit verschijnsel is in Duitschland voor het eerst studie gemaakt door MOLITOR. Het begrip is daarna breeder uitgewerkt door MAINZER. Ook voor de ontwikkeling van het Nederlandsche arbeidsrecht is bestudeering en uitwerking er van belangrijk.

Voor een behoorlijk werken der onderneming is het noodzakelijk, dat binnen haar gezag wordt uitgeoefend. Dit is voor haar een levensvoorwaarde. Een eerste gevolg van zijn binnentreden in den kring der onderneming is dan ook voor den arbeider, dat hij zich stellen moet onder het gezag van den ondernemer. De omvang en de wijze van

uitoefening van dit gezag worden bepaald door de plaats, welke de arbeider in de onderneming inneemt. Ook in de indeeling van zijn tijd is de arbeider, die werkzaam is in een onderneming, niet meer vrij. En zoo zijn er talloze feitelijke en rechtsgevolgen, die voortvloeien uit dit werkzaam zijn in de onderneming. De ondernemer moet b.v. ten behoeve van zijn arbeiders bepaalde veiligheidsmaatregelen nemen, omdat in zijn onderneming een bedrijf wordt uitgeoefend, dat bepaalde gevaren met zich medebrengt. Een arbeider is verplicht verzekerd tegen ongevallen, omdat hij werkt in een bepaalde onderneming. Een arbeider mag in een bepaalde onderneming niet in een tweeploegenstelsel werken, omdat de Arbeidswet 1919 voor die onderneming het werken in twee ploegen heeft verboden.

De groote beteekenis van de „Betriebszugehörigkeit” blijkt intuschen nog niet duidelijk, wanneer de arbeider op grond van een arbeidsovereenkomst in de onderneming is opgenomen. Men zou dan de hierboven aangegeven gevolgen van het werkzaam zijn in de onderneming kunnen zien als een uitvloeisel van het bestaan eener arbeidsovereenkomst. De belangrijkheid der „Betriebszugehörigkeit” blijkt eerst goed, wanneer de arbeider in de onderneming werkzaam is, zonder dat aan dat werkzaam zijn een arbeidsovereenkomst ten grondslag ligt. Dat aan dit eenvoudige werkzaam zijn zonder meer rechtsgevolgen worden verbonden, is overigens volkomen logisch.

De Arbeidswet 1919 beschermt b.v. de arbeiders niet, omdat zij arbeidsovereenkomsten hebben gesloten, doch omdat zij in een bepaalde onderneming werkzaam zijn. Voor de toepasselijkheid van de bepalingen der Arbeidswet 1919 is „Betriebszugehörigkeit” dan ook voldoende. De wet stelt nergens het vereischte, dat de arbeider werkzaam zij op grond van een arbeidsovereenkomst. Onder arbeiders verstaat zij: „personen van beiderlei kunne, die al of niet geregeld arbeid verrichten” en onder arbeid: „alle werkzaamheden in eene onderneming”. Er is een constante rechtspraak van den Hoogen Raad, dat voor de Arbeidswet 1919 als arbeider is te beschouwen ieder, die arbeid verricht in een onderneming, zonder dat in de wet de eisch wordt gesteld, dat tusschen den arbeider en de onderneming of haar hoofd een arbeidsovereenkomst in den zin van het Burgerlijk Wetboek is gesloten. Ook de sociale verzekeringswetten vereischen naar de letter niet het bestaan eener arbeidsovereenkomst om toepasselijk te zijn op een bepaalden arbeider. De Centrale

Raad van Beroep neemt echter sinds 1931 aan, dat „Betriebszugehörigkeit” alleen niet voldoende is, doch ook een arbeidsovereenkomst moet bestaan. Daartegenover staat echter, dat practijk en rechtspraak steeds meer gaan in de richting, welke de Hooge Raad bij de interpretatie der Arbeidswet 1919 heeft ingeslagen ²⁰).

Een beschouwing van de onderneming in het arbeidsrecht moet op dit oogenblik nog onbevredigend eindigen, omdat haar rechtskarakter niet met volkomen juistheid valt aan te geven. Strikt formeel gezien, is zij nog object van vermogensrechten, „eigendom” van den ondernemer. Theoretisch gezien kan deze haar zonder meer opheffen of sluiten. Daarmede klopt echter niet het feit, dat zij in het arbeidsrecht als een zelfstandig lichaam optreedt en dat de ondernemer niet meer boven haar staat, doch evenals de arbeiders, de machines, de octrooien, enz. tot haar behoort. Ook hier is de idee der gemeenschap bezig die van het individualisme te doorbreken. Doch deze ontwikkeling is nog niet voltooid. Tegenover derden treedt de onderneming nog niet zelfstandig op, tegenover de tot haar behoorende individuen is zij geheel een eenheid.

Men zou geneigd zijn te concludeeren, dat hier een nieuwe rechtsfiguur gegroeid is, die noch rechtssubject noch rechtsobject is. De rechtsgeschiedenis bewijst, dat zulke rechtsfiguren in vroegere rechtstelsels inderdaad bestaan hebben.

In den modernen tijd hebben HAURIU en zijn volgelingen getracht aan deze gedachte een nieuwe theoretische basis te geven. Wellicht, dat langs dezen weg de vraag van het rechtskarakter der onderneming in het arbeidsrecht nog eens tot een oplossing zal worden gebracht.

IV. Het vraagstuk van de verdere ontwikkeling van het arbeidsrecht is in de Staten-Generaal ter sprake gekomen bij de behandeling van de begrooting van het Departement van Justitie voor het dienstjaar 1938. In het Voorloopig Verslag over deze begrooting komen geregeld opmerkingen voor onder het hoofd *Arbeidsrecht*, die uiteraard alleen die deelen van dit recht kunnen betreffen, welke onder het Departement van Justitie ressorteeren.

Vanuit de Staten-Generaal is op den Minister van Justitie aandrang uitgeoefend het arbeidsrecht te codificeeren, d.w.z. de verschillende wettelijke regelingen, welke op dit gebied bestaan, in één

wetboek samen te brengen. Uiteraard ziet dit, daar de zaak bij de begroting van Justitie werd ter sprake gebracht en er bij de begroting van Sociale Zaken geheel over werd gezwegen, op de in het Burgerlijk Wetboek en het Wetboek van Koophandel ondergebrachte regelingen van de verschillende typen der individueele arbeidsovereenkomst en op de zgn. privaatrechtelijke regeling der collectieve arbeidsovereenkomst. Tevens werd, vooral van sociaal-democratische zijde, aangedrongen op een algeheele herziening van de wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst.

Minister GOSELING heeft het denkbeeld van de codificatie volstrekt van de hand gewezen. Dienaangaande merkte hij in de Tweede Kamer op: „Ik geloof, dat het een aardige arbeid is als intellectueele werkverschaffing, maar dat men de zaak zelf er mee dienen zou, kan ik niet inzien” ²¹).

De Minister verklaarde voorts van meening te zijn, dat voor den uitgroei van de hierbedoelde rechtsregeling het ontbreken van een codex geen werkelijk beletsel is. Ten aanzien van een algeheele herziening van de wettelijke regeling der arbeidsovereenkomst zeide de Minister in termen van beraad te zijn. Overleg met zijn ambtgenooten van Economische en Sociale Zaken leek hem juist op dit gebied noodzakelijk. Bij dit overleg zou tevens kunnen worden nagegaan, of een op zijn departement opgesteld wetsontwerp zou kunnen worden gebezigd voor een bij de Staten-Generaal in te dienen voorstel van wet. De Minister wil nl., alvorens tot de indiening van een wetsontwerp over te gaan, tot klaarheid komen omtrent de vraag, in hoeverre verdere uitbouw van het arbeidsrecht op den grondslag van aanvulling van de regelen nopens individueele arbeidsovereenkomsten behoort te geschieden, dan wel, of het niet de voorkeur verdient het arbeidsrecht zich in zekere opzichten langs den weg der corporatieve rechtsvorming te laten ontwikkelen. In de Tweede Kamer verklaarde de Minister op een vraag van den heer TERPSTRA nader, wat hij onder corporatieve rechtsvorming verstaat. Kort gezegd kwam zijn uiteenzetting hierop neer, dat naar zijn meening de verdere ontwikkeling van het arbeidsrecht vooral zal moeten gaan in de richting van het vaststellen van de regelingen door de bedrijfs-genooten, arbeiders en werkgevers, in organisatorisch overleg. De Overheid moet zich derhalve ook hier bepalen tot een stimuleeren en, zoo noodig, consolideeren van wat uit het maatschappelijk leven opkomt.

Is de richting, waarin Minister GOSELING zich het arbeidsrecht verder wil laten ontwikkelen, de juiste? In zijn reeds eerder aangehaalde, in 1936 te Leiden gehouden inaugureele oratie, wijst Prof. SINZHEIMER er op, dat het moderne arbeidsrecht, tot de beide fascistische revoluties in Italië en Duitschland, in alle beschaafde landen op twee pijlers steunde: het vrije collectieve arbeidsrecht en het van Overheidswege vastgestelde arbeidsrecht²²). Ook in ons land is deze ontwikkeling duidelijk te onderkennen. Eenerzijds ging de Overheid voor op gebieden, waar het initiatief der bedrijfsgenooten te kort schoot — men denke aan de sociale verzekeringswetgeving en aan de arbeidersbescherming —, anderzijds ontwikkelde zich door den uitgroei van het instituut der collectieve arbeidsovereenkomst een, om den term van Minister GOSELING te gebruiken, corporatief gevormd arbeidsrecht. Aan betuigingen van voorkeur voor deze laatste wijze van rechtsvorming ontbreekt het den laatsten tijd niet. Wanneer men b.v. de ordeningsrapporten der drie groote, rechtsche partijen opslaat, komt men voortdurend de stelling tegen, dat de Overheid zoo min mogelijk op het terrein van het bedrijfsleven, sociaal en economisch, zelf regelen moet stellen, doch dat zij, des noodig, haar sanctie moet geven aan datgene, wat de bedrijfsgenooten in onderling overleg hebben vastgesteld.

In deze beschouwingswijze zit veel, dat juist is. Regelingen van Overheidswege op sociaal en economisch gebied kunnen gevaarlijk zijn, wanneer de Overheid de juiste maat uit het oog verliest. Ondernemers en arbeiders kennen het bedrijf, waarom het gaat, door en door en een door hen in gemeenschappelijk overleg ontworpen regeling zal veelal in overeenstemming zijn met de eischen van de practijk. Toch moet men de waarde van de door de bedrijfsgenooten zelf ontworpen rechtsregelingen niet overschatten. In zijn artikel *De Codificatie-gedachte vóór honderd jaar en thans in Gedenkboek Burgerlijk Wetboek 1838—1938* toont Prof. SCHOLTEN overtuigend aan, dat degenen, die aan het in de maatschappij gegroeide recht verre de voorkeur geven boven het zgn. wettenrecht, met drie factoren te weinig rekening houden: de waarde van het gezag van den wetgever, van de formuleering van het recht en van de systematiek²³). Deze drie factoren zijn het, die volgens Prof. SCHOLTEN ook nu nog het belang aantoonen van een codificatie. De ervaring, die met de uitvoering van de Wet op het verbindend en onverbindend verklaren van ondernemers-

overeenkomsten 1935 en van de Wet op het algemeen verbindend en het onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeids-overeenkomsten tot nog toe is verkregen, bewijst de waarde van de beide door Prof. SCHOLTEN laatst genoemde factoren. Op het stuk van de formulering en de systematiek ontbreekt vaak aan het door de bedrijfsgenooten zelf gevormde recht veel ²⁴).

Naar mijn meening is de juiste weg ook hier weer de middenweg. Eenerzijds ga de Overheid voort met langs wettelijken weg voorzieningen te treffen daar, waar het initiatief der bedrijfsgenooten te kort schiet. Anderzijds late men het arbeidsrecht zich, waar dat mogelijk is, ontwikkelen in het organisatorisch overleg van werkgevers en arbeiders. Maar wel lijkt het mij gewenscht, dat, wanneer in een bepaald geval op de laatste wijze zich een algemeen geldend bedrijfsrecht heeft ontwikkeld en de materie zich daartoe leent, een soepele wettelijke regeling deze uit het maatschappelijk leven opgekomen regeling bekrachtigt. Ik verwijs hier weer naar het betoog van Prof. SCHOLTEN. In dien zin heeft ook Prof. DIEPENHORST zich uitgelaten, toen hij bij de behandeling van de begroting van Sociale Zaken voor 1938 in de Eerste Kamer er voor pleitte niet nu reeds van Overheidswege een dwingende regeling inzake de vacantie-met-behoudvan-loon in te voeren, doch dit instituut zich langs den weg der collectieve arbeidsovereenkomst te laten ontwikkelen en daarna deze ontwikkeling in de wet vast te leggen ²⁵).

En de vraag naar de codificatie van het arbeidsrecht? Deze is op het oogenblik zeker niet urgent. Terecht heeft Minister GOSELING er op gewezen, dat het beroep op de grootere rechtszekerheid, welke van codificatie het gevolg zou zijn, niet opgaat. Toch valt nu nog niet te zeggen, of een codificatie van onderdeelen van het arbeidsrecht niet nog eens tot stand zal komen. Samenvoeging van de verschillende regelingen voor de verschillende typen individueele arbeidsovereenkomsten zou dit voordeel hebben, dat de arbeidsovereenkomst wordt uitgelicht uit het kader der obligatoire overeenkomst (zie boven blz. 313). En de twee voorontwerpen van Minister ROMME inzake kinderbijslagverzekering en verzekering tegen de geldelijke gevolgen van werkloosheid bevatten veel bepalingen, die gelijkkluidend zijn aan elkaar en aan die in andere sociale verzekeringswetten. Wellicht komt het ook nog eens tot een codificatie der sociale verzekeringswetgeving.

In één opzicht kan geheel met het boven aangehaalde betoog van

Minister GOSLING worden ingestemd. Verdere uitbouw van het arbeidsrecht langs den weg van uitbreiding der regeling van de individuele arbeidsovereenkomst is onvruchtbaar. De verdere ontwikkeling zal moeten gaan langs den weg van onderneming en bedrijf. In Nederland, in overeenstemming met de historische ontwikkeling ten onzent, veelal langs den weg van het bedrijf.

¹⁾ *Over het begrip „arbeid” naar Nederlandsch recht*, Amsterdam, 1934.

²⁾ *De arbeid naar Nederlandsch recht*, Rechterlijke beslissingen inzake de wet op de arbeidsovereenkomst, Tijdschrift voor arbeidsrecht, 20e serie, blz. 26.

³⁾ Prof. Mr. J. VAN KAN, *Inleiding tot de rechtswetenschap*, bl. 180 e.v.

⁴⁾ O. a. Prof. Mr. A. N. MOLENAAR in een bespreking van het werk van Mr. S. MOK, *Arbeidsrecht*, in het Weekblad voor Privaatrecht, Notaris-ambt en Registratie, no. 3482.

⁵⁾ Prof. Mr. L. J. VAN APeldoorn, *Inleiding tot de studie van het Nederlandsche recht*, blz. 233.

⁶⁾ Zie nadrukkelijk in zijn inaugureele oratie te Leiden, *De achtergrond van het arbeidsrecht*, blz. 22 e.v.

⁷⁾ LEVENBACH, *Het nieuwe arbeidsrecht*, blz. 1.

⁸⁾ In *Rechtsgeleerd Magazijn* 1887, blz. 48 e.v.

⁹⁾ Voor deze economische beschouwing zie men Prof. Dr. P. A. DIEPENHORST, *De loonarbeid*, blz. 6 e.v.

¹⁰⁾ Aldus Prof. Mr. P. S. GERBRANDY in een artikel: *Het wetsontwerp: verbindende kracht van ondernemersovereenkomsten*, A.R. Staatskunde 1934, blz. 529 e.v.

¹¹⁾ T. a. p. blz. 7 e.v.

¹²⁾ In *Festschrift für Heinrich Brunner*, München 1914.

¹³⁾ T. a. p. blz. 489.

¹⁴⁾ Zie daarvoor mijn: *De onderneming in het arbeidsrecht*, blz. 27 e.v.

¹⁵⁾ Aldus ook, zij het meer uit utiliteitsoverwegingen, Mr. M. BOSBOOM in zijn artikel: *Is herziening van de regeling der arbeidsovereenkomst wenschelijk?*, R.B.A., 23e serie, blz. 65. DRUCKER achtte het in 1887 vrij onverschillig, waar de wettelijke regeling zou geschieden, in het B.W. of in een bijzondere wet, t.a.p. blz. 62.

Hoezeer de regeling van de arbeidsovereenkomst in het tweede boek van het B.W. tot misverstand aanleiding geeft, bewijst de opmerking van W. P. BERGHUIS in zijn: *Het rechtskarakter der ambtenaarsverhouding*, blz. 245, waar hij spreekt van de „vermogensrechtelijke arbeidsverhouding”. De plaatsing der arbeidsovereenkomst in het verbintenissenrecht — ten onrechte beroept hij zich ook op de practijk — doet hem deze vermogensrechtelijke arbeidsverhouding stellen tegenover de „personenrechtelijke ambtenaarsverhouding”. Ik moet hier, onder verwijzing naar mijn betoog in den tekst, volstaan met op te merken, dat de verhouding tusschen de arbeids- en de ambtenaarsverhouding niet zoo simplistisch is, als BERGHUIS het voorstelt.

¹⁶⁾ T. a. p. blz. 538.

¹⁷⁾ Men zie: *De Nederlandsche werkgever* van 24 en 31 Maart 1938.

¹⁸⁾ Ter voorkoming van misverstand wijs ik er op, dat ik alleen spreek over de onderneming in het arbeidsrecht. In mijn: *De onderneming in*

het arbeidsrecht, blz. 5 e.v., blz. 38 e. v., heb ik uitvoerig uiteengezet, dat en waarom er verschil bestaat tusschen de onderneming in het arbeidsrecht en de onderneming in het handelsrecht. Ik moge hier daarnaar verwijzen.

¹⁹⁾ Resp. artikel 31 en artikel 105.

²⁰⁾ Voor het loslaten van het streng arbeids-contractueele standpunt in de sociale verzekeringswetten zie men Mr. Dr. J. VAN BRUGGEN, *Kinderbijslagverzekering*, in Econ. Stat. Berichten 1938, blz. 156.

²¹⁾ Handelingen Tweede Kamer 1937/'38, blz. 369.

²²⁾ *De achtergrond van het arbeidsrecht*, blz. 25 e.v.

²³⁾ T. a. p. blz. 11 e.v.

²⁴⁾ Van belang is in dit verband, dat de drie groote vakcentralen van arbeiders, het C.N.V., het N.V.V. en het R.K.W., een commissie van juristen hebben benoemd om een model-collectief arbeidscontract te ontwerpen.

²⁵⁾ Handelingen Eerste Kamer 1937/'38, blz. 419.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Er zijn op onze christelijke school (Ned. Indië) veel te veel kinderen van niet-christelijken huize ($\pm$ 70 pct). Het gevolg is, dat 't gevaar bestaat, dat de school zich richt niet naar de 30 pct maar naar de 70 pct. Zijn er ook geschriften, welke over dit vraagstuk handelen? Wat valt er te doen?

ANTWOORD:

Veel is er niet verschenen over het vraagstuk van het bezoeken van christelijke scholen door kinderen uit niet-christelijk milieu. En dat is ook niet te verwonderen, omdat andere onderdeelen van het onderwijsvraagstuk in den loop der jaren alle aandacht op zich concentreerden. Neemt u b.v. de bekende brochure van wijlen Prof. Dr. J. WOLTJER „Wat is het doel van het Chr. Nationaal Schoolonderwijs”, dan leest u onder op pag. 112 (2e druk) de vraag „Aan wie wordt het onderwijs gegeven?” En dan antwoordt hij daarop:

„Aan kinderen van ouders, die voor hun kroost een christelijk nationale opvoeding wenschen. Deze kinderen zullen in den regel gedoopten zijn, ofschoon het geval zich niet zelden voordoet, dat ook voor ongedoopte kinderen toegang wordt gevraagd. Wanneer dit echter geschiedt, weten de ouders dier kinderen van te voren in welken geest het onderwijs gegeven wordt en behoeft de school voor deze kinderen geen onderscheid te maken, ja, zij mag het niet doen.”

U ziet, hier wordt de zaak uit een geheel anderen gezichtshoek gezien dan waaruit u ze ziet en waaruit ze tegenwoordig ook h. t. l. in meerdere mate dan vroeger wordt gezien. Niet te ontkennen valt, dat er in een veelvuldig bezoek van kinderen uit niet-christelijke milieu een gevaar voor het christelijk onderwijs schuilt.

Intusschen moet men toch niet overdrijven. De beteekenis van de christelijke scholen ligt niet, althans niet allereerst, in het feit, dat de schooljeugd slechts met kinderen van eigen inrichting in aanraking komt, maar in het karakter van het onderwijs. De quintessens is, hoe zijn de onderwijzers en hoe is het door hen te geven onderwijs. Wanneer er een gevaar voor vervlakking aanwezig is, dan ligt o. i. de oorsprong van dit gevaar niet in den aard van het schoolbezoek, maar in het

gehalte van het bestuur en(of) van het schoolpersoneel. En wij meenen, dat het van belang is de zaak zoo te zien, omdat men bij een verkeerde diagnose ook kans loopt een onjuiste therapie toe te passen.

Trouwens, gesteld al dat men het schoolbezoek uitsluitend of in hoofdzaak tot kinderen van christelijken huize zou willen beperken, hoe zou men dit moeten bereiken? Natuurlijk zal ieder schoolhoofd een zekere schifting moeten toepassen, waarbij hij niet alleen met intellectueele gaven, maar ook met de moraliteit behoort rekening te houden. Doch daarbij blijft de aan te leggen maatstaf betrekkelijk ruim en zal in den regel slechts geweerd worden schooljeugd, wier gedrag in strijd is met of gevaar oplevert voor de openbare orde en goede zeden.

Wil men verder gaan, welken maatstaf zou men dan moeten aanleggen? Wij weten het niet. Alle criteria zijn vrij willekurig. Bovendien moet men rekening houden met het bezwaar, dat men door uitschakeling van een deel van de jeugd ook uitschakelt den invloed van de christelijk-cultureele opvoeding. En dan laten we nog buiten beschouwing eventueele bezwaren in verband met overheidssubsidie, n.l. een verbod van weigering van toelating op grond van godsdienstige gezindheid, zooals h. t. l. geldt voor gesubsidieerde gymnasia, H. B. S. en nijverheidsscholen (zie Hooger-onderwijswet art. 168 *novies*, Middelbaaronderwijswet, art. 45 *undecies* en Nijverheidswet, art. 14).

Het wil ons voorkomen, dat men de oplossing zal moeten zoeken in de keuze en in de instructies van het schoolpersoneel. Is dit personeel beginselvast, dan is het bezwaar inzake de jeugd uit niet-christelijken kring wel niet opgeheven, maar toch van zoo geringe beteekenis dat wij het bezwaar van afwerende maatregelen veel ernstiger zouden achten. Hoogstens zouden wij willen aanbevelen eenige meerdere voorzichtigheid bij het maken van propaganda voor de christelijke scholen in niet-christelijke kringen.

N.

2. VRAAG.

Oefent H. M. de Koningin werkelijke macht, d. w. z. kan tegenover de bewering, dat de Kroon een „ornament” is van ons staatsbestel, volgehouden worden, dat zij het werkelijk „fundament” is?

ANTWOORD:

Afgedacht van de groote beteekenis van het koningschap van Oranje uit algemeen nationaal en staatkundig oogpunt, valt te wijzen in hoofdzaak op drie aangelegenheden ten aanzien waarvan de beteekenis van het ambt en de taak van de Kroon blijkt.

Vooreerst het aanwijzen van een Kabinetsformateur en het recht om

de Ministers te benoemen en te ontslaan. Zoodra een Kabinet demissionair wordt treedt de Koningin met groote zelfstandigheid op. Al blijkt dit niet in het publiek en al maakt zij daarbij gebruik van de adviezen van vooraanstaande staatslieden en politici, de werkelijkheid leert toch, dat Haar gedragslijn in die omstandigheden van groote beteekenis is. Die beteekenis is nog te grooter, aangezien het persoonlijk aanzien van de Vorstin in verband met de plaats, die Zij in het volksleven inneemt, Haar staatsmanswijsheid, ervaring en voorzichtigheid aan Haar optreden bijzonder gezag schenkt.

In de tweede plaats moet gedacht worden aan het verleenen van sanctie aan door de Staten-Generaal goedgekeurde ontwerpen en aan algemeene maatregel van bestuur e.a. koninklijke besluiten. Dat het verleenen van deze sanctie geen loutere formaliteit is, moge hieruit worden afgeleid, dat H. M. de Koningin soms sanctie aan wetsontwerpen weigert. Dit is o. m. voorgekomen bij een initiatief ontwerp van den heer MARCHANT in 1917, inzake de onderwijzersalarissen, dat weliswaar door de beide Kamers der Staten-Generaal was aangenomen, maar nimmer de koninklijke sanctie heeft verkregen. Zie hierover ook A. R. S. 4e jaarg., pp. 536 v.v. Bovendien heeft men rekening te houden met den *preventieven* invloed van het sanctierecht der Kroon, waardoor het tot standkomen van onwenschelijke maatregelen kan voorkomen worden.

In de derde plaats wijzen wij op de bevoegdheid van de Koningin om te allen tijde een Minister ter verantwoording te roepen, hem inlichtingen te vragen e. d. Natuurlijk moet daarbij rekening gehouden worden met het feit, dat de Minister tegenover de Staten-Generaal verantwoordelijk is. Dit maakt het overleg tusschen de Koningin en den Minister tot een aangelegenheid van zeer subtielen aard. Formeel is de Koningin bevoegd aan den Minister opdrachten te verleenen en bevelen te geven. Doch een Minister kan zulke opdrachten of bevelen niet aanvaarden, indien hij daarvoor tegenover de Staten-Generaal de verantwoording niet dragen kan. En bij een conflict zou hij moeten aftreden. Doch al volgt hieruit dat het overleg tusschen de Koningin en de Ministers met beleid moet plaats vinden, dit neemt toch niet weg, dat de Koningin binnen het raam van de ministerieele verantwoordelijkheid tegenover de Staten-Generaal toch grooten invloed kan oefenen en, naar valt aan te nemen, ook metterdaad oefent. En wanneer wij daarbij nog opmerken, dat de Koningin, ook krachtens Haar eed op de Grondwet, verplicht is, de algemeene en bijzondere vrijheid en de rechten der bevolking te beschermen, dan is het wel duidelijk, dat de plaats van de Kroon in ons staatsbestel niet alleen fundamenteele beteekenis heeft, maar ook behoort te hebben, wijl anders deze eedsaflegging een doode letter zou zijn.

Men zie over de positie der Kroon ook Mr. STRUYKEN's rede naar aanleiding van de geboorte van Prinses Juliana „Ons Koningschap” (Verzamelde Opstellen, deel I).

3. VRAAG.

Gaarne zou ik van u enkele gegevens ontvangen, waaruit blijkt, dat de rechterlijke macht de bepalingen der Zondagswet nog altijd toepast en welke haar opvatting is met betrekking tot die bepalingen.

ANTWOORD:

Wij laten hier volgen een vrij uitvoerig overzicht van de beslissingen van den Hoogen Raad gedurende de laatste jaren met betrekking tot de Zondagswet. Om niet al te uitvoerig te worden vermelden wij als regel niet de uitspraken van lagere instanties. Het komt er tenslotte toch op aan, hoe de Hooge Raad over de zaak denkt.

Wij volgen daarbij de artikelen van de Zondagswet op de voet. De tekst van de verschillende in aanmerking komende artikelen kan men vinden in het advies, opgenomen in den 13en jaargang van dit tijdschrift, pag. 562 v.v. Men vindt daar ook enkele gegevens met betrekking tot de geschiedenis der Zondagswet.

Wij komen allereerst tot de jurisprudentie inzake de art. 1 en 2 der Zondagswet. Daartoe behooren een vrij groot aantal arresten, waarbij de Hooge Raad heeft uitgemaakt, dat de Zondagswet niet in den weg staat aan gemeentelijke winkelsluitingsverordeningen en verkoopverboden betreffende den Zondag. Het zijn de arresten van 22 Juni 1914, Weekbl. 9674, 14 December 1914, Weekbl. 9750, 24 Juni 1918, N. J. pag. 807, 10 Febr. 1919, A. B. pag. 17, 21 Maart 1921 A. B. pag. 128 en 14 Januari 1929 A. B. pag. 211.

Nu hebben deze arresten door het totstandkomen van den Winkelsluitingswet hunne actueele beteekenis goeddeels verloren. Maar vooral in tweewerlei opzicht zijn ze voor een juist begrip van art. 2 der Zondagswet en voor de Zondagswet in haar geheel ook thans nog van waarde.

En wel vooreerst, omdat uit deze arresten, en daarbij denken wij inzonderheid aan het arrest van 14 Januari 1929, blijkt, dat de Hooge Raad onderscheid maakt tusschen viering van den Zondag en Zondagsrust. De viering van den Zondag wordt door de Zondagswet beschermd. Doch ten opzichte van de Zondagsrust heeft de gemeenteraad naar het oordeel van de Hooge Raad regelingsbevoegdheid. En raadsverordeningen betreffende de Zondagsrust, b.v. die betreffende het verrichten van arbeid e. d. op Zondag, hebben, naar 's Hoogen Raads oordeel, geenszins de bedoeling aan eenige bepaling der Zondagswet een ruimere strekking te geven of die wet aan te vullen.

Bovendien is deze jurisprudentie van beteekenis, omdat daaruit blijkt dat de Hooge Raad niet weten wil van een onaantastbaar recht om op Zondag met geringe eetwaren te venten, welk recht herhaaldelijk in het geweer is gebracht om daarmee winkelsluitingsverordeningen en ventverboden betreffende den Zondag te bestrijden. Zie hieromtrent de

arresten van 1919 en 1929. Zie ook omtrent deze kwestie het advies opgenomen in A. R. Staatskunde, 2en jaarg. pag. 317.

Intusschen is hiermede nog niet beantwoord de vraag: hoe de Hooge Raad staat ten opzichte van overtredingen van art. 2 der Zondagswet.

Laten wij op die vraag een antwoord mogen geven door te verwijzen naar een tweetal arresten, n.l. het arrest van 3 Januari 1927 (Luttenberg 1927, pag. 6) inzake het melk-venten en van 28 Juni 1937 (N. J. 1938 pag. 243). Omtrent het eerste arrest zie A. R. Staatskunde, 4en jaarg. pag. 138/9.

Het arrest van 1927 besliste, dat de detailverkoop van melk niet valt onder het verkoopen van geringe eetwaren. Derhalve werd door den Hoogen Raad gehandhaafd een vonnis van den kantonrechter te Utrecht, waarbij een melkslijter wegens overtreding van art. 2 der Zondagswet werd veroordeeld.

Het arrest van 1937 had betrekking op het uitstallen van waren gedurende den Zondag in een van de straat af zichtbare etalage. De kantonrechter te Amsterdam had er zich op beroepen, dat de Winkelsluitingswet zekere vrijheid toelaat om op Zondag te verkoopen. En hij meende, dat derhalve ook gedurende den Zondag mocht worden geëtaled. Derhalve had hij het ten laste gelegde feit niet strafbaar geoordeeld. De Hooge Raad bleek echter, in overeenstemming met den ambtenaar van het Openbare Ministerie van het kantongerecht te Amsterdam, van een andere meening en achtte het feit strafbaar. En wel wegens overtreding van art. 2 der Zondagswet. Het vonnis van den kantonrechter werd derhalve vernietigd.

Wij komen nu aan artikel 3 der Zondagswet. Betreffende dit artikel valt maar één belangrijk arrest te noemen, n.l. dat van 2 December 1918, A. B. pag. 505. Zie over dit arrest ook A. R. Staatskunde 8sten jaarg. pag. 551 e. v.

Dit arrest had betrekking op een vonnis van den kantonrechter te Haarlem, waarbij een aantal personen van rechtsvervolging ontslagen werden. Deze personen hadden terecht gestaan wegens het tennisspelen op Zondag te Zandvoort omstreeks 11.45 uur op een tennisbaan, gelegen op ongeveer 30 Meter afstand van de Ned. Herv. Kerk, waar op dat tijdstip een godsdienstoefening werd gehouden.

Nu mag uit dit arrest van den Hoogen Raad niet worden afgeleid, dat dit rechtscollege van oordeel was, dat er in dit geval een strafbare handeling was gepleegd. Het vonnis van den kantonrechter werd vernietigd, omdat door den kantonrechter niet was onderzocht, of het bedoelde spel in de gegeven omstandigheden een door den Hoogen Raad nader aangeduid verboden karakter had.

Van belang is dit arrest vooral, omdat de Hooge Raad hier een leidraad gaf voor de beantwoording van de vraag, welke spelen door art. 3

der Zondagswet zijn verboden. Gelet moet worden op den aard der spelen, welke ze tot „dergelijke” als kolven en balslaan stempelt. Daarbij moet nagegaan worden, in hoever deze spelen nadeelig kunnen zijn voor het door de wet beoogde doel. En beslissend is daarbij de omstandigheid, dat zij, uit hun aard tot luidruchtigheid aanleiding gevende, voor de uitoefening van den openbaren godsdienst hinder *kunnen* opleveren en dit *ook inderdaad* doen.

Terloops willen wij nog wijzen op het arrest van 15 December 1913, Weekbl. 9592, waarbij de Hooge Raad van oordeel bleek, dat de politie-verordening van Mijnsheerenland omtrent de sluiting van tapperijen enz. op bepaalde uren des Zondags niet in strijd is met art. 3 der Zondagswet.

Inzake art. 4 der Zondagswet heeft de Hooge Raad bij herhaling uitgemaakt, dat voetbalwedstrijden op Zondag, waarbij het publiek tegen betaling toegang heeft, als openbare gemakkelikheden in den zin van art. 4 der Zondagswet zijn aan te merken. Wij noemen de arresten van 3 October 1921, A. B. pag. 319, van 15 October 1923, A. B. pag. 445, van 2 Juni 1924, A. B. pag. 239 en van 9 November 1925, N. J. 1925 pag. 1232. Omtrent dat laatste arrest zie men ook A. R. Staatskunde 2en jaarg. pag. 384 e.v.

Het arrest van 1921 had betrekking op een vonnis van den kantonrechter te Gouda, waarbij de bestuurders van een Goudsche voetbalvereniging van rechtsvervolging werden ontslagen. Zij hadden in de gemeente Waddinxveen op een Zondagmiddag omstreeks 2.15 uur een voor het publiek tegen betaling toegankelijken voetbalwedstrijd georganiseerd en gehouden. De kantonrechter was van meening, dat hier geen sprake was van een openbare gemakkelikheden, omdat het doel van de wedstrijd sportief was. De Hooge Raad bleek van een ander oordeel. Het vonnis van den kantonrechter werd vernietigd en den overtreders werd een boete opgelegd.

Bij zijn arrest van 1923 verwierp de Hooge Raad een beroep in casusatie tegen een vonnis van den kantonrechter te Bolsward, waarbij in een soortgelijk geval wegens overtreding van art. 4 der Zondagswet boete was opgelegd.

Het arrest van 1924 vernietigde een vonnis van den kantonrechter te Bergum, waarbij bestuurders van een voetbalvereniging, die een tegen betaling toegankelijken voetbalwedstrijd op Zondag hadden gehouden zonder vergunning van het Dagelijksch Bestuur der gemeente, van rechtsvervolging waren ontslagen. Het argument van den kantonrechter in dit geval was, dat de voetbalwedstrijd niet is een openbare gemakkelikheden in den zin van art. 4, doch gerekend moet worden tot „dergelijke” spelen als kolven en balslaan, genoemd in art. 3 der Zondagswet. Blijkbaar had de kantonrechter steun gezocht bij het bovenaangehaald arrest van 1918 inzake het tennisspel. De Hooge Raad bleek echter van een andere meening. En de overtreders van art. 4 werden veroordeeld.

Het arrest van 1925 had betrekking op een voetbalwedstrijd in de gemeente Klaaswaal. Dit arrest is daarom van beteekenis, omdat de voetbalwedstrijd weliswaar gehouden werd tijdens de godsdienstoefeningen, n.l. Zondagsmiddags omstreeks 3,45 uur, maar met vergunning van den gemeenteraad. De Hooge Raad liet in het midden de vraag, of de gemeenteraad al dan niet de voor het verleenen van een uitzondering bevoegde instantie is. Doch hij bleek van oordeel, dat de vergunning rechtskracht mist, omdat uitzonderingen alleen mogen worden verleend voor den tijd na het volkomen eindigen van alle godsdienstoefeningen. Het veroordeelend vonnis van den kantonrechter werd door den Hoogen Raad gehandhaafd.

Ten slotte willen wij nog volledigheidshalve op een viertal arresten en een Kon. Besluit de aandacht vestigen, n.l. het arrest van 22 Februari 1904, Weekbl. 8039, dat van 7 April 1924, A. B. pag. 191, dat van 3 December 1928, A. B. pag. 647, dat van 29 Mei 1929, A. B. pag. 513 en het Kon. Besluit van 26 September 1933, A. B. pag. 886.

Het arrest van 1904 is van minder belang. Betoogd werd dat de politieverordening van de gemeente Bergh, waarbij muziek- of zang-uitvoeringen, serenades e.d. op openbaar terrein verboden werden, in strijd is met de Zondagswet. Nu had bedoelde verordening niet speciaal betrekking op den Zondag, maar gold ook voor werkdagen. Terecht heeft dan ook de Hooge Raad een dergelijke dwaze redeneering verworpen.

Het arrest van 1924 besliste dat de Zondagswet ook van toepassing is in de gemeente Venlo.

Zooals bekend, is de Zondagswet niet van kracht in plaatsen, welke bij de afkondiging van de wet nog niet behoorden tot het gebied der Vereen. Nederlanden. In bedoeld arrest heeft de Hooge Raad uitgemaakt, dat Venlo niet tot die plaatsen behoort, gelijk was beweerd. De advocaat-generaal had bij die gelegenheid op grond van zeer uitvoerige historische onderzoekingen betoogd, dat hetzelfde ook voor Maastricht geldt, doch niet voor de andere gemeenten der tegenwoordige provincie Limburg. Doch daarover heeft de Hooge Raad bij die gelegenheid niet beslist.

Het betrof hier overigens een geval van melkverkoop gedurende den Zondag. Het vonnis van den kantonrechter werd, behoudens eenige wijziging, gehandhaafd, zoodat overtreding van de artikelen 1 en 2 der Zondagswet in dit geval werd gestraft.

Het arrest van 1928 is van belang, omdat hierbij werd uitgemaakt, dat, ondanks de totstandkoming van de Bioscoopwet, toch de bioscopen onder de werking der Zondagswet vallen. Het betrof hier een bioscoopvoorstelling des Zondagvoormiddags in de gemeente Leiden. De kantonrechter te Leiden had wegens overtreding van art. 4 der Zondagswet boete opgelegd. Mr. H. P. MARCHANT was pleiter in cassatie. Doch

zonder succes. De Hooge Raad heeft het vonnis van den kantonrechter gehandhaafd.

In verband met deze beslissing wijzen wij ook nog op het arrest van 1929. Een bioscoophouder te Vlaardingen meende vrijheid te hebben om op Zondag zijn bioscoop te openen op grond van de politieverordening van Vlaardingen, waarbij verboden was een bioscoop te exploiteeren in een gebouw, dat niet ten minste 50 Meter van muur tot muur gemeten, is verwijderd van gebouwen, bestemd tot het houden van openbare godsdienstoefeningen, gedurende den tijd, dat bedoelde godsdienstoefeningen worden gehouden. De bioscoophouder meende in deze bepaling te lezen een uitzondering als waarvan art. 4 der Zondagswet spreekt. Doch de Hooge Raad kon zich met deze opvatting geenszins vereenigen. Een *algemeene* bepaling, als hier bedoeld, geldende bovendien voor alle dagen der week, kan, volgens den Hooge Raad, nimmer zijn een op het verbod van art. 4 der Zondagswet toegestane uitzondering.

Ten slotte wijzen we nog op het K. B. van 26 September 1933. De gemeenteraad van Neuzen had een bepaling in de politieverordening opgenomen, waarbij aan gezelschappen werd toegestaan op Zon- en feestdagen zich in vereeniging met muziek en zang door de stad te begeven. De Kroon overwoog nu, dat er gedurende de genoemde uren in de gemeente Neuzen verscheidene godsdienstoefeningen op Zondag plaats vinden. En daarin zag zij aanleiding om het betreffende raadsbesluit wegens strijd met artikel 4 der Zondagswet te vernietigen.

---

4. VRAAG.

Het Bestuur van ons Waterschap bestaat uit zeven leden, waarvan één dijkgraaf, twee heemraden en vier hoofdingelanden.

De hoofdingelanden treden om toerbeurt af om de zes jaar, waarvoor dan een verkiezing door de ingelanden wordt uitgeschreven.

Doch de dijkgraaf en de twee heemraden worden niet door de ingelanden gekozen. Ze treden wel af, n.l. om de zes jaar. Doch ze worden door de Koningin benoemd uit een voordracht, opgemaakt door het Vereenigd College. En praktisch zitten ze hun leven lang. Want ze zijn dadelijk herkiesbaar en worden telkens weer no. 1 op de voordracht gesteld.

Persoonlijk acht ik deze regeling en practijk in strijd met de rechten der kiezers en vooral ook in strijd met de democratie.

ANTWOORD:

Uit het medegedeelde blijkt niet, dat aan de rechten van de ingelanden wordt te kort gedaan. Wel blijkt, dat dezen ten opzichte van den

dijkgraaf en de heemraden een indirect kiesrecht hebben, n.l. in zooverre zij de hoofdingelanden kiezen, die weer te zamen met de andere leden van het Vereenigd College den aanbevelingsbrief maken voor de benoeming van dijkgraaf en heemraden. Doch van een rechtstreeksche verkiezing van dijkgraaf en heemraden door de ingelanden is in elk geval geen sprake. Het reglement verzet zich daartegen juist uitdrukkelijk, doordat het de benoeming legt in handen van de Koningin.

Nu kan men wel de vraag stellen, of deze wijze van regeling van de benoeming de meest wenschelijke is. En zeker zoudt u gelijk hebben, wanneer u zoudt opmerken, dat bij rechtstreeksche verkiezing van den dijkgraaf en de heemraden door de ingelanden de invloed van laatstgenoemden grooter zou zijn. Voorts zegt u, dat de geldende regeling in de praktijk tot herbenoeming van dezelfde personen aanleiding geeft.

Doch zijn dat nu bezwaren, op grond waarvan de regeling moet worden veroordeeld?

Het laatste bezwaar (als dat ten minste een bezwaar is) kan zich evenzeer voordoen bij rechtstreeksche verkiezing. U denke b.v. aan de samenstelling van de Tweede Kamer, waarin voor een zeer belangrijk deel van verkiezing tot verkiezing dezelfde personen terugkeeren. Het is zeer wel mogelijk, dat een rechtstreeksche verkiezing van dijkgraaf en heemraden ten uwent niet veel wijziging in de praktijk zou teweeg brengen.

Is die praktijk onwenschelijk? Dat kunnen wij uiteraard niet beoordeelen, omdat wij de zittinghebbende personen en hun bekwaamheden niet kennen. Doch wel willen wij opmerken, dat gewoonlijk voor dergelijke functies het aantal beschikbare personen niet groot is en een jarenlange ervaring van veel belang is. Juist met het oog daarop kunnen mutaties bezwaarlijk zijn.

Voorts nog deze opmerking. Benoeming door de Kroon met aanbeveling van een plaatselijke instantie behoeft volstrekt niet in strijd te zijn met een juiste opvatting van de democratie. Een juiste opvatting van de democratie is deze, dat bij het staatsbestuur een passende invloed wordt toegekend aan alle verschillende bevolkingsgroepen, terwijl met de belangen van de verschillende bevolkingsgroepen naar recht en billijkheid wordt rekening gehouden.

En nu is dit het eigenaardige verschijnsel, dat de z.g.n. „democratie”, welke de macht in beginsel in handen van het volk legt en op dien grond direct kiesrecht begeert, welke bezwaren daartegen ook in bepaalde gevallen mogen bestaan, in haar praktijk soms heel erg met de ware democratie in conflict is. Want het brengen van de macht bij de massa beteekent niet het recht laten wedervaren aan alle verschillende bevolkingsgroepen, doch het toekennen van een vrijwel onbeperkte macht aan de numerieke meerderheid ten koste van degenen, die zich in de minderheid bevinden. Dat moet u wel bedenken.

Natuurlijk willen wij daarmee niet zeggen, dat in het onderhavige

geval rechtstreeksche verkiezing van den dijkgraaf en de heemraden op grond van deze overwegingen moet worden veroordeeld. Zoo ver gaan wij niet. Doch wel willen wij opmerken, dat men niet omgekeerd mag zeggen, dat de huidige regeling in conflict komt met een juiste opvatting van de democratie. Want dat staat o.i., voor zoover uit het medegedeelde blijkt, allerminst vast. N.

5. VRAAG.

1. Wordt er wel eens van gemeentewege subsidie verleend ten behoeve van kerkbouw, hetzij rechtstreeks, hetzij in den vorm van reductie op den grondprijs bij verkoop van gemeentegrond?

2. Bestaat er tegen het verlenen van subsidie aan kerken juridisch bezwaar?

3. Acht u het gewenscht van gemeentewege subsidie te verlenen ten behoeve van kerkbouw of althans goedkoop en grond beschikbaar te stellen, wanneer de gemeente ten behoeve van een badinrichting en een voetbalveld zulke voordeelen toestaat?

4. Kan aan het feit, dat de kerken vrijgesteld zijn van grond- en personeele belasting een argument worden ontleend om gemeentelijken grond ten behoeve van kerkbouw beschikbaar te stellen beneden den gewonen prijs?

ANTWOORD:

1. In den regel wordt de grond ten behoeve van kerkbouw door de gemeenten tegen den gewonen prijs of canon ter beschikking gesteld. Het komt echter wel eens voor, dat eenige reductie wordt toegestaan. En ook wordt wel eens rechtstreeks van gemeentewege subsidie verleend voor kerkbouw.

Zoo in 1902 door de gemeente Waalwijk ten behoeve van den bouw van een r. k. kerk. Minister KUYPER (hoewel uiteraard geen voorstander van dergelijke subsidiën) weigerde toch het betreffende raadsbesluit ter vernietiging voor te dragen aan de Kroon. En ook in later tijd werden herhaaldelijk subsidiën uit de gemeentekas verleend. Zoo met name Venlo (1912 en 1925). Maastricht (1925). Eindhoven (1924). Het besluit van Groesbeek (1928) om aan een r. k. kerk tien jaar lang f 450.— te verstrekken voor kerkbouw, stuitte af op de weigering van Ged. Staten van Gelderland om den betreffenden begrootingspost goed te keuren. De Kroon handhaafde de beslissing van Ged. Staten.

Soms werd zelfs in een r. k. gemeente ten behoeve van een protestantsche kerk subsidie verleend. Zie daarover nader het tijdschrift „Antirevolutionaire Staatkunde” 6en jaarg. pag. 372 v.v.

2. Nu heeft men tegen dergelijke subsidieverleening meermalen juridisch bezwaar gemaakt.

Wij denken hierbij aan de opmerking, dat subsidieverleening aan kerkgenootschappen een rijkszaak zou zijn en dat dus een gemeentebestuur, hetwelk subsidie verleent, in strijd zou handelen met art. 193 der Gemeentewet. Dat bezwaar is echter niet houdbaar. De Grondwet maakt van de subsidieering geen rijkszaak, doch regelt alleen de geldelijke verplichtingen van de Overheid, voortspruitende uit historische toestanden. En deze grondwettelijke regeling betreft trouwens uitsluitend de tractementen der leeraars.

Een ander bezwaar is ontleend aan art. 167 der Gemeentewet. De Raad zou door het verlenen van subsidie de grenzen van de gemeentelijke huishouding overschrijden. Doch ook dit bezwaar, o. a. naar voren gebracht door wijlen Prof. OPPENHEIM, werd destijds niet door de Regeering aanvaard. Wel heeft de Regeering herhaaldelijk, o. a. ook tijdens het Kabinet-KUYPER geweigerd om in hooger beroep te vernietigen besluiten van Ged. Staten, waarbij goedkeuring onthouden werd aan begrootingsbesluiten van gemeenteraden, strekkend tot het verlenen van subsidie aan een kerk. Doch wanneer Ged. Staten accoord gingen met een dergelijken begrootingspost, heeft de Kroon, voor zoover ons bekend, nimmer aanleiding gevonden het betreffend raadsbesluit te vernietigen. Het standpunt van Dr. KUYPER daarbij was, dat hij subsidie uit de gemeentekas niet in strijd achtte met art. 168 van de Gemeentewet of met eenig ander wetsartikel, terwijl hij voorts oordeelde, dat de gemeente zelve heeft te beoordeelen, wat haar belang medebrengt. Heeft zij met goedkeuring van Ged. Staten uitgemaakt, dat het belang der gemeente bij het verlenen van subsidie voor kerkbouw betrokken is, dan mag de Regeering niet het wapen van vernietiging wegens strijd met het algemeen belang hanteeren. Deed de Regeering dit toch, dan zou, aldus Dr. KUYPER, „het vernietigingsrecht een voor het gemeentebestuur doodelijk wapen worden in de hand van het centraal gezag, om de gemeentebesturen, buiten de wet om bij de regeling van hun huishouding tot handelen naar zijn inzichten dwingen” (zie Mr. VOS, VAN EMDEN's Rechtspraak op de Gemeentewet, pag. 461 v. en 873 v.).

3. Ook al zouden wij aan het gemeentebestuur de wettelijke bevoegdheid niet willen betwisten om dergelijke subsidiën te verlenen, mits daarbij, in verband met art. 175 der Grondwet, alle kerken op gelijke voet worden behandeld, uit beleidsoogpunt zouden wij als regel ernstig bezwaar tegen subsidieverleening hebben. En wel om drie redenen:

Vooreerst omdat wij in principe ontoelaatbaar achten, dat de Overheid via den fiscus ingezetenen dwingt tot het gedeeltelijk betalen van den dienst van kerken, waartoe zij niet behooren en tegen welke leerstellingen zij de grootst mogelijke bezwaren hebben. Het maakt daarbij geen

verschil, of de Overheid een bedrag ineens dan wel een periodieke bijdrage verleent. Ook een subsidie voor kerkbouw komt aan den kerkdienst ten goede, wyl het de jaarlijksche uitgaven voor renten en aflossing beperkt. En ook al zouden alle kerken subsidie genieten, toch zou dit bezwaar niet wegvallen. Want, daargelaten nog de personen, die van geen enkele kerk iets willen weten, beteekent subsidieverleening van overheidswege feitelijk, dat een jood gedwongen wordt voor den r. k. eeredienst te betalen, dat een r. k. bijdraagt voor den protestantschen eeredienst enz. Dit komt in den grond der zaak neer op een verkapt geloofsdwang.

Bovendien meenen wij, dat een gemeentebestuur hetwelk aan een kerk subsidie verleent, *niet erkent, doch miskent* de beteekenis van den godsdienst. Subsidieverleening van overheidswege aan een kerk strekt niet tot eere van de kerk en van den Koning der kerk, doch beteekent een smaad voor de kerk en voor de lidmaten der kerk, die door het vragen en aanvaarden van overheidssubsidie er openlijk voor uitkomen, dat zij niet bereid zijn (indien er bereidheid ware, zouden de strikt noodige middelen er ook wel zijn) om de voor den eeredienst noodige offers te brengen. En nu kan men wel zeggen: „daarmede heeft de Overheid niet te maken; dat is een zaak voor de kerken zelf”. Doch wij deelen die meening niet. De Overheid heeft zich wel degelijk te onthouden van daden, waardoor zij de kerken onteert.

En eindelijk, in de derde plaats, meenen wij, dat de Overheid zich van subsidieverleening aan de kerken moet onthouden, omdat financiële steun aan kerken de kerken verzwakt en in een, van de Overheid afhankelijke positie brengt. Wat dat op den duur voor het kerkelijk leven kan beteekenen, zien we in Duitschland.

Ook in een reductie op den grondprijs zit, voorzoover deze niet uit commercieele overweging wordt verleend, een verkapt subsidie.

Bovendien moet het o. i. uit het oogpunt van gemeentebestuur onjuist worden geacht, dat de grondverkoop van gemeentewege gebezigd wordt om allerlei nevendoeleinden te dienen. Wil men ten laste van de gemeentekas een bepaald bedrag beschikbaar stellen, laat men dan den koninklijken weg volgen, d. w. z. laat men dan tot een bepaald bedrag subsidie toekennen. Verkapte subsidiën denatureeren de grondpolitiek en geven voet aan een streven, hetwelk het grondbezit aangrijpt om aan de gemeente de meest verreikenden invloed op de samenleving te verzekeren. Een gewone commercieele grondverkoop, waarbij de gemeente zich regelt naar hetgeen naar goede koopmanschap gebruikelijk is, ligt o. i. het meest in de a. r. lijn.

Maar worden dan de kerken niet achtergesteld bij badinrichtingen, voetbalvelden e. d., wanneer voor dergelijke inrichtingen wel reductie verleend wordt? O. i. is ook het verleen van reductie ten behoeve van

dergelijke sportdoeleinden onjuist. En wij zouden het gemeentebestuur eerder raden van koers te veranderen dan verder op dien weg voort te gaan.

Voorts lijkt ons het verleen van subsidie van gemeentewege ten behoeve van voetbalvelden, onverschillig of dit rechtstreeks dan wel indirect geschiedt, ten eene male verkeerd. Laat wie van deze sport houdt, zelf de kosten daarvan dragen. Doch ook al denkt het gemeentebestuur over deze zaak anders, dan ligt daarin nog geen reden om de kerken, aan wie subsidie geweigerd wordt, achtergesteld te achten. Het zou voor ons integendeel zeer bedenkelijk zijn, wanneer de Overheid, al was het maar wat dit ééne punt (de subsidieverleening uit erkenning van de „cultureele” beteekenis) betreft, de kerken met sportinrichtingen op één lijn stelde.

Er is o. i. eigenlijk maar één overweging, op grond waarvan subsidie van gemeentewege voor kerkbouw (en dan liefst een rechtstreeksche subsidie) toelaatbaar is te achten, n.l. de erkenning van het gemeentebelang, gelegen in een uit stedenbouwkundig oogpunt fraai kerkgebouw. Evenals de Overheid uit het oogpunt van monumentenzorg subsidiën verleent voor het onderhoud en de restauratie van oude kerkgebouwen, even zoo goed kan zij een bijdrage verleen ter tegemoetkoming in de kosten, welke een kerkelijke gemeente zich ten behoeve van kerkbouw getroost, mits daarmede het stedenbouwkundig belang worde gediend. Dit laatste kan door B. en W. aan de hand van de bouwplannen worden onderzocht. En zelfs zou het college te dezer zake nog bepaalde eischen kunnen stellen.

4. Wat betreft de grond- en personeele belasting willen we aan de hand van de ons beschikbare gegevens het volgende opmerken:

Bij de totstandkoming van de wet op de grondbelasting in 1870 is door de Regeering in de toelichtende stukken geen enkel argument aangevoerd ter verdediging van de vrijstelling van kerkgebouwen. Maar bij de behandeling van de wet in de Tweede Kamer in Maart 1870 is over deze zaak vrij uitvoerig gesproken.

Het toenmalig Tweede Kamerlid, wijlen Mr. S. VAN HOUTEN, maakte tegen de vrijstelling van kerkgenootschappen bezwaar. En wel op dezen grond, dat aan de Fransche wet van 23 November 1798 (3 frimaire an VII) — welke wet ook hier te lande van toepassing was verklaard — wat de vrijstellingen aangaat bij instructie een uitbreiding gegeven was in verband met NAPOLEON's opvatting, dat kerken op één lijn moeten worden gesteld met staatsinstellingen (Hand. p.p. 1201/2).

Nu werd de heer VAN HOUTEN door den toenmaligen Minister van Financiën, Mr. v. BOSSE, bestreden met een beroep op art. 105 van bedoelde wet, waarin gesproken werd van „autres établissements d'utilité publique". De latere uitvoeringsverordeningen zouden slechts een uitlegging gegeven hebben aan deze woorden en in de lijn der historie de

kerken hebben vrijgesteld. Daarbij kwam nog het betoog van het kamerlid VAN DER DOES DE WILLEBOIS, die o. a. als argument aanvoerde de stelling, dat de Staat geen belasting moet heffen van datgene wat bestuurd, gesticht, gekocht of bekostigd is om aan het algemeen nut een weldaad te doen. En deze argumenten zullen, naar ons dunkt, bij de vrijstelling der kerken wel eenigen invloed geoeffend hebben. Doch de quintessens van de zaak ligt toch niet hier. De hoofdreden waarom kerkgebouwen e. d. van de grondbelasting zijn vrijgesteld, moet gezocht worden in een ander argument, hetwelk eveneens door den heer VAN DER DOES DE WILLEBOIS werd aangevoerd, n.l. dit argument, dat één van de fundamenteele begrippen van deze belasting is, dat zij drukt op opbrengsten. En aangezien kerken geen productieve eigendommen zijn, past het heffen van grondbelasting op kerkgebouwen niet in het systeem van deze belasting (Hand. p.p. 1207/8).

Dit blijkt ook wanneer men acht slaat op het karakter van de hier te lande geheven grondbelasting. Men onderscheidt ten opzichte van de grondbelasting drie onderscheiden typen. Vooreerst de eenvoudige grondbelasting, bundersgewijs omgeslagen, zooals bij zeer primitieve cultuurtoestanden mogelijk is; voorts de geclassificeerde grondbelasting, omgeslagen bundersgewijs naar enkele eenvoudige klassen; en eindelijk de opbrengstbelasting, omgeslagen in verhouding tot de opbrengst van ieder grondstuk. De hier te lande bestaande grondbelasting behoort tot het laatste type. (Zie CORT VAN DER LINDEN, Leerboek der Financiën, p. 378). Men heft belasting naar de zuivere opbrengst. En wijl de kerkgebouwen in eigenlijken zin geen zuivere opbrengst hebben stelt men de kerken vrij.

Hetgeen wij boven opmerkten ten opzichte van de grondbelasting, geldt ook met betrekking tot de personeele belasting.

Wanneer men opslaat de gewisselde stukken en beraadslagingen betreffende de totstandkoming van de wet op de personeele belasting van 1896, dan zal men daarin tevergeefs zoeken naar motieven, op grond waarvan de kerkgebouwen vrijgesteld zijn van personeele belasting naar de grondslagen huurwaarde en meubilair. En dat is ook wel verklaarbaar. Ook hier vloeit uit den aard der belasting voort, dat kerken voor het betalen van dit soort van belasting niet in aanmerking komen.

Dit blijkt uit de geschiedenis van de personeele belasting. De personeele belasting vindt goeddeels haar oorsprong in de hier te lande ingevoerde Fransche wetten van 3 nivôse en 4 frimaire an VII. Bij deze wetten werd personeele belasting opgelegd aan ieder niet gansch onvermogen op zichzelf staan persoon of gezin, ten bedrage zijner verdienste over drie dagen des jaars, tot hoogstens anderhalven en minstens een halven frank daags, naar gelang van gemeente van vestiging. En daarnevens trad een z.g. „mobielier” op de huurwaarde der woning (en alleen van deze), met de helft verhoogd ten laste van

ongehuwde mannen (geen weduwnaars) beneden de 30 jaar, voorts een recht op de deuren en vensters der woning en werkplaats, op de dienstboden (geen werklieden), op de paarden en rijtuigen voor gemak en weelde enz. Een belasting alzoo, alles samengenomen, op de weelde en op 't geen 't meest noodig is, bestemd om (indirect) naar evenredigheid van het inkomen te treffen (SICKENGA, Nederl. Belastingen sedert 1810 I pp. 109/110).

Dit karakter draagt ook de personeele belasting volgens de wet van 1896. Het is in het wezen der zaak een soort van inkomstenbelasting, geregeld naar het verbruik met eenige toespitsing naar de weelde. En evenals de kerken van het betalen van inkomstenbelasting zijn vrijgesteld om de eenvoudige reden, dat zij geen inkomen in den eigenlijken zin hebben, evenzoo zijn zij vrijgesteld van de personeele belasting, omdat heffing van deze belasting op kerken niet met het karakter van de personeele belasting overeenstemt.

Uit een en ander blijkt, dat men zeer voorzichtig moet zijn met een beroep op de vrijstellingen volgens de wet op de grondbelasting en de personeele belasting, teneinde te bepleiten een reductie op de grondprijzen bij het verkoopen van gronden ten behoeve van kerkgebouwen.

Wij ontzeggen niet eenige historische waarde aan het bovengenoemde motief inzake het algemeen nut van de kerken als grond voor vrijstelling. Doch o.i. heeft toch niet dit motief bij het verlenen van vrijstellingen den doorslag gegeven heeft. Misschien sloeg Mr. v. HOUTEN niet zoo heel erg de plank mis, toen hij herinnerde aan de staats-absolutistische opvattingen van NAPOLEON in verband met deze kwestie. En al zouden wij niet gaarne het standpunt van den heer VAN HOUTEN met betrekking tot de verhouding van Kerk en Staat willen bepleiten, wij meenen toch, dat in zijn opmerking een waarschuwing ligt voor dezen tijd.

Wij moeten oppassen voor dingen welke aanleiding zouden kunnen geven tot het verbreiden van de opvatting, dat de kerken aangelegenheden zijn van den Staat of staatsinstellingen, nu onder invloed van het nat. socialisme en fascisme deze gedachte weer bij velen ingang vindt.

Daarom zouden wij in overweging willen geven om, indien men bij het gemeentebestuur op eenige toeschietelijkheid met betrekking tot den grondprijs aandringt, dit te doen op zakelijke motieven als bovenbedoeld en om daarbij het vraagstuk van het staatsbelang van den godsdienst en het algemeen nut van de kerken buiten beschouwing te laten.

N.

---

6. VRAAG.

In verband met plannen tot een fusie van het gemeentelijk electriciteitsbedrijf met het gereorganiseerd provinciaal bedrijf rijst de vraag

inzake het opheffen van de bestaande gasfabriek. Is algeheele vervanging van gas door electriciteit wenschelijk?

De bestaande gasfabriek levert jaarlijks een tekort, welk tekort door de winst van het electriciteitsbedrijf wordt gedekt. Bovendien zullen de kosten der straatverlichting bij fusie en opheffing van het gasbedrijf belangrijk minder worden.

ANTWOORD:

Men kan de kwestie gas of electriciteit min of meer theoretisch en algemeen stellen¹⁾. En dan meenen wij dat men op verschillende gronden uit het oogpunt van gemeentebeleid de voorkeur moet geven aan de productie en distributie van electriciteit boven gas. En zelfs zou men in het algemeen op goede gronden verdedigen kunnen een beperking van de licht- en verwarmingsproductie tot uitsluitend electriciteit met opheffing van het bestaande gasbedrijf.

Het zijn vooral economische overwegingen, welke daarvoor pleiten. Het voortbestaan van de gasproductie en distributie, naast die van electriciteit, is niet economisch in zoover daardoor onevenredig hoge uitgaven moeten worden gedaan voor technische en administratieve bedrijfsaangelegenheden. Men denke aan den aanleg en het onderhoud van tweeërlei soort leidingen, aan het aanbrengen van tweeërlei aansluitingen aan de woningen en dergelijke.

Daarbij komt dat bij beperking van de licht- en warmteproductie tot electriciteit het aantal kleine afnemers, die verliesposten of althans geen winstposten vormen, relatief geringer wordt, wijl immers door elk gezin het verbruik tot een verwarmings- en verlichtingsproduct wordt beperkt.

En het spreekt van zelf dat de relatief hoogere uitgaven ten behoeve van tweeërlei productie- en distributie-inrichtingen invloed oefenen op de totale winst- en verliescijfers en dus indirect op de gemeentefinanciën dan wel door de bevolking via de diverse tarieven moeten worden opgebracht.

Het is intusschen van belang deze zaak niet uitsluitend theoretisch en algemeen te bezien, maar ze vooral ook te beschouwen uit practisch oogpunt in verband met de omstandigheid van de gemeente, waarin zich dit vraagstuk voordoet.

In het onderhavig geval wordt van het verlies van het gasbedrijf blijkbaar opgevangen door de winst van het electriciteitsbedrijf. Wanneer echter het uitzicht op winst uit de electriciteitsproductie- en (of) distributie voor uw gemeente als gevolg van de fusie minder vast wordt en een eventuele verlaging van de electriciteitstarieven de positie voor het gasbedrijf nog bemoeilijken zal, lijkt het voor uw gemeente haast ondoenlijk het gasbedrijf verder in stand te houden. Dit zal dan ook wel de reden zijn, dat in verband met het fusie-plan de gaskwestie wordt ter sprake gebracht.

Nu zal toetreding tot het plan met opheffing van het gasbedrijf zekere besparing beteekenen.

En wel vooreerst omdat de kosten van de straatverlichting belangrijk zullen worden verlaagd. Maar voorts ook omdat afschaffing van het gas, gelijk reeds hierboven werd opgemerkt, een gunstige invloed zal oefenen op de uitgaven van technischen en administratieven aard; een voordeel hetwelk intusschen bij fusie niet rechtstreeks aan de gemeente zal ten goede komen.

Hiertegenover staat echter, dat zelfs bij verlaging van het electriciteitstarief de uitgaven van de bevolking hooger zullen worden, omdat zelfs bij een zeer matig tarief toch het electriciteitsverbruik relatief duurder zal zijn dan gasverbruik. Waarbij dan nog komt dat gasapparaten vervangen zullen moeten worden door electriciteitsapparaten, hetgeen vooral op den kleinen man een niet onaanzienlijken druk legt.

Voor de gemeente zelf beteekent opheffing van de gasfabriek dat rente en aflossing van het in die fabriek gestoken kapitaal voor zoover nog niet afgeschreven, betaald moet worden ten laste van de gemeentekas. Bovendien zullen ten laste van de gemeente komen de uitgaven voor het wachtgeld van het personeel van het gasbedrijf. En nu bestaat weliswaar, de mogelijkheid, dat, bij overneming van het gemeentelijk electriciteitsbedrijf, het in dat bedrijf gestoken kapitaal aan de gemeente zal worden uitgekeerd, doch het valt toch te bezien of deze kapitaalsuitkeering voldoende zal blijken om de lasten van het gasbedrijf, waarmede de gemeente blijft zitten, volledig te dekken.

En dan heeft men te bedenken, dat de gemeente wat betreft de bij fusie te verwachten winst op de electriciteit waarschijnlijk minder perspectief heeft dan thans. Wel zal zij vermoedelijk rekenen kunnen op verlaging van het electriciteitstarief, althans voor een deel van het verbruik. Doch het zal te bezien staan, of dit voordeel opweegt tegen het nadeel, dat de bevolking lijdt als gevolg van de afschaffing van het gas.

---

¹⁾ Zie hiervoor de Nota van Mevr. A. J. WOLTHERS-ARNOLLI, lid van de gemeenteraad van Utrecht, opgenomen in de raadsstukken 1933 dier gemeente, welke nota — daargelaten den algemeenen gedachtengang — verschillende goede gegevens bevat. Een uitvoerig uittreksel is te vinden in het „Weekblad v. Gemeentebelangen 1933, pp. 190 en 205 v. Zie ook pp. 253 v.v.

N.

7. VRAAG.

Een lid van het burgerlijke armbestuur, dat reeds meer dan tien jaar als zoodanig zitting heeft gehad en deze functie uitstekend heeft vervuld, wordt niet meer door B. en W. voor herbenoeming voorgedragen, omdat hij winkelier is en wel eens aan gesteunden waren

levert en omdat hij deel uitmaakt van een kerkelijke evangelisatie-commissie.

Moeten B. en W. gevolg geven aan het verzoek van den Raad om de voordracht te wijzigen?

Is er eenige grond voor de meening, dat een lid van het burgerlijk armbestuur zich onthouden moet van het voeren van een gesprek over geestelijke zaken, wanneer zich bij iemand, die steun ontvangt, daartoe de gelegenheid voordoet?

ANTWOORD:

Er is geen enkel wetsartikel en geen enkel rechtsbeginsel aan te wijzen, dat de Raad zou nopen het bedoelde lid van het Burgerlijk Armbestuur bij een herbenoeming te passeeren. Daarentegen lijkt het ons, op grond van hetgeen medegedeeld wordt, zeer waarschijnlijk, dat het gemeentebestuur tegenover bedoeld lid in hooge mate onrechtvaardig handelen zou, wanneer men hem op grond van bedoelde overwegingen zou voorbijgaan, aangezien dit lid zijn taak als zoodanig gedurende tal van jaren goed heeft vervuld.

Zijn er bewijzen, dat er steun geweigerd werd of ingetrokken door toedoen van bedoeld lid uit overwegingen, welke met de armenverzorging niets te maken hebben, laat men dan de feiten noemen. Dan kan de belanghebbende zich verdedigen. Maar zijn die feiten er niet, laat men dan zwijgen en laat men dan het zittend lid voordragen en benoemen, zooals blijkbaar ook vroeger geschied is.

Het feit, dat een lid van een armbestuur een paar gesteunden onder zijn klanten heeft, levert zonder meer niet den minsten grond op om het van minder oorbare praktijken te verdenken of als lid van het armbestuur te wippen. Ware het anders, dan zou wellicht 50 % van de leden van armbesturen moeten verdwijnen. Wel heeft èn het betrokken lid zelf, èn tevens de medeleden door onderlinge contrôle te waken tegen misbruiken. Dat geldt, ongeacht de vraag, of de leden van het armbestuur klanten dan wel andere zakelijke of persoonlijke relaties hebben.

En wat betreft het evangeliseeren, valt op te merken, dat een armbezoeker, die met de ondersteunden nimmer over de geestelijke zijde van het leven spreekt, eigenlijk als zoodanig onbruikbaar is. Hij is misschien een goed ambtelijk automaat. Maar geen goed armbezoeker. Neutraliteit, gelijk de L. O. -wet voor de lagere school voorschrijft, kent de Armenwet gelukkig niet. En neutraliteit in den zin van volstreekte vermindering van geestelijke en zedelijke aangelegenheden is met armenverzorging, althans met een opheffende armenverzorging, zooals de Armenwet eischt, onverenigbaar.

Natuurlijk is het niet verstandig om te evangeliseeren, wanneer daartegen bij de ondersteunden een merkbare tegenzin bestaat. En het zou

evenzeer onjuist zijn, dat een armbezoeker pogingen in het werk stelde om b.v. een roomsch ondersteunde over te halen tot de Nederl. Herv. of Geref. Kerk. Met het oog daarop is het van belang, dat r. k. gezinnen zooveel mogelijk door een r. k. armbezoeker worden bezocht enz. Doch pas van misbruik kan men spreken, wanneer kennelijk invloed geoefend wordt op de steunverleening in het belang van de evangelisatie. Doch aangezien dergelijke invloed zelfs op het terrein der zuiver diaconalen steun in de praktijk, voorzoover ons bekend, terecht zorgvuldig vermeden wordt, valt niet aan te nemen, dat bedoelde persoon zich aan zoodanig misbruik heeft schuldig gemaakt.

Wat betreft de voordracht van B. en W. willen wij tenslotte nog opmerken, dat art. 181 der Gemeentewet niets omtrent het doen van een voordracht bepaalt. Evenmin eenig ander wetsartikel. Intusschen zal wel het reglement van het Burgerlijk Armbestuur dienaangaande een regeling bevatten. En zelfs is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de voordracht van B. en W. volgens het reglement bindend is in dien zin, dat de Raad niet buiten de voordracht om benoemen kan.

In dat geval blijft er voor den Raad, die niet accoord gaat met den voordracht, niets anders over dan het oefenen van aandrang op B. en W. teneinde de voordracht gewijzigd te krijgen.

N.

8. VRAAG.

In onze gemeente worden klachten geuit over het optreden van de Rijksveldwacht, Zelfs zijn er door een der raadsleden enkele schriftelijke vragen ter zake gesteld. In verband daarmede rijzen de volgende vragen:

- 1e. hebben raadsleden het recht om schriftelijke vragen te stellen?
- 2e. is er voor B. en W. aanleiding zich met deze zaak in te laten?

ANTWOORD:

Het stellen van schriftelijke vragen aan B. en W. door raadsleden buiten de raadsvergadering om komt herhaaldelijk voor, althans in de grootere gemeenten. De Gemeentewet geeft niet aan raadsleden het recht om vragen te stellen. Doch dat zegt op zichzelf weinig. Men kan bezwaarlijk aan een raadslid of eenig ander ingezetene de bevoegdheid betwisten om aan B. en W. vragen te stellen. De wet verbiedt zulk een vraagstelling niet. En op welken grond zou nu bedoelde bevoegdheid moeten worden betwist?

Intusschen is de vraag omtrent de bevoegdheid om vragen te stellen van weinig praktisch belang. Van meer beteekenis is de vraag, of B. en W. verplicht zijn te antwoorden.

Een dergelijke verplichting nu legt de wet aan B. en W. niet op. Wel bevatten de reglementen van orde van verschillende gemeenteraden een bepaling, waarin in min of meer soepele bewoordingen aan B. en W. een dergelijke verplichting is opgelegd. En het is mogelijk, dat het reglement van den gemeenteraad ten uwent (als er tenminste een dergelijk reglement bestaat) ook zulk een bepaling bevat. U zoudt dat eens kunnen nazien. Blijkt dat het geval, dan zal, gelijk in den regel geschiedt, tevens wel zijn opgenomen een clause, waarin vermeld staat, dat B. en W., indien er bij hen overwegend bezwaar tegen het beantwoorden der vragen bestaat, daarvan aan den vraagsteller mededeeling doen. En blijkt dat tevens voorgeschreven is, dat de vragen en antwoorden door B. en W. moeten worden gepubliceerd zooals onlangs te Zeist bij besluit van 27 Jan. 1938 werd voorgeschreven, dan zal tevens wel, gelijk ook in die gemeente, een reserve zijn gemaakt voor het geval, dat de belangen der gemeente, volgens het oordeel van B. en W., zich tegen die publicatie verzetten.

Voor wat betreft de zaak zelf, kan een eventueel antwoord van B. en W. kort zijn. B. en W. kunnen volstaan met mede te deelen, dat het niet tot hun taak behoort om te treden in een beoordeeling van het beleid der Rijkspolitie of zich terzake met de Rijkspolitie-autoriteiten te verstaan. En zij kunnen de belanghebbenden verwijzen naar deze autoriteiten (d. z. de Districtscommandant van de Rijksveldwacht, de Procureur-Generaal van het Gerechtshof, die, zooals u weet, volgens art. 3 van het Rijkspolitie-besluit van 6 Aug. 1935 S 497 fungeert als Directeur van Politie, en de Minister van Justitie).

Daarbij merken we nog het volgende op.

B. en W. hebben geneerlei politietaak. Wel heeft de Burgemeester een politietaak. Art. 223 der Gemeentewet plaatst het gemeentelijk politiepersoneel onder zijn bevelen. Doch, u lette er wel op, dit laatste geschiedt met de beperking: „voor zooveel de gemeentepolitie betreft.” Het onderhavige geval betreft echter niet de gemeentepolitie, doch de Rijkspolitie. En bovendien gaat de klacht blijkbaar niet tegen het gemeentepersoneel maar tegen het Rijkspersoneel, zoodat ook de Burge-meester geen bevoegdheid heeft.

Nu zal men hiertegenover misschien opmerken: „maar hier is toch in geding een belang van ingezetenen der gemeenten. En de Grondwet (art. 150) en de Gemeentewet (art. 128) geven toch aan de gemeentebesturen het recht om de belangen van hare gemeenten en van hare ingezetenen bij de Kroon en de Staten-Generaal voor te staan.”

Doch dit argument houdt o. i. geen steek. Want al nemen we aan, dat met „gemeentebesturen” ook bedoeld is het college van B. en W. (wat zelfs zou kunnen worden betwist), dan zou het toch niet aangaan om met het oog op het onderhavige geval van dit recht gebruik te maken. En wel om twee redenen.

Vooreerst omdat het in strijd zou zijn met de goede bestuursusances, indien een gemeentebestuur zich zou gaan spannen voor de belangen van een bepaalde groep ingezetenen en zich tot de hoogste autoriteiten in den lande zou wenden, zoolang deze ingezetenen niet zelf langs den hiërarchischen weg bij de daarvoor in aanmerking komende autoriteiten hunne belangen zonder blijkbaar resultaat hebben behartigd. De gebruikelijke weg is, dat de belanghebbenden zich met hun klachten wenden tot de evengenoemde autoriteiten. En, blijft dit zonder resultaat, dan tot de Kroon of de Staten-Generaal. Zoolang dit niet is geschied, is er voor het college van B. en W. niet de minste aanleiding om zich met een schrijven tot de Koningin of de Staten-Generaal te wenden.

Bovendien achten wij gebruikmaking van het recht van art. 150 der Grondwet alleen dan gerechtvaardigd, indien ingezetenen, ondanks hun klachten bij de bevoegde autoriteiten, telkens weer door de Rijkspolitie in hun rechtmatige belangen worden geschaad en indien het college van B. en W. over voldoende gegevens beschikt om zich een *objectief* oordeel omtrent het voorgevallene te vormen. En nu wil het ons voorkomen, dat het in hooge mate twijfelachtig is, of het college tot het vormen van een objectief oordeel omtrent het voorgevallene in staat is en of dit oordeel eventueel ten nadeele van de Rijksveldwacht zou uitvallen.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Briefwisseling tusschen Willem de Clercq en Isaäk da Costa. Bloemlezing uit onuitgegeven brieven berustende in het Reveil-archief te Amsterdam, samengesteld en ingeleid door M. ELISABETH KLUIT, secretaresse der stichting „Réveil-Archief”, uitg. Bosch en Keuning N.V. Baarn, 1938.

De correspondentie, waarvan hier een overzicht gegeven wordt, loopt van 1821—1844.

Het boekje geeft niet meer dan een indruk van de schriftelijke gedachtenwisseling tusschen beide hoogst interessante figuren. Want het bevat slechts een kleine selectie. Dit maakt echter het lezen te meer aantrekkelijk en doet scherper het licht vallen op vele interessante bijzonderheden uit dien tijd.

Beknopte catalogus der stichting: Réveil-Archief, Amsterdam.

Gaarne vestigen wij op den catalogus van het Réveilarchief — welke verzameling te vinden is in de gemeentelijke Universiteitsbibliotheek te Amsterdam — de aandacht.

Calvijn in het licht zijner brieven. Honderd brieven van den reformator, vertaald en toegelicht door W. DE ZWART, uitgave van J. H. Kok N.V., Kampen 1938.

Gaarne willen wij de aandacht vestigen op deze beknopte bronnenverzameling, welke meer dan de groote (meest in het latijn geschreven) verzamelingen in staat is CALVIJN en zijn arbeid dichter te brengen bij ons volk. Ook de bekende brief van CALVIJN aan FAREL over het tooneel heeft in dezen bundel een plaats gekregen.

Dr. Kuyper en de wetenschap, door Prof. Dr. J. RIDDERBOS, N.V. De Graafschap, Aalten, 1938.

In meer uitgewerkten vorm heeft Dr. RIDDERBOS zijn rede, gehouden ter gelegenheid van de Kuyperherdenking, het licht doen zien.

Hij behandelt achtereenvolgens de waardeering der wetenschap, de antiithese, tweeheid en eenheid der wetenschap, het objectieve en het subjectieve, beginselen en wetenschap en leven.

Welk een voortreffelijke uiteenzetting!

Het Romeinsche imperium en het nieuwe testament, door Dr. G. J. D. AALDERS, uitgave J. H. Kok N. V., Kampen, 1938.

Dit boek is ook van beteekenis voor de staatkunde. Doch al ware dit niet het geval, dan zouden we het toch gaarne in dit tijdschrift aankondigen. Want het biedt een schat historische, zij het ook niet aan bronnenstudie ontleende, gegevens in een vorm, welke het lezen van het boek tot een genot maakt.

Het probleem der Schriftcritiek, door Dr. G. C. BERKHOUWER, uitg. J. H. Kok N. V., Kampen, 1938.

Het onderwerp van dit geschrift is van zuiver theologischen aard. We volstaan daarom met een korte aankondiging van deze zonder twijfel belangrijke studie.

Het ontwerp-bedrijfsvergunningswet belicht, Uitgave van het Verbond van Nederlandsche Werkgevers, 1938.

Deze brochure bespreekt het inmiddels reeds wet geworden (doch nog niet in werking getreden) ontwerp van liberaal standpunt. Waarmede uiteraard niet is gezegd, dat ze geen opmerkingen bevat welke alleszins overweging waard zijn.

Rapport van de commissie inzake aansluiting tussen het middelbaar en gymnasiaal en het hooger onderwijs.

Dit lijvig rapport — resultaat van een vierjaarlijkschen arbeid van een viertal organisaties van leeraren van het middelbaar en gymnasiaal onderwijs — wordt den leden dier organisaties als studiemateriaal aangeboden.

Na een behandeling van de eischen, aan voorbereidend en aanvangend hooger onderwijs te stellen, bespreekt het rapport het contact tusschen leeraren en hoogleeraren en de organisatie van het voorbereidend onderwijs.

Wat deze organisatie betreft, valt mede te melden, dat de commissie zich uitspreekt ten gunste van een „griekschlooze” opleiding voor de z.g. B. faculteiten (dokters enz), doch dat ze onmiskenbaar voorstandster blijkt van het latijn als bestanddeel van het voorbereidend onderwijs voor deze faculteit.

Alberico Gentili and the development of international law, his life work and times by Dr. GEZINA H. J. VAN DER MOLEN, uitg. H. J. Paris, Amsterdam 1937.

Reeds te lang wacht dit belangrijk historisch geschrift op een aankondiging in dit tijdschrift. Teneinde langer uitstel te voorkomen moeten we met enkele woorden volstaan.

Dr. VAN DER MOLEN geeft niet alleen een synthetisch overzicht van GENTILIS' leer met betrekking tot het civiel, canoniek en internationaal recht, doch laat daaraan voorafgaan een levensbeschrijving en een milieuschets, waardoor de lezer in staat gesteld wordt den arbeid en denkebeelden van dezen calvinistischen geleerde te zien in het licht van zijn tijd. Voorts wordt afzonderlijk aandacht geschonken aan de belangrijkste publicaties van GENTILIS.

Het uitvoerig lectuuroverzicht en het persoonsregister verhoogden de waarde van dit boek, hetwelk — ook doordat het in het Engelsch geschreven is — niet alleen in ons land, maar ook buiten onze grenzen zonder twijfel als een belangrijke aanwinst der rechtshistorische lectuur zal worden beschouwd.

Rights affecting the use of broadcasts door JACOBUS ORANJE, diss. V. U., Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N. V., Leiden, 1938.

Het radiorecht is nog jong. Maar het aantal rechtsvragen, van nationalen en internationalen aard, welke het radioverkeer heeft opgeworpen, is reeds vrij aanzienlijk. Hetgeen ook niet behoeft te verwonderen, wanneer men in aanmerking neemt de intense economische, staatkundige, cultureele, ja zelfs godsdienstige beteekenis, welke de radio in een betrekkelijk kort tijdsbestek heeft verkregen.

Enkele van de belangrijkste rechtsvragen worden in dit proefschrift behandeld. Zoo o.a. het vraagstuk van de bescherming van de radio-uitzendingen tegen personen, die daarvan hetzij voor privé gebruik, hetzij voor commercieele doeleinden gebruik maken en voorts de quaestie van het radio-auteursrecht.

De uiteenzettingen van den schrijver zijn beknopt en helder. En het feit, dat schrijvers' conclusies niet vrucht zijn van theoretische studies zonder meer, doch tevens steunen op een ruime ervaring (de schrijver is secretaris van de Directie van de Philipsfabrieken) geeft aan dit boek een waarde, welke die van het meerendeel der proefschriften verre overtreft.

De beheersching der wereldeconomie. Een onderzoek betreffende de voorwaarden van stabiele welvaart en wereldvrede, door Dr. W. L. VALK, Uitgeversmaatschappij „De Struisvogel”, Den Haag.

Dit boek handelt over „ordening”. En dan speciaal over ordening van het economische leven.

Het valt niet te ontkennen, dat dit geschrift getuigt van schrijvers belesenheid en toewijding aan de zaak, waarover hij schrijft.

Eenige meerdere „ordening” van de denkebeelden van den schrijver zou

intusschen het raadplegen van zijn pennevrucht hebben vergemakkelijkt. Duidelijk is echter dat de schrijver veel sympathie gevoelt voor de „staatsvadergedachte”, al voorspelt hij — en niet zonder grond — dat het aanvaarden van die gedachte „een vrij diep ingrijpen” en „nogal tegenstand” zal tengevolge hebben.

Handboek voor het sociale volkscredietwezen met statuten, reglementen enz. door Mr. Th. A. FRUIN en P. A. VAN AGGELEN, Uitg. v. d. Ned. Vereen. v. Volkscredietwezen en Woekerbestrijding, Leiden.

Voor hen, die belangstelling hebben voor of op eenigerlei wijze betrokken zijn bij het volkscredietwezen, inzonderheid bij de z.g. borgstellingsfondsen, vestigen wij de aandacht op dit praktische geschrift.

Het recht tot „Opstand” door Dr. FERD. SASSEN, Hoogleeraar te Nijmegen, Uitg. Dekker en v. d. Vegt N.V., Nijmegen Utrecht 1936.

Hoewel deze brochure slechts kort is, noopt het lezenswaardig betoog ons haast tot het houden van breedvoerige beschouwingen. We moeten ons daarvan echter onthouden.

Alleen deze opmerking. Prof. S. erkent terecht dat aanvaarding van hogere rechtsnormen niet vereenigbaar is met een a priori veroordeelen van alle revolutie. Doch niet gaarne zouden wij onderschrijven zijn stelling, dat er geen zedelijke plicht bestaat tot gehoorzaamheid aan onrechtmatige wetten, tenzij bij gevaar voor ordeverstoring e.d., terwijl ons evenzeer te ver gaat zijn opmerking dat de eeuwige wet Gods slechts eischt gehoorzaamheid aan de Overheid in zoover en zoolang zij werkelijk wettig is. Het eerste reikt verder dan de persoonlijke plicht van den onderdaan om gehoorzaamheid te weigeren, indien gehoorzaamheid aan de wet hem in conflict zou brengen met Gods geopenbaarden wil. En wat het tweede betreft: De Joden hadden, tijdens Christus' omwandeling op aarde, reden om aan de wettigheid van het gezag der Romeinsche keizers over hen te twijfelen. Niettemin hadden het bekende woord van Christus tot de farizeërs en, naar ik meen, ook Rom. XIII juist op dat keizerlijk gezag betrekking.

De ontwikkeling van het strafstelsel in Sovjet-Rusland, 1917—1937, door F. T. LINDEBOOM, Diss. V.U., Libertas drukkerijen Rotterdam-Utrecht, 1937.

Aan de hand van veel lectuur behandelt de schrijfster dezer dissertatie de verschillende episodes van het Sovjet-bewind en de projecties daarvan op het gebied van het strafrecht.

Schrijfster bespreekt aan het einde van haar boek de kentering van

het Sovjet-strafrecht ten gunste van moraal en gezin; een kentering, die, zooals zij terecht doet blijken, meer machtspolitiek beoogt dan dat ze vrucht is van zedelijke overtuiging. Jammer dat in dit verband geen aandacht wordt geschonken aan de beruchte hoogverraadsprocessen uit de laatste jaren.

Bij uiteenzetting van haar eigen denkbeelden toont Schr. zich een dankbaar leerling van Prof. DOOYEWEERD.

De Praedestinatieleer van Augustinus, Thomas van Aquino en Calvijn, door H. D. R. POLMAN, diss. V.U., Uitg. T. Wever N.V., Franeker, 1936.

In het begin van zijn onderzoek betreffende CALVIJNS praedestinatieleer herinnert de schrijver aan de vereenzelviging van het Calvinisme en de leer der praedestinatatie, waardoor zelfs ook op politiek terrein, zij het ten onrechte, de leer der praedestinatatie is ter sprake gebracht.

Intusschen staat hij bij deze aangelegenheid verder niet stil. Wel echter raakt zijn onderzoek de sfeer van dit tijdschrift, wanneer de schrijver positie kiest tegenover het bekende boek van den r.k. schrijver Dr. CORNELISSEN over „Calvijn en Rousseau”. Calvijns praedestinatieleer is, zooals Dr. POLMAN opmerkt, anders dan die van THOMAS VAN AQUINO, niet uit dogmatische leerstellingen doch rechtstreeks, in geloofsgehoorzaamheid aan Gods Woord, uit Schriftgegevens opgebouwd.

De moderne staatsgedachte in het licht der jongste encyclicken, door Dr. A. J. M. CORNELISSEN, N.V. Gooi en Sticht, Hilversum, 1938.

De bekwame r.k. publicist geeft hier een overzicht van de nieuwste pauselijke encyclicken, inzonderheid van de encyclicke „Mit brennender Sorge”, gericht tegen het Nationaal-Socialisme, en „Divini Redemptoris” tegen het Communisme.

Vanzelfsprekend zal een andersdenkende niet met den eerbied van een geloovig r.k. schrijver tegen deze stukken en derzelve Auteur kunnen opzien. Doch dit neemt toch niet weg, dat deze encyclicken en hetgeen Dr. C. daarover en daarvan, mede aan de hand van andere pauselijke brieven, schrijft, ook voor den niet-roomsch-katholiek van groote beteekenis is te achten.

Jaarboek 1938 van den Nederlandschen Bond van Jongelingsverenigingen op gereformeerden grondslag, samengesteld door het Bondsbureau, Amersfoort.

Een perodiek, vol praktische gegevens, (o.a. adressen en lectuur) en daarom ook buiten de eigenlijke bondskringen zeer bruikbaar.

Van Jeugd en Moed en Kracht, jeugdboek, uitgegeven bij gelegenheid van het 50-jarig jubileum van den Nederlandschen Bond van Jongelingsverenigingen op Geref. Grondslag, uitg. van de vereniging „De Gereformeerde Jongelingsbond”, 1938.

Het zou, ook al zou onze plaatsruimte het toelaten, vrijwel ondoenlijk zijn om een goed overzicht te geven van den rijken inhoud (12 artikelen en 28 illustraties, onder welke zeer oorspronkelijke en geestige) van dit gedenkboek, waaraan zooveel vooraanstaande personen hun medewerking hebben verleend. Volstaan we daarom met melding te maken van de bijdrage van den heer A. ZIJLSTRA over „Uw taak ten opzichte van den Staat”. We hebben niets dan lof voor den inhoud en vorm van dit boek en gaarne brengen we hulde aan de samenstellers daarvan. En in die hulde ligt tevens besloten een betuiging van eerbied en erkentelijkheid voor hetgeen ons volk in dezen grooten jeugdbond geschonken is.

De gezinstoeslag en zijne toepassing in Nederland, door W. J. J. DIJSSELBLOEM, uitg. W. P. van Stockum en Zoon N.V., Den Haag.

Het lectuuroverzicht, hetwelk de schrijver doet voorafgaan, geeft een indruk van de beteekenis, welke het vraagstuk van den kindertoeslag in den loop der jaren hier en elders verkregen heeft.

Men zou de vraag kunnen stellen, of er zoo langzamerhand niet een teveel aan lectuur over dit onderwerp verschijnt. Misschien kan die vraag ten aanzien van sommige onderdeelen van het onderwerp bevestigend worden beantwoord. Doch wat betreft de algemeene principiele fundeering van den kindertoeslag is, dunkt ons, nader onderzoek zeker niet misplaatst.

Intusschen biedt dit geschrift met betrekking tot de principiele fundeering van het instituut niet heel veel meer dan r.k. schrijvers als AENGENENT, KOENRAADT en diverse pauselijke brieven daaromtrent reeds hebben gezegd. De waarde van dit boek ligt dan ook in hoofdzaak in het praktisch gedeelte, het overzicht van de toepassing in Nederland en in het buitenland.

Bijdragen van de Philosophische en Theologische faculteiten der Nederlandsche Jezuiten, Eerste aflevering 1938, administratie Tongerschestraat 53, Maastricht.

Deze nieuwe r.k. periodiek draagt een zuiver wetenschappelijk karakter. De eerste aflevering bevat o. m. bijdragen over Augustinus' Individualisme (P. HENDRIKSE), Kant en de scholastiek (H. THIELEMANS) en een missiologisch overzicht, waarin protestantsche zendingslectuur wordt behandeld.

De schoolstrijd in de eerste jaren na de wet van 1857 (1857—1866), door Dr. D. LANGEDIJK, N.V. J. H. Kok, Kampen, 1937.

Door publicatie van dit geschrift heeft Dr. LANGEDIJK een nieuwe, voortreffelijke bijdrage geleverd tot de geschiedenis van den schoolstrijd.

Zoo langzamerhand ontstaat naast de r.k. lectuur ter zake een serie geschriften van protestantsche zijde over den schoolstrijd (te denken valt hierbij aan de publicaties van DIEPENHORST, DEN HARTOGH, LANGEDIJK, SCHOLTEN en niet te vergeten: GOSLINGA) welke te zamen vormen een tamelijk compleet geheel. En dit boek beteekent een zeer te waardeeren schakel in dien keten. N.

Hedendaagse sociale bewegingen door Dr. W. BANNING. Uitg. van Loghum Slaterus' U. M. Arnhem, 1938.

Met belangstelling hebben wij van dit boek kennis genomen. De schr. heeft een indeeling gemaakt, en gaat achtereenvolgens na: het Liberalisme met de moderne democratie, het Roomsch-Katholicisme, het Calvinisme, het Socialisme (waaronder tevens het russische communisme besproken wordt) en het Fascisme.

Het belangrijke van dit boek ligt voor ons voornamelijk hierin, dat Dr. Banning, die zooals men weet socialist is, aan de hand van bronnenstudie aantoot, welk een innig verband er bestaat tusschen sociologie en de levensbeschouwingen van de woordvoerders der onderscheiden richtingen in de sociologie. 't Is zooals de schr. ergens zegt, zeer verhelderend, op dit verband te letten, en het verheugt ons te constateeren, dat de erkenning van dit verband hoe langer hoe meer zich baan breekt.

Voor meer ontwikkelden wordt hier waardevol studiemateriaal geboden. C. B.

Leerboek der statistische methode door Mr. Dr. J. H. VAN ZANTEN, 3e bijgew. druk. Uitg. N. Samsom N.V. Alphen a. d. Rijn, 1938.

Onze tijd heeft belangstelling voor het getal. De statistiek wordt heden ten dage gebezigd als een zeer gewaardeerde methode om tot kennis van feiten, toestanden en verhoudingen te komen.

Het eerste gedeelte van dit leerboek, waarvan thans een derde druk het licht ziet, behandelt de statistiek in het algemeen. Het tweede gedeelte laat de toepassing ervan zien op velerlei gebieden (bevolking, vermogen, werkloosheid, onderwijs, financiën, etc.). Men komt daardoor onder den indruk van de groote beteekenis, die de statistiek heeft, en ook van de moeilijkheden, die ermee verbonden zijn.

Wie met statistieken moet werken, zal verstandig doen, dit boek van den oud-directeur van het bureau van Statistiek der gemeente Amsterdam te raadplegen. C. B.

ANTIREVOLUTIONNAIRE STAATKUNDE

ORGAAN VAN DE
DR A. KUYPERSTICHTING
TER BEVORDERING V/D STUDIE DER
ANTIREVOLUTIONNAIRE BEGINSELEN

ONDER REDACTIE VAN

Prof. Mr. A. ANEMA - Mr. Dr. E. J. BEUMER
Dr. H. COLIJN - Mr. H. A. DAMBRINK
Prof. Dr. H. DOOYEWEERD - Ds. J. JONGELEEN
Dr. J. W. NOTEBOOM - Prof. Mr. V. H. RUTGERS
J. SCHOUTEN - Prof. Dr. J. SEVERIJN

VEERTIENDE JAARGANG
AUGUSTUS-SEPTEMBER 1938

INHOUD VAN DIT NUMMER

WOORD TER INLEIDING door J. SCHOUTEN	355
KABINETTEN door Prof. Mr. V. H. RUTGERS	359
DE ANTI-REVOLUTIONNAIRE KAMERFRACTIES door Mr. Dr. E. J. BEUMER . .	377
DE ONTWIKKELING VAN ONS CONSTITUTIONEELE RECHT door Mr. Dr. J. DONNER . . .	389
DE SOCIALE ONTWIKKELING door C. SMEENK	405
DEFENSIE door P. G. MANTEL	416
HET PARTIJWEZEN door Dr. J. W. NOTEBOOM . .	426
BOEKENSCHOUW door Dr. C. BEEKENKAMP . .	440

UITGAVE

TER ORDE VAN HET
VAN DER KUIJPERSTICHTING
KONINKRIJK DER NEDERLANDEN
VAN HET NEDERLANDSCH

FOTO GODFRIED DE GROOT, AMSTERDAM

„...Mijn innig geliefde Moeder, aan Wie Ik onuitsprekelijk veel verschuldigd ben, gaf Mij het voorbeeld van een edele en verhevene opvatting der plichten, die nu op Mij rusten.

Ik stel Mij tot levensdoel dat voorbeeld na te volgen, te regeeren zooals van een Vorstin uit het Huis van Oranje wordt verwacht. Aan de Grondwet getrouw wensch Ik den eerbied voor den Nederlandschen naam en de Nederlandsche vlag te bevestigen. Ik wensch bij het Opperbestuur over de Bezittingen en Koloniën in Oost en West rechtvaardigheid te betrachten en naar Mijn vermogen bij te dragen tot verhooging van Uw geestelijk en stoffelijk welzijn.

Op God vertrouwende en met de bede, dat Hij Mij sterke, aanvaard Ik de regeering.”

(Ontleend aan de proclamatie, waarmede Hare Majesteit de Koningin Zich op 31 Augustus 1898 tot Haar volk richtte.)

BIJ de herdenking van de veertigjarige regeering onzer Koningin gaan onze gedachten naar het verleden, ook naar het tijdstip, waarop Zij Hare regeering heeft aangevangen. Wij willen kennis nemen, hetzij voor het eerst, hetzij opnieuw, van hetgeen toen is geschied. Zoo komen wij er toe te lezen, wat onze Vorstin bij het aanvaarden van de regeering tot Haar volk heeft gezegd. De overweging daarvan brengt tot de vraag: is het wel goed thans anderen daaraan te herinneren? Op deze vraag luidt ons antwoord bevestigend. Niets behoeft er van te weerhouden, de ernstige aandacht te vragen voor de woorden uit de proclamatie van Hare Majesteit, welke hier boven zijn geplaatst.

Welk een voorrecht. Voor onze Koningin, maar nog veel meer voor ons volk.

Hoe dikwijls toch gaat eene herinnering aan de woorden, voorheen door iemand gesproken in plechtige en voor zijn leven, zijne

levensrichting en zijn levensarbeid beslissende oogenblikken, gepaard met een gevoel van teleurstelling, omdat zijne daden daarmede niet in overeenstemming zijn geweest, omdat hij heeft gefaald, tekort is geschoten, en beneden de door hem opgewekte verwachtingen is gebleven. Niet zelden geldt dit ook van de grooten der aarde.

En hoe gansch anders is het hier.

Eene vergelijking van de daden met de woorden, ter inleiding van die daden uitgesproken, wekt in geen enkel opzicht een gevoel van teleurstelling. Iedere vergelijking van de woorden, welke aan het begin staan, met de daden, welke daarop tot heden zijn gevolgd, dringt met onweerstaanbaren drang tot dankbaarheid en huldebetoon.

Hetgeen onze Koningin bij de aanvaarding van de regeering Zich tot levensdoel heeft gesteld, mocht Zij verwezenlijken, ja, meer dan dat. De geschiedenis van Hare regeering getuigt van menig moment, dat dien groote uit het Huis van Oranje, dien wij het liefst den Vader des Vaderlands noemen, voor onzen geest brengt.

Zij regeerde „zooals van een Vorstin uit het Huis van Oranje wordt verwacht”. Zij heeft de hoogste en treffendste verwachtingen, mede door Hare woorden van vóór veertig jaren opgewekt, verre overtroffen.

Zij is trouw geweest aan de Grondwet. Zij geeft in getrouwheid daaraan het voorbeeld aan allen. Nimmer kwam tijdens Hare regeering de gedachte in ons volk op, dat Zij Zich bewoog in eene van onze Constitutie afwijkende lijn. In de moeilijkste omstandigheden en de spannendste tijden heeft Zij onze constitutioneele instellingen, de rechten en vrijheden des volks, gehandhaafd en beschermd.

De eerbied voor den Nederlandschen naam en de Nederlandsche vlag is gedurende Haar bewind bevestigd en, dit mag er zonder vrees voor tegenspraak worden bijgevoegd, toegenomen. Het aanzien van onze natie in de wereld is gestegen. De moedige daden, de fiere en toch steeds wijze en voorzichtige woorden, en de onkreukbare trouw aan het recht — zoowel voor het leven van ons eigen volk als voor de samenleving van volken en staten — van onze Koningin hebben daartoe onnoemelijk veel bijgedragen.

Hare regeering over het Rijk in Europa en de rijksgebieden in de beide Indiën is en wordt gekenmerkt door het betrachten van rechtvaardigheid.

Het is Haar gegeven naar vermogen, boven vermogen, bij te dragen tot de verhooging van het geestelijk en stoffelijk welzijn van ons volk.

Zij heeft Haar woord van 31 Augustus 1898 in Hare veertigjarige regeeringswerkzaamheid gestand gedaan, bekrachtigd, verdiept en verrijkt. Zij is, geleid door het inzicht in Hare roeping, ver boven dat woord uitgekomen.

Dit treft te meer, omdat een groot deel van de verloopende veertig jaren behooren tot de moeilijke en zware tijden, welke aan de Regeering de hoogste eischen stellen, en het regeeren doen worden tot eene haast bovenmenselijke taak.

Onze Koningin mocht doen wat Zij deed, omdat Zij op God trouwde en Hem sterkte vroeg. Daarin ligt het geheim van Hare kracht. Daarin ligt de verklaring voor den rijken zegen van Hare regeering. Daarin ligt ook de diepste grond voor de zeldzame, wonderlijke aanhankelijkheid, trouw, eenheid en liefde, waarmede ons volk staat geschaard rondom Haar en Haar Huis.

Onze gedachten vermenigvuldigen zich.

Ons hart is vervuld van dankbaarheid, jegens onze Vorstin, maar bovenal jegens God.

Hij schenke onze Koningin nog vele jaren. Hij bekrachtige Haar ook verder voor Hare gewichtige en verantwoordelijke taak. Hij zegene Haar en Hare kinderen.

Hij verheffe het licht van Zijn aanschijn over onze Koningin en ons Vaderland.

J. SCHOUTEN.

KABINETTEN

DOOR

PROF. MR. V. H. RUTGERS.

Ter gelegenheid van de herdenking van de veertigjarige regeering van Hare Majesteit de Koningin een terugblik te werpen op de ministeries, die haar in die regeering ter zijde stonden, is zeker niet misplaatst.

Het is niet mogelijk in dit artikel een politieke en constitutioneele geschiedenis van dit belangrijke tijdperk te schrijven. Het kunnen slechts grepen zijn uit de rijke stof; daarbij zal vooral gelet worden op de vraag op welke wijze in het tijdvak dat achter ons ligt de volksinvloed op het staatsbestuur heeft gewerkt.

Het voor de hand liggende antwoord op die vraag is: door den arbeid der Staten-Generaal. Intusschen is daarmede geenszins alles gezegd. Aan dat antwoord zou de voorstelling verbonden kunnen worden van een tegenstelling tusschen Regeering en volksvertegenwoordiging, in dien zin, dat de Regeering zelve buiten den volksinvloed stond. Dit is allerm minst het geval geweest. Bij de wisseling der Kabinetten werkt die volksinvloed op het staatsbestuur. De vraag is ook voor de toekomst van belang: hoe, en in hoever heeft zich hier die invloed doen gelden? Waarom zijn de Kabinetten opgetreden? Heeft het Nederlandsche volk de regeering gehad die het verdient?

Het zal dus in de eerste plaats over Kabinetsvorming zijn dat gesproken wordt. Het is niet mogelijk dit te doen zonder over de constitutioneele positie der Kroon te spreken. Het is een reden van groote dankbaarheid dat dit ter gelegenheid van een feest kan geschieden zonder vrees een wanklank te doen hooren. De politieke en constitutioneele geschiedenis der laatste veertig jaar vermeldt niet één enkel conflict met de Kroon.

Schokkende gebeurtenissen in het politieke leven, gelijk voor 1853 en 1866 opgeteekend staan, behoeven niet vermeld te worden.

Constitutioneele ontwikkeling is er geweest, maar geleidelijk. De herhaalde wijzigingen in het kiesstelsel, en de daaruit voortvloeiende wijzigingen in de samenstelling der Staten-Generaal, zijn niet zonder invloed gebleven. Binnen de grenzen van de constitutioneele taak der Kroon is de ontwikkeling die plaats had door H. M. de Koningin geleid en bezegeld. Een hoofdmoment immers in die ontwikkeling is juist de Kabinetvorming, waarbij het initiatief aan de Kroon is, waarbij zij zonder voordracht of contraseign van ministers beslissingen van zeer groote beteekenis heeft te nemen. Deze daden van de Kroon vallen buiten eenige politieke verantwoordelijkheid, en aan de overleggingen ter voorbereiding ervan wordt slechts in zeer beperkte mate openbaarheid gegeven. Maar herhaaldelijk is getuigd, en ieder die bij die overleggingen is betrokken geweest zal kunnen getuigen van bewondering voor den ernst, de nauwgezetheid, het inzicht en het beleid door Hare Majesteit de Koningin aan den dag gelegd tegenover de veelal niet geringe moeilijkheden waarvan zij een oplossing moest kiezen.

* *

*

Regeeren vereischt onafgebroken gemeen overleg met de Staten-Generaal. Daartoe moet een Kabinet in staat zijn. Indien blijkt dat het overleg tusschen het Kabinet en de Staten-Generaal niet mogelijk is, dan moet hetzij ontbinding van één of van beide Kamers hetzij aftreden van het Kabinet volgen. Dit constitutioneel beginsel beheerscht de formatie van een Kabinet. Het brengt mee dat vóór alles gezocht dient te worden naar het optreden van een Kabinet dat het vertrouwen van de meerderheid in de beide Kamers der Staten-Generaal, in het bijzonder in de Tweede Kamer, bezit, en daardoor in staat zal zijn tot het voeren van het vereischte gemeen overleg. Ook de volksinvloed op de samenstelling van het Kabinet werkt dus middellijk, door de Staten-Generaal. De mogelijkheid bestaat dat gemeen overleg van een Kabinet met de Staten-Generaal niet slaagt, doch dat nieuwe verkiezingen goede kans opleveren op Kamers met welke dat overleg mogelijk zal blijken. In dat geval kan Kamerontbinding plaats hebben. Maar overigens is het teruggrijpen over de volksvertegenwoordiging heen op beweerde maar onbewijsbare overtuigingen van de meerderheid der natie niet in overeenstemming met onze constitutioneele instellingen. Het beroep van minister CORT VAN DER LINDEN op den volkswil was een niet gelukkige poging om aan zijn extra-parlementair Kabinet meerder gezag bij te zetten.

De opdrachten tot het formeeren van een Kabinet, door H. M. de Koningin gegeven in de vele Kabinetscrisissen, die zij tot oplossing heeft gebracht, getuigen van het voortdurend streven het optreden van een parlementair Kabinet voor te bereiden. Dikwijls was het niet eenvoudig te beslissen welke weg daartoe moest worden gevolgd. Slechts bij uitzondering was die weg vanzelf aangewezen, zooals in 1901, toen reeds aan den avond van den uitslag der herstemmingen voor de Tweede Kamer Amsterdamsche jongelieden aan Dr. KUYPER als den aanstaanden minister-president een ovatie gingen brengen. De Kabinets-crisis heeft toen slechts 34 dagen geduurd. Het was nog lang genoeg, maar het zou tot 1925 duren voordat een crisis weder zoo snel was opgelost. De duur der Kabinetscrisissen beliep de volgende aantallen dagen (telkens gerekend van de gebeurtenis die tot de crisis aanleiding gaf; de ontslagaanvraag van het Kabinet viel meestal een dag later): in 1905 53 dagen, in 1907 55 dagen, in 1907/1908 53 dagen, in 1913 65 dagen, in 1918 69 dagen, in 1921 43 dagen, in 1922 75 dagen, in 1923/1924 73 dagen, in 1925 34 dagen, in 1925/1926 117 dagen, in 1929 38 dagen, in 1933 30 dagen, in 1935 8 dagen, in 1937 30 dagen. Het ministerie-DE MEESTER had 908 dagen zitting, waarvan 108 dagen in crisis; het eerste ministerie-COLIJN 216 dagen, waarvan 117 in crisis. De lange duur eener crisis was zeker lang niet altijd te wijten aan hem die ten slotte in de Kabinetsformatie slaagde; de langdurige vlootweteriscrisis ging bijna geheel om buiten den demissionairen minister-president RUYSS DE BEERENBROUCK, wiens ontslagaanvraag ten slotte niet werd aanvaard; in 1926 ontving de demissionaire minister DE GEER eerst geheel aan het eind der crisis een opdracht. Wel mag in het feit, dat de crisissen, die tot het optreden van het ministerie-KUYPER en van de vier ministeries-COLIJN leidden, de kortste waren van de vijftien crisissen in deze eeuw, een bewijs worden gezien van de voortvarendheid van Dr. KUYPER en van den tegenwoordigen minister-president.

Het onderzoek, dat aan het geven van een opdracht voorafgaat, is niet van eenvoudigen aard. Om de mogelijkheden van oplossing te peilen moet de oorzaak van de crisis worden geanalyseerd; moet de bereidheid van verschillende groepen om een ministerie van deze of gene signatuur te steunen worden vastgesteld. De keuze van een persoon hangt af van velerlei soms delicate consideratiën. Eindelijk moet de formule van de opdracht worden vastgesteld.

Niet altijd konden al deze overwegingen aanstonds leiden tot

een opdracht waarvan het slagen waarschijnlijk was. Soms was een oplossing alleen aannemelijk wanneer een andere onmogelijk was gebleken. Soms was bereidheid tot samenwerking bij bepaalde groepen afhankelijk van voorwaarden, die een nader onderzoek door een aangewezen formateur noodzakelijk maakten. Soms was er bij groepen bereidheid tot steun maar onder reserves die eerst na het geven van een opdracht konden worden getoetst, of was er wel bereidheid tot steun in algemeenen zin, maar niet bereidheid om op grond van een program een accoord aan te gaan. Herhaaldelijk is een aangewezen formateur op dergelijke klippen gestrand. Een opdracht kon aangewezen zijn, gelijk die aan Mr. MARCHANT in November 1925 en die aan Mr. AALBERSE in 1935, ondanks de waarschijnlijkheid, dat zij de oplossing der crisis niet zou brengen.

De moeilijkheid van de beslissing blijkt niet zelden uit de clausuleering der opdracht. Niet altijd wordt de opdracht van een beperkende toevoeging voorzien. Het is mogelijk dat de keuze van den persoon de strekking van de opdracht ondubbelzinnig doet blijken. Het is ook mogelijk dat aan een staatsman de opdracht wordt gegeven een Kabinet te formeeren van zoodanig karakter als hem mogelijk en wenschelijk zal blijken. Zoo is van de opdracht aan Dr. COLIJN in 1937 geen beperking bekend. Daarentegen werd bij voorbeeld in November 1925 aan Mr. MARCHANT de opdracht verleend tot samenstelling van een parlementair Kabinet, later gevolgd door opdrachten aan andere staatslieden tot formatie van een extra-parlementair Kabinet. Evenzoo volgde in 1935 op de opdracht aan Mr. AALBERSE tot vorming van een parlementair Kabinet op de breedst mogelijk basis de opdracht aan Dr. COLIJN tot vorming van een extra-parlementair Kabinet van breede samenstelling. Door dergelijke opdrachten (in het bijzonder door de opdracht tot vorming van een parlementair Kabinet, waaronder dan te verstaan is een Kabinet waaraan door een parlementaire meerderheid steun is toegezegd) wordt de Kabinetsvorming niet als het ware door de Kroon uit handen gegeven; in geval aan de gelimiteerde opdracht niet kan worden voldaan, is dan opnieuw aanwijzing van een formateur (van denzelfden of van een anderen) noodig.

Hoe kan nu verzekerd worden dat een Kabinet optreedt dat voor zijn taak berekend is, ook in politieken zin? De tijd ligt ver achter ons toen, naar conservatieven trant, de formateur eenige bekwame mannen bijeenzocht die het vertrouwen des Konings hadden of

konden verkrijgen. Het Kabinet moet met de Kamers kunnen werken; daarmee heeft de formateur rekening te houden.

Over de wijze waarop in de vorige eeuw bij Kabinetsformaties het parlementair karakter van het Kabinet verzekerd werd is niet veel bekend geworden. Voorzover hieraan bij de formatie genoegzame aandacht werd gegeven zal de formateur te rade gegaan zijn met de kennis die hij en zijn aanstaande medewerkers bezaten van de opvattingen in het parlement. Een groote bijzonderheid was de vergadering van de Tweede Kamerleden der liberale partij, 21 Juli 1879 door de aangewezen kabinetsformatie FRANSEN VAN DE PUTTE en Mr. E. CREMERS, „naar aanleiding van een opdracht van den Koning en daartoe op hun voorstel daar Hem gemachtigd” uitgeschreven ter bespreking der ministerieele crisis. In 1897 hebben de aanstaande leden van het ministerie-PIERSON-GOEMAN BORGESIOUS, voordat zij aan de Regentes ter benoeming werden voorgedragen, ten huize van PIERSON vergaderd om te zamen een regeeringsprogram vast te stellen; van ruggespraak met Kamerfracties over dat program blijkt niet. In 1901, toen Dr. KUYPER de opdracht tot Kabinetsvorming had, is een ontwerp-regeeringsprogram aan de drie rechtsche fracties voorgelegd, en is over het program met haar overeenstemming verkregen. Deze wijze van garandeeren van het parlementaire karakter van het te vormen Kabinet is sedert herhaaldelijk toegepast. De beraadslagingen tusschen den aangewezen formateur en de fracties met welke hij onderhandelde, en het daarmee verband houdend overleg tusschen deze fracties onderling, hebben als regel binnenskamers plaats gehad; soms werden communiqués omtrent bepaalde punten openbaar gemaakt. Enkele malen werd aan het geheele gevoerde overleg openbaarheid gegeven. Dit kan nuttig zijn om verantwoordelijkheden vast te leggen, maar het schijnt aan het bereiken van een resultaat niet bevorderlijk te zijn.

Over de voor- en nadeelen van door voorafgaand overleg gegarandeerd parlementaire Kabinetten is veel gesproken en geschreven; ook in dit tijdschrift. Het gesloten accord levert een vasten grondslag voor het regeeringsbeleid. De meerderheidspartijen worden verplicht aan het Kabinet steun te verleenen. Politieke ongelukken worden voorkomen. Inderdaad zijn gunstige ervaringen met deze methode opgedaan. Onder het ministerie-KUYPER en het ministerie-HEEMSKERK hebben de regeeringspartijen in het algemeen aan het Kabinet den steun verleend waartoe zij verplicht waren. Daartoe werkten ook mede factoren die

zonder politiek accoord evenzeer zouden hebben gewerkt. Daar was onder KUYPER de stembuscoalitie waardoor de meerderheid reeds bij de verkiezingen was samengesmeed, het prestige van den minister-president aan de rechterzijde, zijn welsprekendheid, zijn moed; daar was de loyale steun van LOHMAN; daar was de bekwaamheid van een aantal zijner medewerkers, gelijk de wijze LOEFF, de kloeke BERGANSIUS („Ein strammer Kerl, dieser Bergansius" moet de Duitsche Keizer hebben gezegd toen hem de geschiedenis van de Aprilstaking van 1903 was verhaald), DE MAREZ OYENS, IDENBURG. Dat alles zou aan het Kabinet kracht hebben bijgezet ook zonder coalitie-accoord. Dat de wetgevende resultaten van KUYPER's ministerie beneden de gekoesterde verwachtingen bleven, heeft niet gelegen aan het coalitie-program, waarvan belangrijke gedeelten onuitgevoerd bleven, maar aan verschillende tegenspoeden, die van het al of niet aanwezig zijn van een accoord onafhankelijk waren.

In hoever aan de vorming van het ministerie-DE MEESTER een accoord van vrijzinnige partijen (trouwens tezamen niet een meerderheid vormend) ten grondslag lag, is niet bekend. Het zou in elk geval de zwakte van het gestel van dit Kabinet toch niet hebben verholpen, zwakte die voortvloeide uit de heterogene linksche meerderheid, uit het nimmer te verwezenlijken politiek program van het Kabinet, uit de politieke onervarenheid van zijn leider, die tegen de buitengewone moeilijkheden van zijn positie niet opgewassen was.

De minister-president van 1908, HEEMSKERK, was in de rechterzijde een samenbindend element; zijn zeldzame begaafdheid, zijn innemende persoonlijkheid, zijn staatkundige ervaring en tact verleenden hem een steeds toenemend gezag en waren aan de samenwerking met de rechterzijde ten zeerste bevorderlijk. Toch heeft het tot stand brengen van TALMA's verzekeringswetten en van COLIJN's reorganisatie van het leger reuzenkracht gekost, en kon KOLKMAN's tariefsherziening het Staatsblad niet bereiken. Meer dan in het politiek accoord was de kracht van het Kabinet gelegen aanvankelijk in de overmacht der linkerzijde, daarna in de gelukkige stembus van 1909 en in de persoonlijke qualiteiten van verscheidene van zijn leden, van wie ook de twee REGOUT's, beide in de kracht van hun leven gestorven, zich als krachtige bewindslieden deden kennen.

De Kabinetten van RUYSS DE BEERENBROUCK ontleenden eveneens aan den persoon van hun leider kracht. Zij waren ook overigens

sterk van samenstelling; HEEMSKERK, AALBERSE, DE VISSER, VAN DIJK, — om slechts dezen te noemen — brachten tal van wettelijke maatregelen van groote beteekenis tot stand. RUYS was in 1918 niet de eerste keus; er was niet de vooropgestelde bedoeling een roomsch-katholiek met de formatie te belasten; aanvankelijk waren onder meer IDENBURG en COLIJN in aanmerking gekomen. RUYS drukte niet het stempel van zijn persoonlijkheid op een Kabinet, maar hij dwong eerbied af door zijn trouw, zijn toewijding, zijn eerlijkheid, zijn beleid, zijn cordaatheid. Hij legde zijn wil niet op, maar was steeds voor overleg toegankelijk. Niemand heeft meer dan hij ernaar gestreefd de rechterzijde bijeen te houden. Wat den vorm betreft ging hij daarbij wel zoover dat hij zich in het telkens door hem geopend overleg met de fracties der Kamermeerderheid soms meer als uitvoerder dan als leider van de staatkunde der rechterzijde gedroeg (zakelijk wist hij wat hij wilde). Maar toch is onder zijn Kabinet de afbrokkeling begonnen. Noch zijn conciliante houding, noch de felheid der oppositie van DRESSELHUY, MARCHANT en TROELSTRA, noch ook het gesloten accoord vermochten alle leden van de meerderheidspartijen genoegzaam te doordringen van de noodzakelijkheid van samenwerking.

Eenmaal begonnen, zette de afbrokkeling door. De zwakke punten van het coalitie-accoord als basis van een parlementair Kabinet traden aan het licht. Niet in alles is tijdens een Kabinet-crisis te voorzien. Na het optreden van het Kabinet komen vragen aan de orde waarop niet gerekend was. Er zijn verschillen, die in den toch altijd betrekkelijk korten tijd eener crisis niet tot oplossing kunnen worden gebracht. Ook werd over de bindende kracht van een accoord niet altijd gelijk gedacht. Zoo heeft RUYS als minister-president een reeks van crisissen doorgemaakt, en is aan zijn Kabinet zelfs in 1923 de basis van het accoord ontvallen, zoodat het alleen als zoogenaamd extra-parlementair Kabinet kon voortbestaan. Tweemaal hebben antirevolutionairen aan het in het leven roepen der crisis medegewerkt: bij het verwerpen van de marine-begrooting voor 1920 en bij het verwerpen van art. 27 van het dienstplichtontwerp van minister POP. Beide malen stemden zij met de linkerzijde mede, maar op tegengestelde gronden. Beide malen heeft de oplossing der crisis geleid tot wegneming van de bezwaren der antirevolutionaire tegenstemmers. Van politiek ernstiger aard was de hulp door enkele rechtsche Kamerleden verleend bij het besnoeien der oorlogsbegrooting van minister ALTING VON GEUSAU. Maar het eigenlijke keerpunt is de vlootwet-

crisis geweest. In het regeeringsprogram van 1922 was het ontwerp-vlootwet opgenomen, maar toen het behandeld zou worden, vroeg de Minister van Financiën deswege ontslag, en bij de eindstemming stemde een tiental roomsch-katholieke leden tegen. Het Kabinet vond in de verwerping van het ontwerp aanleiding zijn ontslag aan te bieden. In de toen gevolgde zeer langdurige crisis is er geworsteld om weder een basis voor een parlementair Kabinet met coalitie-accoord te verkrijgen. Het is toen zelfs gekomen tot een formeele opdracht tot Kabinetsvorming aan de rechterzijde, vertegenwoordigd door de voorzitters der drie rechtsche Kamerfracties. Eenigszins herinnerde deze opdracht aan de opdracht 27 Februari 1907 door tusschenkomst van baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, voorzitter der Eerste Kamer, verleend aan de rechterzijde, met welke opdracht bedoeld werd, dat aan H. M. de Koningin een voorstel zou worden gedaan betreffende den persoon, die als kabinetsformateur zou behooren op te treden. De opdracht van 1923 aan de fractievoorzitters ging nog iets verder in de richting van het leggen van de verantwoordelijkheid voor het tot stand komen van een Kabinet op de schouders van groepen uit de Kamer. Evenmin als de opdracht aan Mr. KOOLEN heeft deze opdracht tot een beëindigen der vlootwetcrisis geleid. Deze heeft een eind genomen doordat ten slotte H. M. de Koningin het verzoek om ontslag van het Kabinet niet inwilligde. Het Kabinet is toen aan het bewind gebleven, maar niet meer gedekt door een coalitie-accoord; de breuk was niet geheeld. Het Kabinet was geworden een zoogenaamd extra-parlementair Kabinet.

In 1925 is een nieuwe proef genomen met een parlementair Kabinet dat in overleg met de drie rechtsche fracties optrad. Het overleg leidde niet tot oplossing van alle vragen. Met name was er ook nu geen zekerheid hoe het met het gezantschap bij het Vaticaan zou gaan. Dit risico moest worden genomen; anders was reeds toen de vorming van een parlementair Kabinet in den toen gangbaren zin onmogelijk gebleken. Op deze klip is het Kabinet gestrand, waarmede het laatste in den ouden zin des woords parlementair Kabinet verdween. Ook toen zijn in een zeer langdurige crisis wanhopige pogingen aangewend om opnieuw zulk een parlementair Kabinet te doen optreden, maar evenmin als in latere crisissen is dit gelukt.

Door de stemmingen over het ontwerp-vlootwet en over het gezantschap bij het Vaticaan hebben de leden der rechterzijde, die het Kabinet in den steek lieten, de vrijheid van de leden der Kamer

tegenover het Kabinet gevindiceerd. Er zullen er zijn, die deze daad als moedig en beginselvast prijzen; zelfs ook die haar met wijsheid en trouw niet in strijd achten. Maar het schijnt kwalijk te ontkennen dat door deze gebeurtenissen een parlementair verbond tot steun van een Kabinet van weinig waarde is geworden. Met de mogelijkheid van defecties zal iedere formateur moeten rekenen. Toen Dr. COLIJN in 1933 het ongeraden achtte op de rechtsche meerderheid van 52 leden een Kabinet te doen steunen, mede met het oog op den uitermate ernstigen economischen en financieelen toestand, motiveerde hij dit in een schrijven aan Mr. AALBERSE onder meer aldus:

Een mislukking van een rechtsch Kabinet, wellicht reeds in dit najaar, zou, naast een mislukking van de reddingspogingen, bovendien politieke gevolgen van verdere strekking hebben dan de val van het Kabinet alleen. Die val zou, evenals in 1923 en 1925, toch veroorzaakt zijn van binnen uit en zou een verdere saamwerking der rechtsche groepen in anderen tijd waarschijnlijk voor goed onmogelijk maken. Zelfs kan men verder gaan en zeggen, dat aan het parlementaire stelsel in ons land dan de genadeslag toegebracht zou zijn.

Zulk een mislukking mag dus niet worden geriskeerd.

Twee goede redenen, waarom het risico van 1925 in 1933 niet opnieuw kon worden genomen. Dr. COLIJN heeft in 1933 getracht een coalitie van vijf groepen tot stand te brengen. Intusschen is ook deze poging niet geslaagd, en is het einde der crisis geweest een extra-parlementair Kabinet op breede basis.

Dit is het gewone verloop van een crisis geworden. Eerst een opdracht tot vorming van een parlementair Kabinet in den ouden trant, of althans pogingen van den aangewezen formateur om dat resultaat te bereiken; mislukking dier pogingen; daarna vorming van een extra-parlementair Kabinet. Zoo was het gegaan in 1913; Dr. BOS slaagde niet met een parlementair Kabinet; CORT VAN DER LINDEN vormde een extra-parlementair Kabinet. In 1923 trachtte KOOLEN een parlementair Kabinet te vormen; toen dit (en andere pogingen) was mislukt, bleef het Kabinet-RUYS aan; nu extra-parlementair geworden. Zoo was het verloop van de crisis van 1925/1926, toen DE VISSER niet slaagde met een parlementair Kabinet, maar wel DE GEER met een extra-parlementair Kabinet. In 1929 een dergelijk verloop, behoudens dat dezelfde formateur, RUYS, eerst niet, en toen wel slaagde. In 1933 en 1937 was het COLIJN, die na een mislukte poging om een parlementair Kabinet

te vormen met zen extra-parlementair eindigde. In 1935 deed AALBERSE de mislukte poging, Colijn de geslaagde.

Het parlementair Kabinet naar ouden trant is dus niet opzettelijk opgegeven. Integendeel is er geen crisis geweest, waarin niet eerst getracht is zulk een Kabinet tot stand te brengen. Dit doet echter niets af aan het feit, dat sinds de verwerping van het vlootwet-ontwerp op 26 October 1923 slechts gedurende drie maanden, van Augustus tot November 1925, een parlementair Kabinet in den ouden stijl heeft bestaan; alle andere Kabinetten gedurende de laatste vijftien jaren waren extra-parlementair.

* *
*

Wat beteekent nu eigenlijk de uitdrukking extra-parlementair Kabinet?

Zij wordt veel gebruikt, maar over de beteekenis wordt ook veel gestreden.

Zij zou kunnen beteekenen: een Kabinet, waarvan de leden niet uit het Parlement zijn voortgekomen. In dien zin was het ministerie-CORT VAN DER LINDEN extra-parlementair. Ook het ministerie-DE GEER. Maar het extra-parlementair Kabinet van 1929 bevatte parlementaire figuren; dat van 1933 telde een reeks vooraanstaande leden der Tweede Kamer in zijn midden; enkelen ervan gingen over in het Kabinet van 1937, waarin ook andere Kamerleden van invloed zitting namen. Blijkbaar is een Kabinet welks leden niet uit het Parlement worden gehaald slechts een bijzondere vorm van het extra-parlementaire; essentieel is dit kenmerk niet.

Wordt dan bedoeld dat het Kabinet aan zijn beleid niet de beginselen of het program van een meerderheid uit de Kamer ten grondslag legt? Zoo was het in 1905 toen BORGESIOUS een Kabinet vormde waarvan het program der Liberale Unie en der Vrijzinnig-Democraten den grondslag uitmaakte; zelfs de beperkte toezegging van steun der Vrij-Liberalen bezorgde het Kabinet nog geen meerderheid. Dit Kabinet werd desondanks toen ter tijde als een parlementair Kabinet beschouwd. De qualificatie extra-parlementair werd evenmin toegepast op het Kabinet-HEEMSKERK toen dit in 1908 optrad met een rechtsche minderheid in de Tweede Kamer achter zich. Nog veel minder was van een meerderheid waaraan het ministerie zich verwant gevoelde en waarvan het steun verwachtte sprake bij het Kabinet-DE GEER van 1926, dat zich tegenover politieke beginselvragen neutraal verklaarde. Daarentegen konden de in 1929 en in 1937 opgetreden rechtsche extra-parle-

mentaire Kabinetten, en het Kabinet op breede basis van 1933 steun verwachten van een meerderheid in het Parlement. Het ontbreken van een meerderheid, die de beginselen van het Kabinet deelt en zijn program steunt, is dus ook al niet een essentieel kenmerk van een extra-parlementair Kabinet.

Nog minder is het kenmerkende daarin gelegen dat een extra-parlementair Kabinet zich zou stellen tegenover de grondgedachte van ons parlementair-constitutioneele stelsel, namelijk dat een ministerie dat het vertrouwen van het Parlement niet bezit en niet in staat is het gemeen overleg tot een goed eind te brengen moet wijken, — behoudens de mogelijkheid van Kamerontbinding. Op de positie van het Parlement is door extra-parlementaire Kabinetten nooit afgedongen. In tegendeel heeft zelfs DE GEER, wiens Kabinet door onverantwoordelijke Kameractiviteit, door moties en door ander inwerpen van politieke ruiten niet kon worden getroffen, met nadruk verklaard dat zijn ministerie zou heengaan zoodra weder een parlementair Kabinet mogelijk zou blijken. Het resultaat van den politieken strijd van 1866 tot 1868 is dus ongerept gebleven. De benaming Koninklijke Kabinetten heeft men geschuwd, omdat de extra-parlementaire Kabinetten nimmer ten doel hadden de inzichten der Kroon te doen praevaleeren. Zij hebben integendeel (met uitzondering van het Kabinet-DE GEER) beoogd den volksinvloed tot zijn recht te doen komen.

Het eigenlijke kenmerk van extra-parlementaire Kabinetten is alleen daarin gelegen dat zij zijn gevormd zonder dat over hun optreden en program te voren overeenstemming met een meerderheid in de Tweede Kamer was verkregen.

Te groote beteekenis moet hieraan niet worden gehecht. Het beteekent niet dat zij niet een parlementaire meerderheid achter zich hebben. Dit kan het geval zijn; doch het is evengoed mogelijk dat er weliswaar geen accoord met partijen getroffen is betreffende optreden en program van het Kabinet maar dat niettemin een vaste meerderheid regelmatig het Kabinet steunt. Het is dan ook niet zoo, dat het ontbreken van steungarantie tot een zwak Kabinet leidt.

Het Kabinet-CORT VAN DER LINDEN rustte niet op een vaste coalitie. Het had zelfs geen vaste meerderheid in het Parlement en menigmaal heeft de rechterzijde het uitgeholpen wanneer het door de sociaal-democraten bestookt werd in distributie- of militaire aangelegenheden. Ook ontbrak de fronde onder de vrijzinnige medestanders niet. Toch stond het ministerie niet zwak. Het

had in CORT VAN DER LINDEN een eminenten leider, bezonnen en evenwichtig, van wijden blik, de oppositie nooit prikkelend maar winnend door eerlijkheid en door concessies. Merkwaardig is het dat het de hervormingen van dit laatste vrijzinnige Kabinet zijn geweest (algemeen kiesrecht, evenredige vertegenwoordiging, financieele gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs) die hebben geleid tot de ineenschrompeling der liberale partij en het nog steeds voortdurend catastrophaal terreinverlies van de openbare school, beide tengevolge van innerlijke zwakte. Het ministerie heeft ten deele de omstandigheden mee gehad; de nationale gedachte heeft gedurende den oorlog tot steun aan het Kabinet gestemd, zonder dat opneming van vertegenwoordigers der oppositie in het ministerie, gelijk in andere landen plaats had, noodig was. Ook had CORT VAN DER LINDEN in zijn Kabinet wel zwakke plekken, maar ook voortreffelijke medewerkers als LOUDON en POSTHUMA, van wie de eerste door zijn karakter van goud voor onze buitenlandsche politiek in en buiten Nederland vertrouwen won, en de tweede de doortastendheid, de werkkraft en het beleid bezat, die noodig waren om de levensmiddelenvoorziening in oorlogstijd te leiden. Hoogst bekwaam waren de ministers TREUB en LELY (die met de wet tot drooglegging der Zuiderzee zijn loopbaan bekroonde), die evenwel beiden oppositie aantrokken, in tegenstelling met den minister van Justitie ORT, die den indruk maakte de Kamer te vreezen.

Ook het ministerie-RUYS is toen het in 1923 extra-parlementair werd niet zwakker geworden. RUYS bleef voor overleg toegankelijk, en daartoe steeds geneigd. Overigens telde het Kabinet onder zijn leden vertrouwde vertegenwoordigers van de drie rechtsche fracties. Evenzeer was dit het geval toen RUYS in 1929 opnieuw een Kabinet formeerde, extra-parlementair van rechtsche signatuur, waarin behalve hij zelf nog oud-Kamerleden als DE GEER en DECKERS zitting namen. Het extra-parlementaire type gaat tot het parlementaire naderen.

Voorafgegaan was intusschen het extra-parlementaire Kabinet bij uitnemendheid, dat van DE GEER. Het had niet een principieele signatuur; geen zijner leden buiten den formateur had in de Tweede Kamer zitting gehad; een vaste meerderheid had het niet en zocht het niet. Het was bijna een soort straf voor de rechterzijde, die door gebrek aan samenwerking haar beginselen niet in het regeeringsbeleid kon doen doorwerken. Het was een zeer speciale figuur, die niemand gaarne zal zien terugkeeren. Toch was

het niet zwak; het ontleende kracht aan de zwakte der rechtsche meerderheid, en aan de eigenschappen van den minister-president, wiens klare en eenvoudige welsprekendheid niet prikkelde, en die weet wat kan en wat niet kan.

De twee door COLIJN gevormde extra-parlementaire Kabinetten (van 1933, gereconstrueerd in 1935, en van 1937) droegen in bijzondere mate het stempel van zijn persoonlijkheid, die in het Nederlandsche politieke leven een zeer zeldzame plaats inneemt. Hoogst gewichtige diensten had hij reeds den lande als minister bewezen, aan Oorlog in 1911—1913 en aan Financiën in 1923—1925, toen hij in 1925 zijn eerste Kabinet vormde. In 1926 door de houding der christelijk-historische Kamerfractie geëcarteerd, trad hij in 1933, na een stembussucces van de antirevolutionaire partij dat tevens een persoonlijk succes van haar leider was, op als minister-president van een extra-parlementair Kabinet, dat representatieve vertegenwoordigers van de rechtsche groepen en van de liberalen en vrijzinnig-democraten bevatte. De verkiezingen van 1937 brachten aan de antirevolutionairen belangrijke nieuwe winsten; in de groote steden vooral kon men van een electorale ovatie aan COLIJN spreken. Het toen door hem gevormde Kabinet, weder extra-parlementair, steunt op de rechterzijde; leidende figuren uit de rechterzijde hebben erin zitting genomen; onder anderen, nevens COLIJN, de voorzitter der roomsch-katholieke Kamerfractie GOSELING. Het is niet aannemelijk, dat de opgetreden ministers, van wie zes een Tweede Kamerzetel hebben prijs gegeven, gehandeld hebben buiten voorkennis of tegen de wenschen van de groepen waartoe zij behooren. Het gezag van het Kabinet tegenover de meerderheidsfracties, en de band van geestverwantschap en vertrouwen, die deze aan het Kabinet verbindt, zijn daardoor wel zoo sterk, dat zij door een coalitie-accoord niet zoo heel veel zouden kunnen winnen.

De kracht van het Kabinet, evenals van het voorgaande, is niet het minst gelegen in zijn leider, in velerlei strijd beproefd. COLIJN is een aanvoerder die bezielt en moed geeft, een tegenstander die niet afstoot of prikkelt, maar wint en overtuigt, een redenaar die onbevangen, openhartig, op de man af, de hoofdzaken in het oog vat; een man van de daad, die niet als Kamerlid maar als bewindsman zijn volle kracht ontplooit; die nooit in kleinigheden verloopt.

De kabinetten-COLIJN sedert 1933 bewijzen wel dat het extra-parlementaire Kabinetten niet aan regeerkracht behoeft te ontbreken. Daarbij moet intusschen in het oog worden gehouden dat

zij door hun samenstelling, door het opnemen van fractie-voorzitters, partijleiders en andere vooraanstaande parlementaire en politieke figuren, in nog sterker mate dan het Kabinet-RUYS van 1929 een toenadering tot het parlementaire type vertoonen.

* *
*

Voor de Kroon heeft de evolutie, die in deze eeuw plaats greep, de moeilijkheden vermeerderd. Zij heeft in deze eeuw voor de Kabinetvorming een richtsnoer en een toetssteen verloren.

Een richtsnoer: want vóór de invoering van het evenredig kiesstelsel bracht de noodzakelijke samenwerking van partijen bij de verkiezingen, met name bij de herstemmingen, teekening in de gekozen Kamer. Er was een meerderheid aanwezig, hetzij ter rechter- hetzij ter linkerzijde. De uitslag der verkiezingen werd steeds samengevat in twee cijfers: 60—40, 45—55. De gekozen Kamer was daardoor reeds voordat zij bijeen kwam eenigermate politiek georganiseerd. Door het evenredige kiesstelsel is de noodzakelijkheid en zelfs de mogelijkheid van samenwerking bij de verkiezingen weggefallen, en is het parlement als het ware gedesintegreerd; een proces dat zich zelfs in den boezem van enkele partijen, speciaal van de roomsch-katholieke, voortzet.

Een toetssteen: door het onbereikbaar blijken van coalitie-accorden is het niet meer mogelijk vóór het optreden van een Kabinet een formeele garantie te verkrijgen dat het Kabinet den steun eener meerderheid zal erlangen. Voor de Kroon was deze garantie van niet geringe beteekenis; de telkens terugkeerende opdracht tot het vormen van een (gegarandeerd) parlementair Kabinet deed zien hoeveel waarde H. M. de Koningin daaraan hechtte. Zoo vaak die garantie wegviel bleef de opdracht en het optreden der nieuwe ministers alleen ter verantwoording van de Kroon, van den staatsman die de opdracht aanvaardde en van de ministers die optraden. De verantwoording van de Kroon is natuurlijk niet in staatsrechtelijken zin te verstaan; de daden der Kroon zijn aan critiek onttrokken; verantwoordelijk is zij alleen aan God en haar geweten, maar voor wie een taak ernstig opvat is zoodanige verantwoordelijkheid niet lichter. Politiek verantwoordelijk waren de ministers die optraden, en wel voor hun eigen daden, voor hun optreden onder de omstandigheden waaronder dit geschiedde. De toetssteen van het politiek accord, de dekking door een — taliter qualiter — verzekerde meerderheid viel weg. In de plaats daarvan moest te rade worden gegaan met de algemeene

kennis van den politieken toestand waarover men kan beschikken, aangevuld door onderhandsche conversaties en informaties.

Daarmede zijn wij goeddeels teruggekeerd naar den toestand die in het laatst der negentiende eeuw bestond. Alleen maakt de zooveel sterker geworden organisatie der staatkundige partijen de politieke situatie klaarder terwijl daardoor persoonlijke vragen ook meer op den achtergrond treden. Het parlementaire stelsel is in ons land tot ontwikkeling gekomen zonder vaste politieke accoorden tusschen Kabinet en Kamerfractie(s), en zal door het wegvallen van zulke accoorden ook niet te gronde gaan.

De taak der Kroon wordt door dat wegvallen moeilijker. Zij beschikt over minder gegevens ter beantwoording van de vraag welke opdracht tot Kabinetvorming de grootste kans oplevert dat de samenwerking tusschen Regeering en Staten-Generaal vlot zal verlopen. Zij kan niet in de plaats van te voldoen aan dezen constitutioneelen eisch eenvoudig haar eigen inzicht omtrent een te volgen staatkunde tot richtsnoer nemen; zij moet zoeken naar de oplossing die door de politieke verhoudingen wordt geëischt.

Het is dan ook niet een ijdele vorm wanneer H. M. de Koningin in crisistijd een reeks van vooraanstaande en ervaren politici raadpleegt. H. M. wil volledig ingelicht zijn. De vragen, die gesteld worden, gaan tot den bodem. Ook voor hen die geraadpleegd worden heeft dit overleg beteekenis. Reeds door de sfeer waarin het wordt gevoerd: die van het staatsbelang. Er mag tusschen partij-inzicht en staatsbelang nimmer een tegenstelling bestaan; maar wanneer die zich zou gaan ontwikkelen zou zij hier „in de crisis komen”. Een partij kan, terecht of ten onrechte, zich voor een crisis niet aansprakelijk achten en geneigd zijn zich in haar tenten terug te trekken; maar hier wordt haar gevraagd in den persoon die door H. M. ontboden wordt, niet: wat wilt gij doen? maar: wat eischt naar uw oordeel thans 's lands belang dat geschiede? In dezelfde sfeer ligt het verkeer tusschen de Kroon en de ministers over alle voordrachten die aan H. M. worden gedaan. Die voordrachten moeten worden gemotiveerd, en eventueel nader toegelicht worden, en ook dit is geenszins ijdele vorm. Het bezit van een nationale monarchie, van een wijze Vorstin, tegen wie allen met eerbied en vertrouwen kunnen opzien, van wie ook in politieke crisissen de beslissing kan worden verwacht die ons constitutioneel bestel medebrenge, is voor het Nederlandsche volk een zegen, waarvoor wij niet dankbaar genoeg kunnen zijn.

Zien wij nog eens de vraag onder de oogen, of de evolutie van de methode van Kabinetvorming in deze eeuw al dan niet als een vooruitgang is aan te merken.

Heeft de volksinvloed op het staatsbestuur, zoo kan worden gevraagd, schade geleden? Is de regeerkracht der Kabinetten verzwakt of versterkt?

Een voordeel kan hierin gezien worden dat door eene formeel grooter onafhankelijkheid van de Kabinetten tegenover de Kamerfracties een dam wordt opgeworpen tegen het streven, in sommige partijen bestaande, om door het geven van voorschriften aan Kamerleden de Regeering onder de contrôle van partijbesturen te brengen. Wij kennen niet de partij-regeering die in Engeland bestaat. Daar heeft men tegen misbruiken waarborgen in de macht der traditie, in de politieke ontwikkeling van het met het stelsel vertrouwde kiezerscorps, en ook in het voor wijzigingen in de publieke opinie uiterst gevoelige kiesstelsel; ontstemming van een gering deel der kiezers over misbruik van partijmacht kan bij de verkiezingen een parlementaire meerderheid doen wegsmelten als sneeuw voor de zon. Te onzent dragen Kabinet en Kamerfracties ieder hun eigen verantwoordelijkheid. De leiding van het staatsbestuur berust bij de Regeering. Het Parlement komt daardoor niet te kort. Regeeren buiten of tegen het Parlement is onmogelijk.

Maar neemt de regeerkracht niet juist toe, wanneer het Kabinet door vaste toezegging verzekerd is van den steun eener meerderheid? De parlementaire geschiedenis dezer eeuw levert daarvan niet het bewijs. Veeleer doet zij zien dat die regeerkracht in de eerste plaats afhangt van de vraag of een Kabinet op de politieke situatie van het oogenblik past, en voorts in zeer sterke mate van de persoonlijke qualiteiten der bewindslieden, vooral van den politieken leider van het Kabinet. Wanneer een vast accoord van meerderheidspartijen niet bereikbaar is, behoeft het een extra-parlementair Kabinet aan regeerkracht niet te ontbreken.

Overigens is de vraag, of de tegenwoordige extra-parlementaire Kabinetten als zoodanig toe te juichen zijn, van weinig belang. Want hun optreden berust niet op een voorkeur voor deze figuur, maar, van keer tot keer, op het onmogelijk blijken van een parlementair Kabinet. En wanneer weder parlementaire groepen, die een meerderheid vormen, tot samenwerking op vast accoord bereid en in staat blijken, zullen ongetwijfeld weder parlementaire Kabinetten in den ouden zin optreden.

Van iets meer belang is de vraag of het spraakgebruik, dat de

twee types als parlementair en extra-parlementair tegenover elkander stelt wel voldoende gewettigd is. Vervanging van dit thans ingeburgerd spraakgebruik door een ander dat minder aanleiding tot misverstaan geeft zou niet te betreuren zijn.

Een belangrijk punt, waarvoor nog veel te zeggen zou zijn, is de keus der personen bij kabinetsformaties. Te onzent wordt door H. M. de Koningin een Kabinetsformateur aangewezen, die zelf de aanstaande ministers voor de verschillende departementen uitzoekt, in zoodanig overleg als hem gewenscht voorkomt. Wij hebben niet het Fransche stelsel, waarin aan een aantal personen een portefeuille wordt aangeboden, en wanneer een levensvatbare groep bijeen is tot verdeeling der portefeuilles wordt overgegaan, en evenmin de in Duitschland vóór den „Umsturz” gebruikelijke methode van aanwijzing der ministers door de fracties aan welke portefeuilles zijn toegewezen. De geschiedenis van de overwegingen der Kabinetsformatie bij de keuze van ministers te onzent zal wel nimmer worden geschreven, hoe belangrijk deze histoire intime ook moge zijn. Men hoort spreken van een formateur, die teleurgesteld werd in de hoop en verwachting dat een aangezochte zou weigeren; van een formateur die per abuis een ander uitnoodigde dan hem aanbevolen was, en een onverwijld bericht van aanneming kreeg; van politici die verklaarden niet beschikbaar te zijn terwijl hun geen aanbod gedaan was, en er dan groot opgingen dat zij een portefeuille afgeslagen hadden; van personen die zich telegrafisch aanbieden; van een voortreffelijken aangezochte, die weigerde en met vacantie ging, maar toch door den formateur werd voorgedragen, in Zwitserland zijn benoeming vernam, en als minister optrad; en meer pikante episodes uit Kabinetsformaties. Met partijen en met nuances uit partijen moet een formateur rekenen. Gemis aan ervaring kan worden gecompenseerd door hard werken, gemis aan kennis van zaken door welbespraaktheid, gemis aan bekwaamheid door karakter, — al mag een formateur daarop een keus niet bouwen. Een slechte aanbeveling van een nieuwen minister was het te hooren dat hij hoogst bekwaam en strikt onbetrouwbaar was.

De moeilijkheden van de keuze van personen bestaan evenzeer bij parlementaire als bij extra-parlementaire Kabinetten. Misschien wordt bij een parlementair Kabinet aan een formateur lichter een zwakke minister opgedrongen. Extra-parlementaire Kabinetten zullen soms (niet altijd!) over minder politieke ervaring beschikken, maar de geschiedenis dezer eeuw geeft voorbeelden ervan,

dat een ervaren politicus als minister kan teleurstellen, en dat een politieke homo novus een eerste kracht kan blijken te zijn.

* *
*

Wij hebben een evolutie zien voltrekken, die een kringloop was.

In de vorige eeuw: overleg van den formateur met individueele personen, die zelve met hun politieke vrienden ruggespraak konden houden.

Bij KUYPER: rechtstreeksch overleg en accoord van den formateur met parlementaire fracties.

Onder RUYS en het eerste ministerie-COLIJN: mislukking van het systeem der vaste accoorden. Intrede van extra-parlementaire Kabinetten.

1929, 1933, 1937: opneming in de extra-parlementaire Kabinetten van politieke leiders, die ongetwijfeld in overleg met hun politieke vrienden, d. w. z. hun Kamerfracties handelden.

Nog één stap: het overleg met de fracties wordt weder formeel door den Kabinetsformateur gevoerd, — en wij zijn weder bij KUYPER terug.

Van een afgesloten ontwikkeling is geen sprake. Meer dan één richting kan de verdere ontwikkeling inslaan. Voor de studie der verschillende methodes biedt de regeering van H. M. de Koningin rijk materiaal. Het is geruststellend dat wanneer weder een crisis mocht uitbreken over den weg naar de oplossing zal worden beslist door H. M. de Koningin, die met dat materiaal beter dan wie ook vertrouwd is.

DE ANTI-REVOLUTIONAIRE KAMERFRACTIES

DOOR

MR. DR. E. J. BEUMER.

Nederland is eene constitutioneele monarchie. Onze grondwet kent niet alleen de Kroon, maar ook eene volksvertegenwoordiging. Eene veertigjarige regeering omvat ten onzent mede eene veertigjarige samenwerking met de Staten-Generaal. Zelfs de vurigste monarchist mag dat niet over het hoofd zien. Ondernijning van het gezag der volksvertegenwoordiging beteekent tevens verzwaking van de constitutioneele monarchie. Dientengevolge behooren de leden der Kamers zich te onthouden van alles, wat het prestige der Staten-Generaal zou kunnen schaden; zij moeten met name niet pogen de grenzen hunner bevoegdheid te overschrijden. Anderzijds zal ieder, die critiek op de volksvertegenwoordiging wil oefenen, moeten rekening houden met de eischen van fatsoen en betamelijkheid.

Helaas heeft de geschiedenis der laatste veertig jaren geleerd, dat aan deze voorwaarden lang niet altijd is voldaan. Zonder eenige overdrijving kan worden gezegd, dat schimpen op de volksvertegenwoordiging in de Nederlandsche schrijverij ook in dit tijdvak schering en inslag is geweest. Vele jaren heeft het blaadje *De Hollandsche Lelie*, bestemd ter voorlichting van de jeugdige elementen der schoone kunne, gestaan onder de leiding van mejonkvrouwe ANNA DE SAVORNIN LOHMAN. Deze dame bemoeide zich ook met de politiek en had natuurlijk een oordeel over de Kamer. Men verneme:

„Dat het geklets in de Tweede Kamer u zou tegenvallen, wist ik wel vooruit! Van die heeren zijn de meesten absoluut talentloos, zijn alleen maar in de Kamer getild op de schouders van het domme kiezersvee, omdat ze zelf dat 'n prettig en tot allerlei voorrechten en eer en aanzien leidend baantje vinden. Hoe wilt ge nu dat zulke menschen u zullen imponeeren door mooi spreken of door mooie

denkbeelden te verkondigen. Larie! Ze leuteren er op los, of omdat ze wel moeten ter wille hunne kiezers — dat zijn leden die ééns per jaar het verplichte speechje afratelen over hun speciaal onderwerp — of ze praten zonder ophouden omdat ze zich zelf zoo ijselijk graag hooren mogen. En dat zijn dan gewoonlijk diegenen, naar wie niemand luistert, en onder wier leuterpraatjes de rest hun dagelijkse bezigheden verricht, van brieven schrijven of couranten lezen, óók wel dutjes doen, of zich in de koffiekamer met versnaperingen volproppen!"¹⁾

Is het niet fraai gezegd voor eene jonkvrouwe? De redactie van *Het Volk*, die van den beginne af bezig is, aan ons volk, in de plaats der kapitalistische, eene hoogere cultuur te brengen, kan het echter even mooi. Zij vertelt aan hare lezers over de behandeling van het ontwerp van wet op het arbeidscontract en doet zulks in de volgende bewoordingen:

„De kermis daar in Den Haag is weer in vollen gang. De politieke marktschreeuwers staan er weer voor hun tentjes en maken druk misbaar, om de goedgebouwde boeren, burgers en buitenlui te beduiden, dat het daar binnen alles mirakel is wat de klok slaat.

Er is veel belangstelling dezen keer en vooral kwakzalver Van Raalte heeft de handen vol.

Met vervaarlijk gebaar trekt hij den armen patiënt het heele gebit uit. Niet alleen de zieke tanden en kiezen maar ook de gezonde moeten eraan gelooven, omdat ze te scherp zijn en mogelijk wel eens te fel zouden kunnen bijten.

Maar het slachtoffer verzet zich geducht tegen de pijnlijke kunstbewerking. Hij schreeuwt en tiert van belang en verweert zich met handen en voeten.

Maar daarvan moet Jan Publiek zoo weinig mogelijk hooren en dus heeft de kwakzalver zich verzekerd van de medewerking van een tweetal clowns, die hem bij zijn luguber bedrijf een handje helpen en overigens met hun grollen de aandacht van de toeschouwers pogen af te leiden.

Pogen, wat niet wil zeggen, dat daarom de streek niet doorzien wordt. Jan Publiek kijkt een beetje scherper uit zijn oogen dan in den goeden ouden tijd en weet schijn en wezen best uit elkaar te houden.

Hoe lawaaiig en grappig jonkheer Van Nispen tot Sevenaer, die naar is voor zeven, en prof. Drucker, die al drukker doet naarmate hij meer in den druk komt, ook mogen doen, — zij kunnen niet verhoeden, dat men hun meester in de leelijke kaart kijkt"²⁾.

Die verwijzing naar marktgeschreeuw en kermistentjes, met al wat daarbij behoort, is geen monopolie van *Het Volk*. De poëet

BOUTENS wist zich tot dezelfde voorname hoogte op te werken, toen hij ter eere van den vijftigsten verjaardag van H. M. de Koningin o. a. deze regels voor den dag bracht:

„Gesloten staan de politieke kermiskramen,
Waar ieders zure draf smook joeg door schouw aan schouw;
Verschald zijn al de kleineerzuchtig ijd'le namen,
En zuiver proeft de lucht en ijler welft zijn blauw”³⁾.

Men begrijpt, dat, wanneer op die wijze in den loop der jaren over de Staten-Generaal is gesproken, het oordeel over de anti-revolutionaire leden zeker niet gunstiger is geweest. Zoo durfde b.v. FRANS NETSCHER het volgende schrijven:

„Heemskerk heeft een dweeperskop: een geämpateerdheid van trekken, vastgezet in een uitwendige bidding, als lange tijden tus-schen de witte muren van een cel boete doende, stil en kalm, ge-woon aan langdurige zelfbeschouwingen en inwendige overdenkingen ... en zijn lichaam, vierkant en aangevuld door de klee-ren, is zwak en lenig, men zou zeggen verweekt door de inademing van een mufte en vochtige kerklucht.

Hij behoort, met zijne vrienden Fabius, Keuchenius, Lohman en Seret, tot een gilde van godsdienstige fanaticen, wier handelingen, door tegenstand geprikkeld, 's landsgevaarlijk kunnen worden; in hun bekrompen dweepzucht zouden zij in hunne doldriftige ge-borneerdheid liever hun Vaderland te zwaard en te vuur verwoesten, dan ook maar een vingerbreed af te wijken van hun starhoofdige dweeperij.

Zij trachten te overtuigen door pijnbank, brandstapel, door ge-schreeuw en domme koppigheid, door onverdraagzaamheid en vul-garisatie van een ideaal.

Ze zijn gevaarlijk voor hun medemenschen en moesten van de politiek kunnen worden afgesneden als ettergezwollen van een ziek lichaam.”⁴⁾

MR. J. H. W. Q. TER SPILL maakt het niet zóó erg. Maar volgens hem missen de anti-revolutionairen de erfelijke talenten van rege-ren, traditie, levenskunst en voornaamheid om te kunnen leiden!⁵⁾

Dit alles ziet er nu wel zéér bedenkelijk uit, maar het is volstrekt niet zoo verschrikkelijk als het lijkt. En van de Kamers èn van de anti-revolutionairen wordt veel meer kwaad gezegd dan ge-orloofd is.

Allereerst de Kamers. Wie hare werkzaamheden in het hier in aanmerking komende veertigjarige tijdvak nauwgezet nagaat, zal moeten erkennen, dat Nederland zich voor zijne volksvertegen-

woordiging niet behoef te schamen, noch op zich zelve beschouwd, noch in vergelijking met die van andere landen. Raadpleging van de Handelingen doet zien, dat de Kamers in haar geheel zich met toewijding van hare taak hebben gekweten en levert tevens het bewijs, dat, uitzonderingen daargelaten, de leden niet stonden beneden het peil, hetwelk men aan de gekozenen des volks als eisch mag stellen en zeker niet beneden het peil, waartoe de luidruchtige bedillers, die in proza of poëzie hunne critiek ten beste gaven, het gebracht hebben.

Wat van de Kamers in haar geheel geldt, is evenzeer van kracht met betrekking tot de anti-revolutionaire fracties. Verscheidene leden dezer groepen behoorden tot de voortreffelijkste afgevaardigden. Dr. A. KUYPER, Mr. TH. HEEMSKERK, A. W. F. IDENBURG, Dr. H. COLIJN, Dr. H. BAVINCK, Ds. A. TALMA, Mr. P. C. 'T HOOFT, waren volksvertegenwoordigers van den eersten rang; figuren, die eene plaats naast mannen als Jhr. Mr. J. ROËLL, Dr. H. SCHAEPMAN, Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN, Mr. D. FOCK, Dr. W. H. NOLENS, Mr. J. LOEFF, Dr. D. BOS, Mr. W. H. DE BEAUFORT, Mr. J. W. H. M. VAN IDSINGA, Mr. P. J. TROELSTRA, Dr. C. LELY, Mr. P. J. M. AALBERSE, Jhr. M. D. J. DE GEER, ten volle waard waren. Naast de bovengenoemden kunnen verscheidene anderen worden opgesomd, die om hunne trouw aan het beginsel, hunne toewijding, hunne nauwgezetheid, hunnen ijver, of hunne scherpzinnigheid, met eere mogen worden vermeld. Vogels van diverse pluimage: Ir. J. KRAP en Jhr. Mr. H. M. J. VAN ASCH VAN WIJCK, J. VAN DER MOLEN en H. SERET, P. VAN VLIET en Mr. Dr. F. A. C. GRAAF VAN LYNDEN VAN SANDENBURG, Mr. S. DE VRIES en J. H. DE WAAL MALEFIJT, Mr. V. H. RUTGERS en J. G. SCHEURER, Ds. A. BRUMMELKAMP en Jhr. S. VAN CITTERS, J. VAN ALPHEN en L. F. DUYMAER VAN TWIST, Mr. A. A. DE VEER en Dr. H. FRANSSEN.

Het is begrijpelijk, als men denkt aan het verschil in karakter en geaardheid, in gaven en talenten, dat de onderscheidene leden op zeer uiteenlopende wijze hunne taak vervulden. Een der trouwste afgevaardigden was ongetwijfeld de Heer F. H. DE MONTÉ VER LOREN. Uiterst zelden, slechts om zéér gewichtige redenen, verzuimde hij eene vergadering. In de afdeelingen was hij altijd present; de ontwerpen, welke daar behandeld werden, had hij alle bestudeerd; over verscheidene maakte hij waardevolle opmerkingen; over vele werd hij benoemd tot rapporteur. In de openbare vergaderingen was hij ook van het begin tot het einde aanwezig.

Behoudens wanneer eene bijeenkomst van eene commissie van rapporteurs zijne aanwezigheid elders in het Kamergebouw noodig maakte, zat hij op zijne vaste plaats in de groote vergaderzaal. Dien zetel verliet hij zoo goed als nooit; slechts twee redenen waren overigens in zijn oog eene behoorlijke verontschuldiging om zijne plaats te verlaten: het plegen van overleg met den griffier of eenen commies-griffier over een concept-verslag en het drinken van een kop thee, waartoe hij elken middag, omstreeks half vier, voor een minuut of tien de koffiekamer bezocht. Veel redevoeringen hield hij niet; interrumpereen was iets, dat hij in het geheel niet deed. Hij was in de Kamer een element van rust, van stabiliteit, van hoffelijkheid. Het is duidelijk, dat het eenen grooten indruk moest maken, toen juist deze afgevaardigde het noodig vond eenen Minister van Waterstaat aan te vallen en daarbij de vraag te stellen, hoe het mogelijk was geweest, dat de portefeuille van Waterstaat „in zoo onbevoegde handen was geraakt”!

Met den Heer VER LOREN kwam de Heer VAN LYNDEN VAN SANDENBURG in menig opzicht overeen. Ook de laatstgenoemde was een zeer bekwaam, rustig en hoffelijk afgevaardigde. Ook hij was zeer trouw in het bezoeken van de vergaderingen en ijverig in het bestudeeren van de wetsontwerpen. Ook hij was afkeerig van het houden van redevoeringen; slechts zelden ging hij er toe over. Wel zag hij nauwkeurig toe op de gestie der departementen. Had de Heer VER LOREN in het bijzonder belangstelling voor aangelegenheden, welke de financiën en de spoorwegen betroffen, de aandacht van den Heer VAN LYNDEN was in het algemeen gericht op vragen van publiek recht en menig Voorloopig Verslag vertoont daarvan de sporen. Niet alleen de inhoud, doch ook de vorm der wetgeving ging hem ter harte. Hij bezat talenten en eigenschappen, die meer nog dan in de Tweede Kamer, van beteekenis bleken in zijne latere functie van Vice-President van den Raad van State.

Een afgevaardigde van gansch ander temperament is de Heer DUYMAER VAN TWIST. Lid, sinds 1901, ⁶⁾ met veelzijdige belangstelling. Van alles gaat hem ter harte: defensie en homoeopathie, binnenschipperij en Zondagsrust, bijzondere vrijwillige landstorm en Zuiderzeesteunwet. Vasthoudend als een bulldog; hij ziet er niet het minste bezwaar in, 25 jaren achtereen bij de begrooting van Onderwijs de instelling van eenen leerstoel in de homoeopathie te bepleiten, noch ook in één jaar bij vijf of zes hoofdstukken der begrooting de belangen der binnenschippers te verdedigen. En als rapporteur over de Oorlogsbegrooting laat hij in een Eindverslag

heel gemoedelijk nog een zes en twintigtal vragen opnemen; naar hij zelf verklaart „om den Minister te helpen”. Afkeerig van het tooneel, heeft hij evenwel van plankenkoorts geen hinder. Op een paar redevoeringen meer of minder komt het bij hem niet aan. Interrumpeeren kan hij niet nalaten en hij doet het *ad rem*. In het jaar 1914 was het ontwerp van wet tot heffing van eene inkomstenbelasting aan de orde. Het waren de schoone dagen van de vrijzinnige concentratie. Op Hemelvaartsdag zouden tal van groote vergaderingen worden gehouden, waar vanwege elk der drie vrijzinnige groepen, vrij-liberalen, unie-liberalen en vrijzinnig-democraten, een spreker zou optreden. De principiëele eenheid der vrijzinnigen — in tegenstelling tot de kunstmatige der coalitie — zou daar uiteengezet worden met het oog ook op het te voeren staatsbeleid. Ter voorbereiding van die vergaderingen scheen de behandeling van het ontwerp van wet tot heffing van eene inkomstenbelasting niet bijster geschikt. Immers de denkbeelden van de Heeren TYDEMAN, PATIJN, MARCHANT en BOS liepen met betrekking tot dit punt van practische politiek vrij sterk uiteen. Speciaal op den Woensdag vóór Hemelvaartsdag zaten de vrijzinnige financiële deskundigen elkaar geducht in het haar. En toen de oneenigheid ten top was gestegen, stapte de Heer DUYMAER VAN TWIST bedaard naar de linkerzijde, bewoog de rechterhand waarschuwend in de hoogte heen en weer en sprak de gedenkwaardige woorden: „Dat belooft wat voor morgen!”

In onderscheiding van andere landen heeft het kiezersvolk in Nederland er steeds veel voor gevoeld, theologen naar het parlement af te vaardigen. Die neiging heeft zich geopenbaard onder nagenoeg alle politieke richtingen. Ook in onze partij is zij tot uiting gekomen. Zoo hebben o. a. Ds. A. BRUMMELKAMP, Prof. Dr. H. BAVINCK en Ds. A. S. TALMA jaren lang in de volksvertegenwoordiging zitting gehad. BRUMMELKAMP de man van de these, BAVINCK van de synthese, TALMA van de antithese. Predikanten, die zich waarlijk niet alleen met geestelijke vraagstukken bezig hielden. BRUMMELKAMP, de kalme spreker, die niet uitmuntte door eene indrukwekkende voordracht, maar wiens redevoeringen fijn van inhoud en schoon van vorm waren, schonk zijne aandacht niet alleen aan de subsidieering van openbare leeszaalen en aan de bestrijding van zedeloosheid, maar evenzeer aan de toelating van Nederland en zijne koloniën tot de Berner Conventie en aan de instelling van eenen leerstoel in het Grieksch-Oostersche Christen-

dom, aan de voorziening in de bestaande onzekerheid ten aanzien van den vorm, waarin eeden, beloften, enz. moeten worden afgelegd en aan de voorwaardelijke veroordeeling, aan de oprichting van eenen Balto-Slavischen leerstoel en de bestrijding van mond- en klauwzeer, aan de beperking van Zondagsarbeid en nachtarbeid in broodbakkerijen en voorstellen tot grondwetsherziening. BAVINCK, een der meest gewaardeerde redenaars in de Eerste Kamer, sprak zoowel over de Surinaamsche begrooting als over een wetsontwerp tot tijdelijke afwijking van de Kieswet, over de Indische begrooting en de voorwaardelijke veroordeeling; hij voerde het woord over de nadere voorziening betreffende het eedsvraagstuk, over een voorstel betreffende tegemoetkomingen wegens duurte van levensmiddelen, over ontwerpen tot grondwetsherziening, over een voorstel-DUYS c.s. tot verlenen van ouderdomsrenten en over toetreding tot het Volkenbondsverdrag. TALMA, een vurig debater en geharnast strijder, een *Jupiter tonans*, zooals Prof. VAN DER VLUGT hem eens noemde, weerde zich zoowel bij de behandeling van de drankwet als bij een voorstel tot aanschaffing van snelvuurgeschut, maar trad ook op ter behartiging der belangen van het spoorwegpersoneel. Het geheele terrein der sociale wetgeving had in het bijzonder zijne belangstelling, zooals wel zeer duidelijk is gebleken, toen hij in het ministerie-HEEMSKERK als minister van Landbouw, Nijverheid en Handel was opgetreden. Met kracht en volharding heeft hij zijne ontwerpen betreffende de sociale verzekering tegen de felle oppositie der linkerzijde verdedigd en, dank zij zijn doorzettingsvermogen, zoowel de Invaliditeitswet als de Ziektewet in het Staatsblad weten te brengen. Doordat evenwel het kabinet-CORT VAN DER LINDEN weigerde deze wetten in te voeren, heeft het tot 1919 geduurd eer onder Minister AALBERSE de Invaliditeitswet in werking trad en tengevolge van allerlei nieuw opgekomen plannen is het 1930 geworden eer onder Minister SLOTEMAKER DE BRUÏNE, eindelijk, de Ziektewet werd ingevoerd. De Handelingen van de Tweede Kamer zijn dáár om te bewijzen, dat niet het minst de antirevolutionaire fractie zich heeft verzet tegen de ergerlijke sabotage, door ministerie en linkerzijde in de jaren 1913 tot 1918 ten aanzien van TALMA's Invaliditeitswet gepleegd en tegen de herhaalde pogingen om staatspensioen in te voeren.

Nagenoeg gedurende de geheele periode 1898 tot 1938 zijn er moeilijkheden geweest met betrekking tot de landsverdediging.

Reeds de behandeling van de Militiewet 1901 kostte aan generaal ELAND het ministeriële leven door de aanneming van een amendement-VAN GILSE betreffende de opneming van eenen verkorten diensttijd in de wet. Tot 1922 had elk kabinet — het ministerie-KUYPER uitgezonderd — meer dan éenen Minister van Marine en van Oorlog noodig wegens bepaalde meeningsverschillen met de volksvertegenwoordiging en ook na 1922 zijn de defensievraagstukken herhaaldelijk oorzaak geweest van politieken strijd. Het is in dit verband voldoende bv. te herinneren aan de z.g. Vlootwet. De anti-revolutionairen hebben zich bij de beoordeeling van de verschillende voorstellen steeds op het standpunt gesteld, dat hunne houding moest worden bepaald door hetgeen 's lands belang eischte. Zoo noodig spaarden zij ook eenen anti-revolutionairen minister niet. Dit is gebleken in December 1919, toen Minister BIJLEVELD, die de kruisers *Java* en *Sumatra* niet wilde afbouwen, doch uitsluitend klein materieel wenschte, is gevallen mede door een deel der anti-revolutionaire stemmen. Verscheidene leden onzer fractie in de Tweede Kamer oordeelden den afbouw der genoemde kruisers beslist noodzakelijk en achtten zich derhalve verplicht daarvan ook bij de stemming te doen blijken. Daartegenover staat, dat Minister BOSBOOM herhaaldelijk onzerzijds gesteund is, wanneer zijn ministeriël bestaan door de linkerzijde bedreigd werd. Het is van bijzonder belang met nadruk te verklaren, dat onze houding in zake het vraagstuk der defensie steeds volkomen zakelijk is geweest, omdat met name de gedragslijn, welke gevolgd is jegens het kabinet-DE MEESTER met betrekking tot de inkrimping van het „blijvend gedeelte” van verschillende zijden in een ander licht is gesteld. De begrooting van Oorlog voor 1907 werd in de Tweede Kamer aangenomen, nadat Mr. TYDEMAN in den „nacht van STAAL” eene brug had gebouwd, waarover, naar de meeste Christelijk-Historischen en ook Ds. TALMA en Mr. OKMA dachten, het blijvend gedeelte nog weer zou kunnen binnenmarcheeren 7). In de Eerste Kamer werd zij echter verworpen. Dientengevolge ging het Kabinet over tot de indiening van eene collectieve ontslag-aanvraag. De crisis werd evenwel opgelost door vervanging van den Heer STAAL door generaal VAN RAPPARD. Maar toen in April 1907 in de Tweede Kamer de oplossing der crisis werd besproken, verklaarde Minister DE MEESTER, dat hij in de stemming van de Eerste Kamer de vrucht had gezien eener geconcerteerde actie tusschen de rechterzijde in de beide Kamers. Deze opvatting was eenvoudig uit de lucht gegrepen; zij deed met name onrecht aan

de anti-revolutionairen. Van veel meer belang is echter wat later gebeurde. In December 1907 werd door de Tweede Kamer de begroting van Oorlog voor 1908 verworpen; alle anti-revolutionairen stemden tegen. Het ministerie-DE MEESTER trad af en Mr. HEEMSKERK vormde een nieuw kabinet. Nú was het Dr. KUYPER, die van oordeel was, zooals hij ook later nog in de „genummerde driestarren” schreef, dat de Heer HEEMSKERK de Oorlogsbegroting had bestreden en doen verwerpen, niet omdat de „ondergeschikte vraag van militair beleid” hem interesseerde, maar uit politieke berekening, om het kabinet-DE MEESTER te doen vallen ⁸⁾. Gelukkig is Dr. KUYPER ten slotte tot beter inzicht gekomen. Op 20 Juli 1922 ter gelegenheid van de viering van Mr. HEEMSKERK's zeventigsten verjaardag heeft de Heer IDENBURG daaromtrent eene openlijke verklaring afgelegd ⁹⁾. De zaak ligt als volgt. In het voorjaar van 1907 deelde het ministerie bij een voor openbaarheid bestemd kabinetsschrijven aan H. M. de Koningin mede, dat het kabinet zou aanblijven, met terugtreding van den Heer STAAL, en dat het eenen Minister van Oorlog ter benoeming aan H. M. zou voordragen, die evenals zijn voorganger inkrimping van het blijvend gedeelte voorstond, doch de volksvertegenwoordiging in de gelegenheid zou stellen daarover te beslissen bij een in te dienen afzonderlijk wetsontwerp tot wijziging der begroting van Oorlog. De inkrimping mocht dus niet plaats vinden, zoolang niet de Staten-Generaal, door de aanneming van de bedoelde wijzigingswet, daartoe hunne goedkeuring hadden verleend. Niettemin ging Minister VAN RAPPARD bij zijne beschikking van 12 Juli 1907 — naar hij later verklaarde: bij vergissing — toch tot die inkrimping over. Eene motie van den Heer DE SAVORNIN LOHMAN, waarin het gebeurde werd betreurd, werd door de Tweede Kamer verworpen. Kort daarna kwam de Oorlogsbegroting in behandeling. Verwacht werd, dat zij zou worden aangenomen; niet verwacht kon worden, dat de anti-revolutionairen vóór zouden stemmen. In onzen kring was de bezorgdheid toegenomen; men vernam steeds van demoralisatie en ontstemming in het leger. De gelden, bij de begroting aangevraagd, zouden worden besteed voor een althans in den eersten tijd verminkt en bedorven leger. Het stemmen voor de begroting beteekende — aldus schrijft Mr. HEEMSKERK ¹⁰⁾ — het aanvaarden der medeverantwoordelijkheid voor die inkrimping, het medewerken daartoe en het medeplichtig zijn daaraan. Het was voor hem dus niet twijfelachtig, dat hij moest tegenstemmen en dit was geen tegenstemmen om redenen buiten

de begrooting gelegen, het was weigeren van gelden in verband met de bestemming, aan die gelden te geven. Die opvatting werd door de Kamerclub gedeeld. Vandaar dat zij besloot, hare stem aan de begrooting te onthouden; echter zonder dat zij eenig overleg heeft gepleegd met de andere partijen der rechterzijde en zonder dat zij op verwerping van de begrooting rekende. Zij deed niet anders dan hetgeen, naar haar oordeel, het landsbelang van haar eischte.

Stelt men zich de vraag, welke anti-revolutionairen in de laatst-verloopen veertig jaren het meest op den voorgrond zijn getreden in het parlement, dan is het antwoord vrij eenvoudig. Laat men de levenden ter zijde, dan dringen zich drie namen op: KUYPER, HEEMSKERK, IDENBURG. Ongetwijfeld drie grooten in Israël. Maar hoe uiteenlopend van aard!

KUYPER, met zijnen encyclopaedischen geest, de grootste der drie. De theoloog-partijleider, die eene uitvoerige rede hield over de wetsontwerpen ter voorziening in de regeling van de huishouding der gemeenten Opsterland en Weststellingwerf en over het ontwerp tot verandering van de grens tusschen de gemeente Amsterdam eenerzijds en de gemeenten Sloten, Diemen en Nieuwer-Amstel anderzijds, maar evenzeer over het Atjeh-beleid en de zending; die deelnam aan de beraadslaging over het wetsontwerp tot oprichting van Kamers van Arbeid, doch ook aan de discussie over het ontwerp van wet tot wijziging van artikel 109 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië, bedoelende het maken van uitzonderingsbepalingen ten gunste van de Japanneezen en wel in verband met een tractaat, met Japan gesloten; die sprak over de wenschelijkheid van eene Java-China-Japanlijnen en over de uitnoodigingen voor de eerste Vredesconferentie; die kleine amendementen voorstelde en groote problemen behandelde; die uitnemend de kunst verstond, eene rede op te bouwen en door eene geheel eigene keuze van beelden de belangstelling van zijne hoorders te boeien. De politicus, die wist aan te vallen, maar in wellicht nog sterkere mate aanvallen uitlokte. De staatsman, van wien gold:

Wo du nicht bist,
Herr Organist,
Da schweigen alle Flöten.

HEEMSKERK, wat de beginselen betreft, even vasthoudend als

KUYPER, maar overigens in menig opzicht eene geheel andere persoonlijkheid. Iemand met veel meer kijk dan KUYPER op de personen, met wie hij in aanraking kwam en met eene zeer omvangrijke en betrouwbare kennis van onze staatkundige geschiedenis. Een afgevaardigde, die in de eerste perioden van zijn Kamerlidmaatschap, vooral in den tijd, toen hij wethouder was in Amsterdam, niet in die mate uitmuntte door nauwgezette regelmaat in het bijwonen der vergaderingen als in de jaren na zijn aftreden als Minister van Justitie, maar die door de vlugheid van begrip, welke hem onderscheidde, zeer veel goed maakte. Een spreker, die er naar streefde, niet af te stooten, maar aan te trekken en die — o, zeldzame gave — geestig was! Het profane vulgus zag deze geestigheid wel eens voor gebrek aan ernst aan. Meer ontwikkelden wisten beter en wel zeer merkwaardig is, dat bij een debat in de Tweede Kamer, over de Dageraads-quaestie, in 1924, de Heer GERHARD den Minister HEEMSKERK de zwakheid van diens standpunt verweet, voor welk verwijt als argument dienst deed, dat de ministeriële rede geheel van humor was verstoken geweest. HEEMSKERK was het levende bewijs van de waarheid, dat gevoel voor humor niet identiek is aan gebrek aan ernst. Hoe ernstig hij was, blijkt wel uit de laatste door hem gehouden rede, op 27 Mei 1932, bij de behandeling van het z.g. „Godslasteringsontwerp”.

En eindelijk IDENBURG. Evenals KUYPER en HEEMSKERK een voortreffelijk spreker met eenen persoonlijken stijl. Wat het eerst en het meest trof in IDENBURG was de eerlijkheid van zijne overtuiging. Dit wil niet zeggen, dat anderen niet even eerlijk waren. Maar bij IDENBURG werd deze eigenschap niet verduisterd of verborgen door andere eigenschappen, die vooral van politieke tegenstanders eerder de aandacht vragen. Bovendien muntte hij uit door eenvoud en bescheidenheid. De oud-Minister van Koloniën, de oud-Gouverneur van Suriname, de oud-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië was voor elk toegankelijk. Steeds bereid om jongeren te helpen met den rijkdom zijner kennis. Een onderhoud van een paar uren met IDENBURG was van meer waarde voor het verkrijgen van een inzicht in de beteekenis en den stand van een aantal Indische vraagstukken dan eene studie van vele dagen. *Experto crede!* Bovenal, trouw in het geloof, was hij trouw aan de partij, trouw aan het vaderland, trouw aan de Koningin, die hij zoo vele jaren in velerlei ambten mocht dienen.

1) Aangehaald in het *Utrechtsch Dagblad* van 17 Augustus 1906.

2) Zie de *Stichtsche Courant* van 20 Maart 1906.

3) De inhoud is niet alleen van laag gehalte, maar het is nog slecht Nederlandsch op den koop toe.

4) FRANS NETSCHER, *Uit ons Parlement*, Amsterdam, S. Warendorf Jr, bl. 273.

5) *Haagsch Maandblad*, Augustus 1925, bl. 137.

6) Niet alle anti-revolutionairen, die tot lid der Kamer zijn gekozen, hebben daar lang zitting gehad. In den zomer van 1909 werd de Heer VAN CITTERS benoemd tot Commissaris der Koningin in de provincie Gelderland. Door de aanvaarding van deze benoeming hield hij op, lid te wezen der Tweede Kamer. De verkiezingen waren juist achter den rug. In *Ede* was de Heer SCHIMMELPENNINCK gekozen, die met de opening van de nieuwe zitting in September 1909 als Kamerlid zou optreden. Er moest nu evenwel eene verkiezing worden gehouden ten einde een lid aan te wijzen, dat tot de sluiting van de loopende zitting in September 1909 zou zitten. Eenige practische beteekenis had dit niet. Immers de Kamer was op 18 Mei 1909 tot nadere bijeenroeping uiteengegaan en het liet zich niet aanzien, dat zij nog zou bijeenkomen. Niettemin vonden eenige anti-revolutionaire kiezers in het district Ede het wenschelijk eenen candidaat te stellen en wel den Heer W. VAN MANEN, die bij enkele candidaatstelling gekozen werd. Tot 's mans geluk kwam de Kamer toch nog bijeen en wel op Donderdag 16 September 1909, op verzoek van tien leden, die aan den niet-herkozen afgevaardigde VAN KOL alsnog gelegenheid wilden geven zijn voorstel van wet, houdende eene nadere bepaling betreffende de mijnontginning, te verdedigen. VAN MANEN had zijnen geloofsbrief ingezonden en werd 16 September beëdigd. De voorzitter RÖELL wenschte hem niet met zijne verkiezing geluk, maar verzocht hem alleen „in ons midden zitting te willen nemen”. De spiksplinternieuwe afgevaardigde hield Zaterdag 18 September 1909 op, lid van de Kamer te wezen. Op 16 September kon hij aan ééne stemming deelnemen en toen stemde hij verkeerd.

7) Mr. TH. HEEMSKERK, *Een woord over de genummerde driestarren van Dr. Kuiper*, Drukkerij „Libertas”, Rotterdam, 1915, bl. 6.

8) A.w., bl. 13.

9) Zie de biographie van Mr. TH. HEEMSKERK, door Prof. Dr. P. A. DIEPENHORST, Zwolle, 1932, bl. 28—30.

10) Mr. TH. HEEMSKERK, *Een woord over de genummerde driestarren van Dr. Kuiper*, bl. 8.

DE ONTWIKKELING VAN ONS CONSTITUTIONEELE RECHT

DOOR

MR. DR. J. DONNER.

Het tijdperk van veertig jaren, dat 5 September a.s. afsluit, geeft het beeld te zien van groote veranderingen, zoo in de omstandigheden als in de geestesstromingen. Waar het staatkundig leven niet staat buiten den algemeenen gang der dingen, kan het niet anders, of ook ons constitutioneele recht draagt daarvan de sporen. Niet minder dan driemaal — 1917, 1922, 1938 — werd dan ook gedurende deze regeerings-periode de Grondwet herzien. En met name de algemeene herzieningen van 1922 en 1938 zijn weerslag geweest van verschuivingen in de staatkundige verhoudingen, welke, ofschoon voor een belangrijk deel binnen het grondwettelijk kader als wijziging van de constitutioneele praktijk verlopen, desniettemin ook in verandering van dit kader zelf zich baan zochten.

Wij zullen daarom, de achtereenvolgende Grondwetsherzieningen nagaande, deze bepaaldelijk ook onder het gezichtspunt van de ontwikkeling van de staatkundige verhoudingen beschouwen, en over deze laatste zelve ten besluite nog eenige opmerkingen maken.

De eerste Grondwetsherziening, in 1917 tijdens den wereldoorlog onder de leiding van den toenmaligen Minister-President Mr. P. W. A. CORT VAN DER LINDEN tot stand gekomen, bedoelde de finale beslechting van twee onderwerpen, welke reeds bij den aanvang van de Regeering van Hare Majesteit op de dagorde stonden, maar waarvan de afdoening tot dusverre had getoefd: het kiesrecht en het onderwijs.

Terwijl dit laatste in een andere bijdrage behandeling vindt, was in 1898 de stand van het kiesrecht-vraagstuk aldus, dat de herziening van de Grondwet van 1887 voor de Tweede Kamer gebroken had met het census-kiesrecht van 1848 (betaling van een

som in de directe belasting met als minimum, naar plaatselijke gesteldheid, f 20 tot f 160), en daarvoor in de plaats gesteld de formule „kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand”, van welke formule de draagkracht reeds bij de totstandkoming van de herziening niet ten volle duidelijk was geworden. Om de uitwerking van de nieuwe Grondwetsbepaling is dan ook een scherpe strijd gevoerd, die wel zijn hoogtepunt bereikte in 1894, toen Minister TAK VAN POORTVLIET met een voorstel kwam, waarbij als kenteekenen werden aanvaard het voorzien in eigen onderhoud en in dat van het huisgezin, zij het dat de verdere uitwerking zekere restricties bevatte, waaronder die van de „schrijfproef”. Het is bekend, welk een verdeeldheid in antirevolutionairen kring dit voorstel heeft gebracht: enerzijds zij, die, hoezeer principieel gekant tegen den grondwettelijken grondslag van het kiesrecht, desniettemin met het voorstel (echter met verzet met name tegen de intellectualistische „schrijfproef”) wilden medegaan, omdat zij finale uitbreiding van het kiesrecht begeerden, anderzijds zij, die ook uit grondwettelijke bezwaren tegen het voorstel waren gekant. Het ontwerp-TAK is geen wet geworden, en de uitvoering van de Grondwet werd in 1896 tot stand gebracht onder Mr. S. VAN HOUTEN; de wet somde een reeks kenteekenen op (census, huur, loon, grootboek-inschrijving, spaarbank-inlage, examen), en werd deswege — terwijl de vader der wet deze als menschelijkerwijze volmaakt beschouwde — door Dr. KUYPER als een „bedelaarsdeken” gequalificeerd. Maar, hoezeer het in 1897 opgetreden Kabinet de kiesrecht-vraag buiten zijn program stelde, en ook het Kabinet-KUYPER in 1901 aan onderwijs en sociale vraagstukken den voorrang toekende, — de zaak was met de wet-VAN HOUTEN allerminst afgedaan. De drang naar verdere uitbreiding deed zich vooral in linkschen kring gelden en leidde daar zelfs in 1901 tot een splitsing van de liberale partij in liberale unie en vrijzinnig democraten, waarvan de eerste zich vastlegde op het blanco-artikel (volledig overlaten door de Grondwet aan de wet, een denkbeeld, reeds in 1887 in een amendement-VAN HOUTEN belichaamd), terwijl de vrijzinnig-democraten, algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen voorstaande, in 1903 een initiatief-ontwerp-Grondwetsherziening aanhangig maakten, waarbij het algemeen mannenkiesrecht werd vastgesteld en de regeling van het vrouwenkiesrecht aan de wet werd overgelaten. Zij werden overtroefd door de sociaal-democraten, die met een initiatief-ontwerp tot invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen kwamen.

Op zijn beurt kwam het in 1905 opgetreden linksche Kabinet-DE MEESTER in 1907 met een ontwerp-herziening, waarbij het „blanco-artikel” in de Grondwet werd opgenomen. Met het aftreden van dit Kabinet raakte dit voorstel van de baan.

Inmiddels was ook van rechtschen kant de belangstelling in het vraagstuk verlevendigd. Van anti-revolutionaire zijde werd in 1907 het organisch kiesrecht opnieuw op den voorgrond gebracht, waaruit voor de Tweede Kamer het gezinshoofden-kiesrecht werd afgeleid, terwijl — aldus de wijziging in 1916 van artikel 11 van het program — de verdere verwezenlijking van de organische gedachte in een vertegenwoordiging van de maatschappelijke groepen in een andere Kamer werd gezocht.

Het Kabinet-HEEMSKERK nam nu ook het kiesrecht op zijn program, zij het als onderdeel van een algemeene herziening van de Grondwet, ter voorbereiding waarvan in 1910 een Staatscommissie werd ingesteld. Deze laatste kwam voor het kiesrecht niet tot een bepaald voorstel, doch moest volstaan met een aantal minderheidsnota's. Bekend daarvan is de nota van Dr. KUYPER, waarin deze het organisch kiesrecht bepleit. Merkwaardig is daarin, dat voor de Tweede Kamer daaruit niet enkel het gezinshoofden-kiesrecht wordt afgeleid, doch tevens de maatschappelijke representatie in hen die als zelfstandige personen in het maatschappelijk leven krachtens aanstelling of beroep optreden. Die gedachte werd overgenomen in het ontwerp, hetwelk Minister HEEMSKERK in 1913 indiende. Doch dit ontwerp werd na het aftreden van het Kabinet-HEEMSKERK ingetrokken. De Troonrede van 1913 kondigde in plaats daarvan een Grondwetsherziening aan tot toekenning van het kiesrecht, behoudens vast te stellen uitsluitingen, aan alle mannelijke Nederlanders van een te bepalen leeftijd en tot wegneming der grondwettelijke belemmering tegen het toekennen van kiesrecht aan vrouwen.

En aldus is in 1917 geschied. Van rechtsche zijde werd tegen het individualistische beginsel van het kiesrecht bij voortdoring verzet gedaan, doch de doortrekking van dit beginsel tot algemeen stemrecht niet afgewezen. Meer verzet ontmoette het vrouwenstemrecht, zij het dat in de Eerste Kamer prof. BAVINCK daarentrent milder klanken liet hooren dan in de Tweede Kamer door Dr. BEUMER en Ds. BRUMMELKAMP waren geuit. Reminiscens overigens van den ouden strijd tegen „mammon-kiesrecht” was de uitdrukkelijke bepaling in de Grondwet, dat de wet bij de beslissing over het kiesrecht aan de vrouw niet aan het bezit van maatschap-

pelijken welstand ontleende redenen mocht doen gelden. Trouwens het uitgangspunt van Mr. CORT VAN DER LINDEN voor de regeling van het kiesrecht was, dat de waarde van de uitspraak der kiezers is te zoeken in het collectieve oordeel over beginselen van rechtsvorming, welke, getoetst aan eigen levenservaring, als het rechtsgevoel bevredigend worden aanvaard. Daarin paste het intellectuele evenmin als het welstandsmoment.

Overigens werd de mogelijkheid van vrouwenkiesrecht niet reeds aanstonds bij de additioneele artikelen uitgewerkt; een aan het initiatief van Mr. MARCHANT ontsproten wet van 1919 bracht echter de invoering, en wel direct in den zin van algemeen vrouwenkiesrecht. De Grondwetgever van 1922 heeft dit laatste daarna in de Grondwet vastgelegd.

Heeft het vorenstaande betrekking op het actieve kiesrecht voor de Tweede Kamer, de Provinciale Staten en de gemeenteraden, naast de vraag, wie tot medewerking aan de vorming van de vertegenwoordigende lichamen zouden zijn te roepen, was in den lateren tijd opgekomen de vraag, op welke wijze zulks zou moeten geschieden. Vanouds gold het districten-stelsel. Tot onverkwikkelijke debatten over de splitsing in districten leidde dit meermalen; vertrouwen, dat daarin niet motieven medespeelden, aan den vermoedelijken invloed van de districts-indeeling op de partijverhoudingen in het Parlement ontleend, bleek niet steeds aanwezig.

Maar in deze eeuw werd tegenover dit stelsel dat van de evenredige vertegenwoordiging gesteld, theoretisch als consequentie in de gedachte, dat niet locale nuanceeringen, maar de beginselen van rechtsvorming naar hun sterkte moesten worden vertegenwoordigd; practisch uithoofde van het verschijnsel, dat in het districten-systeem de kleinere partijen meer en meer tusschen de grootere in de verdrukking kwamen. Geheel in de lijn van zijn beschouwing omtrent het kiesrecht, nam Mr. CORT VAN DER LINDEN de evenredige vertegenwoordiging in zijn ontwerp op en gaf daaraan in de additioneele artikelen een tot het uiterste doorgaande uitwerking. Als correlaat werd daaraan de stemplicht verbonden, die weliswaar in 1922 weder uit de Grondwet verdween, doch ook sindsdien in de wet werd gehandhaafd.

De Grondwetsherziening van 1922 dankt haar oorsprong aan den grooten wereldoorlog. De door dien oorlog in het leven geroepen spanningen ontladden zich bij het nog onverwachts ineen-

storten van den krijg. De November-gebeurtenissen brachten daarvan in ons land, zoo gelukkig buiten den oorlog gebleven, den weerklank. Met het weerstaan van de revolutionaire strevingen rees echter tevens het besef, dat de oorlog verschuivingen in de verhoudingen had gebracht, welke ook op het staatkundig bestel haren invloed niet konden missen. Het waren vooral de democratische gedachte en het recht van de nationaliteit, die als duurzame vruchten van den bangen krijg werden naar voren gebracht. De instelling van een Staatscommissie moest strekken om de consequenties daarvan voor onze Grondwet uit te werken. De neerslag daarvan heeft de herziening van 1922 gebracht. Intusschen was toen het getij reeds eenigermate verlopen, en speurt men bij de behandeling al eenige reactie tegen hetgeen onder den onmiddellijken indruk van de oorlogsgebeurtenissen was opgeworpen.

Voor de samenstelling en inrichting van de vertegenwoordigende lichamen had de herziening van 1917 bereids den grooten stap gedaan. Met betrekking tot de Tweede Kamer, de Provinciale Staten en de gemeenteraden bracht de herziening van 1922 dan ook geen wezenlijke verandering. Alleen werd, opdat de verkiesbaarheid van een ieder voor de Tweede Kamer ook werkelijkheid zou zijn, de lijn van 1917, toen bereids naast een verhoogde schadeloosstelling een pensioen was ingevoerd, nog doorgetrokken in een verdere verhooging der schadeloosstelling en de uitbreiding van het pensioen tot weduwen en weezen. Overigens stond met betrekking tot het vertegenwoordigend stelsel in 1918—1922 de positie van de Eerste Kamer op den voorgrond. Bij de herziening van 1917 was enkel elk beletsel uit de Grondwet weggenomen om ook voor de Eerste Kamer — zij het met behoud van de verkiezing door de Staten der provinciën — de evenredige vertegenwoordiging in te voeren, zonder dat echter sindsdien de wijze van samenstelling dienovereenkomstig was gewijzigd; verder was in 1917 het passieve kiesrecht voor de Eerste Kamer, sinds 1887 nog tot de hoogst aangeslagenen en de bekleeders of voormalige bekleeders van hooge en gewichtige openbare betrekkingen beperkt, aan dat voor de leden van de Tweede Kamer gelijk gemaakt. Maar nu stond de Eerste Kamer in het centrum der belangstelling; zelfs werden de eerste voorstellen door de Eerste Kamer verworpen en toen door ijlings ingediende nieuwe voorstellen vervangen.

Men wist eigenlijk met de Eerste Kamer niet goed raad. Was daarvoor naast de „volkskamer” in een democratisch staatsbestel plaats? In de eerste dagen na 1918 werden zelfs uit oud-liberalen

hoek klanken vernomen, die op opheffing duiden: alleen de boden der Kamer — zoo zeide Mr. VISSER VAN IJZENDOORN — zouden hare verdwijning betreuren. Rechtsgrond scheen men alleen nog daarin te kunnen vinden, dat de Eerste Kamer had toe te zien, of de beslissingen van de andere Kamer wel wezenlijk met die van de meerderheid van het kiezersvolk overeenstemden. Doch dan werd van andere zijde opgemerkt, dat voor dit doel beter een referendum kon worden ingevoerd: een voorstel daartoe in de Tweede Kamer verwierf 37 tegenover 47 stemmen. Maar al ging de meerderheid zóó ver niet, wel krachtig leefde bij de herziening van 1922 de gedachte, dat het vertegenwoordigend karakter van de Eerste Kamer moest worden versterkt. Zoo kwam de staatscommissie en op haar voetspoor aanvankelijk de Regeering tot invoering van de evenredige vertegenwoordiging, tot een zittingsduur van vier jaren met gelijktijdige aftreding, tot ontbindbaarheid van de Provinciale Staten. Tegen dit stelsel deed zich een tegenstrooming gelden van hen, die de Eerste Kamer niet aldus als een doublure van de Tweede Kamer wilden zien en — zij het niet altijd bewust — doordrongen waren van het besef, dat de taak van de Eerste Kamer boven een toetsing aan de gevoelens van de meerderheid van het volk behoort uit te gaan. De tegenstrooming had inzoverre succes, dat de voorstellen door de Eerste Kamer werden verworpen; in de Grondwet is daarna een zittingsduur van zes jaren met aftreding van de helft om de drie jaren ingevoerd; de evenredige vertegenwoordiging is, mede in verband met de niet-gelijktijdige aftreding, niet zoo sterk doorgevoerd als bij de Tweede Kamer, en de ontbindbaarheid van de Provinciale Staten verdween.

Merkwaardiger intusschen dan deze hervorming van overgeleverde instellingen was wellicht de enting in de Grondwet van eenige stekken voor een ontwikkeling van nieuwe organen. De uitbreiding van de Staatsbemoeiing op allerlei terrein, door de wet slechts in uiterste omtrekken beheerscht, had in toenemende mate voor de Regeering behoefte doen ontstaan op verschillend gebied deskundigen en (of) belanghebbenden te organiseeren om aldus den noodigen bijstand en advies te verkrijgen. Men meende, óók uit beduchtheid, dat de positie van de Volksvertegenwoordiging te veel in het gedrang zou kunnen komen, dat het wenschelijk was deze ontwikkeling eenerzijds door de Grondwet te doen erkennen, anderzijds tegelijk door de wet te laten beheerschen, en daarom kwam op voorstel van Mr. TROELSTRA de bepaling in de Grondwet, dat de instelling van vaste colleges van advies en bijstand aan de

Regeering geschiedt krachtens de wet, die tevens regelen inhoudt omtrent hunne benoeming, samenstelling, werkwijze en bevoegdheid.

Betrof dit meer de administratieve taak van de Overheid, daarnaast bracht de herziening van 1922 de neerslag van een andere ontwikkelingstendenz n.l. deze, dat de rechtsvorming niet in voldoende mate door het centrale gezag en de territoriale onderdeelen kan worden beheerscht, doch aan zoodanige rechtsvorming binnen en door de organen van bepaalde kringen behoefte kan bestaan. TALMA had aan die gedachte in de voorstellen tot invoering van Raden van Arbeid en Bakkersraden met verordenende bevoegdheid vorm gegeven, doch die voorstellen waren gestrand, en daarbij had ook twijfel gesproken, of een zoo gewichtige inbreuk op het constitutioneele recht — de maatschappelijke kringen niet langer door de buiten de maatschappelijke belangen staande, alléén territoriaal gedecentraliseerde, Overheid beheerscht, doch met rechtsvorming voor eigen sfeer belast — wel buiten de Grondwet om mocht verlopen. Daartegenover kon worden gesteld, dat de Grondwet zelve reeds dergelijke instellingen in de waterschappen — immers een belangengemeenschap met autonome bevoegdheid — erkende. En toen men dan ook in 1922 tot het uitzetten van dezen stek in de Grondwet besloot, geschiedde dat in het Hoofdstuk, hetwelk tot dusverre alleen over den Waterstaat had gehandeld, en waarin een artikel werd ingelascht, dat de wet ook aan andere dan de in de Grondwet genoemde lichamen verordenende bevoegdheid kan geven. Dat hiermede echter niet een voldragen vrucht van onze constitutioneele ontwikkeling werd geplukt, kan het best daaruit blijken, dat van deze bevoegdheid door den wetgever nog slechts eenmaal is gebruik gemaakt, en dan voor een onderwerp, hetwelk in 1922 buiten den gezichtskring lag: de organisatie van het droog-gelegde gedeelte van de Zuiderzee ! De organisatie van de sociale verhoudingen, die men in 1922 voor oogen had, is langs andere lijnen verlopen: aan de bedrijfsraden werd verordenende bevoegdheid niet toegekend, al wordt zij in de bedrijfsradenwet als mogelijk verondersteld, en voorzoover de regeling van de arbeidsverhoudingen langs anderen dan privaatrechtelijken weg is ter hand genomen, is nadien niet de weg van verordening door een openbaar lichaam, doch die van verbindendverklaring van uit den kring voortgekomen regelingen gevolgd. Maar inmiddels is bovendien het aspect van deze quaestie meer naar het eigenlijke economische terrein verschoven, gelijk hieronder bij de Grondwetsherziening van 1938 zal blijken.

Op de gedachte der „zelfbeschikking” — een van de andere leuzen in het tijdvak na den wereldoorlog — was sterk georiënteerd wat bij de Grondwetsherziening van 1922 ten aanzien van onze Indiën werd verhandeld. De landen overzee werden in onze Grondwet nog als „koloniën en bezittingen in andere werelddeelen” aangeduid. Weliswaar bevatten de regeeringsreglementen van 1865 voor de West zekere elementen van plaatselijke vertegenwoordiging (Koloniale Raad in Curaçao en Koloniale Staten in Suriname), en was ingevolge een wet van 16 October 1916 juist in het begin van 1918 in Ned. Oost-Indië een Volksraad opgetreden, die in het centrum een representatief lichaam inschakelde, maar dezer werkring en bevoegdheid was zeer beperkt, en bovendien lag het zwaartepunt van bestuur en wetgeving bij den voortduur in Nederland, al was de ontwikkeling in den loop der jaren daarbij, dat richtsnoer ook hier in Nederland werd het belang dezer landen zelve, en de gedachte van „wingewest” ten eenenmale werd verlaten. Krachtig trad in 1918 — onder den invloed mede van de afgeslotenheid, waarin met name Oost-Indië gedurende den wereldoorlog had moeten leven — vooral in de Oost een streven naar verdere „autonomie” op. De toenmalige Gouverneur-Generaal gaf daaraan in een geruchtmakende rede in den Volksraad uitdrukking, en zoo kwam deze aangelegenheid ook op de dagorde der Grondwetsherziening. Een Commissie kwam met voorstellen tot herziening van de Grondwet, en de Regeering sloot zich in de hoofdgedachten daarbij aan. Terwijl de bestaande Grondwet — georiënteerd op de vraag, welke de invloed van de Staten-Generaal zouden zijn op het beheer der koloniën — slechts bevatte de bepaling, dat de koning het opperbestuur van de koloniën had en voorts een opsomming van de onderwerpen, die door den wetgever moesten en konden worden geregeld, stond in 1922 op den voorgrond, in welke mate aan de organen ter plaatse bevoegdheid was te geven. Typeerend voor den nieuwen geest was, dat de uitdrukking „koloniën en bezittingen in andere werelddeelen” in artikel 1 en de verdere artikelen van de Grondwet kwam te vervallen en werd vervangen door „Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao” (slechts in den naam van „Ministerie van Koloniën” leeft de oude benaming sinds nog voort). En met meerdere uitvoerigheid dan in de oude Grondwet werden de overzeesche verhoudingen geregeld. Nu niet meer enkel als afpaling van de sferen van Kroon en wetgever, maar vooral als afbakening van de bevoegdheden van Kroon, wetgever en plaatselijke organen. In twee afzonderlijke artikelen

(thans 62 en 63) werden achtereenvolgens bestuur en regeling van de overzeesche aangelegenheden bezien. Voor het bestuur bleef het opperbestuur van de Kroon vastgelegd, doch werd daarnevens bepaald, dat voorzoo veel niet bij de Grondwet of bij de wet bepaalde bevoegdheden aan den Koning zijn voorbehouden, het algemeen bestuur (in onderscheiding van het bestuur in de onderdeelen) in naam des Konings op de door de wet te regelen wijze zou worden uitgeoefend door den Gouverneur (Generaal). Reeds bij de behandeling van dit artikel deed zich omtrent de vraag van de verhouding van Kroon en Gouverneur (Generaal) ten aanzien van dit algemeen bestuur onzekerheid gevoelen: was de Gouverneur (Generaal) — behoudens dan de mogelijkheid van ontslag door de Kroon — in het algemeen bestuur zelfstandig, dan wel lag in het opperbestuur en in de uitoefening „in naam des Konings” een ondergeschiktheid aan de Kroon in de uitoefening van dit algemeen bestuur opgesloten? De vraag is omstreden — nog onlangs was zij in de Eerste Kamer onderwerp van een uitvoerig debat —, maar bij de vaststelling van het nieuwe reglement op de Staatsinrichting van Ned.-Indië werd uitdrukkelijk bepaald, dat de Gouverneur (Generaal) voor zijn bestuur aan door de Kroon te geven aanwijzingen is gebonden.

Voor de regeling van de overzeesche aangelegenheden bleef aan den wetgever de vaststelling van de staatsinrichting voorbehouden, terwijl overigens de mogelijkheid van de regeling van onderwerpen bij de wet naar behoefte werd opengelaten. Doch het hooren van het „vertegenwoordigend lichaam van het betrokken gebied” werd daarbij voorgeschreven. En overigens werd de regeling van de inwendige aangelegenheden overgelaten aan in de overzeesche gebieden zelve gevestigde organen. Van regeling door de Kroon — voormaals steeds mogelijk — bleef slechts sprake ten aanzien van de regeling van bepaalde door de wet aangewezen onderwerpen of voor bepaalde door de wet omschreven gevallen. Wel werd in artikel 64 voorbehouden de vernietiging van de verordeningen op grond van strijd met de wet of het algemeen belang, edoch niet door de Kroon, maar bij de wet; aan de Kroon verbleef slechts de schorsing.

Ook hier heeft — gelijk reeds de behandeling in 1922 van de Grondwetsherziening een zeker „terugebben” te zien gaf van den eersten aanvat in 1918 — de nadere wettelijke regeling wat afslijpend gemerkt: met name de „conflicten-regeling” — het geval van verschil van meening over de verordening tusschen Gouver-

neur-Generaal en Volksraad, in welk geval vaststelling door de Kroon kan geschieden — liet de noodige ruimte. Een ander symptoom van reactie bij de uitwerking in de wet op de Staatsinrichting van 1925 was, dat op een amendement uit de Tweede Kamer de door de Regeering voorgestelde verhouding van Europeanen en niet-Europeanen werd gewijzigd in dien zin, dat aan de Europeanen de meerderheid werd verzekerd. Deze beslissing is echter later door een wijziging van de wet in 1929 weder ongedaan gemaakt. De tempering in de hervormingsdrift kwam ook daarin tot uitdrukking, dat voor Suriname en Curaçao de herziening van de Staatsinrichting, door de Grondwet van 1922 voorzien, eerst in 1936 haar beslag kreeg.

Zoo gaf dus de Grondwetsherziening van 1922 op onderscheiden terrein verschuiving in constitutioneele verhoudingen te zien. Het was vooral de „vrijheids”gedachte in allerlei schakeering, welke daarin vorm zocht. De beklemming van den wereldoorlog had een verlangen naar een Staatsbestel op nieuwen grondslag opgeroepen. In den Volkenbond streefde men deze op het gebied der internationale verhoudingen na. Reeds spoedig viel zekere terugtred na de aanvankelijke geestdrift te speuren. Hierboven wezen wij al dadelijk eenige symptomen aan, toen de in 1918 aangevatte Grondwetsherziening in 1922 tot stand werd gebracht. Ook voor andere dan de hiervoren vermelde voornaamste onderwerpen van die herziening was het te zien. Zoo b.v. bij de nadere regeling van de erfopvolging: het verschijnsel, dat na den wereldoorlog in naam van de vrijheid aan tal van monarchieën een einde werd gemaakt, — hoezeer is die gedachte thans al weder verouderd! — oefende ook ten onzent zekeren terugslag; de Staatscommissie voor de Grondwetsherziening stelde, met afsnijding van alle aanspraken op den troon buiten de rechte lijn uit onze Koningin, voor om bij ontstentenis van een opvolger bij volksstemming over den staatsvorm te doen beslissen. Deze heenwijzing naar de republiek kwam echter te vervallen: de Grondwet spreekt thans alleen van de keuze van een opvolger op den troon, zij het dan ook — aan het slot van art. 19 — in zoodanige bewoordingen, dat de mogelijkheid niet wordt uitgesloten, dat men in de keuze niet slaagt en alsdan — doch langs den gewonen weg van de Grondwetsherziening — wijziging van den Staatsvorm aan de orde zou kunnen komen.

Wel weinig gaf echter het verloop van de gebeurtenissen de vervulling van de naoorlogsche idealen te zien. De economische opgang

werd al spoedig afgebroken; een crisis trad in, welke weder scheen te worden overwonnen, doch al spoedig voor nog veel heviger crisis weder plaats maakte. De internationale rechtsorganisatie onthulde zich als veelszins een vasthouding aan door den oorlog geschapen machtsverhoudingen. De economische moeilijkheden leidden tot onderlinge afsluiting. Vanuit het Oosten overschaduwde de bedreiging eener wereldrevolutie. De vrijheidsleuzen, toegepast trouwens op volken, daarvoor bij lange niet rijp, bezweken onder dezen veelzijdigen druk. Italië's fascisme ging voor, Duitschlands nationaal-socialisme volgde. Doch ook waar zoo krasse reactie uitbleef, werd de behoefte aan gezagsversteving gevoeld. Nederland bleef niet buiten deze stroomingen; ook ten onzent was de slinger te zeer doorgeslagen. En ook in ons land dreven de wijzigingen in het economisch verkeer tot een afzien van de economische vrijheid in allerlei regeling, „ordening”; bij algemeene erkenning van de noodzakelijkheid daarvan in de verhoudingen van het oogenblik, werd voor velen de „ordening” daarboven uit tot een beslissend keerpunt, welke haren duurzamen invloed ook op het constitutioneel bestel niet kon missen.

Uit dit alles kwam in bepaalde kringen een drang naar een nieuwe herziening van de Grondwet op. Aanvankelijk bood de Regeering daaraan weerstand; zij miskende de verschuivingen niet, doch oordeelde, dat zij zich gereedelijk binnen het kader der Grondwet konden voltrekken, en aan een neerslag in bepaalde wijzigingen geen behoefte bestond. De ervaring heeft haar in het gelijk gesteld, want, toen tenslotte de Regeering toch aan den drang toegaf, leidde de uitkomst — mede door verwerping van enkele van de voorstellen — tot een herziening van zoo geringe draagkracht, dat deze herziening meer de beteekenis heeft gekregen van een opnieuw toetsen der grondwettelijke bepalingen met als uitslag, dat eenigszins ingrijpende wijziging achterwege kon blijven!

Wat daarbij aan de orde kwam, was — behalve dan wijzigingen, samenhangende met de wijziging sinds 1922 van de waarde van het geld — eenerzijds eenige versteving van het gezags-moment in de constitutioneele verhoudingen en inzoverre eenige reactie op 1922, anderzijds een meer op den voorgrond brengen, naast de bestaande machten, van de organen van het maatschappelijk leven, die in 1922 bij artikel 194 der Grondwet reeds waren ingeluid.

Voor al met betrekking tot het eerste geldt, dat het resultaat achterbleef bij den opzet. De Regeering zelve had aanvankelijk als een van de hoofdpunten genoemd eenige inperking van de druk-

persvrijheid, van welke vrijheid door de extremistische elementen een misbruik werd gemaakt, hetwelk met repressieve middelen onvoldoende scheen te kunnen worden beteugeld. De Staatscommissie, met de voorbereiding van de herziening belast, deed een voorstel om een tijdelijk verbod van een uitgave wegens grove inbreuk op de openbare orde mogelijk te maken. Doch de Regeering zag er tenslotte van af dit over te nemen, zij het dan ook, dat uit de gedachtenwisselingen over dit onderwerp de conclusie scheen te mogen worden getrokken, dat de bestaande Grondwet niet, zooals tot dusverre de gangbare meening was geweest, een verschijningsverbod in elken vorm uitsloot.

Evenmin kwam wijziging op een ander door de Regeering opgeworpen punt: de wering uit de Staten-Generaal van revolutionaire afgevaardigden. De wijziging in dit opzicht van de denkbeelden wordt merkwaardig geïllustreerd uit het feit, dat in 1922 op een amendement van Mr. VAN SCHAİK, gesteund door Mr. OUD, uit de Regeeringsvoorstellen werd gelicht de bepaling, dat niet verkiesbaar zouden zijn zij, die tot een vrijheidsstraf van meer dan een jaar waren veroordeeld; men wilde niet politieke delinquenten, b.v. wegens opruiing veroordeeld, uitsluiten! Maar bij de herziening van 1938 was het de Regeering, waarin thans de beide genoemde afgevaardigden zitting hadden, die het voorstel deed de uitsluiting van revolutionaire afgevaardigden mogelijk te maken, en tevens ook de immuniteit van kamerleden bij opruiing of schennis van geheimhouding op te heffen. De tijd vroeg om versteviging van het parlement, welks glorie tanende was. De algemeene erkenning van de behoefte daaraan kon echter niet tot aanvaarding van deze voorstellen leiden: het aantal van hen, die het met de interne discipline van de Volksvertegenwoordiging zelve — inderdaad door opvolgende wijzigingen in het reglement van orde gemakkelijker te hanteeren gemaakt — meenden te kunnen stellen, was zóó groot, dat de vereischte meerderheid niet werd verkregen.

Anders liep het met een wijziging, evenzeer op voorkoming van ontaarding van het Parlement gericht: de evenredige vertegenwoordiging, destijds met zoo groot gejuich ingehaald, had zijn schaduwzijden in de versplintering van de partijen doen kennen; een voorstel tot wijziging der kieswet, teneinde groepen van minder dan drie leden te weren, ontmoette grondwettelijke bedenkingen; thans spreekt de Grondwet van verkiezing op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging binnen door de wet te stellen grenzen.

Betreft een en ander de Volksvertegenwoordiging, ook ten aan-

zien van de positie van de Ministers bracht de Grondwet eenige wijziging. Ministers zonder portefeuille zijn voortaan mogelijk: ontheffing van de dagelijksche beslommingen van een Departement, met name van den leider van een Kabinet, kan aan krachtige Regeeringsoefening ten goede komen, terwijl daarnevens de — eveneens aan de centrale beteekenis van de Regeering georiënteerde — gedachte heeft voorgezeten, dat in tijden van spanning opneming van bepaalde personen in de Regeering aan het gezag der Regeering ten goede kan komen. Voorts werd — behoudens een aan praktische overwegingen ontleend voorbehoud — uitdrukkelijk verbod van de vereeniging van het Minister- met het kamerlidmaatschap opgenomen; tot dusverre was de mogelijkheid daarvan in de Grondwet verondersteld, een reminiscens aan strevingen om ons constitutioneel bestel in Engelschen trant te ontwikkelen; in de praktijk was echter slechts onder het in 1898 aan het bewind zijnde Kabinet daarvan een voorbeeld gegeven; het bepaalde verbod in 1938 was een bevestiging van de ontwikkeling onzer constitutioneele verhoudingen in andere richting; daarin sprak zich de eisch van zelfstandigheid van de Regeering uit.

In dit alles was — alleszins gezonde — reactie. „Nieuwlichterij” was er slechts ten aanzien van een tweede onderwerp: het uitzetten van het grondwettelijk kader om naast landelijk, provinciaal en gemeentelijk rechtsbestel ook functioneele decentralisatie in de rechtsregeling mogelijk te maken. Hierboven vermelden wij, dat in 1922 in art. 194 een stekje was geplant. Tot wasdom was dit niet gekomen; eer had de gedachte andere vormen aangenomen. Doch dit verhinderde niet, dat men in 1938 de behoefte aan meerder relief voor art. 194 meende te speuren. Ook had men nu minder de sociale verhoudingen, dan wel het economisch terrein zelf op het oog. En zoo werd de Grondwet niet minder dan twee Hoofdstukken rijker: een vijfde Hoofdstuk, waarin aan den wetgever ruimte werd gegeven om voor bepaalde beroepen en bedrijven en groepen daarvan, alsmede voor het beroeps- en bedrijfsleven in het algemeen, lichamen in te stellen, teneinde regelend op te treden; deze lichamen zouden verordenende bevoegdheid kunnen verkrijgen; en een zesde Hoofdstuk, waarin de inhoud van artikel 194 werd herhaald. Of deze wijziging andere waarde zal hebben dan symptomatisch te zijn voor een algemeene gedachte, welke in haar wezenlijke beteekenis en vormkracht echter nog niet voldoende is gepeild? De omstandigheid, dat bij de behandeling van het desbetreffend voorstel juist uit den kring van de

krachtigste voorstanders dezer gedachte tegen de nieuwe artikelen bezwaar werd gemaakt, omdat het in deze minder op instelling, dan op erkenning zou aankomen, zonder dat echter de bezwaarden kans zagen een aannemelijke wijziging te formuleeren, maakt het wel zeer twijfelachtig, of de tijd voor herziening van de Grondwet in dezen reeds was gekomen.

Tot zoover over de opvolgende Grondwetsherzieningen. Daarmede is aangewezen, welke veranderingen het kader heeft ondergaan, waarbinnen het constitutioneele leven verloopt; aangeduid werden daarbij symptomen van wijzigingen, welke zich in dit constitutioneele leven hebben voltrokken. Die wijzigingen gaan in de symptomen niet op, en met name de onderlinge verhouding van Kroon en Staten-Generaal wordt door de Grondwet slechts ten deele beheerscht: de grondwettelijke bepalingen laten aan de ontwikkeling van de constitutioneele praktijk zoodanige ruimte, dat belangrijke verschuivingen zich buiten den tekst van de Grondwet om kunnen voltrekken. Zelfs zijn er, die — op het voetspoor van de Engelsche leer der „conventions” — hier ongeschreven *rechts*-regelen meenen te speuren, zoodat niet van constitutioneele praktijk, doch van constitutioneel recht zou moeten worden gesproken. Al achten wij dit onjuist, zoo moge toch, in aansluiting aan wat met betrekking tot de tendenz van bepaalde wijzigingen in de grondwettelijke bepalingen is opgemerkt, tenslotte nog een enkel woord over die constitutioneele ontwikkeling worden gezegd.

Toen onze Koningin de Regeering aanvaardde, was de gangbare opvatting omtrent de na te streven verhouding van Kroon en Staten-Generaal deze, dat de gang van het Staatsbestel was te beheerschen door de overtuigingen, welke uit de verkiezingen voor de Staten-Generaal waren naar voren gekomen, en dat daartoe de vorming van het ministerie op den grondslag van de parlementaire verhoudingen het aangewezen middel moest zijn. Men had het oog gericht op Engeland, waar de leider der parlementaire meerderheid daarmede tevens als leider van de Regeering was aangewezen. Intusschen waren de verhoudingen met betrekking tot de ontwikkeling van het politieke partijwezen ten onzent niet zoodanig, dat navolging van het Engelsche voorbeeld anders dan op een afstand mogelijk was. En toen zelfs dit in 1913, bij ontstentenis van een parlementaire meerderheid, niet te verwezenlijken bleek, greep CORT VAN DER LINDEN terug op den „volkswil”, waarvan de Regeering de realisatie had te brengen. Na de ver-

kiezingen van 1918 scheen met de rechtsche meerderheid de mogelijkheid van parlementaire kabinetten terug te keeren, doch de desintegreerende werking, welke de evenredige vertegenwoordiging op het partijwezen uitoefende, werkte storend. Noch een zoeken naar nieuwe vormen — waarin het opmerkelijkste wel is geweest een opdracht na de Vlootwet-crisis aan de leiders van de drie rechtsche partijen gezamenlijk — noch een rust-periode tijdens het „intermezzo“-kabinet-DE GEER brachten de koers blijvend in het oude spoor. Telkens kreeg een kabinet het extra-parlementair signatuur.

Doch onder dit alles voltrok zich — al kwam dit dan niet aanstonds tot bewustzijn — tevens een wijziging in de opvattingen zelve omtrent de gewenschte constitutioneele praktijk. Het „eigen recht van de Overheid”, de noodzakelijkheid van de zelfstandigheid van de Regeering, ook tegenover de Staten-Generaal, — van anti-revolutionaire zijde trouwens steeds bepleit gebleven — kwam meer algemeen in het zicht; niet meer van overwicht, maar van evenwicht had sprake te zijn. Van den neerslag dezer wijziging in de Grondwetsherziening van 1938 tegenover die van 1922 spraken wij reeds; een ander symptoom daarvan schijnt ons, dat het Kabinet van 1937, ofschoon naar de vroegere opvatting eerder als extra-parlementair aan te duiden, vrij algemeen als een „parlementair” kabinet wordt betiteld, wat dus — nu „parlementair” eenmaal als normaal wordt beschouwd — wil zeggen, dat in de opvattingen zelve omtrent de kabinetsvorming verandering is gekomen.

Zoo geeft de Staatspraktijk ons te zien, dat de kabinetsvorming maar niet kan verlopen naar vaste regelen van wat velen zelfs reeds constitutioneel recht achtten, doch de Kroon daarin een zeer wezenlijken invloed oefent.

Niet slechts daarin komt de verhoogde beteekenis van de Kroon uit; ook in de regeering zelve door de verantwoordelijke ministers is veelszins verplaatsing van het accent te bespeuren. Dit is te meer van belang, omdat ook met betrekking tot de grensafbakening van bestuur en wetgeving sterke verschuivingen zijn waar te nemen. De gedachte, dat het Staatsbestel, met name waar het met de onderdanen in aanraking komt, in vaste wettelijke regelen is te omvatten, welke dan slechts „uitvoering” vereischen, is met de steeds ingewikkelder verhoudingen eenerzijds en met het streven naar rechtszuiverheid boven rechtszekerheid anderzijds, onverenigbaar gebleken, en zoo wordt de wetgeving meer en meer een machtiging om op een bepaald terrein een, ten hoogste slechts in vage omtrekken aangegeven, beleid te voeren. De noodzakelijkheid

van contrôle daarop, ter waarborging van de rechten der onderdanen, is, indien al ooit, dan thans zeker niet meer terzijde te stellen — gelijk STRUYCKEN deed — met de stelling, dat de ontwikkeling van ons Staatsbestel tot democratisch zelfbestuur die waarborging overbodig heeft gemaakt. Maar wel plaatste de onbepaaldheid van velerlei wettelijke voorziening de eertijds in de tegenstelling van wetgeving en uitvoering zich als vanzelf invoegende oplossing eener administratieve rechtspraak in een ander licht. Gelijk dan ook deze — bij den aanvang van de Regeering onzer Koningin reeds één van de uit de Grondwetsherziening van 1887 ter regeling overgebleven punten — nog steeds, ondanks velerlei stuksgewijze regeling, op afsluiting wacht. Inmiddels zocht men in de inrichting van de administratie zelve met de uitgebreide taak overeenstemmende wijzigingen aan te brengen. Daaruit kwamen allerlei colleges en commissiën voort, die in de Grondwet erkenning vonden; daaruit ontwikkelde zich ook, dat, naast de in de Grondwet reeds vastgelegde decentralisatie, naar decentralisatie in andere richting werd gezocht, zij het dat dit — zooals ook de Grondwetsherziening van 1938 deed zien — nog slechts tastenderwijs geschiedt.

Zoo brengt het einde van de veertig-jarige Regeering van onze Koningin als kenmerkende trek van de constitutioneele ontwikkeling een ruimere erkenning van de beteekenis van de Kroon. Van „ornament” of „vlieg wiel” hoort men niet meer; de feiten hebben de weerlegging gebracht. En wie b.v. naast elkander legt, wat STRUYCKEN in 1909 over het Koningschap sprak, en thans door KAMPHUIZEN in „*Koning en Minister*” en ROMME in „*Erfelijk Nationaal koningschap*” wordt geschreven, ziet, al heeft men dan tegenover de laatste geschriften zijn reserves, hoezeer de opvattingen omtrent de constitutioneele plaats en taak van de Kroon in beweging zijn.

Niemand zal ontkennen, dat in dit alles invloeden van algemeen aard werken. Doch ook gaat men naar onze overtuiging niet feil, wanneer men in deze ontwikkeling mede speurt den invloed van de persoonlijkheid van onze geëerbiedigde Vorstin, Die Zich, in volle overgegevenheid aan de Haar van God opgelegde taak, geheel en al voor Land en Volk heeft ingezet, en dit nu bekroond mag zien daarin, dat in een kring ruimer dan ooit Oranje als het middelpunt van ons staatkundig bestaan wordt erkend.

DE SOCIALE ONTWIKKELING

DOOR

C. SMEENK.

In het jaar 1892 richtte het Verbond Patrimonium zich met een adres tot Hare Majesteit de Koningin-Weduwe Regentes, waarin ernstig geklaagd werd over den tragen gang van 's lands wetgeving. „De toestanden te midden van ons volk”, aldus de adressant, „zijn ontredderd en eischen dringend verbetering”. Maar hoewel dit ook in 's lands raadszaal wordt erkend, „blijft toch schier alles onveranderd en sterft geslacht op geslacht in ellende van allerlei aard of verkwijnt in de diepste armoede.”

Vorm en inhoud van het adres waren eenigszins „singulier”. Maar de daarin gegeven schets van den sociaal-economischen toestand der lagere bevolking was juist. Zij kwam met de droeve werkelijkheid overeen.

Een in 1892 door de Provinciale Vereeniging van afdelingen van Patrimonium in Friesland gepubliceerd rapport gewaagt van lage loonen, langen arbeidstijd, omvangrijken vrouwen- en kinderarbeid, groote armoede bij langdurige werkloosheid, slechte woningtoestanden. In de veenstreken moesten vrouwen dikwijls 16 uur per dag, onderbroken door twee schafturen, zwaar werk verrichten. Voor kinderen van 8 jaar af gold bij drukte een 14-urige werkdag. Bakkersknechts waren meer dan 100 uur per week in touw. De loonen der landarbeiders varieerden van *f* 120—*f* 350 per jaar. Fabrieksarbeiders verdienden *f* 300 à *f* 350. Gedwongen winkelnering met belangrijke nadeelige prijsverschillen kwamen in sommige streken, vooral in de venen, voor. De „woningen” bestonden veelal slechts uit één vertrek (nog omstreeks 1900 bleken in Leeuwarden 49 % van alle woningen éénkamerwoningen te zijn). De geneeskundige behandeling bij ziekte liet alles te wenschen over. De werkloosheid was omvangrijk. Zij duurde voor vele landarbeiders van December tot April. Werd

voor werkverschaffing gezorgd, dan kon een arbeider per week f 1.80 à f 4.20 verdienen. Maar veelal was men aangewezen op hulp van familie, op steun van diaconie of armbestuur. Onnoemelijk veel ellende is in dien tijd geleden.

In andere provincies was de toestand niet veel gunstiger. Droeve klachten kwamen uit Groningen. Boerenarbeiders bereikten, zelfs met de hulp van de vrouwen gedurende den seizoentijd, niet een hooger jaarinkomen dan f 200, waarbij evenwel moet aangetekend worden, dat de arbeider zelf bij den boer den kost ontving. Maar zijn gezin, veelal talrijk, moest van circa f 4.— per week zien rond te komen.

Het platteland leed zeer onder de landbouwcrisis, die tot het midden van de 90er jaren aanhield. De billijkheid eischt, dat men bij de beoordeeling van een en ander met dit feit rekening houdt. Maar er kon toch ook met reden geklaagd worden over gemis aan sociaal gevoel, over gebrekkig sociaal inzicht, over te weinig activiteit bij de Overheden van Rijk en Gemeenten. Het oude liberalisme gaf nog in menig opzicht den toon aan, al was de politieke positie der vrijzinnigen reeds ernstig verzwakt.

In de steden was de toestand wel iets gunstiger dan op het platteland. Maar reëel was het verschil toch niet groot. Vele *vaklieden* kwamen, bij een arbeidsdag van 12½ à 13 uur in den zomer en in den winter van licht tot donker, toch niet boven een loon van f 8.— tot f 10.— per week uit, waarbij moet bedacht worden, dat deze loonen in den regel slechts gedurende een *gedeelte* van het jaar werden genoten. Ongeschoolde arbeiders en geoeffenden ontvingen loonen van f 6.— tot f 8.—. In fabrieken was de werktijd van volwassen mannen 12—14 uur, hier en daar met gunstige afwijkingen. Uitkeeringen bij ziekte, ongeval of ouderdom kwamen vrijwel niet voor. Er was dikwijls werkloosheid. In Amsterdam bracht een gemeentelijk onderzoek, dat zich in 1893 over 3412 ondersteunde werkloozen uitstreckte, aan het licht, dat „tal van bekwame en degelijke vaklieden” niet zonder hulp der liefdadigheid den winter konden doorkomen. En nu waren hier de toestanden nog niet het meest ongunstig. De groei der stad bevorderde de werkgelegenheid.

Maar hoe waren ook in de hoofdstad de woningtoestanden? Het antwoord moet luiden: ellendig. Een niet onbelangrijk gedeelte der bevolking woonde ook in de 90er jaren nog in kelders. Nog in 1900 waren er in Amsterdam bijna 16000 eenkamerwoningen, waarin ook groote gezinnen moesten huizen. Vereenigingsbouw

kwam vóór 1898 slechts op zeer beperkte schaal een gunstigen invloed op de woningvoorziening uitoefenen.

Kort vóór 1902 bleek, dat in de provincies Friesland en Drente 63 % van alle woningen éénkamerwoningen waren, terwijl dit cijfer voor heel Nederland in 1898 28 % was. 1 Januari 1900 werden 261.000 éénkamerwoningen bewoond door 2 of meer personen.

Rustig waren de 90er jaren niet. In diverse plaatsen kwamen ongeregelheden voor. De socialistische theorieën vonden ingang. Van religie en kerk werden velen vervreemd. Het liberalisme verloor terrein — ook aan het socialisme. Bij alle waardeering voor het vele, dat Patrimonium deed, daarbij hartelijk gesteund door KUYPER, den jongen TALMA e. a., moet toch ernstig betreurd worden, dat in die bewogen jaren de Christelijk-sociale beweging nog over zoo kleine kracht beschikte. Ook het Christelijk volksdeel was nog weinig op de hoogte van de sociale vragen. Het had groote belangstelling voor de kerkelijke aangelegenheden, voor de politieke actie en voor den strijd op onderwijsterrein. Maar tegenover de sociaal-economische quaesties stonden velen ietwat vreemd. Practisch oefenden ook hier de liberale denkbeelden nog grooten invloed uit. Ware reeds in de 90er jaren overal geijverd voor Christelijke Vakorganisatie, menschelijkerwijze gesproken, zouden niet zoovelen onder de bekoring zijn gekomen van de socialistische theorieën.

Evenwel — in de 90er jaren was de arbeidersbeweging in het algemeen en de vakbeweging meer in het bijzonder, nog steeds zwak. Zij is hier te lande eerst vrij laat opgekomen. Dit is wel verklaarbaar. Over den economischen toestand te onzent viel in de eerste vijf en zeventig jaren van de vorige eeuw zeker niet te roemen. Geestelijke veerkracht ontbrak, maar ook op maatschappelijk terrein werd weinig energie ontplooid. Eerst omstreeks het midden van de vorige eeuw deed hier het moderne industrialisme zijn intrede. Van een meer ontwikkeld nijverheidsleven komt pas na 1870 sprake. De landbouwcrisis van de 80er jaren remde in sterke mate onzen economischen vooruitgang.

In de periode 1890—1900 kwam er evenwel meer actie op vakvereenigingsgebied. Veelal dienden de organisaties zich aan als „neutraal”. Maar in de practijk waren het in den regel de socialistisch-anarchistisch georiënteerde elementen, die hun cachet op de organisaties drukten. Het bestek laat niet toe, om hier zelfs maar

vluchtig uiteen te zetten, wat er in de jaren 1890—1910 op het terrein van de vakbeweging zooal is voorgevallen. Er is veel strijd gevoerd tusschen de sociaal-democratische en de anarchistisch-syndicalistische stroomingen. Veel strijd niet minder om te komen tot de erkenning van het goed recht eener Christelijke vakbeweging. Ook in de Prot. Christelijke en Rooms-Katholieke kringen waren de punten van discussie vele. Het resultaat is bekend. De sociaal-democratische vakbeweging heeft, vooral na 1906 — jaar van oprichting van het Nederl. Verbond van Vakvereeningen — de syndicalistische ten deele geannexeerd en haar voor het overige overvleugeld, steeds meer teruggedrongen. De Christelijke en de Rooms-Katholieke vakbeweging zijn eveneens tot breede ontwikkeling gekomen. Bij eerstgenoemde ging het in een geleidelijk tempo vooruit na 1909, toen het Christelijk Nationaal Vakverbond leiding begon te geven, daarbij steeds zooveel mogelijk door Patrimonium gesteund.

De organisatie van werkgevers, middenstanders en boeren had in de negentiger jaren nog weinig te beteekenen, althans buiten enkele industriele centra. Maar ondanks de gebrekkige organisatie, zoowel van werkgevers als van arbeiders, was het aantal grotere en kleinere arbeidsconflicten niet gering.

Op sociaal wetgevend gebied was tegen het einde van de 90-er jaren, toen H. M. de Koningin de regeering aanvaardde, nog weinig tot stand gekomen. Er was een Arbeidswet, die den arbeidstijd voor vrouwen en jeugdige personen in fabrieken en werkplaatsen beperkte tot 11 uur per dag. Voorts was er een Veiligheidswet met een zeer begrensde werkingssfeer. Het Nederland van dien tijd stond voor wat de sociale wetgeving betrof bij vele andere landen ten achter.

Thans kunnen wij naar waarheid getuigen, dat niet alleen de achterstand werd ingehaald, maar zelfs dat wij verreweg de meeste landen vooruit zijn. De arbeidsduur in fabrieken en werkplaatsen bedraagt thans als regel ook voor mannen $8\frac{1}{2}$ uur per dag. In verband met den vrijen Zaterdagmiddag is de wekelijksche arbeidstijd 48 uur. Aan den nachtarbeid van bakkers e. a. is een einde gemaakt. Eveneens aan veel Zondagsarbeid, die in het verleden voorkwam. De Arbeidswet geldt ook niet meer alleen voor fabrieken en werkplaatsen. Kantoorbedienden, winkelpersoneel, verpleegsters, arbeiders in veenderijen, in de havens, etc., worden mede beschermd. Wel wordt uiteraard rekening gehouden met de eischen

van het gevarieerde bedrijfsleven. Wie zegt, dat de Arbeidswet slechts een doodende uniformiteit kent, is niet op de hoogte. Het is een veelszins voortreffelijke wet, die, dank zij vooral een uitnemend deskundige arbeidsinspectie, op een te waardeeren wijze wordt toegepast.

Geheel onbeschermd zijn, na de totstandkoming van een Veiligheidswet voor den landbouw, ook de landarbeiders niet meer. Maar ten aanzien van den arbeidstijd, zelfs voor wat betreft den arbeidsduur voor vrouwen en jeugdige personen, is hier nog een achterstand. Deze moet worden ingehaald. Daarbij zal evenwel met de eigenaardigheden van dit bedrijf zeer in het bijzonder rekening zijn te houden. Gezien de ontwikkeling van het organisatorisch leven zal althans voor de volwassen mannen veel zijn te bereiken via collectieve contracten, eventueel verbindend te verklaren voor een geheele streek.

Aan onze arbeidswetgeving zijn de namen verbonden van RUYS DE BEERENBROUCK (1889), KUYPER (1901—1905), voor wat de Caisson- en Mijnwetten betreft, TALMA (1908—1913), AALBERSE (1918—1925). TREUB bracht in 1914 de van TALMA afkomstige Stuwadoorswet tot stand. Het meest belangrijke werk is hier vericht onder de bekwame leiding van TALMA en AALBERSE.

In 1898 bestond er niets op het terrein van de *Sociale Verzekeringen*. Het in 1897 opgetreden Kabinet-PIERSON-BORGESIUS, waarin LELY zitting had, bracht de Ongevallenwet voor de industrie tot stand, die onder het Ministerie-KUYPER werd ingevoerd. KUYPER heeft door zijn „groot-amendement” stellig belangrijken invloed op heel de verzekeringswetgeving ten onzent uitgeoefend. Daarbij is het beginsel van de *medewerking* der bedrijfsgenooten zooveel mogelijk toegepast. De Ongevallenwet 1901 had overigens slechts een beperkt karakter. Sedert zijn vele groepen onder de werking der wet gebracht, die in 1922 op tal van punten belangrijk werd verbeterd. Voor landarbeiders en zeelieden gelden speciale, hoewel, voor wat de hoofdzaken betreft, met de industriele ongevallenwet overeenkomende regelingen. Niet onbelangrijk verschil is er slechts voor wat de wijze van uitvoering aangaat.

Met onze ongevallenwetgeving staan wij aan de spits. De medische dienst heeft ver over onze grenzen een uitnemende reputatie. Zoowel voor wat het *voorkomen* van ongevallen betreft als wat de *therapie* aangaat, kan men hier te lande op voortreffelijke resultaten wijzen. Aan schadeloosstellingen werd over 1936 uitgekeerd rond 14,5 millioen.

Groot werk op het gebied van de Sociale Verzekeringen brachten TALMA en AALBERSE tot stand. Na veel strijd wist TALMA de Ziekte- en Invaliditeitswetten in het *Staatsblad* te brengen. Maar slechts een overgangsbepaling trad in werking. Eerst in 1919 gelukte het aan Minister AALBERSE, om de Invaliditeitswet 1913, op belangrijke punten verbeterd, geheel tot uitvoering te doen komen. De beteekenis van deze wet voor de loontrekkenden moge uit de volgende cijfers blijken.

In een rond getal bedraagt thans het aantal loopende *invaliditeitsrenten* 54.500 met een totaal aan uitkeeringen van ruim 7.5 miljoen gulden per jaar. Het aantal *ouderdomsrenten* is 120.200 (rond) met een totaal aan jaarlijksche rente-uitkeeringen van 18 $\frac{1}{4}$ miljoen gulden. Aan 37.500 *weduwenrenten* wordt bijna 6 miljoen gulden uitgekeerd, aan 14.000 *weezenrenten* 1.9 miljoen. In meer dan 60.000 gevallen werd geneeskundige behandeling of verpleging voor rekening van het Invaliditeitsfonds toegestaan, ten einde blijvende invaliditeit te voorkomen. Tegenover de 34 à 35 miljoen jaarlijksche uitkeeringen staat een premie-ontvangst van circa 37 miljoen. Maar de uitkeeringen stijgen. Weldra zullen de renten de premiën overtreffen, straks zelfs met meer dan 60 à 70 miljoen per jaar. De Staat, die in de laatste jaren zijn bijdragen moest beperken, zal nog groote offers moeten brengen. De oorzaak daarvan is gelegen in de gratis-uitkeeringen sedert 1913, in de opneming in den kring der verzekerden tegen een gelijke premie van ouderen en jongeren.

Na het eerste overgangstijdperk, dat 3 December 1943 eindigt, zullen ook de daarna toegekende ouderdomsrenten dikwijls boven de *f* 3.— per week stijgen.

In Duitschland heeft men zich steeds beperkt, evenals trouwens in verschillende andere landen, tot de verzekering van loonarbeiders, hier en daar met de mogelijkheid van vrijwillige opneming in dezen kring. Een mogelijkheid, die hier te lande ook bestaat en waarvan sommigen ook gebruik maken, vooral in den vorm, dat de als loonarbeider begonnen verzekering als klein-ondernemer wordt voortgezet. Maar speciale maatregelen ten bate van kleine zelfstandigen heeft men in Duitschland niet genomen. Hier te lande wèl. Krachtens de *Ouderdomswet-1919* zijn aan vele oudere zelfstandigen geheel of gedeeltelijk gratis renten uitgekeerd en heeft men voorts gepoogd, om deze categorie tot het sluiten van een vrijwillige verzekering tegen de geldelijke gevolgen van den ouden dag te bewegen. Sedert 3 December 1919 is ingevolge de Ouderdomswet

aan renten en uitkeeringen bij overlijden een totaal bedrag van 600 miljoen gulden uitgegeven.

De Ziektewet-TALMA werd, na eenige wijziging vooral voor wat de organisatie der uitvoering betreft, in 1929 door Dr SLOTEMAKER DE BRUÏNE in werking gesteld. Ook haar inhoud is op vele punten gunstiger dan de meeste buitenlandsche regelingen. In de laatste jaren wordt circa 12 à 13 miljoen gulden per jaar aan ziekingeld uitgekeerd.

De wettelijke voorzieningen hebben de particuliere activiteit ten aanzien van bedrijfsregelingen ook inzake pensioenen niet verzwakt. Integendeel. Steeds meer zijn in de latere jaren door ondernemingen en bedrijfstakken ook eigen voorzieningen getroffen. Uiteraard heeft de crisis van 1929/30 den vooruitgang wel geremd. Maar van volkomen stilstand of van achteruitgang kan men hier toch niet spreken.

In 1898 was er geen *werkloosheidsverzekering*. Thans is er een door de Overheid aangemoedigde gesubsidieerde vrijwillige verzekering tegen de geldelijke gevolgen van werkloosheid, die in hoofdzaak door de vakvereenigingen wordt uitgevoerd. Er zijn thans circa 550.000 verzekerden. De subsidieregeling berust op een Koninklijk Besluit en een begrotingspost. Een wettelijke regeling is in voorbereiding. Maar over de daarbij aan de orde komende vragen is nog groot verschil van gevoelen. In tegenstelling met veertig jaren geleden bestaan er thans voor de werkloozen steunregelingen. Ook toont de Overheid een veel grootere activiteit op het terrein van werkverschaffing en werkverruiming.

De sociale verzekering had ongetwijfeld een gunstigen invloed op den gezondheidstoestand van ons volk. Maar van zeer groote betekenis is hier vooral de verbetering van de *volkshuisvesting*, waartoe de *Woningwet-1901* een zoo krachtigen stoot heeft gegeven. Enorm is de vooruitgang op dit terrein. Zooals wij reeds in het begin schreven, had 28 % der woningen in het laatst der 90-er jaren niet meer dan één kamer. Thans bedraagt dit percentage 7 %, waarbij men in aanmerking moet nemen, dat zelfs vele éénkamerwoningen er nu nog wat beter uitzien dan in 1898 met een aantal arbeidersverblijven het geval was. Er valt zeker nog heel wat te doen. Maar de onmiskenbare vooruitgang kan ook nog door een ander cijfer worden gedemonstreerd. In 1898 had 41 % der woningen 3 of meer kamers, thans 78 %. De Vereenigingen en Stichtingen hebben met steun van de Overheid, die voor dit doel een klein milliard leende, de woningvoorziening van de Neder-

landsche arbeiders op een relatief hoog peil gebracht. In dezelfde richting werkte de *Landarbeiderswet*-TALMA ten bate van de arbeiders op het platteland.

Op *sociaal hygiënisch gebied* is door particulieren en Overheidslichamen niet weinig gepraeeteerd. God heeft den veelzijdigen arbeid gezegend. In 1898 bedroeg de gemiddelde levensduur 46 jaar; thans 63 jaar. De zuigelingensterfte vermindert nog steeds. De tuberculose-sterfte bleef in 1937 beneden de 5 per 10.000 zielen. In 1901 was dit cijfer nog 13.73. Het algemeene sterftcijfer schommelt in de laatste jaren tusschen 8 en 9 per 1000 zielen; vrijwel het laagste van Europa. In 1898 bedroeg het nog 17. In 1895 haalde slechts 35.07 % van de lotelingen een lengte van 1.70 M. en meer. In 1930 was dit percentage 62.58.

Onze bevolking groeide sedert 1898 van 5 tot 8.8 millioen zielen. En de algemeene welvaart, ook het intellectuele peil steeg belangrijk. De economische mogelijkheden werden, dank zij de ontwikkeling van landbouw, nijverheid, scheepvaart en handel, niet het minst ook dank zij de relaties met Indië, grooter. De arbeidersbeweging en de sociale wetgever hebben de verdeling gunstig beïnvloed en de welvaartsverspreiding bevorderd.

De sociale wetgeving, waarop de antirevolutionairen belangrijke invloed hebben uitgeoefend, heeft niet in den geest van het staatssocialisme, de krachten genegeerd die in de kringen van arbeid en bedrijf leven. Bij de z.g.n. „Wet op het arbeidscontract”, — een in 1907 onder het Kabinet-DE MEESTER tot stand gekomen aanvulling en wijziging van het Burgerlijk Wetboek, — stelde de wetgever niet alleen zekere regelen, maar steunde hij tegelijk het „zelf doen” door de introductie der figuur van het collectief contract. In 1927 werd de wettelijke regeling betreffende dit contract belangrijk uitgebreid. En in 1937 werd de mogelijkheid geopend, om collectieve overeenkomsten bindend te verklaren ook ten aanzien van bedrijfsgenooten, die niet tot de contracteerende partijen behooren. Een stimulans voor de bedrijfsorganisatie, die eenerzijds wel een goed toezicht van Overheidswege eischt, maar anderzijds ook de taak van den socialen wetgever kan verlichten.

De arbeidswet laat binnen zekere grenzen ruimte voor uit het bedrijf opgekomen regelingen (art. 28, 7de lid). Bij de Sociale Verzekeringen wordt de medewerking van ondernemers en arbeiders ingeroepen, soms vrijwel de geheele uitvoering in handen gelegd van de samenwerkende bedrijfsgenooten, werkgevers en arbeiders.

Op die samenwerking willen wij nog in het bijzonder de aandacht vestigen. Hierbij niet het minst treft het groote verschil tusschen voorheen en thans. In een vroegere periode zijn er meermalen groote conflicten geweest tusschen de organisaties van arbeiders en werkgevers. Een werkstaking valt niet onder alle omstandigheden principieel te veroordeelen. Maar zij brengt steeds groot risico mede voor de arbeiders en hun gezinnen. De positie van een bedrijf kan er zeer door geschaad worden. En de verhouding tusschen werkgevers en arbeiders, die toch op *samenwerking* zijn aangewezen, kan er ongunstig door beïnvloed worden.

De organische gedachte, die wij in de Heilige Schrift vinden, inspireert ongetwijfeld ook tot organisatie der verschillende maatschappelijke kringen en groepen. Niet evenwel om tegen elkander te strijden, maar om door corporatieve samenwerking elkander te steunen, ten einde zóó des te beter de eigen roeping te kunnen vervullen en het geheel tot hoogere ontwikkeling te brengen. In deze lijn ligt het streven naar het voorkomen van conflicten, door bedrijfsorganisatorische regelingen, door collectieve contracten, door arbitrale beslechting van geschillen. De christelijk-sociale beweging heeft steeds in deze richting de oplossing gezocht. En haar invloed bleek in de practijk grooter, dan men op grond van haar gestalsterkte zou verwachten.

Het aantal beteekenende conflicten was in de latere jaren gering. Ongetwijfeld heeft hier ook de *Arbeidsgeschillenwet*-AALBERSE van 1923 voortreffelijk gewerkt. Maar hoeveel goeds er over het optreden van de rijksbemiddelaars ook valt te zeggen, hun werk zou veel minder vruchtbaar zijn, indien bij de arbeiders- en werkgeversorganisaties niet de begeerte leefde, om door overleg te komen tot oplossing van moeilijkheden.

De organisatorische beweging is ook onder werkgevers, boeren en middenstanders voortdurend krachtiger geworden. En ook hier werd en wordt door velen onzer met succes geijverd voor organisatie op principieel-christelijken grondslag. De ontwikkeling in den zin van *bedrijfsorganisatie* wordt daardoor bevorderd. De gedelegeerden van werkgevers- en arbeidersorganisaties werken samen in *bedrijfsraden*, krachtens de wet-VERSCHUUR van 1933 in een aantal bedrijfstakingen in het leven geroepen, in bedrijfsverenigingen voor de uitvoering van Ziektewet en Landbouwongevallenwet, in diverse commissies van advies, door de Regeering ingesteld. Ook dit alles stimuleert een betere verstandhouding dan er in het verleden dikwijls was.

De organisaties der arbeiders worden, in verband met de geschetste ontwikkeling, al meer tot constructieven arbeid geroepen. Evenals de organisaties van andere sociale groepen. In colleges als de Hooge Raad van Arbeid zijn zij vertegenwoordigd en adviseeren mee over voor-ontwerpen van wet. Ook overigens worden zij herhaaldelijk geconsulteerd.

De bemoeiing der Overheid met de bedrijfsaangelegenheden is door allerlei omstandigheden uitgebreid. Wij leven thans onder geheel andere verhoudingen dan een veertig jaren geleden. Het is reeds praktisch volkomen onmogelijk om het „sociale” en het „economische” steeds scherp te scheiden. Economische regelingen grijpen in op de sociale verhoudingen en omgekeerd kan men hetzelfde zeggen van sociale maatregelen. Het ligt dan ook geheel in de lijn der ontwikkeling, dat in sommige colleges — o. a. in de commissie uit den Economischen Raad, die over verbindend-verklaring van *ondernemersovereenkomsten*, mogelijk gemaakt door de wet van 24 Mei 1935, adviseert —, ook een vertegenwoordiging van de arbeidersorganisaties is opgenomen.

Zoo ontwikkelen zich ten onzent op rustige wijze nieuwe verhoudingen. De groeiende bedrijfsorganisatie kan en het particuliere bedrijfsleven en de maatschappij in haar geheel sterker maken. Zij kan mede het gevaar van het staatsabsolutisme helpen afwenden. Ongetwijfeld stelt zij ons nog voor vele vragen, waarop wij alleen bij Hooger licht het juiste antwoord kunnen vinden. Gevaar is er stellig voor scheefgroeien, voor groepsegoïsme en dergelijke euvelen. De zonde was er in de individualistische phase. En zij verlaat ons niet, nu wij allengs meer en meer komen tot collectieve regelingen, tot sociaal-economische gebondenheid. De Overheid zal toezicht en contrôle moeten uitoefenen, verbindend-, maar zoo noodig ook onverbindend moeten verklaren, waken voor het recht, voor het algemeen welzijn, dat soms een ingaan tegen groepsbelang kan eischen. En vooral is noodzakelijk, dat de organisatorische beweging krachtig beïnvloed wordt door de Christelijke beginselen.

Volledig was ons overzicht van de sociale wetgeving der veertig regeeringsjaren niet. Wij zouden nog melding kunnen maken van hetgeen voor de *rechtspositieregeling* van de ambtenaren is verriicht (Ambtenarenwet-1929), van diverse verbeteringen in de *pensioenregelingen*. Ook van de bescherming door de *Huisarbeids-wet-1933* aan een zwakke arbeidersgroep verleend. Aandacht ware eveneens te schenken aan de uitbreiding van ons technisch onder-

wijs. Maar hetgeen hier werd gememoreerd zal wel den indruk wekken of versterken, dat een hoogst belangrijke periode achter ons ligt. In de jaren 1914—1918 brachten de oorlogsomstandigheden veel leed. Daarop volgde een sociale vooruitgang in een wel zeer snel tempo. De laatste zeven jaren werden weer gedrukt door een felle economische crisis. Maar hoeveel goeds bleef behouden. En zelfs kan op organisatorisch en wetgevend gebied nog van vooruitgang worden gesproken.

Neen, wij „zijn” er nog niet. Zelfs kan gezegd worden, dat wij er hier nooit geheel zullen „komen”. Het blijft *ten deele*. Deze tijd bevestigt het met grooten nadruk. Maar dat kan ons niet ontmoedigen. De harmonie komt straks. Jezus Christus *is* Overwinnaar!

Er is in de laatste veertig jaren van Christelijke zijde op politiek en sociaal terrein niet te vergeefs gearbeid. Het werk, soms onder moeilijke omstandigheden en met gebrekkige hulpmiddelen verricht, is gezegend. Moge het ons gegeven zijn, om ook in de komende tijden voor de goede beginselen in ons volksleven het pleit te voeren. Wij zullen dat alleen kunnen, wanneer wij wandelen bij het licht der Schrift en de ordeningen Gods ook voor het sociaal-economische leven dieper nog pogen in te denken. Ook hier moet geluisterd worden naar de Apostolische vermaning: „Laat ons tot de volmaaktheid voortvaren”.

Onzeker, bewogen zijn de tijden. Maar het geloof in den Christus Gods, die heel het leven eens vrijmaakt, geeft vastheid aan onzen gang.

LITTERATUUR.

Voor de samenstelling van dit artikel raadpleegde ik *Patrimoniums Gedenkboeken*, mijn *Christelijk sociale beginselen*, de jubileum uitgave van den Nationalen Woningraad, en voorts diverse officiële publicaties.

DEFENSIE

DOOR

P. G. MANTEL,

Kap. v. d. Gen. Staf K.N.I.L.

Defensie, hoofdbestanddeel van staatszorg, veelomstreden in en buiten de Volksvertegenwoordiging.

Merkwaardig volk, dat in de geschiedenis blijk gaf van harde onverzettelijkheid waar het ging om het verkrijgen van de vrijheid en het behouden van de onafhankelijkheid (ik zàl handhaven), maar dat, men kan haast zeggen immer te kort schoot op het punt van *voorbereiding* tot den strijd. Men denke aan de waarschuwingen van COEN, DE RUYTER, de Prinsen van Oranje.

Was het tegen den geest van den Hollandschen handelsman uit te geven, waar geen onmiddellijke vrucht te wachten viel? Maar van hem is toch het gezegde: „de cost gaet voor de baet uit"! Of was het, dat handelsman, landbouwer, visscher, in diepe verknochtheid aan vreedzamen arbeid, strijd en oorlog, met hun verderf en vernieling, zoo lang mogelijk uit hun gedachten drongen?

Hoe het zij, de Hollander liep en loopt niet warm op de voorbereiding van de verdediging des lands.

En toch „verzet in het geval, dat *niet*-verzetten tot schromelijk onrecht voeren zou, is niet denkbaar zonder zorgvuldige *voorbereiding* in tijd van vrede. Geen wreeder vorm van wapengebruik is denkbaar dan bij het optreden eener verwaarloosde weermacht tegenover een goed toegerusten aanvaller" 1).

Bij het overzien van de veertigjarige regeeringsperiode van onze geëerbiedigde Koningin valt op, dat ondanks tekortkoming, veel ten goede keerde.

De Unie van Utrecht (1579) verlangde in artikel VIII reeds van de ingezetenen persoonlijke en algemeene dienstplicht. Deze kwam evenwel niet tot uitvoering; tot de 19de eeuw bestond het eigen-

lijke leger in de Nederlandsche Gewesten geheel uit vrijwilligers, geworven uit ingezetenen en vreemdelingen.

„Het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den Staat en de beveiliging van deszelfs grondgebied blijft, overeenkomstig 's Lands oude gewoonte en het grondbeginsel bij de Unie van Utrecht aangenomen, een der eerste plichten van alle Ingezetenen dezer landen”, aldus het 121ste artikel van de grondwet van 1815. Het was echter geen ernst met het grondbeginsel, zoolang plaatsvervangende en nummervervisseling geoorloofd bleven.

Eerst de wet tot afschaffing van het instituut der nummerverwisseling en der plaatsvervangende, enkele weken vóór H. M. Koningin WILHELMINA den troon besteeg in het *Staatsblad* opgenomen (2 Juli 1898), bracht den *persoonlijken* dienstplicht. Nog bestond de mogelijkheid de doorwerking dezer wet te omzeilen door misbruik van het instituut der vrijwilligers bij de militie. Die mogelijkheid werd versperd door opheffing daarvan bij wet van 22 Juli 1899.

De totstandkoming dezer wetten was slechts een eerste schrede naar de reeds lang bepleite legerverbetering en door de internationale verhoudingen geboden legerversterking.

De invoering van den *persoonlijken* dienstplicht, in hoofdzaak van ethische beteekenis, opende tevens de mogelijkheid kader te vormen uit de lotelingen; immers ook meer ontwikkelden zouden nu als dienstplichtige van de weermacht deel uitmaken.

Doch ook uitbreiding en meer doelmatige organisatie waren noodzakelijk.

Het toen bestaande leger en de dienstdoende schutterijen waren tezamen veel te zwak om te kunnen denken aan een operatief optreden van het veldleger buiten de liniën en stellingen. Passieve verdediging van het hart des lands was het hoogst bereikbare; dáár zou tegenstand worden geboden tot mogelijk hulp kwam opdagen. Al dadelijk zou dus een groot deel van het land, de buitenprovinciën, met alle zich daar bevindende hulpbronnen en drie vijfde van de bevolking worden prijsgegeven. Een hoogst onbevredigende voorbereiding van de verdediging van het grondgebied. Het scheppen van een krachtig veldleger, mobiel, van lenige organisatie, dat, met offensieven geest bezielde, buiten de liniën zou kunnen optreden, was onafwijsbare voorwaarde om te kunnen gerekend tot de vereischte uitwendige veiligheid.

De militie- en landweewetten ELAND-KOOL brachten een jaarlijksch contingent van 17.500 man — op de $\pm$ 50.000 ingeschreve-

nen — met 15 dienstplichtige jaren, waarvan er 7 zouden worden gediend bij de landweer. De schutterijen konden nu vervallen. Doorwerking dezer wetten zou leiden tot een veldleger van omstreeks 70.000 man op een totale strijdmacht van bijna 200.000 hoofden.

Verhooging van het jaarlijksch contingent tot 23.000 man met 6 militiejaren onder Minister COLIJN, militiewet van Febr. 1912, was een volgende verbetering; grooter contingent met minder dienstjaren: de lasten van den dienstplicht meer gelijkmatig en over jongere schouders verdeeld, een grooter deel van de bevolking militair geoefend.

Verscherpte kaderplicht en aanwijzing ook voor de opleiding tot militie-officier, ter aanvulling van het incompleet wegens onvoldoende vrijwillige aanmelding voor opleiding tot reserve-officier, verzekerden de voorziening in aanvoerders voor het oorlogsleger.

De landweer- en landstormwetten van 1913 vormden met de militiewet een sluitend geheel. Na de 6 jaren militieplicht volgden 5 jaren landweerplicht, waarna men tot het 40ste levensjaar kwam te behooren tot de, niet-georganiseerde, eerste categorie van den landstorm. Degenen, die niet hadden gediend, vormden de tweede categorie landstorm; ongeoeffend, niet-georganiseerd. De landstorm kon uitsluitend in geval van oorlog, oorlogsgevaar of andere buitengewone omstandigheden tot werkelijken dienst worden opgeroepen.

Van niet minder beteekenis was de uit de nieuwe dienstplichtwetten voortgevloede reorganisatie van het leger, waardoor het beginsel van mobiele aanwending van het veldleger buiten de stellingen meer en beter tot zijn recht kon komen, terwijl tevens door het brengen van overeenstemming tusschen vredes- en oorlogsorganisatie een snelle en vlotte mobilisatie werd gewaarborgd.

Het nieuwe stelsel was nog bij lange na niet doorgewerkt, toen einde Juli 1914 de oorlogsfakkelt in Europa oplaaide en ook de Nederlandsche weermacht moest worden gemobiliseerd.

Wie had durven hopen, dat Nederland's grondgebied ongemoeid zou blijven, toen West-Europa dreunde onder den zwaren voetstap van de Duitsche legerscharen, welke met het geweld van een niet te stuiten vloedgolf België en Noord-Frankrijk binnenvielen? Neen, dat was te veel verwacht; eenig lichtpunt in de beklemmende spanning was voor velen de waan, dat een oorlog wel niet veel langer dan zes weken, twee, drie maanden ten hoogste, zou kunnen duren.

En toch, Nederland bleef voor oorlogsramp behoed.

Dat een vroeger Duitsch operatieplan een opmarsch over Nederlandsch grondgebied voorzag, doch de Duitsche legerleiding daarvan werd weerhouden, dank zij de in de onmiddellijk aan den Wereldoorlog voorafgegane jaren tot stand gekomen verbeteringen in het Nederlandsche leger naar getal en gehalte, is genoegzaam bekend.

De preventieve werking onzer weermacht had zich doen gelden; te groot risico lag in de dreiging van een mobiel Nederlandsch veldleger in den rug van den Duitschen rechtervleugel. Verzekerd was ook niet, dat de Duitsche troepen zoo tijdig de Hollandsche kust zouden kunnen bezetten, dat Nederland geen uitvalspoort voor den tegenstander kon worden.

Was groot gevaar in Augustus 1914 voorbij gegaan, ook voor den verderen duur van den oorlog was doorlopende waakzaamheid en paraatheid eisch; drang en dreiging van beide zijden der oorlogvoerenden brachten ons een conflict meermalen zeer nabij.

Verschillende noodwetten, welke uitbreiding en versterking van de weermacht brachten, kwamen in het mobilisatietijdperk tot stand; geleidelijk kwam men den algemeenen dienstplicht nabij en voorstellen tot wettelijke invoering daarvan werden tegen het einde der mobilisatie aangekondigd. October 1918 was de sterkte der weermacht in Nederland uitgegroeid tot 450.000 man.

Terugslag na de demobilisatie. Een versobering werd ingezet, welke dra den vorm van afbraak aannam.

Afkeer van oorlog en de voorbereiding van de verdediging des lands. Ontwapeningsideaal, volkenbondsvertrouwen, collectieve veiligheid. „De leden van den Bond erkennen, dat de instandhouding van den vrede de vermindering eischt van de nationale bewapeningen tot het minimum, vereenigbaar met de nationale verplichtingen in geval van gemeenschappelijke actie”, heet het in art. 8 van het Volkenbondsverdrag. Vooral de leden van den Bond, welke den oorlog met zijn verschrikkingen niet hadden doorstaan, hadden veel haast met de ontwapening en bij velen in ons land lag het „minimum” wel zeer laag.

Een oorlog zou ook maar niet zoo ineens losbreken; volgens artikel 16 van het zoeven genoemde verdrag kwamen de leden overeen in geen geval hun toevlucht tot oorlog te zullen nemen vóór het einde van een termijn van drie maanden na de scheidsrechterlijke of rechterlijke uitspraak van den Raad. Er bleef dus

nog wel eenige tijd beschikbaar om zich tot den krijg toe te rusten.

Wij begeben ons niet in een verdere opsomming van de naoorlogsche verschijnselen van verslapping in de zorgen voor de weermacht. Onder den drang naar inkrimping kwam de dienstplichtwet van Minister VAN DIJK in 1922 tot stand, ter vervanging van de reeds genoemde wetten van 1912 en 1913.

Het jaarlijksch contingent werd teruggebracht tot 19.500 man; het onderscheid militie, landweer, landstorm werd vervangen door 15 jaren gewone dienstplicht, gevolgd door een 5-jarige indeeling bij de aanvullingsreserve. Stap terug: kleiner contingent, langere dienstdienst. Vredes- en oorlogsorganisatie liepen uiteen; het zwaartepunt van de encadreering van het oorlogsleger werd meer en meer verplaatst naar het verlofskader.

Onder de heerschende verhoudingen kon dit minimum slechts met veel moeite in het staatsblad worden gebracht.

Binnen de nauwe begrenzing van deze dienstplichtwet moest nu het oorlogsinstrument worden geformeerd.

De voortgaande ontwikkeling van het krijgswezen noopte tot het geven van uitbreiding aan de oorlogssamenstelling van tal van wapens en diensten, als staven, luchtstrijdkrachten, luchtdoelbestrijdingsmiddelen, enz., hetgeen er o. m. toe leidde, dat, blijvende binnen het contingent van 18.500 man (1000 man van elke lichte en zware) met 15 dienstplichtige jaren en vasthoudende aan de veldlegerorganisatie van 4 Divisiegroepen en een Lichte Brigade, de mankracht van de compagnieën infanterie met ongeveer een vierde deel moest worden verminderd. Wanverhouding, bloedarme organisatie.

De toespitsing der internationale tegenstellingen, de kortelings losgebroke bewapeningswedloop lieten geen twijfel meer over de dreigende gevaren.

Een ommekeer in de geesten voltrok zich; men begreep, dat aanmerkelijke versteviging van de weermacht, personeel en materieel, nu onafwijsbare eisch was.

Minister VAN DIJK verdedigde met klem en overtuiging de noodzakelijke wijzigingen van de dienstplichtwet, welke bij wet van Februari 1938 tot stand kwamen.

De sterkte van het jaarlijksch contingent werd voor de eerstvolgende 5 jaren gebracht op 32.000 man. De loting werd afgeschaft.

De duur der eerste oefening werd voor de onberedenen verlengd tot 11 maanden. Noodzakelijk, niet alleen omdat een opleidingsduur van $5\frac{1}{2}$ maand volstrekt ontoereikend was, doch ook omdat de toestand, dat verscheidene maanden van het jaar geen geoefende soldaten onder de wapenen waren, niet langer aanvaardbaar te achten was.

De motorisatie en mechanisatie in de moderne legers gaven het aanzijn aan snelle verbanden, welke de mogelijkheid openden strategische overvallingen uit te voeren in aanzienlijk sneller tempo dan voorheen bereikbaar was. Te kort schieten in het voorbereiden van het keeren van zulk een overvaling kan leiden tot volkomen verstoring van mobilisatie en concentratie van een groot deel der landstrijdkrachten.

Wel een geheel ander beeld dan de drie maanden wachttijd van het Volkenbondsverdrag!

Het hoofd bieden aan een snellen, verrassenden overval kan alleen geschieden met toereikend geoefende troepen, welke doorlopend nabij de grenzen beschikbaar zijn. De voor eerste oefening onder de wapenen zijnde dienstplichtigen zullen daarvoor de kern moeten leveren.

* *
*

Na de opening van het Suezkanaal in 1869 werd Nederlandsch-Indië met het Verre Oosten opgenomen in het wereldverkeer.

Toenemend handelsverkeer bracht nieuwe belangen. Frankrijk en Engeland vestigden reeds eerder invloedssferen op China's kusten; de Vereenigde Staten van Noord-Amerika interesseerden zich vooral voor Noord-China. Rusland drong over land tegen China's Noord- en Westgrenzen. Japan's havens werden, geforceerd door Amerika in 1853, voor den Westerschen handel opengesteld. Wel verre van object te worden van Westerschen expansiedrang, zou Japan na zijn restauratie blijk geven mede te willen concurreeren in den expansiewedloop der groote mogendheden.

Bij het begin van de 40-jarige periode, welke in deze bijdrage wordt overzien, waren er reeds de symptomen van naderende ontwikkelingen en politieke spanningen. In de jaren '94 en '95 streed Japan zijn eersten oorlog tegen China; de toen geboekte winst verscherpte de tegenstelling tot Rusland. 1904—1905 Russisch-Japansche oorlog. Politieke en territoriale winst voor Japan als vruchten van den Wereldoorlog. Thans, in 1938, een verwoede

kamp in China; de gebeurtenissen aldaar staan in het middelpunt der wereldpolitieke aandacht en bezorgdheid.

Nederlandsch-Indië deelde mede in den stoffelijken opbloei van het Verre Oosten, doch zag tevens zijn zorgen om de uitwendige veiligheid toenemen.

Zeer bescheiden waren de defensievoorzieningen nog slechts in het begin dezer eeuw, gebaseerd op een in 1892 Koninklijk gesanctionneerd stelsel, dat beoogde Java te doen verdedigen door een vloot, welke naar de mate harer middelen tevens de Buitengewesten zou beschermen. Het leger zou slechts steun verleen door het weerstaan van onverhoedsche aanvallen op belangrijke havens van Java.

Een sterke beperking lag in deze doelstelling van de weermacht voor het verzekeren van de veiligheid naar buiten; van grooter belang, en uiterste krachtsinspanning vergend, was toen en de jaren daarna nog, inzonderheid voor het leger, de taak binnen de grenzen van den Archipel: het scheppen van orde, brengen van rust, stevig vestigen van het Nederlandsch gezag over de geheele uitgestrektheid van ons Aziatisch eilandenrijk.

Allengs evenwel wijzigde zich het aspect; vorderde dit eenerzijds de gezagsvestiging en pacificatie, anderzijds noopte de ontwikkeling der internationale verhoudingen rond den Pacific met scherper aandacht den blik naar buiten te richten.

Tot 1927 onderscheidene commissies tot het onderzoeken van de meest doelmatige verdediging van Nederlandsch-Indië; ontwerpen-vlootwet, beoogende lijn te brengen in het defensiebeleid.

Een moeilijke opgaaf, de verdediging van een rijk van duizenden eilanden, zich uitstrekkend over een afstand als van Ierland tot den Oeral, met een breedte van bijkans 2000 km., een gebied, bewoond door een, naar Westerschen maatstaf, economisch zwakke en over groote deelen van de Buitengewesten schaarsche bevolking.

Wisselend waren de inzichten; nu eens werd begeerd beperkte doelstelling, te vervullen door een vloot van klein materieel (torpedovloot) met daarachter het leger voor het weerstaan van een, ondanks den maritiemen tegenstand, tot Java doorgedrongen aanvaller (1906), dan voorstellen tot het aanschaffen van een vloot met een kern van groot materieel (artillerievloot), welke de heerschappij ter zee over de geheele uitgestrektheid van de Indische wateren zou moeten nastreven, onder gelijktijdige, indien financieel noodzakelijk, inperking van het leger (1912).

Tot de Regeering in 1920 definitief als Haar oordeel te kennen gaf, dat de verdediging te water, zoowel in het Moederland als in de Koloniën, zou moeten geschieden met z.g. klein materieel, „omdat het bouwen, op de hoogte van den tijd houden en bemannen van een vloot van groot materieel onze krachten in elk opzicht verre te boven zou gaan”.

„In de Koloniën,” aldus de Regeering verder, „komt het naast verkenning van den vijand er op aan zijn doordringen in den Archipel zoo lang mogelijk te vertragen, hem te beletten met een geringe macht zijn heerschappij in de Indische wateren te vestigen, zijn transportvloot — waarop een landingsleger — naar vermogen verliezen toe te brengen en zijn verbindingen te bedreigen”.

Een ontwerp-vlootwet bracht een vloot van kruisers, torpedo-bootjagers en onderzeeboten, alsmede een marinevliegdiens van in hoofdzaak strategische verkenningsvliegtuigen.

Een inter-departementale commissie in Nederlandsch-Indië aanvaardde in 1921 de voorstellen met groote instemming; achtte achter de vloot voor de verdediging van Java noodig twee modern uitgeruste, met offensieven geest vervulde, mobiele divisien, welke tot taak zouden hebben den vijand op het oogenblik van zijn landing of in elk geval zoo spoedig mogelijk daarna, aan te grijpen en terug te werpen.

In het Nederlandsche Parlement viel het ontwerp-vlootwet geen gunstig onthaal ten deel. Een nieuw ontwerp, het halve minimum vragend, werd afgestemd.

In 1927 werden met Koninklijke sanctie de „Grondslagen voor de verdediging van Nederlandsch-Indië en voor de organisatie van de weermacht” vastgesteld.

Naar den geest van de bovenaangeduide wisselwerking tusschen vloot en leger in de verdediging, gaven de grondslagen evenwel een zeer beperkte doelstelling, in hoofdzaak gericht op neutraliteits-handhaving.

Zelfs het zoo sobere grondslagen-programma werd niet afgewerkt, want nauw was dit vastgesteld of de in 1929 over de wereld gevallen depressie deed haar storenden invloed gelden; bezuiniging, inkrimping werd het wachtwoord. Waarbij zoo ver werd gegaan, dat naar een Regeeringswoord ruim risico werd genomen met de voorziening in de in- en uitwendige veiligheid; naar het oordeel der Regeering dwong de uitermate zorgelijke toestand van de geldmiddelen eenvoudig tot het aanvaarden van dat risico.

Het dieptepunt is gepasseerd; de wederopbouw van het defensie-apparaat is ter hand genomen onder den even klemmenden dwang van de verscherpte internationale tegenstellingen.

Voor de zeemacht staat voor de naaste toekomst op het program uitbouw tot een zeegaande vloot in Nederlandsch-Indië van 3 kruisers, 2 flottieljeleiders, 12 torpedobootjagers en 18 onderzeebooten, benevens 72 groote zeevliegtuigen voor de strategische verkenning.

Aan de verbetering en versteviging van het leger wordt met voortvarendheid gearbeid; opgevoerd worden de materieele uitrusting en de mankracht.

Als nieuw element in het verdedigingsapparaat deed de aanvalsluchtmacht haar intrede bij het leger; voor het oogenblik staan op het programma 3 groepen van 39 landbommenwerpers.

Is het bovenvermelde programma voltooid, dan zal in Nederlandsch-Indië worden beschikt over een weermacht van hechte harmonische samenstelling, waarvan een groote preventieve en effectieve werking zal kunnen uitgaan.

Een ernstige aanranding van het Nederlandsch-Indisch grondgebied zal dan een hoogst hachelijke onderneming worden.

Wij staan echter eerst aan het begin van den uitbouw; volharding en offervaardigheid zullen nog worden geëischt om het gestelde einddoel te bereiken. De levensbelangen, welke wij in Nederland over zee hebben, onze grootsche en kostelijke taak aldaar, zijn die inspanning meer dan waard, maken die tot duren plicht.

* *
*

In het zeer beknopte bestek, voor bovenstaand overzicht toegemeten, konden slechts enkele hoofdzaken over de defensie van het Rijk in de afgelopen veertig jaren worden aangestipt. Naar steller hoopt toch nog genoeg voor inzicht en overdenking.

Onder de door God rijk gezegende regeering van Koningin WILHELMINA bleef ons land voor oorlogsramp gespaard, mocht Nederland zijn zelfstandigheid behouden.

„Wij willen ons zelf zijn en blijven”, zoo sprak Hare Majesteit voor vijf jaren. Door een nimmer verflauwende belangstelling voor de weermacht toonde onze Koningin de overtuiging, dat een kwame defensie daartoe mede hoofdvoorwaarde is.

Moge het straks te vieren Regeeringsjubileum voor ons volk naast een blij en dankbaar gedenken, tevens zijn een opwekking tot verdieping in de historie van Vorstenhuis en Vaderland. Het verleden kan doen zien van hoe hooge waardij onze nationale zelfstandigheid onder Oranje is en daarmede nieuwe bezieling geven om, verwachtende den zegen des Allerhoogsten, onzen weg als vrij Nederland voort te gaan onder het fier devies van ons Vorstenhuis:

„Ik zal handhaven”.

---

¹⁾ *Saevis Tranquillus in Undis*, blz. 492.

HET PARTIJWEZEN

DOOR

DR. J. W. NOTEBOOM.

In de partijontwikkeling gedurende de veertigjarige regeering van H. M. de Koningin kan men een drietal momenten onderscheiden, welke in staatkundig opzicht belangrijke gevolgen hebben gehad en wellicht nog zullen hebben.

Als zoodanig noem ik vooreerst het op den voorgrond treden van de rechtsche partij- en regeeringscoalitie, welke, zij het met eenige onderbreking, een domineerenden invloed oefende op het bepalen van de algemeene richtlijnen van de regeeringspolitiek.

Voorts in de tweede plaats de enorme toeneming van het kiesgerechtigd volksdeel als gevolg zoowel van het gestegen ontwikkelingspeil en de meerdere volkswelvaart als van de herziening van Grondwet, Kieswet en andere organieke wetten, waardoor het aanvankelijk vrij beperkte kiesrecht zich tot een vrijwel algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht uitbreidde.

En als laatste moment wil ik wijzen op een geleidelijke kentering in de ontwikkeling van den parlementairen regeeringsvorm, waardoor het zwaartepunt van het Rijksbestuur meer naar het Centraal Gezag werd verplaatst en de invloed van de politieke partijen op de Regeering eenigermate werd teruggedrongen.

Omtrent elk van deze drie momenten willen wij aan de hand van historische gegevens een en ander in het midden brengen.

* *
*

„Worden Mijne dierbaarste wenschen en die van het Nederlandsche Volk vervuld, dan zal vóór het einde van dit zittingsjaar Mijne Beminde Dochter de Regeering aanvaarden”. Aldus de aanhef van de Troonrede, waarmede de Koningin-Weduwe, Regentes, op 21 September 1897 de gewone zitting der Staten-Generaal opende. Deze wenschen werden vervuld. Bij proclamatie van 31 Augustus 1898 aanvaardde Koningin WILHELMINA de Regeering.

Blijde herinneringen knopen zich daarom vast aan de Troonrede van 21 September 1897, de eerste sinds het optreden van het vooruitstrevend liberaal Kabinet-PIERSON.

Doch deze Troonrede bevatte, behalve het zoo even aangeduide hoopvolle vooruitzicht, ook andere sobere zinsneden, welke de aandacht waard zijn.

Aangekondigd werden wetsontwerpen tot wettelijke verzekering van werklieden tegen de gevolgen van ongevallen in bepaalde bedrijven, tot verbetering van maatschappelijke toestanden, met name betreffende de volkshuisvesting, den arbeid en het armwezen. En deze aankondiging was niet maar een toevallig programpunt van een nieuw optredend liberaal kabinet, doch mag gezien worden eenerzijds als het resultaat van een in vrijwel alle staatkundige partijen van dien tijd toenemende erkenning van de roeping en taak van de Overheid ook op sociaal gebied — maar anderzijds niet minder ook als politieke richtlijn, welke in zeer belangrijke mate zou bepalen het Regeeringsbeleid tijdens het bewind der Koningin.

Zeker, ook vroeger waren er door de Overheid maatregelen van socialen aard genomen. Op het z.g. Kinderwetje-VAN HOUTEN van 1874, waren de Arbeidswet van 1889 en later de Wet op de Kamers van Arbeid, de regeling der arbeidsinspectie en de Veiligheidswet gevolgd.

Doch deze maatregelen betekenden nog maar een aarzelende stap op dit nog onbekend terrein van overheidsbemoeiing.

Juist met betrekking tot het sociale vraagstuk en tot de vraag inzake de overheidstaak dienaangaande wrong en gistte het in de voorafgaande jaren onder alle politieke groepen.

De oude Sociaal-Democratische Bond ¹⁾ van den gewezen predikant DOMELA NIEUWENHUIS, een radicaal socialist, later anarchist, die al meer afkeerig werd van overheidsmaatregelen en parlementaire actie (DOMELA NIEUWENHUIS had trouwens reeds in 1889 als lid der Tweede Kamer tegen de Arbeidswet gestemd) neigde ten ondergang. Doch uit deze organisatie, sinds 1894 de Socialistenbond genoemd, maakte zich onder leiding van Mr. P. J. TROELSTRA de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij los. En in navolging van hare Duitsche collega stelde deze partij in 1897 haar sociaal program op, hetwelk o. m. bevatte den eisch van pensionneering van oude en invalide werklieden op kosten van den Staat.

De radicale strooming onder de liberalen had zich in 1894 in den Radicalen Bond afzonderlijk georganiseerd. En ook onder de overblijvende liberalen werkte verschil van visie omtrent de overheidstaak ten aanzien van het sociale leven nieuwe splitsing in de

hand. De Liberale Unie plaatste zich in 1896 met een eigen politiek program, waarvan de sociale paragraaf een zeer belangrijke factor vormde, tegenover de oud- of vrije liberalen.

En al bleef de R.K. partij voor splitsing bewaard, de invloed van de pauselijke encycliek „Rerum Novarum” van 7 Mei 1891 en het persoonlijk optreden van mannen als SCHAEPMAN bevorderden een krachtige zwenking in de richting van de sociale politiek, waaraan het program van 20 October 1896 op ondubbelzinnige wijze uitdrukking gaf.

Ook onder de antirevolutionairen won het streven in de richting van sociale politiek steeds meer veld. Het program van beginselen, in 1878/9 voorzien van KUYPER's uitvoerige toelichting in *De Standaard* en later gevolgd door het eerste Christelijk Sociaal Congres van 1891, had ook hier het sociale vraagstuk meer dan ooit in het licht der belangstelling geplaatst. En al mag de partijsplitsing, welke het aanzien schonk aan een afzonderlijke formatie van vrij-antirevolutionairen niet uitsluitend aan uiteenlopend inzicht omtrent de taak van de Overheid op sociaal gebied worden toegeschreven, zeker is toch, dat het bij het beoordeelen van het gebeurde in de negentiger jaren niet juist zou zijn, aan dezen factor een belangrijke beteekenis te ontzeggen.

Uiteraard stond deze ontwikkeling in sociale richting binnen den boezem der politieke partijen niet los van hetgeen buiten het partijleven voorviel. We denken daarbij, wat ons land betreft, inzonderheid aan de enquête-commissie van 1890, welke in 1894 de belangrijke resultaten van haar arbeid aan die van de fabrieksenquête van 1886 had toegevoegd. In de jaren 1895—1898 had trouwens weer een nieuwe enquête-commissie omvangrijk materiaal met betrekking tot de pensionneering van oude werklieden bijeengebracht.

En bedenkt men nu dat de vinnige strijd rondom de Kieswet van TAK VAN POORTVLIET en later inzake de Kieswet-VAN HOUTEN aan de sociale strooming een nog diepere bedding in het volksleven hadden verschaft, dan is het duidelijk dat het optreden van het vooruitstrevend liberaal Kabinet-PIERSON met een belangrijk sociaal program moet gezien worden als een symptoom van een gewijzigde politieke richting, waarvan dit liberaal bewind slechts een exponent van min of meer toevalligen en voorbijgaanden aard was.

Niet het liberalisme van den ouden stempel, hetwelk reeds in die jaren ten ondergang neigde, doch de sociale strooming gaf aan het einde der vorige eeuw den toon aan. En toch werd die toon weer door andere overstemd. Want tenslotte werd toch niet door

de sociale quaestie en de houding van de overheid dienaangaande de hoofdrichting in ons land bepaald, doch door politieke beginselen, welke ten aanzien van het geheele overheidsbeleid met meerdere of mindere duidelijkheid hunne eischen stelden.

Die beginselen gaven in laatste instantie het aanzien aan de samenwerking van de r.k. en protestantsche partijen; een samenwerking, die ten spijt van allerlei uiteenlopende nuances, erin slaagde, de aan het einde van de negentiende eeuw op sociaal gebied ingeslagen koers voort te zetten en de sociale voorziening tot rijke ontplooiing te brengen.

Het bestek van dit artikel eischt beperking. En het is derhalve niet mogelijk een schets te geven van het ontstaan van de rechtsche samenwerking, waardoor de politieke groepeerings in ons land zich van die van alle landen der wereld onderscheidt. Maar op één zijde dezer zaak wil ik toch de aandacht vestigen, n.l. op het karakter dier samenwerking.

De samenwerking droeg geen sociaal karakter, hoezeer ook de sociale politiek een der belangrijkste elementen daarvan vormde.

Evenmin droeg de samenwerking een „kerkelijk” karakter of was de samenwerking een coalitie van „kerkelijke” partijen. De kerkelijke grenzen hebben hier te lande, althans bij de protestantsche partijen, welke deel uitmaakten van de coalitie, immer gelopen dwars door die partijen. En zelfs ook al ware het anders, dan zou het toch onjuist zijn om, zooals zelfs tegenwoordig nog herhaaldelijk op min of meer denigreerende wijze geschiedt, te spreken over kerkelijke partijen en een kerkelijke samenwerking, omdat niet een kerkelijk doch een staatkundig program grondslag en richtsnoer van die partijen steeds geweest is en nog altijd is.

De samenwerking was ook niet zonder meer een bondgenootschap in den schoolstrijd. Zeker is, dat de achterstelling van de christelijke volksgroepen ten aanzien van de overheidszorg voor het onderwijs een van de drijvende factoren geweest is voor de coalitie. En ook zelfs na de z.g. pacificatie inzake het lager onderwijs bleef de onderwijsquaestie een van de belangrijkste samenbindende elementen. Doch het gaat toch niet aan, de samenwerking uitsluitend te zien als een onderwijsaangelegenheid.

Men gevoelde in de laatste decennien der vorige eeuw in steeds toenemende mate dat het, ook buiten den eigenlijken schoolstrijd, ging over diepere tegenstellingen dan die tusschen arbeid en kapitaal, conservatief en vooruitstrevend e. d.; dat tegen elkander op-

botsten de christelijke en moderne levensbeschouwing, welke zich geen van beide beperken tot 't persoonlijk en huiselijk leven, doch het gansche staatkundig en maatschappelijk terrein voor zich opeischen.

Men hoorde den valschen vrijheidsroep der linksche groepen.

Men zag haar slappe houding tegenover de steeds verder voortschrijdende ondermijning van het gezag in Staat en Maatschappij, de openlijke prediking van revolutie en verzet, het afnemen van den eerbied voor huwelijks- en gezinsleven, het ontkennen of disputabel stellen van schuld en verantwoordelijkheid voor de misdaad, het aantasten van de goede zeden, het propageeren van neomalthusianisme, het verspreiden van lectuur en het houden van vertooningen, welke onder den mom van „kunstuitingen” of „populaire wetenschap” de volksziel vergiftigden, en het schenden van de zondagsrust.

Men duchtte het gevaar voor de zelfstandigheid van kerk en school, gezin en bedrijf als gevolg van het in practijk brengen van een absolutistisch staatsoptreden, hetwelk — gelijk de geschiedenis leert en ook de loop van zaken in verschillende Europeesche rijken te zien geeft — de onafwendbare tegenhanger is van een jarenlang slap optreden van den Staat bij de bescherming van de zedelijke en stoffelijke volksbelangen.

En zoowel in protestantsch-christelijke als in r.k. kringen heeft men beseft, dat slechts bij een terugkeer tot de christelijke politiek het staatkundig en maatschappelijk gevaar van liberalisme en socialisme kon worden bezworen.

In dit licht moet ook gezien worden het resultaat van het gezamenlijk optreden der z.g. rechtsche partijen in den loop der jaren.

Dit gezamenlijk optreden gold aanvankelijk zoowel de stembus als het vormen van kabinetten.

Hoewel bepaalde, duidelijk omschreven en vastgestelde stembusafspraken, slechts sporadisch voorkwamen (een voorbeeld is het stembus-convenant tusschen de R.K. Staatspartij, de C. H. Unie en de A.R. Partij van 1913) werkte het vroegere districts kiesrecht reeds tijdens de verkiezingsactie de samenwerking in de hand, en wel in dier voege, dat bij herstemmingen in de verschillende districten de rechtsche partijen elkanders kandidaten steunden.

Na de invoering van de evenredige vertegenwoordiging beperkte zich de samenwerking tot de formatie der z.g. coalitiekabinetten.

Deze samenwerking nu betrof niet alleen de formatie van die kabinetten, welke geheel of goeddeels werden samengesteld uit personen behorende tot de rechtsche partijen, maar strekte zich

ook uit tot de programs dier kabinetten. Deze toch werden na advies of (en) overleg met de rechtsche kamerfracties vastgesteld, waarbij op meer of minder formeele wijze door deze fracties steun bij de uitvoering dezer programs werd toegezegd. Pas in de latere jaren werd deze gang van zaken gewijzigd en werd overleg met de kamerfracties achterwege gelaten. We komen daarop straks nog nader terug.

Uiteraard betrof de samenwerking van de rechtsche partijen niet slechts een onderdeel van de regeeringspolitiek, doch die politiek in haar geheel. Niettemin richtte de samenwerking zich meer speciaal op bepaalde voorwerpen van overheidszorg. En wel eensdeels omdat die onderwerpen in verband met de tijdsomstandigheden meer in het bijzonder op den voorgrond traden, anderdeels omdat de behandeling van die onderwerpen de rechtsche groepen in verband met haren geestelijk-zedelijken grondslag meer in het bijzonder ter harte ging.

Deze onderwerpen zijn vooreerst het onderwijs, voorts de defensie, de financiën, de sociale politiek en de handhaving van het gezag en de geestelijke en zedelijke volksbelangen.

Het onderwijs in de eerste plaats. Al scheen de aankondiging van vrijmaking van het onderwijs in zijn verschillende vertakkingen, waarvan de eerste troonrede onder het Kabinet-KUYPER gewag maakte, een te forsche greep, toch ontving reeds tijdens dit Kabinet het vrije hooger onderwijs den z.g. effectus civilis en werd de mogelijkheid van subsidieverleening ten behoeve van christelijke gymnasia geopend. En tijdens het Kabinet van Mr. HEEMSKERK werd daaraan de subsidieregeling ten behoeve van het christelijk middelbaar onderwijs toegevoegd, terwijl het Kabinet-RUYS DE BEERENBROUCK niet alleen deze regeling aanvulde en verbeterde maar tevens een wettelijke voorziening inzake het nijverheidsonderwijs en de nieuwe Lager Onderwijswet tot stand bracht.

Voor wat betreft de defensie behoeft slechts in herinnering te worden gebracht de voltooiing van de reeds door het Kabinet-PIERSON begonnen legerreorganisatie tijdens de kabinetten KUYPER en HEEMSKERK en de versterking der materiële uitrusting. In de naoorlogsjaren rustte op de rechtsche kabinetten de taak om tegen over de ontwapeningspropaganda eenerzijds en den zorgwekkenden toestand der rijksfinanciën anderzijds althans een zeer beperkte weermacht in stand te houden. Het tot stand komen van de Dienstplichtwet VAN DIJK, de verschillende pogingen tot betere militaire en financiële organisatie van de defensie ter zee, vooral met het

oog op de verdediging van Nederlandsch Oost-Indië, en — last not least — de maatregelen tot versterking der weermacht onder het huidig Kabinet, zijn daarvan even zoovele bewijzen.

Ook wat aangaat de rijksfinanciën heeft de praktijk zware eischen gesteld aan de samenwerkende groepen. De financiering van de kostbare sociale maatregelen, welke door de kabinetten-KUYPER en HEEMSKERK werden in uitzicht gesteld en tot stand gebracht noopte tot het vinden van nieuwe middelen. En de tariefontwerpen-HARTE VAN TECKELENBURG en KOLKMAN vonden dan ook zeker niet uitsluitend hun grond in protectionistische wenschen, doch vooral in de overweging, dat versterking der financiële middelen onvermijdelijk was.

Na den wereldoorlog drong de toenemende gaping tusschen ontvangsten en uitgaven niet slechts tot versterking van middelen maar ook tot zoo krasse bezuinigingsmaatregelen, dat inzonderheid bij het optreden van Dr. COLIJN als Minister van Financiën in 1923 en gedurende de laatste crisisjaren de boog der samenwerking wel eens tot brekens toe moest worden gespannen.

Dat er, dank zij het initiatief van coalitiekabinetten, zooveel sociale maatregelen (Arbeidswet, bijzondere wetten ter bescherming van den arbeid als Caissonwet, Steenhouwerswet, de verzekeringswetgeving, Arbeidsgeschillenwet e. a.) werden tot stand gebracht, mag niet zonder meer op het credit der coalitie worden gesteld. De omstandigheden waren, zooals we boven reeds opmerkten, in het begin der twintigste eeuw rijp voor een krachtig ingrijpen van de Overheid op sociaal gebied.

Doch met dat al mag toch deze sociale arbeid, waaraan in zeer bijzondere mate de naam van wijlen Ds. TALMA verbonden is, met eer vermeld worden op den staat van dienst der rechtsche samenwerking gedurende de regeeringsperiode van H. M. de Koningin.

En wanneer we spreken van de handhaving van het gezag en van bescherming der geestelijke en zedelijke volksbelangen, dan kan niet onvermeld blijven het krachtig verzet tegen de revolutionaire aanslagen in 1903 (spoorwegstaking en algemeene staking) en 1918 („vergissing” van TROELSTRA). Dan mogen we niet voorbijzien de maatregelen in het belang van de zondagsrust door beperking van den openbaren diensten, het stilleggen van bedrijven en winkels. En dan willen we tenslotte, zonder ook maar in het minst op volledigheid aanspraak te maken, nog noemen de wettelijke maatregelen tegen loterij en spelen om geld, tegen ontucht en bordeelwezen, tegen het bioscoopkwaad; voorts die in het belang

van de godsdienstige verzorging van leger en vloot, van de zending in Indië, van de gewetensvrijheid en van het armwezen.

* *
*

De hierboven gegeven schets van de rechtsche samenwerking is onvolledig. Ze bevat slechts enkele gegevens omtrent het ontstaan, het karakter en de beteekenis dier samenwerking. Doch, naar ik mij vlei, zijn deze gegevens voldoende om te doen blijken, dat deze samenwerking één der belangrijkste momenten vormt uit de geschiedenis van het partijwezen hier te lande gedurende de regering onzer Koningin.

Intusschen vragen nog een tweetal andere momenten de aandacht.

Thans enkele opmerkingen in verband met de ontwikkeling van ons kiesrecht.

Het feit, dat in de jaren 1901—1937 het totaal aantal bij de verkiezing voor de Tweede Kamer uitgebrachte stemmen steeg van 389074 tot 4.058.077, resp. vertegenwoordigend 7,5 pct. en 47,2 pct. der bevolking, komt niet uitsluitend voor rekening van de invoering van het algemeen kiesrecht (1917) en het vrouwenkiesrecht (1919). Ook de toeneming van de bevolking met ongeveer 3,4 miljoen zielen gedurende die periode heeft de stemmenaanwas gestimuleerd, vooral ook in verband met den gemiddeld langeren levensduur, waardoor juist in den kiesgerechtigden leeftijd de invloed van de bevolkingstoename het sterkst was.

Voorts moet niet worden voorbijgezien, dat reeds de Kieswet-VAN HOUTEN met haar materiële en intellectuele voorwaarden voor de kiesgerechtigdheid bij toeneming van den stoffelijken welstand en het ontwikkelingspeil der bevolking uitbreiding van het aantal kiesgerechtigden in de richting van het algemeen kiesrecht in de hand werkte.

Doch ook al erkent men de beteekenis dezer factoren, toch blijft buiten kijf, dat de Kieswet van 1917, gevolgd door de wet-MARCHANT inzake het vrouwenkiesrecht, het ontwikkelingsproces door een vlucht met zevenmijslaarzen hebben vervangen.

Zeer velen hebben de bevoegdheid erlangd om door middel van een stembillet rechtstreeks invloed op de samenstelling der publieke colleges en indirect invloed op het bestuur van Rijk, provincies en gemeenten te oefenen. Doch de vraag is, of door die uitbreiding van het kiesrecht de invloed van het volk in het algemeen op de bestuursaangelegenheden is versterkt.

Wil er van toeneming van volksinvloed sprake zijn, dan is meer noodig dan het uitreiken van een groot aantal stembiljetten. Daarvoor is noodig een toenemende en meer intensieve belangstelling voor de landszaken in de breede volkslagen en een zich in breeden kring mede verantwoordelijk gevoelen voor het landsbestuur. En er is, naar wij meenen, geen aanleiding om aan te nemen dat aan deze voorwaarden hier te lande in de laatste decenniën in meerdere mate dan vroeger wordt voldaan.

Het algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht heeft vele nieuwe stemmen aan de oude toegevoegd. Doch de waarde van elke stem afzonderlijk is, althans voor wat aangaat de Tweede Kamer, vergeleken bij 1901, tot op één tiende gedaald. En nu heeft weliswaar de invoering van de evenredige vertegenwoordiging naast een meer billijke en regelmatige verdeeling van den invloed tusschen de verschillende groepen ook een versterking van de partijorganisaties gebracht, aangezien het vaststellen en indienen van candidatenlijsten met kans op succes zonder een partijorganisatie praktisch vrijwel uitgesloten moet worden geacht. Maar diezelfde evenredige vertegenwoordiging heeft de partijverboddeling bevorderd en daardoor de vervulling van een der belangrijkste voorwaarden voor een gezonden volksinvloed, t.w. een meerderheid in de Tweede Kamer, waarop het beleid der Regeering steunen kan, ernstig geschaad.

Ook vóór de Kieswet van 1917 was partijsplitsing niet zeldzaam. Reeds boven noemden we enkele voorbeelden. En daaraan zouden we nog de Friesch Christelijk-Historische Partij en den Christelijk Historischen Kiezersbond (later in 1908 met de Vrij-Antirevolutionairen vereenigd in de Christelijk Historische Unie), voorts de Christelijk Democratische Partij, de Christelijk-Sociale Partij, diverse socialistische partijen e. a. kunnen toevoegen.

Doch bij de Kamerverkiezingen van 1913 was het aantal deelnemende partijen toch niet grooter dan 12. In 1918 werd door niet minder dan 32 partijen aan de verkiezingen deelgenomen. In 1933 steeg het aantal zelfs tot 54. En wel zag men, mede onder invloed van enkele wijzigingen van de Kieswet (o. a. de eisch van de waarborgsom bij de candidaatstelling) in 1937 het aantal partijen weer tot 20 teruggaan. Doch het aantal bleef nog altijd belangrijk hooger dan onder de oude Kieswet.

Gelukkig deed zich in de Tweede Kamer de splitsingsdrang niet in zoo sterke mate gevoelen. Doch ook hier verdubbelde het aantal fracties zich onder vigueur der nieuwe Kieswet (1913: 8; 1918: 17). En slechts door herhaalde wijzigingen van de Kieswet gelukte

het de doorwerking van de splijtzwam in de Tweede Kamer te onderdrukken. Sinds 1937 bevat dit college nog slechts 10 fracties.

Ook in een ander opzicht deed de kiesrechtsherziening van 1917/9 haren niet onverdeeld gunstigen invloed gelden. Tegelijk met het algemeen kiesrecht werd ook de stemplicht of — juister gezegd — de plicht om zich bij een stembureau als kiezer aan te melden in de wet opgenomen.

Het theoretisch motief daartoe was de leer, dat het kiezen een staatsfunctie en dus een staatsplicht is, terwijl praktisch in mindere of meerdere mate een rol speelde de overweging, dat stembwang de partijen van heel wat moeite ontslaan zou om eigen leden naar de stembus te krijgen.

Nu valt moeilijk uit te maken, of de stembwang beantwoord heeft aan de verwachtingen, welke men destijds koesterde en die zich ook later bij verzet tegen pogingen tot afschaffing deden gelden. Doch zeker is, dat een groot deel van ons volk in dezen stembwang een ongeoorloofde aantasting van zijn vrijheid heeft gezien.

In sommige gevallen heeft de stembwang geleid tot onverkwikkelijke processen voor den kantonrechter, waarin boete werd opgelegd aan vrouwen, die wegens gemoedsbezwaren geweigerd hadden aan haren stemplicht te voldoen. En ook overigens bleek het opleggen van stemplicht in zoover een misgreep, dat men daarbij over het hoofd zag de afwezigheid van een politieke geschooldheid en politieke belangstelling bij een deel van ons volk zonder welke zelfs de wetgever niet in staat is het deelnemen aan de verkiezing te maken tot iets meer dan een ijdele formaliteit.

Deze fout heeft zich gewroken in het openlijk manifesteren, zelfs langs min of meer georganiseerden weg, van aversie tegen de politiek door het oprichten van partijtjes als de anti-stembwangpartij, de rapaille-partij, de verkiezing van een vagebond, bekend onder den welluidenden naam van „Hadt je me maar” tot lid van den Raad van Amsterdam e. d.

Tenslotte nog deze opmerking.

De Kieswet van 1917 en de invoering van het actief vrouwenkiesrecht hebben zonder twijfel ook medegewerkt aan een belangrijke verschuiving van sterkte tusschen verschillende partijen. De sterkte der gezamenlijke rechtsche partijen onderging geen merkbare verandering. Deze was blijkens den stembusuitslag van 1918 juist 50 pct. van het totaal tegen 48,8 pct. in 1913. Doch het aantal stemmen van de C. H. Unie en de A.R. partij tezamen bedroeg in 1918 slechts 20 pct. tegen 32,3 pct. in 1913, terwijl de R.K.

Staatspartij in 1918 30 pct. der stemmen wist te veroveren tegen 16,5 pct. *) in 1913. In 1937 waren deze percentages weer aanmerkelijk ten gunste van de protestantsche partijen gewijzigd n.l. resp. 23,8 pct. en 28,8 pct.

Minder sterk bleek de verschuiving bij de linkerzijde. Weliswaar waren de verkiezingen van 1918 voor de liberale groepen een enorme tegenslag (10 pct. tegen 21,8 pct. in 1913) en was ook voor de Vrijzinnig-Democraten de wind niet gunstig (5,3 pct. tegen 9,1 pct. in 1913). Maar hiertegenover stond niet een zeer beduidende vooruitgang van de S.D.A.P. Het vrouwenkiesrecht bleek voor deze partij een basiliskenei. Ze legde in 1918 beslag op 21,9 pct. van de stemmen (tegen 18,8 in 1913) en haar stemmen-aantal bleef in het vervolg om dit percentage schommelen.

De groote winst van de kiesrechtsherziening viel echter de overige partijtjes in de schoot. Deze 25 partijen (d. i. 20 meer dan in 1913) verwierven in 1918 12,8 pct. der stemmen tegen slechts 1,5 pct. in 1913. En in 1937 steeg dit percentage, ten nadeele der liberale groepen, nog tot 15,7 pct.

* *
*

Het derde moment, waarvan wij boven melding maakten, is de kentering in de ontwikkeling van den parlementairen regeeringsvorm, waardoor de macht van het Rijksbestuur is versterkt en de invloed van de politieke partijen eenigszins is teruggedrongen.

In drieërlei opzicht trad dit verschijnsel aan den dag. Vooreerst in, wat ik zou willen noemen, het terugwijken van de wet ten gunste van den algemeenen maatregel van bestuur en de ministeriële beschikking.

De z.g. besluitenregering van koning WILLEM I, door Prof. GOSLINGA aangeduid als een vorm van verlichte despotie, moest in den loop der negentiende eeuw het veld ruimen voor de heerschappij van de wet, waaronder dan te verstaan een wettelijken maatregel, tot stand gebracht in gemeen overleg van de Kroon en de Staten-Generaal.

Wel bleef daarnaast de algemeene maatregel van bestuur een vorm van aanvullende wetgeving. Doch de adoratie van de wet als hoogste gezagsdraagster vond haar bekroning in het arrest van den Hoogen Raad van 13 Jan. 1879, hetwelk aan algemeene maat-

---

*) Hierbij moet echter worden opgemerkt dat in 1913 in verscheidene Roomsche districten de verkiezing bij enkele candidaatstelling, dus zonder stemming, plaats greep.

regelen van bestuur bindende kracht ontzegde, wanneer deze niet steunen op eenige wet of daarvan de uitvloeisels zijn, terwijl daarnevens de grondwetsherziening van 1887 voor het strafrechtelijk sanctionneeren van een algemeenen maatregel van bestuur een wettelijke voorziening eischte.

En toch bleek de overwinning van de wet veelszins een schijnoverwinning.

Alleenheerschappij van de wet moge wellicht stroken met bepaalde theorieën en vooropgezette meeningen, met het werkelijk staatsleven strookt zij niet. „De wetgevende functie” — zegt terecht de Fransche staatsrechtsgeleerde BARTHÉLEMY ²⁾ — „en de rechtspraak vormen ten slotte slechts het abstracte leven van den Staat . . . en de werkelijke rol van het Uitvoerend Gezag is om door een spontane en voortdurende tusschenkomst het leven zelf van den Staat te verzekeren”. En zoo is het ook in de praktijk hier te lande gebleken.

In naam heeft de wet haar alleenheerschappij behouden. Niet zonder zelfingenomenheid verklaart menig magistraat, dat hij geen hooger gezag boven zich erkent dan dat van de wet. Maar de werkelijkheid leert, dat die wet steeds meer terrein heeft afgestaan en, in verband met de zich steeds uitbreidende overheidsbemoeiing, heeft *moeten* afstaan aan den algemeenen maatregel van bestuur.

Zeker, de Staten-Generaal hechtten hun goedkeuring aan een wettelijk voorbehoud tot het treffen van nadere voorziening door de Kroon ten opzichte van bepaalde onderwerpen of verleenen machtiging aan den minister tot het treffen van nadere regelen. Doch veel meer dan een formaliteit is dit veelal niet, omdat bij het tot stand komen van een wet in den regel zelfs niet bij benadering valt te overzien wat er in den bestuursmaatregel of in de ministeriële beschikking zal moeten worden geregeld.

In werkelijkheid heeft in de laatste decennien het wetgevend gezag in zeer belangrijke mate terrein afgestaan aan het uitvoerend gezag en is dientengevolge de preventieve contrôle van de Staten-Generaal bij het tot stand brengen van wetten voor een belangrijk deel omgezet in een repressieve contrôle op het uitvoerend gezag. En al is deze repressieve contrôle van groote waarde voor de rechten en vrijheden van ons volk, deze gang van zaken heeft toch — wellicht zelfs reeds in te sterke mate — een verschuiving te weeg gebracht tusschen de bevoegdheden van Regeering en Staten-Generaal en ook de staatsrechtelijke positie der partijen niet onaangestast gelaten.

Ook de crisis en de door de crisis noodzakelijk geworden overheidsmaatregelen hebben een ontwikkeling in deze richting in de hand gewerkt. Want al zal, naar we hopen, een groot deel van de crisiswetgeving en de daarop rustende uitvoeringsmaatregelen na korten of langen tijd verdwijnen, niet te voorzien is, dat daardoor geheel ongedaan gemaakt zal worden een overheidsbemoeiing, waarbij niet de Staten-Generaal doch het Uitvoerend Gezag de eerste viool speelt.

Daarbij zie ik niet voorbij het streven om de bakens terug te zetten en aan de volksvertegenwoordiging of aan bepaalde organen, samengesteld uit belangenvertegenwoordigers, meer invloed toe te kennen. Inzonderheid valt hierbij te denken aan den wensch tot regeling van den werkloozensteun bij de wet en aan de z.g. ordening van het bedrijfsleven. Doch wie van dergelijke strevingen hooge verwachtingen koestert voor wat betreft den volksinvloed, zal, vrees ik, bedrogen uitkomen. Want hoogstens slechts een klein deel van de te treffen regelingen zal kunnen worden gecontroleerd door de Staten-Generaal of in handen kunnen worden gesteld van organen van het bedrijfsleven. Het leeuwendeel zal toevallen aan het Uitvoerend Gezag en de daaraan ondergeschikte ambtenaren.

Meer dan de beide zoeven genoemde verschijnselen verdient intusschen aandacht een derde symptoom, de grootere waardeering voor het Uitvoerend Gezag.

Deze meerdere waardeering vindt, naar het mij voorkomt, niet haar oorsprong in het fiasco van den parlementairen regeeringsvorm in landen, welke nimmer democratisch werden geregeerd en waar deze regeeringsvorm noch in den volksaard noch in de historie voldoende steun vond.

Evenmin mag m. i. deze meerdere waardeering verklaard worden als een min of meer verholen sympathie voor het nationaal-socialisme en fascisme. Nationaal-socialisme en fascisme moeten m. i. veeleer beschouwd worden als een doorwerking van verkeerde beginselen en bij vele aanhangers zelfs als een ziekelijke uitwas van een gewijzigde geestesgesteldheid onder den invloed van persoonlijken tegenslag en van onnoemlijk veel door wereldoorlog en crisis aan bepaalde volken toegebracht nationaal leed.

Naar het ons voorkomt, vindt deze meerdere waardeering voor een krachtig Uitvoerend Gezag eensdeels haar oorzaak in de volkomen natuurlijke behoefte van elk volk aan een gezag dat leiding weet te geven, anderdeels in de reactie tegen praktijken, welke onder allerlei schoonschijnende leuzen medegewerkt hebben het gezag te verzwakken.

Dat de invloed van die meerdere waardeering zich ook in de praktijk hier te lande heeft doen gevoelen, valt m. i. niet te betwisten. Hoevele maatregelen zijn er, onder medewerking van de Staten-Generaal, niet genomen, welke rechtstreeks of zijdelings bedoelden de macht van het Uitvoerend Gezag te versterken! Maatregelen ter versterking van de defensiemiddelen en ter bestrijding van revolutionaire praktijken werden genomen, waaraan men een tiental jaren geleden nauwelijks had durven denken. En wat wellicht nog het meest aandacht verdient: gebroken werd met de praktijk om in overleg met de politieke partijen in de Tweede Kamer, waarbij de Regeering steun voor haar beleid hoopte te vinden, te komen tot een regeeringsprogram en een samenstelling van een Kabinet.

Vooraf ook bij de kabinetsformatie heeft de Regeering in den loop der jaren meerdere zelfstandigheid herwonnen. Er is ook ten deze weer een duidelijker onderscheid ontstaan tusschen de Regeering enerzijds als draagster van het hoogste staatsgezag en de volksvertegenwoordiging als volksorgaan. De principiële en praktische verschillen in den boezem van dit volksorgaan zijn zonder twijfel groot en vele. Dat kan ook niet anders, zoolang het volk en zijne vertegenwoordiging een levend organisme — ook op staatkundig terrein — is en niet door een tyranniek bewind in een mechanische eenheid, een gestyleerde uniformiteit, is omgezet. Doch zoovaak het algemeen landsbelang op evidente wijze in het spel komt, is gewoonlijk wel een zoodanige organische eenheid — ook in de Staten-Generaal — te vinden, dat een krachtig en rustig regeeringsbeleid niet geschaad maar door het volk en zijne vertegenwoordiging gesteund en bevestigd wordt.

Zoodanige organische eenheid is bij het veertigjarig jubileum der Koningin de schoonste parel aan de kroon van Oranje.

---

1) De Sociaal-Democratische Bond werd in 1882 opgericht. Zuiver marxistisch was deze organisatie niet. Evenmin trouwens als de Duitse sociaal-democratische partij, wier program bijna letterlijk werd overgenomen. Toch onthield ze zich van deelneming aan de parlementaire actie. NIEUWENHUIS zelf was aanvankelijk niet van parlementaire actie afkeerig. Doch sinds 1891 (hij werd niet als kamerlid herkozen) keerde hij zich daarvan af. En het besluit van het Groningsch congres van 1893 om onder geen voorwaarde hoegenaamd deel te nemen aan de verkiezingen, hetwelk door hem bevorderd was, leidde tot een scheuring, welke het volgend jaar tot oprichting der S. D. A. P. aanleiding gaf.

2) Aangehaald door Prof. Em. GIRAUD, *La crise de la démocratie et le renforcement du pouvoir exécutif*, 1938.

BOEKENSCHOUW

DOOR

DR. C. BEEKENKAMP.

't Doet op het eerste gezicht ietwat vreemd aan, wanneer men aan het eind van dit Regeerings-jubileum-nummer, dat de vier decennia van Harer Majesteits bewind vanuit verscheiden aspect belicht, een artikel vindt over boeken.

Verwachtte de lezer, in het gunstigste geval, een recensie van de in velerlei vorm verschenen gedenkschriften uit den allerjongsten tijd — een omstandigheid, niet ongewoon voor den trouwen abonné op *Anti-Revolutionaire Staatskunde*, die aan het slot van bijna ieder nummer een boekbespreking placht aan te treffen — hij zal bevinden, dat de opzet van hetgeen hier volgt een andere is.

Uitgegaan wordt van de, overigens reeds vaker verkondigde stelling, dat literatuurgeschiedenis cultuurgeschiedenis is.

Of, met andere woorden, van de overweging, dat men het gebeuren in een bepaald tijdvak kan leeren kennen door bestudeering van boeken en geschriften uit en over dien tijd.

Veertig jaren — welk een lange periode!

Maar dan veertig jaren in het leven van een volk. Sterker nog: veertig jaren in de ontwikkeling van een natie omstreeks de eerste helft van de twintigste eeuw. Welk een geweldige — het woord is niet te sterk! — geweldige veranderingen hebben hier plaats gegrepen. Veranderingen van probleemstelling. Verandering van inzicht; van opvatting; van mentaliteit.

Wij beperken ons uit den aard der zaak tot het politieke en sociale levensterrein, omdat het karakter van dit tijdschrift deze beperking als vanzelf aan ons oplegt. Doch ook dãn nog: *quae mutatio rerum!*

Verreweg de meeste schrijvers van artikelen in dit nummer hebben het tijdvak 1898—1938 bewust meegeleefd. Schrijver dezes, die het voorrecht heeft de jongste te zijn der auteurs, kent

die metamorphose niet uit eigen wetenschap. Hij moet, althans wat de eerste helft dezer veertig-jarige periode betreft, afgaan op wat anderen schreven, ten einde zich zoo een oordeel te kunnen vormen over het wisselend aspect in den „spiegel historiaal”.

Een systematisch geordende bibliotheek bood daarbij goede diensten.

Ik noodig den lezer uit, met mij onze boekerij te doorloopen om vandaaruit, ten besluite van dit nummer, nogmaals deze veertig jaren te overzien. Bedenken wij intusschen het woord van den wijzen Prediker der oudheid, dat veel lezen vermoeiing des geestes is!

Het is natuurlijk allerminst mijn bedoeling, een volledige opsomming te geven van alles, wat er op dit gebied in de laatste 40 jaren verscheen. Wij doen slechts hier en daar een greep en geven voorts enkele beschouwingen ten beste naar aanleiding van een aantal in het oog springende titels.

* *
*

Het eerst vraag ik Uw aandacht voor een plank met biografieën. Welk een collectie werkelijk groote figuren staan in dit geestelijk panopticum bijeen!

Domineerend — waarlijk niet alleen door haar lengte — is de rij, aan de persoon van KUYPER gewijd. Wij zien een viertal gedenkboeken:

- a. bij zijn 25-jarig jubileum als hoofdredacteur van *De Standaard* (1897).
- b. het Kuyper-gedenkboek van 1907.
- c. een boek ter herinnering aan zijn overlijden (1921).
- d. het gedenkboek bij zijn eeuwfeest (1937).

Verder staan hier tal van biografieën, waarvan COLIJN's *Levensbericht van Dr. A. Kuyper* (1923) wel het meest treft door bondigheid van lijn, strakke teekening en schier kinderlijke toegegenheid. Daarnevens moeten genoemd worden DIEPENHORST, *Dr. A. Kuyper*, in de bekende parse editie van de Volksuniversiteitsbibliotheek (1923); drie in het Duitsch geschreven boekjes over KUYPER, en wel twee van KOLFHAUS (1924 en 1926) en een van SLOTEMAKER DE BRUÏNE *Staatsman und Christ* (1932); de voortreffelijke *bibliografie* van RULLMANN; de geschriften van de dames H. S. S. en J. H. KUYPER, *Herinneringen aan de oude garde* en *De levensavond*; WINCKEL, *Leven en arbeid van Dr. A. Kuyper*.

En dan niet te vergeten: *Kuyper in de caricatuur!* wat een stuk cultuurgeschiedenis zit daarin; hoe tintelt dit alles; hoe levend is daarin het beeld van den politieken strijd in het begin van de Jubileum-periode.

De kleinere boekjes over KUYPER, zooals BRUMMELKAMP, *Het ministerie Kuyper, een terugblik* (1905), H. DE WILDE, *Dr Kuyper als leider van het volk en als minister* (1905) of *Kuyper in zijn beteekenis voor de politieke ontwikkeling van het nederlandsche volk* (1902) en de minder goede boeken over KUYPER, zooals dat van Dr. LEROY VOGEL, *Die politische Ideen Abr. Kuypers und seine Entwicklung als Staatsman* (1937) laten we nu maar rusten.

Wie niet méér zou hebben om zijn historische kennis uit te putten, zou in staat zijn — ik zeg niet: een volledig beeld te ontwerpen van het tijdvak 1898—1938 — maar die zou toch wel in de figuur van KUYPER tal van gebeurtenissen op politiek, kerkelijk en sociaal terrein geconcentreerd zien, omdat hij een der allergrootsten van Harer Majesteits onderdanen geweest is.

Maar ook „brille au second rang” — KUYPER bezigde deze zegswijze in een artikel, gewijd aan de nagedachtenis van HOVY, in *De Amsterdammer, Weekblad voor Nederland*, van 14 Maart 1915 — menige figuur, waarvan de naam veel herinneringen opwekt.

Daar is een heel klein boekje, in 1897 bij NIJGH en VAN DITMAR uitgegeven: *Onze Ministers, portretten en biografiën*. Ge hebt het ministerie van 1898 in levenden lijve voor U! Ge ontmoet er

Mr. H. GOEMAN BORGESIUS als minister van Binnenlandsche Zaken; een naam, die tegelijk herinnert aan den stembusstrijd van 1905.

C. LELY, als minister van Waterstaat; den „ingenieur, die toch vooral naam gemaakt heeft door een plan te ontwerpen voor de gedeeltelijke drooglegging der Zuiderzee”. „Of het hem gegeven zal wezen zijn lievelingsdenkbeeld, de gedeeltelijke inpoldering der Zuiderzee tot verwerkelijking te brengen, zal de tijd moeten leeren” . . .

Mr. P. W. A. CORT VAN DER LINDEN, als minister van Justitie. Kampioen van het Liberalisme, getuige zijn in 1886 verschenen *Richting en beleid der liberale partij*. Den man, ten overstaan van wien op 7 Febr. 1901 het burgerlijk huwelijk van H. M. de Koningin werd voltrokken. Den leider van het extra-parlementaire kabinet tijdens de mobilisatiejaren.

Mr. N. G. PIERSON, financier, vermaard econoom, president van de Nederlandsche Bank, belasting-hervormer . . .

Een boekje van het zelfde formaat heet: *Onze afgevaardigden, portretten en biografieën van de leden der Eerste en Tweede Kamer der Staten Generaal* (1901). Al bladerend komen wij de namen tegen van GODIN DE BEAUFORT, VAN 'T HOOFT, HOVY, driemaal een VAN ASCH VAN WYCK, BRUMMELKAMP, DUYMAER VAN TWIST (de „generaal” zit dus al 37 jaar achtereen in de Kamer!) FOCK, HEEMSKERK, S. VAN HEEMSTRA, IDENBURG, SCHOKKING, TALMA . . .

Even zoovele namen, even zoovele herinneringen!

En nu, bij wijze van contrast, een boek uit 1937. Vergelijk slechts de typografische verzorging: het zooeven genoemde boekje had een formaat van 10 × 12,5 cM, dit boek is wel zesmaal zoo groot: 24,4 × 31,5 cM, met linnen band, alles even royaal uitgevoerd. Het zijn 70 teekeningen van WILLEM VAN SCHAICK met bijschriften van Mr. E. ELIAS. *Tijdgenooten* heet het. Leg nu deze twee boekjes naast elkaar, en ge zult toch tot de conclusie moeten komen, dat er in 40 jaar iets veranderd is . . . We zouden ons beperken tot de politiek en laten dus record-zwemsters, tooneelspelers, zangers, revuekomieken en andere „beroemdheden” achterwege. Er staan óók politieke grootheden in afgebeeld. Eerste „tijdgenoot” is COLIJN. Hij wordt aldus beschreven:

„Er zijn grapjassen die hem afbeelden als een seniel oud heertje en er zijn kleine kereltjes die op hun tenen gaan staan om hun tong tegen hem uit te steken. Er zijn sjappies die hem met vuil gooien. En er zijn geleerde mannen, die hem voorrekenen dat zijn berekeningen foutief zijn. Maar zijn kleine luyden dragen hem op de handen. En hij vertrekt geen spier van zijn droge gezicht, het gezicht van een pienteren butler-boerenzoon, officier, petroleumkoopman, rijkard, knappe kop, verguisde, toegejuichte en leider-zonder-hovaardij. De eerste coupeur van de crisis-kleermakerij.
„Aanpassen, heren! 't Kan nòg een beetje nauwer in de taille.”

Andere tijdgenooten zijn: DAVID, „de schaduw van Moskou, het geweten van LOU DE VISSER”; burgemeester DE VLUGT — „ze noemen hem Vader Willem”; en AALBERSE — „geen SCHAEPMAN en geen NOLENS, maar wèl een aardige man, die trouwens knapper is dan de jongens op straat weten.” Móóí boek; ráák. Heerlijk geestig.

Ik grijp een ander boek uit den laatsten tijd, *Schijnwerpers*, door GEORGE SYLVESTER VIREECK (1931), waarvan de ondertitel luidt: *De problemen van onzen tijd in gesprekken met grooten onzer dagen*. Ik blader in de inhoudsopgave: SHAW, FREUD, BARBUSSE, FORD, MAC DONALD... géén Nederlanders; blijkbaar behoort geen onzer landgenooten tot „de grooten onzer dagen”, althans in de oogen van dezen amerikaanschen journalist. Bevreemdt het U, dat er wèl een interview met Koningin ELISABETH van België in dit boek voorkomt en niet van onze eigen Koningin? Och neen, Koningin WILHELMINA laat zich niet interviewen. Zij hoort in een boek als dit niet thuis. Maar dat zegt gelukkig niets omtrent Hare grootheid!

Iemands grootheid wordt ook niet afgemeten naar het aantal geschriften, dat over hem is verschenen. Ware dat het geval, dan zou over Dr. SCHAEPMAN veel eerder en veel meer geschreven moeten zijn, dan nu het geval is. Naast de twee dikke deelen van Dr. JULIUS PERSYN, die nog niet eens den geheelen SCHAEPMAN beschrijven, verscheen van GERARD BROM over hem een deeltje in de reeds meergenoemde serie van de Volksuniversiteitsbibliotheek (1936). A. M. J. J. BINNEWIERTS Pr. schreef voor de Ned. Maatschappij van Letterkunde een *Levensbericht van Dr. H. I. A. M. Schaepman*, terwijl verder nog genoemd moeten worden een drietal redevoeringen in brochurevorm van HUYBERS, v. D. GRINTEN en HOOGVELD (1928).

Toch is dit betrekkelijk klein aantal geschriften over SCHAEPMAN — waarvan het V.U.-deeltje van BROM een volledige opsomming geeft — wel ruimschoots voldoende, om zich te orienteeren omtrent den man, die, naar het woord van KOLKMAN, de Katholijken heeft „ontbolsterd”, die hun politiek besef heeft gewekt; forsche figuur, stuwende kracht, wiens „credo, pugno” van veel verder reikende beteekenis is geweest dan alleen voor zijn geestverwanten in engeren zin. SCHAEPMAN, nationale figuur van de eerste grootte, dichter van het uitbundige Kroningslied van 1898; bondgenoot en kampvechter in den schoolstrijd; als staatsman een evangeliebelijder. In één woord — een woord, dat hij even graag gebruikte als zijn vriend KUYPER het woord „stoer” bezigde — kloek.

Een fakkeldrager van gansch ander formaat, maar toch ook een fakkeldrager was J. G. SCHEURER, *de man van het rotsvaste*

geloof. Mej. J. H. KUYPER beschreef in een ontroerend boekje dezen eersten missionair-arts van de Geref. Kerken in Nederland op Midden-Java, op wien later door Dr. A. KUYPER de aandacht werd gevestigd, toen in de Tweede Kamer een opvolger noodig was voor de behandeling van Indische aangelegenheden door de a.r. fractie, na de benoeming van den heer H. COLIJN tot Minister van Oorlog.

Aan KUYPER schrijft hij in 1909: „'t Is met schuchteren tred, dat ik mijn voet zet op dit terrein des levens, doch den HEERE te mogen dienen, ja Hem alleen, ook in dezen arbeid, is de bede van mijn hart.” Zóó heeft deze bescheiden figuur dan ook in de politieke sfeer gearbeid. Laat een vreemde hem prijzen: de Oproerige Krabbelaar getuigde van hem, dat hij nimmer een braver, eerlijker mensch had ontmoet, die zich vollediger en onbaatzuchtiger gaf voor zijn medemensch; die met dieper vroomheid geloofde in zijn levensovertuiging dan Dr. SCHEURER.

„Van dorpsdominee tot Minister van Staat” had het boekje kunnen heeten, dat Q. A. DE RIDDER in 1932 heeft geschreven over den man, wiens naam met eere werd genoemd in de kringen van Chr. Volksonderwijs en van den Chr. Nat. Werkmansbond; dien wij ontmoetten in het werk der Chr. barmhartigheid; die Kamerlid was en partijleider; die de eerste Minister van Onderwijs was; maar dien wij thans vooral willen zien als *Een nationale figuur*. Niet alleen als feestredenaar bij nationale plechtigheden — herinnert ge U nog die ontroerend schoone rede — schoon van inhoud en vorm — bij de onthulling van het monument ter nagedachtenis van JULIANA VAN STOLBERG? — maar in breeder zin, zooals ELOUT het in *Het Handelsblad* schreef in een In memoriam: „Al wat er aan nationale eenheid in onze zoo erg gebarsten volksgemeenschap nog levend is, trok zich herhaaldelijk samen in de figuur van Dr. J. TH. DE VISSER. Telkens als hij sprak of handelde, sprak uit hem ons nationale geweten.”

Ze staan wel heel wonderlijk bij elkaar in mijn boekerij-panopticum. Maar is zoo het leven niet vól van tegenstellingen? Naast het vorige boek staan twee kleine monografieën van Dr. P. H. RITTER Jr: *Over Mussert* en *Over Wijnkoop*. Eerstgenoemde waant zich het nationale geweten; de andere vertoont met hem overeenkomst in tactiek en revolutionaire methode, maar die noemt zich ten minste gelukkig niet „nationaal”. De Hollandia-drukkerij heeft

overigens terecht de serie, waarin deze boekjes verschenen, niet genoemd: nationale, maar „radicale figuren”. Radicaal zijn ze beiden; althans, daarvoor willen ze doorgaan. Maar ach, ze hebben geen van beiden de wind mee. Vandaar, dat het embleem, van den een 'n zweepje is en van den ander een glaasje water. WIJNKOOP heeft tenminste nog een expressieven kop.

'n Expressieven kop had ook WIBAUT. Maar fijner, beschaafder, begaafder; aristocratisch, zou ik bijna durven zeggen.

Op herhaald aandringen heeft hij zijn memoires geschreven, waaraan hij den fijnzinnigen titel *Levensbouw* heeft gegeven. Deze man, die door zijn vader voor den handel bestemd was, en die veel geld had kunnen verdienen, heeft zijn leven gesteld in dienst van zijn ideaal: het dienen van de arbeidersbeweging. Voor ons is hij wellicht het belangrijkste als gemeentelijk magistraat; magistraal is deze wethouder van Amsterdam geweest in het vasthouden aan zijn democratische opvatting van gemeentebestuur, dat een collegiaal samenwerken vereischt door leden van verschillende politieke partijen of inzichten; den sterken wil van elk dier leden om onder de partijpolitiek met zijn sterk naar buiten tredende verschillen, te zoeken naar de overeenkomstige gezindheid in het dienen van het belang van alle groepen ingezetenen binnen het raam van de mogelijkheid, door het economisch kunnen van de gemeente begrensd.

Van dezen wethouder van Amsterdam stappen we over naar een wethouder van de hoofdstad, die deze functie langen tijd cumuleerde met een andere: lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal. DIEPENHORST vertelt in zijn *Mr. Th. Heemskerk*, dat er nu dertig jaren geleden ook al bezwaren gemaakt werden tegen het „euvel” der cumulatie. Maar een redacteur van *Het Vaderland* moest in 1905 toch ondanks de cumulatie verklaren, dat men in den wethouder voor de gemeentebedrijven iemand had te erkennen „van bijzonder groote talenten, een affabel en voor velen toegankelijk bewindsman, een keurig redenaar, een persoonlijkheid van aangenaam voorname allures.”

HEEMSKERK is inderdaad een van de allergrootste figuren geweest in deze 40-jarige periode uit de geschiedenis van ons vaderland. Minister van Binnenlandsche Zaken en van Justitie; Minister van Staat — maar vooral *Christen-Staatsman*. Denk slechts aan zijn verdediging van het ontwerp-Dienstweigeringswet, aan

de behandeling van de z.g. Dageraadskwestie, aan zijn laatste parlementaire redevoering op 27 Mei 1932, waarin hij in klare zinnen het antirevolutionair standpunt ten opzichte van het Godslasteringswetje-DONNER uiteenzette en onder ademlooze stilte van de Kamer een jong afgevaardigde een afstraffing toediende, die toch ook wel indruk gemaakt zal hebben op Kamerleden „die maar altijd doen alsof zij het monopolie van het Christelijk geloof hebben.”

Van „doen alsof” was HEEMSKERK gram. Wat hij deed, deed hij uit volle overtuiging. Daarom was zijn Christendom zoo gaaf, zoo blij. En misschien werd hij dáárom niet door allen begrepen en gewaardeerd . . .

Wij moeten verder met onze boeken-schouw. Het is zoo verleidelijk langer te verwijlen bij een bepaalde figuur, en naar aanleiding van een bepaald boek allerlei détails over zoo'n persoon te gaan lezen. Het bestek van dit artikel gedooft dat niet. We moeten verder. Want er zijn nog zooveel boeken over groote en alleszins merkwaardige personen, die een rol van beteekenis hebben gespeeld in de periode 1898—1938.

IDENBURG . . . wat ligt zijn heengaan nog versch in het geheugen, 28 Februari 1935. We slaan het boekje op van G. J. LAMMERS, *A. W. F. Idenburg in zijn leven en werken geschetst*. Geen diepe studie; slechts een vluchtige journalistieke schets. En dan het boek van Mevr. MIDDELBERG—IDENBURG over haar Vader, dat ik vroeger in dit tijdschrift heb genoemd: het portret van een veelgeliefden doode.

Is er niet meer geschreven over IDENBURG? We hebben nog het gedenknummer van *Antirevolutionaire Staatkunde*, maar verder? Een artikel in de *Encyclopaedie van Ned. Oost-Indië*. (dl. VIII. 1603). Geen Levensbericht van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden? Daarin worden toch tal van groote Nederlanders beschreven, zelfs, als ze antirevolutionair zijn . . .

RUTGERS schreef er een *Levensbericht van Mr. Theodorus Heemskerk*, B. DE GAAY FORTMAN een *Levensbericht van Mr. D. P. D. Fabius*; A. F. DE SAVORNIN LOHMAN een *Levensbericht van Mr. Aeneas Baron Mackay*.

LOHMAN! Kent Ge LOHMAN, zooals JAN VETH hem geteekend heeft? Er is niet veel over LOHMAN geschreven: de boeken van VAN MALSEN, een boekje van Jhr. Mr. D. J. DE GEER, en een brochure van Mr. H. W. HOVY. Wilt ge hem echter leeren kennen,

lees dan zijn eigen werken, zijn *Verzamelde Opstellen*. Of bekijk de teekening van JAN VETH, door de bril van SCHAEPMAN: „Dit is zijn rechte houding, zijn strak voorhoofd, zijn scherp, helder, in zijn helderheid bijna hard oog met de fijn wegloopende wenkbrauw, zijn forsich belijnde neus, zijn stroeve, strenge en toch bewegelijke mond met fijne lippen, zijn krachtige kin, niet breed of vierkant maar vast. Dit is hij . . . het filosofiesch hoofd der anti-revolutionaire partij”. (Ik citeer SCHAEPMAN in *De Kroniek* van 1895!) „De sprekende trek in dezen man is naast zijn scherpzinnigheid, naast zijn kracht, zijn onafhankelijkheid, zijn bijna stugge onafhankelijkheid. In deze ligt eigenlijk zijn kracht en het geheim van zijn invloed. Deze Staatsman is een eenvoudig en nederig geloovige, maar, het is hier zooals het overal en altijd is: Zij, die voor God buigen, buigen voor niets en voor niemand dan alleen „om des Heeren wil”. Voor niets ter wereld is DE SAVORNIN LOHMAN vervaard en voor niets ter wereld verlaat hij den hem door zijn rechtsbeginsel aangewezen weg.”

Tot nog toe behandelden wij — op enkele uitzonderingen na — personen uit het rechtsche kamp. Er staan natuurlijk in de systematiek van onze boekerij ook geschriften over mannen en vrouwen van beteekenis, die niet tot de rechterzijde gerekend worden. Maar het is er mee als met een bezoek aan een museum. Neem b.v. het Louvre in Parijs. Vele kunstschaten zijn daar bijeen gebracht. Hebt ge weinig tijd, en wilt ge toch een indruk bekomen van het Louvre, dan brengt ge een bezoek aan enkele afdeelingen, die U bijzonder interesseeren, aan de Nederlandsche meesters, REMBRANDT, JAN STEEN of aan de school van DA VINCI. En vele, vele andere zalen wandelt ge vlug en vluchtig door. Zoo is het ook met dit literatuuroverzicht. Onze tijd was beperkt, en we hebben al veel te lang verwijld bij de biografieën. Andere figuren moeten we dus laten rusten, zooals TROELSTRA, TREUB, SCHAPER, LODER, HENR. ROLAND HOLST — belangwekkend, ieder voor zich, op hun eigen levensterrein, en toch ook weer als onderdeel van de Nederlandsche volksgemeenschap tijdens de regeering van H. M. Koningin WILHELMINA.

* *
*

Dit is dus één manier om een stuk geschiedenis te leeren kennen: de bestudeering van (auto)biografieën.

Daarnaast is natuurlijk waardevol een goede geschiedbeschrij-

ving van den jongsten tijd. Toegegeven, dat historiografie een moeilijk vak is, men zal het toch zeker toestemmen, dat het beschrijven der *histoire contemporaine* al bijzonder hooge eischen van objectiviteit stelt. Gelukkig is door personen van uiteenloopende richting die jongste geschiedenis beschreven, zoodat onderlinge vergelijking van de verschillende verhalen ons de waarheid zeer nabij brengt.

Er is ook over die jongste vaderlandsche geschiedenis respectabel veel verschenen. Beperken wij ons weer zooveel mogelijk. Met eere moge vooropgaan het standaardwerk van Prof. BRUGMANS, *De geschiedenis van Nederland onder de regeering van Koningin Wilhelmina*, een jubileumboek van groote waarde.

De officieele *Gedenkboeken* van 1923 en 1938 geven uit den aard der zaak ook die jongste geschiedenis uit velerlei gezichtspunt.

Daarnaast noemen we JAPIKSE, *Staatkundige geschiedenis van Nederland (1887—1917)*; OUD, *Om de democratie*; DE BEAUFORT, *Vijftig jaar uit onze geschiedenis (1868—1918)*; BEUMER, *Parlementaire geschiedenis*.

Geschriften uit het socialistische kamp over de periode, die wij thans herdenken, zijn onder meer: SCHAPER, *Een halve eeuw van strijd*; VliegEN, *De dageraad der volksbevrijding* en *Die onze kracht ontwaken deed*, en — niet te vergeten — TROELSTRA'S *Gedenkschriften, Wording, Groei, Branding, Storm*.

De mobilisatiejaren zijn bepaaldelijk behandeld in het boek van oud-minister BOSBOOM, *In moeilijke jaren*, en in dat van MELCHIOR TREUB, *Oorlogstijd (1916)* en, hoewel dit een uitgebreide autobiografie is, eveneens in diens *Herinneringen en overpeinzingen (1931)*. Verder verdienen in dit verband vermelding: N. JAPIKSE, *Die Stellung Hollands im Weltkrieg* en een aantal boeken over *The Netherlands and the world war; studies in the war history of a neutral* — verschenen als onderdeel van een grootere serie onder den algemeenen titel *Economic and social history of the world war*. De afsluiting van dit tijdvak vindt men in het bekende gedenkboek, door G. G. VAN AS samengesteld onder den titel *November-alarm; de revolutiebedreiging in Nederland, November 1918*.

* *
*

Er moet nog een derde manier zijn, om ons inzicht te verschaffen in de ontwikkeling der dingen gedurende de periode van 1898—1938.

Eerst hebben we de personen uit dien tijd gezien, zooals ze in biografieën of autobiografieën voor ons geestesoog oprezen.

Daarna stonden we stil bij enkele werken van meer algemeen beschrijvenden aard.

En nu willen we probeeren de wisseling in den stand van verschillende vraagstukken na te speuren door boeken over bepaalde onderwerpen in chronologische volgorde te bekijken. Zal het mogelijk blijken door deze methode het bewijs te leveren van hetgeen wij in den aanvang stelden, dat er zeer ingrijpende veranderingen hebben plaats gegrepen sedert de dagen van het Kroningsfeest van 1898?

Wij staan hier al dra voor een moeilijkheid. Deze namelijk, dat het jaartal 1898 een betrekkelijk willekeurig punt vormt in de ontwikkelingsgeschiedenis van ons vaderland. Het zou ook anders kunnen geweest zijn. In vele andere landen toch is het eerste jaar van de regeering van een nieuw staatshoofd meteen het begin van een nieuwe orde van zaken. In Nederland was dat niet alzoo. Onze Vorstin is een constitutioneele Vorstin in den vollen zin des woords. De gezonde werking van het parlementaire stelsel bleef onder en door Haar bewind volkomen intact. Wij kunnen dus slechts spreken van veranderingen *tijdens* het bewind van Hare Majesteit; niet van veranderingen *tengevolge van* dat bewind — behalve misschien bij één onderwerp: de waardeering van het Koningschap zelve. Dat bij breede groepen van de bevolking anders gedacht wordt over de waarde van de monarchie is, naar mijn vaste overtuiging, niet het minst te danken aan de wijze, waarop deze Oranjevorstin Haar koninklijk ambt heeft vervuld. In mijn artikel „*De Socialisten en Oranje*” (*A. R. St.* XI, blz. 344 v.v.) heb ik dit breeder uiteengezet.

Bij andere onderwerpen is echter het jaartal 1898 — gelijk gezegd — min of meer van ondergeschikten aard.

Neem b.v. het Kiesrecht.

De Kieswet—VAN HOUTEN, resultante van de Takkiaansche troebelen, veroorzaakte voor de eerste maal, dat ze practische toepassing vond, een verschuiving naar links. In 1897 wordt dientengevolge het ministerie-ROELL vervangen door het kabinet, dat PIERSON met steun van GOEMAN BORGESIUS had gevormd. Het kiesrechtvraagstuk was echter daarmee niet uit de belangstelling gebannen. Dat bleek wel uit de dikke *Rapporten*, die in 1903 en in 1907 worden uitgebracht aan de Liberale Unie en aan de R.K. Staatspartij door hiertoe vanwege de genoemde politieke partijen

ingestelde commissies. Dan komt het *Rapport* van de Staatscommissie, ingesteld bij K. B. van 28 Maart 1910 met daarbij gevoegd de minderheidsnota van Dr. KUYPER. *Een keerpunt in ons kiesrecht* noemt ANEMA in 1913 het voorstel-HEEMSKERK tot herziening van art. 80 der Grondwet. Hij bedoelt dat in bonam partem: een keer ten goede. De voorstellen van de staatscommissie voor Evenredig Kiesrecht worden niet bij een ieder even gunstig ontvangen: *Een onrijpe vrucht van wetgeving* heet zij in een brochure van zekeren ingenieur EILBRACHT (1916). Inmiddels heeft *Ons nieuwe kiesstelsel* zijn beslag gekregen; het wordt door Dr. G. VAN DEN BERGH gecommmentarieerd. Over *De evenredige vertegenwoordiging* schrijven dezelfde auteur en een jaar later nog Dr. E. J. BEUMER. Zonder groote schokken wordt het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen ingevoerd; het blijkt uit den titel van een in 1925 verschenen boek van KALBFLEISCH: *Het nieuwe kiesstelsel, thans met vrouwenkiesrecht*.

Wie intusschen zich wil orienteeren over het kiesrechtvraagstuk binnen de A. R. partij op heden, raadplege de artikelen van Dr. COLIJN van 13 Febr. tot 5 Maart 1932 in *De Standaard* verschenen, zooals die bewaard zijn in hoofdstuk VIII van *Saevis tranquillius in undis*. Dan zult ge bemerken, dat er ook intra muros nog geen volledige klaarheid is opgegaan over dit moeilijke probleem. Het schijnt uitermate moeilijk, om het theoretisch en practisch eens te worden omtrent *De(n) grondslag der volksvertegenwoordiging*, waarover BIEMOND overigens een belangwekkend boek schreef.

In ieder geval is dit een vraagstuk, dat ook in de eerstkomende jaren de belangstelling zal blijven boeien, omdat het ten nauwste samenhangt met de toekomst der politieke partijen en met het vraagstuk van de democratie. *Nieuwe organen; Wijziging van ons staatsbestel* — ziedaar twee titels, die op koersverandering duiden. Hier zou natuurlijk wel veel meer te noemen zijn. Ik mag slechts een schetsmatige lijn trekken, om even de gedachte te bepalen. Maar ik vlei mij met de hoop, dat de ingewijde zal hebben begrepen, dat het vraagstuk van *De corporatieve Staatsgedachte in Nederland* meer dan ooit actueel is.

Van organische vertegenwoordiging naar *Bedrijfsorganisatie* is maar één stap. En dan: *Ordering* — het „slagwoord” van onzen tijd. Wie bedenkt, dat in 1918 door DIEMER geschreven werd, en moest worden over *De ontwikkeling tot bedrijfsorganisatie*, maakt terecht de gevolgtrekking, dat de tweede helft van de periode 1898—1938 *Voor het sociale leven* van geweldige betekenis is ge-

weest. De doorwerking van de *Christelijke sociale beginselen* is in een zoo snel tempo gegaan, dat *Een held in volle wapenrusting* als TALMA was, het schier niet zou hebben kunnen gelooven, dat *Onze strijd in de Staten Generaal* zooveel resultaat heeft gehad. *De Loonarbeid* kwam op een geheel ander plan te staan en vond geheel andere waardeering dan in het begin onzer jaartelling. *Het socialisme* evolueerde; men ziet *Het Socialisme in de branding*, zeker niet het minste tengevolge van *Een staatkundige epidemie*. *De Landbouw* ontkwam zelfs niet aan den *Strijd om nieuwe maatschappijvormen*. Die strijd was niet slechts een theoretische. Immers, de *Nederlandsche arbeidswetgeving* laat zien, dat juist in de practijk reeds heel wat tot stand kwam, waarop ten tijde van *den levensavond van Dr Kuyper*, toen de klemmende vraag *Wat nu?* gesteld moest worden, slechts gehoopt kon worden. *Tien jaren Raden van Arbeid; Vijf en twintig jaren sociale verzekering* — zijn het geen tot ootmoedigen dank stemmende getallen?

Maar wat bovenal het hart verheugt is dit, dat wij mogen zeggen: *Het beginsel behouden!*

ZONDAGSRUST IN NEDERLANDSCH INDIË

DOOR

Ds. C. MAK.

Zondagsrust in Indië kan alleen verkregen worden door westerse beïnvloeding. De inheemsche millioenenbevolking kent geen regelmatige onderbreking van den arbeid. Het Mohammedanisme schrijft zijn aanhangers alleen een verplichte gebedsure op den Vrijdag voor, doch weet evenmin als de andere religies van een scheppingsgebod tot onderhouding van een wekelijkschen rustdag. Altijd en overal kan men in ons tropisch eilandenrijk menschen aan het werk zien en het zijn alleen de groote religieuze feestdagen, die de monotonie van zulk een alledagsarbeid eenigszins breken. Om nuchter te blijven tegenover dezen toestand, zij eveneens vermeld, dat men eenvoudige dessabewoners ook altijd en overal kan zien rusten, slapend bij daglicht, strootjes-rookend en gezellig koutend bij zacht, zilveren maanlicht. Door het warme klimaat zijn de bewegingen vanzelf vertraagd en vergeleken bij het westersche, gejaagde tempo, sloom te noemen. Chineezzen en europeanen vallen eigenlijk uit den toon door hun arbeidslust en werkprestaties. Zoo het absoluut noodig is, b.v. in zaai- en oogsttijd, kan op het veld hard gewerkt worden en in sommige streken, o. a. in de Bataklanden, zijn het vooral de vrouwen, die door hun zwoegen van den vroegen morgen tot den laten avond snel oud worden. Dat daarentegen het manvolk uit gemelde streek bekend staat om zijn meesterlijk schaakspel, is weer een bewijs, dat de heeren der schepping zich veel vrijen tijd gunnen voor verpoozing! Doch al deze schadeloosstelling voor het ontbreken van een wekelijkschen rustdag openbaart te duidelijker, dat schending van het vierde gebod een vloek beteekent: onregelmatigheid en daarom tuchteloosheid t. a. z. van rust en arbeid beide.

Mogen er sinds de dagen van de Oost-Indische Compagnie lof-

felijke uitzonderingen zijn geweest, als regel heeft de koloniseerende westerling onder de tropenzone gewerkt en *laten werken* met veronachtzaming van den rustdag. Dit beschamende verschijnsel heeft zich in de laatste halve eeuw op al grooter schaal gemanifesteerd door de voortgaande penetratie van het technisch vaardige Westen en de daarmee parallel loopende snelle ontwikkeling van het moderne bedrijfsleven. Dat met de invoering van de westersche werkmethoden de Zondagsviering niet méé opgenomen is in de bedrijfsorganisatie, is tot op heden een ongestilde aanklacht voor het christelijk geweten. Is er momenteel verandering en verbetering aanwijsbaar (waarover straks), practisch is ook thans nog allerwege, in fabrieken, op scheepswerven, in de mijnen, op de plantages, in de havens en op de olievelden de Zondag als gewone werkdag ingeschakeld. Alleen in de groote steden, waar de handelshuizen en hoofdkantoren der diverse maatschappijen en vele toko's des Zondags gesloten zijn, is sabbathrust weldadig merkbaar, hoewel ook daar nog firma's zijn, die van hun employé's verwachten of althans toelaten, dat ze den Zondag gedeeltelijk voor „bijwerken" benutten. Overigens rekenen alle maatschappijen, hetzij hollandsche of amerikaansche of engelsche of belgische het nog als normaal, dat in hun bedrijven continu gewerkt kan worden en abnormaal, dat almeer aandrang wordt uitgeoefend om den Zondag als rustdag te gaan eerbiedigen. Aanteekening verdient, dat ook de *regeringsbedrijven* (b.v. Banka-tinwinning, gouvernementscaoutchouc-bedrijf) in deze geen voorbeeldiger figuur geslagen hebben!

In een hoofdartikel van *De Standaard* 28 Juni 1930 wordt niet ter verontschuldiging, doch tot verstaan van deze situatie op duidelijke wijze een drietal oorzaken genoemd. Kort weergegeven lezen we daar, hoe in sommige cultuurstreken op bepaalde tijden (b.v. pluktijd in de tabak, maaltijd in de suiker) uit economisch belang dag in, dag uit dóórgewerkt moest worden, waarom men er toe kwam om ook de niet-noodzakelijke werken maar op Zondag ter hand te nemen. Voorts wordt dan terecht gewezen op het „weinig besef van de waarde, geestelijk en maatschappelijk, van den Zondag. Weinig besef zoowel bij werkgever als bij werknemer, hetgeen in de hand gewerkt werd door het gemis van de middelen tot Zondagsheiliging en tot oefening van de gemeenschap der heiligen". De meest klemmende oorzaak was ten derde, „dat de inlandsche bevolking zelf geen rust-

dag naar christelijke zede kent en op den Zondag even graag werkte als op een gewonen werkdag". Inderdaad moet in Indië ontzaglijk veel opvoedend werk verricht worden, zal het vierde gebod weerklank gaan vinden in de conscientie der menschen. Hierbij hebben de christenen persoonlijk èn gemeenschappelijk, door kerk en zending èn de Regeering 1) een eigen en belangrijke taak!

Bezien we nu eerst, wat in onze koloniën al bereikt is t. a. z. van de bevordering der Zondagsrust, opdat we ook voor de toekomst daaruit onze gevolgtrekkingen kunnen maken, zoo moeten wij beginnen met te wijzen op den gezegenden invloed van de zending. Overal waar het evangelie de harten heeft geraakt en de kerk van Christus werd geplant, daar leerde het volk bij gehoorzaamheid aan het vierde gebod ook den zegen der Zondagsviering kennen. Al heel vroeger door de predikers der Oost-Indische Compagnie in Ambon en de Minahassa, in de laatste decennien b.v. in de Toba-Bataklanden. Wie des Zondags door Tapanoeli reist, ziet bijna overal het werk stilliggen, terwijl op bergen en in dalen vriendelijk klokgelui de christenen noodt tot opgaan naar hun eenvoudige bedehuizen. Hoe zijn de mannen „op hun Zondagsch" en hoe feestelijk zien de vrouwen eruit met hun helkleurige sarongs en omslagdoeken; zelfs de allerarmste kampong-menschen en hun groezelige, halfnaakte kinderen zijn wat netter aangedaan! Wie andere streken bij aanschouwing kent, b.v. de nog bijna geheel heidensche Karo-Bataklanden of Java met alledaagsch massabeweg langs de hoofdwegen en zijn veel voorkomende Zondagspassardrukke, komt diep onder den indruk van het feit, dat het christendom ook sociaal van slavernij verlost.

Hierbij dient erop gewezen, dat het evangelie alleen waarlijk den ban der zonde breken kan en den vloek van de overtreding van het sabbathsgebod in een zegen veranderen. De Regeering kan een mohammedaansche of heidensche bevolkingsgroep niet zoo maar een verplichten, wekelijkschen rustdag gaan opleggen en indien het stellen van wettelijke bepalingen in deze al mogelijk en gebiedend wordt, daar zal zij toch niet kunnen verdergaan dan tot voorschrift van Zondagsrust. Tot Zondagsheiliging naar innerlijke, geestelijke bedoeling is zij noch bekwaam, noch geroepen. Dát is de taak van de christelijke kerk, een taak, die ook op de „beste" zendingsvelden nog slechts in beginsel vervuld is en alle kracht en aandacht vraagt. Gelijk ook nog

in het eeuwen-oud christelijk Nederland. Hoewel wij verder over deze zegenrijke gevolgen van de zending (waarbij alle zending bedoeld wordt, natuurlijk ook de R. K. missie) zullen zwijgen, zij toch tevoren met nadruk gezegd, dat het de christelijke kerk is, die inzake Zondagsrust in Indië belangrijk en principiëel verlossend werk verricht heeft en verrichten moet.

Dat evenwel van een christelijke regeering onmisbare hulpdienst verwacht mag worden, en zij zooveel in haar vermogen is de instelling van de zesdaagsche werkweek zal beschermen en bevorderen, dát hebben met name de kerken op Noord Sumatra jarenlang, ondanks veel teleurstelling als houvast aangegrepen. Zoo er immers geen uiterlijke Zondagsrust bestaat, wordt de kerk in haar roeping om de zielen tot innerlijke, waarachtige rust te leiden, uitermate belemmerd. Dus hebben al in 1919 onder Dr. W. G. HARRENSTEIN de Protestantsche en Gereformeerde kerk en de Roomsche Katholieke geestelijkheid met den R. K. Socialen Bond te Medan een comité voor Zondagsrust gevormd, dat tot op heden actief geweest is en waakzaam blijft en meer dan eens een appèl op de Regeering gedaan heeft.

*   *
*

Ter illustratie van den algemeenen toestand in Nederlandsch-Indië zij de situatie in de cultures ter Oostkust van Sumatra geteekend. Toen een vijf-en-zeventig jaar geleden aldaar de spoedig roemruchte tabaksbouw geëntameerd werd, werkte men met import-chineezen. Waren toen die pioniers-europeaanen mannen geweest, met eerbied voor den Dag des Heeren, dan zou een wekelijksche rustdag van lieverlede wel zijn burgerrecht verkregen hebben. Maar menschen van zulke geloovige confessie waren toen in Indië al te schaars vertegenwoordigd en zoo geviel het, dat men bij volle maan en bij nieuwe maan, dus tweemaal per maand den chineezen een vrijen dag gaf, waarschijnlijk omdat deze menschen dan hun godsdienstige plichten wilden vervullen. Van Zondagsviering was zelfs geen sprake! Om de bedrijven meer arbeidszekerheid te geven en de koelies tegen willekeur en rechteloosheid te beschermen, heeft in 1880 de Regeering de z.g. Koelie Ordonnantie met Poenale sanctie ingevoerd, de publiekrechtelijke straf op het verbreken van het arbeidscontract, waarin regelen waren gesteld voor de behandeling der contractanten t. a. z. van loon, huisvesting, ziekenzorg, verlof e.d. Had de Regeering toen oog gehad voor de waarde van den vrijen

Zondag, dan zou van den beginne af de Zondagsrust wettig zijn gesanctioneerd. Teekenend is evenwel, dat zij bij toekenning van twee vrije dagen per maand aan de koelie-bevolking kalmweg het z. g. haribesar-systeem tot wet verhief, waarbij de vrije dagen vallen op den eersten en zestienden van elke maand. Tot op heden wordt de inheemsche arbeider in de cultures met twee vrije dagen per maand sociaal beschermd.

Dit beteekent, dat de europeesche employé's tegelijk verzekerd waren van twee vrije dagen 's maands, wanneer heel het bedrijf stil-lag. Dat deze menschen, assistenten en administrateurs op eenzame en verafgelegen ondernemingen, honderden kilometers van stad en kerk verwijderd, soms weken en maanden lang verstoken van het contact met andere menschen, vervreemd raakten van de viering van den Zondag, behoeft niet te verwonderen. Door de genoemde half-maandelijksche werkperiode overkomt het tegenwoordig nog zelfs wel eens een christelijk gezin, dat in de eentonigheid der omgeving een Zondag of een andere christelijke feestdag voorbij is, éér men er erg in heeft.

Sinds in 1892 pastoor STAAL in Deli het pleidooi voerde voor Zondagsrust, zijn telkens stemmen pro en contra gehoord. In den beginne was men bijna unaniem contra, tegenwoordig wordt men bijna unaniem pro. Nog in 1916 stemden bij een enquête 53 planters vóór invoering Zondagsrust en niet minder dan 193 tégen! Men wist eenvoudig geen raad om zijn eventueele vrije Zondagen door te brengen, laat staan te vieren!

In den loop der jaren is deze depreciatie van den vrijen Zondag langzamerhand in appreciatie veranderd. De opheffing van het trouwverbod, (eerst na minstenszeven jaren dienst kon een employé approbatie en finantieelen steun verkrijgen om een huwelijk aan te gaan), mede gevolg van het manifest der kerken in 1919, waardoor het gezonde, normale gezinsleven zijn rechten herwon; voorts de wegeaanleg en de snelle verkeersontwikkeling, waardoor het benauwende isolement van vroeger grootdeels is opgeheven; de toenemende bloei van het kerkelijk leven met zijn radiopreeken en goed georganiseerd verstrooidenwerk — deze en andere factoren hebben ertoe meegewerkt, dat de Zondagsviering almeer werd begeerd en erkend. Als voorbeeld van de gunstig veranderde mentaliteit diene het volgende. Op 1 September 1930 heeft de Deli-Planters-Vereeniging, de belangengemeen-

schap van de groote Tabaksmaatschappijen ter Oostkust, het haribesarsysteem zóó gewijzigd, dat inplaats van op den eersten en den zes tienden van de maand, de koelies regelmatig om de veertien dagen op Zondag, dus 26 maal per jaar, hun vrijen dag ontvangen. Daar de assistentenregeling voorschrijft, dat de europeesche employé's vier vrije dagen per maand dienen te krijgen, kon een christen practisch alle Zondagen vrij hebben, zoo hij de tusschenliggende „werk-Zondagen” vrij vroeg. Doch daar het bedrijf dertien dagen aan één stuk doorarbeidt, moeten de extra vrije dagen, die de assistent boven den koelie geniet, met beleid verdeeld worden. Het merkwaardige nu is, dat terwijl het corps assistenten zich vroeger Zondagschuw toonde, thans de aanvragen zich ook op den tusschenliggenden Zondag richten. Deze gunstige stemming t. a. z. van de bevordering der Zondagsrust is zeker niet tot Deli te beperken. Wie in de laatste jaren desbetreffende artikelen in de indische pers gelezen heeft, en wie — wat sterker spreekt — de debatten in den Volksraad volgde bij de behandeling „Wijziging artikel 1602 B. W.”, waardoor, naar we nog nader zullen toelichten, althans 24 Zondagen per jaar dwingend worden voorgeschreven, die zal verrast geweest zijn, dat van bijna alle kanten, de voorstellen der Regeering met waardeering werden begroet.

Vragen we nader naar de houding der Regeering tegenover ons vraagstuk, dan zij gememoreerd, dat zij behalve de reeds genoemde Koelie-ordonnantie in 1880, op 1 Maart 1922 de „Assistentenregeling” van kracht deed zijn voor het Gewest Oostkust van Sumatra, in 1926 mede van toepassing verklaard voor Atjeh en Tapanoelie en in 1931 voor de residenties op Zuid-Sumatra. Deze regeling, in het leven geroepen om aan ongewenschte toestanden een einde te maken of netter nagezegd: „om een billijke band tusschen werkgever en werknemer te scheppen”, bevatte o.m. de bepaling, dat den assistenten vier vrije dagen per maand moesten gegeven worden, waarvan minstens twee Zondagen. Eindelijk dan werd het appèl, door het Kerken-Comité te Medan in 1919 op de Regeering gedaan, metterdaad beantwoord. Helaas was er geen sanctie gesteld op de niet-naleving dezer bepalingen en legio waren de klachten over openlijke of heimelijke ontduiking. In 1929 gaf het Medan-Comité weer een krachtig gesteld manifest uit, waarin o.m. te lezen stond:

„Zij schromen niet om het ontbreken van den wekelijkschen rustdag als wantoestand te kwalificeeren, waardoor jaar in, jaar uit de eere van God geschonden en het lichamenlijk en geestelijk welzijn van duizenden arbeiders wordt schade gedaan.”

Voorts heet het, dat, de enkele goede werkgevers niet te na gesproken,

„het een publiek geheim is, dat voor tallooze assistenten de wettig toegewezen vrije Zondagen slechts op papier bestaan of door een vacantiweek worden vervangen. In dit verband spreken zij hun bevreemding uit, dat, terwijl de arbeidsregeling der koelies streng moet worden nageleefd, door de Overheid getolereerd wordt, dat de Assistenten-Regeling straffeloos geschonden wordt in de bepaling der vrije dagen.”

„Zij verwachten daarom allereerst handhaving der contractueel vastgelegde rechten, in casu toekenning van de vrije dagen.”

In 1931 heeft de Regeering de A. R. inderdaad in dier voege gewijzigd en aangevuld, dat overtreding van bedoelde bepalingen met boete en gevangenisstraf werden bedreigd. Door verplichte inschrijving in model-registers en contrôle vanwege de arbeidsinspectie zijn de werkgevers toen inderdaad scheutiger geworden met het toekennen der vrije dagen, alhoewel verkapte tegenwerking nog hier en daar voelbaar was. Zoo was b.v. geformuleerd, dat van den arbeider op vrije dagen geen arbeid mocht „*gevorderd*” worden. Indien nu maar de assistent, dien de administrateur liever des Zondags zag werken, verklaarde, dat hij geheel vrijwillig op zijn vrije dagen was bezig geweest (en zoo noodig werd zulk een verklaring uit angst van het baantje te verliezen grif gegeven), dan kon geen wetsovertreding worden geconstateerd. Om zulke praktijken te beletten is in 1931 het gelijkkluidend artikel het woord „*gevorderd*” opzettelijk gewijzigd in „*verricht*”, hetgeen beteekent, dat nu voortaan de beheerder van een onderneming zich voor de wet schuldig maakte, zoo hij vrijwilligen arbeid van den employé op diens vrijen dag toleerde.

Deze dingen zijn ten bewijze, dat inzake invoering van Zondagsrust van de zijde van de ondernemers niet veel te wachten is, althans *geen initiatief of toegevendheid uit andere dan economische overwegingen*. Merkwaardig is, hoe leidende figuren in de cultures, mannen, wier energie en doorzettingsvermogen aller bewondering verdienen, zoo blind en ongevoelig zich betoonen voor de zielkundige

(en daarom toch ook economische!) waarde van den regelmatigen wekelijkschen rustdag. Wellicht te verklaren uit conservatisme, welk verschijnsel in Indië al te spoedig waarneembaar wordt. Onder de tropenzon is het gevaar groot, dat men den sleur gaat beminnen en de „ouderen” van 45 jaar zijn reeds geneigd tot opmerkingen als: „vroeger was het toch ook niet zoo” e.d. Intusschen is de schade door het hari-besar-systeem aan lichaam en geest toegebracht onberekenbaar te noemen. Gods wetten laten zich niet straffeloos schenden! Daarom wees het Manifest van 1929, in een tijd, toen de koelie-aanslagen onrustbarend werden, op de waarde van den vrijen Zondag „als gelegenheid voor lichamelijke en geestelijke ontspanning en evenwichtsherstel”. En daarbij moest gezegd worden: „Waar in het rapport der Permanente Arbeidscommissie inzake het euvel der aanslagen deze *zielkundige* factor, die van meer belang is dan men uiterlijk kan constateeren, tot hun verbazing niet genoemd is, brengen zij deze met temeer ernst onder de aandacht.”

Het is twijfelachtig of dit argument ooit wel eenigen indruk gemaakt heeft, doch zeker is, dat dergelijke sociale verbeteringen als eerbiediging van den Zondag van werkgeverszijde òf moeten worden afgedwongen òf vrijwillig worden ingevoerd, zoodra ze finantieel een voordeelig aspect gaan vertoonen. De verzorging en bescherming van den inheemschen arbeider in de cultures is zóó goed, dat men er te Genève mee voor den dag kan komen, getuige alleen al de geenkosten-sparende hygiënische behandeling. Doch achter dit alles drijft geen filantropisch, doch een puur zakelijk motief: hoe beter verzorging, hoe beter werkkrachten. Wij moeten dit even zakelijk en nuchter constateeren en dus niet gaan speculeeren op eenige vreeze Gods of op meelij met de werknemers, waardoor de directies tot een vrije-Zondagenregeling zouden bewogen worden. In het moderne grootbedrijf beslissen de cijfers van het accountants-rapport. Indien om een klein voorbeeld te noemen, 31 Augustus als nationale feestdag nadert, dan wordt geen extra vrijen dag gegeven, doch zal zonder de minste christelijke piëteit de naaste vrije Zondag als werkdag worden ingeschakeld. Dat is van zakelijk standpunt de voordeelige oplossing en dus „de” oplossing.

Nu moet gezegd worden, dat in de laatste jaren de finantieele calculaties ten gunste van invoering Zondagsrust stonden. Door de crisis en de daarmee gepaard gaande restricties zat men eigenlijk met te-

veel en te duur arbeidersmateriaal. Gevolg was, dat men alle slechte elementen van de koeliebevolking naar Java kon terugzenden en voorts almeer met vrije arbeiders ging werken. Zodoende werd niet alleen de meestal onbillijk becritiseerde en vanuit Amerika zelfs met boycot aangevochten Poenale Sanctie vanzelf overbodig (zij bedoelde o.m. het wegloopen, het z.g. drossen der koelies door straffen tegen te gaan), doch als werkgever kwam men ook van diverse bepalingen der oude Koelie-Ordonnantie vrij, o.a. van het verplicht loongeven óók voor de vrije dagen. Nu kreeg men, gebonden aan de op deze punten mildere „Vrije Arbeidsregeling” (Stbl. 1911, no. 540) de handen vrij om de koelies b.v. halve dagen te laten werken, ja, het altijd naar voren gebracht finantieel bezwaar voor toekenning van meerdere vrije dagen aan de koelies, is terzake van de loonkwestie hiermede weggenomen. Voorts is gebeurd, dat verschillende groote maatschappijen in de overjarige cultures (thee, rubber,, palmolie, vezel) *drie vrije dagen Zondagen* 's maands voor àl het personeel verordenden en daarbij de eerste van elke maand als hari besar handhaafden, louter om redenen van administratieven aard. N.B. terwijl de Regeering nog nooit had durven verder gaan dan het voorschrijven van *twee* verplichte Zondagen alléén voor de europeesche staf! Moge een Regeering nooit abrupt ingrijpen en een bedrijf met te zware verplichtingen belasten, zij dient toch de mogelijkheden en gelegenheden tot normaliseering van het maatschappelijk leven zóó goed te onderkennen, dat haar wetgeving te goeder uur de gewenschte verbeteringen veilig stelt. Hier is zij klaarblijkelijk achter de feiten aanhinkende! Had zij in de crisisjaren moedig het initiatief genomen tot wettelijk voorschrift van algeheele Zondagsrust in de cultures (dus ook voor de koelies), naar veler overtuiging zouden de werkgevers, die zoo onnoemlijk veel te danken hadden aan beschermende regeeringsmaatregelen, deze „lasten” als dienende de restricties, gewillig hebben geaccepteerd. Es hat nicht sollen sein!

Volledigheidshalve zij nog opgemerkt, dat de kerken van meet af de actie hebben gevoerd voor *algeheele* Zondagsrust. Daarin stonden zij sterk, omdat „het Bijbelsch gebod: na zes dagen arbeid één dag rust, niet als oud-testamentisch of specifiek christelijk mag worden uitgelegd, doch een van God gegeven scheppingswet is voor het leven èn van het individu èn van de gemeenschap” (Manifest 1929). En in de praktijk wordt voor menig employé de waarde van

den vrijen Zondag verkleind, doordat de arbeiders in zijn afdeling toch dóór werken. Dat de ondernemers hun koelies liever dertien of vijftien dagen aanéén laten arbeiden, dát is hun „berekening”, al dan niet verstandig. Maar dat de Regeering er nog nooit op bedacht geweest is om menschelijk èn paedagogisch èn voorbeeldig aan een 300.000 man oostersch werkvolk een wekelijkschen rustdag te geven, kan haar verweten worden. Bij alle actie door manifesten, artikelen, adhaesie-betuigingen, audienties e.d. is er nooit een voorstel in deze richting gelanceerd. Ja, nu er dezer dagen een hernieuwing van de vrije arbeidsregeling in bewerking is terwille van de vrij plotseling opgedoken massa der „vrije arbeiders”, spreekt het voorloopig Ontwerp alleen maar van *twee* verplichte vrije dagen, zonder dat zelfs die twee dagen kort en goed Zondagen worden genoemd, hetgeen geheel in overeenstemming zou zijn met de nieuwe wijziging van art. 1602 v. B. W. en de „Aanvullende Planters-regeling”, beide zoo juist op 1 Juli j.l. in werking getreden. Het Comité Zondagsrust zal weer eerbiedig ter bestemder plaatse op deze schoone mogelijkheid de aandacht moeten vestigen.

Wij zouden aldus voortgaande over het regeeringsbeleid in mineur blijven (gelijk het Volksraadslid G. J. VAN LONKHUIZEN in zijn boekje over de gebrekkige sociale wetgeving in Ned. Indië, getiteld: „Wrange Schetsen,” Batavia, 1935), zoo niet de jongste wetgeving en wetswijziging hadden plaats gehad, die den burger nieuwen moed geven en dankbaar stemmen jegens zijn Overheid. Bedoeld worden bovengenoemde „Wijziging art. 1602” en de „Aanvullende Plantersregeling”. Wat deze laatste betreft, de meergemelde assistentenregeling gold tot voor kort als een *lex specialis* slechts voor Sumatra. Op Java en elders was de toestand voor den cultuuremployé veel en veel minder gunstig. Daar werkte men met losse vrije arbeiders zonder Koelie-Ordonnantie en als assistent eveneens zonder eenige bijzondere wettelijke bescherming van zijn positie. Een lang uitgesteld en eindelijk gebrekkig uitgevoerd onderzoek naar de arbeidstoestanden in de bergcultures op Java bracht in 1935 zooveel feiten van rechteloosheid en willekeur aan het licht, dat ingrijpen van de zijde der Regeering niet kon uitblijven. O.m. waren verlof en vrije dagen in de meeste gevallen niet gewaarborgd, om maar te zwijgen van eenige geregelde Zondagsviering. Door de z.g. „Aanvullende Plantersregeling” nu is

voor alle cultures over héél Indië de positie van den planter (administrateur en assistent) bij de wet beschermd. Voor Sumatra is niet zonder protest van de betrokken werknemers de Assistentenregeling ingetrokken, die voor de Sumatranen gunstiger bepalingen b.v. inzake europeesch verlof bevatte. Doch de algemeene nieuwe Plantersregeling schrijft precies als vroeger voor: vier vrije dagen per maand, waarvan *minstens twee Zondagen* en veertien dagen 's jaars vacantie, met de bovengenoemde scherpere formulering, dat op vrije dagen geen werk mag *verricht* worden. Voor Sumatra moge deze wetgeving geen verbetering beteekenen, voor Java en de andere cultuurgebieden beteekent ze een enormen socialen vooruitgang, óók voor de viering van den Zondag!

De tweede sprongsgewijze verbetering heeft de Regeering als bij verrassing nog ons bezorgd door de gewijzigde redactie van artikel 1602 v Indisch Burgerlijk Wetboek, luidende als volgt:

1. De werkgever is gehouden den arbeid dusdanig te regelen, dat de arbeider geen arbeid heeft te verrichten op Zondagen en op die dagen, welke volgens het plaatselijk gebruik ten aanzien van den bedongen arbeid met Zondagen worden gelijkgesteld.

2. Indien de aard van den arbeid zulks vordert, is de werkgever gerechtigd van het bepaalde in het vorige lid af te wijken, mits per maand minstens twee vrije Zondagen worden gegeven en het aantal vrije dagen per jaar minstens 52 bedraagt.

3. Indien in verband met de bijzondere eischen van bepaalde bedrijven redelijkerwijs niet kan worden verlangd, dat in die bedrijven of in bepaalde onderdeelen of perioden van die bedrijven per maand ten minste twee vrije Zondagen worden gegeven, kan met voorafgaande toestemming van den Directeur van Justitie voor de arbeiders of groepen van arbeiders in die bedrijven een van het vorige lid afwijkende regeling worden vastgesteld, mits het aantal vrije dagen per jaar ten minste 52 zal bedragen. Bij regeeringsverordening kunnen regelen worden gesteld voor het verleenen van de hierbedoelde toestemming.

4. Indien gehandeld is in strijd met het bepaalde in het eerste of tweede lid, dan wel met een afwijkende regeling als bedoeld in het derde lid, heeft de arbeider, met afwijking in zooverre van het bepaalde bij artikel 1601 w, voor elken niet genoten vrijen dag recht op een schadeloosstelling ten bedrage van tweemaal het in geld vastgestelde loon per dag.

5. Ieder vorderingsrecht krachtens dit artikel vervalt na drie jaar, te rekenen van den laatsten dag van het kalenderjaar, waarin te weinig vrije Zondagen of andere vrije dagen zijn gegeven.

6. Ten aanzien van minderjarige arbeiders is de werkgever gehouden den arbeid dusdanig te regelen, dat zij volgens het plaatselijk gebruik in de gelegenheid gesteld zijn de lessen te volgen in inrichtingen voor godsdienst-, voortgezet-, herhalings- of vakonderwijs. Elk beding, strijdig met dit voorschrift, is nietig.

7. Bij regeeringsverordening kunnen regelen worden gesteld ten-einde den werkgever voor zooveel noodig te verplichten van de genoten vrije dagen aantekening te houden in daartoe bestemde registers.

Terwijl de oude redactie met eenige zwier voorschreef, dat de „werkgever gehouden is den arbeid dusdanig te regelen, dat de arbeider geen arbeid heeft te verrichten op Zondagen” zoo maakte ze haar eigen goede bedoeling in één en hetzelfde artikel krachteloos door de bijvoeging: „behalve voor zoover het tegendeel is bedongen of uit den aard van den arbeid voortvloeit”. De bepaling ook, dat het aantal vrije dagen niet minder dan 52 mocht bedragen, was zonder sanctie eveneens een wassen neus. Thans wordt bepaald, dat in het algemeen de Zondag behoort vrij gegeven te worden en alleen, indien de aard van het werk het noodzakelijk maakt, kan van dezen regel worden afgeweken, met dien verstande, *dat per maand minstens twee vrije Zondagen verplichtend zijn*. Welk een vooruitgang dit voorschrift beteekent, is te illustreeren met de uitkomst van een enquête van den Handelsbond, gehouden op Java omstreeks 1933. Van 23 groothandelsbedrijven gaven 2 geen enkelen vrijen dag per jaar, één gaf 4, één 5, één 12, één 16, één 20, drie 26 vrije dagen 's jaars. Het hoogste aantal was slechts één bedrijf, 43 dagen. Valt het in een bedrijf moeilijk om die twee verplichte Zondagen vrij te geven, dan moet de directie een speciaal verzoekschrift om ontheffing indienen bij den Directeur van Justitie, die voor bepaalden tijd dispensatie zal kunnen geven. Anders heeft de werknemer voor elken niet genoten vrijen dag recht op een schadeloosstelling ten bedrage van tweemaal het in geld vastgestelde loon per dag, over een tijdperk van ten hoogste drie jaar navorderbaar.

Jammer is weer, dat het bijhouden van de registers der vrije dagen alleen verplichtend is en gecontroleerd wordt voor dié bedrijven, die dispensatie van de toekenning der vrije Zondagen van den Directeur van Justitie hebben gevraagd en verkregen. Slechts, wie op dát punt in gebreke zou blijven, wordt met geldboete of hechtenis bedreigd. M. a. w. de sanctie is nog uitermate zwak! Men behoeft geen dispensatie aan te vragen, men kan zich van het heele artikel niets aan-

trekken en loopt dan alleen het risico, dat employé's rechtens de schadevergoeding voor elken niet genoten vrijen Zondag van het geschreven tweetal 's maands over een termijn van drie jaar opeischen.

Daar deze nieuwe regeling geldt voor *alle* europeesche werknemers en voor hen, die krachtens hun positie daarmee gelijkgesteld worden en verwacht mag worden, dat om het bovengenoemd risico te dekken, dispensaties zullen worden aangevraagd, zal ze zeker haar goede uitwerking hebben. Er zal meer overleg zijn om aan de wet te voldoen door toekenning van de twee vrije Zondagen per maand, bij verkregen dispensatie zal accurate registrering der vrije dagen gebiedende eisch zijn, kortom art. 1602 v. B. W. (waar vroeger niemand zich iets van aantrok), zal door haar meerder gezag zeker van invloed zijn ter bevordering van de Zondagsrust.

Na een schitterend pleidooi voor behartiging der Zondagsrust in Indië door Prof. Mr. A. ANEMA in de Eerste Kamer gehouden, schreef de „Standaard” 22 Mei 1930, na citeering en bespreking van deze rede: „Het wachten is nu op de daden der Regeering.”

Wij zijn dankbaar, dat dit wachten ten lange leste niet heelemaal beschaamd werd.

Al is het ideaal nog lange niet bereikt, de wetten van 1 Juli j.l. zijn regeeringsdaden, die niet anders dan zegenrijk kunnen werken!

We hopen nu ook, dat op andere terreinen de Regeering metterdaad zal toonen, dat het haar ernst wordt met de vervulling van haar christelijke roeping de Zondagsrust algemeen te bevorderen. Nog altijd is de kwestie *Zondagsrust in de havens* een onafgedaan vraagstuk. In 1931 heeft een door de Regeering ingestelde commissie van haar onderzoek in deze verslag uitgebracht in . . . twee nota's! De commissie-leden, vertegenwoordigers van werkgeverszijde, concludeerden, dat Zondagsarbeid in de havens afnemende was door vrijwillige medewerking van werkgevers in het scheepvaartbedrijf. Zij zouden echter in dit streven niet verder mogen gaan, dan economisch voor hun bedrijf verantwoord is en achten voorts Regeeringsmaatregelen verder niet noodig. De andere leden, vertegenwoordigers van vakverenigingen, achten wettige maatregelen wel degelijk gewenscht en wilden o. a. een georganiseerde contrôle op Zondagsarbeid en een betalingsstelsel voor vergunning tot het verrichten van arbeid voor elk schip, dat des Zondags per se laden en lossen wil. Het z.g. permit-systeem, dat in de engelsche havens wordt toegepast.

Deze laatste nota is nog altijd voor kennisgeving aangenomen. Op herhaalde vragen heeft de Regeering in den Volksraad (o.a. 27 Juni 1932, Juli 1934) geantwoord, dat zij gezien de depressie ook in het Scheepvaartbedrijf „de betrokken maatschappijen geen nieuwe lasten en omslag op de schouders” wenschte te leggen. Er werden contrôle-registers voor havenarbeid van Regeeringswege toegezegd, zoodra opleving viel te bespeuren en vermeerdering van Zondagsarbeid zou geconstateerd worden. Op 1 Jan. 1934 werd inderdaad, tegelijk voor het apothekersbedrijf, de registreering der vrije dagen verplichtend gesteld (een bepaling, die met het in werking stellen van art. 1602 v. B. W. op 1 Juli weer werd ingetrokken), maar toen de verbeide opleving kwam, is er met name in de eerste helft van 1937 in de Nederlandsche-Indische havens als nooit tevoren koortsachtig gewerkt, óók op Zondag. Immers zou het toen ook weer al te schadelijk zijn geweest met arbeids-beperkende maatregelen in te grijpen! Had men in den depressie-tijd Zondagsrust-bevorderende bepalingen durven opleggen, zoo had het Scheepvaartbedrijf zich ernaar kunnen richten en ware juist in een hausse-periode de toepassing te heilzamer gebleken. Wat in de engelsche havens kan, b.v. te Singapore, waar practisch alle werk des Zondags stilligt, zou ten onzent onmogelijk zijn? Men vergeete niet, dat dit vraagstuk van omvangrijker beteekenis is dan alleen voor scheepvaartemployé's en bootwerkers. Lossen en laden van een schip brengt mee in actie heel een stoet van ambtenaren als havenmeesters, douane- en immigratieambtenaren, politie enz. enz. Natuurlijk is het gewijzigde art. 1602v B. W. voor de europeesche employé's in deze niet zonder belang. Het recht op schadevergoeding en in verband daarmee de noodzakelijke vergunningsaanvraag, zal zeker tot meerdere Zondagsrust stimuleeren. Doch de hangende kwestie wordt er niet mee opgelost en zal aparte behandeling vragen.

Voorts dient dankbaar geconstateerd, dat de Regeering in de laatste jaren meer dan vroeger attent wil zijn om zelve in deze als christelijke Overheid het voorbeeld te geven. Hieraan heeft het haar maar al teveel ontbroken en nog vele wenschen zijn in deze gerechtvaardigd. Behalve dat in de Regeerings- en semi-regeeringsbedrijven de Zondagsrust evenzeer in verdrukking kwam als in de particuliere bedrijven, was het Gouvernement in zijn verschillende takken van dienst evenmin voorbeeldig. Hoewel wijlen Gouverneur Generaal IDENBURG in een speciale

circulaire, gedateerd 3-8-1910, no. 1741, Bijblad 7297, aan een desbetreffende instructie van 7 Juli 1903, no. 213, nieuwe aandacht gaf en haar meer algemeene strekking onderstreepte, n.l. dat Landsdienaren gehouden waren bij elke publiekelijke feestelijkheid den Zondag te eerbiedigen, zoo zijn de klachten in deze vele geweest. Het kwam voor, dat de hoogste autoriteiten des Zondags receptie hielden. Hoe zouden dan de lagere ambtenaren aan het gemelde voorschrift gehoorzaam zijn! Doch in deze is verbetering bespeurbaar, zooals ook het reisprogramma van den Gouverneur Generaal bij Zijn bezoek aan Sumatra in Maart 1938 op een eerbiedigen van den Zondag wees, dat tot dank stemmen moet.

Overigens werd en wordt bij dienstreizen, inspecties, uitvoering van openbare werken e. d. door gouvernementsambtenaren de Zondagsrust zonder enig bezwaar genegeerd. Teekenend voor verkeerde toestanden en als symptoom van reformatie zij onderstaande dienstbrief waarvan de inhoud voor zichzelf spreekt:

DIENST v/h IJKWEZEN
HOOFDKANTOOR.

No. 3892/Y.

Bandoeng, den 2den Augustus 1937.

Bijlagen:

Onderwerp: Zittingsplan.

Ik verzoek U bij de opmaking van Uw zittingsplan, nog meer dan tot dusverre hier en daar het geval is geweest, rekening te houden met de navolgende richtlijnen.

1. Op Zon- en feestdagen mogen geen herdenkingszittingen worden gehouden.
2. De eerste zitting volgende op een Zon- of feestdag wordt op een dusdanig tijdstip gehouden, dat de ambtenaar, belast met het houden van de zitting, niet op den Zon- of feestdag zal behoeven af te reizen.
3. De oproep der herijkplichtigen wordt zoodanig geregeld, dat des Zaterdag de herijkzitting om $\pm$ 12 uur kan worden beëindigd.

Voor die gevallen, welke zooveel mogelijk uitzonderingsgevallen moeten blijven en waarbij van bovengenoemde voorschriften moet worden afgeweken, wordt de reden hiervan telkens bij de indiening van Uw ontwerp-zittingsplan vermeld.

Voorts verzoek ik U te willen nagaan in hoeverre het mogelijk is, dat het zittingsplan voor de komende maanden van dit jaar zoo

noodig alsnog voor Uw ressort in dien zin wordt gewijzigd, dat ook voor het resteerende deel van dit jaar aan deze voorschriften zal worden voldaan.

Uw antwoord zie ik gaarne vóór het eind van deze maand tege-
moet.

*Het Hoofd van den Dienst van het
Ijkeezen,*

Voor dit:

De Inspecteur,

(w.g.) J. Denekamp.

*Aan
de Hoofden der Ijkkantoren.*

Ook t. a. v. het Leger is al jarenlang de klacht van vaak schromelijke en onnoodige veronachtzaming van den Zondag gerechtvaardigd geweest. Geheel in strijd n. b. met de eigen Reglementen voor Krijgstucht (vooral art. 2) en de Algemeene Orders voor het Kon. Ned. Ind. Leger (no. 59, lid. 3 en 15) en het Reglement op den inwendigen Dienst (art. 196 en 198) werd in het programma voor de militaire oefeningen menigmaal met den Zondag eenvoudig niet gerekend. Op de classis Batavia der Gereformeerde Kerken in 1937 heeft Kapt. C. C. DE VRIES dergelijke klachten met bewijsstukken onder de aandacht der kerken gebracht (Handboek 1938, pag. 199 e. v.). Deze hebben ze via hun deputaten voor de militairen ter bevoegder plaatse in bespreking gegeven en verblijvend was alweer, dat de Legercommandant M. BOERSTRA op 21 Maart j.l. een legerorder heeft doen uitgaan om op stipte naleving der voorschriften inzake Zondagsheiliging te wijzen. Laten we hopen, dat deze circulaire meer uitwerking zal hebben dan die van wijlen Gouverneur Generaal IDENBURG. Autoritaire maatregelen op zichzelf zijn nog niet effectief. Hier blijkt duidelijk, dat wetgeving moet gesteund worden en gedragen door de instemming van wakkergeschudde gewetens. Er zal nog heel wat opvoeding noodig zijn tot meer geestelijke tucht, eer door veranderde mentaliteit invoering van algeheele Zondagsrust in deze landen mogelijk wordt.

* *
*

Daarover nog het volgende. *De taak van de kerk* is in deze wel duidelijk. Haar beïnvloeding door de prediking van het evangelie moge minder aanwijsbaar zijn, ze is er niet minder noodzakelijk en belang-

rijk om. Voor de inheemsche bevolkingsgroepen heeft, naar we concludeeren, de zending primaire en principieele beteekenis. Uiteraard kan zij alleen het initiatief nemen om de heidensche en mohammedaansche volkeren te roepen tot gehoorzaamheid aan het vierde gebod. Daar haar arbeid alzoo mee beteekent sociale vrijmaking en verheffing, verdient zij de bescherming van de Regeering, den steun van elk christen en de sympathie van alle Westeringen!

Wat het particulier initiatief betreft tot bevordering en eerbiediging van den Zondag, verwachte men van vrijwillige vermindering van Zondagsarbeid van werkgeverszijde niet veel. Zij men dankbaar dat b.v. de D. P. V. in 1930 op eigen initiatief de hari-besar-regeling in den vrijen „veertiendaagschen” Zondag veranderde en nam één der groote scheepvaartmaatschappijen gunstige schikkingen tot beperking van Zondagsarbeid aan de havens, en dienen we natuurlijk ook steeds een appèl te doen op de consciëntiën der directies van groote en kleinere concerns, de geschiedenis heeft helaas ook in Indië klaarlijk bewezen, dat winst en dividend de leiding van het bedrijf beheerschen en niet de gehoorzaamheid aan Gods gebod en *dat altijd weer de Regeering moet ingrijpen, zal er sociaal worden recht gedaan.*

De taak der Regeering is een twee-ledige, een taak n.l. jegens de europeanen en jegens de inheemschen. Zij zorge door sociale wetgeving, dat de europeesche werkers in deze Koloniën zich den wekelijkschen rustdag zooveel mogelijk zien toegekend. Werd onlangs een voorzichtige stap in de goede richting gedaan, zoo is wel duidelijk, dat haar taak in deze nog allerminst geëindigd is. Waar de zegenrijke resultaten van de nieuwe wetgeving sinds 1 Juli 1938 alleen gezien zullen worden bij ernstige naleving der desbetreffende bepalingen, zij hierbij gevoegd, dat de door de crisis sterk ingekrompen dienst der Arbeidsinspectie, aan wie de contrôle is toevertrouwd, ongetwijfeld moet worden uitgebreid. En omdat ook in andere richting (ongevallen- en pensioenverzekering e. d.) nog zooveel sociaal wetgevend werk op afdoening wacht, onderstrepen we de meening van den Hoofdredacteur van „De Standaard”, die al in 1930 schreef, dat het Kantoor van Arbeid te Batavia dient uit te groeien tot een Departement.

Niet het minst belangrijk is de roeping der Regeering jegens de oostersche bevolkingsgroepen van ons Insulinde, hoewel die taak uiterst moeilijk te vervullen is. Hoe moeilijk wel, illustreert zeer duidelijk een rapport van zendelingen van Midden-Java, die voorjaar 1936 door

middel van vragenlijsten een serieuze studie hebben gemaakt van de mogelijkheden voor Zondagsheiliging aldaar. Een sprekend fragment laten we hieronder volgen:

„De voornaamste indruk, die de Commissie uit de verzamelde gegevens heeft gekregen is wel, dat de samenleving als geheel hier in dit land wel buitengewoon ver af staat van het meest elementaire begrip van Zondagsheiliging. De volslagen onbekendheid met Gods ordinantiën ten aanzien van den rustdag en met de zegenrijke gevolgen, die het gehoorzamen aan deze goddelijke ordinantiën medebrengt, heeft de Commissie tot de overtuiging gebracht, dat het voeren van eenige doelbewuste actie onder de niet Christelijke bevolking van Java menschelijkerwijs gesproken practisch geen kans van slagen heeft.

Wat de passars betreft toonen de gegevens wel vrij duidelijk aan, dat er geen wezenlijke bezwaren, gegrond in de economische structuur der samenleving bestaan tegen een regeling, zooals wij die zouden wenschen. Afschaffing van de 5 daagsche passarweek, die in de Vorstenlanden nog vrij algemeen gebruikelijk is, doch in de Gouvernementslanden reeds grootendeels verdwenen is, zal geen andere bezwaren medebrengen dan het overwinnen van enkele conservatieve vooroordeelen. Als de 7 daagsche passarweek overal werd ingevoerd, zou het ook geen wezenlijke bezwaren medebrengen om dan alleen de 6 werkdagen als passardag aan te wijzen; er zijn wel verschillende bijgeloovigheden, doch die blijken van plaatselijken aard te zijn. Alleen de zoogenaamde dagelijksche kleine verkoop zou op de belangrijke passars moeten blijven bestaan. Toch is men algemeen van oordeel dat men, allereerst uit sentiments overwegingen en verder ook omdat de passar op Zondag een algemeen uitgangetje blijkt te zijn, het geheele Bestuur tegen zich zou krijgen indien men een actie voor een dergelijke regeling zou willen beginnen.

Ten opzichte van de tweede vragenreeks moet worden opgemerkt, dat het zelfs met het naleven van de bepalingen over den rustdag door de officieele instanties dikwijls niet erg best gesteld is; opiumverkoopplaatsen, pandhuizen, zoutverkoopplaatsen, kantoren van Wedono's enz. werken veelal op Zondag door, beslaglegging vanwege de Landraden heeft dikwijls op Zondag plaats. Aan dit alles zal echter door ons niets kunnen worden gedaan zonder te irriteren. Een uitzondering kan daarop worden gemaakt, n.l. ten aanzien van de vergaderingen, die de inheemsche schoolopzieners vrij algemeen op Zondagen met de onderwijzers houden: hierover zou met den Inspecteur te Semarang gesproken kunnen worden, om te verzoeken in het belang der zendingsonderwijzers daarin verandering te brengen.”

„De Commissie is daardoor tot de eindconclusie gekomen, dat het moet worden afgeraden aan de Synode der Javaansche Kerken te adviseeren een rekest op te stellen, zooals oorspronkelijk gehoopt werd, dat mogelijk zou zijn. De samenleving als geheel staat daartoe te vreemd tegenover het Christelijke levensbeginsel. Aangezien de sabbathsheiliging eigenlijk alleen kan worden beleefd van uit het christelijke levensbeginsel, is de Commissie tot de conclusie gekomen, dat, hoezeer dit overigens ook te betreuren is, het praktisch niet goed mogelijk zal zijn eenige actie voor Zondagsheiliging in deze niet christelijke samenleving te voeren. Alleen door de alles-beheerschende centrale boodschap van de verlossing door Christus in deze samenleving uit te dragen, zal tenslotte ook kans bestaan op het ontstaan van meer gevoel voor Gods eischen en Gods zegeningen ten aanzien van Zondagsheiliging. De Javaansche Kerken en de Zending zullen zich naar de Commissie meent, moeten beijveren de Zondagsheiliging onder de Christenen ernstig te moeten bevorderen; alleen langs dien weg zal indirect eenige invloed ten goede ook op dit punt op de niet-Christenen verwacht mogen worden.”

Als dus zelfs de zending om haarzelfs wil openlijke propaganda voor den Zondag voorshands nog niet mogelijk acht, zoo moet de Regeering t. a. v. de inheemsche bevolking óók voorzichtig zijn in háár optreden. Het blijkt, dat er al bestuursbeleid zal noodig zijn om geleidelijk aan overal een zevendaagsche passar in te voeren, die alleen op een werkdag dient gesteld te worden! Maar deze aangelegenheid ligt op haar weg.

Zoo mag de Regeering zeker niet lijdelijk zijn. *Zij kan al ontzaglijk veel invloed ten goede uitoefenen, door eenvoudig zelf inzake eerbiediging van den Zondag een voorbeeld te zijn.* Dit lijkt ons de elementaire voorwaarde, waardoor haar gezagsfeer aan uitbreiding en intensiteit beide zal winnen. De Regeering geve zelf èn door haar landsdienaren èn door de organisatie van haar verschillende diensten de inheemsche bevolking geen anderen indruk, dan die van hooghouden van den Zondag. „Het niet eerbiedigen van den rustdag door de Overheid, welke een christelijke natie vertegenwoordigt, kan — zoo citeert de circulaire van IDENBURG uit die van 1903 — allermint strekken om aan heidenen en mohammedanen eerbied voor ons karakter en onze overtuiging in te boezemen.” Terecht! Hier dient al heel wat weer goed gemaakt te worden. Is de Regeering altijd ijverig en waakzaam geweest om aan de koelie-bevolking in de cultures de viering hunner

javaansche of chineesche of voor-indische of batakische of maleische religieuze feestdagen te verzekeren, zoo zij ze even ernstig om haar christelijke onderdanen den vrijen Zondag te waarborgen. Moest het niet altijd een vreemden indruk maken op de niet-christenen, dat de Zondagsviering, maar ook de groote christelijke feestdagen achteloos en ongemerkt werden gepasseerd?

Een voorbeeld geve de Overheid voorts door bij haar sociale wetgeving *óók voor den koelie* het voorschrift van den gewonen wekelijkschen rustdag als ideaal te stellen. Met tijdig en méér doortastend optreden, ware voor Sumatra dat ideaal reeds bereikt! Hoe gemakkelijk had zij thans al in de cultures den „veertien-daagschen” Zondag kunnen voorschrijven, waardoor o. m. op Deli de A.V.R.O.S. (belangenbond van maatschappijen met overjarige cultures) vanzelf het goede voorbeeld der Tabakmaatschappijen zou moeten navolgen! Wat 'n indruk zou het maken, wanneer de vele honderd duidenden koelies, in de modern westersche werkorganisatie ingelijfd, gewinnen moeten aan den regelmatig wekelijkschen rustdag! Wat zou dat een opvoedkundige waarde hebben, waarvan de goede invloed in de andere inheemsche bevolkingsgroepen zou kunnen doorwerken! Bovenal, wat zou dat menschelijk zijn, omdat het bijbelsch zou wezen, naar Gods bedoelen! En welken indruk moet de christen-javaan op Sumatra krijgen, van de Regeering van een christelijk land, die hem als koelie slechts twee vrije dagen 's maands waarborgt en niet dus twee verplichte vrije Zondagen! Hierdoor wordt ook het werk der Zending schade gedaan.

En ook tegenover de wassende en ondergrondsche stroomingen van het communisme is menschwaardige behandeling van de inheemsche arbeider geboden! Opdat wij zelf niet de oorzaak zijn, dat er haat in de harten gezaaid worde over aangedaan onrecht. In deze tijden toch gaat zich al duidelijker afteekenen, dat het contact van West en Oost een sloom, slapend deel van de wereld heeft wakker geschud. De aanraking brengt almeer problemen en conflicten, wellicht straks een beslissende botsing. De eeuwenoude religies komen tot zelfbezinning en zelfherziening door de confrontatie met het christendom. Ook het mohammedanisme verheft zich met nieuwe zelfbewustheid. Zoo is in ons Indië hier en daar zelfs de tendenz merkbaar om den Vrijdag als wekelijkschen rustdag te gaan beschouwen, hoewel de Koran daartoe geen enkel bevel geeft. Is dat uit reactie tegen de indringing van het christendom of zit er *óók* achter, dat begrepen wordt, dat zulk

een *regelmatige* rustdag een krachtig middel zal zijn om de trage, tuchteloze massa ordelijker levensstijl en gezonder levenshouding te schenken? Politiek en economisch zou het allerlei verwarring geven, indien de Islam in Ned. Indië op deze wijze zijn macht ging demonstreeren, hoewel op zichzelf het houden van den Vrijdag als rustdag een terugkeer zou mogen heeten tot gehoorzaamheid aan het scheppingsgebod. In ieder geval wordt het hoog tijd, dat de Overheid welbewust aandacht schenkt aan de vorming van een *christelijke* traditie, waarbij de ervaring van den zegenrijken wekelijkschen rustdag een der voornaamste elementen zal zijn. Het „Standaard”-hoofdartikel van 5 Juli 1930 eindigt aldus:

„Het blijkt, dat de traditie reeds in omgekeerde richting is gevormd. Zullen wij nog tijdig genoeg ingrijpen belevan, om die traditie om te vormen en de inlandsche bevolking eerbied voor onze christelijke normen kunnen inboezemen? Gelukkig staat, in het algemeen genomen, de inlandsche bevolking niet vijandig tegenover ons gezag, terwijl haar lijdelijkheid, naast de verkeerde gevolgen, dit goede heeft, dat zij geduldig de maatregelen, die noodig zijn aanvaardt. Maar er is een kern, die zich meer en meer bewust wordt. Deze kern groeit en met dien groei neemt ook de afkeer van den overheerscher toe.

Voor deze afkeer de massa beheerscht, moet er iets anders tegenover staan, dat dien afkeer neutraliseert. Dat is naar onze meening alleen dit, dat de bevolking de zegeningen van het christendom deelachtig wordt... Sociale rechtvaardigheid, opvoeding tot zelfstandigheid, maar ook het deelgenoot maken van de zegeningen van den rustdag. Zoo doen wij onze plicht als christennatie, maar zoo vormen wij ook een dam tegen de, de christelijke traditie hatende, revolutie.”

Tenslotte behoeft het geen betoog, dat *ons Nederlandsche volk en zijn Regeering* nog mee een gewichtige en verantwoordelijke taak hebben in den strijd voor zedelijke vrijmaking en verheffing van de bevolking van Indië. Veelszins onbewust heeft ons christenvolk door den zendingsarbeid te steunen de bevordering van Zondagsrust gediend. En elke belijdende man of vrouw uit het geloovig hollandsch gezin naar deze koloniën gekomen, komt het front van christen-strijders versterken. Toch weet ons volk in het algemeen bedroevend weinig van welk economisch belang het bezit van deze overzeesche gewesten wel is en wellicht weet de doorsnee-Hollander nog minder bewust, welke geweldige geestelijke belangen aldaar op het spel staan. Wat

betreft de actie voor Zondagsrust kreeg men in Indië wel eens den indruk, dat een kwestietje van extra-treinenloop op een vacantie-Zondag de gemoederen méér beroerde dan een vraagstuk van handhaving of afschaffing van den onchristelijke hari-besar-regeling, waarbij de geestelijke en soms ook de lichamelijke gezondheid van eigen zonen en dochteren nauw betrokken was. Het zou voor Holland zelf zéér heilzaam zijn, zoo op het punt van Zondagsviering (maar niet alleen op dit punt!) de aandacht eens afgeleid werd naar de zooveel grooter vraagstukken van het ons toebetrouwde Nederlandsch Indië!

Voorts moge de Overheid te Buitenzorg groote zelfstandigheid en vergaande bevoegdheden bezitten, dit neemt niet weg, dat Regeering en volksvertegenwoordiging in het moederland op het bestuursbeleid in Ned. Indië een domineerenden en reguleerenden invloed kunnen uitoefenen.

Moge de aandacht voor de kwestie Zondagsrust in de toekomst een sprekend bewijs worden, dat ons christelijk volksdeel zich zijn grootsche roeping jegens de volken van Nederlandsch Indië almeer bewust wordt, tot eere van Gods Naam en tot uitbreiding van Zijn Koninkrijk.

---

1) Met „Regeering” wordt in dit artikel steeds de *indische* Regeering bedoeld.

HET WETSONTWERP TOT WIJZIGING VAN DE WET VAN 1855 OP HET RECHT VAN VEREENIGING EN VERGADERING.

DOOR

DR. J. R. STELLINGA.

Bij Koninklijke boodschap van 19 Mei 1938 is bij de Tweede Kamer ingediend een wetsontwerp tot wijziging en aanvulling van de wet van 22 April 1855, (Staatsblad no. 32), tot regeling en beperking der uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering, en van eenige daarmede verband houdende artikelen van de wetboeken van Strafrecht en Strafvordering. We brengen in herinnering, dat de evenbedoelde wet vastgesteld werd ter uitvoering van art. 9 der Grondwet, waarin het recht van vereeniging en vergadering wordt erkend, doch tevens de regeling en beperking van dat recht aan den wetgever wordt opgedragen¹). Tot nu toe werd deze wet een tweetal malen gewijzigd, namelijk bij de wetten van 14 September 1866 (Staatsblad no. 123) en van 15 April 1886 (Staatsblad no. 64, regerende het in werking treden van het Wetboek van Strafrecht). Het ging hier echter om wijzigingen op zeer ondergeschikte punten. Anders staat het met de thans voorgestelde wijzigingen; deze raken de kern van de evenvermelde wet. Er is dan ook alle aanleiding om deze wijzigingen eens aan een nadere beschouwing te onderwerpen, te meer nu het hier, zooals reeds bleek, een wet geldt, die door de Grondwet zelf vereischt wordt, een zgn. *organieke* wet dus.

We willen dan beginnen met te vermelden, wat het wetsontwerp behelst, en wat de Regeering ertoe bewoog het in te dienen. Wat dit laatste aangaat, zij erop gewezen, dat het ontwerp zeker niet uit de lucht komt vallen. Bij de behandeling van het wetsontwerp tot het in overweging nemen van Grondwetsherziening met betrekking tot de revolutionaire vertegenwoordigers (het openen van de mogelijkheid

om deze vertegenwoordigers van hun lidmaatschap vervallen te verklaren) heeft het kamerlid Mr. GOSELING, de tegenwoordige Minister van Justitie, in de Tweede Kamer een rede gehouden, waarin hij reeds de grondgedachten heeft aangegeven van hetgeen hij thans in het onderhavige wetsontwerp voorstelt. De heer GOSELING wees erop, dat de diepste ondergrond van het kwaad, dat men met den maatregel der evenbedoelde vervallenverklaring wilde gaan bestrijden, ligt in hetgeen elders, buiten de vertegenwoordigende lichamen, n.l. in de staatkundige vereenigingen wordt voorbereid. Om de, de grondslagen van Staat en maatschappij ondermijnende actie van dergelijke vereenigingen te kunnen tegengaan, achtte het toenmalige Kamerlid bepaalde wijzigingen van de wet van 1855 noodzakelijk. Hieronder zal op hetgeen de heer GOSELING daarbij voorstelde, nader worden teruggekomen.

* *
*

Het behoeft in verband met het bovenstaande geen verwondering te wekken, dat, toen de heer GOSELING in 1937 in de Regeering werd opgenomen, hij de gelegenheid niet onbenut wilde laten om tot wijziging van de wet van 1855 te komen. In de Troonrede van September 1937 werd dan ook medegedeeld, dat de Regeering een nadere regeling overwoog van het vereenigingsrecht, ter bevordering van een meer werkdadig repressief toezicht, naar de reeds thans in de wet neergelegde normen van openbare orde en goede zeden. Bij de behandeling van de Rijksbegroting voor 1938 vond de Regeering daarop nog gelegenheid haar voornemens nader toe te lichten. Bij de algemeene beschouwingen naar aanleiding van het 1e Hoofdstuk der Begroting hadden namelijk eenige leden der Kamer blijk gegeven van hun ongerustheid, dat de voorgenomen wijziging van het vereenigingsrecht de gewetensvrijheid niet onaangetaast zou laten. Andere leden vreesden, dat de voor te stellen voorziening tegen bepaalde groepen zou blijken gericht te zijn ²).

De Regeering stelde bij haar antwoord echter allen gerust. De individueele gewetensvrijheid zou gewaarborgd blijven. „Absolute geestelijke vrijheid in dezen zin, aldus de M. v. A., dat het zonder eenige beperking vrij zou staan hetgeen zich als uiting van geestelijk leven aandient te verbreiden en te verkondigen, is in geen enkele gemeenschap aanvaardbaar en bestaat ook thans hier te lande niet. Juist bij

die verbreiding neemt de groepsvorming, het vereenigingsleven, een bijzondere plaats in. Daar vooral komt de toetsing aan de normen „openbare orde en goede zeden” volgens de bepalingen van Grondwet en wet, aan de orde. Die toetsing achteraf *kan* niet tegen bepaalde groepen gericht zijn, tenzij die groepen in zichzelf de kiemen zouden dragen van strijd met de openbare orde en goede zeden, en dan nog slechts wanneer door daden de ontkieming blijkt.” Intusschen zou over de beteekenis der regeling naar de meening der Regeering eerst dan met vrucht van gedachten gewisseld kunnen worden, wanneer die regeling in uitgewerkten vorm zou zijn voorgelegd.

Dit is dan thans geschied met de indiening van het wetsontwerp.

Dit bevat nu in de eerste plaats een invoeging van een nieuw artikel 4 in de wet van 1855³⁾. We brengen in herinnering, dat, terwijl volgens het bestaande art. 2 een vereeniging, strijdig met de openbare orde, verboden is, art. 3 nader omschrijft, welke vereeniging daarmede in strijd is. Dit is namelijk het geval met elke vereeniging, welke *tot doel heeft*: 1e. ongehoorzaamheid aan of overtreding van de wet of eene wettelijke verordening; 2e. aanranding of bederf der goede zeden; 3e. stoornis in de uitoefening der rechten, van wie het ook zij.

Het nieuwe artikel 4 zal dan aldus luiden:

„De burgerlijke rechter kan, op vordering van het openbaar ministerie, verklaren, dat eene vereeniging verboden is, als strijdig met de openbare orde.

De rechtbank beschikt niet dan na verhoor of behoorlijke oproeping van het bestuur of, ontbreekt dit, van een of meer van de leden der vereeniging; zij kan getuigen en deskundigen hooren, al dan niet onder eede. Zij bepaalt de wijze van oproeping van deze personen en de in acht te nemen termijnen. Haar beschikking is met redenen omkleed en wordt het opgeroepen bestuur of den opgeroepen leden beteekend.

Hooger beroep is mogelijk gedurende veertien dagen na de beteekening der beschikking. Op de behandeling in hooger beroep vindt het voorgaande lid overeenkomstige toepassing.

Beroep in cassatie kan worden ingesteld gedurende veertien dagen na de beteekening der beschikking in hooger beroep.

Zoodra de uitspraak in kracht van gewijsde is gegaan, geldt de vereeniging als bij de wet verboden.”

Dit nieuwe artikel heeft ten doel om, zooals het ook reeds in de Troonrede van 1937 heette, een meer werkdadig repressief toezicht

mogelijk te maken. In de M. v. T. wijst de Regeering erop, dat thans wel art. 140 van het Wetboek van Strafrecht een sanctie bevat op het deelnemen aan een verboden vereeniging, doch dat deze individueele sanctie de onontbeerlijke collectieve werking mist, omdat het verboden karakter der vereeniging slechts incidenteel in den loop van een strafgeding tegen een bepaalden verdachte kan worden vastgesteld. Dit strafgeding krijgt hierdoor allicht iets tweeslachtigs, doordat ook allerlei feitelijke omstandigheden en schuldvragen betreffende den concreten verdachte naar voren komen, hetgeen optreden tegen vereenigingen van verboden karakter in vele gevallen zeer bemoeilijkt. De Regeering acht het daarom wenschelijk de mogelijkheid te openen om het algemeen onderzoek naar het karakter van een vereeniging te scheiden van de vraag, of een bepaalde verdachte met alle feitelijke omstandigheden op de hoogte was.

Om de behandeling met zooveel mogelijk waarborgen te omringen en de continuïteit van inzicht zoo goed mogelijk te verzekeren wordt voorgesteld de toetsing in handen te leggen van den burgerlijken rechter. Het geding, aldus de M. v. T., zal eindigen met een declaratoire uitspraak omtrent het karakter van de vereeniging, welke, wordt door den rechter het verboden karakter aangenomen, bindend is voor de toekomst: vanaf het oogenblik, dat de rechterlijke uitspraak in kracht van gewijsde gaat, geldt de vereeniging ingevolge het laatste lid van het voorgestelde art. 4 als „bij de wet verboden”. (Dit is van belang met het oog op art. 140 van het Wetboek van Strafrecht, waarbij deelneming aan een „bij de wet verboden vereeniging” strafbaar wordt gesteld). Wordt dan de vereeniging onverhoopt ook na de uitspraak voortgezet, zoo zal in een volgend strafrechtelijk proces dus niet weer gestreden kunnen worden over het karakter van de vereeniging — dit karakter staat voortaan vast —, doch enkel over de vraag, of de verdachte ook na de uitspraak nog aan de vereeniging heeft deelgenomen.

* *
*

Een tweede wijziging, welke wordt voorgesteld is om den bestaanden aanhef van art. 3: „met de openbare orde wordt strijdig geacht elke vereeniging, welke tot doel heeft: „aan te vullen met de woorden: „of welker feitelijke werkzaamheid teweegbrengt”. Volgens de M.

v. T. wordt hiermede beoogd wijziging te brengen in het verband tusschen de ook thans gewraakte handelingen en het niet-geduld worden van vereenigingen. Men wil hiermede namelijk vooreerst in de wet vastleggen, dat, zooals reeds door den Hoogen Raad is beslist, niet de tekst van de vereenigingsstatuten beslissend is, doch dat mede, zoo niet allereerst, gelet moet worden op de feitelijke werkzaamheid van de vereeniging; vervolgens wil men buiten twijfel stellen, dat, wil een vereeniging verboden karakter bezitten, niet vereischt is, dat haar uitsluitend of althans haar hoofddoel gericht is op de in art. 3 onder 1e, 2e en 3e omschreven gevolgen, doch dat voldoende is, dat de vereeniging zoodanige gevolgen mede ten doel heeft, en tenslotte beoogt deze wijziging een zekere ruimte in het leven te roepen voor wat betreft de verhouding van de werkzaamheid der vereeniging tot de evenbedoelde gevolgen. In verband met dit laatste wijst de M. v. T. erop, dat „teweegbrengen” in de wetgeving tegenover „bevorderen” staat; dat het woord minder omvat dan bijv. „ten gevolge hebben”.

* *
*

Vervolgens wordt voorgesteld om de bestaande artikelen 14—16 ⁴⁾ te vervangen door een nieuw artikel 14, luidende:

„De paragrafen 1 en 2 [deze omvatten resp. de artt. 1 en 2—4 (S)] zijn op alle vereenigingen zonder onderscheid van toepassing; onder vereenigingen worden in paragraaf 2 stichtingen begrepen.

Paragraaf 3 [omvattende de artt. 5—13 (S)] is niet van toepassing op:

- 1e. vereenigingen, welke vóór 20 Mei 1855 bestonden; deze worden, voor wat de onderwerpen van paragraaf 3 betreft, beoordeeld naar de wetten, waaronder zij zijn opgericht;
- 2e. coöperatieve vereenigingen;
- 3e. maatschappijen en vennootschappen;
- 4e. wederkeerige verzekerings- en waarborgmaatschappijen;
- 5e. scheepsrederijen.”

Hiermede beoogt de Regeering de bestaande uitzonderingen op de toepasselijkheid der burgerlijk-rechtelijke bepalingen (artt. 5—13) te bestendigen, vermeerderd met de coöperatieve vereenigingen. Echter acht zij het, ten einde ontduiking te voorkomen, noodig, dat de artikelen 2—4 zonder uitzondering toepasselijk zijn op *alle* vereenigingen. Het ontwerp gaat zelfs zoover, dat ook de stichtingen onder

deze artikelen zullen vallen. Het zou anders, aldus de M. v. T., een kleinigheid zijn — blijkt eenige vereeniging als zoodanig verboden karakter te bezitten — haar in stichtingsvorm voort te zetten. Hierbij wijst de Regeering erop, dat het wetsontwerp tot regeling van de stichtingen hierin niet voorziet, daar dit alleen de burgerlijk-rechtelijke gevolgen regelt van eventueelen strijd met de openbare orde. Het komt haar trouwens gewenscht voor om de publiekrechtelijke gevolgen van het verboden karakter van vereenigingen, stichtingen daaronder begrepen, in één wettelijke regeling gelijkvormig neer te leggen.

Met name is er ook volgens de Regeering geen aanleiding om voor de *staatkundige* vereenigingen een uitzondering te maken. „Het doel der staatkundige vereeniging, als orgaan van staatkundige gedachtenvorming in de nationale gemeenschap, is, behoort althans te zijn: direct mede te werken aan het doel van den Staat. In zooverre werkt die vereeniging mede aan de behartiging van het algemeen welzijn. De overige private vereenigingen hebben een ander, meer beperkt doel, ontleend aan de behartiging van aan de leden der vereeniging gemeenschappelijke belangen. Daarom is het duidelijk, dat de staatkundige vereeniging eerder en in sterker mate in aanraking kan komen met de openbare orde dan een andere private vereeniging. Er is dus zeker geen goede grond eerstbedoelde vereenigingen uit te sluiten van toetsing aan de in de wet neergelegde normen.” (M. v. T.)

Niet alleen echter, dat de staatkundige vereenigingen niet van de toepasselijkheid van de artt. 2—4 worden uitgesloten, het wetsontwerp bevat met betrekking tot deze vereenigingen nog een afzonderlijke, nieuwe bepaling. Voorgesteld wordt namelijk om aan het bestaande art. 3 nog een tweede lid toe te voegen, luidende:

Eveneens wordt met de openbare orde strijdig geacht de Nederlandsche staatkundige vereeniging, waaraan vreemdelingen door lidmaatschap of op andere wijze deelnemen of welke hare werkzaamheid uitstrekt tot het buitenland. Als Nederlandsche staatkundige vereeniging, in den zin van dit voorschrift, geldt iedere vereeniging, welke zich uitsluitend of mede bezig houdt met de Nederlandsche staatkunde.”

* * *

Bij haar motiveering van deze voorgestelde wijziging merkt de Regeering o.m. op, dat, waar de Nederlandsche staatkundige vereenigingen organen van gedachtenvorming zijn van de Nederlandsche

staatkundige gemeenschap, deelneming aan haar door vreemdelingen niet kan worden toegelaten. Deze maken immers van die gemeenschap geen deel uit en behooren zich dus van inmenging in haar aangelegenheden te onthouden. Weliswaar is ingevolge het bestaande art. 16 het lidmaatschap van staatkundige vereenigingen voor vreemdelingen, geen ingezetenen zijnde, verboden, doch de Regeering acht dit niet voldoende. Naar drie zijden wordt dus een uitbreiding van deze bepaling voorgesteld: *a.* het verbod zal voortaan ook gelden voor vreemdelingen-ingezetenen; *b.* het zal niet alleen verboden zijn om lid te zijn, doch ook om op eenigerlei wijze, bijv. door het verleen van subsidie, aan Nederlandsche staatkundige vereenigingen deel te nemen; *c.* bij overtreding zal niet alleen de vreemdeling strafbaar zijn, doch krijgt de geheele vereeniging het karakter van een verboden vereeniging.

De Regeering heeft nog overwogen, of de regeling niet moet worden uitgestrekt tot staatkundige organisaties hier te lande van vreemdelingen in eigen kring, betrekking hebbende op de staatkunde van het eigen land. Aangezien het hier een materie geldt, welke h. i. meer tot het vreemdelingenrecht behoort, heeft zij echter gemeend haar buiten het onderhavige wetsontwerp te moeten laten.

* * *

Ook in de bepalingen omtrent vergaderingen worden wijzigingen voorgesteld. Teneinde het toezicht op de vereenigingen en vergaderingen van vreemdelingen te vergemakkelijken, wordt een nieuw art. 19 voorgesteld, hetwelk aldus luidt:

„De politie heeft vrijen toegang:

- 1e. tot alle openbare vergaderingen;
- 2e. tot niet-openbare vergaderingen van meer dan tien personen, uitsluitend of mede door vreemdelingen bijgewoond.

Weigering van toegang geeft aan de ambtenaren der politie het recht om vergezeld van den kantonrechter, van een commissaris van politie of van den burgemeester der gemeente, zich den toegang te verschaffen. Moet daartoe eene woning worden binnengetreden tegen den wil van den bewoner, dan wordt binnen tweemaal vier en twintig uren proces-verbaal opgemaakt.”

Daarnaast wordt, parallel aan het nieuwe tweede lid van art. 3, een nieuw artikel 23 voorgesteld:

„Het is aan vreemdelingen verboden het woord te voeren in vergaderingen, ook niet-openbare, waarin uitsluitend of mede de Nederlandsche staatkunde wordt behandeld.”

Ook worden eenige wijzigingen voorgesteld van het bestaande art. 24, waarvan de belangrijkste deze is, dat de maxima der bedreigde straffen worden verhoogd. Ditzelfde geschiedt t.a.v. art. 140 in het Wetboek van Strafrecht, waaraan bovendien een vierde lid zal worden toegevoegd: „Onder vereenigingen worden in dit artikel stichtingen begrepen”. In art. 64 van het Wetboek van Strafvordering, tweede lid onder b, wordt invoeging voorgesteld van art. 140 van het Wetboek van Strafrecht, waardoor in geval van een misdrijf, als in dit artikel bedoeld, een bevel tot preventieve hechtenis mogelijk wordt.

Tenslotte bevat het wetsontwerp een betere systematische indeeling van de wet. (Zie ook de hierachter opgenomen bijlage).

* *
*

We willen thans tot een bespreking van het wetsontwerp overgaan. Daarbij moet dan vooropgesteld worden, dat met de grondgedachten, welke tot de indiening van het ontwerp hebben geleid, kan worden ingestemd. Er is alles voor te zeggen, dat de strijd tegen de verboden vereenigingen vergemakkelijkt en meer doeltreffend gemaakt wordt, terwijl de Regeering anderzijds ook terecht ongewenscht optreden van vreemdelingen op het politiek terrein wil tegengaan. Bestaat er dus tegen de grondgedachten geen bezwaar, dit kan niet gezegd worden van de wijze, waarop deze in het wetsontwerp zijn uitgewerkt. Dit moge in de eerste plaats worden aangetoond, voorzover de evengenoemde eerste grondgedachte betreft: de vergemakkelijking van den strijd tegen de verboden vereenigingen.

Om te beginnen vraagt dan de aandacht de uitbreiding van art. 3 met de woorden „of welker feitelijke werkzaamheid teweeg brengt” naast het bestaande „ten doel heeft”. Op zichzelf genomen valt het toe te juichen, dat men in de wet verankeren wil, dat het statutaire doel niet de eenige toetssteen mag zijn bij het onderzoek, of een vereeniging al dan niet een verboden karakter bezit, iets wat, zooals de Regeering toegeeft, door de rechtspraak reeds is uitgemaakt. De vraag is echter, of de thans voorgestelde tekst niet een verdergaande beteekenis zal hebben. Terecht is hierop de aandacht gevestigd in het,

op 18 Juli j.l. verschenen Voorloopig Verslag met betrekking tot het onderhavige wetsontwerp. Daarin wordt vooreerst opgemerkt, dat, wanneer onder de werking van de thans geldende wet de rechter het doel van een vereeniging toetst aan de normen van de openbare orde en goede zeden hij daarbij niet alleen afgaat op den tekst der statuten, doch mede op de feitelijke werkzaamheid der vereeniging. „Op deze wijze — zoo vervolgt dan het V. V. — het doel eener vereeniging beoordeelende, zal de rechter doorgaans slechts beteekenis hechten aan een reeks van feitelijke werkzaamheden. Wordt echter de voorgestelde invoeging in de wet opgenomen, dan zal reeds één enkele feitelijke handeling voldoende zijn om de vereeniging tot een verboden vereeniging te stempelen.”

Daarbij bedenke men, dat weliswaar, zooals de M. v. T. zegt, het woord „teweegbrengen” in de wetgeving staat tegenover „bevorderen”, en deze term minder omvat dan „ten gevolge hebben”, doch dat dit slechts opgaat t.a.v. natuurlijke personen. Terecht wordt in het V.V. dan ook opgemerkt, dat bij een vereeniging de term „teweegbrengen” geen andere beteekenis heeft dan „ten gevolge hebben”.

Wellicht zouden beide bezwaren goeddeels ondervangen worden, wanneer men de toevoeging aldus las: „of welker feitelijke werkzaamheid pleegt gericht te zijn op”.

Hoe dit echter ook zij, in ieder geval is het duidelijk, dat door de hierbedoelde aanvulling de kans, dat een vereeniging als een van verboden karakter moet worden aangemerkt, aanmerkelijk vergroot wordt. Daartegen kan o.i. echter geen enkel bezwaar bestaan. Immers, als maatstaf *blijft* gelden, dat de vereeniging zich niet mag inlaten met de in art. 3, sub 1—3 vermelde afkeurenswaardige gevolgen. Hieraan wordt niet getornd. Slechts wordt het thans den vereenigingen minder gemakkelijk gemaakt, wat dezen maatstaf betreft, door de mazen van de wet heen te glippen.

* * *

Den strijd tegen de verboden vereenigingen wil de Regeering ook meer effectief maken door, zooals bleek, een afzonderlijke procedure in het leven te roepen om het verboden karakter eener vereeniging te kunnen vaststellen. Ook met deze gedachte kan worden ingestemd. Hierbij toch wordt weer evenmin als bij het zoo juist behandelde punt

aan het criterium van art. 3 der wet getornd. Slechts wordt de mogelijkheid vergroot om de verboden vereenigingen als zoodanig te ontmaskeren, en dit kan slechts worden toegejuicht.

Terecht constateert echter *De Standaard* in haar hoofdartikel van 10 Augustus j.l., dat de bedoelde procedure in het wetsontwerp wel zeer gebrekkig geregeld is. Vooreerst is de mogelijkheid op tegenstrijdige uitspraken zeer groot. Elke willekeurige rechtbank kan een beschikking geven, dat de vereeniging al dan niet van verboden karakter is. Het kan zich dus voordoen, dat twee verschillende rechtbanken geroepen worden over eenzelfde vereeniging, welke haar werkzaamheid over het geheele land uitstrekt, te oordeelen. In dit geval zal, bij van elkaar verschillende beslissingen, de vereeniging in het algemeen wel hooger beroep of cassatie aantekenen. Minder gauw zal dit echter geschieden, wanneer het wel twee opzichzelf staande vereenigingen betreft, doch die in doel en werkzaamheid veel gelijkenis vertoonen. In het Voorloopig Verslag wordt, ten einde dit euvel te ontgaan, dan ook voorgesteld om hetzij de beslissing in eerste en laatste instantie op te dragen aan den Hoogen Raad hetzij hiermede één bepaald Gerechtshof te belasten met mogelijkheid van cassatie.

Een tweede bezwaar tegen de voorgestelde regeling is, zooals in het V. V. terecht wordt opgemerkt, hierin gelegen, dat de procedure bijna geen waarborgen geeft voor de betrokken vereeniging. In het strafproces, waarbij tot dusver het karakter eener vereeniging in het geding kan komen, heeft de verdachte, d.w.z. degene, die verdacht wordt aan een verboden vereeniging te hebben deelgenomen, allerlei rechten: hij mag de stukken inzien, zich door een raadsman laten bijstaan enz. Volgens het nieuwe art. 4 zal de vereeniging evenwel slechts dezen enkelen waarborg hebben, dat het bestuur wordt opgeroepen.

Nog een andere moeilijkheid is deze, dat niets geregeld is omtrent de verhouding tusschen den burgerlijken rechter, optredende krachtens het voorgestelde art. 4, en den strafrechter, optredende krachtens art. 140 Wetboek van Strafrecht. Is bijvoorbeeld de strafrechter bij een vervolging ingevolge dit laatste artikel geheel afhankelijk van de uitspraak van den burgerlijken rechter met betrekking tot dezelfde vereeniging? Mag hij dus slechts dan tot een veroordeeling overgaan, wanneer de burgerlijke rechter de desbetreffende

vereeniging verboden heeft verklaard? O. i. is dit, zooals de wijziging wordt voorgesteld, niet het geval. Dit zou wèl zoo zijn, wanneer er voortaan slechts dan van een verboden vereeniging sprake zou kunnen zijn, indien de burgerlijke rechter dit krachtens art. 4 had verklaard. Doch dit systeem wordt door het wetsontwerp niet gebracht. Dat volgt met name hieruit, dat art. 2 blijft bestaan, bepalende, dat de vereeniging, strijdig met de openbare orde, verboden *is*. Hieruit kan niet anders volgen dan dat er ruimte blijft bestaan voor een zelfstandig oordeel van den strafrechter. Maar, als men dit aanneemt, dan staat men voor de moeilijkheid van tegenstrijdige beslissingen van burgerlijken en strafrechter t. a. v. dezelfde vereeniging. Het zal zich namelijk kunnen voordoen, dat de burgerlijke rechter de vereeniging niet verboden verklaart, maar dat de strafrechter toch iemand veroordeelt wegens deelneming aan deze vereeniging, omdat *hij* wel het verboden karakter der vereeniging aanneemt.

We wijzen er op, dat het omgekeerde zich niet kan voordoen. Aangezien volgens de laatste alinea van het voorgestelde art. 4 de vereeniging *als bij de wet verboden geldt*, zoodra de uitspraak van den burgerlijken rechter in kracht van gewijsde is gegaan, zal ook de strafrechter aan een zoodanige uitspraak gebonden zijn en niet meer tot vrijpraak kunnen komen, omdat hij de vereeniging niet verboden acht. Maar, hoe dit ook zij, het is duidelijk, dat aan de verhouding tusschen beide rechters nog wel eenige aandacht geschonken zal dienen te worden.

* *
*

We komen thans tot de voorgestelde maatregelen met betrekking tot de vreemdelingen. De belangrijkste bepaling is die, vervat in het voorgestelde tweede lid van art. 3. De eerste vraag, die deze bepaling doet rijzen is, of men hiermede niet in strijd komt met art. 9 van de Grondwet, waarbij het recht der *ingezetenen*, dus ook der vreemdelingen-ingezetenen tot vereeniging en vergadering wordt erkend. In dit verband trekt het de aandacht, dat in het bestaande art. 16 het verbod om lid van een staatkundige vereeniging te zijn, beperkt wordt tot vreemdelingen, geen ingezetenen zijnde. Dit klopt dus precies met het grondwetsartikel. Thans zal echter een discriminatie in het leven worden geroepen tusschen Nederlanders-ingezetenen en vreemdelingen-

ingezetenen. Toch meenen we, dat de evenbedoelde vraag ontkennend moet worden beantwoord. Het tweede lid van art. 9 zegt immers, dat de wet de uitoefening van het evenbedoelde grondrecht moet regelen en *beperven*. Nu is het volstrekt niet in te zien, waarom zoodanige beperkingen steeds voor alle ingezetenen gelijk zouden moeten zijn en er dus geen differentiatie zou mogen worden toegepast. De Grondwet laat dit zeker toe.

Men zou echter ook aldus kunnen redeneeren, dat er hier van een verdergaande beperking t. a. v. vreemdelingen-ingezetenen geen sprake is, omdat zij slechts worden uitgesloten van de *Nederlandsche* staatkundige vereeniging, terwijl zij geheel vrij blijven hier te lande een eigen nationale staatkundige vereeniging op te richten. Volgt men deze redeneering, — en o. i. zit hier inderdaad een element van waarheid in —, dan is het duidelijk, dat er van strijd met de Grondwet in het geheel geen sprake is.

Hoe moet nu overigens over de voorgestelde bepaling worden gedacht? Dan willen we allereerst opmerken, dat het uiteraard het goed recht van elken staat is, dat hij ongewenschte inmenging van vreemdelingen in zijn eigen politieke aangelegenheid tegengaat. Iedere staat, die op zijn zelfstandigheid prijs stelt, zal een dergelijke inmenging uiteraard niet dulden. Is dus, zooals hierboven ook reeds werd geconstateerd, de grondgedachte, welke bij de Regeering voorzit, stellig juist te noemen, zoo moet toch de vraag rijzen, of het thans voorgestelde niet te ver gaat. Men vergete namelijk niet, dat de vreemdeling-ingezetene geenszins buiten de Nederlandsche politieke gemeenschap staat. Zoo moet hij b.v. belastingen betalen en, indien hij daarvoor in de termen valt, zijn militairen dienstplicht vervullen. Gaat het nu wel aan, dat, terwijl men den vreemdeling eenerzijds verplichtingen tegenover de Nederlandsche staatsgemeenschap oplegt, men hem niettemin op het onderhavige gebied categorisch van deze gemeenschap wil uitsluiten? Doet men hier niet in te sterke mate de goeden met de kwaden lijden, doordat men, om *ongewenschte* vreemde inmenging in het staatkundig vereenigingsleven tegen te gaan, den vreemdeling geheel en al van de Nederlandsche staatkundige vereenigingen gaat uitsluiten?

De vraag rijst voorts, of, wanneer inderdaad van ongewenschten invloed van vreemdelingen in politieke aangelegenheden is gebleken, het niet meer de aangewezen weg is, dat het vreemdelingenrecht wordt

verscherpt. Met te meer recht mag men deze vraag stellen, nu de Minister in de M .v. T. ter motiveering van zijn standpunt, dat de onderwerpelijke regeling beperkt behoort te blijven tot het verbod van deelneming aan *Nederlandsche* staatkundige vereenigingen, opmerkt, dat de kwestie van de organisaties hier te lande van vreemdelingen in eigen kring bij het *vreemdelingenrecht* behoort te worden geregeld! Waarom, zoo vraagt men zich af, behoort dit nu wèl tot het vreemdelingenrecht, en waarom moet het punt van de deelneming van vreemdelingen aan *Nederlandsche* staatkundige vereenigingen bij het vereenigingsrecht worden geregeld? Het criterium, dat hierbij wordt aangelegd, ontgaat ons ten eenenmale. Het *Kamerlid*-GOSELING was in dit opzicht consequenter dan de *Minister*-GOSELING! In zijn, hierboven reeds aangehaalde rede in de Tweede Kamer toch wilde hij in de wet van 1855 mede een verbod van staatkundige vereenigingen van vreemdelingen onderling zien neergelegd.

Ook in het naar aanleiding van het onderhavige wetsontwerp uitgebrachte Voorloopig Verslag heeft men op het onhoudbare van de thans door den Minister voorgestane splitsing gewezen. Inderdaad zal men moeten kiezen: óf beide punten in het vereenigingsrecht óf beide in het vreemdelingenrecht regelen. En dan zou het o. i. de voorkeur verdienen om het laatste te kiezen. Reeds hierom, omdat het toch geheel willekeurig is om dit stuk vreemdelingenrecht, zooals we het gemakshalve maar willen noemen, te gaan enten op het vereenigingsrecht. Waarom immers is het wèl gevaarlijk, dat vreemdelingen deelnemen aan het *Nederlandsche* staatkundig vereenigingsleven, doch niet, dat zij vrijelijk door middel van de drukpers zich mengen in zaken van de *Nederlandsche* staatkunde?! Dit demonstreert toch duidelijk, dat het euvel van vreemde smetten niet specifiek aan het staatkundig vereenigingsleven kleeft, doch dat het hier wel degelijk een onderdeel betreft van het vreemdelingenvraagstuk.

Hierbij komt nu echter nog, dat aan de regeling, zooals de Regeering haar thans voorstelt, zoodanige bezwaren kleven, dat men zich afvraagt, of het middel niet erger is dan de kwaal. Terecht wordt in het, reeds eerder geciteerde hoofdartikel van „De Standaard” gezegd: „De grondgedachte is niet onjuist, maar het is zeer de vraag, of niet zoowel de zeer ruime omschrijving van het begrip der staatkundige vereeniging als de niet minder ruime opvatting van het begrip deelneming, velerlei moeilijkheden zullen veroorzaken, en het is nog meer de vraag, of

deze regeling niet gemakkelijk zal zijn te ontduiken, met name wat buitenlandschen financiëlen steun aangaat."

Wat de omschrijving van het begrip Nederlandsche staatkundige vereeniging betreft, moet inderdaad worden geconstateerd, dat deze zeer ruim is. Voldoende toch is reeds, dat een vereeniging zich *mede* met de Nederlandsche staatkunde bezighoudt. En nu zijn er, zooals in het V.V. terecht wordt opgemerkt, tal van vereenigingen met wetenschappelijk, cultureel, sociaal, economisch of godsdienstig doel, waarvan vreemdelingen lid of donateur zijn en welke zich hetzij regelmatig, hetzij van tijd tot tijd met staatkundige vraagstukken bezighouden. Ook is de term „Nederlandsche staatkunde" zeer ruim. Er zijn toch zeer vele onderwerpen, welke een staatkundige zijde hebben. Het V.V. noemt bijv. problemen van handelspolitiek en crisiswetgeving, de sociale wetgeving, de werkloosheidsbestrijding, pacifisme en bewapening.

Een staatkundige vereeniging is ook niet alleen strafbaar, wanneer vreemdelingen daarvan lid zijn, doch tevens als zij op andere wijze daaraan deelnemen. Als voorbeeld van dit laatste noemt de M. v. T. het verleenen van subsidie door een vreemdeling aan een Nederlandsche staatkundige vereeniging. Het is echter nog zeer de vraag, of de rechter den term „deelnemen" zoo ruim zal uitleggen. Overigens is dit voorschrift zeer gemakkelijk te ontduiken. De vreemdeling kan bijv. zijn gift aan de vereeniging doen toekomen door bemiddeling van een Nederlander! Het V.V. heeft nog op een ander punt de aandacht gevestigd. In het voorgestelde 2e lid van art. 3 wordt gesproken van „vreemdelingen". Hiermede worden kennelijk uitsluitend natuurlijke personen bedoeld. Maar dan zou daaruit volgen, dat vreemde *rechtspersonen*, dus bijv. buitenlandsche politieke partijen, ongestraft haar Nederlandsche zustervereenigingen mogen subsidiëeren!

Ook het verbod voor de Nederlandsche staatkundige vereeniging om haar werkzaamheden uit te strekken tot het buitenland kan tot moeilijkheden aanleiding geven. Het is immers de vraag, wat onder dit „uitstrekken" moet worden verstaan. Valt daaronder bijv. ook het contact houden met buitenlandsche zusterorganisaties?

Een en ander is reeds genoeg om te doen zien, dat, als men aan de regeling streng de hand zou houden, men tal van vereenigingen niet weinig zou dupeeren. En nu zou men hiermede vrede kunnen hebben, als inderdaad het euvel van de vreemde inmenging ten onzent zulke afmetingen had aangenomen, dat forsch ingrijpen inderdaad

geboden was. Maar ook dit is o. i. nog zeer de vraag. In ieder geval trekt het de aandacht, dat de M. v. T. zich hieromtrent in vaagheid hult.

* *
*

Thans komen we tot de nieuwe voorschriften, met betrekking tot de vergaderingen voorgesteld. Terwijl ingevolge het bestaande art. 19 de politie alleen toegang heeft tot openbare vergaderingen, zal, indien het onderwerpelijke wetsvoorstel het Staatsblad bereikt, deze bevoegdheid ook bestaan met betrekking tot alle niet-openbare vergaderingen van meer dan tien personen, uitsluitend of mede door vreemdelingen bijgewoond.

Tegen de uitbreiding van de bevoegdheid der politie is in het V.V. bezwaar gemaakt. „Van verschillende zijden werden ernstige bezwaren geuit tegen het voorstel om aan de politie vrijen toegang te verleenen tot alle niet-openbare vergaderingen van meer dan tien personen, welke uitsluitend of mede door vreemdelingen worden bijgewoond. Deze bepaling, zoo meenden de hier aan het woord zijnde leden, gaat veel te ver. Een dusdanige exorbitante bevoegdheid moge passen in den politiestaat, zij is niet in overeenstemming met het karakter van onzen rechtsstaat, noch met onze traditie”. In dit bezwaar steekt wel een element van waarheid, maar de zaak wordt o. i. schromelijk overdreven. Wel spreken we met „De Standaard” den wensch uit, dat de politie van dit recht een sober gebruik zal maken.

Hebben we dus tegen deze nieuwe bepaling geen overwegend bezwaar, wel moet er op gewezen worden, dat zij in de praktijk tot moeilijkheden aanleiding zal kunnen geven. Het zal toch niet altijd gemakkelijk zijn uit te maken, of in een besloten vergadering inderdaad vreemdelingen aanwezig zijn. En dit moet toch vaststaan, vóórdat de politie om toegang mag vragen of zich dien mag verschaffen.

Een bepaling, welke zeer zeker niet behoort te worden gehandhaafd, is het voorgestelde nieuwe art. 23, waarbij aan vreemdelingen verboden wordt het woord te voeren in vergaderingen, ook niet-openbare, waarin uitsluitend of mede de Nederlandsche staatkunde wordt beoefend. Dit kan tot allerlei moeilijkheden en complicaties aanleiding geven. In het V.V. wordt er bijvoorbeeld op gewezen, dat vooraan-

staande buitenlandsche figuren in Nederland nimmer meer het woord zouden kunnen voeren, indien zij een onderwerp zouden willen behandelen, dat rechtstreeks of zijdelings op de Nederlandsche staatkunde betrekking heeft. Op zijn minst had men toch de mogelijkheid van dispensatie kunnen openlaten of het optreden van vreemdelingen in vergaderingen afhankelijk kunnen stellen van een vergunning van de Overheid.

Ook hier moet, evenals in het bovenstaande met betrekking tot de vereenigingen, de vraag rijzen, of het niet beter ware het vreemdelingenrecht te verscherpen, indien inderdaad van onjuist optreden van vreemdelingen in vergaderingen hier te lande is gebleken. Dat zou niet alleen *juister* zijn dan hiertegen incidenteel bij het recht van vergadering voorzieningen te treffen, maar tevens *doeltreffender*, omdat men dan ook op andere wijze uitgeoefenden onjuisten invloed — we denken hier weer aan de drukpers — zou kunnen tegengaan.

*   *
*

Hebben we dus blijkens het vorenstaande, met alle waardeering voor het goede, dat eraan ten grondslag ligt, tegen de bepalingen, zooals zij in het onderhavige wetsontwerp worden voorgesteld, verschillende bezwaren, anderzijds missen we daarin noode eenige verbeteringen van de bestaande wet, waarvan toch in de practijk de noodzakelijkheid is gebleken.

We denken dan in de eerste plaats aan hetgeen zich in de jaren van 1892 en '93 heeft voorgedaan met betrekking tot den Sociaal-Democratischen Bond ⁵⁾. Op het Zwolsche Congres van dezen bond in 1892 was een motie aangenomen van revolutionaire strekking. Toen de Officier van Justitie te Zwolle van de rechtbank aldaar rechtsingang tegen de bestuursleden vorderde, omdat naar zijn oordeel de bond door het aannemen van de even genoemde motie een verboden vereeniging geworden was, weigerde de rechtbank zulks en wel op dezen grond, dat in dit geval niet de *concrete wet* was aan te wijzen, welke niet gehoorzaamd of welke overtreden werd. Nu weten we wel, dat het Gerechtshof in Arnhem in hooger beroep en ook de Hooge Raad, naar aanleiding van het door den hierbedoelden bond in 1893 te Groningen gehouden congres een ruimer standpunt hebben ingenomen en dezen bond toenmaals als een verboden vereeniging hebben aangemerkt, maar dit neemt toch niet weg, dat er o. i. alles voor pleit om

op dit punt elken twijfel omtrent de bedoeling van de wet uit te sluiten. Men zou daarom art. 3 zóó moeten uitbreiden, dat ook de vereeniging, welke beoogt te komen tot omverwerping van de maatschappelijke orde met onwettige middelen, strijdig wordt geacht met de openbare orde.

Er is nog een andere leemte in de bestaande wet. Hierop is weer eens de aandacht gevestigd door het optreden van den burgemeester van Schiedam, die een op 18 Maart j.l. te houden vergadering van den Nieuw-Malthusiaanschen Bond verbood op dezen grond, dat deze bond geacht moet worden te zijn een vereeniging in strijd met de openbare orde, als bedoeld in art. 3 der wet van 1855 en dus een verboden vereeniging. Nu is er echter in een hoofdartikel in het Weekblad voor Gemeentebelangen van de hand van den heer A. LOMMERS ⁶⁾ terecht op gewezen, dat deze opvatting geen steun vindt in de wet. Immers, daargelaten nog, dat het volgens de bestaande wet alleen op den weg van den strafrechter ligt om over het karakter eener vereeniging te oordeelen, laat de wet van 1855 het houden van vergaderingen in gebouwen geheel vrij. Met name wordt het recht daartoe niet ontzegd aan verboden vereenigingen, zelfs als deze door den rechter als zoodanig zijn gebrandmerkt. Als ondanks dit laatste de werkzaamheden der vereeniging worden voortgezet, dan zal er een vervolging tegen de betrokken bestuursleden en leden kunnen worden ingesteld op grond van art. 140 Wetboek van Strafrecht, doch de wet geeft niet het recht om vergaderingen van een dergelijke vereeniging te verbieden. Dit hangt waarschijnlijk hiermede samen, dat men nu eenmaal het repressieve stelsel in de wet had aanvaard; en bovendien kan na elke gehouden vergadering weer tot vervolging ex art. 140 worden overgegaan. Een en ander neemt echter niet weg, dat het onbevredigd aandoet, dat de overheid het houden van een vergadering door een vereeniging, waarvan de rechter het verboden karakter heeft aangenomen, niet kan tegengaan. Ook op dit punt zouden we mitsdien de wet willen zien aangevuld.

Tenslotte is er dan nog de kwestie van de erkenning, bedoeld in de artt. 5 en volgende der wet van 1855. In het meergenoemde hoofdartikel van *De Standaard* wordt de wenschelijkheid bepleit om de slechte redactie van art. 5 te verbeteren. Zooals deze bepaling thans luidt moeten vereenigingen, voor *meer* dan dertig jaar aangegaan, door de wet worden erkend, terwijl vereenigingen voor *minder* dan

dertig jaar door de Kroon kunnen worden erkend. Men heeft natuurlijk bedoeld, dat dit laatste zou gelden voor vereenigingen van dertig jaar of minder. Wanneer de wet in dien zin werd gewijzigd, dan zou het voortaan niet meer noodig zijn om vereenigingen te doen erkennen voor 29 jaren en 11 maanden. Ook zou men, zooals *De Standaard* eveneens terecht opmerkt, de erkenning bij de wet wel heelemaal uit de wet van 1855 kunnen schrappen, omdat deze toch nooit gevraagd wordt.

Er is echter met betrekking tot de erkenning nog een punt van meer gewicht, waarop gewezen dient te worden. We denken hierbij aan de kwestie, die zich heeft voorgedaan bij de niet-goedkeuring van de statutenwijziging van de Vrijdenkersvereeniging „De Dageraad” in 1924 en bij de niet-goedkeuring van de statuten-wijziging van den Nieuw-Malthusiaanschen Bond in 1927 ⁷). Er moge aan herinnerd worden, dat in beide gevallen de weigering van de goedkeuring door de Regeering gemotiveerd werd met er op te wijzen, dat er strijd met de goede zeden aanwezig was. Inderdaad was dat te verdedigen, maar bij de debatten naar aanleiding van de daaromtrent gehouden interpellaties kwam toch wel naar voren, dat het systeem van de wet van 1855 minder gelukkig is. In 1927 heeft de toenmalige Minister van Justitie, de heer DONNER, dit zelf toegegeven. Doordat immers de erkenning van een vereeniging geschiedt door middel van de goedkeuring van haar statuten of reglementen door de Kroon (de goedkeuring door de wet laten we nu maar buiten beschouwing), wordt de schijn gewekt, alsof de Kroon met het doel der vereeniging instemt. Hetgeen uiteraard geenszins de bedoeling van deze goedkeuring is.

In dit verband verdient vermelding, dat Minister van RAALTE in 1906 een wetsontwerp heeft ingediend, waarbij werd voorgesteld om de Koninklijke goedkeuring af te schaffen en haar te vervangen door een notariële acte van oprichting, die in een openbaar register zou moeten worden ingeschreven. Hieraan kleefte echter weer dit bezwaar — Minister DONNER wees er in 1927 terecht op —, dat dan elke preventieve contrôle ontbreekt, zoodat dikwijls eerst achteraf zal blijken, dat een vereeniging geen rechtsgeldig bestaan heeft gehad. Al moge nu echter dit middel niet deugen, dit neemt niet weg, dat, nu het bestaande stelsel niet zonder bezwaar is gebleken, er alle aanleiding bestaat om bij een ingrijpende wijziging van de wet van 1855 als de onderhavige ook aan dit punt eens bijzondere aandacht te

wijden. Het is dan ook te betreuren, dat de Regeering dit thans heeft nagelaten, zooals althans uit de M. v. T. op het onderwerpelijke wetsvoorstel, waarin met geen woord de hierbedoelde kwestie wordt aangeroerd, wel moet worden afgeleid.

---

¹⁾ Zie ook mijn artikel „Het recht tot vereeniging en vergadering” Antirev. Staatk. 1936 blz. 145 vlg. en 204 vlg.

²⁾ Zie Voorloopig Verslag par. 19.

³⁾ Het oorspronkelijke art. 4, hetwelk een strafbepaling bevatte, waarin thans bij art. 140 Wetboek van Strafrecht is voorzien, is op grond van art. 3, lid d der wet van 15 April 1886 (Staatsblad no. 64) vervallen.

⁴⁾ De bestaande artt. 14—16 luiden aldus:

14. De bepalingen der voorafgaande artikelen zijn niet van toepassing op de burgerlijke maatschap of vennootschap, noch op vennootschappen van koop-handel, wederkeerige verzekerings- of waarborgmaatschappijen en scheeps-reederijen.

De bepalingen van het Burgerlijk Wetboek en van het Wetboek van Koop-handel blijven op deze onderwerpen van toepassing.

15. Vereenigingen, welke vóór het in werking komen dezer wet bestonden, worden beoordeeld naar de wetten, waaronder zij zijn opgericht.

16. Vreemdelingen, geene ingezetenen zijnde, kunnen niet zijn leden van staatkundige vereenigingen.

⁵⁾ Zie hieromtrent uitvoeriger mijn bovengenoemd artikel in A. R. Staatkunde 1936 blz. 204 vlg.

⁶⁾ N.I. W. G. B. van 17 Juni 1938.

⁷⁾ Zie hieromtrent uitvoeriger het artikel „De Dageraadskwestie” van Mr. J. DONNER in A. R. Staatkunde, eerste jaargang, blz. 460 vlg. en 504 vlg., en mijn meergenoemd artikel blz. 208 vlg.

VRAAG EN ANTWOORD.

1. VRAAG.

Mag een verpleegster in een gemeentelijk ziekenhuis verplicht worden den z.g. nooddoop te verrichten aan kinderen uit r.k. gezinnen?

ANTWOORD:

Het vraagstuk „Overheid en gewetensvrijheid” komt gewoonlijk slechts aan de orde, wanneer de verhouding Overheid en onderdaan in het geding is. In het onderhavig geval gaat het echter niet over de verhouding Overheid en onderdaan, doch over een vraagstuk, dat betreft de verhouding van de Overheid, i. c. de gemeentelijke Overheid, en het in haar dienst zijnde personeel.

Algemeen wordt hier te lande erkend, dat de Overheid bij het opleggen van verplichtingen zooveel mogelijk gewetensbezwaren van de onderdanen heeft te ontzien. En natuurlijk dient voorzoover het overheidspersoneel als gewoon onderdaan (dus niet in ambtelijke hoedanigheid) tegenover de Overheid staat, met zijn gewetensbezwaren op gelijken voet rekening te worden gehouden als zulks ten aanzien van elk ander onderdaan geschiedt.

Doch hoe staat de zaak, wanneer dit personeel niet als ieder willekeurig onderdaan *doch in ambtelijke ondergeschiktheid* tegenover zijn superieur staat en een bevel of voorschrift ontvangt? Mag het zich dan evenzeer op gewetensbezwaar beroepen? En heeft de Overheid in dezelfde mate zulk een bezwaar te ontzien als met betrekking tot de onderdanen?

Ziehier het kardinale punt van de bovengestelde vraag.

Nu is de consciëntievrijheid van den onderdaan tegenover de Overheid *niet volstrekt*, gelijk b.v. ook artikel 4 van het antirevolutionair beginsel-program erkent. Immers indien ieder onderdaan door zich op zijn consciëntie te beroepen kon doen en laten wat in zijn oog goed was, zou niet alleen het overheidsgezag worden ondergraven maar daarmede tevens ook de organisatie van den Staat ten gronde gaan. Daarom zegt art. 4 van het beginsel-program sinds 1916 terecht uitdrukkelijk, dat de Overheid in de consciëntie slechts *voorzoover die het vermoeden van achtbaarheid niet mist en haar uitspraak geen afbreuk doet aan de vervulling van de noodzakelijke overheidstaak*, een grens heeft te erkennen voor haar macht.

De zaak staat dus in het algemeen aldus, dat een consciëntiebezwaar van een onderdaan alleen dan door de Overheid erkend moet worden, wanneer het *achtbaar* is, d. w. z. wanneer blijkt, dat de bezwaarde eerlijk overtuigd is (ook al wordt die overtuiging niet door de Overheid gedeeld), dat hij door te voldoen aan het overheidsbevel in strijd handelt met Gods wil, en wanneer voorts de vervulling van de noodzakelijke overheidstaak het wijken voor het gewetensbezwaar mogelijk maakt.

De consciëntievrijheid is dus in verschillend opzicht beperkt. Doch zelfs die beperkte vrijheid kan een overheidsambtenaar in zijn verhouding tot de Overheid niet voor zich opeischen, omdat de positie van den ambtenaar in tweeërlei opzicht van die van een ander onderdaan verschilt.

Een onderdaan staat, of hij wil of niet, onder het gezag van de Overheid. Hij kan zich aan dat gezag goeddeels, hoewel niet geheel, onttrekken door in een ander land te gaan wonen. Doch dat baat hem niet. Want in iedere geordende samenleving heerscht gezag, en met name ook overheidsgezag. Bij emigratie wisselt wel de gezagsdrager, maar het gezag blijft.

Anders is echter de positie van den ambtenaar. De bijzondere betrekking tot het overheidsgezag is — uitzonderingen daargelaten — niet buiten zijn wil tot stand gekomen. Hij wist, toen hij in ambtelijken dienst trad, dat deze dienst hem zekere beperkingen, ook zelfs met betrekking tot aangelegenheden van consciëntieuzen aard, zou opleggen. En zelfs kan hij, wanneer achteraf blijkt, dat die beperkingen hem te zwaar drukken (denk b.v. aan een politiemans dienstdoende op Zondag) ontslag uit den overheidsdienst vragen, welk ontslag nimmer wordt geweigerd.

Zulk ontslag zal in vele gevallen, wanneer de ambtenaar geen andere middelen van bestaan heeft, een zwaar offer van hem vergen. Zoo zwaar, dat wellicht niet vele ambtenaren bij een gewetensconflict hun consciëntiebezwaar boven hun materieel voordeel zullen laten praevaleren. En op dien grond zou men kunnen beweren, dat de formeele vrijheid van den ambtenaar dikwijls geen werkelijke vrijheid is. Doch deze bewering houdt tóch geen steek. Want zoo benauwend is de toestand hier te lande nog niet, dat er buiten den ambtelijken dienst geen of nagenoeg geen levensmogelijkheden meer zijn voor wie bereid is om desnoodig een offer voor zijn beginsel te brengen. Daarom laat deze bewering onaangefast het feit, dat de positie van den onderdaan in beginsel van die van den ambtenaar verschilt, insoover bij laatstgenoemde van een vrijwillig aangaan en laten voortduren van vrijheidsbeperking, voortvloeiend uit zijn ambtelijke positie, sprake is.

Voorts verschilt de positie van onderdaan en ambtenaar ook in dit opzicht, dat het gehoorzamen van het overheidsbevel door den ambtenaar in veel sterkere mate raakt de organisatie van den Staat dan het gehoorzamen van het overheidsbevel door een willekeurig onderdaan.

De ambtenaar is als het ware de representatie van de Overheid bij

het publiek. Zijn gehoorzamen is het functioneeren van den Staat zelf. Hij is een orgaan van den Staat, zooals de hand en de voet een orgaan is van een lichaam. En daarom beteekent het weigeren van gehoorzaamheid door een ambtenaar feitelijk, dat een der organen van den Staat ophoudt te fungeeren, ja zelfs zich tegen het vervullen van de overheids-taak keert.

In dit licht bezien beteekent de eisch, dat de consciëntievrijheid geen afbreuk mag doen aan de vervulling van de noodzakelijke overheidstaak voor den ambtenaar heel wat meer dan voor den willekeurigen onderdaan. In menig geval, waarin de Overheid voor een consciëntiebezwaar van een onderdaan uit den weg gaat, zal zij dit toch niet kunnen en niet mogen doen voor het consciëntiebezwaar van den ambtenaar.

Uit het bovenstaande volgt, dat het zeker niet juist zou zijn om op grond van algemeene uitspraken met betrekking tot de consciëntievrijheid voor den ambtenaar een vrijheid op te eischen als aan de onderdaan toekomt.

Desniettemin mag toch ook voor den ambtenaar een vrijheid worden gevorderd, welke zoover reikt als een goed functioneeren van den Staat of de gemeente gedooft. En de vraag is, of het opleggen aan verpleegsters van een gemeenteziekenhuis van den plicht tot het verrichten van den z.g. nooddoop voor een juist functioneeren van de organisatie van een dergelijke inrichting noodzakelijk moet worden geacht.

Die vraag moet o.i. ontkennend worden beantwoord.

Het is hier niet de plaats om uiteen te zetten, welke beteekenis onze r.k. medeburgers aan den doop hechten. Volstaan kan worden met op te merken dat een gemeente, die als exploitante van een ziekenhuis optreedt, heeft rekening te houden met het feit, dat een deel van het publiek deze bijzondere beteekenis aan den doop hecht. Want een gemeentelijke inrichting is bestemd voor alle ingezetenen zonder onderscheid van godsdienst. En daarom behoort bij de exploitatie van een dergelijke inrichting zooveel mogelijk met de verlangens van het publiek, inzonderheid wanneer deze verlangens den godsdienst betreffen, te worden rekening gehouden.

Met het oog daarop ligt het op den weg der gemeente bij instructie of reglement aan het ziekenhuispersoneel de verplichting op te leggen om medewerking te verleenen, teneinde de bediening der sacramenten overeenkomstig de overtuiging van de patiënten of hunne betrekkingen te doen plaats vinden. Doch wij achten het *niet* op den weg der gemeente te liggen om zijn personeel op te dragen om *zelf* die sacramenten, zij het ook in geval van nood, te bedienen. Want een dergelijke opdracht kan, althans bij een deel van het personeel, tot gewetensconflicten aanleiding geven zonder dat dit met het oog op het behoorlijk functioneeren der inrichting noodzakelijk is te achten.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN.

De Centrale Bedrijfskas met modellen toegelicht door M. VAN RIJSWIJK, accountant, uitgave Vermande Zonen, IJmuiden, z. j.

Moet elk gemeentebedrijf een eigen kas hebben? Of is een centrale kas het meest aanbevelenswaardig? De beantwoording van deze vragen interesseert uiteraard inzonderheid degenen, die betrokken zijn bij de exploitatie van gemeentebedrijven. Doch, aangezien de lectuur over dergelijke onderwerpen niet zoo groot is, is het toch van belang even op dit geschrift de aandacht te vestigen.

De Dialectische Theologie, door J. G. FEENSTRA, uitgave van J. H. Kok N.V. te Kampen, 1937.

Een populair theologisch geschrift over een belangrijk onderwerp. Wijl de dialectische theologie hare consequenties ook trekt voor het staatkundig en sociaal leven is een aankondiging in dit tijdschrift op haar plaats. Ter voorkoming van misverstand zij echter opgemerkt, dat Ds. F. — afgezien van enkele opmerkingen over ethische consequenties — het staatkundig en sociaal terrein buiten beschouwing laat.

Grondwetsherziening 1938, door Dr. H. F. J. WESTERVELD, uitgave H. J. Paris Amsterdam, 1938.

In deze vlot geschreven brochure geeft Dr. W. een overzicht van de voorgeschiedenis en totstandkoming der Grondwetsherziening 1938. Men vindt voorts in deze brochure den tekst der nieuwe bepalingen, voorzien van een toelichting en met vermelding van den ouden tekst ter vergelijking. Speciaal behandeld wordt het vraagstuk van de herzieningsprocedure, het wetsontwerp inzake de revolutionaire vertegenwoordigers en het z.g. verzamelontwerp. De beide laatstgenoemde wetsontwerpen hebben het, zooals men weet, niet tot het Staatsblad kunnen brengen.

Deze brochure zal vooral aan studenten en cursisten voor Staatsinrichting M. O. goede diensten kunnen bewijzen. Ook voor andere dan onderwijsdoeleinden achten wij haar zeer geschikt.

Figuren en momenten uit de politiek van Koningin Wilhelmina's tijd door C. K. ELOUT. Uitgave Het Alg. Handelsblad N.V. te Amsterdam, 1938.

De oud-kameroverzichtschrjver van het Handelsblad, de heer ELOUT, heeft ter gelegenheid van het regeeringsjubileum van H. M. de Koningin een serie interessante artikelen geschreven, die thans gebundeld voor ons liggen.

Parlementaire geschiedenis van een insider, die van 1901—1929 geregeld contact had met de Kamers en hun arbeid van dag tot dag heeft gevolgd. Het aardige van deze artikelen is, dat ELOUT verschillende parlementaire figuren met meesterhand teekent; ze voor ons laat leven; ze ons laat zien, zooals zij vroeger in de Kamer spraken, deden, leefden.

Hij heeft zijn critiek; critiek ook op personen, die in onzen kring wellicht al te veel critiekloos werden vereerd. Hij heeft zijn sterke sympathieën; maar hij streeft naar objectiviteit, al legt hij hier en daar te weinig accent op gebeurtenissen, die ons van groot gewicht schenen (b.v. Nov. 1918) terwijl anderzijds het regime-RUYS DE BEERENBROUCK naar onze smaak wat te veel in staat van beschuldiging wordt gesteld.

Wat niet wegneemt, dat wij dit boekje met belangstelling hebben gelezen.

C. B.

Klasse en stand door Dr. J. JANSSENS. Uitg. Dekker en Van de Vegt N. V. Nijmegen, 1938.

De schrijver biedt ons hier een sociologische studie over het klasse- en standsverschijnsel, getoetst aan de opvattingen van enkele moderne sociologen — we noemen slechts SPANN, M. WEBER, VAN TREITSCHKE, PESCH, SOMBART — en aan die van de encyclieken *Rerum Novarum*, *Quadragesimo Anno* en *Divini Redemptoris*.

Een studie, reeds hierom belangwekkend, omdat zij poogt te geraken tot begripsbepaling van „klasse” en „stand” in een periode, die, althans in bepaalde landen, den klassen-strijd wil oplossen door de vestiging van den standen-staat.

Wie zich voor roomsch-katholieke sociologie interesseert en iets meer wil weten van wat nu eigenlijk van die zijde bedoeld wordt met corporatieve of standen-maatschappij, vindt in dit boek weliswaar zware, maar toch stellig oriënterende lectuur.

C. B.

De steunverleening aan werklooze arbeiders door VAN HOEVEN en SCHOUTEN. 4e verm. druk. Uitgave N. Samson N.V. Alphen a. d. Rijn, 1938.

Droeve noodzaak noopte tot den 4en druk, schrijft minister ROMME in zijn „voorwoord”. Wie den omvang van dezen nieuwen druk verge-

lijkt met dien van den vorigen (1936) ziet reeds, dat er heel wat nieuws bijgekomen is. Overigens behoeft goede wijn geen krans. Een aanbeveling van dit onmisbare boek is waarlijk overbodig.

Er zijn nieuwe hoofdstukken gewijd, o.a. aan de spaarregeling en aan de steunverleening aan kleine grondgebruikers. De ministeriële circulaire's zijn systematisch ingedeeld. Dat moest wel, want zij zijn in menigte uitgebroken! Niet minder dan 204 pagina's.

C. B.

Briefwisseling van Mr. G. Groen van Prinsterer met Dr. A. Kuyper, bewerkt door Ds. A. GOSLINGA. Kampen, J. H. Kok N.V.

De uitgave van deze 500 brieven is volgens de bewerkster hiervan te beschouwen als een voordruk van een deel van de groote Rijksuitgave van de „Schriftelijke Nalatenschap van Mr. G. Groen van Prinsterer”.

GROEN-KUYPER. Twee generaals van groot formaat, doch ieder met een sterk eigen karakter. Wanneer wij de correspondentie bestudeeren, gewisseld tusschen deze twee leiders in het tijdperk 1864—1876, dan treft ons dadelijk, hoezeer ook beide karakters uiteenloopen en hoe groot het contrast is in leeftijd en maatschappelijke positie, de innige samenwerking en de hooge achting, die zij voor elkander hebben. KUYPER heeft de bemiddeling van GROEN noodig, om in 't bezit te komen van één der werken van JOHANNES A LASCO. GROEN ontvangt later een exemplaar van KUYPER'S: „Johannes a Lasco: Opera tam edita quam inedita, etc.” Dan voelt GROEN, dat hier niet spreekt de discipel van de moderne Leidsche hoogeschool, maar iemand, die met hem eenzelfde geloof deelachtig is. GROEN zendt KUYPER zijn „Ongeloof en Revolutie”. Als de synode der Hervormde Kerk uitvoering gaat geven aan art. 23 v/h Algem. Regl., ontstaat er op Kerkelijk terrein een strijd, die tot een overwinning der orthodoxie leidde. Die overwinning werkte na op staatkundig terrein. In dien strijd stond in de voorste gelederen Dr. KUYPER en hij vond daarin steun bij den geschiedschrijver GROEN, omdat zij beiden „één waren in de overtuiging, dat hun geloof, waarin zij zich één wisten met het voorgeslacht, dat ons volksbestaan gegrondvest heeft, invloed behoorde te oefenen niet slechts op het persoonlijk leven, doch ook op het breede terrein van het volksleven, gelijk zich dat in Kerk, Staat en Maatschappij openbaart.” De gepubliceerde brieven getuigen van de moeiten en de zorgen van dien strijd, vooral ook door de tegenwerking van zoogen. vrienden, maar ook van den rijken zegen, die op hun arbeid rustte.

Enmaal met lezen begonnen, volgt ge met klimmende belangstelling de „geheime besprekingen” van de beide generaals over hun operaties. Ge gevoelt, dat deze twee karakters, zonder iets van het eigene te verliezen, tot elkaar groeien. GROEN trekt zich almeer terug uit het actieve

strijdgewoel en weet de leiding veilig in handen van KUYPER. Maar welk een tegenstand moest worden overwonnen en met welke zorgen geworsteld! Welk een moeite met *De Standaard*, het zorgenkind van 1872, en de „vrienden” in de Kamer!

Het was een gelukkige gedachte deze correspondentie het licht te doen zien. De lezing van deze brieven vervult ons niet alleen met grooten eerbied van den heiligen ernst, waardoor GROEN en KUYPER zich lieten leiden, maar stemt ons dankbaar voor wat God ons in deze mannen heeft geschonken. „Pal voor het beginsel” stonden zij vast in het geloof, den strijd te voeren voor de eer van hun Koning.

Bijzonder treft ook de toenemende belangstelling bij GROEN voor KUYPER'S lief en leed en de hooge achting en liefde voor GROEN bij KUYPER.

Voor hen, die studie maken van het karakter en ontstaan van de Anti-Rev. partij, lijkt ons deze uitgave van groote waarde. Een veertiental bijlagen verhoogen de belangrijkheid van deze publicatie.

Amersfoort.

SCHOURER.

DE WAPENSTILSTAND VAN 1918

DOOR

DR. GEZINA H. J. VAN DER MOLEN.

Na vier bange jaren van bloedige worsteling werd op 11 November 1918 de wapenstilstand gesloten, die voor het Westersche front het einde van een wreeden wereldoorlog betekende. Des voormiddags te elf uur werden de vijandelikheden allerwegen gestaakt. Op verschillende punten werd tot het laatst toe met verbitterde volharding gevochten, op andere plaatsen had de oorlogsmoeheid bij de strijdende legers reeds zoozeer de overhand, dat het bevel tot opschorting van de vijandelikheden met verlangen werd verbeid.

Over heel de wereld werd het bericht van het tot standkomen van den wapenstilstand met ontroering vernomen. Zwaar hadden de oorlogsjaren gedrukt op alle krijgvoerende partijen en zelfs de neutralen, wier persoonlijke offers toch gering waren in vergelijking met die der bij den oorlog betrokken volken, gingen gebukt onder den loodzwaren materiëelen last der defensie-uitgaven en onder het gebrek aan levensmiddelen, dat zich elk jaar sterker deed gevoelen. Overal was het sociale leven ontwricht door de abnormale toestanden, die de oorlog in het leven riep. Ook in de niet-oorlogvoerende landen bracht de troepen-mobilisatie het maatschappelijk leven dusdanig in de war, dat ernstige stoornissen daarvan het gevolg waren.

Erger nog dan de materiëele bezwaren, die de oorlog voor heel ons werelddeel meebracht, was de psychische druk, die hij aan alle volken oplegde en die in zijn reacties een geestelijke ontreddeering ten gevolge had, waarvan men de bittere consequenties slechts moeizaam te boven zou komen.

Toen dan ook het einde van deze duistere periode der wereldgeschiedenis gekomen scheen, werd allerwegen een gevoel van bevrijding en van opluchting gewekt. Het was als het ontwaken uit een benauw-

den droom, de duisternis scheen te zullen wijken voor het ochtendgloren van een nieuwen dageraad, het nachtelijk spook had eindelijk de vlucht genomen — de wederopbouw van een nieuwe wereld kon beginnen.

Naderend einde.

Het einde van den wereldoorlog kwam niet onverwacht. Reeds lang wezen allerlei voortekenen erop, dat de strijd niet zoo heel lang meer zou kunnen duren. Van weerszijden was de oorlog met groote verbittering gevoerd en was hij gericht op de algeheele vernietiging der tegenpartij. Daarom was volhouden het parool en waren de militaire successen, zoolang zij niet een volslagen overwinning van den vijand inhielden, niet langervan beslissende beteekenis. Van niet minder belang was het uithoudingsvermogen der bij den oorlog betrokken volken. En het waren juist de volken, zij die thuis aan allerlei ontberingen en demoraliseerende invloeden bloot stonden, die in veel sterker mate dan de legers aan het front teekenen van oorlogsmoeheid vertoonden.

In November 1917 stonden de kansen der Centrale Mogendheden op een grootsche overwinning of althans een voordeeligen vrede beter dan ooit tevoren. Het Russische leger was na de mislukking van het z. g. Kerenski-offensief geheel ingestort. Gevochten werd er aan het Oostfront na de nederlagen der Russen in den zomer en herfst van 1917 bijna niet meer. Onder de soldaten der wederzijdsche troepen ontstond een zekere vriendschappelijke verstandhouding. Dit had voor Duitschland evenwel het nadeel, dat de Duitsche troepen met een anarchistischen geest besmet werden, die later zijn fatalen invloed ook aan het Westfront zou doen gelden.

Wel braken de vredesonderhandelingen, tengevolge van de harde voorwaarden, die de Centrale Mogendheden aan Rusland stelden, voorshands af, doch na het binnendringen der Duitschers in Rusland moesten de Russen zich gewonnen geven en op 3 Maart 1918 werd de vrede te Brest-Litowsk geteekend.

Ook Roemenië moest den vrede ongeveer terzelfder tijd aanvaarden. Duitschland en zijn bondgenooten zouden echter van de veranderde toestand in het Oosten meer hebben geprofiteerd, indien de bolshevistische propaganda niet als een doordringend venijn het moreel hunner eigen troepen had aangetast en de naar huis terugkeerende krijgsgevangenen, die de Russische revolutie hadden meegemaakt, met name

in Oostenrijk-Hongarije, bij de uitgehongerde bevolking niet zulk een dankbaar materiaal voor hun revolutionnaire denkbeelden hadden gevonden.

Het Oostenrijksch-Hongaarsche leger, dat aanvankelijk zoo dapper had gevochten, stortte het eerst ineen. Nog in Juni 1918 ondernamen de Oostenrijkers een groot offensief tegen de Italianen, dat echter tot totale mislukking leidde. In October dienaanvolgende gingen de Italianen, gesteund door Engelsche en Amerikaansche troepen tot den aanval over. De Oostenrijkers aan het front boden dapper weerstand, maar achter het front weigerden de troepen gehoorzaamheid. Zij wilden niet meer in de vuurlinie, doch hadden slechts één verlangen: naar huis.

Zoo werd het Oostenrijk-Hongaarsche leger tot een volkomen chaos. De terugtocht geschiedde zonder orde en tucht. De ellende, de ontbering, de uitputting bleek de machtigste vijand te zijn. Op 4 November 1918 sloot Keizer KAREL een afzonderlijken wapenstilstand met de Mogendheden der Entente. Hij volgde daarin slechts het voorbeeld van Bulgarije, dat op 29 September en van Turkije, dat op 30 October de wapens had neergelegd.

Duitschland had zijn isolement reeds lang voelen aankomen. Maar het Deutsche leger was nog sterk, het stond ver over de grenzen van het vaderland in een nog altijd krachtige positie. Het had niet alleen aan den overmachtigen vijand het hoofd weten te bieden, het was ook nog energiek genoeg voor den aanval. Wel vertoonden de troepen aan het Westfront door de aanhoudende inspanning, die van hen gevergd werd, sporen van vermoeidheid en zelfs van uitputting en brachten de reserve-troepen, die van het Oostfront kwamen en de verlofgangers, die van thuis terugkeerden, niet zelden een geest van ontevredenheid en verzet mee, doch over het algemeen kon de legerleiding nog op zijn soldaten vertrouwen, ook al werd het uiterste van hen gevergd. In Maart-April 1918 kon in Frankrijk nog een groot offensief met succes worden doorgevoerd. De Duitschers drongen tot op een afstand van 100 K. M. van Parijs door en beschoten evenals in 1871 de Fransche hoofdstad met zwaar geschut.

Doch in Parijs zetelde de sterke man. CLEMENCEAU, de man met de stalen zenuwen en de onverzettelijke wilskracht. Ook in deze dagen bleef hij vol vertrouwen. „Ik zal vóór Parijs, in Parijs en achter Parijs vechten,” was zijn leus. Bovendien waren de Amerikanen gereed voor den strijd. Vanaf Mei 1918 werden Amerikaansche troepen in het ge-

vecht gebracht. Zij waren frisch en onvermoeid, al waren zij dan ook weinig geoefend. Zij brachten niet alleen materiele hulp, maar gaven aan het Fransche volk bovendien een sterken moreelen steun.

Aan FOCH werd nu de opperste leiding der Entente-legers opgedragen en in Augustus begon het groote offensief. Op 8 Augustus, later door LUDENDORFF „de zwarte dag” van het Duitsche leger genoemd, nam de krijgskans een beslissenden keer. De Duitsche troepen moesten voor de overmacht wijken en hun oude kracht scheen gebroken. Het moreel der troepen, die bovendien van een zware griep-epidemie te lijden hadden gehad, was sterk achteruit gaande. In Vlaanderen werd op 27 en 28 September eveneens een groot offensief ingezet en ook daar werden de Duitschers teruggedrongen. Zij hadden gebrek aan reserve-troepen en misten den steun van een eensgezind en tot de uiterste inspanning en opoffering bereid vaderland. De Engelsche blokkade had het Duitsche volk uitgehongerd, de moreele weerstand was gebroken. Anderzijds had de duikbooten-oorlog den vijand wel gevoelige verliezen toegebracht, doch overigens niet het beslissend effect gehad, dat ervan verwacht werd.

Voorbereidende onderhandelingen.

De militaire situatie aan het front en de politieke constellatie thuis dwong de Deutsche legerautoriteiten en de Rijksregeering den ernst van den toestand onder oogen te zien, wat geschiedde in een conferentie op 14 Augustus te Spa, waar de Keizer, de Kroonprins, de Rijkskanselier VON HERTLING, VON HINDENBURG, LUDENDORFF, de Minister van Buitenlandsche Zaken en enkele andere militaire en civiele hoogwaardigheidsbekleeders aanwezig waren. Men beschouwt deze bespreking in het Hoofdkwartier als het uitgangspunt der voorbereidselen tot den wapenstilstand, omdat in deze officieele bijeenkomst der verantwoordelijke personen voor het eerst de hoop om door een overwinning de vredesvoorwaarden te kunnen vaststellen van Deutsche zijde werd prijsgegeven. Men bereidde zich erop voor het meest geschikte oogenblik uit te zoeken om met den vijand tot een vergelijk te komen. Toch bleef de hoop bestaan zich op Fransch gebied te kunnen handhaven om daarin een machtsmiddel te bezitten ter beïnvloeding der vredesvoorwaarden.

De poging om door bemiddeling van een neutrale mogendheid in onderhandeling te treden met den vijand mislukte, zoodat eind Sep-

tember op sterken aandrang van het Duitsche hoofdkwartier besloten werd zich direct te wenden tot President WILSON met verzoek de vredesonderhandelingen op grond van zijn beroemde veertien punten in te leiden en zoo mogelijk onmiddellijk tot een wapenstilstand te komen. Deze taak was voor de nieuwe Duitsche regeering weggelegd, die op 3 October werd gevormd. VON HERTLING had als Rijkskanselier plaats gemaakt voor Prins MAX VON BADEN, terwijl in plaats van VON HINTZE Dr. SOLF als minister van Buitenlandsche Zaken optrad. Ook de socialist SCHEIDEMANN was in de nieuwe regeering opgenomen.

Sterker dan ooit stond thans het verlangen naar den vrede in Duitschland op den voorgrond, bij de regeering nog versterkt door de dringende telegrammen, die er dienaangaande van de Duitsche legeraanvoerders kwamen. Op 3 October werd het eerste telegram door de Duitsche regeering aan President WILSON verzonden. Het antwoord van WILSON op 8 October behelsde de vraag om nadere bevestiging van de aanvaarding der veertien punten als basis der onderhandelingen en stelde als voorwaarde de ontruiming van het bezette gebied, alvorens de President zich gerechtigd achtte aan de Regeeringen, waarmee de Ver. Staten verbonden waren, voorstellen tot een wapenstilstand te doen. De Duitsche Rijksregeering gaf op 12 October op de eerste vraag een toestemmend antwoord en verklaarde zich voorts bereid aan de gestelde voorwaarde te voldoen.

Van het Westfront kwamen intusschen voortdurend aanmaningen spoed te zetten achter de onderhandelingen over den wapenstilstand, waar de Duitschers verliezen leden van minstens 70.000 man per maand. De vrees was gewettigd, dat de vijandelijke troepen Duitschland zouden binnenvallen, allereerst in Elzas-Lotharingen, terwijl men ook reeds de Rijnprovincie bedreigd zag. Met den dag werd de toestand aan het front kritieker, waardoor de kans op gunstige vredesvoorwaarden telkens verminderde.

WILSON's tweede nota dateert van 14 October. Zij behelsde den eisch van het stopzetten van den duikbootenoorlog, het verwijt van woestingen in het bezette gebied door terugtrekkende Duitsche troepen en stelde als nieuwe voorwaarde, dat de Entente-mogendheden onomwonden zouden weten of zij met een democratisch gezind en democratisch geregeerd Duitsch volk te doen hebben of niet. Deze nota staat kennelijk onder den invloed van de torpedeering van het Amerikaansche passagiersschip de „Leinster”, dat enkele dagen tevoren

door de Duitschers in den grond was geboord en waarbij honderden menschen om het leven kwamen.

Dit schrijven verwekte wegens den scherpen toon, waarin het gesteld was, groote consternatie in Duitschland. De opperste legerleiding (LUDENDORFF), die eerst zoo sterk op onderhandelingen had aangedrongen, wilde terugtrekken, maar de politieke leiders vroegen de verzekering, dat het leger zich nog tot het voorjaar zou kunnen handhaven, een verzekering, die de legerautoriteiten niet konden geven. De militaire situatie was te precair om daarop te kunnen bouwen en thuis groeide het verlangen naar vrede bij den dag. Na de berichten van de dreigende ineenstorting van Oostenrijk bepleitte LUDENDORFF echter weer voortzetting der vredesonderhandelingen.

Duitschland ging dus voort met het wisselen van nota's met President WILSON. 20 October werd Duitschland's antwoord verzonden, waarin het beloofde de torpedeering van passagiersschepen te zullen stop zetten. Alle duikbooten werden dan ook teruggeroepen onder bevel op den terugtocht alleen overdag oorlogsschepen te mogen aanvallen.

In WILSON's derde nota van 23 October wordt nog eens uitdrukkelijk uiteengezet, dat de President alleen vertrouwen kan hebben in een democratisch geregeerd Duitschland en wordt voor 't eerst gezinspeeld op een mogelijke abdicatie van den Keizer. Het spreekt vanzelf, dat de revolutionnaire elementen in Duitschland, die zich de uitroeping eener Republiek ten doel stelden, hierdoor gesteund werden.

Op 27 October gaf de Deutsche Regeering WILSON nogmaals de verzekering, dat zij een ware Volksregeering was en dat ook de militaire macht aan haar was onderworpen. Duitschland wachtte thans nadere voorstellen voor den wapenstilstand af. Hierop zond Staatssecretaris, ROBERT LANSING, die ook de vorige nota's had onderteekend, namens President WILSON op 5 November het laatste voorbereidende schrijven aan de Deutsche Regeering, waarin hij melding maakte van het feit, dat de Geallieerde Mogendheden bereid waren op de basis van de redevoering van President WILSON voor het Congres gehouden op 8 Janurai 1918 en de beginselen die aan zijn volgende toespraken ten grondslag lagen vrede te sluiten met Duitschland. Zij maakten daarbij een voorbehoud ten aanzien van de interpretatie van het herstel van de oorlogsschade in de bezette gebieden veroorzaakt. De Maarschalk-generaal FOCH werd aangewezen als de vertegenwoor-

diger der Geallieerde Mogendheden voor het voeren der eigenlijke wapenstilstandsonderhandelingen.

Zoo was na een maand van uitwisseling van nota's de weg voor directe besprekingen geëffend. Duitschlands positie was er intusschen niet op verbeterd. Verlaten van al zijn bondgenooten stond het alleen tegenover een groote overmacht, die zich elken dag sterker deed gevoelen. Het leger begon al meer aan uitputting en moedeloosheid te lijden, het hield zich nog slechts staande door den moed en de tucht der officieren. De reserves aan manschappen waren totaal verbruikt, die aan materiaal begonnen hard te slinken. De communistische propaganda ondergroef zoowel aan het front als thuis den moreelen weerstand. In het binnenland was de ellende ten top gestegen; er was letterlijk aan alles gebrek.

Onder deze omstandigheden konden de Duitschers nog slechts vooruit op den weg der onderhandelingen, dien zij op 3 October waren ingeslagen. Van terugkeer kon geen sprake meer zijn. De militaire en politieke leiders stemden op dit punt volkomen overeen.

Directe onderhandelingen.

De laatste vier dagen vóór den wapenstilstand heerschte er allerwegen groote spanning. Vooral in de groote steden Parijs, Londen en New York verkeerde men in angstige onzekerheid. Zouden de Duitschers de voorwaarden voor den wapenstilstand aannemen? Velen vonden deze voorwaarden, die wel ongeveer bekend waren, reeds toen te hard en vreesden, dat zij zouden worden afgewezen.

Men wist bij de Geallieerden natuurlijk wel, dat er troebelen waren uitgebroken in Duitschland, maar van den juisten omvang en den aard dezer onlusten was men niet precies op de hoogte. Op 8 November des morgens om negen uur, toen Maarschalk FOCH in zijn hoofdkwartier te Rethondes de Duitsche afgezanten ontving, heerschte er nog orde te Berlijn, de Keizer was nog niet afgetreden en MAX VON BADEN fungeerde nog als Rijkskanselier. Uit de onwetendheid omtrent den waren stand van zaken sproot bij de Engelschen en Franschen voor een groot deel de ongerustheid over den afloop der onderhandelingen voort.

Op 7 November vertrok de Duitsche wapenstilstandscommissie uit Spa naar het Fransche front. Zij bestond uit ERZBERGER voorzitter der delegatie, GRAF VON OBERNDORFF, Generaal-majoor VON WINTER-

FELDT en Kapitein ter Zee VANSELOW. Generaal VON GÜNDELL, die oorspronkelijk als voorzitter van de delegatie was aangewezen, had zich teruggetrokken. De leiding berustte dus bij een civiele en niet bij een militaire autoriteit. VON HINDENBURG had dit zoo gewild, ofschoon, naar zijn eigen woorden, het misschien de eerste keer in de geschiedenis was, dat de mannen van de politiek en niet de militairen een wapenstilstand sloten. De gang naar de overzijde viel de hooge Deutsche militaire gezaghebbers zeker te zwaar. Of wilden zij hiermee de verantwoordelijkheid min of meer van zich af schuiven, zooals wel beweerd wordt?

Bij het eerste onderhoud met Maarschalk FOCH, waarbij ook de Engelsche Admiralaals SIR WEMYS en HOPE aanwezig waren, drongen de Duitschers op een onmiddellijk staken der vijandelijkheden aan, wat hun evenwel werd geweigerd. Eerst wanneer het wapenstilstandsverdrag was onderteevend, zou het bevel tot staking der vijandelijkheden worden gegeven. Hoe hard de opgelegde voorwaarden ook waren, de Deutsche delegatie aanvaardde die al dadelijk in principe. Wel trachtte het Hoofdkwartier nog op enkele punten verzachting te krijgen, maar het advies luidde toch: in elk geval teekenen. Er bleef geen andere keus over. Thuis was het Deutsche keizerrijk ineengestort. De sociaal-democraten hadden een ultimatum gesteld en het aftreden van den Keizer geëischt. In München was de Republiek al uitgeroepen, de matrozen waren al aan het muiten geslagen en in het leger vormden zich soldatenraden. Op 9 November brak te Berlijn de revolutie uit en de Keizer wordt eindelijk gedwongen afstand te doen van den troon. MAX VON BADEN had plaats gemaakt voor EBERT. Het maakte voor de onderhandelingen over den wapenstilstand geen verschil. Die moest tot elken prijs gesloten worden. Dit was onvermijdelijk. Om acht uur werd te Rethondes het telegram ontvangen, waarin de nieuwe Deutsche Regeering de wapenstilstandsvoorwaarden aanvaardde. Tegelijkertijd vestigde de Deutsche Regeering de aandacht op het feit, dat op bepaalde punten de uitvoering van de gestelde voorwaarden de bevolking van de onbezette gebieden van Duitschland aan uithongering zou bloot stellen. Het moeten achterlaten van al de provisie in de gebieden, die ontruimd moesten worden — provisie, die bestemd was om het leger te voeden — zoowel als een zoodanige inkorting van de verkeersmiddelen, dat deze met een vernietiging gelijk stond, terwijl de blokkade terzelfder tijd werd gehandhaafd, zou de voeding van het volk en de

georganiseerde distributie der levensmiddelen onmogelijk maken, zoo merkte men terecht op. De Duitsche Regeering verzocht daarom over deze punten die de kwestie van de voeding betroffen, nader in onderhandeling te mogen treden, ook na onderteekening van het verdrag.

Op Zondag, 10 November te omstreeks vijf uur in den namiddag werd het verdrag te Rethondes, in het bosch van Compiègne, onderteekend. Er heerscht bij de Fransche en Engelsche onderhandelaars een stemming van koele terughoudendheid. De Duitsche officieren hadden tranen in de oogen, toen zij de pijnlijke taak der onderteekening vervulden. ERZBERGER spreekt als hoofd der delegatie nog enkele woorden en eindigt aldus: „Een volk van zeventig millioen menschen lijdt wel, maar het gaat niet ten onder.” Waarop Maarschalk FOCH droogjes antwoordt: „Très bien.” Om half zes gaat men uiteen zonder elkaar de hand te reiken.

De oorlog was geëindigd. Op 11 November, des voormiddags om elf uur trad de wapenstilstand in werking.

Op sommige punten aan het front werd tot de laatste minuut doorgevuurd. Een regiment Franschen verloor bij het oversteken naar den rechter Maasoever in de laatste dagen nog 52 dooden en 92 gewonden. Om elf uur weerklinkt ook hier aan beide zijden der gevechtlinie het bevel: Staakt het vuur! De soldaten treden tevoorschijn uit hun loopgraven, uit hun verdekte stellingen. Zij staan onbeschermd tegenover elkaar in het open veld, zij, die meer dan vier jaren lang elkaars vijanden waren en het op elkaars vernietiging hadden toegelegd. De Franschen heffen de Marseillaise aan, de Duitschers roepen: „Hoch! Hoch! Republik!” De Fransche en Duitsche officieren naderen elkaar, de Franschman vraagt om uitlevering van zijn gevallen manschappen. De Duitsche officier buigt en zegt, dat hij onder betooning van de militaire eer aan dit verzoek zal voldoen, omdat zij dapper voor hun vaderland gestorven zijn.

Voor de mannen aan het front beteekende de wapenstilstand een plotseling wijken van het gevaar, veiligheid. Voor alle soldaten beteekende het terugkeer naar huis, naar vrouw en kinderen, naar het gewone, vreedzame dagelijksche leven. Door de volken, die bij den oorlog betrokken waren geweest, werd het bericht van den wapenstilstand met groote vreugde en dankbaarheid ontvangen, die zich al naar den volksaard op verschillende wijze uitte.

Voor Frankrijk beteekende de vrede vooral de overwinning en Parijs

uitte zich in een delirium van wilde vreugd. De angst en de spanning waren hier het grootst geweest, de uitbarsting van blijdschap was dus hier het geweldigst. De ontvangst van CLEMENCEAU op dien gedenkwaardigen 11den November in de Chambre des Députés, waar hij mededeeling deed van het sluiten van den wapenstilstand, was als die van een overwinnaar, die zegevierend uit den strijd kwam. FOCH en CLEMENCEAU waren de nationale helden, aan wie grootsche huldebetoogingen ten deel vielen. De overwinningsroes in Parijs en heel Frankrijk was begrijpelijk: de smaad van 1870—71 was eindelijk gewroken. Elzas-Lotharingen keerde weer tot het vaderland terug, de gehate Deutsche bezetting zou uit het land verdwijnen.

Op hetzelfde uur, dat CLEMENCEAU te Parijs aan de volksvertegenwoordiging mededeeling deed van het belangrijke feit, betrad LLOYD GEORGE het Engelsche Parlementsgebouw om aldaar voorlezing te doen van de voorwaarden van den wapenstilstand. Hier echter geen luide toejuichingen, geen oorverdoovend handgeklap — in eerbiedige stilte wordt Engeland's eerste minister aangehoord. LLOYD GEORGE voegt aan de voorlezing van het document slechts enkele eenvoudige woorden toe. Dankbaarheid over het einde van den langen, wreeden krijg voert den boventoon en de Premier stelt voor de beraadslagingen te schorsen om tezamen in corps zich naar St. Margareth's Church te begeven, ten einde allereerst eerbiedig en ootmoedig God danken. Op dit oogenblik ontvangt eerst de Premier een roerende ovatie, waarna Mr. ASQUITH met de woorden van LLOYD GEORGE instemt. Dan begeeft men zich gezamenlijk naar het kerkgebouw, alwaar een eenvoudige en ontroerende dankdienst wordt gehouden.

Te New York werd het bericht van de onderteekening van het wapenstilstandsverdrag met niet minder vreugde ontvangen dan elders. WILSON ontving de goede tijding om twee uur in den morgen, terwijl hij zat te werken. Ook hij had het officiële document voor te lezen aan de volksvertegenwoordiging. De lectuur werd herhaaldelijk door applaus van het Congres onderbroken. Bij de teruggave van Elzas-Lotharingen, bij de overlevering van honderd duikbooten . . . Daarop hield WOODROW WILSON een lange toespraak, waarin hij zijn vreugde uitsprak over de vernietiging van het Duitsche imperialisme, doch tegelijkertijd verzekerde, dat de overwonnen *volken* aanspraak konden doen gelden op hulp en steun ter verlichting van den dreigenden hongersnood. De toekomst behoort aan hen, die zich de ware vrienden der

menschheid betoonen, zoo zei hij. Overwinnen door de wapenen is slechts een tijdelijke overwinning; de wereld overwinnen door haar achting te verwerven, dat is een blijvende overwinning.

De President der Vereenigde Staten sprak woorden van ware menschelijkheid, hij wees heen naar een rechtsvrede, die alleen werkelijke vrede kon brengen — en niet alleen de leden van het Congres, niet alleen zijn volk, maar heel de wereld luisterde met eerbiedige aandacht naar elk zijner uitspraken.

Voorwaarden van den wapenstilstand.

Intusschen waren de voorwaarden van den wapenstilstand hard, zeer hard. Toen zij bekend werden, maakte de aanvankelijke genoegdoening over het einde van den oorlog plaats voor ontsteltenis en verontwaardiging. De belangrijkste punten van het wapenstilstandsverdrag waren: onmiddellijke ontruiming van België, Frankrijk en Elzas-Lotharingen binnen veertien dagen; overgave van 5000 kanonnen, 25.000 machinegeweren, 3000 mijnenwerpers, 1700 vliegtuigen; ontruiming van den linker-Rijn oever; Mainz, Coblenz en Keulen te bezetten door den vijand binnen een kring van dertig kilometer; vestiging van een neutrale zône van dertig tot veertig kilometer diep op den rechter-Rijn oever, die in elf dagen moest worden ontruimd; niets weg te voeren van den linker Rijnsoever, waar alle fabrieken, spoorwegen enz. in tact moesten blijven; overgave van 5000 locomotieven, 150.000 wagons en 5000 vrachtauto's; onderhoud van de vijandelijke bezettingstroepen door Duitschland; in het Oosten terugtocht van alle troepen achter de grens van 1 Augustus 1914; annuleering van de verdragen van Brest-Litowsk en Boekarest; onvoorwaardelijke overgave van Oost-Afrika; teruggave van het saldo van de Belgische Bank en van het Russische en Roemeensche goud; terugkeer van krijgsgevangenen zonder reciprociteit; uitlevering van 6 pantserschepen, 10 linieschepen, 8 lichte kruisers en 100 duikbooten; de andere schepen moesten worden ontwapend en bewaakt door de Geallieerden in neutrale havens of havens der Geallieerden; alle forten en batterijen in het Kattegat zouden door de Geallieerden bezet worden; de blokkade bleef in denzelfden omvang bestaan; Duitsche handelsschepen zouden in beslag genomen kunnen worden; alle belemmering aan de neutrale scheepvaart door Duitschland opgelegd, moesten dadelijk worden opgeheven; de wapenstilstand zou met mogelijkheid van verlenging zes en dertig dagen duren.

Deze voorwaarden werden ingegeven door haat en vrees. Misschien was niet anders te verwachten na zulk een langen verbitterden krijg. Haat tegen en vrees voor Duitschland waren gekweekt door den inval in België en Frankrijk, door den jammer der verwoeste gebieden, door de luchtbombardementen, door den onbeprekten duikbootenoorlog. Er was maar één verlangen: de Duitsche militaire macht vernietigen, het Duitsche volk aan handen en voeten te binden. Doch haat en vrees zijn slechte raadgevers. Zij zijn bovendien de aartsvijanden van recht en gerechtigheid.

Daarom zijn de wapenstilstandsvoorwaarden vol van bitter schrijnend onrecht. De blokkade voortzetten — in vreedstijd — en tegelijkertijd een uitgehongerd volk het onderhoud van vijandelijke bezettingstroepen opleggen, en het daarbij nog berooven van de noodzakelijke vervoermiddelen — dat zijn eischen, die met alle billijkheid en menselijkheid spotten. Wel stond daartegenover de belofte, dat de Entente in den hoogsten nood zou bijspringen met levensmiddelen, maar deze clause moet den Duitschers, die van bijna alle hulpmiddelen beroofd werden, wel als hoon in de ooren hebben geklonken.

Een nacht van zwarte duisternis was over Duitschland neergedaald. Dit was het einde van een oorlog, die militair zoo goed was voorbereid en met zoo groot zelfvertrouwen was begonnen. Op macht en geweld had het vertrouwd en beiden schenen aanvankelijk met succes te worden gekroond. Aan moed en opofferingsgezindheid had het noch bij de weermacht noch bij het volk ontbroken. Telkens wanneer het in het nauw werd gedreven, trad het zijn tegenstanders met nieuwe machtsmiddelen tegemoet, pleegde het nieuwe geweldsdaden, zoodat het tenslotte bijna de geheele wereld tegenover zich vond. Duitschland had zich gevreesd gemaakt, maar ook gehaat en het plukte de wrange vruchten van zijn geweldspolitiek.

Wel had de nieuwe Republiek een treurige erfenis te aanvaarden en begon zij haar loopbaan onder uiterst bezwarende omstandigheden. Toch konden de nieuwe bewindhebbers niet anders doen dan het hoofd buigen voor de feiten. Iedere regeering had dat moeten doen op dat tijdstip en onder die omstandigheden, niemand zou de verantwoordelijkheid voor een afwijzende houding hebben kunnen aanvaarden. In Frankrijk werd van zekere militaire zijde, tegen de opinie van Maarschalk FOCH in, aangedrongen op voortzetting van den oorlog, op opmarcheeren naar Berlijn om daar een onvoorwaardelijke

en volkomen overgave te dicteeren. Deze gedachte werd gesteund door de Amerikaansche generaals en het gevaar voor een invasie in het uitgeputte en tot verderen weerstand onmachtige vaderland was dus verre van denkbeeldig.

De veertien punten van Wilson.

Intusschen bleef er voor Duitschland nog één lichtpunt over aan den internationalen hemel: WOODROW WILSON en diens veertien punten. Ten slotte had de President den Duitschers in zijn nota van 5 November de plechtige verzekering gegeven, dat de Geallieerden zijn veertien punten aanvaardden als basis voor den vrede. WILSON was de man van den vrede en van het recht. Slechts noode was hij ertoe overgegaan Amerika bij de oorlogvoerende partijen in te schakelen.

In zijn toespraak tot het Congres op 2 April 1917, waarin hij de redenen uiteenzette, die Amerika's deelname aan den oorlog moesten verklaren, had hij het nog eens uitdrukkelijk uitgesproken, dat hij geen krijg voerde tegen het Duitsche volk, waarvoor Amerika geen andere gevoelens dan sympathie en vriendschap gevoelde. Het ging tegen de militaire kaste in Duitschland, tegen de imperialistische politiek, tegen de Pruisische autocratie, tegen den Keizer. Sinds dien werden deze gedachten door WILSON in alle toonaarden herhaald. Steeds werd opnieuw een scheiding gemaakt tusschen het Duitsche volk en de autocratische Duitsche Regeering. Op 4 December 1917 verklaarde hij o.m.: „Het onrecht, het ontzettende onrecht, dat in dezen oorlog begaan is, moet weer goedgeemaakt worden. Dat spreekt vanzelf. Maar het mag niet daardoor worden goedgeemaakt, dat tegen Duitschland en zijn bondgenooten dergelijk onrecht begaan wordt. De wereld zal het begaan van dergelijk onrecht als middel tot herstel en tot schuldvereffening niet dulden.” Het program voor den wereldvrede, dat WILSON op 8 Januari 1917 voor het Congres ontwikkelde hield in 't kort in: openbare vredesvoorwaarden door openbare verhandelingen tot stand gebracht; onbeperkte vrijheid der scheepvaart op de zeeën buiten de territoriale wateren, ook in oorlogstijd; voor zoover mogelijk algemeene vrijhandel; gelijktijdige ontwapening tot een met de nationale veiligheid vereenigbaar minimum; onpartijdige regeling van alle koloniale aanspraken, met inachtneming van de rechten der daarbij betrokken bevolkingen; ontruiming van het Russisch gebied; ontruiming en herstel van België; ontruiming en herstel

van het bezette gebied in Frankrijk; teruggave van Elzas-Lotharingen; herziening van de Italiaansche grens langs duidelijk erkende lijnen van nationaliteit; autonomie voor de volken van Oostenrijk-Hongarije; ontruiming en herstel van Roemenië, Servië en Montenegro, toegang naar de zee voor Servië, onder internationale waarborgen; autonomie voor alle nationaliteiten in het Turksche Rijk met vrije vaart door de zeestraten; herstel van geheel Polen, met vrije toegang tot de zee; oprichting van een volkenbond, die de territoriale onschendbaarheid van alle naties waarborgt.

De oogen van de gansche wereld waren thans op WILSON gericht. In hem zag men de verpersoonlijking van de vredes- en rechtsidealen, die sinds eeuwen gekoesterd waren, doch nimmer in practijk gebracht. Heel het verleden van den President der Ver. Staten wees in deze richting en reeds in zijn rede tot het Congres ter mededeeling van het in werking treden van den wapenstilstand sprak hij van hulp aan het uitgehongerde Duitsche volk. Geen wonder dat de Duitsche Regering zich reeds op 12 November tot WILSON richtte met verzoek de vredesonderhandelingen met het oog op den dreigenden levensmiddelen nood zoo spoedig mogelijk te willen doen openen. Op 25 November zond ROBERT LANSING namens de Ver. Staten een geruststellende nota aan Duitschland, waarin hij de verzekering gaf, dat al het mogelijke gedaan zou worden om het Duitsche en Oostenrijksche volk voor den hongersnood te behoeden, waarvoor een systematische hulpactie zou worden georganiseerd. Van spoedige opheffing der blokkade werd echter niet gesproken *).

Het is bekend, hoe de verwachtingen van Duitschland en van heel de op een waarachtigen rechtsvrede hopende wereld bitter bedrogen zijn uitgekomen. De harde voorwaarden van den wapenstilstand zijn niet verzacht. De vredesvoorwaarden waren niet minder streng. Het streven was niet om — zooals men tijdens den oorlog zoo vaak had voorgegeven — het Pruisisch militarisme te vernietigen, maar om het Duitsche volk te treffen in zijn levensader. In Versailles — evenmin als in St. Germain en Trianon — is niet een rechtsvrede gesloten,

---

*) Erkend moet worden, dat de Ver. Staten tijdens de Vredesconferentie te Parijs onder leiding van Mr. HOOVER een krachtige hulpactie gaande hielden tot voorziening in de eerste levensbehoeften van de noodlijdende bevolking in Centraal Europa. Op dit punt heeft men dus, ondanks den tegenstand in sommige kringen, woord gehouden.

maar een machtsvrede. De geest van WILSON heeft moeten wijken voor den geest van CLEMENCEAU. Europa met zijn oude veeten, zijn haaten angst-complexen, zijn op eeuwenlange ervaring berustend wantrouwen en zijn bijna onoplosbare bevolkings- en rassenproblemen is den idealistischen President van de zooveel jongere Republiek te machtig geweest. Hij was niet opgewassen tegen het felle nationalisme van een CLEMENCEAU en het cynische opportunisme van een LLOYD GEORGE. Bij zijn aankomst in Europa als een bevrijder der menscheid begroet en als een vredesheld vereerd, werden later vijandschap en verguizing zijn deel. In bittere ontgoocheling wendde de menscheid zich van hem af, de oprechtheid van zijn idealisme en de eerlijkheid van zijn motieven werden zelfs in twijfel getrokken. Ten onrechte. WILSON's karakter-adel staat boven alle verdenking, maar zijn staatsmanskunst en zijn doorzettingsvermogen schoten in den wirwar der Europeesche politiek te kort. WILSON had zijn taak onderschat en zich te weinig rekenschap gegeven van de onbeheerschte hartstochten, die de wereldoorlog over heel de Oude Wereld had opgeroepen, hartstochten van ongetempered haat, van blinde wraakzucht, van nationaal egoïsme en van bekrompen eigenbelang. Volgens het getuigenis van ROBERT LANSING, die als Staatssecretaris van de Ver. Staten jarenlang nauw met hem samenwerkte, doch later wegens ernstig meeningsverschil zijn ontslag indiende, opende WILSON de vredesonderhandelingen met een hoog besef van eer en plicht, met altruïstische doelstellingen en met een verheven vertrouwen, dat zijn idealen in het vredesverdrag zouden worden opgenomen. En LANSING was ervan overtuigd, dat indien de President onbuigzaam was geweest en geëischt had, dat geen voorwaarden in het vredesverdrag zouden worden opgenomen, die niet volkomen rechtvaardig waren, hij het doel van zijn zending tegenover Europa voor een groot deel zou hebben vervuld. En indien hij eveneens een plan had voorgestaan van een Volkenbond, die er niet van kon worden beschuldigd een supernationaal gezag te vestigen, dat moest uitloopen op een oligarchie der Grootste Mogendheden, zoo zou hij voor de grootste staatsman op aarde hebben gegolden. De verklaring van het feit, dat WILSON faalde in de volle verwezenlijking van zijn doelstellingen, was volgens LANSING, niet gelegen in een gebrek aan goede bedoelingen, maar veeleer in zijn onervarenheid in het onderhandelen, in zijn verlangen een onafhankelijk oordeel te behouden, in de overdreven waarde, die hij hechtte aan

de aanvaarding van het Volkenbondsverdrag en in een te groot vertrouwen in de beweegredenen van anderen. De geroutineerde politici van Europa verleenden slechts steun aan de ideeën van WILSON, wanneer en in zoverre zij die bij de verwezenlijking hunner nationale belangen konden gebruiken.

Wat kwam er terecht van het beginsel van de openbaarheid der onderhandelingen? Wat van het zelfbestemmingsrecht der volken? Wat van het beginsel der vrije zee? Wat van het democratisch beginsel van de rechtsgelijkheid der volken? Wat van een loyale en edelmoedige behandeling der overwonnen volken? Wat van gelijktijdige en evenredige beperking van bewapening? Wat van een eerlijke oplossing der koloniale vragen? Den Duitschers werd elke deelname aan de vredesonderhandelingen geweigerd. Zij mochten slechts schriftelijke nota's indienen — een recht, waarvan zij dan ook een ruim gebruikt maakten, en waarmee zij op enkele punten succes boekten.

Voor de doorvoering van zijn eisch om opname van het Volkenbondsverdrag in het Vredesverdrag van Versailles heeft WILSON vele offers gebracht. Hij wilde tot elken prijs de stichting van een Volkenbond, die LLOYD GEORGE gematigd onverschillig liet en waaraan CLEMENCEAU zijn cynischen spot niet spaarde, veilig stellen. Doch ook op dit punt heeft hij water in den wijn moeten doen, al hoopte en geloofde hij vast, dat bij de doorwerking van de Volkenbondsgedachte op den duur een internationale rechtsorganisatie zou ontstaan, die de onrechtvaardigheden van de vredesverdragen zou vereffenen.

Toen de vredesverdragen openbaar werden, wekten zij bij velen teleurstelling en verontwaardiging. En dat niet alleen in de overwonnen landen. De gedelegeerden van Zuid-Afrika, Generaal BOTHA en Generaal SMUTS, waren niet de eenigen, die met een bezwaard hart hun handteekening onder het Vredesverdrag plaatsten, van wie vooral de laatste zijn diepe afkeuring over den gang van zaken te Parijs geen oogenblik had verborgen. Op 11 November 1918 zag een door name-loos lijden tot vertwijfeling gebrachte menschheid hoopvol op naar de lichtende figuur van WOODROW WILSON, „den man van den Bijbel en van het Wetboek”, die als een apostel van den vrede de wereld in een nieuwe toekomst zou binnenleiden. Op 28 Juni 1919, toen in de Spiegelzaal van het aloude Paleis te Versailles het vredesverdrag werd geteekend, wist ieder, dat deze dag de groote triomfdag was van GEORGES CLEMENCEAU, den ouden Tijger, den man van ijzer en staal,

de representatieve figuur van het oude, in gewelds- en machtsverhoudingen beklemd Europa. Historische en psychologische verklaringen van deze betreuenswaardige evolutie doen het feit niet te niet, dat Europa er thans heel wat beter aan toe zou zijn, indien het naar de klanken van overzee had geluisterd.

Het vredesverdrag van Versailles is, met name wat de herstelbetalingen betreft, nimmer ten volle ten uitvoer gebracht. En tal van andere bepalingen bleken evenmin bestand tegen de dynamische kracht der in het leven geroepen reacties. Al meer wint de gedachte veld, dat een herziening der vredesverdragen gebiedende eisch is. Langs den weg van onderhandelingen, die door een oprechten wil tot den vrede worden gedragen, zijn de neteligste kwesties tot oplossing te brengen. De wereld zag met dankbare verbazing daarvan in het geschil om Südetenland een treffend voorbeeld, al kan ook hier de gevonden oplossing het rechtsgevoel niet bevredigen.

Wel zijn ook thans na twintig jaar de staten weer tot de tanden toe gewapend en van een werkelijk principiëel afzien van het geweld als middel om tot een gesteld doel te geraken is, ondanks Volkenbond en Kellogg-pact, nog geen sprake. Maar niemand zal kunnen ontkennen, dat wel nooit in de wereldgeschiedenis de leidende staatslieden zoozeer alle krachten hebben ingespannen om een oorlog te voorkomen als thans in de laatste maanden. Het geeft hoop voor de toekomst, dat ook op andere punten een vreedzame oplossing zal worden gevonden.

De harde les van voor twintig jaar is toch blijkbaar nog niet geheel vergeten. Is er ooit zooveel gebeden om den vrede als in de spannende dagen, die achter ons liggen, toen de donkere oorlogsdreiging haar diepe slagschaduwen al weer vooruit scheen te werpen? God heeft die gebeden willen verhooren en Europa ditmaal bij den vrede willen bewaren. Maar zoolang niet principiëel met de verderfelijke geweldspolitiek wordt gebroken, blijven de volken onophoudelijk aan het oorlogsgevaar bloot staan.

De idealen van WILSON tot opbouw van een internationale rechtsorganisatie zijn misschien toch dichter bij hun verwezenlijking dan velen denken. In elk geval zijn wij niet geoordeeld door het feit, dat hij niet bij machte is geweest ze in de practijk om te zetten in de na-oorlogse sfeer, vergiftigd als die was door de ontketende hartstochten. Zij zijn ook niet zonder meer geoordeeld door de huidige

onmacht der volken, die nog leven onder den ban der vorige machtsconflicten, om deze idealen tot levende werkelijkheid te maken. Sinds AUGUSTINUS heeft in de Christelijke Kerk, al de eeuwen door, de roepstem weerklonken, die tot vrede en recht tusschen de volken maande, maar de menschheid heeft tot haar eigen schade daarnaar niet willen luisteren. Aan de Christenen van onzen tijd de taak om ondanks den ongunst der tijden aan dit aloude ideaal te blijven vasthouden en daarvoor met den inzet van hun volle persoonlijkheid te willen strijden.

VOORNAAMSTE LITTERATUUR.

- Kolonel GUDMUND SCHNITLER, *De wereldoorlog (1914—1918)* vert. door Gen. Maj. b. d. W. H. C. BOELLAARD, Haag 1936.
- Preliminary history of the armistice, Carnegie-Endowment for International Peace, New York 1924.
- Vom Waffenstillstand zum Frieden von Versailles, Deutscher Geschichtskalender, Leipzig z. j.
- Mermeix, *Les négociations Secrètes et les quatre Armistices*, Paris 1919, 5e Ed.
- Général H. MORDACQ, *L'armistice du 11 Novembre 1918*, Paris 1937.
- Colonel A. GRASSET, *L'Armistice en plein combat*, Revue des deux Mondes. Novembre 1934.
- HEINRICH LAMMASCH, *Woodrouw Wilson's Friedensplan*, Leipzig 1919.
- , *Völkermord oder Völkerbund*, Haag 1920.
- ROBERT LANSING. *The Peace Negotiations*, London 1921.
- , *The Big Four*, London 1922.
- Dr. E. J. DILLON, *The Peace Conference*, London z. j.
- H. WILSON HARRIS, *The Peace in the making* Londen z. j.
- VERNON BARTLETT, *Behind the scenes at the Peace Conference*, London z. j.
- CHARLES MAURRAS, *Les trois aspects du Président Wilson*, Paris 1920.
- LUCIEN LEHMAN, *Wilson, apôtre et martyr*, Paris 1933.
- Dr. N. JAPISKE, *Die Stellung Hollands im Weltkrieg, politisch und wirtschaftlich*, Haag 1921.
-

HET LUCHTBOMBARDEMENT EN DE BESCHERMING DER BURGERBEVOLKING

DOOR

P. L. DE GAAY FORTMAN.

Toen in de laatste week van September jl. zich dreigende oorlogswolken boven Europa samenpakten, heeft menigeen in Nederland zich angstig afgevraagd: hoe staat het met de beveiliging onzer burgerbevolking tegen het moderne luchtbombardement?

Helaas moet het antwoord op deze vraag zeer onbevredigend luiden.

In Duitschland, Rusland, Polen, Czecho-Slowakye is de luchtbescherming behoorlijk georganiseerd en goed in orde.

In Frankrijk, Engeland en België heeft men op dit gebied verschillende maatregelen getroffen, maar is men nog niet klaar.

In Nederland is nog zeer weinig gedaan; in dezen achterlijken toestand bevinden wij ons in gezelschap van Denemarken.

Het Hoofd van den luchtbeschermingsdienst in Rotterdam moest dan ook openlijk op een vergadering verklaren: wij zijn door het oog van een naald gekropen; op papier was heel wat geschreven en gedrukt, maar in werkelijkheid was vrijwel niets behoorlijk in orde.

Dat dit in hooge mate bedenkelijk is, behoeft haast geen betoog. In de eerste plaats is het de plicht der Overheid, zoowel als van de bevolking zelve, alles te doen, om de verliezen aan menschenlevens en de materieele schade in oorlogstijd zooveel mogelijk te beperken. Maar bovendien is een goede luchtbescherming een noodzakelijk onderdeel van elke verdediging tegen een buitenlandschen vijand. Al is onze weermacht nog zoo goed geoefend en uitgerust en haar moreel nog zoo hoog, indien de burgerij weerloos en onbeschermd aan het wreede luchtbombardement is overgeleverd, dan zal zij spoedig zijn gedemoraliseerd en daardoor de verdedigingskracht van ons volk zijn gebroken.

Er is nu éénmaal een sterke wisselwerking tusschen het moreel van de burgerbevolking en van de strijdende troepen. Treffend is dat in 1918 gebleken in Duitschland. Toen het Duitsche volk in het binnenland, uitgeput door ontberingen en door de verschrikkingen van den vierjarigen krijg, teekenen van oorlogsmoeheid begon te vertoonen, plantte dit gevoel zich spoedig over op de troepen in de stellingen voor den vijand, die den moed verloren en begonnen te wijken, zoodat binnen korten tijd de geheele verdediging ineenstortte.

Het is dan ook ten éénnemale onjuist, onze defensiebegroting elk jaar met tientallen millioenen te verhoogen en voor de luchtbeschermingsmaatregelen een totaal onvoldoend bedrag van een half millioen gulden 's jaars *) uit te trekken.

Nu zegge men niet, het zal met ons land wel losloopen; als wij een flink leger en een goeditgeruste vloot hebben, dan zal, evenals in 1914, onze neutraliteit worden geëerbiedigd en dus onze burgerbevolking geen gevaar loopen.

Men vergeet daarbij, dat de toestanden volstrekt niet identiek zijn met 25 jaar geleden. Sindsdien heeft het luchtwapen een ongekende beteekenis gekregen. En dat daardoor het gevaar van schending van onze neutraliteit in de lucht door een der oorlogvoerenden buitengewoon is vergroot, staat wel vast.

Dat het noodzakelijk is, ook bij ons de luchtbescherming behoorlijk te organiseeren, zullen wij in onderstaande regelen trachten aan te toonen, door achtereenvolgens te bespreken:

1e. *de aard en de beteekenis van het luchtgevaar voor de burgerbevolking;*

2e. *de middelen, om het luchtgevaar te bestrijden en te beperken.*

1e. *De aard en de beteekenis van het luchtgevaar voor de burgerbevolking.*

Dat de uitvinding van het vliegtuig het verkeer tusschen ver verwijderde landen tot groote ontwikkeling heeft gebracht, behoeft voor den Nederlander wel geen vermelding. De afstand tusschen Nederland in Europa en in Azië is van 20 à 30 dagreizen tot ruim vijf ingekrompen. De reis om de wereld van Jules Verne in 80 dagen kan met een vliegtuig

---

*) In België is voor de luchtbescherming een bedrag uitgetrokken dat ruim vijf maal zoo groot is.

in het achtste van die tijd worden volbracht. Dit snelverkeer heeft niet alleen de economische betrekkingen tusschen de landen bevorderd, maar ook geleid tot het beter leeren kennen en waardeeren van elkander.

Maar die uitvinding, die in vreedstijd dus tot heil van de menschheid strekt, wordt tengevolge van de zonde in den oorlog door den mensch gebruikt, om op onmeedoogende wijze zijn medemensch te vernietigen.

Het gebruik van het vliegtuig als oorlogswapen moet dan ook als een teruggang in de beschavingsgeschiedenis der menschheid worden gebrandmerkt.

Sinds de helft van de achttiende eeuw toch gold de regel van oorlogsrecht, dat de strijd alleen gevoerd werd tusschen de gewapende machten der tegenstanders en dat de vreedzame burgerbevolking, de non-combattanten, zoo min mogelijk leed aan lijf en goed werd berokkend.

Het vliegtuig echter maakt het mogelijk, over de hoofden van het vijandelijk leger heen tot het hart van het vijandelijk land door te dringen en daar dood en verderf te verspreiden.

Aanvankelijk stond bij dien zelfstandigen lucht oorlog uitsluitend op den voorgrond de vernieling van objecten van militaire waarde als vliegvelden, oorlogsmagazijnen, mobilisatiecentra, knooppunten van wegen, bruggen en alle fabrieken tot vervaardiging van krijgsmaterieel enz.

Doordat deze objecten — men denke aan de oorlogsindustriën — veelal te midden van steden en dorpen zijn gelegen, werd daarbij de omwonende bevolking in leven en goed bedreigd.

Erger was nog, dat men, onder den schijn van de aanval op militaire doelen, het luchtbombardement zonder genade toepaste, om de bevolking te terroriseeren, den zoogenaamden totalen oorlog te voeren, om daardoor den wil tot weerstandbieden bij de tegenpartij te breken.

Reeds de wereldoorlog gaf dit barbaarsch bedrijf te aanschouwen in de bombardementen van Parijs en Londen door vliegtuigen en Zeppe-lins, waartegen als repressaille de geallieerden de Duitse Rijnsteden van uit de lucht bestookten.

En nu in de laatste jaren zien we hetzelfde kwaad bedrijven in den burgeroorlog in Spanje en door de Japanners in China.

Is het boos opzet hetzelfde, de uitwerking van toen en thans verschillend geweldig, tengevolge van de veel grootere volmaking van het vliegtuig als oorlogswapen in 1938 dan in 1914.

Parijs werd in den wereldoorlog 46 etmalen gebombardeerd met het resultaat, dat nog geen 300 dooden ten offer vielen. Londen had 26 bombardementen uit de lucht te doorstaan, die ruim 500 slachtoffers eischten. Dergelijke verliezen op de millioenen bevolking dier steden maakten, vooral in een tijd, dat duizende jonge soldaten dagelijks op de slagvelden verbloeden, geen indruk.

Geheel anders zijn de gevolgen in dezen tijd in China, waar in de dichtbevolkte steden als Shanghai, Nanking, Kanton en Hankou duizende weerloozen, waaronder tal van vrouwen, kinderen en ouden van dagen werden gedood of verminkt.

Ook in Spanje zijn de stedenbombardementen, vooral van den kant van FRANCO talrijk geweest. Barcelona, een stad van meer dan één millioen inwoners, werd in het eerste jaar van de burgeroorlog 23 keer door vliegtuigen aangevallen, waarbij men zich hoofdzakelijk tot militaire objecten beperkte en die tezamen ruim 1000 menschenlevens kostten. In Maart en April van dit jaar, toen het terroriseeren van de bevolking het oogmerk werd, steeg het aantal dooden te Barcelona door het luchtbombardement tot meer dan 1000 per week.

In het algemeen kan men zeggen, dat, hoe minder luchtbeschermingsmaatregelen genomen zijn, hoe eerder een vijand er toe zal overgaan den totalen oorlog te voeren, omdat hij dan het meeste kans heeft door terrorisatie der bevolking uit de lucht deze van voortzetting van den oorlog afkeerig te maken.

De moderne vliegaanval geschiedt met de zoogenaamde bombardementsvliegtuigen, die een kruissnelheid hebben van 250 à 300 K.M. per uur en dus in ons ondiep land in twintig minuten à een half uur van af de grens elke plaats kunnen bereiken. Zij kunnen een bommenlast van 1000 à 2000 Kg. meevoeren.

Niet alleen, dat elke groote mogendheid ettelijke honderden van deze vliegtuigen heeft, maar bovendien is het mogelijk gewone verkeersvliegtuigen in oorlogstijd tot bommenwerpers om te bouwen, al hebben die dan niet de capaciteit van militaire vliegtuigen.

Overdag wordt de aanval gedaan door meerdere escadrilles vliegtuigen, die als golven op elkaar volgen. Des nachts vliegt ieder vliegtuig zelfstandig op zijn prooi af.

De bommen, die zij meevoeren, kunnen in drie soorten worden onderscheiden en wel *brand-*, *brisant-* en *gasbommen*.

Van de brandbom bestaan in het algemeen twee soorten, de een gevuld met *phosphor*, de andere met *thermiet*. Een volmaking van de thermietbom is de *electron-thermietbom*, waarbij het omhulsel uit een metaallegeering bestaat, die bij groote hitte van 2000 tot 3000 graden verbrandt en waarbij de gloeiende metaaldruppels naar alle kanten heenspuiten en al wat brandbaar is in hunne nabijheid doen ontvlammen. Deze bommen zijn zeer licht, ze wegen 1 tot 5 Kg., zoodat een vliegtuig er ongeveer 200 stuks van kan meenemen.

De brandbommen slaan bij het treffen van een huis door het dak heen en blijven op de zolder liggen, waar ze tot ontbranding komen. Werpt men water op de bom dan wakkert het vuur aan en ontstaan explosies; alleen door zand kan de felheid van het vuur eenigszins worden getemperd.

De brisantbom bestaat uit een stalen cylinder met springstof gevuld. Men heeft bommen van 12½ tot 1500 Kg. De zwaardere bommen dringen diep in het doel en ontploffen, waarbij een geweldige luchtdruk ontstaat, waardoor alles in de omgeving wordt vernield. Bij de kleinere bommen is de scherfwerking op levende doelen hoofdzaak.

Voorals de groote brisantbom kan veel schade aanrichten. Een bom van 250 Kg., die op een huis valt, vernielt het geheel en beschadigt de belendende perceelen ernstig. Een bom van 300 Kg., die op 50 meter afstand van een gebouw ontploft, drukt de buitenmuren in en doet ze grootendeels inéénstorten.

En ten slotte de gasbom. In het algemeen onderscheidt men verstikkende gassen (chloor en phosgeen) en prikkelende gassen, welke laatste weer onderverdeeld worden in traanverwekkende en niesverwekkende.

Het zijn vooral de verstikkende gassen, die in den wereldoorlog schrik en ontsteltenis hebben verspreid en afkeer verwekt. Dit moge blijken uit de volgende beschrijving van een Engelsch aalmoezenier, die op een afstand den eersten gasaanval der Duitschers bij Yperen aanschouwde:

Wij gingen naar buiten, uit de benauwende atmosfeer der ziekenzalen, om een oogenblik verpoozing te vinden, toen onze aandacht getrokken werd door hevig vuur uit het Noorden.

Het front was door de Franschen bezet. Klaarblijkelijk werd daar verwoed gevochten en met onze kijkers zochten wij het terrein af in de hoop iets van het gevecht te kunnen volgen. Daar zagen wij iets,

dat ons het hart van schrik deed stilstaan, soldaten wild in ver-warring vluchten over het veld.

„De Franschen vluchten,” riepen we en we konden ternauwernood onze eigen oogen gelooven. De geschiedenis, die zij ons vertelden, was ongelooflijk en eerst waren wij geneigd haar toe te schrijven aan hun door schrik verwarde fantasie: een groenachtig, grijze wolk was op hen afgekomen, alles wat er door aangeraakt werd ver-zegend, de plantengroei vernietigend. Geen menselijke moed was tegen zoo'n gevaar bestand.

Daar kwamen de Fransche soldaten bij ons binnenwaggelen, ver-blind, hoestende, doodsbenuwd, het gelaat zwartblauw, sprakeloos van verschrikking. En zooals we vernamen waren honderden van hunne kameraden dood of stervend in de loopgraven achtergebleven. Dat, wat we onmogelijk hadden geacht, was maar al te waar . . . Het was het meest verschrikkelijke, wat ik ooit gezien had.

Op dien zwarten dag bij Yperen werden 15000 soldaten door gas vergiftigd, waarvan 5000 stierven.

Hoe verschrikkelijk de uitwerking van de verstikkende gassen ook bij een verrassenden aanval moge zijn, toch behoeft de toepassing daarvan bij een luchtbombardement op de bevolking niet gevreesd te worden, wanneer behoorlijke beschermingsmaatregelen zijn getroffen. En zeker niet in een klimaat als onze West-Europeesche, waar bijna altijd winden waaien, die deze gassen spoedig vervluchtigen.

Een veel ernstiger bedreiging vormen de zoogenaamde blaartrek-kende gassen. Eigenlijk zijn dit geen gassen, maar fijn verdeelde, onzichtbare vloeistofdeeltjes, die niet alleen in bommen geworpen kunnen worden, maar ook uit de tanks van laagvliegende vliegtuigen kunnen worden gespreoid. Het zijn zoogenaamde bestendige gassen, die een hoog kookpunt hebben, daardoor zeer langzaam verdampen en dus vooral onder boomen en struiken lange tijd, weken zelfs, blijven liggen. De meestbekende blaartrekkende gassen zijn het mosterdgas (yperiet) en het daaraan verwante lewisiet, door de Amerikanen de „dauw des doods” genoemd. Is men door mosterdgas, dat aan een lichte geur van mosterd of knoflook herkenbaar is, besmet, dan kunnen zich de gevolgen eerst na uren openbaren. Door de ademhaling dringt het gas de longen binnen en kan zoo den dood veroorzaken. Maar het werkt ook op de huid, waardoor leelijke, gevaarlijke wonden ontstaan, die bijna altijd geïnfecteerd worden, en zeer moeilijk genezen. Voor de bescherming tegen deze blaartrekkende gassen is het dus niet vol-

doende een gasmasker op te zetten, maar moet men zich geheel van beschermende kleding voorzien en ook de handen daarmee bedekken. Het beste daartoe voldoet rubber- of gummikleeding, dan wel zoogenaamd oliegoed.

Men heeft het gevaar, dat de bevolking door de gifgassen bedreigd, wel zeer breed uitgemeten en merkwaardig is het, dat dit vooral geschiedt van ultra-pacifistische zijde. Van dien kant zoekt men zijn kracht niet in de eerste plaats in principiële propaganda voor weerloosheid, maar veel meer in overdrijving van het gasgevaar, waartegen toch geen kruid gewassen zou zijn. Gaarne halen de ultra-pacifisten den Zwitserschen Professor in de scheikunde, GERTRUD WOKER aan, die uitgerekend heeft, dat men met een zekere hoeveelheid gas de geheele bevolking van Parijs den verstikkingsdood kan doen sterven. Gelukkig is de praktijk niet zoo kras, als zij willen doen gelooven.

Toch blijft het mogelijk met blaartrekkende gassen geheele straten, ja stadswijken en stationemplacements tijdelijk onbegaanbaar te maken. In de oorlogen van den laatsten tijd is van gas tegen de burgerbevolking weinig gebruik gemaakt. Wel hebben de Italianen het tegen de Abessiniërs gebruikt en had het tegen deze primitieve stammen, die geenerlei beschutting er tegen kenden, een groote uitwerking. Het vervulde hen met panischen schrik, omdat zij er geheime booze machten in speurden, die hen achtervolgden.

In de strijd in China en Spanje zijn gifgassen niet of althans nage-noeg niet toegepast.

Dit komt ook, doordat bij het Protocol van Genève van 1925 de gas- en bacteriëoorlog verboden is en het gebruik van gassen dan ook veel grooter afschuw wekt en veel feller protesten van de openbare meening uitlokt dan dat van brisant- of brandbommen. Tenzij men geen voldoende luchtbeschermingsmaatregelen heeft toegepast, is het gebruik van gassen tegen de burgerbevolking in een Europeeschen oorlog dan ook niet in de eerste plaats te verwachten.

Weet men echter de burgerbevolking geheel onbeschermd, dan zal een gewetenlooze vijand door de kans op groot succes zich allicht niet ontzien, om van gassen gebruik te maken.

Thans komen wij tot een nadere bespreking van:

2e. *De middelen, om het luchtgevaar te bestrijden en te beperken.*

Deze middelen kan men in 2 categoriën onderscheiden:

- a. *de actieve luchtverdediging.*
- b. *De passieve luchtbescherming.*

a. *De actieve luchtverdediging.* Hieronder verstaat men de militaire bestrijding van de aanvallende bombardementsvliegtuigen en wel in de lucht door de eigen jachtvliegtuigen, die door hun grootere snelheid, stijgvermogen, manoeuvreerbaarheid en bewapening geduchte vijanden van den bombardeur zijn.

Daarnaast heeft de afweer door luchtdoelkanonnen en luchtdoelmitrailleurs vanaf den grond plaats. Deze zijn in de omgeving van belangrijke centra opgesteld en hebben tot taak door het afgeven van snelvuur de bombardementsvliegtuigen uit de lucht te halen.

Bij deze actieve verdediging willen wij hier niet langer stilstaan, omdat zij van zuiver militaire aard is. Alleen mag gewezen op het Regeeringscommuniqué omtrent de luchtbescherming, dat enkele maanden geleden verschenen is en waarbij de actieve verdediging zeer op den voorgrond wordt gesteld. Onwillekeurig is daardoor bij velen een valsche gerustheid ontstaan, als zou de eigenlijke luchtbescherming, voor zoover de bevolking daar zelf voor moet zorgen, niet zoo noodig zijn. Niet het minst op dezen grond heeft het communiqué in den kring van deskundigen op het gebied van luchtbescherming veel kritiek ondervonden.

Voor al in een klein land als het onze, dat als regel tegen een overmacht heeft te strijden en dat door zijn geringe diepte zeer aan lucht-aanvallen is blootgesteld, zal het wel nimmer mogelijk zijn, het meesterschap in de lucht te handhaven en de vijandelijke vliegtuigen terug te drijven. Vandaar dan ook, dat juist voor ons land een goed voorbereide passieve luchtbescherming noodzakelijk is.

b. *De passieve luchtbescherming.* Men spreekt hier van passief dus lijdelijk, omdat deze maatregelen niet ten doel hebben, de vijandelijke vliegtuigen te bestrijden, maar alleen om de verliezen aan menschenlevens en de materiele schade bij een luchtbombardement zoo gering mogelijk te doen zijn.

Natuurlijk kunnen zelfs de beste maatregelen nimmer een absolute beveiliging verschaffen. Tegen zware brisantgranaten, die geheele huizen vernielen, is geen bescherming mogelijk. Maar wel is het mogelijk de verliezen zeer te beperken. Volgens Deutsche statistieken zouden de verliezen, die de burgerbevolking in de Rijnsteden door het

luchtbombardement hebben geleden en die in den aanvang van den wereldoorlog zeer aanzienlijk waren, omdat men er weerloos tegenover stond, door toepassing van doeltreffende verdedigings- en beschermingsmaatregelen tegen het einde van den oorlog zoo zeer zijn beperkt, dat ze maar één achtste bedroegen van die in het begin werden geleden.

De passieve luchtbescherming is een zaak, die geen militair, maar een zuiver burgerlijk karakter draagt en dan ook ressorteert onder het Departement van Binnenlandsche Zaken.

Men onderscheidt de passieve luchtbescherming in twee deelen. En wel de *Overheidsbescherming* op het publiek terrein, dus op den openbaren weg en de *zelfbescherming* op particulier terrein. Is dit particulier terrein de eigen woning dan spreekt men van *gezinsbescherming*. Geldt het fabrieken, kantoren of groote winkelzaken dan spreekt men van *bedrijfsbescherming*.

De Overheidsbescherming is hoofdzakelijk geregeld in de *wet betreffende bescherming tegen luchtaanvallen*. Door die wet wordt dit onderdeel gelegd in handen van de burgemeesters, die, onder hun toezicht, voor de organisatie van de noodige diensten een hoofd van de luchtbescherming benoemen.

De Overheidsbescherming omvat:

den *waarschuwings- en alarmeeringsdienst*, waardoor de burgerij door middel van sirenes gewaarschuwd wordt, indien een luchtaanval dreigt;

de *publieke schuilkelders of schuilloopgraven*, waarin het deel der bevolking, dat zich tijdens een luchtaanval op straat bevindt, een onderkomen kan vinden;

de *uitdooving der straatverlichting*, ten einde de vijandelijke vliegtuigen bij nacht geen richtingspunt te bieden.

Verder den *dienst der politie* (verkeersregeling en bewaking), de brandweer, den *gasverkenningdienst*, den *ontsmettingsdienst*, de *opruiings- en hersteldiensten*, en den *geneeskundigen dienst*.

Deze verschillende diensten worden geformeerd uit de overeenkomstige normale gemeentelijke diensten en bedrijven met het daarbij in vredestand beschikbare personeel.

Waar de taak van die diensten in oorlogstijd veel omvangrijker zijn zal, moet de personeelssterkte belangrijk worden uitgebreid. Gerkend wordt, dat daarvoor een aantal personen, gelijk aan 3 à 5 % van het zielental der gemeente noodig is.

Volgens artikel 12 der luchtbeschermingswet kan de burgemeester daarvoor personen aanwijzen, die verplicht zijn den van hen gevorderden arbeid te verrichten. Op weigering zijn zware straffen gesteld. Echter schrijft de wet wel voor, dat die personen in oorlogstijd en ook bij oefeningen in vreedstijd kunnen worden opgeroepen, maar niet dat betrokkenen ook verplicht zijn, vooraf een opleiding te volgen, waardoor zij voor de hun opgedragen taak worden geschikt gemaakt.

Dit is een leemte in de wet, want iemand, die tevoren niet behoorlijk is opgeleid, is bij brandweer, gasverkenning, opruimingswerk of ziekentransport niet bruikbaar.

Een bekend Hollandsch spreekwoord zegt: het is met kwaadwillige honden kwaad hazen vangen. Even moeilijk is dat met onafgerichte honden. Deze waarheid heeft de burgemeesters er toe gebracht, voor de aanvulling der overheidsdiensten in de eerste plaats een beroep te doen op vrijwillige krachten uit de burgerij, die gedreven door burgerzin zich beschikbaar stellen, en dan ook bereid zijn, een opleidingscursus te volgen.

Helaas moet geconstateerd worden, dat nog slechts een klein deel der bevolking den zedelijken plicht heeft gevoeld zich hiervoor op te geven.

Zooals gezegd staat naast de overheidsbescherming de zelfbescherming der burgerij.

Bij de uitnemende verdediging der wet door Minister DE WILDE in de beide Kamers der Staten-Generaal, zeide genoemde bewindsman:

Niet de Overheid heeft door deze wet een beveiligingstaak van de bevolking afgenomen, zoodat deze zich rustig kan voelen, maar de Overheid geeft hulp, leiding en voorlichting bij hetgeen de burgerij zelf moet verrichten.

Met andere woorden: tegen het luchtbombardement is de zelfbescherming in eigen huis en in het eigen bedrijf het voornaamste, waarop het dus in de eerste plaats aankomt.

Waaruit bestaat nu die gezinsbescherming?

Vooreerst in de inrichting van het eigen huis, zoodat dit zoo groot mogelijke beveiliging aan de bewoners biedt. En voorts in de kennis door de geheele bevolking van de gedrageregels, die ieder bij luchtgevaar in acht moet nemen.

Uitvoerig kunnen wij bij de wijze, waarop de inrichting van eigen

huis geschiedt hier niet stilstaan. Het is echter noodig, dat elk gezin in zijn woning een vertrek inricht, waar men zooveel mogelijk beveiligd is tegen scherven van brisantbommen, tegen het puin van instortende muren en tegen gassen.

Voor dit schuilvertrek wordt bij voorkeur de kelder gekozen, omdat deze door zijn gedeeltelijk ondergrondsche ligging de beste beschutting biedt.

In vele huizen o. a. in het meerendeel der arbeidswoningen zijn echter geen kelders en dan moet men een ander vertrek kiezen, met zoo min mogelijk vensters en deuren naar buiten.

Is ook hiervoor geen geschikt vertrek te vinden, dan zal men op eenigen afstand van de woning schuilloopgraven moeten aanleggen, om daarin bij luchtaanvallen dekking te zoeken.

Omtrent de inrichting van het schuilvertrek, het gasdicht en scherfvrij maken, het versterken van de zoldering tegen instortend puin, de noodzakelijke meubileering en approviandeering en de aanwezigheid van verbandmiddelen zijn handige, duidelijke vlugschriften voor luttele prijs bij de Nederlandsche vereeniging voor Luchtbescherming (Nassau-Ouwerkerkstraat 3, Den Haag) verkrijgbaar, waarom er hier niet nader op zal worden ingegaan.

Naast het schuilvertrek dient bij de zelfbescherming aandacht besteed te worden aan de zolder der woning, waar het brandgevaar dreigt. Alle oude rommel en wat verder brandbaar is, moet verwijderd worden. De vloer van den zolder moet door belegging met brandvrij materiaal worden beschut; de dakstoel en het dakbeschot met brandwerende verf of andere stoffen worden bestreken. Eindelijk moet één der huisbewoners op den zolder als brandwacht fungeeren, om, uitgerust met de noodige brandblusmiddelen, te trachten elk begin van brand in de kiem te smoren.

Behalve het schuilvertrek, waarin het gezin bij luchtalarm zich moet terugtrekken en de brandbeveiliging op zolder, behoort tot de gezinsbescherming het treffen van maatregelen, om bij nacht alle lichtuitstraling naar buiten te verhinderen.

Op dezelfde wijze en van dezelfde beginselen uitgaande als bij de gezinsbescherming zal ook voor elke fabriek volgens een vast plan de bedrijfsbescherming moeten worden georganiseerd en voorbereid. Ook hier geldt het in de eerste plaats de inrichting van schuilplaatsen

voor het fabriekspersoneel, de brandvrijheid der ruimten onder de daken en het beletten van lichtuittreding naar buiten.

Niet genoeg kan er de nadruk op worden gelegd, dat Overheidsbescherming en zelfbescherming hand aan hand moeten gaan; elkaars complement vormen. Beide moeten voorbereid en in orde zijn, wil men kunnen zeggen, dat alles is gedaan, om de schade van een luchtbombardement zooveel mogelijk te beperken.

Indien de Overheid wel voor een tijdige alarmeering heeft gezorgd, maar de bevolking geen schuilvertrekken heeft ingericht, om tijdens het bombardement te vertoeven, dan zal de tijdige waarschuwing niet veel baten.

Evenzoo, wanneer de bevolking de noodige brandbeveiligingsmaatregelen op hare zolders heeft genomen, maar de Overheid de brandweer niet voldoende heeft uitgebreid, om alle uitslaande branden dadelijk te kunnen aanpakken, dan zal toch de materieele schade aanzienlijk zijn.

De noodzakelijke samenwerking tusschen Overheid en burgerij spreekt het sterkst bij de nachtelijke lichtdooving. Alleen, indien beide hun plicht doen, mag men verwachten, dat de vijandelijke vliegers nergens een aanwijzing vinden en het spoor bijster raken.

In het voorgaande zijn in het kort de practische maatregelen tegen het luchtgevaar besproken. De nadruk moet er echter hier op gelegd worden, dat de luchtbescherming een *moreelen* kant heeft, die niet minder belangrijk is dan de materieele.

Men spreekt van passieve, d. w. z. *lijdelijke* luchtbescherming en wil daarmee aangeven, dat hierbij niet actief tegen vijandelijke bombardementsvliegtuigen wordt opgetreden. Maar dat wil allermint zeggen, dat de burgerij zich daarbij slechts lijdelijk, dus afwachtend moet gedragen.

Integendeel bij de uitvoering van de maatregelen, zoowel bij de Overheidsdiensten, als bij de zelfbescherming wordt onverschrokkenheid, groote activiteit, kalmte en discipline geëischt.

Ieder moet volkomen bekend zijn met den aard van het gevaar en met de taak, die hij of zij te verrichten heeft en de plaats, die ingenomen moet worden, ten einde alle paniek te vermijden.

Want juist, om schrik en ontsteltenis bij de bevolking te wekken,

gebruikt de vijand het luchtbombardement. Ontstaat een paniek, dan heeft hij zijn doel bereikt, dan zullen niet alleen onnoodige verliezen geleden worden, maar zal ook de moreele weerstandskracht verslappen.

Wat een paniek beteekent, leert onderstaande aanhaling uit de „Telegraaf” van 20 Maart 1938, met betrekking tot de Spaansche burgeroorlog:

Naar Reuter van het Spaansche persagentschap te Barcelona verneemt, had men om middernacht in totaal 1300 dooden uit de ruïnes gehaald, allen slachtoffers van de luchtaanvallen der laatste drie dagen. Voor zoover bekend, loopt het aantal gewonden in de 2000.

Het volk van Barcelona acht zich niet meer veilig in de vele bomvrije schuilplaatsen; een stroom van vluchtelingen verlaat de stad en zoekt een toevlucht in de bergen, waar de trefkansen minder groot zijn. Circa 500 duizend menschen zijn te voet, per trein of per auto de Catalaansche hoofdstad ontvlucht. In alle straten ziet men vele menschen gepakt en gezakt hun huizen verlaten. Schrik en ontzetting staat op hun gelaat te lezen. Zelfs in de avonduren, toen de stad met het oog op nieuwe luchtaanvallen geheel in het duister gehuld was, waren er nog velen, die door de donkere straten een uitweg zochten naar de veilige bergen.

Heele wijken van het overbevolkte centrum zijn nu zoo goed als verlaten. Het zakenleven in Barcelona ligt zoo goed als stil. De meeste winkels zijn gesloten en de prijzen zijn enorm gestegen.

Zeker kan het voorkomen, dat steden of stadsgedeelten bij een voortdurende reeks luchtaanvallen moeten worden ontruimd, maar dat mag alleen geschieden op last en onder leiding van de Overheid.

En dan naar streken, waar voor een behoorlijke verpleging en voor onderdak is gezorgd.

Dat men zelfs bij dreigend oorlogsgevaar al voor evacuatie van een deel der bevolking maatregelen neemt, is ook in de jongste Septembermaand gebleken. In Londen zijn toen alle gebrekkige kinderen naar het platteland gebracht, omdat juist deze hulpbehoevenden zich bij luchtgevaar niet spoedig genoeg kunnen beveiligen. Dat hieraan de note gaie niet ontbrak, moge uit een mededeeling van den voorzitter van den Londenschen graafschapsraad op een vergadering, waar hij daarover rapport uitbracht, blijken. Hij deelde daar, onder de hilariteit der vergadering, mede, dat de uitzending zoo'n groot succes was geworden, dat bij de terugkomst bleek, dat er meer kinderen werden geteld, dan volgens opgave der betrokken organisaties waren uitgezonden.

Bij de luchtbescherming wordt een beroep gedaan op hogere gevoelens dan het instinct tot zelfbehoud. Hier gaat het om een plicht van barmhartigheid, naastenliefde en zelfverloochening.

In de eerste plaats bij hen, die zich vrijwillig geven voor de overheidsdiensten, maar ook voor hen, wier taak in eigen huis ligt, die als hoofd van het gezin *) verantwoordelijk zijn, dat alle voorbereidingen tijdig in huis zijn getroffen en de maatregelen in tijden van gevaar met kalmte en overleg worden uitgevoerd.

Ieder heeft in zijn eigen geweten te bepalen, wat hier zijn plicht is.

Het is de Nederlandsche vereeniging voor luchtbescherming, die met instemming en in opdracht der Regeering de krachten voor de zelfbescherming in zich heeft georganiseerd. Reeds 60.000 personen hebben zich er bij aangesloten en zijn over ruim 260 afdelingen in het land verdeeld. Het lidmaatschap behoeft voor niemand uit financieele overweging een bezwaar te zijn, daar de minimum jaarcontributie 25 cent bedraagt.

Dat in September jl. de oorlog vlak voor de deur heeft gestaan, we weten het allen.

En dat de onbevredigende wijze, waarop niet langs den weg van het recht, maar door dreiging met geweld het conflict is opgelost, de kiem in zich draagt van nieuwe conflicten en oorlogsgevaar, zal wel niemand willen tegenspreken.

Moge daarom de Regeering en de bevolking van Nederland niet langer wachten, om ook op het gebied der luchtbescherming hun dure plicht te vervullen.

Ieder kent het beroemde woord van JOHAN DE WITT:

„Den aerdt van de Hollanders is soodanigh, dat, als haer de noodt en de de periculen niet seer claer voor oogen comen, zy geensints gedisponeert connen worden, om naer behooren te vigileeren voor hare eigene securiteyt.”

Welnu de gevaren zijn ons dezer dagen wel zeer nabij geweest en ons klaar voor oogen gesteld. Moge daarom thans in dien zin DE

---

*) Waar de man, het hoofd van het gezin dienstplichtig is, of door zijn arbeid in fabriek of kantoor buitenshuis gebonden is, zal de vrouw hem moeten vervangen.

Trouwens bij verschillende diensten van de Overheid, zooals gasverkenning, ontsmettingsdienst, en geneeskundige dienst is voor de vrouw bij uitstek een taak weggelegd, waar zoovele mannen door de oorlog afwezig zullen zijn.

WITT's woord waarheid worden, dat wij behoorlijk vigeleeren voor onze securiteit op het gebied van de luchtbescherming voor het te laat is.

Laten wij de spreuk onzer vaderen: *Bidt en Werkt*, ook hier tot de onze maken. Laten wij God vurig bidden, dat Hij in Zijne genade niet alleen ons land, maar ons geheele werelddeel spare voor een nieuwen oorlog met zijn nameloos leed. Maar laten wij tevens de hand aan den ploeg slaan, opdat wij kunnen zeggen, dat ten opzichte van de luchtbescherming alles gedaan is, wat in ons land, dat zoo kwetsbaar is voor luchtaanvallen, mogelijk is, om het aantal slachtoffers tot het uiterste te beperken.

Dit is ook het doel der Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming.

Maar in haar doelstelling schreef zij daarnaast nog een ander punt neer: de bevordering van de volkenrechterlijke beschermingsmiddelen tegen den oorlog, in verband met de internationale rechtsontwikkeling.

Even goed als in 1925 drie en dertig staten een conventie sloten, om den bacteriën- en gasoorlog niet toe te passen, evenzeer moet het mogelijk zijn, ook het luchtbombardement in zijn geheel bij tractaat te verbieden. De Juristenconferentie van 1922 en de Ontwapeningsconferentie van 1932 hebben het beproefd, maar hebben gefaald op dit terrein bindend recht te scheppen.

En al zijn de tijden thans zeker allerminst gunstig, om op verwezenlijking van een dergelijk verbod te kunnen hopen, ook hier geldt het Bijbelwoord: *die gelooven haasten niet*.

Allen, die op het gebied van de luchtbescherming zich voorbereiden, hebben zich op de hoogte moeten stellen van de gevolgen van het luchtbombardement en kennen die in hun menschonteerende barbaarsheid.

Als allen, die zich in verschillende landen georganiseerd hebben in luchtbeschermingsvereenigingen en dat zijn tientallen millioenen, zich opmaken, om de publieke opinie te bewerken, om op die wijze aandrang op de Regeeringen uit te oefenen, dan moet het toch mogelijk zijn, om te komen tot een overeenkomst, waarbij het afschuwelijke luchtbombardement van de vreedzame bevolking wordt uitgebannen.

Natuurlijk gaan onze gedachten nog verder; alle volken snakken naar een duurzamen vrede, een vrede door recht, die slechts bestaanbaar

is, indien de Volkenbond weer opleeft en in en door haar de collectieve veiligheid wordt verzekerd.

Maar zoo lang dit alles nog tot de vrome wenschen behoort, moet de oud-Romeinsche spreuk in herinnering blijven: Indien gij den vrede wilt, bereidt U voor op den oorlog.

Indien gij het luchtbombardement zooveel mogelijk wilt voorkomen en het aantal slachtoffers beperken, zorg dan voor een doeltreffende, sterke organisatie van de luchtbescherming.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG.

In hoeverre wordt door de artikelen 110, 113 en 117 meer bevoegdheid toegekend aan de Staten-Generaal dan naar a. r. opvatting wenschelijk is?

Meer in het bijzonder wil ik u vragen: kan naar a. r. beginsel het recht van amendement worden verdedigd? Is het recht van initiatief reeds in art. 110 vastgelegd?

ANTWOORD.

De artikelen 112 (110 oud), 115 (113 oud) en 119 (117 oud) handelen respectievelijk over de wetgevende macht, welke, zooals artikel 112 zegt, gezamenlijk door den Koning en de Staten-Generaal wordt uitgeoefend; over het recht van de Tweede Kamer en van de Vereenigde Vergadering der Staten-Generaal om wijzigingen in een voorstel des Konings te maken (recht van amendement); en over het recht van de Staten-Generaal om voorstellen van wet aan den Koning te doen (recht van initiatief).

Wordt nu door deze artikelen aan de Staten-Generaal meer bevoegdheid toegekend dan hun naar a.r. beginsel toekomt?

Op die vraag kan ontkennend worden geantwoord, mits men aan deze artikelen geen uitlegging geeft, welke meer aan bepaalde theorieën dan aan de werkelijke strekking van de Grondwet in het gevolg komt.

Een uitlegging, welke deze artikelen voor een antirevolutionair onaanvaardbaar zouden maken, is deze, dat ze een vertolking zijn van de leer der volkssouvereiniteit, d. w. z. dat ze een min of meer duidelijke erkenning inhouden van de theorie, dat het volk krachtens natuur of rede de hoogste soeverein is en behoort te zijn en dat de volkswil de hoogste macht is, waarvoor alle goddelijke en menschelijke rechten en belangen hebben te zwichten.

En zelfs ook, wanneer men de theorie der volkssouvereiniteit ter zijde laat, doch deze artikelen in het geweer brengt om aannemelijk te maken, dat, zool niet in theorie, dan toch *feitelijk* in ons land het volk soeverein is, geeft men van dit deel der Grondwet een interpretatie, welke het in beginsel onaanvaardbaar zou maken.

Oogenschijnlijk is er eenige grond voor de meening, dat genoemde artikelen een aanknoopingspunt bieden voor bedoelde uitlegging.

Art. 56 der Grondwet vertrouwt de „uitvoerende macht” toe aan den Koning. Doch hetgeen moet worden uitgevoerd — d. w. z. de wet — is, volgens de Grondwet, een product van samenwerking tusschen den Koning en de Staten-Generaal. Hierdoor, alsmede door het feit, dat de wetgevende macht niet in het grondwettelijke hoofdstuk „Van den Koning”, doch in dat „Van de Staten-Generaal” wordt behandeld, wordt voedsel gegeven aan de onjuiste gedachte, dat de hoogste autoriteit, d. i. die waarvan de wet uitgaat, eigenlijk niet is de Koning (die slechts de wet „uitvoert”) doch de Koning en de Staten-Generaal of — liever nog — de Staten-Generaal alleen, aangezien zonder diens wil geen wet kan tot stand komen.

Weliswaar blijkt uit Grondwet en praktijk, dat de wetsvoorstellen in den regel van den Koning uitgaan. Voorts eischt de Grondwet koninklijke sanctie van elke wet. Doch de Koning is gebonden aan medewerking van Ministers, die aan de Staten-Generaal verantwoordelijk zijn. Zelfs is hij, wat betreft het benoemen en ontslaan van Ministers, het sanctionneeren van wetsontwerpen e. d. volgens een opvatting, die ten onrechte nog altijd aanhangers vindt, door het publiek *recht* onderworpen aan den wil van het parlement.

Voorts is het recht van initiatief, daargelaten enkele uitzonderingsgevallen, niet het uitsluitend domein van den Koning. Ook de Staten-Generaal kunnen voorstellen van wet aan den Koning doen. Zelfs is de Tweede Kamer bevoegd om in 's Konings wetsvoorstellen wijziging te brengen; een bevoegdheid, welke door BUYS¹⁾ van deze kernachtige doch onjuiste beoordeeling werd voorzien: „Voor zuivere contrôle is nu (1848) een recht van mederegeeren in de plaats gesteld; de opzichter werd bouwmeester”.

En wanneer men nu nog aan dit alles toevoegt een opvatting welke de Staten-Generaal beschouwt als den volkswil, althans als het instrument ter vertolking van den volkswil (zij het dan ook soms een ietwat eigendunkelijk instrument), dan *schijnt* het niet misplaatst om in de artt. 112, 115 en 119 der Grondwet te zien een constitutioneel erkennen van de leer der volkssouvereiniteit of althans van het feitelijk bestaan van de volkssouvereiniteit in Nederland.

Doch tevens is dan duidelijk, dat de Staatscommissie van 1910 en, op haar advies, Minister HEEMSKERK er niet voor voelden om het grondwetsartikel inzake de gezamenlijke uitoefening der wettelijke macht door Koning en Staten-Generaal in de Grondwet te handhaven.

De wetsvoorstellen tot herziening van de Grondwet van Februari 1913 beoogden schrapping van art. 112 (toen art. 109). En tevens werd voorgesteld om in het vervolg in de Grondwet op een wijze, die aan duidelijkheid niet te wenschen overlaat, te doen blijken, dat de macht des Konings

niet slechts omvat de z.g. uitvoerende macht, doch evenzeer de rechterlijke en wetgevende macht.

Dr. COLIJN prijst deze voorstellen — en terecht — omdat ze beoogden een zoodanig *algemeen* begrip van de macht van den soeverein in de Grondwet vast te leggen, dat duidelijk blijkt, dat bij den Koning de *volle ongedeelde* staatsmacht berust, behoudens dan dat bij de *uitoefening* van die macht gebondenheid tot *overleg* bestaat met *die* organen, die de Grondwet daarvoor aanwijst. En wij zouden daaraan nog willen toevoegen de wenschelijkheid om de ongelukkige uitdrukking „uitvoerende macht”, te vervangen door „regermacht”, zooals door JHR. S. VAN CITTERS in zijn nota bij het verslag der Staatscommissie van 1910 werd in overweging gegeven ²⁾).

Doch het motief voor een grondwetswijziging in deze richting *was destijds niet en behoort ook niet te zijn* een erkenning van de juistheid van de bovenaangegeven uitlegging van de artikelen 112 v.v. der Grondwet, doch de wenschelijkheid om de Grondwet, wat betreft de hoofdlijnen van ons staatsbestuur, een duidelijke en niet voor tweeeërlei opvatting aanleiding gevende taal te doen spreken.

Overigens valt op te merken, dat de Grondwet zelf zich vierkant plaatst tegenover de bovenaangegeven uitlegging.

Art. 10 der Grondwet, volgens welk artikel de Kroon der Nederlanden is en blijft opgedragen aan wijlen Koning Willem I en zijn wettige nakomelingen, is niet anders dan een zakelijke weergave van art. 1 van de Grondwet van 1814, hetwelk de *Souvereiniteit* ³⁾ van Oranje erkende. En dat artikel weerspreekt derhalve evident zoowel de leer der volkssouvereiniteit als de feitelijke souvereiniteit van het Nederlandsche volk. Eveneens weerspreken de grondwettelijke souvereiniteitsrechten van de Kroon, waarvan de artt. 55 e.v. er enkele opsommen (uitvoerende macht, opperbestuur der buitenlandsche betrekkingen, oppergezag over leger en vloot, opperbestuur van Ned. Indië, Suriname en Curaçao e. d.) de leer, dat de Kroon zou zijn de dienaar van het soevereine volk. En ook uitdrukking „uitvoerende macht”, waarvan art. 56 der Grondwet gewag maakt, bewijst niet de houdbaarheid van die theorie. Want dit grondwettelijk begrip omvat heel wat meer dan het uitvoeren van wetten. Ze ziet — zooals Minister HEEMSKERK destijds in de toelichting bij zijn voorstellen opmerkte — *op het regeeren*, het voeren van *het geheele staatsbestuur binnen de grenzen van Grondwet en wet* ⁴⁾).

Dat de Kroon bij het benoemen en ontstaan van Ministers rekening houdt met de vraag, of de te benoemen ministers op vruchtbare wijze met de Staten Generaal zullen kunnen samenwerken, is een feit. Evenzeer is buiten twijfel, dat de Kroon bij het benoemen van andere functionarissen (b.v. de leden van den Hoogen Raad en den voorzitter van de Tweede Kamer), bij het samenstellen, indienen en sanctionneeren van wetsontwerpen, het uitvaardigen van algemeene maat-

regelen van bestuur en tal van andere regeeringshandelingen — met de samenstelling en de wenschen (voor zoover deze bekend zijn) der Staten-Generaal te rade gaat. Dit is echter een aangelegenheid van *politiek beleid of doelmatigheid, niet* van recht. Van een rechtsplicht van de Kroon om het inzicht der Staten-Generaal te volgen, blijkt uit de Grondwet met geen enkel woord. En het aannemen van een dergelijken rechtsplicht buiten de Grondwet om zou niet alleen beteekenen het aanboren van een rechtsbron van eigen vinding en een gevaar voor een conservatieve verstarring van onze staatsrechtelijke verhoudingen, maar het zou — wat erger is — de orde van onze staatsinrichting op de kop zetten, aangezien men daardoor de Kroon zou plaatsen in een gesubordineerde positie ten opzichte van de Staten-Generaal en daarmee zou tekort doen aan Haar grondwettelijke souvereiniteit.

Een dergelijke opvatting is dan ook uit staatsrechtelijk oogpunt onaanvaardbaar. Doch aangenomen nu eens, dat de Kroon rechtens verplicht zou zijn het inzicht der Staten-Generaal te volgen (wat we betwisten), dan zou hiermede nog niet erkend zijn, dat artikel 112 der Grondwet rechtstreeks of zijdelings de souvereiniteit in handen van het volk legt. Want Volk en Staten-Generaal zijn niet hetzelfde, al kan men, zooals Dr. KUYPER indertijd wel eens deed, bij wijze van spreken, de Staten-Generaal aanduiden als de „geconcentreerde natie”. De Staten-Generaal vertegenwoordigen het volk. Zij trachten de in het volk levende beginselen en algemeen richting-gevende gedachten te vertolken. Doch zij doen dit *niet* als dienaars van den z.g. volkswil, waarvan trouwens gewoonlijk niemand met eenige exactheid den inhoud kent en die in den regel zelfs niet eens bestaan en, als hij bestaat, vaak even gemakkelijk vervluchtigt als rook voor den wind. Doch de Staten-Generaal treden daarbij op, *behooren* althans daarbij op te treden, naar *eigen* overtuiging en verantwoordelijkheid, rekening houdend met alle factoren en omstandigheden, welke in en buiten de vergaderingen te hunner kennis komen (vgl. art. 89 der Grondwet).

Om die reden mogen ook het recht van initiatief en dat van amendement niet beschouwd worden als een — zij het ook partieele — erkenning van de souvereiniteit des volks.

Het recht van initiatief dateert reeds van 1814, dus uit een tijd, toen men er niet aan dacht om het zwaartepunt van den wetgevenden arbeid te leggen bij de Staten-Generaal en toen het huidige art. 112 nog niet eens in de Grondwet voorkwam. En de redactie van de Grondwet, die spreekt van een recht om voorstellen van wet aan den Koning te doen, wekt ook niet de gedachte aan een revolutionaire inbreuk op de grondwettelijke souvereiniteit des Konings.

Voorts beperkt de Grondwet dit recht nog eenigermate doordat zij het recht van voordracht uitsluitend aan de Tweede Kamer toekent en verschillende belangrijke onderwerpen (benoeming van een troonopvolger,

instelling van ridderorden en algemeene begrooingsontwerpen) aan het initiatief der Kamer onttrekt. Ook het reglement van orde der Tweede Kamer bindt de uitoefening van het recht van initiatief aan enkele formeele beperkingen.

En nog veel verder dan de wettelijke gaan de feitelijke beperkingen.

De bezwaren, verbonden aan de voorbereiding en verdediging van initiatief-ontwerpen, zijn oorzaak, dat de Kamer haar recht van initiatief slechts bij uitzondering en dan gewoonlijk nog slechts met het oog op aangelegenheden van betrekkelijk ondergeschikt belang hanteert.

Bovendien hebben vele initiatief-ontwerpen schipbreuk geleden. Niet alleen vóór 1848, toen de Grondwet nog niet toeliet verdediging van een dergelijk ontwerp in de Eerste Kamer door één of meer leden der Tweede Kamer, maar ook daarna. En ook heeft de Kroon reeds meerdere malen sanctie geweigerd aan een initiatief-ontwerp der Staten-Generaal. Zoo in 1917 met betrekking tot het initiatief-ontwerp van Mr. MARCHANT c.s. tot verhooging van de onderwijzers-salarissen en in 1928 ten aanzien van het wetsvoorstel van den heer ZIJLSTRA c.s. inzake de leerlingenschaal der lagere scholen.

Ook het recht van amendement is (in 1848) niet in de Grondwet gebracht ter verwezenlijking van een bepaalde theorie, doch als middel „tot bevordering van gemeen overleg”⁵⁾). Ook werd wel gesproken van het belang van een deugdelijke wetgeving⁶⁾.

Of in het algemeen de deugdelijkheid van de wetgeving door de gebruikmaking, althans veelvuldige gebruikmaking, van dit recht wordt bevorderd, valt te betwijfelen. Doch vast staat wel, dat door de uitoefening van dit recht stagnaties in de wetgevende procedure kunnen worden voorkomen (afstemming van een wetsontwerp wegens bezwaren, welke slechts bepaalde onderdeelen betreffen), terwijl somtijds voortreffelijke wettelijke bepalingen aan amendementen haar ontstaan danken.

Zowel het recht van initiatief als dat van amendement is een middel om aan de Staten-Generaal, inzonderheid aan de Tweede Kamer, gelegenheid te geven om in meer concreten en positieven vorm van hun inzicht betreffende een bepaalde aangelegenheid te doen blijken en het overleg tusschen Regeering en Staten-Generaal beter tot zijn recht te doen komen. Een verder gaande beteekenis komt o. i. aan deze rechten niet toe. En de meening van BUYS als zou toekenning van het recht van amendement beteekenen een recht van mede-regeeren in plaats van zuivere contrôle zal heden ten dage vermoedelijk geen enkelen verdediger meer vinden. De daadwerkelijke verruiming van den invloed van het parlement dagteekent niet van de grondwetsherziening van 1848 doch van de regeeringscrisis 1866/7. En die gebeurtenis hield met het recht van amendement hoegenaamd geen verband.

De Grondwet bindt de uitoefening van recht van amendement aan

geen beperkingen dan deze ééne, dat het recht alleen toekomt aan de Tweede Kamer en de Vereenigde Vergadering der Staten-Generaal. Zelfs deed Minister HEEMSKERK in Februari 1913 een poging om het recht van initiatief uit te breiden door aan de Eerste Kamer de bevoegdheid te geven tot terugzending van een wetsontwerp, voorzien van een besluit tot wijziging, aan de Tweede Kamer. Doch deze poging leed schipbreuk doordat HEEMSKERK's grondwetsvoorstellen door Minister CORT VAN DER LINDEN reeds in September 1913 werden ingetrokken.

Het reglement van orde der Tweede Kamer bevat enkele formeele beperkingen van het recht van amendement. Zoo o. a. de bepaling, dat het amendement moet uitgaan van de Commissie van Rapporteurs, van een bijzondere Commissie of van vijf resp. tien leden. Doch van meer belang zijn de *materieele* beperkingen der praktijk.

KRANENBURG noemt enkele zoodanige beperkingen. En wel vooreerst een staatsrechtelijke beperking, gelegen in den eisch, dat het amendement niet het onderwerp van het wetsontwerp te buiten gaat. Het staatsrechtelijk karakter van dien eisch ligt, volgens dezen hoogleeraar, in de overweging, dat anders de uitoefening van het recht van amendement zou ontaarden in een verkapt initiatief met verwaarloozing van de waarborgen voor goede wetgeving, waarmede de Grondwet het recht van initiatief omringt.

Voorts noemt Prof. KRANENBURG nog een beperking uit het oogpunt van beleid, n.l. uitsluiting van de z.g. destructieve amendementen, welke, b.v. door toevoeging of weglating van het woord „niet”, precies het omgekeerde bedoelen van hetgeen het wetsontwerp beoogt of die door verzwaren van de middelen het doel van het wetsontwerp feitelijk onbereikbaar maken ⁷⁾.

Soms worden wel eens nadere formeele beperkingen aanbevolen. Zoo pleitte Mr. VAN GEUNS ⁸⁾ voor het opnemen van de z.g. *question préalable* in het reglement van orde (voorafgaande beslissing, of discussie en stemming over een bepaald amendement wenschelijk moeten worden geacht). Voorts wenschte hij regeling van de mogelijkheid van heropening van de behandeling van een artikel na de stemming over een amendement; een regeling, waarin het huidig reglement van orde der Tweede Kamer voorziet door de z.g. tweede (eventueel derde) lezing van een wetsontwerp. En eindelijk wenschte hij het invoeren van twee stemmingen over de amendementen.

Van meer belang is het voorstel van Dr. COLIJN om het recht van amendement *materieel* te beperken door aan de Kamer de bevoegdheid te ontnemen om bij amendement begrootingsposten te verhoogen of nieuwe in te voegen ⁹⁾.

Dergelijke beperkingen, welke trouwens zonder grondwetswijziging bij reglement van orde kunnen worden gesteld, verdienen zeker overweging. Doch deze erkenning noopt ons niet het grondwettelijke recht van amen-

dement als in strijd met de a.r. opvatting van de verhouding Regeering en parlement te disqualificeeren.

---

1) De Grondwet I, pag. 600.

2) Zie KAN, Handelingen over de Herziening der Grondwet, I, pag. 138.

3) Pas bij proclamatie van 16 Maart 1815 aanvaardde Koning Willem I officieel den titel van „Koning der Nederlanden”, welke titel bij de Acte van Weenen door alle mogendheden was erkend. Vgl. STRUYCKEN, Het Staatsrecht van het Koninkrijk der Nederlanden, pag. 315. Vandaar de vervanging van het woord „Sovereiniteit” door „Kroon”. Men zie hierover ook de Arja-leidraad van Dr. E. J. BEUMER, opgenomen in A. R. J. A., Sept. 1938.

4) KAN I, pag. 193.

5) Vgl. de toelichting van de Regeeringsvoorstellen van 8 Maart 1848.

6) Vgl. BUYS t. a. p. pag. 600.

7) Ned. Staatsrecht I, pag. 286/7.

8) Het recht van amendement der parlementaire vergaderingen, diss. Leiden 1863, pp. 280 v.v. Vgl. ook de — een jaar tevoren verschenen — dissertatie van Mr. TAK over hetzelfde onderwerp.

9) Saevis Tranq. in Undis, pag. 257/8. Zie inzake art. 112 G. W. t. a. p. pp. 160/1.

RECTIFICATIE.

Op verzoek van de redactie van het Christelijk Sociaal Dagblad voor Nederland willen wij een kleine rectificatie brengen in de tijdschriftenlijst, opgenomen in het jaarverslag der Kuyperstichting, hetwelk in het vorig nummer van het tijdschrift werd gepubliceerd. Op die lijst is achter de vermelding van het Chr. Sociaal Dagblad tusschen haakjes „a.r.” geplaatst, waarmede bedoeld wordt, dat het blad zou zijn een a.r. blad. Dit berust op misverstand. Het Chr. Sociaal Dagblad is wel in het algemeen voorstander van christelijke politiek, doch doet geen keuze tusschen de verschillende christelijke partijen. Hetzelfde geldt ook voor het weekblad Ons Platteland. Wij verzoeken derhalve de tusschen haakjes geplaatste letters achter deze bladen als ongeschreven te beschouwen.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

P. L. VAN ECK Jr. *De Openbare Lagere School en de Bijbel in de 19e Eeuw* (in de serie Losse Paedagogische Studiën, J. B. Wolters, Groningen, Batavia, 1938).

Evenals zoo menig geschiedwerk, is dit geschrift aan het leven ontsprongen. Er is sinds eenige jaren veel te doen over de kwestie, of men op de openbare school weer bijbelsche geschiedenis zal gaan onderwijzen. De gedachtewisseling dienaangaande heeft den heer VAN ECK aanleiding gegeven „eens na te gaan, hoe men in ons land in de afgelopen eeuw daarover heeft gedacht” (Voorbericht); hij heeft „de stemmen” willen hooren, „die zich uitten over 't Bijbels onderwijs op de openbare school” (p. 21).

Beantwoordt het geschrift nu — zoo mogen we vragen — aan de door den Schr. zelf geformuleerde doelstelling? Tot op zekere hoogte ongetwijfeld. Hem moet de lof worden toegekend heel wat terzake doende uitspraken te hebben bijeengebracht, en daaronder zeer merkwaardige; ik wil gaarne erkennen, dat onderscheidene ervan nieuw voor me waren. Niettemin kan zijn samenlezing me slechts matig voldoen. Want al hebben die uitspraken ook wel op zich zelf waarde, het is allerminst onverschillig, van wie ze afkomstig zijn. De Schr. geeft echter van wien hij sprekende invoert in den regel niet meer dan den naam, en daar hebben we niet altijd veel aan. Wie was — om een voorbeeld te noemen — die KOKSMA van p. 49? Was het een antirevolutionair, dan zegt hij niets anders dan men van hem verwachten zou; was hij echter vrijzinnig, dan heeft zijn uitspraak meer waarde. Ik wil niet over het hoofd zien, dat het in menig geval moeilijk en soms ook onmogelijk zou zijn degenen, wier stemmen de Schr. laat hooren, nader te karakteriseeren, maar geloof toch, dat in dezen wel wat meer bereikt had kunnen worden. Van MIOULET b.v. kan wel meer worden gezegd dan dat hij „in zijn tijd een goed bekende onderwijzer” was (p. 19). Waar het op aankomt is, dat hij, vele jaren redacteur van *De Wekker* (een blad, dat ook wel scherper te karakteriseeren is dan met „'t bekende orgaan voor 't openbare onderwijs in die jaren”, p. 35), woordvoerder was, voor wat het onderwijs betreft, van de vrij vormlooze massa¹⁾, die men gewoon is de Groot-Protestantsche partij te noemen.

Grooter waarde dan het samenlezen van allerlei getuigenissen van meestal onbekende figuren zou het gehad hebben, zoo de Schr. ons had

laten zien, hoe de godsdienstige en staatkundige richtingen te onzent in de onderscheiden perioden der vorige eeuw stonden tegenover het bijbelgebruik op de openbare school. Natuurlijk heeft men, om zulk een *scala* van meeningen op te stellen, niet genoeg aan het altijd eenigszins toevallig resultaat, dat het raadplegen van een zelfs groot aantal brochures oplevert; men zal er m. n., meer dan geschied is, voor moeten zoeken in kranten en tijdschriften.

Maar al had ik gaarne gezien, dat de Schr. in de samenlezing van merkwaardige uitspraken stelselmatiger was te werk gegaan en meer belangstelling had getoond voor hen, van wie ze afkomstig zijn, mijn voornaamste bezwaar tegen zijn geschrift is van geheel anderen aard: er komt zooveel in voor, dat met zijn onderwerp weinig of niets te maken heeft. Of, wat dunkt u, zal het iemand, die ten aanzien van de kwestie van den bijbel al dan niet op de openbare school, zijn standpunt bepalen wil, veel baten te weten, of volgens de wet van 1806 de bijbelsche geschiedenis voorgeschreven of alleen maar aanbevolen werd, of onderwijzers als VAN NOORT leerstellig onderwijs hebben gegeven of niet, of HOFSTEDE DE GROOT te recht of ten onrechte als schoolopziener afgezet is? Zeker, men kan het onderwerp: de openbare lagere school en de bijbel in de 19e eeuw, ook anders opvatten. Ja, het is zelfs zóó, dat die titel eer een andere opvatting doet veronderstellen. Daarop afgaande, denkt men onwillekeurig te doen te krijgen met een aaneengeschakeld verhaal over de plaats, die de bijbel in den loop der 19de eeuw op de openbare school ingenomen heeft. Dat is echter niet het geval. Wie b.v., zij het ook nog zoo kort, de beteekenis zou willen aangegeven zien van de vereeniging met België (tijdens welke de meerderheid van de gezamenlijke onderdanen van koning Willem I den Roomsch-Katholieken godsdienst beleed) voor het gebruik van den bijbel op de openbare school, ziet zich teleurgesteld: van het Vereenigd Koninkrijk wordt in het geheel niet gerept.

Wel vindt men in het geschrift allerlei, dat veel meer passen zou in het kader van de opvatting *wie er eigenlijk gewesen*. De Schr. heeft willen vermijden zich diep in den schoolstrijd te steken (Voorbericht); hij heeft er zich echter veel dieper in gestoken dan voor zijn opvatting van het onderwerp noodig was. Hij behandelt, hoe vluchtig ook, verscheiden historische kwesties, en zegt dan vrij wat, dat ik zeer betwistbaar acht.

Daartoe behoort, om te beginnen, de verklaring: „we kunnen vaststellen, dat onder de wet van 1806 de Bijbelstof en ook de Bijbel zelf, op de openbare school niet alleen was toegelaten, maar ook voorgeschreven” (p. 10). Naar afdoend bewijs voor deze op zoo stelligen toon gegeven verklaring zoekt men tevergeefs. Zeker, niemand minder dan GROEN VAN PRINSTERER heeft zich, naar de Schr. p. 33—34 mededeelt, in denzelfden geest uitgelaten, maar van hem is dat niet te verwonderen. Immers wanneer men meent, dat aan het voorschrift van opleiding tot alle maatschappelijke en Christelijke deugden alleen kan worden volstaan door zich van den bijbel te bedienen, dan ligt de gevolgtrekking,

dat het gebruik van den bijbel voorgeschreven is, voor de hand. Of de Schr. langs den weg van *die* redeneering tot zijn uitspraak gekomen is, weten we niet. Wel dat hij allerlei uitlatingen vermeldt, die vreemd aandoen, wanneer er werkelijk zulk een voorschrift geweest zou zijn: in sommige gevallen was het noodig, de onderwijzers tot het gebruik van den bijbel aan te manen (p. 10); er wordt van verwaarloozen (p. 11), weren (p. 14), verdrijven (p. 16), ja zelfs van verbannen (p. 12, 18, 21, 22) van den bijbel gesproken. Daarnaast blijkt eveneens, dat de bijbel op verscheiden plaatsen jarenlang in gebruik gebleven is (p. 15). Men kan, afgaande op de gegevens in het geschrift van den heer VAN ECK, moeilijk tot een andere conclusie komen dan dat HOFSTEDE DE GROOT gelijk had, toen hij zeide: „noch geboden noch verboden” (p. 25).

Gelijk bekend is, heeft de wetgever van 1806, terwijl hij den onderwijzer ten stelligste het geven van leerstellig onderwijs verbood, tevens bepaald, dat er maatregelen zouden genomen worden, dat zoodanig onderwijs vanwege de kerkgenootschappen zou gegeven worden. Ingevolge dit voorschrift richtte de Regeering zich al spoedig met een rondschrijven tot de kerkgenootschappen, die hunnerzijds hierop ook antwoordden. De heer VAN ECK gewaagt van een antwoord van „de synode der Ned. Herv. gemeente” (p. 9), maar heeft vergeten daaraan de woorden *in Zuid-Holland* toe te voegen. Ik durf dit te zeggen, omdat het duidelijk blijkt uit MEYLINK'S *Officieele Geschiedenis der Wet van 1806*, p. 213. Men moet wel heel zeker van zijn zaak zijn, eer men een ander vergeten ten laste mag leggen. Zou de heer VAN ECK hieraan wel gedacht hebben, toen hij met betrekking tot de zooeven vermelde circulaire opmerkte: „Men had bij die gelegenheid vergeten ook de kerkeraden van de joden aan te schrijven: men was er nog niet aan gewend, ook in de praktijk met de joden rekening te houden” (p. 9, noot 1)? Ik betwijfel ten zeerste, of hier van „vergeten” gesproken mag worden. Immers de openbare school van 1806 was eigenlijk niet bestemd voor kinderen van Joden (vgl. HENTZEN, *Politieke Geschiedenis van het Lager Onderwijs in Nederland*, I, p. 214—5); wel werden ze er soms toegelaten, maar het is ook wel voorgekomen, dat ze ervan geweerd werden²⁾.

Ook nog op een andere plaats legt de heer VAN ECK iemand vergeten ten laste, n.l. p. 46, noot 2. Een uitspraak van LOHMAN aanhalende, volgens welke de mentaliteit in 1857 „door de Philanthropijnen en Roomsch-Katholieken is begeerd en verkregen”, merkt hij op: „Hij vergat hierbij Groen en zijn volgelingen te noemen”. Met hoe weinig recht, zal later blijken.

Eerst nog een enkel woord over de gevallen onder de *vigueur* van de wet van 1806, dat onderwijzers om het gebruik van den bijbel bemoeilijkt werden. De heer VAN ECK spreekt over VAN NOORT³⁾, GANGEL en BEERDA. Hij komt tot de gevolgtrekking, dat zij alle drie ongelijk hadden; „ze hadden de narigheden niet te verduren om hun opvattingen, maar omdat ze, in strijd met de wet, hun (leerstellige) opvattingen in

de openbare school brachten" (p. 30). Dit schijnt wel juist te zijn: er is alle reden aan te nemen, dat in hun verklaring van den bijbel hun godsdienstige overtuiging uitkwam, maar was dat in strijd met de wet? Deze verbood den schoolmeester het onderwijs in het leerstellige van het kerkgenootschap, waartoe de kinderen behooren, d.w.z. het stelselmatig onderricht in de geloofsleer. BEERDA heeft inderdaad zulk onderricht gegeven, maar van VAN NOORT blijkt het in het vrij uitvoerig relaas van den heer VAN ECK (p. 28—30) niet, en wat GANGEL betreft, wiens zaak ik nog eens nauwkeurig heb nagegaan, deze heeft volgehouden geen leerstellig onderwijs te hebben gegeven, en niemand heeft de beschuldiging, als zou hij dit wel gedaan hebben, waar kunnen maken.

Sprekende over de zaak-GANGEL maakt de heer VAN ECK een zeer onheusche opmerking over hetgeen Dr LANGENDIJK hierover geschreven heeft (p. 30), noot): „'t Boekje van deze noemt hij niet". Inderdaad noemt Dr. LANGEDIJK in zijn kort, populair gehouden overzicht van den schoolstrijd GANGEL'S boekje niet, maar dat hij het wel kent, kan blijken uit zijn *Bibliographie van den Schoolstrijd* (Nr. 795), waaraan de heer VAN ECK, blijkens zijn eigen verklaring (p. 7, noot 1) „'n niet genoeg te waardeeren steun" heeft gehad!

Van een breede uiteenzetting van mijn bezwaren tegen hetgeen hij zegt met betrekking tot de wet van 1857 en de eerste jaren, die daarop gevolgd zijn, mag ik mij ontslagen rekenen: ik heb indertijd aan het Conflict GROEN-VAN DER BRUGGHEN een uitvoerige studie gewijd, als een vervolg waarop te beschouwen is het in 1936 verschenen artikel over het Conflict GROEN-BEETS⁴). Ik moge daarom volstaan met het aanwijzen van eenige uitlatingen, die mij vreemd voorkomen.

Zoo die, waaruit des Schrijvers verbazing spreekt over den Christelijken toon in stukken, uitgaande van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap; „'t is of Groen aan 't woord is", roept hij uit (p. 35). Wie echter den sterken invloed kent, door HOFSTEDE DE GROOT in dien kring geoeffend, verbaast zich allerminst over de daar heerschende vrees voor het algeheel verdwijnen van het Christelijk beginsel uit onze onderwijswetgeving.

De heer VAN ECK meent, dat aan het pleidooi van regeeringswege voor de z.g.n. relatieve neutraliteit geen aandacht geschonken is (p. 37, 38). In de Kamer is dat echter niet onopgemerkt gebleven; integendeel, het heeft er toe geleid, dat THORBECKE en de Israëliet GODEFROY minister VAN DER BRUGGHEN gedrongen hebben een voor geen misverstand vatbare verklaring af te leggen, waarin de volstrekte neutraliteit van het openbaar onderwijs onomwonden uitgesproken werd⁵).

Het is hier de plaats terug te komen op de straks vermelde noot van GROEN en zijn volgelingen. Men begrijpt van den in 1856 en '57 gevoerden strijd al bitter weinig, zoo men meent, dat GROEN toen de neutraliteit zou hebben voorgestaan. Juist het tegendeel is het geval. „Er is in Groen's verdediging" — aldus Dr. P. SMIT, VAN DER BRUGGHEN'S

biograaf — „van de facultatieve splitsing vóór en in 1857 iets heróieks; het is het heldhaftig pogen het onderwijs voor neutraliteit te bewaren” ⁶⁾. En wat GROEN'S volgelingen aangaat, kan men volstaan met te verwijzen naar de Kamerrede van VAN LIJNDEN, door den heer VAN ECK zelf op p. 36 van zijn geschrift geciteerd.

De antirevolutionairen zijn eerst, voor wat het openbaar onderwijs betreft, op de lijn der neutraliteit overgegaan, toen de strijd daartegen reddeloos verloren was. Daarom gaat het niet aan hun den achteruitgang van het bijbelgebruik op de openbare school te wijten. De toeleg hiertoe spreekt ook uit de zinsnede, „dat voorstanders van de biezondere school al jaren, uit konkurrentievrees er op toezagen, of de openbare school wel „neutraal” was” (p. 46). Er zou over deze uitspraak ook uit anderen hoofde veel te zeggen zijn. Ik bepaal me echter tot de opmerking, dat volgens de straks gememoreerde verklaring, waarop de wet aangenomen is, niet anders dan neutraal onderwijs gegeven mocht worden. Wanneer niettemin op menige openbare school jaren lang het onderwijs niet neutraal was, moet dat, gelijk de heer VAN ECK in navolging van VAN OTTERLOO doet (p. 41), als wetsontduiking worden bestempeld. Het dunkt mij moeilijk daarmee te rijmen, dat hij elders beweert, „dat de wet nog tot verschillende interpretatie aanleiding kon geven” (p. 37; vgl. p. 47).

Ik meen genoeg te hebben aangevoerd ten bewijze, dat hij zich veel dieper in den schoolstrijd gestoken heeft dan noodig was. Stellig zou het aan zijn geschrift ten goede gekomen zijn, zou hij zich meer aan zijn doelstelling gehouden had.

A. GOSLINGA.

¹⁾ Moeitijk een „lichaam” te noemen, gelijk p. 40 geschiedt.

²⁾ Vgl. HELENA POPPERS, *De Joden in Overijsel*, Utrecht-Amsterdam, 1926, p. 97, 132; ook op de Nutsscholen worden geen Jodenkinderen toegelaten (KNAPPERT, *Geschiedenis der Nederlandsch Hervormde Kerk*, p. 219, noot 9).

³⁾ Wiens acte hij, zonder eenige toelichting, twee maal door Gedeputeerde Staten laat intrekken (p. 29—30).

⁴⁾ In het Gedenboek *De Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, 1860—1935*.

⁵⁾ Lustrumbundel *Christendom en Historie* (1925), p. 311 vlg.

⁶⁾ Dr. P. SMIT, *Van der Brugghen en de Schoolvrede*, Haarlem, 1917, p. 7.

Prof. Dr. H. VAN ROOY O. F. M., „*Het onvruchtbaar maken van den mens*” (als medische behandeling, neomalthusiaanse practijk, eugenetische maatregelen middel tot bestrijding van sexuele criminaliteit). Uitg. Teulings' Uitg. Mij, den Bosch, 1938.

Uit den ondertitel van dit boek blijkt reeds, van hoeveel verschillende kanten de schrijver dit vraagstuk benadert. Het boek is een lijvig werk, van circa 300 blz., die men, als men de inhoudrijke bladzijden stuk voor stuk rustig wil verwerken, slechts in een kalm leestempo kan doorlezen.

Maar wanneer men over een zoo aan de orde zijnd vraagstuk als dit met eenige orientatie in het geheel ervan zich een voorzichtig oordeel wil vormen, dan mag men dankbaar zijn, dat dit boek verscheen.

De schrijver, een socioloog, heeft zich kennelijk de moeite getroost, om tevoren zich diep in te werken in allerlei medische en juridische techniek over deze quaestie.

Wanneer men dan als leek, zooals ikzelf dit boek las, over deze vraagstukken mee wil kunnen denken, dan heeft men in een boek als dit een prachtige leidraad, die veel naspeuren in allerlei medische en andere handboeken bespaart.

Al dadelijk is het een voordeel van dit boek, dat het nuchter de termen en vaak dikke woorden, die op dit terrein gebruikt worden, onder handen neemt. Dan blijkt reeds dadelijk een enorme verwarring te heerschen, die dikwijls gevaarlijk is voor het zuiver leeren onderscheiden.

Na dan uitvoerig den lezer technisch geïnstrueerd te hebben, gaat de schrijver scherp, positief en consequent op de zedelijke vragen in, die aan deze quaestie de gevoelige kanten der persoonlijke verantwoordelijkheid geven.

Ik zou lezers willen aanraden, om eerst even de conclusies, „Besluiten”, achterin, te doorloopen, om dan aan het boek zelf te beginnen; dat steunt in het volgen van schrijvers betoog.

Over 's menschen zedelijke verantwoordelijkheid jegens God als zijn Schepper zegt hij vele mooie dingen; o.a. dat die niet weggenomen wordt, als hij zich vrijwillig door den Staat laat onvruchtbaar maken, omdat de Staatsmacht dan zijn persoonlijke verantwoordelijkheid jegens God immers niet opheft.

Scherp onderscheidt hij tusschen medische behandeling, waar men dan ook van „patienten” mag spreken, en strafmaatregelen, die „delinquenten” gelden.

Indien geen mildere middelen ter beschikking staan, acht hij in bepaalde gevallen onvruchtbaarmaking toelaatbaar, ook van staatswege, maar dan voelt de schrijver eigenlijk alleen voor de castratie. De sterilisatie, die wel het voortplantingsvermogen wegneemt, maar den geslachtsdrift en de mogelijkheden der geslachtshandelingen handhaaft, noemt hij een onrecht tegenover de personen en een moreel gevaar voor henzelf en de samenleving.

Uitteraard is hier een Rooms-Katholiek aan het woord, die serieus pooft, wetenschappelijk en objectief de dingen te zien. Een uitvoerig register en een opgave van studiewerken verhoogt de waarde van het geheel.

Onze a. r. lezers, die vooral door eigen organisatie op eugenetisch gebied al eenige interessante lectuur gekregen hebben, zullen toch goed doen voor een degelijke orientatie op dit terrein ook dit boek van Prof. VAN ROOY rustig te verwerken.

Voor het gemeenebest, Keur uit de redevoeringen van Dr. H. COLIJN onder zijn medewerking en toezicht samengesteld door Mr. Dr. L. W. G. SCHOLTEN, 1938. Uitgeversmaatschappij W. de Haan N.V., Utrecht.

Het is merkwaardig uit het „Woord vooraf” en uit de „Inleiding” de motieven te vernemen, welke bij de totstandkoming van dezen bundel een rol speelden.

Bij Dr. SCHOLTEN waren deze motieven deels van biografischen aard (n.l. de wenschelijkheid om het licht te doen vallen op de rijk gevarieerde belangstelling van Dr. COLIJN en op de doorgaande ontwikkeling van zijn inzichten), deels van historischen aard (n.l. het streven om een objectieve bijdrage te geven ten behoeve van de geschiedenis van ons werelddeel).

Doch voor Dr. COLIJN stond de zaak anders. Het biografisch belang stond bij hem zeker niet op den voorgrond, toen hij zijne medewerking tot deze uitgave toezegde. Anders zou hij tot een volledige uitgave zijner redevoeringen hebben geadviseerd. Evenmin gaf bij hem de doorslag het belang eener objectieve historiebeschrijving, hoezeer ook dit belang hem moge ter harte gaan.

Voor hem lag — voorzoover uit het „Woord vooraf” blijkt — de quintessens der zaak in zijn overtuiging. En niet in de ontwikkeling dier overtuiging, het dynamisch element, dat onvermijdelijk aan iedere *levende* overtuiging eigen is, doch in het *blijvende*, in de vastheid van een overtuiging, „die vooral in moeilijke tijden aan het staatsbestuur een richting geeft, die van wankelen noch weifelen weet” en in den *inhoud* dier overtuiging, die het uitspreekt, dat het Calvinisme in zeer bijzonderen zin tot de vorming van ons volkskarakter heeft bijgedragen en waarborg is van onze staatkundige vrijheden en dat daarom die calvinistische levensbeschouwing, zooals zij op staatkundig terrein vertegenwoordigd wordt door de antirevolutionaire *richting* in ons land, nog altijd van groote beteekenis is voor een gezonde en gestadige ontwikkeling van ons land.

Laat nu wie dezen bundel leest en bestudeert — en ze is dat ten volle waard — deze overtuiging in het oog vatten. Hij zal dan zien hoe ze telkens weer in een periode, loopend van 1910—1938, op de meest verschillende levensterreinen van Dr. COLIJN's belangstelling aan den dag treedt. Dit geschrift zal hem dan *meer* opleveren dan belangrijke biografische en historische gegevens: het zal hem den steun bieden van het luisterrijk voorbeeld van een staatsman, die met vermindering van allen vorm van het conservatieve verstarring zijn praktijk steeds op het fundament eener principiële levensbeschouwing optrok.

Aan Dr. SCHOLTEN komt voor de wijze, waarop hij zijn — waarlijk niet gemakkelijke — taak volvoerd heeft, alle hulde toe. N.

OVERHEID - WEERMACHT - GEWETEN

DOOR

Dr. P. PRINS.

Wanneer er ooit een tijd is geweest, waarin het drietal, wier namen hier boven staan afgedrukt, op veler lippen en in veler gedachten zijn, dan is het wel onze tijd. Geheel Europa is vervuld van vragen aangaande de overheidsverantwoordelijkheid. Geheel ons werelddeel is ook vervuld van geruchten van mobilisatie en werkelijke mobilisatie. De weermacht der volken is een ding van het allerhoogste belang in deze tijden. En dan het derde? Hoevelen zijn er niet, die in de dagen van September met zijn vreeselijke oorlogsdreiging, hebben uitgeroepen: het geweten der menschheid komt er tegen in verzet, dat opnieuw bloed zal worden vergoten bij stroomen zooals in de dagen van 1914 tot 1918.

Overheid, weermacht en geweten. Neen, waarlijk het zijn geen abstracte dingen, die we aan de orde stellen, wanneer we in dit artikel eenige opmerkingen willen maken over de verhouding dezer drie.

Het zijn ook op zich zelf, zonder dat we ze nog met elkaar in relatie brengen grootheden van bijzondere beteekenis.

Alleen liggen ze niet alle drie in hetzelfde vlak.

Wel de eerste en de tweede. Immers, waar we van een Overheid spreken, daar ligt het voor de hand, dat ook de weermacht ter sprake komt. En waar men een weermacht noemt, zonder dat er een Overheid achter staat, die haar in de hand heeft en die haar voor het Overheidswerk gebruikt, daar is het geen weermacht meer, maar een gewapende bende van roovers of volksterroriseerders.

Overheid en weermacht zijn onafscheidelijk.

Tenminste, volgens onze Anti-revolutionnaire beginselen.

Anderen zeggen het heel anders. Zij willen wel een overheid, maar zonder een weermacht; hoogstens mag de overheid een politie hebben

of een zekeren vorm van veiligheidsdienst, maar geen weermacht te water en te land. Het hebben van een weermacht dient nergens anders toe, zoo meenen zij, dan om de oorlogsstemming te verhoogen en het oorlogsgevaar te vergrooten.

Wij meenen echter, dat het een geheel natuurlijke combinatie is: Overheid en weermacht. Wij zien ze niet als elkanders tegenpool, maar als liggend in een vlak. Er zijn de laatste tijden ook Christenen, die met ons uit de zelfde H. Schrift willen leven en die toch maar niet kunnen inzien, dat er een recht, ja een plicht bij de Overheid bestaat om een weermacht te onderhouden.

Zij meenen, dat de eischen van Gods Woord aan den enkeling precies dezelfde zijn als aan de Overheid, en omgekeerd, en zij be-roepen zich daarbij op de Bergrede. Deze eischt, dat we de eene wang toekeeren als we op de andere geslagen zijn. Dat is wel het andere uiterste, dan wat Anti-revolutionnaireren willen met hun zorg, dat de Overheid een ferme weermacht heeft. Het probleem van de Bergrede, dat door Dr. H. N. RIDDERBOS op zoo uitnemende wijze is besproken in zijn dissertatie en daarna in lezingen, zal ik hier niet aansnijden. Alleen dit er van zeggen, dat de H. Schrift niet opgaat in de Bergrede, maar veel meer gedeelten bevat, en dat men nooit het eene deel van het andere los mag maken, maar naar den ouden welbeproofden regel moet handelen: *Scriptura scripturae interpres*, d. w. z. de Schrift met Schrift vergelijken.

De lieden, die TOLSTOI volgen en zich uitsluitend aan de bergrede en dan nog nader aan een bepaald gedeelte daarvan vasthechten (den kwade niet wederstaan) vinden navolgers onder de leden der C.D.U. en anderen, zooals de leden van de Vereeniging Kerk en Vrede. In het algemeen is een bijzondere ijverig propagandist van deze ideeën HILBRAND BOSCHMA.

Deze mannen hebben dan dikwijls als laatste verschansing waarin zij zich verbergen, wanneer zij door ons op hun standpunt worden onderzocht en bestreden, het beroep op het geweten. Zij zeggen: mijn geweten verbiedt me eenvoudig om mee te doen aan deze God- en mensch-onteerende bezigheden zooals oorlog en oorlogstoerusting, waartoe dan ook behoort de gewone militaire dienstplicht, wanneer we tenminste konsekvent doorredeneeren.

Nu moeten we altijd al heel erg op onze hoede zijn, wanneer men begint met het niet nader uitlegging behoevende of ook nadere na-

vraag toelattende: mijn geweten verbiedt mij dit of dat. Dat „mijn geweten” kan zooveel verbergen en er moet eerst een onderzoek gedaan worden naar de vraag, of dit geweten rechten heeft om zich zoo als een hoogste en laatste autoriteit op te werpen.

Voor de kerk van alle eeuwen was er een grootheid, die oneindig verder reikte en die waarlijk absoluut gezag had. Niet het geweten, maar het Woord van God. We kunnen natuurlijk ook zeggen: de eenige, die voor het besef van de Christelijke Kerk absoluut gezag over den mensch en de menschheid oefenen kan en mag, is God. Maar dan moeten we natuurlijk een schrede verder en komen we vrijwel onmiddellijk tot de vraag: op welke manier oefent God dat gezag? Hoe ken ik dat? Doet Hij dat rechtstreeks in mijn hart (geweten) of doet Hij dat in Zijn Woord, zooals de Bijbel dat bevat. De Reformatie heeft zonder aarzelen gekozen tegen het eerste standpunt en vóór het tweede. Het eerste standpunt behoort in de kringen der mysticistische of rationalistische geestdrijvers gezocht te worden. Vooral onder de Anabaptisten. Zij meenden dat er was een rechtstreeksche onmiddellijke en individueele openbaring door den H. Geest aan ieder. Het geweten was de plaats, waar deze openbaring plaats greep en ook was het geweten (materieel genomen) het resultaat van de openbare werking van den H. Geest.

De Bijbel kwam zoo geheel op den achtergrond te staan. Het beslissende woord in alle vragen kwam niet toe aan het geschreven Woord van God, maar aan wat zij noemden het levende (tegenover het doode boek) Woord, d. i. de H. Geest.

Zoo zien wij, dat we ook in deze aberratie's te doen hebben met een scheef geraken van de verhouding tusschen Woord en Geest, die beide even onmisbaar zijn om God te kennen en te dienen en zijn wil te weten. Wat God heeft tesamen gevoegd (Woord en Geest) scheidde ook hier de mensch niet.

Daarom is het voor den Anti-revolutionnair een eerste vereischte om bij alle vragen en inzonderheid bij deze diepingrijpende vragen inzake Overheid en weermacht te zoeken of de Bijbel hem over deze punten ook eenig licht verschaft.

En dan zoeken we niet tevergeefs. Het is niet noodig om in dit tijdschrift een uitvoerige uiteenzetting te geven van hetgeen Romeinen 13 bevat. Daar wordt het als de meest vanzelfsprekende zaak beschouwd, dat een Overheid (en het was daar niet een Christelijke,

maar een uitgesproken heidensche dat is anti-christelijke Overheid) een weermacht onderhoudt. Want het Overheidszwaard, waarover daar gesproken wordt, mag men toch niet beschouwen als uitsluitend voor binnenlandsch gebruik bestemd. Trouwens wat was in het groote Romeinsche imperium nu eigenlijk precies binnenlandsch of politieeel gebruik en wat was daar buitenlandsch of militair gebruik?

Dit is in elk geval duidelijk, dat de Apostel Paulus, die weet van een geweten, niet alleen bij heidenen, maar ook bij Christenen — we mogen het misschien ook omkeeren . . . — er geen oogenblik aan denkt, zich op dit geweten te beroepen om op grond daarvan een onttrekken van den dienst der Overheid, die het zwaard draagt, te rechtvaardigen of te propageeren.

Ook laat hij geen moment doorschemeren, dat — bij al dien het geweten niet de instantie is om daar op te gronden een verwerpen van het zwaardgebruik — er dan een uiterlijk gebod van God zou bestaan, waarop we ons zouden kunnen gronden met onze weigering van erkennen van het recht der Overheid tot zwaardgebruik.

Paulus keert het om: hij zegt deze bevoegdheid der Overheid is van God.

En hij brengt hier in dit verband wel het geweten ter sprake, maar juist in omgekeerden zin. Hij redeneert aldus (we mogen ook zeggen: God spreekt hier door Paulus aldus): het zich onderwerpen aan de Overheid is noodig. En wel om tweeërlei reden: omdat de Overheid zwaardmacht bezit, dwingend kan optreden en verzet dus niet zou baten. Het eenig gevolg daarvan zou zijn toorn, dat is hier wraak- of straf-oefening. Hier hebt ge een objectieve reden. Feiten en feitelijkheden buiten ons gelegen, moeten er ons toe brengen gehoorzaam te zijn aan de Overheid. Maar dan noemt Paulus in vs. 5, 6 nog een geheel andere reden, die ons moet nopen tot gehoorzaamheid aan de Overheid: „niet alleen om der straffe, maar ook om des gewetens wil”. Dat zouden we, in aansluiting aan de betiteling van de eerste reden, kunnen noemen, een subjectieve reden.

Er is een uiterlijke straf, die uw lichaam raakt, maar er is ook een innerlijke tuchtiging, die tot de sfeer van het geweten behoort. Hier wordt het geweten dus wel ter sprake gebracht, maar ten eerste niet als een soort innerlijke wetgever, veeleer als een innerlijke straf. We hebben hier met het geweten te doen in denzelfden negatieven zin, waarin we het telkens in de H. Schrift aantreffen.

Ten tweede zien we dat hier het geweten ons geen rechten geeft tegenover de Overheid, maar ons juist weerhouden moet van tegen de Overheidsmacht en ook tegenover de zwaardmacht van de Overheid ons te verzetten.

Er wordt hier in Romeinen 13 wel gesproken van revolutionairen (die zich tegen de macht stelt en die ze wederstaan, vs. 2). Maar inplaats dat we dan lezen, dat deze lieden, mogen ze uiterlijk geweld tegenover zich vinden, toch innerlijk in hun geweten een steunpunt kunnen vinden voor hun ongehoorzaamheidshouding, vinden we precies het omgekeerde. Zij halen een oordeel over zich en schrik. En dat oordeel, die schrik bestaat niet alleen uit de aanraking met het zwaard, maar ook uit de gewetenswerking. We zijn hier dus precies in tegenovergestelde richting aangekomen dan waarin ons menschen als BOSCHMA c.s. wijzen met hun herhaaldelijk reppen van het geweten en zich beroepen op het geweten.

Romeinen 13 is grondlegend voor de vraag welke verhouding tusschen zwaardrecht, Overheid en geweten. We zien hier duidelijk, dat gehandeld wordt, niet over het geweten van heidenen, zooals Paulus dat doet b.v. in Romeinen 2 : 15, maar dat hier gehandeld wordt van het geweten van de geloovigen (telkens „gij”), natuurlijk niet in dien zin, dat deze dingen buiten den kring der geloovigen geen geldigheid zouden hebben. Daarvoor staat er te duidelijk in vs. 1: *Alle* ziel etc.

Dit geweten houdt rekening met de ordeningen Gods, zooals die ook door het Oude Testament en door de prediking van Jezus' leer bekend zijn te Rome.

Het is er dus ver vandaan, dat dit geweten door een zekere rechtstreeksche openbaring eigen geboden van God zou ontvangen en misschien ook wel zeer individueele, en dus niet zou gebonden zijn aan objectieve wetten of verordeningen, maar alleen aan eigen subjectieve inspraak. Zodoende kan dit geweten zich niet verheffen tegen de Overheidsgeboden op grond van een eigen apart verkrijgen van geboden rechtstreeks van God.

Dit geweten dient niet om den grond onder het Overheidsgezag weg te graven of ook maar wankel te maken. Juist omgekeerd: Naast den objectieven grond voor het Overheidsgezag, n.l. Gods bijzondere Openbaring is er ook een subjectieve grond n.l. het geweten, dat ons beschuldigt wanneer we tegen de Overheidsgeboden ingaan en ons zelf ten Overheid willen stellen.

Dit geweten maakt ook dat men in belastingbetalen nauwkeurig is. We lezen hier dus eigenlijk van het veelgenoemde gewetensgeld. Dit geweten der geloovigen maakt alle dingen (ook onze financieele handelingen ten opzichte van de Overheid) tot een zaak van den dienst van God. Wij vertalen n.l. Romeinen 6 *b* aldus: „Want menschen, die God dienen, zijn juist hierin nauwgezet.”

We geven met opzet een ietwat uitvoeriger beschouwing van de Bijbelplaats. Immers we hebben hier een van de weinige teksten, die over de relatie Overheid-geweten-weermacht handelen. Het merkwaardige is nu, dat een ernstige exegese van deze plaats ons juist in tegen-gestelde richting wijst als we vonden bij de menschen, die zoo druk spreken over Geweten tegen overheid met haar zwaardmacht.

Van Antirevolutionnaire zijde wordt tegenover allerlei anabaptistische stroomingen meermalen gewezen op het Oude Testament met al zijn oorlogen, waarvan er sommigen zijn, die door God zelf geboden zijn. Dat is onmiskenbaar. Daar komt geen exegese bij te pas. Zonder meer kan elk Bijbellezer dat zelf vaststellen herhaalde malen.

Nu weten wij, wat te doen gebruikelijk is tegenover deze feiten. Sommigen durven zoover gaan, dat ze zeggen: er staat wel, dat God dit geboden heeft, maar dat was een vroom zelfbedrog. God kan eenvoudig zulk bloedvergieten niet hebben gelast, dus moet het bericht hierover anders worden opgevat. In heilige overtuiging en in vurig patriotisme meenden de mannen Gods, dat het van den Heere was, maar het was intusschen uit hun eigen hart.

Wie zoo de berichten uit het Oude Testament over de van God gelaste oorlogen gaat lezen, kan zijn Bijbel eigenlijk wel dicht doen.

Met even veel recht kan ik van alle andere willekeurige plaatsen van de H. Schrift, waar ik lees over een spreken Gods tot iemand of in iemand, beweren: dat was wel zoo voor het subjectieve gevoelen van dien of dien spreker of schrijver, maar objectief was dat niet zoo. Een dergelijk lezen van den Bijbel doet de waarachtigheid van de H. Schrift zoo groot geweld aan, dat er principieel geen grens meer is tusschen de Schriftopvatting van de modernen en deze. En zooals de modernen er ook toe kwamen aan het persoonlijk (soms gemeenschap-pelijk) geweten meer gezag toe te kennen dan aan de H. Schrift, zoo moeten alle C. D. U.-ers en dergelijke, die met de Oudtestamentische

oorlogen een weg inslaan als boven werd aangeduid, er ook noodwendig toe komen aan het gezag van de H. Schrift al kleiner en aan eigen geweten (of wat men voor geweten houdt) een steeds grooter plaats toe te kennen. Daar is eenvoudig geen houden of keeren aan. De macht van de foutieve beginselen laat zich niet halverwege een halt toeroepen.

Een andere methode inzake de kwestie der Oudtestamentische klaarblijkelijk en onweersprekelijk door God geboden oorlogen is deze: Men zegt: ja, het is waar er is geen ontkomen aan. Wie onbevangen leest en geen goocheltoeren maakt met hetgeen er staat, kan niet ontkennen: zoo was het in het Oude Testament.

Maar, zoo zoeken zij nu een uitweg: het is alles anders geworden toen de Zoon Gods eenmaal op aarde was gekomen. Het Nieuwe Testament verwerpt al deze dingen. Jezus staat er vierkant tegenover. En men wijst meteen weer naar de bergrede, alsof dit het eenige woord zou zijn, dat de Heere Jezus gesproken had.

Men bekommert er zich ook niet om, dat men zoo de eenheid der Goddelijke Openbaring in tweeën breekt en dus straks de geheele Openbaring verliezen moet, want men kan hierin niet een deel behouden en een deel op non-actief stellen.

Erger is evenwel, dat men vergeet alles na te gaan wat de Heiland gezegd heeft over de kwestie van Overheid en zwaardrecht en geweten.

Het viel mij in de lijdensweken eens sterk op, toen er van deur tot deur lectuur werd verspreid van Kerk en Vrede en natuurlijk een appèl werd gedaan op het dulden en dragen van Jezus, dat juist in het lijdens-evangelie een merkwaardige passage over de onderhavige vraagstukken wordt gevonden.

Wanneer wij in Johannes 18 lezen, hoe de Heere Jezus door Pilatus wordt verhoord, dan komt daar ook de vraag: wat hebt gij gedaan? En de omlijsting van de vraag geeft ons genoegzaam te kennen, dat de bedoeling hier is: wat hebt gij in het openbaar gedaan? Wat was in uw publieke optreden de oorzaak, waarom men u hier heen sleepte? Want Pilatus houdt geen zittingen om academische kwesties en leer-geschillen te behandelen.

Dan is het merkwaardige antwoord, dat de Heiland geeft (precies in aansluiting aan de ondervraging naar zijn publieke optreden): Mijn koninkrijk is niet van deze wereld. Indien mijn koninkrijk van deze wereld ware, zoo zouden mijn dienaars gestreden hebben, opdat ik

den Joden niet ware overgeleverd; maar nu is mijn koninkrijk niet van hier (vs. 36).

We merken hier dus, dat de Zaligmaker het een vanzelfsprekende zaak vindt, dat een aardsch rijk strijders, dienaars heeft, die voor de onafhankelijkheid van dit rijk opkomen en het beschermen tegen allerlei bedreigingen.

Er ligt hierin een indirecte aanwijzing, dat de Heiland niet gekomen is om een Tolstoïaansche revolte te verwekken en den eisch te stellen, dat alle aardsche wapenen moeten worden neergeworpen. Hij vindt het normale in geen enkel opzicht noch hier noch elders door Hem gegispte verschijnsel, dat bij aardsche rijken weermachten behooren, het eenige, wat hier boven allen twijfel wordt verheven is de andersoortigheid van zijn koninkrijk en zijn kerk. Niet met uiterlijk geweld wordt de kerk van Christus gebracht, bewaard of uitgebreid.

De menschen, die zich zoo gaarne op den Heere Jezus beroepen tegenover dat zgn. harde, wreede, primitieve Oude Testament, moeten toch niet vergeten, dat Christus zelf de aardsche vragen van Overheid en weermacht anders ziet dan zij.

Er komt, zelfs hier, geen protest tegen het feit, dat aardsche rijken zulke weermachten (dienaren, die voor het rijk strijden) hebben. Zoodat geen enkel geweten kan zeggen: omdat ik me stel op het standpunt van Christus tegenover het vraagstuk: weermacht en geweten, weiger ik ook maar voor het minste mee te doen aan al wat der weermacht is.

De Heere Jezus kent klaarblijkelijk tweeërlei rijk: een rijk van de bijzondere genade, waarbij persé geen strijdende dienaars ter sprake komen. Ze worden ten eenen male afgewezen. Maar de Heiland kent ook een ander rijk, waar de aardsche dingen den boventoon voeren, of hoe men dat dan ook uitdrukken wil.

Het is steeds als een gave van Gods algemeene genade geëerd, dat er overheden waren. Wanneer er dan ook van tijd tot tijd het gevoelen wordt vernomen, dat ook de aardsche vorsten organen zijn van het rijk der bijzondere genade en van Jezus Christus als hoofd zijner kerk, dan geloof ik dat we voorzichtig moeten zijn met de consequenties hieruit voor de vraagstukken, die ons thans bezig houden: Overheid en weermacht.

Wanneer de aardsche Overheid een orgaan is van de bijzondere genade (omdat er van algemeene genade eigenlijk niet meer zou moe-

ten gesproken worden) dan kon het wel eens gebeuren, dat deze of gene zou komen tot den volgende stap en zou zeggen: omdat bij den geheelen levenskring der bijzondere genade geen wapenen behooren (denk aan het woord van den Heiland voor Pilatus) daarom moet men als Christen ook principieel gekant zijn tegen het onderhouden van een weermacht door de Overheid. Daarom zijn alle oorlogen ook geoordeeld, als zoodanig reeds.

Ik zie niet in, op welk punt van den weg naar de konsekwentie ik aan zulk een redeneering een gerechtvaardigd halt zou moeten en kunnen toeroepen.

Anderen zeggen: vroeger moge het zoo geweest zijn, dat er voor den Christen viel mee te doen aan oorlog, dat gaat thans niet meer om de eenvoudige reden, dat de moderne oorlogvoering zoo onmenscheijk wreed en barbaarsch is, dat het alle beschrijving tart. De huidige oorlog is evenzoo brutale vertreding en vertrapping van alles wat goed is en schoon en waar, dat geen mensch in wien nog iets van deze deugden overgebleven is, een vinger mag leenen om aan dit gruwelbedrijf mee te doen.

Deze redeneering laat nooit na indruk te maken op ieder, die nog iets menscheijks in zich heeft. En we kunnen dan ook als Antirevolutionnair hier niet alles glad strijken, zoodat er geen zweem van eenig probleem blijft.

Het recht der Overheid om een weermacht te hebben en eventueel voor een rechtvaardige zaak te gebruiken, staat m.i. onomstootelijk vast. Maar bij deze rechtsoefening van de Overheid komen vele factoren van ernstigen aard aan de orde, o. a. heeft zij ook rekening te houden met het feit, dat de zonde in *dit* werk juist een grooten invloed zal trachten uit te oefenen, zoodat het te simplistisch geredeneerd is, het vraagstuk zoo te stellen: het is een rechtskwestie, een handhaving van het recht en daarmee uit.

De handhaving van het recht der Overheid, kan wel eens met zoo ontzettende schade voor andere vitale belangen van het leven en van den staat gepaard gaan, dat de Overheid er ook beter aan doet om te overwegen, alvorens haar beslissing te nemen, of er ook ernstige redenen zijn, welke haar moeten doen afzien van een oorlogsactie ten bate van haar recht en welke haar zouden bewegen liever schade en ongelijk te lijden.

Het is met *rechtshandhaving* alleen niet gedaan. Evenmin hier, als ergens anders ter wereld; in heel het leven zijn de vraagstukken meer verwickeld. Tot op de wederkomst van Christus blijft de oorlog een probleem, dat uit méér bestaat, dan uit de enkele kwestie: rechtshandhaving. Het is rechtshandhaving door *zondige* menschen. Daar ligt het eigenlijke van de kwestie.

Maar met dit alles is nog niet de grond gelegd voor de redeneering: het christelijk geweten moet in verzet komen tegen alle oorlog en tegen alle gebruik van wapenen. Wel dit eene mogen we constateeren: de Christen moet al het mogelijke doen om den oorlog te voorkomen niet alleen, maar steeds om alle gebruik van geweld te voorkomen. Dit moet steeds zijn het uiterste remedie. Maar het wapengebruik en het zwaardrecht der Overheid te ontkennen en als in conflict met het christelijke geweten voor te stellen, is onjuist, evenmin als het zwaardrecht der Overheid met het geopenbaarde Woord Gods in strijd is, kan het in strijd zijn met het (christelijk) geweten, dat zich nooit boven, tegen de H. Schrift mag stellen, maar zich steeds daaraan heeft te onderwerpen en zich daarnaar heeft te reguleeren.

Uit al het bovenstaande vloeit m. i. voort, dat de Antirevolutionnair verre is van militairistisch, zooals het woord luidt, evenver echter van anti-militairistisch. Hij leeft niet uit de illusie, dat de mensch nog eens zoo goed zal worden, dat hij de overheidsbevelen zal gehoorzamen, louter en alleen uit innerlijke motieven. De schrik en de vreeze zal er bij moeten komen (verg. het boven over Romeinen 13 opgemerkte). Toch geeft hij de *voorkeur* aan het gebruik van wapenen, niet alleen van de moderne allerverschrikkelijkste, maar evenzeer van de meer ouderwetsche, die ook niet bepaald zachtzinnig waren en werkten.

Daarom is de Antirevolutionnair een sterk voorstander van de idee van een Volkenbond, alleen geen overwinnaarsbond, nimmer om de overwonnenen er onder te houden.

Evenwel willen we niet de weermacht afschaffen, omdat de volkenbondsgeest bij ons zulke ongebreidelde verwachtingen heeft gewekt, als zou daardoor de aard van den mensch veranderen.

Overheid en weermacht zullen als zoodanig *nooit* van elkaar kunnen worden losgemaakt.

„Maar als dan toch mijn geweten in verzet komt tegen het deelnemen aan die Overheidstaak? zoo vraagt men. Wat kan ik er dan eigenlijk nog aan doen, dat ik weiger. Het is den mensch toch niet geraden

iets tegen het geweten te doen." Zoo luidt van ouds de bekende spreuk (niet de Bijbelplaats, zooals men laatst van bevriende zijde de vraag nog stelde: waar staat dit woord toch in de Schrift?).

Wat moet ik dan? Den plicht om de Overheid te gehoorzamen stemt men toe.

Men weet, dat die te duidelijk in den Bijbel geleerd wordt om dien tegen te spreken. Maar is er ook niet de plicht om zijn geweten te volgen? Zoo wordt de vraag gesteld. En komt men zoo niet tot een *collisio officiorum* (een botsing tusschen twee plichten)?

We staan weer opnieuw voor de vraag: welk gezag heeft toch eigenlijk mijn geweten. Of nog iets nader omschreven: wat *is* toch eigenlijk het geweten?

Is het zoo als HILDRANDT BOSCHMA zegt in zijn brochure: Wat zal ik dan doen met Jezus (rede gehouden in de groote kerk te Winterswijk op den Wapenstilstandsdag 1937), p. 19: „de stem van God zelf?” Is het, wat dezelfde even verder schrijft, zoo gelegen, dat het geweten eigenlijk een aantal geboden zou bevatten, die ieder mensch dus rechtsstreeks en onweerstandelijk in zich voelt heerschen? BOSCHMA spreekt van het onder geen beding dooden van den medemensch en zegt dan daarbij aansluitende: „En wanneer we deze geboden verkondigen, dan verkondigen we daarmee geen vreemde en onbegrijpelijke dingen, maar dan verkondigen we waarheden, die in ieders consciëntie leven en als onze tegenstanders maar eens tot zich zelve in willen keeren, dan zullen ze moeten erkennen, dat die waarheden ook in hun eigen geweten besloten liggen... en in elk geval liggen ze besloten in de harten der kinderen en in de harten van alle eenvoudige, waarachtige en eerlijke menschen.”

Deze leer van het geweten en van het gezag van het geweten kan onmogelijk de onze zijn. Omdat hier het geweten wordt voorgesteld als de diepste bron van het kennen van wat goddelijk waarachtig en eerlijk is.

En mocht iemand eens gewetensbezwaar hebben tegen zulk een metterdaad uithollen van de weermacht van de Overheid en dus van het reële gezag van de Overheid en dus van de innerlijke rust en de uiterlijke veiligheid van den Staat, dan ziet hij zich hier bij voorbaat ingedeeld bij menschen, die niet kinderlijk waarachtig en eerlijk zijn.

Dit is een vermengen van begrippen. We mogen het geweten niet beschouwen als een soort innerlijk licht, waardoor we onfeilbaar en

niet meer voor critiek en controle van anderen in aanmerking komende, waarheden kennen op ethisch gebied. Waardoor we maar zouden weten, wat we te doen en wat we te laten hebben.

Het geweten is hier veel te zeer als een openbaringsbron gezien. Terwijl het naar zijn wezen juist is: geen openbaring, maar mensche-lijke reactie op openbaring. Niet kennis van de wet, maar veeleer kennis van de overtreding der (ons bekende) wet. Elders heb ik daarover breeder geschreven.

Tusschen BOSCHMA c. s. en ons Antirevolutionnair en ligt dus een verschillende opvatting van het geweten. Wij verwerpen de autonomistische, nomothetische opvatting van het geweten ten eenenmale. Dat wil zeggen, we behooren dat te doen krachtens ons Schriftbeginsel. In de werkelijkheid ziet het er dikwijls heel anders uit. Er zijn nog heel wat opvattingen inzake het geweten in omloop, ook onder ons antirevolutionnaire volk, die meer georiënteerd en verwant zijn aan deze, laat ik zeggen BOSCHMA-achtige gewetens-idee, dan aan de Gereformeerde gewetensopvatting.

Is er dan zulk een vaststaande leer van het geweten in de Gereformeerde Theologie, waarvan de Antirevolutionnaire Partij gebruik kan maken bij haar principieel en practisch werken?

Er waren tot voor kort wel vele verspreide bouwstoffen voor een leer inzake het geweten en er is getracht een eenheid te bereiken en tevens zelfstandig de Schriftgegevens over het geweten te bestudeeren, maar doorwerken doet zulk een gewetenstheorie maar niet direct. Ze moet door discussie en door critiek bruikbaar en bovenal waar blijken.

Wel zal moeilijk tegen te spreken zijn, dat men in de vorige eeuw aan het geweten in het algemeen een onjuiste, een veel te groote plaats toekende. De Theologie georiënteerd aan VINET zag in het geweten een laatste vluchtheuvel tegen de alverder wassende golf van Schriftcritiek, het is echter heel ongelukkig, wanneer men voor de resultaten van het rationalisme heul zoekt bij het geweten, dat toch ook een subjects-deel is evenzeer als de ratio dat is.

Daardoor komt men niet uit het subjectieve en onzekere.

Het was echter in den opgang van de 19e eeuw als een nieuw geluid, toen de ethische Theologie aan het geweten zulk een groote plaats inruimde en zoo verstrekkende rechten verschafte.

Dat nieuwe geluid heeft velen bekoord. Ook in de geschriften van

Dr. A. KUYPER vinden we hier en daar de sporen van dezen tijd, waarin hij werkte. Inzake de gewetensopvattingen staat hij natuurlijk niet los van zijn dagen. M. i. moeten we het geweten eeren door het te zien zooals het is, n.l. een allereerst negatieve en ten tweede een feilbare grootheid, niet een wetgevende grootheid. Wetten geeft God alleen en wel door Openbaring zoowel algemeene als bijzondere Openbaring.

Toen dan ook in 1923 de vrijstelling van dienst werd vastgesteld voor menschen die gewetensbezwaren hadden tegen den militairen dienst, kwam bij de vele debatten duidelijk aan het licht, dat men wel telkens hetzelfde woord „geweten” gebruikte, maar er iets totaal verschillends onder verstond. En het bleek duidelijk, dat ook hierin de antirevolutionnaireren een eigen geluid hebben.

Mijns inziens had men toen beter van godsdienstige bezwaren kunnen spreken, dan van gewetensbezwaren. Onbedoeld heeft deze terminologie er toe meegewerkt om de overschatting van het geweten nog te bestendigen, terwijl toch ook de bedoeling van de wettelijke regeling van dit punt was de religieus gefundeerde bezwaren zoover mogelijk tegemoet te treden.

Het is niet onze bedoeling, deze vragen hier breed te behandelen. We stippen slechts aan, maar wilden één ding onderstrepen, dat de Overheid met haar weermacht telkens in aanraking komt met het gewetensvraagstuk. En dat het niet alleen noodig is een principiëel gefundeerde kijk te hebben op de Overheidstaak in het algemeen en op de kwestie van het zwaardrecht in het bijzonder, maar evenzeer is het noodig voor onze antirevolutionnaire politiek en de theorie daarvan, een principiëel doorgedachte beschouwing over het geweten te huldigen.

Een bouwsteentje daartoe bij te dragen was de bedoeling van dit opstel.

UITWASSEN DER MODERNE KULTUUR

DOOR

W. J. VAN DER VEEN.

Er is reden onzen tijd in bijzonderen zin als *modern* aan te duiden, omdat er een meer dan gewone drang is, niet alleen tot vernieuwing van de levensvormen, maar ook tot het schenken van nieuwen wijn in de oude lederen zakken. De vormen, die de uitwendigheid der dingen zijn, handhaven zich meermalen nog nadat de inwendige vernieuwing reeds heeft plaatsgevonden. Vaak blijken er daden van geweld noodig te zijn om overeenstemming aan te brengen tusschen het verschijnsel en zijn inhoud, tusschen de vormen en het leven, dat daarin is besloten.

Het proces van vernieuwing gaat altijd door; er is geen stilstand in de ontwikkeling der menschheid. Hare geschiedenis is het tooneel van een voortgaande ontplooiing van de menschelijke behoeften en van de vermogens tot hare vervulling, van een zonder ophouden voortschrijden tot hare eind-bestemming. Hierbij moet evenwel in het oog worden gehouden, dat deze ontplooiing en dit voortschrijden niet steeds de beteekenis hebben van een vooruitgang in de richting van het goede, ware en schoone. PASCAL zegt in een van zijn *pensées*: „Het ligt niet in 's menschen natuur om steeds door te gaan; zij heeft haar gaan en komen. De koorts heeft haar rillingen en haar warmte; en de koude bewijst evengoed als de warmte de hevigheid van den koortsgloed. Met de uitvindingen der menschen gedurende den loop der eeuwen gaat het evenzoo. De goedheid en de boosheid zijn er gewoonlijk gelijktijdig in te vinden.” De geschiedenis schijnt dikwijls veeleer een tred terug dan een stap vooruit te doen. De historie teekent hare gangen niet af in rechte en immer voorwaarts strevende lijnen; veeleer loopen deze lijnen zig-zag op en neer. Oude instellingen, die geacht werden tot het voorbijgegane te behooren, duiken weer op boven de oppervlakte van den levensstroom. Opvattingen en denkbeelden, welke

men overwonnen achtte, vinden weer aanhangers en beginnen opnieuw den veldtocht tot overtuiging, tot het winnen van adepten en tot hare toepassing in de levenspractijk. Wat boven dreef in de menschelijke waardeering, zinkt weg en wat reeds weggezonken was, komt boven drijven. De geschiedenis bevestigt nog altijd het kringloop-karakter van de ontwikkeling der menschheid, zooals dit in Prediker 1 wordt geteekend.

Te verwonderen behoeft dit niet! De mensch blijft in zijn diepste wezen, die hij is en steeds is geweest. Dezelfde krachten, die vóór eeuwen den mensch en de menschheid medesleurden naar den afgrond, werken ook nu nog en roepen dezelfde heillooze gevolgen op als voorheen. En daartegenover blijven ook dezelfde deugden, welke door de algemeene genade Gods in den gevallen mensch zijn overgebleven, zich tegen dezen gang naar de diepte verzetten. In onzen tijd werken dezelfde degenererende en dezelfde regenererende krachten als voor vele eeuwen en daardoor blijft de historie zich, van eeuw tot eeuw, in haar strijd-karakter openbaren.

Niettegenstaande dezen kringloop der dingen verschuift zich onophoudelijk de wijzer van den tijd en is nooit het eene oogenblik gelijk aan het vorige of het opvolgende. In het verleden moge het heden liggen en in het nu wat worden zal; dit aan-elkaar-gekoppeld-zijn van de momenten moge op zekeren innerlijken samenhang wijzen, in het nieuwe is toch ook weer iets, dat in het oude niet werd gevonden en in dit verschil tusschen den geestelijk-zedelijken inhoud van het heden en het verleden is de beteekenis gelegen van een verderen stap naar de voltooiing der dingen. Onder het vallen en opstaan van het schepsel, onder de voortdurende wisseling van het levenslot, onder den strijd tusschen het goede en het kwade, tusschen wat den mensch verheft en wat hem naar beneden drukt, voltrekt zich het goddelijk plan, waarin de geschiedenis de beteekenis heeft van de, niet altijd logische, maar wel steeds op het einddoel gerichte vulling der ruimte, die ligt tusschen begin en einde.

Wij noemden onzen tijd een specifiek moderne, omdat hij zich openbaart in een geaccentueerden vernieuwingsdrang. Uit wat wij boven schreven volgt, dat *ieder* tijdvak iets nieuws medebrengt en dus recht heeft op het epitheton „modern”. Als wij dan ook de huidige tijdsperiode als zoodanig aandienen, dan hebben wij hierbij het oog op

het karakter van de levensvernieuwing, welke zij brengt, een vernieuwing, die zich niet beperkt tot eenige details, maar die heel den levensopzet, vooral ook wat betreft het gemeenschapsleven, raakt. Een nieuwe kultuurphase is bezig zich te ontsluiten, waarvan nog wel niet precies is te zeggen, waartoe zij het levensbeeld van mensch en gemeenschap zal vervormen, doch waarvan wij toch de verschijnselen kunnen waarnemen, die ons de richting aanwijzen, waarin de ontwikkeling van individu, maatschappij en staat zich beweegt.

De beweerde vernieuwingsdrang van onzen tijd uit zich in bepaalde kenmerken van het kultuur-stadium, waarin het heden valt. Zullen wij komen tot aanwijzing van enkele „uitwassen”, welke den modernen tijd en de huidige kultuur ontsieren, dan is het vooraf noodig, dat wij trachten enkele punten vast te leggen, waarin deze tijd en zijn kultuur zich onderscheiden van vorige perioden. Ter voorkoming van misverstand moet daarbij direct worden opgemerkt, dat de voor onze levensphase kenmerkende verschijnselen ook bij vorige kultuurperioden werden aangetroffen, doch dat zij toen niet domineerend waren in een mate als nu. Als wij b.v. het op den voorgrond dringen van de gemeenschapsgedachte als zulk een verschijnsel noemen, dan is het duidelijk, dat ook voorheen — al trad het individu meer voor het voetlicht en al lag in het individueele meer het centrale punt, waaromheen zich de krachten groepeerden — de band aan de gemeenschap zich deed gelden. Er heeft een verschuiving plaatsgevonden van het levensaccent in de richting van de gemeenschap, doch de elementen, waaruit het menschenleven is opgebouwd, blijven vrijwel dezelfde.

Als eerste eigenaardigheid van onzen tijd noemden wij reeds den sterk ontwikkelde *gemeenschapstrek*, en dan wel in dien zin, dat de mensch veel minder dan voorheen zich op eigen krachten acht te zijn aangewezen. Het ligt niet in de bedoeling van deze bijdrage een kritische ontleding van het kultuurbeeld te geven. Wij constateeren slechts, dat de drang naar levensvervulling en behoeften-bevrediging niet zoozeer het pad van individueele self-help, doch veel meer dat van gemeenschapssteun en -hulp bewandelt. Tegenover de nooden en de vragen van het leven staat men via de gemeenschapsorganen schouder aan schouder, elkaar de hand reikende om gemeenschappelijk de factoren te scheppen, waaruit levensbevrediging en behoeftenvoorziening kunnen worden verkregen. Het is niet noodig, hier uitvoerig aan te toonen, dat inderdaad de mensch van onzen tijd op in het oog

lopende wijze van gemeenschapswege wordt geholpen en gesteund op allerlei terrein, waar hij voorheen zich op zichzelf zag aangewezen. Een vergelijkende studie van het materiaal van rijks-, provincie- en gemeentebegroting kan het bewijs van deze stelling op onweerspreekbare wijze leveren. En dan hebben wij daarin nog slechts het beeld van de gemeenschapstaak, voor zoover deze zich in uitgaven van de organen dier gemeenschap openbaart en dus uit de openbare begrotingen kan worden afgelezen. Verreweg het grootste gedeelte van wat het leven van den modernen mensch d.w.z. van den mensch van onzen tijd, aan activiteit van de gemeenschap verschuldigd is, neemt niet den vorm aan van het doen van rechtstreeksche uitgaven te zijnen behoeve, doch van regelingen in wetten en verordeningen, waardoor langs den weg van dwangbepaling wordt verkregen, dat met de rechten en nooden van het individu en van de verbanden, waarin het leven is geklonken, rekening wordt gehouden. Deze gemeenschapstrek is ontstaan uit de vermenigvuldiging van de betrekkingen, waarin de individuen tot elkaar staan en vooral uit de snelheid, waarmee deze betrekkingen activeeren. Daardoor is het gemeenschapsgevoel zoodanig verlevendigd, dat het uitstrekken van de hand naar medewerking van de gemeenschapsorganen voor bevrediging van levensnooden en -verlangens, daarvan een natuurlijke reactie is. En niet alleen in dit inroepen van gemeenschapshulp openbaart zich de psychologische volksomzetting in een richting, die afgekeerd is van het individueele en zich wendt naar het gemeenschappelijke. Het samenwerken van duizenden menschen in één werkplaats, dat een kenmerk is van de moderne productiewijze, heeft eveneens den gemeenschapszin of althans de gemeenschapsbehoefte ontwikkeld en tot organisatievorming geleid, waardoor het individu niet alleen en op zichzelf blijft staan, maar zich met anderen aaneen-rijt om in gemeenschappelijk streven verhoogde levensvulling te verkrijgen.

De *technische ontwikkeling* is daarbij tot een ongekenen graad van volkomenheid opgevoerd. De verkeerstechniek heeft een verplaatsing van personen en goederen mogelijk gemaakt met een snelheid, waardoor de tegenstand van de ruimtelijke gescheidenheid grootendeels is opgeheven. Het volksgezegde, dat er geen afstanden meer zijn, moge niet van overdrijving zijn vrij te pleiten, het geeft desniettemin uitdrukking aan een toestand, waarin de mogelijkheid van de uitwis-

seling van goederen en van den omgang en het verkeer tusschen de menschen verre doet overtreffen, wat daaromtrent in voorbije tijden door fantasten werd gedroomd (b.v. JULES VERNE o. a. in zijn „Reis om de wereld in 80 dagen”). Door deze technische ontwikkeling is tevens de mogelijkheid van een massale productie ontstaan, waardoor deze bij een gelijk-blijven van de andere omstandigheden, zou worden opgevoerd verre boven het voor bevrediging in aanmerking komende behoeftenpeil. Uitstooting van menschelijke arbeidskracht is daarvan het gevolg geweest en zoo heeft het tot een hoogtepunt opgegroeide kunnen van den mensch geleid tot eigen overbodigheid in het productieproces en treedt het verschijnsel van *de werkloosheid* op. De maatschappelijke organisatie, die deze technische vervolmaking gaarne heeft aangegrepen om de productie der stoffelijke goederen zoo hoog mogelijk en tegen zoo laag mogelijken kostprijs op te voeren, blijkt niet in staat te zijn dit gevolg van de uitstooting der werkkrachten op te vangen en zoo leidt de techniek in en van het economische productieproces als vanzelf tot een beroep op de gemeenschapsorganen en wordt de gemeenschapstrek van het moderne tijds- en kultuurbeeld door de veroorzaakte noodwendige verzorging met levensonderhoud van de overbodig geworden arbeidskrachten, des te scherper als kenmerk van de huidige kultuurphase zichtbaar.

Uit de boven in vogelvlucht geschetste evolutie met haar sterk technischen inslag worden ook gevolgen voor het individueele leven geboren, waarvan er hier enkele in herinnering moeten worden gebracht. Wij denken hierbij aan de *vergemeenschappelijking van de kunstuitingen*. Voorheen waren tooneel, zang, muziek, voordrachtskunst en wat niet al, aangewezen op een groep van hoorders en aanschouwers, die zich bevonden binnen de grenzen, welke gesteld werden door de draagwijdte van gehoor- en gezichtssterkte, doch thans is deze grens komen te vervallen en worden door de radio-uitzendingen en de filmvoorstellingen duizenden en miljoenen in de gelegenheid gesteld, klanken te beluisteren, die niet zijn gericht tot de zichtbare hoorders en voorstellingen bij te wonen, welke niet plaatselijk worden gegeven. Het auditorium bij uitvoeringen van zang en muziek en bij de voorstellingen van de dramatische kunst droeg voorheen een plaatselijk karakter, doch is thans aan geen plaats meer gebonden, zoodat men op hetzelfde oogenblik dezelfde uitvoeringen kan beluisteren, zoowel in

het hart van de metropolen als in de Afrikaansche woestijnen, in de stille salon, zoowel als in den met razende vaart voortsnellenden trein en auto.

Er is nog een andere trek in het kultuurbeeld van onzen tijd aan te wijzen, die met den technischen uitgroei der dingen in nauw verband staat. De technische ontwikkeling heeft geleid tot een *simplificistischen arbeidsaard*, tot een verdeeling van de volle productietaak in deeltaken, die zoo eenvoudig van samenstelling zijn, dat de menscheijke geest daarin niet meer de voldoening kan hebben, welke verbonden is aan een arbeidsopzet, die het aan elken werker mogelijk maakt òf een geheel voltooid arbeidsproduct te scheppen òf althans zichzelf als een belangrijk medewerker in het productieproces te kunnen waardeeren. En niet alleen *eenvoudig* is de arbeid geworden, ook *eentonig* en *vervelend*. Wie ooit in een fabriek heeft gadeslagen, hoe een werkman een heelen langen dag niets dan altijd maar weer gelijke handeling heeft te verrichten, voelt aan, hoe deze eenvoudigheid en eentonigheid als een worm moet knagen aan de arbeidsvreugde en levensfrischheid en hoe verklaarbaar, ja zelfs noodzakelijk het is, dat voor een aanvulling van dit tekort aan geestelijke voeding in en door den arbeid wordt gezorgd. Het behoeft daarom niet al te zeer te verwonderen (al blijft deze wending ten zeerste te betreuren), dat onze dagen zich — en zie hier een nieuwen trek, waarop wij de aandacht vestigen — kenmerken *door zucht naar genot* en dat de leuze van het oude Rome: „Panem et circenses” luider dan ooit klinkt en weerklinkt vindt in veler harten.

Eindelijk moet hier nog worden gewezen op de *verlevendiging van het nationale gevoel*, dat zeker als een modern kultuurverschijnsel is aan te merken: een verschijnsel, dat strijdig lijkt met de ontwikkeling van het internationaal verkeer en dat aandoet als een anomalie op de tendenz naar internationaliseering van het economisch- en kultuurleven. Men had de toekomst gezien als een gemeenschap der natiën, waarbij deze steeds meer het karakter kregen van onderdeelen van het volkeren-geheel, en waarbij de uitwisseling der producten van de nationale nijverheid en de wederzijdsche beïnvloeding van elkaars geestelijke voortbrengselen den band tusschen de volkeren zou versterken. Uit nationale bekrompenheid verlost, zou men weldra vieren het groote feest van de tot den hoogsten graad van intensiviteit opge-

voerde samenwerking van de volkeren. De Volkenbond dirigeerde het politieke concert en zou de schoone gedachte van de verbroedering tot werkelijkheid maken. Het is anders geloopt! Deze dirigent bereidt zich, bedriegen niet alle voortekens, voor op een neerleggen van den dirigeerstok en in stede van internationale samenwerking is een autarchisch streven ontstaan, dat de landen terugvoert tot een op-zichzelf-zijn-aangewezen en het oude politieke adagium, *si vis pacem, para bellum*, doet de nationale weermachten tot ongekende militaire en maritieme grootheden uitgroeien. *Nationalisme* behoort tot de kenmerkende trekken van onze tegenwoordige kultuur.

In het bovenstaande hebben wij *gemeenschapsdrang*, *technisch-kunnen*, *lichtzinnigheid* en *nationalisme* aangewezen als verschijnselen, die bij het moderne kultuurbeeld behooren en hetzij ieder op zichzelf, hetzij in samenwerking, uitwassen hebben doen ontstaan, waarover deze bijdrage behoort te gaan.

Vooraf evenwel een korte uiteenzetting van de houding, welke de overheid *in het algemeen* tegenover de te bestrijden gevaren heeft aan te nemen. En dan moet op den voorgrond worden gesteld, dat de overheid, voor zoover niet van criminaliteit en dus van overtreding der Strafwet sprake is, alleen een taak heeft tegenover *openbare handelingen en gelegenheden*. Wat zich afspeelt binnen den kring van de vier muren, waarbinnen zich iemands persoonlijkheid het meest intiem kan uitleven, dus binnen de omtuining van het gezin of van de daarmee gelijk te stellen verbanden, valt als zoodanig niet onder het bereik van de overheidsbemoeiing. Ook binnen die omgrenzing kunnen daden worden verricht en verhoudingen worden aangetroffen, die in zedelijk opzicht ten strengste zijn af te keuren, doch de overheid moet — mits er niet aperte misdadigheid in het spel is, — zich onthouden van ingrijpen, zoolang ze blijven besloten binnen de gezinsomheining. De bekamping van de daarbinnen optredende levensverwording moet geschieden door de inwerking van andere invloeden, uitgaande van kerk en andere geestelijke verheffing bedoelende organisatiën. Inzonderheid heeft hier ook de pers, die als een geheimzinnige macht heenkreekt door de muren, waarbinnen het gezinsleven bescherming vindt, een taak te vervullen. De overheid heeft zich evenwel uitsluitend te bemoeien met de naar buiten tredende en mitsdien ook anderen bedreigende gevaren, zoodat wij in de omschrijving van ons onderwerp de beperking tot „openbare uitwassen” moeten aanbrengen.

De taak, welke de overheid ten aanzien van de hier te bespreken uitwassen heeft te vervullen, is deels van een politioneelen en deels van correctieven aard. Zij beoogt door haar politioneele bemoeiingen het kwaad òf te voorkomen, òf te straffen en door haar correctief optreden invloed ten goede uit te oefenen. Politioneel ingrijpen treedt hierbij als een uit den aard van het overheidsambt voortvloeiende en mitsdien duurzame en altijd werkzame taak op den voorgrond. Correctieve bedoelingen kunnen slechts onder bepaalde omstandigheden door de overheid worden nagestreefd.

De nooit sluimerende roeping van de overheid is om als instrument van de Gemeene Gratie (wij blijven dezen term gebruiken, niettegenstaande bezwaren, welke daartegen in de laatste jaren zijn ingebracht) werkzaam te zijn tot stuiting van het openbaar optredende zondebederf, een afwerende en beschermende macht om de menschheid te hoeden tegen doorvreten van den kanker der zonde, waardoor zij ten slotte in een algeheele zelfvertering zou ten onder gaan. Voor zoover dit bederf zich uit op de openbare markt des levens en daardoor valt onder haar bereik en een crimineel karakter draagt, zal een optreden van de landsoverheid alleen doeltreffend zijn; voor zoover zij zich plaatselijk demonstreert, zullen de locale overheidsorganen tot ingrijpen, hetzij door algemeen verbod, hetzij door een stelsel van vergunningen, zijn gehouden.

* *
*

Onder de „uitwassen”, welke sterk in het oog springen en dienengevolge ook de grootste belangstelling trekken, behooren bepaalde *kunstvertooningen*, welke niet staan buiten verband met den trek van lichtzinnigheid en de zucht naar vermaak, waarop wij boven als een tijdskenmerk hebben gewezen, doch die tevens door de technische ontwikkeling een beteekenis voor de volkscultuur hebben verkregen, die ver uitgaat boven die, welke daaraan vroeger kon worden toegekend.

Wij willen eerst iets zeggen over de verhouding, welke er in het algemeen bestaat tusschen *de kunst* en de *taak der overheid*.

Van THORBECKE is het bekende woord afkomstig, dat kunst geen regeeringszaak is. Deze opvatting kan dezerzijds worden overgenomen, mits men daaruit niet afleide, dat de overheid dus ook niets met de kunst en haar uitstallingen heeft uit te staan. Immers blijft zij ge-

roepen om ook tegen openbare kunstmisdragingen hare beschermende hand over het volksleven uit te strekken.

De *kunstproductie* als zoodanig ligt op een terrein, dat niet des Staats is. Zooals de wetenschap een eigen souveriniteitskring vormt, heeft ook de kunst een haar alleen toekomend terrein van actie, waar zij den scepter zwaait en waar zij mitsdien alleen gehouden is aan de voor haar uitsluitend geldende ordinantiën. Hierin ligt hare zelfstandigheid en onafhankelijkheid, die slechts wordt beperkt door de grenzen van andere met gelijke souveriniteit begiftigde kringen. De waarde, welke zij heeft als element van volksverheffing en de beteekenis, welke zij bezit voor het geheele volksleven, maakt, dat de overheid desniettemin niet een algeheele onaandoenlijkheid kan betrachten wanneer, door welke omstandigheden dan ook, de mannen van de kunst en hunne organisaties die taak niet kunnen volvoeren en dus nalatig blijven in het nakomen daarvan. Bij zoodanige nalatigheid treedt de secundaire overheidsfunctie in werking, welke hierin bestaat, dat bij intredende inzinking van de met eigen souveriniteit bekleede kringen, het volksbelang toch moet blijven verzorgd en dat zij dan helpend en steunend, desnoods vervangend, optreedt. In de practijk ontstaat dan vaak deze vorm, dat door het verleenen van subsidiën, het beschikbaarstellen van gebouwen e. d. de mogelijkheid wordt gecreëerd, dat het volksbelang de verzorging zal kunnen krijgen, welke het behoeft.

Verleent het rijk of de gemeente zoodanige hulp dan ontstaat daardoor een verantwoordelijkheid, die anders geaard is dan de aansprakelijkheid, welke op de overheid rust als handhaafster van het recht, welke als haar primaire en altoos blijvende en werkende roeping kan worden beschouwd. Door het verleenen van steun wordt de overheid gepromoveerd tot *medewerkster* aan kunst-prestatie en moet zij niet alleen waken tegen voorstellingen, welke als in strijd met de openbare orde en de goede zeden moeten worden afgewezen, doch heeft zij een positieve keur uit te oefenen en een uitspraak te doen over de meest doelmatige wijze, waarop de kunst haar taak van volksverheffing heeft te vervullen. Zij is dan tot een intensieve kunstbeoordeeling geroepen, waartoe haar evenwel het benodigde zintuig (orgaan) ontbreekt, in welk tekort zij door allerlei hulpmiddelen b.v. door instelling van deskundige commissiën zoo goed mogelijk moet trachten te voorzien. Deze taak, waartoe de overheid slechts onder de boven aangegeven bijzondere omstandigheden kan zijn geroepen, levert voor haar groote

moeilijkheden op, omdat zij daarbij komt op een gebied, dat haar vreemd is en waarvoor zij niet is georganiseerd. Bij het verleenen van deze medewerking moet dan ook het oog er op gericht blijven, om zich zoo spoedig mogelijk terug te trekken en de vorm van de hulpverleening behoort daarop, zoo mogelijk, van stonde aan te zijn ingesteld.

Zoo nu en dan is er rumor in casa òf over een door den burgemeester geweigerde toestemming tot het geven van de een of andere voorstelling òf over de opvoering van een stuk, waarvan men meent, dat het moest zijn geweerd.

De afwerende taak, die de burgemeester daarbij heeft te vervullen, is wel een bijzonder lastige. De bevoegdheid tot ingrijpen ontleent hij aan artikel 221, 1e lid der Gemeentewet, dat de politie over de schouwburgen, herbergen, tapperijen en alle voor het publiek openstaande gebouwen en samenkomsten, benevens over openbare gemakkelikheden, opdraagt aan den burgemeester, waaraan dan in het tweede lid wordt toegevoegd, dat hij moet waken tegen het doen van met de openbare orde of zedelijkheid strijdige vertooningen.

Het woord, dat hier voor het aan den burgemeester opgedragen toezicht wordt gebruikt, t. w. „de politie” is wel een zeer juiste karakterisering van de toegekende bevoegdheden. Wel kan men daaruit niet afleiden, waar de grenzen van dit toezicht in elk speciaal geval liggen, doch er wordt wel duidelijk in aangewezen, met welk oogmerk het toezicht moet worden uitgeoefend t. w. handhaving van de openbare orde en zedelijkheid. Elke maatregel, die noodig is om dit belang te verzekeren en die niet krachtens wettelijk voorschrift tot de bevoegdheid van een ander orgaan behoort (wij denken hierbij b.v. aan de verordende bevoegdheid van den raad) mag door hem worden genomen. Zijn bevoegdheid lost zich daarbij niet algeheel op in de uitvoering en toepassing van de verordeningen, welke de Raad heeft vastgesteld en die ook voor het gebied van art. 221 der Gemeentewet bindende bepalingen mogen behelzen. Voorzover deze echter niet bestaan, is de burgemeester bevoegd krachtens de hem opgedragen politie in concreto de voorwaarden te stellen, waaraan moet worden voldaan. De beperking, welke in OPPENHEIM'S „Gemeenterecht” wordt aangelegd, door deze te binden aan een toezicht *in* de schouwburgen, waaruit dan zou voortvloeien, dat onder geen omstandigheid een sluitings-

gebod voor eenigen tijd zou mogen worden uitgevaardigd, kunnen wij niet aanvaarden. Artikel 221 der Gemeentewet handelt van de politie „over” de schouwburgen, herbergen en tapperijen en dus niet uitsluitend over wat daarin geschiedt. Men denke zich het geval, dat er in de politieverordening geen bepaling voorkomt over de sluiting van de herbergen en tapperijen, dan is o. i. de burgemeester toch volkomen gerechtigd om voor dagen, waarop bezoek van die inrichtingen gevaar voor verstoring van de openbare orde kan opleveren, de sluiting te bevelen. Hetzelfde geldt ook voor de schouwburgen, al zullen de omstandigheden, waaronder zoodanig gebod kan worden gerechtvaardigd, zich daarbij wellicht niet zoo gemakkelijk voordoen.

Algemeene voorschriften van politie mogen door den burgemeester evenwel slechts worden uitgevaardigd, in geval van oproerige beweging, van samenscholing of andere stoornis van de openbare orde of van ernstige vrees voor het ontstaan daarvan.

De uitdrukking „de politie over” heeft geen nauw begrensde begrip, zoodat de burgemeester niet al te vreesachtig behoeft te zijn om tegen ongewenschte toestanden, ook al zijn deze nog niet ingetreden, doch voor het ontstaan waarvan gegronde vrees bestaat, op te treden. Met het oog op de min of meer zwevende bevoegdheid, welke de burgemeester aan art. 221 der Gemeentewet kan ontleenen, is het evenwel aanbevelenswaardig, dat in de politieverordeningen van de gemeenten het voorschrift wordt opgenomen, dat voor het houden van openbare vermakelijkheden, het geven van voorstellingen enz. toestemming van den burgemeester noodig is. Door zoodanige bepaling wordt de taak van de politie bijzonder vergemakkelijkt en kan een doeltreffende controle worden uitgeoefend.

De woorden „waken tegen” in het 2e lid van art. 221 der Gemeentewet schijnen te wijzen op de mogelijkheid van een *preventief* toezicht. De burgemeester kan hieraan zeker het recht ontleenen, te eischen, dat hem vooraf inlichtingen omtrent den aard van de vertooningen worden verstrekt en tevens om, in geval de verkregen gegevens daartoe aanleiding geven, de vertooning te beletten.

Van beteekenis is de vraag, welk standpunt bij het gebruikmaken van deze politioneele bevoegdheid de burgemeester moet innemen. Boven teekenden wij reeds aan, dat het hier in geding zijnde toezicht een andere strekking heeft dan de controle, welke de gemeente moet

toepassen bij het verleen van financieelen steun. Deze laatste moet een *positief* doel beoogen te verwezenlijken, door niet slechts het uit het oogpunt van de openbare orde en zedelijkheid afkeurenswaardige te keeren, doch ook te bevorderen, dat de vertooningen inderdaad goede, opbouwende kunstprestaties zijn. De burgemeester als hoofd van de politie heeft daarentegen uitsluitend een *negatieve* taak t. w. om de uit- en opvoering te weren van wat aanstoot en ergernis kan verwekken. Ook dus beperkt, blijft deze taak nog een beteekenisvolle en eischt zij veel wijsheid en tact. Het spreekt wel vanzelf, dat bij de toetsing van eenig stuk aan de eischen van de openbare orde en zedelijkheid, de subjectieve opvatting van den burgemeester een factor zal zijn, die op de te verleen beslissing invloed uitoefent. Toch mag diens meening niet zonder meer normatief zijn. Immers gaat het niet hierover of de burgemeester zich persoonlijk aan een vertooning stoot, doch of er een *openbaar* orde- en zedelijkheidsbelang wordt geschonden. Door deze restrictie wordt de beoordeeling teruggebracht binnen de grenzen van de voorwaarden, die in het openbaar belang moeten worden gesteld. Er moet dus gelet worden op de reacties, welke een voorstelling opwekt bij de bevolking. Deze toets zou niet zoo moeilijk zijn, indien de bevolking een groep van individuen was, die allen eens geestes waren en gelijke eischen stelden. Het tegendeel is evenwel het geval. Daarbij komt, dat tot het bevolkingsagglomeraat niet alleen personen, doch ook allerlei organisaties en verbanden behooren, met welker eigenaardigheden rekening is te houden. Het komt er dus op aan, een doorsnee-Sitte voor een gemeente vast te stellen, die dan het criterium moet vormen voor de al of niet toelaatbaarheid. Het ambtelijk gevoel van den burgemeester moet het kunstige apparaat zijn, dat het geding van het pro en het contra tot belissing brengt. Natuurlijk zijn er desniettemin wel enkele *algemeene voorwaarden*, waaraan een stuk moet beantwoorden om voor uit- en opvoering in aanmerking te kunnen komen. Een tooneelstuk, dat propagandistische strekking heeft en aansporen zou tot ongehoorzaamheid aan de overheid, tot revolutionaire daden of tot het plegen van onzedelijke handelingen, moet overal worden geweerd. Het gaat daarbij dan niet over de plaatselijke bevolkingsreacties, maar over de bescherming van nationale en zedelijke goederen, waarbij niet in de eerste plaats een lokaal, maar een algemeen belang in het spel is. Veelal zullen evenwel de op te voeren stukken niet een zoo aperte en rechtstreeks

tastbare tendens hebben, doch zal het gevaarlijke omhuld zijn en daardoor moeilijker te onderkennen.

In 1920 is het rapport verschenen van de Rijkscommissie voor de Dramatische Kunst, dat gewijd is aan het vraagstuk van den overheidssteun voor die kunst. Dit rapport gaat uit van de stelling „dat de overheid geroepen is, niet meer, maar ook niet minder te doen, dan de *algemeene voorwaarden te scheppen*, waaronder zich de wezenlijke factoren van het maatschappelijk leven kunnen ontplooiën en *tot eigen krachtsontwikkeling geraken*.” Daarnaast erkende de commissie als tweede beginsel „dat de kunst en als zoodanig ook de Dramatische Kunst, zulk een wezenlijke factor van het menschelijk leven in de maatschappij vormt. Met de wetenschap staat zij, wat de hoofdzaak betreft, op één lijn.” Vanuit deze stelling concludeert zij, nadat in een afzonderlijke paragraaf de bezwaren tegen subsidie zijn uiteengezet en getoetst, dat toekenning van subsidie gerechtvaardigd is. Zij aanvaardde daarbij evenwel tevens de volgende restrictie:

„In geen geval kan voor subsidie in aanmerking komen tooneelkunst, die de ethische grondslagen van ons volksleven ondermijnt. Derhalve behoort niet te worden gesubsidieerd:

a. De opvoering van tooneelstukken, welke rechtstreeks of zijdelings tot ongehoorzaamheid aan de wet op het openbaar gezag aanzetten;

b. De opvoering van tooneelstukken, welke, hetzij in hun geheel, hetzij in onderdeelen, de zedelijke grondslagen, waarop onze maatschappij steunt, aantasten; alsmede een wijze van tooneelopvoering, die zinnen-prikkelend op den toeschouwer werkt;

c. De opvoering van tooneelstukken, welke op de wijze waarop daarin godsdienstige vraagstukken worden behandeld, of welke door afzonderlijke uitingen kwetsend zijn voor het godsdienstig gevoel.”

In het tweede gedeelte van haar rapport handelt de commissie over de wijze van steunverleening en ziet daarbij de volgende mogelijkheden onder de oogen t.w.

a. subsidie aan tooneelgezelschappen, en

b. idem voor de opvoering van bepaalde tooneelwerken.

Zij komt daarbij tot de conclusie, dat het oogmerk, dat met de subsidieverleening wordt nagestreefd, het best kan worden benaderd door beide vormen van financieele hulp toe te passen. De eerste vorm

zal dan inzonderheid strekken om de „algemeene voorwaarden te scheppen”, waaronder zich de kunst zal kunnen ontplooiën, terwijl door den tweeden subsidie-vorm het spelen van stukken van nieuwe auteurs kan worden bevorderd, alsmede ook het optreden van nieuwe en dus nog niet gereputeerde gezelschappen (acteurs) kan worden in de hand gewerkt.

De commissie, welke dit rapport „met de grootst mogelijke meerderheid” heeft aanvaard, was samengesteld uit vogels van diverse pluimage en het maakt dan ook den indruk van groote bezonken- en bezonnenheid.

Het lid, de heer H. HEIJERMANS, tooneelschrijver en directeur der N.V. „Tooneelvereniging” te Amsterdam, heeft in een afzonderlijke nota van zijn afwijzend standpunt doen blijken. In hoofdzaak betoogt hij, dat, waar het uitsluitend „uiterlijke voorwaarden” zijn, welke tot het verleenen van subsidie aanleiding geven, geen condities mogen worden gesteld, die voor de „innerlijke voorwaarden” een beletsel opleveren om zich te doen gelden. Elk bemoeien met de soort van stukken, die gespeeld zullen worden, is een aanslag op de vrijheid van de kunst en is de dood voor haren bloei.

In de laatste jaren zijn er — zooals wij opmerkten — zoo nu en dan stukken gespeeld, waarover in raadzaal en pers heel wat te doen is geweest. Wij herinneren aan „De Beul”, waartegen door de nationaal-socialisten verzet is gepleegd; „Helden-kermis”, welk stuk eveneens reactie in daad opwekte bij de volgelingen van MUSSERT; „Onschuldige meisjes”, waarvan de opvoering door den burgemeester van 's Gravenhage werd belet; „Grazige weiden”, welke film door burgemeester COLIJN voor zijn gemeente werd geacht, gevaar voor de openbare orde op te leveren en last not least „De dag des oordeels”, voor welks opvoering de burgemeesters van 's Gravenhage, Amsterdam en Rotterdam geen toestemming wilden verleenen, en waarover in den Haagschen Raad een interessant debat is gehouden, waarbij de heer L. DE VISSER als regisseur en acteur optrad.

Twee der hiergenoemde stukken t. w. „De Beul” en „De dag des oordeels” vertoonen verwantschap. Beide zijn tendentieus gericht op de eigenaardigheden van den totalitair staat, volgens de beginselen van fascisme en nationaal-socialisme. Zij dragen een propagandistisch karakter, al is de aard der gevoerde propaganda meer negatief dan

positief, meer anti-thetisch dan thetisch. Het behoeft niet te verwonderen, dat het tooneel zich van deze stof meester maakt en dat verschijnselen als het fascisme en het daaraan geparenteerde nationaal-socialisme tooneel-auteurs en -acteurs aantrekken. Het bovenaangehaalde rapport van de Rijkscommissie handelt ook over de kunst met propagandistische bedoeling, doch kon daarin niet de bedoelde soort van stukken betrekken, omdat de genoemde verschijnselen zich toen nog niet hadden gemanifesteerd. Er is sedert dien een wijziging ingetreden in veler opvattingen, die niet alleen den regeeringsvorm in bepaalde landen treffen, doch die ook uiting zijn van een geheel veranderde denk-orde.

Boven in onze meer algemeene beschouwingen hebben wij herinnerd, dat een sterk nationalistische gezindheid behoort tot het kultuurbeeld van onzen tijd.

De gevolgen van de te dien aanzien gewijzigde denkbeelden openbaren zich overal en hebben in de meeste landen, hetzij uit principieel inzicht, hetzij als weerslag op wat elders geschiedt, geleid tot een autarchisch streven, dat bedoelt de landen ieder voor zich tot economische- en politieke self-supporting te voeren. Dit streven — wij wezen daarop reeds — divergeert van de lijn der technische ontwikkeling, die juist tot nadere aaneensluiting en tot uitwisseling van economische en ook geestelijk producten heeft geleid en verder zou moeten leiden. Moge de verlevendiging van het nationaal besef op zichzelf zijn toe te juichen, de daarmee parallel loopende verwijdering tusschen de volkeren kan moeilijk als een gunstig teeken voor de toekomst worden beschouwd. Dat in sommige landen een volks- en staatsvergoding heerscht, waarvan de principieele en wijsgeerige grondvesting door fascisme en nationaal-socialisme is geleverd, is een te bestrijden verschijnsel. In zooverre het nu de taak van de kunst is, ook van de dramatische, om de werkelijkheid der dingen niet alleen uit te beelden, maar zóó te belichten, dat de verschillende facetten van dat beeld in het oog springen en tot het publiek spreken, zou zij beneden eigen peil blijven, indien de hierbedoelde stroomingen buiten het repertoire bleven. Het bezwaar, dat de bedoelde geestesstroomingen vooral in twee Europeesche landen de leiding van zaken in handen hebben genomen, behoort er toe te leiden, dat deze uitbeelding voor die landen geen kwetsend karakter draagt. (De Deutsche regeering is dadelijk klaar met een protest, als zij meent, dat een voorstelling voor den

Duitschen Staat beleedigend is of de Duitsche waardigheid aanrandt. Men denke aan het protest tegen de film „Spion 33”, die te Stockholm werd vertoond).

De omstandigheid, dat deze geestesrichting ook binnen onze landsgrenzen bestaat en propaganda voert, schijnt anderzijds voor elken de kultuur beïnvloedenden factor, waaronder zeker ook de kunst behoort, den plicht mede te brengen om de gevolgen, welke aan de fascistische levenshouding noodwendig verbonden zijn, aan te wijzen. Een stelsel, dat voeren moet tot politieke, economische en geestelijke slavernij mag in een vrijheidlievend land als het onze de kunst-richting niet onbeïnvloed laten; ditzelfde geldt natuurlijk van het Russische sovjetisme. Hierover zal in zijn algemeenheid trouwens geen verschil van meening bestaan. De moeilijkheid rijst eerst als de grenzen in bepaalde gevallen moeten worden getrokken, waarbij dan b.v. blijkt, dat de burgemeester van Amsterdam een stuk als „De Beul” wel en zijn collega van 's Gravenhage *niet* voor uitvoering in aanmerking meent te moeten doen komen.

„De grazige weiden” eerst als tooneelstuk opgevoerd, naar wij meenen, door een Utrechtsche Studentenvereëning en daarna als film vertoond, behoort tot een andere groep van „uitwassen”. Wij meenen, dat dit spelstuk moet worden gerangschikt onder die, welke volgens het rapport van de Rijkscommissie behooren te worden geweerd, omdat zij „door de wijze, waarop daarin godsdienstige vraagstukken worden behandeld of welke door afzonderlijke uitingen, kwetsend zijn voor het godsdienstig gevoel”. Wij hebben in dit stuk te doen met een voorstelling van de primitieve denkbeelden van de negervolken over God en over godsdienst. Zij is waarschijnlijk niet als een bespotting van den christelijken godsdienst bedoeld en zou misschien in een filmarchief van „godsdienst-wetenschappen” niet zijn misplaatst. Voor openbare opvoering in een christenland behoort zij o. i. niet in aanmerking te komen en het is ons nog steeds een raadsel, hoe de rijksfilmkeur haar veto niet heeft uitgesproken.

In „De Rotterdammer” van 28 October 1937 is een schrijven van den Voorzitter der Centrale Commissie voor de filmkeuring weergegeven, waarin deze antwoordt op beschouwingen, welke het blad aan de hier besproken film had gewijd. Uit wat „De Rotterdammer” verder aanhaalt uit „Lichtbeeld en kultuur” blijkt, dat in 1936 de vertoening niet is kunnen doorgaan. De Commissie achtte destijds „dat velen in den lande

tegen vertooning ernstige bezwaren zouden hebben". Voorts was er nog bedenking tegen, dat sommige gedeelten *wat al te familiair* waren. Nadat het ergste door den importeur was weggelaten, heeft de Commissie toestemming verleend. In een ander verband zullen wij er op wijzen, dat in questieuse gevallen de burgemeester beter eenigszins *bekrompen* kan optreden dan dat hij een zekere vrijgevigheid betracht, waardoor stukken worden toegelaten, die zich op de grenzen tusschen oorbaar en onoorbaar bewegen. Welnu, hetzelfde standpunt behoort o. i. door de Rijksfilmkeuring te worden ingenomen. Een film, die eens is afgewezen, omdat een deel van het publiek „toch steeds bij het aanschouwen van de film zou denken aan een poging om God-zelf in beeld te brengen, hetgeen de ergernis van deze toeschouwers zou wekken," wordt niet aanvaardbaar, doordat de op- of onderschriften eenigszins minder aanstootelijk zijn gemaakt. In het twijfelachtige raden wij een afwijzende houding aan.

De geprojecteerde beelden in „Grazige weiden" moeten op hen, wier godsdienstige voorstellingen zijn gevormd onder den invloed van het christendom, of de lach- of de spotlust opwekken of tot ergernis verwekken en hebben dit ook inderdaad gedaan.

Ter gelegenheid der viering van het 20-jarig bestaan van den Nederlandschen Bioscoopbond heeft de Voorzitter van de Centrale Filmkeuring gezegd, dat het door samenwerking met dien Bond gelukt is, dat de bioscoop voor het Nederlandsche volk een plaats is geworden, *waar zijn moraliteit niet in gevaar is en zijn kultuur gediend wordt.* Zonder te willen ontkennen, dat door deze keuring heel wat immoraliteit uit de bioscoop is en wordt geweerd, noch dat meermalen stukken worden gegeven, die inderdaad kultuur-verheffend kunnen werken, zouden wij toch niet zonder meer de aangehaalde lofspraak voor onze rekening willen nemen.

Door de Bioscoopwet is de invloed van den burgemeester op den inhoud van de filmvoorstellingen zeer beperkt geworden. De algemeen-aesthetische en ook -ethische beoordeeling behoort aan de centrale filmkeuring. Daarnaast kan een z.g. nakeuring van gemeentewege worden voorgeschreven, waarbij dan met bijzondere plaatselijke eischen rekening kan worden gehouden. Het is bekend, dat de Rooms-katholieken deze nakeuring hebben aangegrepen als een middel om bijzondere verlangens bevredigd te krijgen.

De burgemeester moet zich bij toepassing van art. 19 der

Bioscoopwet bij zijn censuur bepalen tot het openbaar ordegevaar en dus nagaan of er omstandigheden aanwezig zijn, waardoor een voorgenomen opvoering in een bepaalde gemeente de mogelijkheid van orde-conflicten kan doen ontstaan. Op dezen grond heeft de burgemeester van Alphen de opvoering van „Grazige weiden” belet. Er is van deze beslissing geen beroep, zoodat het inzicht van den burgemeester ten deze als hoogste instantie geldt. Eenerzijds opent hem dit de mogelijkheid om zonder gevaar van op de vingers te worden getikt, de openbare orde te beschermen en naar zijn persoonlijken kijk daarop te handelen. Anderzijds brengt deze beroeplooze bevoegdheid ook mede, dat het verantwoordelijkheidsgevoel wordt — althans behoort te worden — gescherpt en geen voorstellingen worden geweigerd, die men uit anderen hoofde dan gevaar voor de orde liefst niet ziet geven.

De beoordeeling of een tooneelstuk al of niet blijft binnen de grenzen van wat toelaatbaar is, moet worden uitgemaakt aan de hand van de christelijke zedenleer, waaronder wij hier verstaan het op Gods Woord en de historie van het christendom gegronde inzicht omtrent wat in een christelijke maatschappij bij het onderling verkeer tusschen de menschen oorbaar is. Jammer is het, dat bij de toepassing van dezen regel geen overeenstemming bestaat bij hen, die in hun christelijke overtuiging een gemeenschappelijk uitgangspunt bezitten. Calvinisten en katholieken komen ten aanzien van deze dingen, niettegenstaande de eenheid van het christelijk geloof, meermalen tot het aanleggen van geheel verschillende maatstaven. Als voorbeeld willen wij hier aanhalen de afwijkende meeningen van deze groepen over het bekende „Jan Klaassen-spel”, dat door de Delftsche studenten ter gelegenheid van de lustrumfeesten is opgevoerd. De burgemeester van Delft, dien wij hier stellen als representant van de calvinistische opvatting, verklaarde bij de interpellatie van Ds Zandt, dat „hij er geen enkel goed woord voor over heeft.” Daartegenover werd van Roomsche zijde verklaard, dat men zich niet kan begrijpen, „dat men er aanstoot aan kan nemen”. Als Druite im Bunde trad Ds Zandt op, die, volgens den burgemeester, „alles zou willen verbieden, wat strijdig is met de Heilige Schrift en dan nog naar zijn uitlegging”.

Het is bekend, dat de katholieke denkbeelden ten opzichte van het op dit gebied oorbare, heel wat ruimer zijn dan de calvinistische.

Het standpunt van Ds Zandt is volkomen in strijd met de antirevo-

lutionaire opvatting omtrent de taak, welke de overheid met betrekking tot de handhaving van in de Heilige Schrift verankerde ordinantiën heeft te vervullen. Het zedelijk karakter van deze ordinantiën en bevelen plaatst haar grootendeels zelfs geheel buiten het bereik van het gezag der overheid. Het kan zelfs voorkomen, dat een uitwendig leven naar gestelde normen veel minder voldoet aan de zedenwet dan een andere handeling, welke daarmee in strijd schijnt en toch den zedelijken eisch benadert. Door dit karakter van de zedenwet wordt de overheidsroeping ten aanzien van hare naleving tot zeer nauwe perken teruggebracht. Zij heeft zich te bepalen tot handhaving van het z.g. ethisch-minimum en over den inhoud hiervan is zeker verschil van meening mogelijk tusschen hen, die de bindbaarheid van Gods Wet zonder voorbehoud aanvaarden, doch over de taak der overheid verschillend denken. De Roomsche mentaliteit is ten deze zoo geheel anders dan de onze. Voor enkele maanden hadden wij de gelegenheid het Heilige Bloedspel te Brugge te zien spelen; een spel, dat in hooge mate boeiend is en dat zeker ook momenten oplevert, die door een calvinist zijn te waardeeren. Ons stuit het evenwel tegen de borst, den Heiland, dragende het kruis, op het tooneel te zien verschijnen. Voor de katholieken schijnt hierin niets bedenkelijks te liggen. Dit verschil in innerlijk aanvoelen van wat voor het christelijk gevoel krenkend is, maakt, dat in de Zuidelijke provinciën van ons land de eischen aan openbare voorstellingen en vertooningen meermalen heel anders zullen zijn dan naar protestantsch-orthodoxe opvattingen behooren te gelden.

In 1880 en 1881 heeft Dr Kuyper een reeks artikelen in De Standard geschreven over „Publiek vermaak”. In het artikel van 29 Dec. 1880 wordt o. m. gezegd: „Zoo eeren we dan de Kunst als een heilige gave Gods, en het Vermaak als een door God gewilde ontspanning, mits beiden gebonden aan Gods Heilige Wet.” In den loop van het betoog wordt er dan verder op gewezen „dat de zedelijke gewoonte der 17de eeuw ten onzent, die comédie en ballet bijna uitsloot, in publieke bals kwaad zag, en meest vermaak zocht in golfbanen en soortgelijke beperkte vermaken, een gezonder geest verried dan onze overprikkelde eeuw”. Aan het slot zegt Dr KUYPER: „En ons beginsel *mag* deswege geen ander dan dit, in ons vorig artikel reeds beledene, zijn: Alleen die uitingen van de Kunst en van het Vermaak mogen aan onze afkeuring ontkomen, die strooken met deze „summa

der Wet", die ons onze Heere Jezus geleerd heeft: „Gij zult den Heere Uwen God liefhebben met geheel Uw hart, met geheel Uw ziel, met geheel Uw verstand en met alle krachten. Dit is het eerste en het grootste gebod. En het tweede, daaraan gelijk, is: Gij zult Uwen naaste liefhebben als Uzelven.”

Er is in deze reeks een kras veroordeelen van toneel en allerlei vermakelijkheden, doch de strekking er van is niet om aan de overheid een leidraad in handen te geven bij de uitoefening van haar toezicht, doch om den individueelen christen voor te houden, hoe zijn houding tegenover deze dingen behoort te zijn.

In zijn „A. R. Staatskunde” handelt Dr. KUYPER op pagina 282 over „Publieke vermakelijkheden” en stelt daar als eisch, dat moet worden toegezien op het karakter van het spel „en dat aan de door en door onzedelijke vermakelijkheden, waarvoor het prikkelen van den zinlijken hartstocht dan lokmiddel is, een zeer gevoelige knak wordt gegeven.” Dit weren van wat „door en door onzedelijk is”, schijnt vrijwel overeen te komen met wat wij boven als het door de overheid te handhaven ethisch-minimum aanduiden.

Aan het bovenstaande, waarin het hoofdzakelijk is gegaan over de dramatische kunst c.a., willen wij nog een enkel woord toevoegen over de *literaire- en teekenkunst*.

In de serie „Redelijke godsdienst” (geschriften van onzen tijd) is indertijd een brochure verschenen van J. J. MEIJER, predikant te Wijnaldum over „Kunst en Zedelijkheid”. Van het adagium „kunst om de kunst”, dat beoogde de kunstproducten te stellen buiten het veld van de zedelijke critiek, moet deze vrijzinnige schrijver niets hebben. Hij kent aan de kunst een eigen doel toe, t. w. de schoonheid, doch hij voegt er aan toe, dat deze de moraal heeft te eerbiedigen op straffe van zelfverminking. „Er is zedelijk bewustzijn en er is schoonheidszin en elk dezer heeft een betrekkelijke zelfstandigheid; niemand zal de schoonheid eener lentelucht prijzen uit zedelijke overtuigingen. Toch zijn beide door het geestesleven omvat en staan zij in onderling levensverband”, is een met instemming door hem gedane aanhaling. En om te laten zien, op welk een gruwelijke wijze door de literaire- en teekenkunst tegen deze eischen wordt gezondigd, geeft hij tal van voorbeelden.

Toevallig namen wij laatst kennis van een „Maandblad voor mo-

derne mensen", dat den culinaireren titel draagt van „Hors d'oeuvre". Wij denken er niet aan, deze liederlijkheid hier weer te geven, die van a tot z er op ingesteld is, sexueele hartstochten te prikkelen. De tekst is natuurlijk „verlucht" met naaktstudies, waaronder er zijn van een geraffineerde perversiteit. Een meer bekend tijdschrift „De Lach" beweegt zich eveneens inzonderheid op het gebied van de naaktoonstelling, waarvoor dan Hollywood de levende patronen levert.

Wij kunnen op dit onderdeel van de kunstontardingen niet verder ingaan, doch meenden er toch niet geheel over te mogen zwijgen. Ons strafrecht kent bepalingen tegen zedekwetsende en pornografische uitgaven. Art. 240, 240 bis en 541 bis, vormende tezamen de z.g. wet-REGOUT, verbieden de verspreiding, tentoonstelling enz. van geschriften of afbeeldingen of voorwerpen, die aanstootelijk zijn voor de eerbaarheid. Ten aanzien van minderjarigen, die den leeftijd van 16 jaar nog niet hebben bereikt, wordt daaraan nog toegevoegd: het aanbieden of afstaan van eenig middel tot voorkoming of tot versterking van zwangerschap. Met betrekking tot de plaatsen voor het openbare verkeer bestemd, richt artikel 451 bis zich tegen geschriften, waarvan de leesbaar gestelde titel, omslag of inhoud geschikt is om de zinnelijkheid van de jeugd te prikkelen.

Deze voorschriften beletten niet, dat nog bij plaatselijke verordening, bepalingen kunnen worden vastgesteld, waardoor zekere leemten in de wettelijke delictomschrijving kunnen worden ondervangen (zie Mr. J. W. NOTEBOOM in „Anti-revolutionaire Gemeentepolitiek" en het R.K. Rapport inzake maatregelen van overheidswege te treffen ter meerdere intensieve bestrijding van de ernstige gevaren voor de zeden, waaraan de jeugd heden ten dage is blootgesteld (pag. 24 e. v.). In dit laatste rapport wordt op een beperking in de wettelijke delictaanduiding gewezen t. w. de bijvoeging „aanstootelijk voor de eerbaarheid", welke woorden niet een zoo afgesloten begripsbegrenzing geven, dat subjectieve opvattingen van den rechter bij de vaststelling van den wetszin niet van overwegenden invloed zouden zijn. Er wordt daarin dan ook aangedrongen op benoeming van rechters, die *vrijheid* en *bandeloosheid* niet als synoniem beschouwen. Er is in deze bewering wel een groote kern van waarheid. Het zou zóó behooren te zijn, dat èn wat eerbaar èn wat daarvoor aanstootelijk is, voor fatsoenlijke menschen vaststond, zoodat daaromtrent de mogelijkheid van meningsverschil tot minimale proportiën zou zijn teruggebracht. Nu

bestaat er reden voor de verwachting, dat ook in de niet-orthodoxe en katholieke kringen het besef steeds sterker wordt, dat bescherming van de goede zeden tegen den invloed van allerlei inmoreele producties van de kunst (dit woord thans in zeer ruimen zin genomen) onafwijsbaar is.

In de Socialistische Gids van September 1937 noemt de heer H. C. CANNegiETER de bioscoop „de geestelijke kroeg van het proletariaat”. Er wordt in dat artikel verwezen naar het tijdschrift „Tijd en taak”, dat er toe aanspoort, zich van bioscoopbezoek te onthouden, zoolang de daar als regel vertoonde films op het huidige peil staan. Er spreekt uit deze publicaties evenals uit wat wij aanhaalden uit „Kunst en zedelijkheid” van J. J. MEIJER, een bezinning, die de verwachting rechtvaardigt, dat de overtuiging der noodzakelijkheid om tegen openbare tentoonstelling van kunstontandingen, in welken vorm ook, op te trekken, steeds meer een communis opinio zal worden, die ook door den rechter zal worden gedeeld en daardoor haar invloed bij de toepassing van de wet zal doen gelden.

De kennisneming van de producten der literaire kunst geschiedt bij velen door leeszaal en uitleenbibliotheek. In het algemeen mag worden aangenomen, dat de *openbare* leeszalen wel onder zoodanig toezicht staan, dat pornografische producten daar niet ter lezing zullen worden gelegd. Wel doet zich hier het conflict voor, dat de volledigheid van de litteratuur, welke moet kunnen worden geraadpleegd, medebrengt, dat boeken en tijdschriften aanwezig zijn, waarvan de raadpleging voor sommige lezers in verband met studie en speciale vorming niet kan worden gemist, doch die niet voor iedereen ter lezing behooren te worden gelegd. Het karakter van openbare leeszalen en van de daaraan verbonden bibliotheken brengt mede, dat iedereen entrée libre heeft en dat het zelfs moeilijk is, daarvoor een leeftijdsgrens te bepalen. Iedereen behoort toch daar te kunnen grasduinen en uit te zoeken, wat hem ter lezing aantrekt. De doelstelling van deze instelling is zoo ruim en veelomvattend, dat eenerzijds binnen de door de redelijke mogelijkheid gestelde grenzen de werken verkrijgbaar moeten zijn, die voor allerlei en zeer uiteenloopende doeleinden geraadpleegd kunnen worden en dat anderszijds bij de toelating bezwaarlijk grenzen kunnen worden gesteld. Uiteraard denken wij hierbij aan de leeszalen en bibliotheken, die niet het karakter van specifiek „christelijk” dragen, en waaruit beperkingen voortvloeien, die het ontstaan van „uitwassen” keeren. Welnu

in dit voor-allen-openstellen van deze inrichtingen, waarin iedereen kan vinden, wat hij zoekt, is het gevaar gegeven, dat vooral jeugdige menschen kennis nemen van producten, die voor hun zedelijke vorming ongunstig werken. Op welke wijze dit bezwaar te keeren? Indertijd heeft hierover een belangrijk debat plaats gehad in de Staten van Utrecht, waarbij het ging over subsidieering van de Amersfoortsche openbare leeszaal en dan meer speciaal over de voorgestelde voorwaarde, dat een gesloten boekenkast aanwezig moet zijn, waarin de niet voor ieder geëigende boeken worden opgesloten, zoodat deze slechts met bijzondere medewerking van de toezichhoudende personen kunnen worden ingezien.

In het algemeen achten wij het gevaar van de particuliere uitleeningsbibliotheken, waarbij alles is overgelaten aan het vrije inzicht van den exploitant, die veelal zich laat leiden meer door de *verlangens* dan door de moreele *belangen* van de leeners, grooter dan van de openbare leeszaalen en bibliotheken, die door hun openbaar karakter aan zekere preventieve contrôle zijn onderworpen. In verschillende gemeenten heeft men bij verordening bepalingen vastgesteld, waardoor althans eenige contrôle op deze particuliere instellingen kan worden uitgeoefend. Sommige verordeningen onderwerpen deze bibliotheken aan de verplichting, geen andere boeken uit te leenen dan in een door of namens den burgemeester geviseerden catalogus zijn aangegeven; andere behelzen bepalingen ten opzichte van den leeftijd dergenen aan wie de boeken mogen worden uitgeleend. Zoowel op de een als op de andere wijze is zeker iets ter afwering van zedelijke gevaren te bereiken.

Eindelijk wenschen wij nog iets te zeggen over de tentoonstelling der producten van de *schilderkunst*. De invloed dezer producten werkt eenigszins anders als die van de dramatische kunst. Wie een schilderstuk koopt, brengt daardoor in eigen kamer een duurzame, steeds zichtbare en via het oog tot het gemoed sprekend kultuurelement, waarvan zeker een verheffende, zelfs een heiligende invloed kan uitgaan. Het tegenovergestelde kan evenwel ook het geval zijn en wie kennis neemt van wat er als schilderkunstwerk wordt geëxposeerd, zal niet kunnen ontkennen, dat ook hier het toepassen van keur niet overbodig is. Ook hier weer geldt, dat binnen de grenzen van de woonkamer ieders vrijheid moet worden geëerbiedigd. Zoodra evenwel tot publieke tentoonstelling wordt overgegaan, begint de overheidstaak te werken

en is het haar roeping, de wacht bij de eerbaarheid te betrekken. Wij werpen ons hierbij niet op als beoordeelaar. Niet elke naakt-studie b.v. is kwetsend voor de eerbaarheid en wekt verkeerde sentimenten. Het hangt hierbij alles af van de wijze, waarop de studie is aangevat en welke visie, de kunstenaar op het doek vastgelegd heeft. Deze „individueelste expressie van de aller-individueelste emotie” kan in hooge reinheid ook het naakt uit de sobere schoonheid van kleuren-menging doen opkomen. Is de ziel van den kunstenaar evenwel aangegrepen geworden door andere roerselen, dan kan vertolking daarvan zekere andere bewogenheden dan schoonheidsontroering verwekken. In het begin van dit jaar heeft de bekende schilder KEES VAN DONGEN een expositie van zijn werken in Amsterdam gehouden, waarvoor blijkens gepubliceerde getallen een ongezone belangstelling schijnt te hebben bestaan. De burgemeester van Eindhoven heeft, toen ook aldaar deze schilderwerken zouden worden geëxposeerd, de voorwaarde gesteld, dat een vijftal stukken niet zou worden tentoongesteld.

Wij herinneren aan dit geval om de aandacht er op te vestigen, dat het belang van de openbare zedelijkheid bij zoodanige tentoonstelling toezicht eischt en ingrijpen somtijds volkomen kan rechtvaardigen.

Wij stappen hiermede af van het terrein van de kunst, al wordt ook het *dansen*, waarover wij thans iets willen zeggen, daaronder wel ge-rebruceerd. In onzen tijd is de dans zoozeer geworden tot een amusementsaangelegenheid, dat wij hem uit de samenstrengeling met de kunst zonder bezwaar mogen losmaken. Het verschijnsel, waarmede wij ons hebben bezig te houden, heeft niets of althans heel weinig uit te staan met de, ook thans nog wel voorkomende rhythmische bewegingen, die bedoelen het menschelijk lichaam als levende vorm te gebruiken voor uitdrukking van dikwijls de meest tegenstrijdige gevoelens. In het verleden en nog onder de primitieve volken, is het dansen een van de prille jeugd ter hand genomen oefening om in houding en beweging van het lichaam niet alleen vorm te geven aan de sentimenten, doch deze gevoelens ook binnen zekere grenzen uit te leven. En dan niet uitsluitend de lagere hartstochten uitbeeldende, doch ook de hoogere, zelfs religieuze bewogenheden te vertolken en als uitingsvorm te dienen. Op het eiland Bali schijnt de dans nog min of meer dit verheven karakter te hebben behouden.

Door Dr. G. VAN DER LEEUW, Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen is een werkje geschreven met den eigenaardigen titel:

„In den hemel is een dans . . .”, handelende over de religieuze beteekenis van den dans en optocht waarin een historisch overzicht van de verhouding van den dans tot het leven van den mensch wordt besloten met de woorden: „waarom zou de menschheid niet eenmaal weer in haar oudste taal, die van den dans, spreken van het groote geheimenis van beweging en tegenbeweging; de beweging, die gaat van de aarde tot God en de beweging, die van God uitgaat naar de aarde?”

Met deze hooge dansopvattingen hebben de schuif- en wringpartijen in onze tegenwoordige danszalen en inzonderheid in de inrichtingen, welke wij met den naam *dancing* aanduiden, niets uit te staan. Dat wij desniettemin aan die hooge denkbeelden herinnerden, is om te doen uitkomen, hoever de moderne dans is afgezak van de hoogte der ware kunst en dat men zich, zoo al niet ter aanbeveling dan toch tot verdediging van het tegenwoordige dansen, niet moet gaan be-roepen op uitspraken, zelfs uit de Heilige Schrift, die zien op gewoonten en gebruiken, waaraan men thans is ontzonken.

Ook hier — als bij andere uitwassen — hebben wij ons te bepalen tot *openbare gelegenheden*. Voor zoover ouders hun kinderen dansoefeningen meenen te moeten doen houden onder toezicht van bevoegde leermeesters, hebben zij dit zelf uit te maken. De gesloten clubs van kennissen vallen eveneens buiten het ingrijpen van de overheid, zoolang niet het vermoeden bestaat, dat handelingen worden gepleegd, die als misdadig moeten worden aangemerkt en dus onder de toepassing van de Strafwet vallen. De afzijdige houding, welke de overheid ten opzichte van deze onder-onsjes heeft aan te nemen, wordt uitsluitend beheerscht door den eisch, dat zij alleen openbare misstanden moet aantasten, doch allerminst door de gedachte, dat het peil in deze clubs in het algemeen zooveel hooger zou staan dan in dancings en meer ordinaire danszalen. In een rapport van de Tuchtunie over „Dansgelegenheden” vinden wij daaromtrent het volgende: „Er zullen ongetwijfeld vriendenkringen zijn, waar het dansen een zeer onschuldig en zelfs veredelend karakter draagt, maar uit mededeelingen van de politie uit een onzer groote steden bleek, dat men daar van oordeel is, dat de publieke dansgelegenheden een veel fatsoenlijker karakter dragen dan vele besloten clubs, waar inderdaad het dansen dikwijls op aanstootelijke wijze schijnt te geschieden.” Desniettemin zal de overheidsbemoeiing ten deze zich hoofdzakelijk

moeten bepalen tot de contrôle over strafrecht-delicten, al is het denkbaar dat dit in-gesloten-clubs-dansen met het oogmerk om het overheidstoezicht te ontloopen, zulk een omvang aanneemt, dat het vermoeden van zedelijke uitspattingen gegrond wordt en ingrijpen van wet of verordening gerechtvaardigd zou zijn.

Ook schijnt er geen aanleiding, dat de overheid zich bijzonder inlaat met wat wij zullen noemen de *volksdansen*, die in sommige gedeelten van ons vaderland nog worden aangetroffen en die trouwens bij volksfeesten veelvuldig voorkomen. Deze danspartijen kunnen gevoegelijk onder „volksspelen” worden gerangschikt en schijnen alleszins oorbare openbare vermakelijkheden, die vooral bij nationale feesten een gepaste uiting van vroolijkheid zijn.

De uitwassen, welke zich op dit gebied voordoen en waartegenover de overheid zich behoort te doen gelden, betreffen de gelegenheid, welke in openbare lokaliteiten wordt gegeven, tot het paarsgewijs springen en slieren over een gladgemaakte vloer. Deze *têtes-à-têtes*, waarbij de mannelijke en de vrouwelijke partners elkaar omvatten en door allerlei bewegingen op elkaars sentimenten inwerken, zijn des te gevaarlijker, omdat zij publiek zijn, d.w.z. dat er aan deelgenomen wordt door elkaar volslagen onbekenden, door personen, die niet de minste relatie met elkaar hebben, als vreemden tegenover elkaar staan en dus de dansgemeenschap zoeken zonder dat persoonlijke betrekkingen daartoe de aanleiding geven. De kans om in aanraking te komen met man of vrouw voor wien men zich in den gewonen burgerlijken omgang zou schamen, wordt hierbij zeer groot en de kennismaking op den dansvloer is voor menigeen de aanvang geweest van onoorbare verhoudingen. En zoodanige verhoudingen ontstaan niet alleen tusschen ongehuwden; ook gehuwden werpen zich meermalen in de mengeling van den dans en worden meegeslierd in den funesten gang naar ongeoorloofde betrekkingen met een ander dan eigen echtgenoot.

De dancings onderscheiden zich van de gewone danszalen door meerdere deftigheid en luxe en trekken daardoor een publiek, dat de hooge kosten van verteringen beter kan betalen. Wie hieruit zou afleiden, dat het in deze inrichtingen fatsoenlijker toegaat dan in de meer ordinaire gelegenheden, zou zich vergissen. In het bovenaangehaalde rapport van de Tuchtunie wordt daarvan gezegd: „De dancing heeft het karakter van een gelegenheid van vermaak, welke vermaak dan evenwel veelal van sexueelen of erotischen aard is. Het is te be-

twijfelen of de dancing voorziet in een behoefte van ons volk, d.w.z. een beschaving bevorderende, geluk bevorderende behoefte; juister zou het zijn te zeggen, dat zij behoefte opwekt en — onbevredigd laat.”

Er behoeft hier geen uitvoerig betoog te worden geleverd van de verderfelijke werking van de hierbedoelde dansinrichtingen, hetzij deze van fijnen snit dan wel van meer ruwen vorm zijn. Wij willen niet beweren, dat er niet fatsoenlijk kan worden gedanst, doch wel dat de openbare dansgelegenheden, zooals die bij honderden ook in ons land zijn, vooral in de groote steden, door de sfeer, die zij scheppen en het publiek, dat er door getrokken wordt, dikwijls de voorportalen blijken te zijn van de prostitutie en dat er in deze gelegenheden een onzettend gevaar voor het moreele gehalte van het publiek is gelegen. De overheid heeft dan ook tot taak, deze dansgelegenheden te beperken, zoowel wat betreft haar aantal als de personen, die mogen worden toegelaten, den tijd, gedurende welken zij mogen geopend zijn en de eischen van inrichting, waaraan moet worden voldaan.

Als openbare vermakelijkheid vallen zij onder het toezicht van den burgemeester, die ook hier heeft te waken tegen de met de openbare zedelijkheid strijdige vertooningen en wij meenen, dat dit toezicht, mits in een eenigszins puriteinschen zin uitgeoefend, nog vele ont-aardingen kan tegengaan en daardoor de verleidende machten kan terugdringen. Vooral ook bij het optreden van z.g. beroepdansen en danseressen kan dit toezicht nuttig werken. Natuurlijk erkennen wij, dat hier voetangels en klemmen liggen, doch wij zijn van oordeel, dat in questieuse gevallen de burgemeester den moed moet bezitten tot het verbieden van exaltaties, die de grenzen van het onoorbare naderen. In het algemeen komt het ons voor, dat de verantwoordelijkheid van den burgemeester beter gedekt is door wat velen zullen beschouwen als bekrompenheid dan door een tegenovergestelde houding, waarbij wordt toegelaten, wat zich door zekere verfijning onderscheidt van de ruwere vertooningen, doch misschien daardoor des te gevaarlijker is.

In den regel zullen deze dansgelegenheden een vergunning voor den verkoop van sterken drank of een verlof voor den verkoop van alcoholhoudende niet sterke dranken hebben. Is dit het geval dan is op haar de Drankwet van toepassing, die in artikel 56 onder meer bepaalt, dat in zoodanige lokaliteiten geen gelegenheid tot dansen mag worden gegeven dan met toestemming van den burgemeester, alsmede ook het op dat artikel gebaseerde K.B. van 27 April 1933, waarbij de voor-

waarden zijn geregeld, onder welke de burgemeester toestemming mag verleen en die betrekking hebben op ruimte, dansvloer, aantal dansparen, aantal bezoekers, verlichting, toiletten enz. Een bijzonder belangrijke bepaling uit dit K.B. is, dat in lokaliteiten, welke kennelijk uitsluitend of in hoofdzaak als voor publiek toegankelijke dansgelegenheden plegen te worden gebruikt (dus z.g. dancings) personen beneden 18 jaar niet aanwezig moge zijn gedurende den tijd, dat er gedanst wordt of gelegenheid tot dansen wordt gegeven.

In Nijmegen is indertijd een verordening vastgesteld, waarbij de eisch van niet-toelating van personen beneden 18 jaar is uitgebreid tot *alle* dansgelegenheden in dranklokaliteiten.

De Raad der gemeente Ouddorp stelde een algemeen dansverbod vast voor alle voor het publiek toegankelijke inrichtingen. Deze verordening werd bij K.B. van 16 Juli 1938 S. no. 28140 vernietigd, zulks op grond dat voor zoover betreft lokaliteiten, die onder art. 56 der Drankwet vallen, de dansgelegenheid door de wet afhankelijk is gesteld van de toestemming van den burgemeester en dat de Raad daarom niet bevoegd is een algemeen verbod daarvoor in de plaats te stellen. De verordening is dus vernietigd, voor zoover zij betrekking heeft op inrichtingen, waarvoor door burgemeester en wethouders een drankvergunning of een verlof A. is verleend. Voor andere inrichtingen is zij mitsdien gehandhaafd.

Het vernietigingsbesluit erkent blijkbaar de bevoegdheid tot het uitvaardigen van een dansverbod, doch sluit daarvan de drank- en verloflokaleiteiten uit. De redactie van de verordening, die conflict met de Drankwet meende te kunnen omzeilen door daarin „Onverminderd het bepaalde in art. 56 der Drankwet 1931 S. no. 476 enz.” op te nemen, heeft zelf een zeker verband gelegd met de Drankwet, waardoor de vernietigingskansen waren gestegen. Hoewel wij erkennen, dat de bepalingen der Drankwet een regeling van het dansen bevatten, waaruit beperkingen van de bevoegdheid van den Gemeenteraad zijn af te leiden, heeft het K.B. op ons toch geen sterken indruk gemaakt. De algemeene opvatting omtrent plaatselijke regeling van een onderwerp, waaromtrent reeds in een wet bepalingen zijn opgenomen, is, dat de mogelijkheid hiervan wordt beheerscht door de aanwezigheid van een belang, dat bij de wettelijke regeling niet heeft voorgezeten. In casu zou een plaatselijke verordening het algemeen *dansgevaar* als uitgangspunt moeten kiezen, zulks in afwijking van de Drankwet, die

het *drankgevaar* wil keeren en de dansgelegenheden dus ook uitsluitend in haar regeling betreft, omdat het drankgevaar door den dans grooter en andersoortig kan worden dan in dans-verbodeninrichtingen.

Bad- en stranduitspattingen vormen een groep, die hier niet geheel onbesproken mag blijven. Deze uitspattingen zijn des te meer te betreuren, omdat zij uitwassen zijn aan een boom, waaraan kostelijke vruchten rijpen. Kan men b.v. tegenover het dansen an sich en dus geheel los van de ontaarding, waarop wij de aandacht vestigden, nog een principieel afwijzende houding verklaren, ten aanzien van het baden is het vrijwel niet denkbaar, dat men zich daar in beginsel tegen zou stellen. Zulk een tegenkating schijnt alleen denkbaar bij hen, die principieel tegenstander van lichaamsreinheid zijn en deze zullen wel schaars worden gevonden in ons land, dat immers om zijn zindelijkheid bekend is.

De oprichting van bad- en zweminrichtingen is dan ook in vele plaatsen van gemeentewege ter hand genomen met medewerking van anti-revolutionaire raadsleden. Toch doet zich bij deze oprichting reeds dadelijk een aantal vragen voor, waarvan de beantwoording meermalen niet in volkomen eenstemmigheid van de verschillende politieke groepen kan geschieden. Wij denken hierbij aan de Zondagsluiting en aan het z.g. gemengde zwemmen. Wat het eerste betreft, mag worden aangenomen, dat van rechtsche, althans van protestantsch-orthodoxe zijde niet zal worden medegewerkt tot openstelling op Zondag en dit niet, omdat lichaamsreiniging door het nemen van een zwembad op Zondag op zichzelf zou moeten worden veroordeeld, doch omdat openstelling van dergelijke openbare gelegenheden in het algemeen de Zondagsonrust in de hand en daardoor de Zondagsheiliging tegenwerkt.

Het gemengd zwemmen levert meer moeilijkheden op. Veel hangt hier af van het toezicht, dat wordt uitgeoefend, alsmede van de inrichting van de zwemplaats en van de eischen, welke ten aanzien van de kleeding worden gesteld. Het — mits in behoorlijke zwemkleeding — zwemmen in een gemeenschappelijk water schijnt ons niet een dadelijk gevaar op te leveren, dat echter wel ontstaat, als bij het aantrekken van de kleeren geen voldoende separatie wordt betracht of als na het zwemmen nog z.g. zonnebaden in gemengd gezelschap worden

genoten. Vooral de inrichtingen, die als natuurbaden worden aangeduid, geven te dien aanzien meermalen aanleiding tot ergernis. Door de „Gooische actiegroep tegen zedenverwildering” werd in 1933 aan de a.r., c.h. en r.k. kamerfracties een schriftelijke uiteenzetting gezonden van de ergerlijke tooneelen, waartoe in dien zomer „de uitwerking van de volksverwilderende theorieën, die teugellooze vrijheid eischen op zedelijk gebied, onder schijnschoone leuze van hygiëne, sport, natuurbeoefening, vrijmoedigen omgang der geslachten en andere” hadden geleid. Het stuk richt zich vooral ook tegen de z.g. zonnebaden, welke niet alleen in als natuurbaden aangeduide inrichtingen, die toch nog onder eenig toezicht staan, worden gehouden, doch men ondergaat deze inwerking van de zonnestralen ook na 't gebruik van zeebaden, waarna men zich óf op het strand uitstrekt óf — en dit is erger — terugtrekt in de duinen, waar de wandelaars meermalen de zwemmers en zwemsters kan vinden in zoodanige ontkleeding en in zoodanige houdingen, dat hij wordt genoodzaakt den anderen kant uit te kijken. Waar het hier én in de natuurbaden én op strand en in de duinen *openbare* gelegenheden betreft, kan en moet van overheidswege worden ingegrepen, welk ingrijpen vooral gericht moet zijn op een zooveel mogelijke scheiding van de sexen, niet *in*, maar *uit* het water. Een algemeen verbod tot het nemen van zonnebaden in het openbaar gaat o.i. te ver, doch wel mag geëischt worden, dat daarbij het schaamtegevoel — meter en reactie van zedelijk bewustzijn — zal worden ontzien en dat kwetsing van de eerbaarheid wordt voorkomen. In den regel zal door verscherpt politietoezicht reeds veel zijn te bereiken, terwijl bij verordening regelingen kunnen worden getroffen, waardoor den eisch van behoorlijke zwemkleeding klem zal worden bijgezet.

VRAAG EN ANTWOORD

VRAAG:

Door het bestuur van een plaatselijke afdeeling van het N. V. V. werd toestemming gevraagd om op openbaar terrein propaganda te maken door middel van een door de Rijkskeuring toegelaten film, uitzending van twee redevoeringen door middel van een grammaphoonplaat e. d.

Het is nog niet bekend, of de Burgemeester toestemming zal verleen. Wat is uw meening?

ANTWOORD:

Men kan uiteraard een vraag als de onderhavige uit wettelijk oogpunt bezien. Dit willen wij intusschen niet doen, omdat hier klaarblijkelijk de *beleidsvraag* aan de orde is. En met betrekking tot die vraag mogen wij het volgende opmerken, daarbij uitgaande van de veronderstelling, dat de politieverordening ten Uwent het voeren van de gewenschte straatpropaganda afhankelijk stelt van vergunning of ontheffing van den Burgemeester.

Men kan zich, dunkt ons, niet van deze zaak afmaken met het argument, dat de publieke weg niet voor propaganda bestemd is. Ware dat argument zonder meer afdoende, dan zou men evenmin propaganda of reclame voor andere doeleinden dan hier worden beoogd, op den publieken weg mogen toelaten. En dat zou o. i. te vèr gaan. Dan zouden ook optochten met of zonder muziek, demonstraties, samenkomsten e. d. op den publieken weg, uitgaande van het Leger des Heils, evangelisatieverenigingen, drankbestrijdingsorganisaties, liefdadigheidsinstellingen en zoo meer contrabanda zijn. Ja dan zou men zelfs reclamewagens en dragers van reclame (sandwichmen) ten behoeve van vermakelijkheden, koopwaar e. d. van de straat moeten weren.

Een dergelijke vrijheidsbeperking zou o. i. te ver gaan en zou trouwens ook uit cultureel en economisch oogpunt schadelijk kunnen werken.

Daarom verdient het o. i. aanbeveling een eventueel verbod niet door een dergelijk algemeen en in zijn consequenties onaanvaardbaar argument te rechtvaardigen. Beter is als richtsnoer bij het al of niet verleen van vergunning te kiezen de norm „openbare orde en goede zeden” en

alleen het gebruikmaken van den publieken weg te verhinderen, indien aannemelijk is, dat de openbare orde of de goede zeden dit eischen.

Dan kunt u vermoedelijk bij de beoordeeling van het onderhavig geval de goede zeden buiten beschouwing laten. Want de goede zeden verzetten zich waarschijnlijk niet tegen het houden van de beide redevoeringen.

En wat de filmvertooning aangaat, zoudt u voorafgaande vertooning der film kunnen eischen. Bij die eventueele keuring is de Burgemeester, waar het hier geldt een vertooning op straat in afwijking van de politie-verordening ,niet aan het oordeel van de Centrale Commissie voor de filmkeuring gebonden.

Echter lijkt het ons niet waarschijnlijk, dat de Burgemeester tegen vertooning wegens strijd met de goede zeden bezwaar zou moeten hebben. En mocht dit anders zijn, dan zou men wellicht de film achterwege laten, indien dit ter verkrijging van vergunning noodig bleek.

Belangrijker dan de vraag omtrent de goede zeden is in gevallen als de onderhavige gewoonlijk de kwestie van de openbare orde. Eischt de openbare orde in uwe gemeente weigering van vergunning?

Men kan die vraag uit tweeërlei oogpunt beschouwen en ze in verband daarmede verschillend beantwoorden.

Men kan n.l. uitsluitend letten op den vermoedelijken invloed, welke de hierbedoelde propaganda in verband met den plaatselijken toestand (de meerdere of mindere prikkelbaarheid der bevolking, het al of niet bestaan van een anti-roode gezindheid e. a.) op de openbare orde kan hebben.

Doch men kan ook wat verder zien en de kwestie aldus stellen: *zal het toestaan van dit soort propaganda op den publieken weg, afgezien van de vraag, of deze propaganda in dit geval verstoring van de openbare orde zal veroorzaken, niet tot consequenties leiden, welke uit het oogpunt van openbare orde niet zijn te aanvaarden?*

Wanneer u nu deze zaak uitsluitend beziet uit het oogpunt van het *onmiddellijk* belang der openbare orde, dan zal er wellicht geen aanleiding bestaan om de gevraagde toestemming te weigeren. Natuurlijk zou een weigering voor zoover betreft drukke verkeerswegen alleszins op zijn plaats zijn. Doch niet alle straten en wegen zijn drukke verkeerswegen. En — zoo vragen wij — zou er metterdaad bij het verleenen van vergunning kans bestaan op zulk een toeloop of zulk een agressief optreden van politieke tegenstanders, dat de openbare orde zou worden verstoord?

Wij betwijfelen het. En daarom meenen wij, dat vooral op de *consequenties* van het toestaan van vergunning voor het gebruikmaken van den openbaren weg voor bedoelde propaganda moet worden gelet.

Wat zijn dat voor consequenties? Om die vraag te beoordeelen, dient men rekening te houden met het karakter van de organisatie, waarvan

de propaganda uitgaat. Het N. V. V. is niet een politieke partij, doch een vakvereniging, waarvan uit de feiten blijkt, dat zij zoowel door de personen van hare leden en bestuurders als door haar streven, ten nauwste aan de S. D. A. P. verbonden is.

En nu heeft een gemeentebestuur wel te bedenken, dat het, wanneer het er eenmaal toe overgaat, den publieken weg beschikbaar te stellen voor een dergelijke semi-politieke vakvereniging, zij zich later ten aanzien van andere politieke partijen en daarmee gelieerde of sympathiseerende vakverenigingen billijkheidshalve niet op een afwijzend standpunt mag stellen. Gelijke monniken, gelijke kappen. Gebruikt de eene politieke partij of vakvereniging met toestemming van het gemeentebestuur den openbaren weg voor propaganda, waarom dan ook niet de andere? Op welken grond zou het gemeentebestuur later het verzoek van een revolutionaire groep moeten weigeren, wanneer het thans de gevraagde vergunning verleent aan het N. V. V., een organisatie, die wat revolutionair optreden betreft, toch ook niet voor de poes is. Wij weten het niet. En daarom zou men uit het inwilligen van dit verzoek de consequentie kunnen trekken, dat later ook andere politieke groepen en dito vakverenigingen aanspraak zouden kunnen maken op gebruik van den openbaren weg en op bescherming van de politie, ingeval de propaganda aan de bevolking niet welgevallig zou blijken en die antipathie in daden zou worden omgezet.

Deze consequenties zijn o. i. voor een gemeentebestuur niet te aanvaarden. En daarom „principiis obsta”.

Niet noodige is alle gebruik van den openbaren weg voor propaganda, reclame, evangelisatie e.d. te weren. Doch wel is nodig zich met zeer groote beslistheid te stellen tegen het gebruik maken van den openbaren weg door politieke partijen en vakverenigingen.

Geen propaganda door de S. D. A. P. en het N. V. V. Maar straks evenmin gebruik van den openbaren weg voor propagandadoeleinden van nationaal-socialistischen of communistischen aard! Dat eischt o. i. het belang der openbare orde, wanneer dit belang niet uitsluitend incidenteel, maar met vooruitzienden blik wordt beoordeeld.

De bevolking behoort te worden beschermd tegen misbruik van den openbaren weg ten behoeve van allerlei partij-politieke en vakvereinigingsdoeleinden. En het belang der openbare orde verzet zich er tegen dat een gedragslijn wordt gevolgd, die er ten slotte op zou uitloopen dat niet de bevolking, doch allerlei politieke propagandisten zouden moeten worden beschermd tegen een bevolking, welke van misbruik van den openbaren weg niet gediend is.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Het Vraagstuk der Geestelijke Vrijheid als Beginsel van Staatkunde, door P. PLOUMEN S. J. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht.

Op dit geschrift, hetwelk het vraagstuk der geestelijke vrijheid van Roomsch-Katholieke zijde behandelt, vestigen wij gaarne de aandacht.

Ecclesia Docens. De Encycliek Libertas over de Menschelijke Vrijheid 20 Juni 1888. Vertaald door F. A. J. van Nimwegen, C. ss. R. N.V. Gooi en Sticht, Hilversum 1938.

Ecclesia Docens. De Encycliek Arcanum over het Christelijk Huwelijk 10 Februari 1880. N.V. Gooi en Sticht, Hilversum 1938.

Beginsel der Nederlandsche Politieke Partijen, door Dr. A. J. M. CORNELISSEN. Tweede herziene en bijgewerkte druk.

Van dit belangrijke populaire geschrift bleek reeds spoedig een tweede uitgave noodig. Aangezien wij de eerste druk reeds in het tijdschrift hebben aangekondigd, volstaan wij met deze simpele mededeeling.

Menschen in de schaduw, door H. TH. DE BOOY, Dr. J. A. H. J. S. BRUINS SLOT, Prof. Dr. C. GERRETSON, A. M. W. J. P. HAMMACHER, Dr. K. HEEROMA, Ds. W. A. HOEK, A. v. HOOGSTRATEN—SCHOCH, Arts A. HIJMANS, WOUTER PAAP, Mr. N. STUFKENS. Inleiding: Mr. ROEL HOUWINK. D. A. Daamens Uitgeversmaatschappij N.V., 's Gravenhage.

Deze verzameling schetsen bedoelt de herinnering aan verschillende merkwaardige persoonlijkheden aan de schaduw der onbekendheid te onttrekken. Van de besproken personen vestigen wij inzonderheid de aandacht op Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, JOHANNES VAN DEN BOSCH, A. J. M. TEDING VAN BERKHOUT en Dr. S. R. HERMANIDES.

Een diagnose van de hedendaagsche schoolziekte, door L. VAN KLINKEN. J. H. Kok N.V., Kampen.

Hoewel de inhoud van deze brochure slechts zijdelings het terrein der staatkunde raakt, vestigen wij op dit geschrift toch gaarne de aandacht. Het is een doorwrochte studie, waarin verschillende nieuwe gezichtspunten met betrekking tot het schoolvraagstuk geopend worden.

Neo-Malthusianisme, door Prof. K. DE SNOO, Dr. A. W. AUSEMS, en Dr. J. LAMMERTS VAN BUREN met een inleiding van Prof. Mr. W. P. POMPE, uitgave Urbi et Orbi, Utrecht.

De hier gepubliceerde lezingen betreffen respectievelijk de onderwerpen: Gevaar van het Neo-Malthusianisme voor individu en volk; De natuurlijke voorwaarden der voortplanting; en Geboortebeperving en

Zedenleer, waarin het Neo-Malthusianisme respectievelijk van verloskundige, biologische en ethische zijde besproken wordt.

Bewaart de vesting! Versterkt de kracht! door A. BORST Pzn., voorzitter van het Verbond van Prot.-Chr. Werkgevers in Nederland. Uitgave van het Comité van Samenwerking der drie Prot. Chr. Patroons-Centrales in Nederland.

Jong Nederland en de Militaire Luchtvaart, door H. STARING, Kapitein-waarnemer, werkzaam bij het Departement van Defensie en S. MANTE, Kapitein-vlieger, adjudant van den Inspecteur der militaire luchtvaart. Uitgave N. Samson N.V., Alphen aan den Rijn 1938.

Onder Krugers Hollanders, Geschiedenis van de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij door Jhr. Dr. P. J. VAN WINTER. Tweede Deel.

Met dit tweede en laatste deel wordt Jhr. DE WINTER's beschrijving van de geschiedenis der Zuid-Afrikaansche Republieken aan het einde van de vorige eeuw afgesloten.

Schetsen voor de behandeling van maatschappelijke onderwerpen. I. Algemeene Beginselen. II. Ontwikkeling van het maatschappelijk leven. Uitgave van de vereeniging „De Gereformeerde Jongelingsbond” 1938.

48ste Jaarverslag van den Schoolraad voor de Scholen met den Bijbel 1937—1938.

In dit jaarverslag is afgedrukt de redevoering, gehouden door den heer J. SCHOUTEN voor de jaarvergadering van den Schoolraad op 30 April 1938 te Utrecht over „Sociale Voorzieningen in en voor de School”.

20ste Jaarverslag van het Verbond van Protestantsch Christelijke Werkgevers in Nederland (Christelijk Werkgeversverbond).

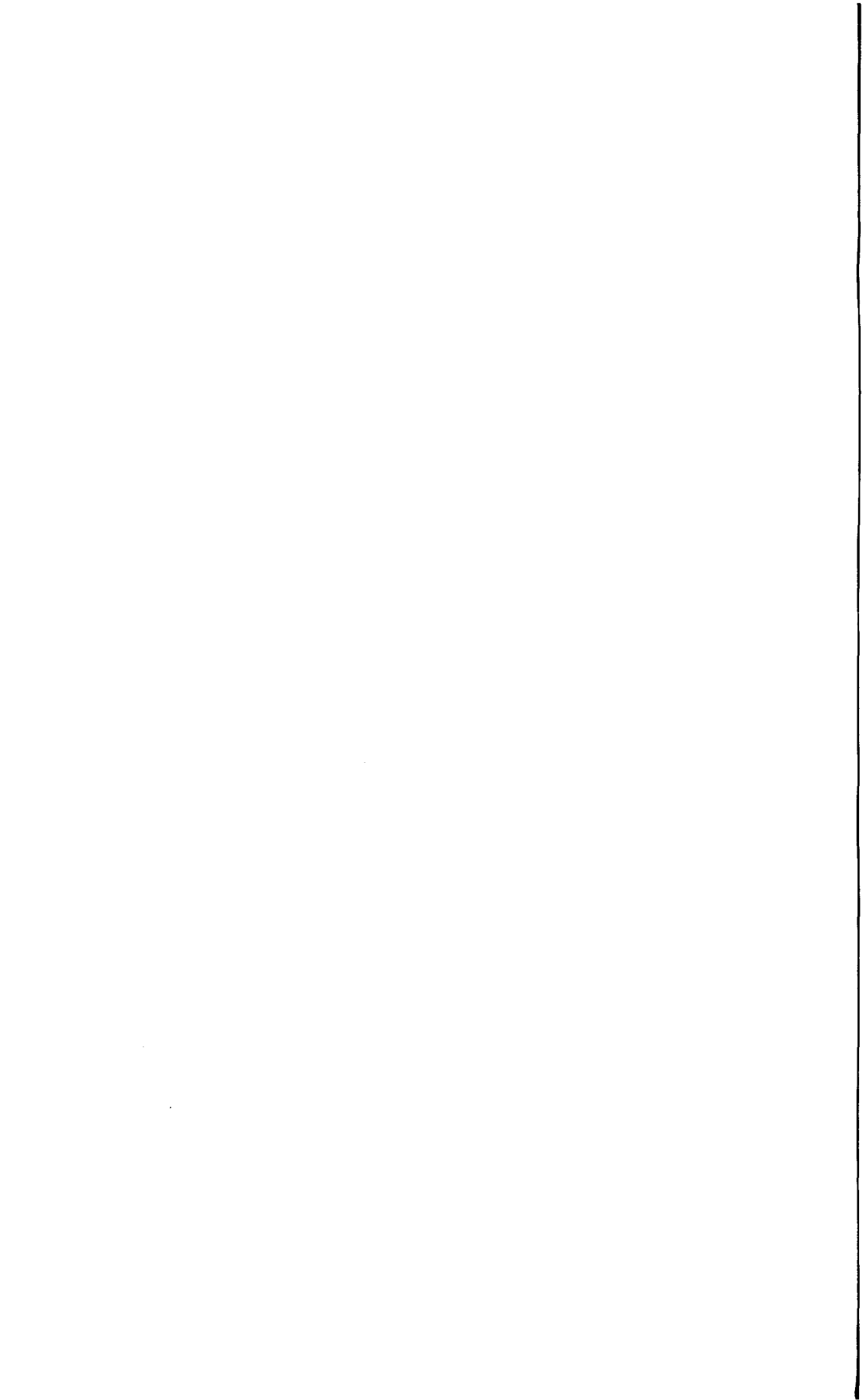
59ste Jaarverslag van De Unie „Een School met den Bijbel” over het jaar 1937. Uitgave van De Unie, Sweelinckstraat 39, Den Haag.

Het Gemeenebest. Maandblad voor het Nederlands Volksgeheel en tot Bevordering van de Volksgemeenschap. Uitgave H. D. Tjeenk Willink en Zoon N.V. Haarlem.

Behalve een „verantwoording” waarin de redactie het oprichten van dit nieuwe tijdschrift verdedigt (de bedoeling schijnt dat verschillende richtingen in het blad gelegenheid ontvangen zich omtrent actueele vraagstukken uit te spreken) bevat deze eerste aflevering een artikel van GEERT RUYGERS, De Crisis in de Cultuur, van Mr. Dr. W. VERKADE, Scheidslijnen in het Nederlandsche Volk (in welk artikel weer ten onrechte aan Dr. KUYPER de uitdrukking „christenen en paganisten” wordt in den mond gelegd) en van Ds A. M. BROUWER Volksovoeding.

Er is geschied. 49ste Jaarverslag der Nederl. Middernachtzending vereeniging, door J. N. VAN MUNSTER, Alg. Secretaris.

ANTIREVOLUTIONNAIRE STAATKUNDE

ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

ORGAAN VAN DE

Dr. ABRAHAM KUYPERSTICHTING
TER BEVORDERING VAN DE STUDIE
DER ANTIREVOLUTIONAIRE BEGINSELEN

ONDER REDACTIE VAN

Prof. Mr. A. ANEMA - Mr. Dr. E. J. BEUMER - Dr. H. COLIJN
Mr. H. A. DAMBRINK - Prof. Dr. H. DOOYEWEERD
Ds. J. JONGELEEN - Dr. J. W. NOTEBOOM - Prof. Mr.
V. H. RUTGERS - J. SCHOUTEN - Prof. Dr. J. SEVERIJN

VEERTIENDE JAARGANG

REGISTER 14^e JAARGANG.

ALPHABETISCHE LIJST VAN SCHRIJVERS.

	Blz.
Amelink, H.	Het voorontwerp Kinderbijslagverzekering 209
Beekenkamp, Dr. C.	Boekenschouw 440
Beekenkamp, Dr. C.	Bij de geboorte van de jongste Oranjetelg 65
Beumer, Mr. Dr. E. J.	De antirevolutionaire Kamerfracties 377
Colijn, P. A.	Het Werkloosheidsvraagstuk 1
Does, Dr. J. C. van der	Het Barebone-Parlement 89
Donner, Mr. Dr. J.	De ontwikkeling van ons constitutioneel recht 389
Gaay Fortman, P. L. de	Het luchtbombardement en de bescherming der burgerbevolking 519
Gaay Fortman, Dr. W. F. de	Enkele principiële vragen van arbeidsrecht 305
Gispen, Drs. J. H.	De praktijk van de wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935 . . . . . 75, 128
Goslinga, Dr. A.	Het verlicht Despotisme te onzent 192
Jong Czn., J. de	Over de staatsrechtelijke positie van het vierde Kabinet-Colijn 240
Mak, Ds. C.	Zondagsrust in Nederlandsch-Indië 453
Mantel, P. G.	Defensie 416
Molen, Dr. Gezina H. J. v. d.	De wapenstilstand van 1918 501
Noteboom, Dr. J. W.	Arbeid van gehuwde vrouwen 113
Noteboom, Dr. J. W.	Het Partijwezen 426
Plantagie, Ds. G. Chr. H.	De gedachten van Dr. Bellamy 257
Prins, Dr. P.	Overheid, Weermacht, Geweten 549
Rüter, Dr. A. J. C.	De Spoorwegstakingen van 1903 . . . . . 229, 289
Rutgers, Prof. Mr. V. H.	Kabinetten 359
Schouten, J.	Over den grondslag van onze Staatskunde 161
Schouten, J.	's Rijks financiën 43
Schouten, J.	Woord ter inleiding 355
Smeenk, C.	De sociale ontwikkeling 405
Smitskamp, Drs. H.	Rondom Heiligerlee 180
Stellinga, Dr. J. R.	Het wetsontwerp tot wijziging van de wet van 1855 op het recht van vereeniging en vergadering 475
Veen, W. J. v. d.	Uitwassen der moderne kultuur 562

ALPHABETISCH ZAKENREGISTER.

(Adviezen en artikelen)

	Blz.
<i>Amendement.</i> Wetgevende macht, recht van initiatief en —, a.r. opvatting inzake Kroon en Parlement (Adv.rubr.)	535
<i>Ambtenaren.</i> Gewetensvrijheid —; verrichten van den z.g.n. nooddoop (adv.rubr.)	494
<i>Arbeid</i> van gehuwde vrouwen door Dr J. W. Noteboom	113
<i>Arbeidsdienst.</i> Verplichte —; oogmerken, nat. soc. opvatting, defensie-belang; sociaal belang; „ontworteling” van de jeugd; „eenheids” streven; bezwaren; prot. chr. kampen; kosten; handhaving vrijwilligheid (Adv.rubr.)	149
<i>Arbeidsrecht.</i> Enkele principiële vragen van — door Dr. W. F. de Gaay Fortman	305
<i>Armbestuur.</i> Benoeming lid burgerlijk —; leveranties; evangelisatie (Adv.rubr.)	341
<i>Barebone.</i> Het — Parlement door Dr. J. C. v. d. Does	89
<i>Bellamy.</i> De gedachten van Dr — door Ds G. Chr. H. Plantagie	257
<i>Belasting.</i> Subsidie voor kerkbouw, of reductie grondprijs; wettelijke en politieke zijde der zaak; grondpolitiek; kerken en sportinstellingen; vrijstelling van grond- en personeele — (Adv.rubr.)	334
<i>Benoeming</i> lid burgerlijk armbestuur; leveranties; evangelisatie (Adv.rubr.)	341
<i>Bergrede.</i> C. D. U.; inkomensnivelleering; — en defensie (Adv.rubr.)	147
<i>Bevoegdheid.</i> Loterijwet; — B. en W. (Adv.rubr.)	304
<i>Boekenschouw</i> door Dr C. Beekenkamp	440
<i>Candidaatstelling</i> gemeenteraad, verklaring omtrent eventueel beschikbaarstellen van zetels (Adv.rubr.)	205
<i>C. D. U.</i> ; inkomensnivelleering; Bergrede en defensie (Adv.rubr.)	147
<i>Colijn.</i> Over de staatrechtelijke positie van het vierde Kabinet — door J. de Jong Czn	240
<i>Constitutioneel.</i> De ontwikkeling van ons — recht door Mr Dr J. Donner	389
<i>Crisis.</i> Financiële toestand van ons land; karakter van de —; inkomens en vermogenstoestand; intering (Adv.rubr.)	106
<i>Defensie</i> door P. G. Mantel	416
<i>Defensie.</i> C. D. U.; inkomensnivelleering; Bergrede en — (Adv.rubr.)	147
<i>Democratie.</i> Waterschap; rechtstreeksche of indirecte verkiezing; — (Adv.rubr.)	332
<i>Despotisme.</i> Het verlichte — te onzent door Prof. Dr A. Goslinga	192
<i>Electriciteit.</i> Gas of —; opheffing gasfabriek (Adv.rubr.)	339
<i>Evangelisatie.</i> Benoeming lid burgerlijk armbestuur; leveranties; — (Adv.rubr.)	341

	Blz.
<i>Financiële</i> toestand van ons land; karakter van de crisis; inkomens- en vermogenstoestand; intering (Adv.rubr.)	106
<i>Financiën.</i> 's Rijks — door J. Schouten	43
<i>Film.</i> Politieke propaganda op den openbaren weg; —; grammaphoon (Adv.rubr.)	592
<i>Gas</i> of Electriciteit; opheffing gasfabriek (Adv.rubr.)	339
<i>Gemeenteraad.</i> Candidaatstelling —, verklaring omtrent eventueel beschikbaarstellen van zetels (Adv.rubr.)	205
<i>Geweten, Overheid, Weermacht,</i> — door Dr P. Prins	549
<i>Gewetensvrijheid</i> ambtenaren; verrichten van den zg. nooddoop (Adv.rubr.)	494
<i>Grammaphoon.</i> Politieke propaganda op den openbaren weg; film; —. (Adv.rubr.)	592
<i>Grondpolitiek.</i> Subsidie voor kerkbouw, of reductie grondprijis; wettelijke en politieke zijde der zaak; —; kerken en sportinstellingen; vrijstelling van grond- en personeele belasting (Adv.rubr.)	334
<i>Heiligerlee.</i> Rondom — door Drs H. Smitskamp	180
<i>Indië.</i> Zondagsrust in Nederlandsch- — door Ds C. Mak	453
<i>Initiatief.</i> Wetgevende macht, recht van — en amendement; a.r. opvatting inzake Kroon en Parlement (Adv.rubr.)	535
<i>Inkomens.</i> Financiële toestand van ons land; karakter van de crisis; — en vermogenstoestand; intering (Adv.rubr.)	106
<i>Inkomensnivelleering.</i> C. D. U.; —; Bergrede en defensie (Adv.rubr.)	147
<i>Kabinet.</i> Over de staatsrechtelijke positie van het vierde — Colijn door J. de Jong Czn	240
<i>Kabinetten</i> door Prof. Mr V. H. Rutgers	359
<i>Kamerfracties.</i> De antirevolutionaire — door Mr. Dr. E. J. Beumer	377
<i>Kerkbouw.</i> Subsidie voor —, of reductie grondprijis; wettelijke en politieke zijde der zaak; grondpolitiek; kerken en sportinstellingen; vrijstelling van grond- en personeele belasting; (Adv.rubr.)	334
<i>Kiesvereniging.</i> Lidmaatschap —; jeugdige personen; vrouwen (Adv.rubr.)	101
<i>Kinderbijslagverzekering.</i> Het voorontwerp — door H. Amelink	209
<i>Kroon.</i> Wetgevende macht, recht van initiatief en amendement, a.r. opvatting inzake — en Parlement (Adv.rubr.)	535
<i>Kroon.</i> „ornament” of „fundament” van staatsbestel (Adv.rubr.)	326
<i>Kultuurruitwassen.</i> Moderne — door W. J. v. d. Veen	562
<i>Leveranties.</i> Benoeming lid burgerlijk armbestuur; —; evangelisatie (Adv.rubr.)	341
<i>Lidmaatschap</i> kiesvereniging; jeugdige personen; vrouwen (Adv.rubr.)	101
<i>Loterijwet;</i> bevoegdheid B. en W. (Adv.rubr.)	304
<i>Luchtbombardement.</i> Het — en de bescherming der burgerbevolking door P. L. de Gaay Fortman	519

	Blz.
<i>Melkverstreking</i> aan kinderen op school (Adv.rubr.)	63
<i>Marxisme</i> . Vakorganisatie en — (Adv.rubr.)	207
<i>Nooddoop</i> . Gewetensvrijheid ambtenaren; verrichten van den z. g. — (Adv.rubr.)	494
<i>Ondernemersovereenkomsten</i> . De praktijk van de wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van — 1935 door Drs J. H. Gispén	75/128
<i>Ontwikkeling</i> . De sociale — door C. Smeenk	405
<i>Oranjetelg</i> . Bij de geboorte van de jongste — door Dr C. Beekenkamp	65
<i>Overheid</i> , weermacht, geweten door Dr P Prins	549
<i>Parlement</i> . Wetgevende macht, recht van initiatief en amendement, a. r. opvatting inzake Kroon en — (Adv.rubr.)	535
<i>Partijwezen</i> . Het — Dr. J. W. Noteboom	426
<i>Personeele</i> . Subsidie voor kerkbouw, of reductie grondprijis; wettelijke en politieke zijde der zaak; grondpolitiek; kerken en sportinstel- lingen; vrijstelling van grond- en — belasting (Adv.rubr.)	334
<i>Propaganda</i> . Politieke — op den openbaren weg; film; grammophon (Adv.rubr.)	592
<i>Raadsbeslissingen</i> zonder raadsvergadering (Adv.rubr.)	254
<i>Rijksveldwacht</i> . Vraagrecht van raadsleden, gemeentebestuur en — (Adv.rubr.)	343
<i>Staatkunde</i> . Over den grondslag voor onze — door J. Schouten	161
<i>Staatsrechtelijke</i> lectuur van christelijke zijde (Adv.rubr.)	300
<i>Stakingen</i> . De Spoorweg — van 1903 door Dr. A. J. C. Rüter	229/289
<i>School</i> . Christelijke —; bezoek van leerlingen uit ander milieu (Adv.rubr.)	325
<i>Sociale</i> . De — ontwikkeling door C. Smeenk	405
<i>Subsidie</i> voor kerkbouw, of reductie grondprijis; wettelijke en politieke zijde der zaak; grondpolitiek; kerken en sportinstellingen; vrij- stelling van grond- en personeele belasting (Adv.rubr.)	334
<i>Vakorganisatie</i> en <i>Marxisme</i> (Adv.rubr.)	207
<i>Vereeniging</i> . Het wetsontwerp tot wijziging van de wet van 1855 op het recht van — en vergadering door Dr. J. R. Stellinga	475
<i>Vermogens</i> . Financiële toestand van ons land; karakter van de crisis; inkomens en — toestand; intering (Adv.rubr.)	106
<i>Verzekering</i> . Sociale —; verzekeringsplicht van kosters van kerken (Adv.rubr.)	255
<i>Vraagrecht</i> van raadsleden, gemeentebestuur en Rijksveldwacht (Adv.rubr.)	343
<i>Vrouwen</i> . Arbeid van gehuwde — door Dr. J. W. Noteboom	113

	Blz.
<i>Wapenstilstand</i> . De — van 1918 door Dr Gezina H. J. van der Molen	501
<i>Waterschap</i> ; rechtstreeksche of indirecte verkiezing; democratie (Adv.rubr.)	332
<i>Weermacht</i> , Overheid, —, Geweten door Dr P. Prins	549
<i>Werkloosheidsvraagstuk</i> . Het — door P. A. Colijn	1
<i>Werkloozensteun</i> , contrôlemaatregelen, stempelen (Adv.rubr.)	206
<i>Zondagsrust</i> in Nederlandsch-Indië door Ds C. Mak	453
<i>Zondagswet</i> en de rechterlijke macht (Adv.rubr.)	328

BOEKBESPREKINGEN.

Aalders, Dr. G. J. D.	Het Romeinsche Imperium en het nieuwe testament	347
Aggelen, P. A. van — en Mr. Th. A. Fruin	Handboek voor het sociale volkscrediet wezen met statuten	349
Banning, Dr. W.	Hedendaagse sociale bewegingen	352
Berghuis, W P.	Het rechtskarakter der ambtenaarsver- houding(diss. V. U.)	157
Berkouwer, Dr. G. C.	Het probleem der Schriftecritiek	347
Booy, H. Th. de e.a.	Menschen in de schaduw	595
Borst, Mr. A. Pzn.	Bewaart de vesting. Versterkt de kracht	596
Cornelissen, Dr. A. J. M.	De moderne staatsgedachte in het licht der jongste encyclieken	350
Cornelissen, Dr. A. J. M.	Beginselen der Nederl. Pol. Partijen	595
Diemer, E.	Vrijheid van drukpers (diss. V. U.)	112
Dijsselbloem, W. J. J.	De gezinstoeslag en zijne toepassing in Nederland	351
Eck, P. L. van	De openbare lagere school en de bijbel in de 19de eeuw	542
Elout, C. K.	Figuren en momenten uit de politiek van Koningin Wilhelmina's tijd	498
Feenstra, J. G.	De dialectische theologie	497
Fruin, Mr. Th. A. — en Aggelen, P. A. van	Handboek voor het sociale volkscrediet- wezen met statuten	349
Goslinga, Dr. A.	Briefwisseling van Mr G. Groen van Prinsterer met Dr A. Kuyper	499
Hoeven, van — en Schouten	De steunverleening aan werklooze arbeiders	498
Janssens, Dr. J.	Klasse en stand	498
Klinken, L. van	Een diagnose van de hedendaagsche schoolziekte	595
Kluit, M. Elisabeth	Briefwisseling tusschen Willem de Clercq en Isaäk da Costa	346

	Blz.
Langedijk, D.	De schoolstrijd in de eerste jaren na de wet van 1857 (1857-1866) (diss. V. U.) 352
Lindeboom, F. T.	De ontwikkeling van het strafstelsel in Sovjet-Rusland, 1917-1937 (diss. V. U.) 349
Molen, Gezina H. J. v. d.	Alberico Gentili and the development of international law, his life work and times (diss. V. U.) 347
Munster, J. N. van	Er is geschied. 49ste Jaarversl. Ned. Middernachtzending 596
Nederbragt, Dr. J. A.	De wereld... een chaos? 111
Oranje, J.	Rights affecting the use of broadcasts (diss. V. U.) 348
Ploumen, P. S. J.	Het vraagstuk der geestelijke vrijheid als beginsel van Staatskunde 595
Polman, H. D. R.	De praedestinatieleer van Augustinus (diss. V. U.) 350
Prins, P.	Het Geweten (diss. V. U.) 159
Ridderbos, Prof. Dr. J.	Dr. Kuyper en de wetenschap 346
Rooy O. F. M., Prof. Dr. H. v.	Het vruchtbaar maken van den mens 546
Rijswijk, M. van	De centrale bedrijfskas met modellen 497
Sassen, Dr. Ferd.	Het recht tot „opstand” 349
Scholten, Dr. L. W. G.	Voor het gemeenebest 548
Schouten en Van Hoeven	De steunverleening aan werklooze arbeiders 498
Snoo, Prof. K. de e.a.	Neo-Malthusianisme 596
Sleen, Dr. W. G. N. v. d.	Zuid-Afrika 597
Sommer, Dr. Louise	Neugestaltung der Handelspolitik 158
Staring, H.	Jong Nederland en de Milit. luchtvaart 596
Valk, Dr. W. L.	De beheersching der wereldeconomie 348
Veraart, Prof. Dr. J. A.	Joden in Nederland 597
Wencelius, Léon	L'esthétique de Calvin; Calvin et Rembrandt 110
Westerveld, Dr. H. F. J.	Grondwetsherziening 1938 497
Winter, Jhr. Dr. P. J. van	Onder Krugers Hollanders, Geschiedenis van de Ned. Zd. Afr. Spoorwegmij. 596
Zanten, Mr. Dr. J. H. van	Leerboek der statistische methode 352
Zwart, W. de	Calvijn in het licht zijner brieven 346
Beknopte catalogus der stichting: Reveil-Archief, Amsterdam 346	
Bijdragen van de Philosophische en Theologische faculteiten der Nederlandsche Jezuiten 351	
Christendom en Historie, Lustrumbundel 1937 112	
Ecclesia Docens. De Encycliek Libertas over de menselijke vrijheid 20 Juni 1888 595	
Ecclesia Docens. De Encycliek Arcanum over het christ. huwelijk. 10 Februari 1880 595	
Het Gemeenebest Maandblad voor Ned. Volksgeheel enz. 596	
Het ontwerp-bedrijfsvergunningenwet belicht, Uitgave van het Verbond van Nederlandsche Werkgevers 347	
In Hoc Signo Vinces. Gedenkboek der Christelijke Staatskundige Partij 1917 — 25 September — 1937 208	

	Blz.
Jaarboek 1938 van den Nederlandschen Bond van Jongelingsverenigingen op gereformeerden grondslag	350
Jaarverslag van den Schoolraad voor de scholen met den Bijbel . . .	596
Jaarverslag Verbond van Prot. Chr. Werkgevers in Nederland	596
Jaarverslag Unie „Een school met den Bijbel” 1937	596
Rapport van de commissie inzake aansluiting tussen het middelbaar en gymnasiaal en het hooger onderwijs	347
Schetsen Maatsch. Onderwerpen deel II van de vereen. „De Geref. Jongelingsbond” 1938	596
Van Jeugd en Moed en Kracht, uitgegeven bij gelegenheid van het 50-jarig jubileum van den Ned. Bond van J. V. op G. G. . . .	351

VERSLAG

van de verrichtingen der
Dr ABR. KUYPERSTICHTING
gedurende 1937

BIJLAGE VAN: ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE
ORGAAN VAN DE Dr ABRAHAM KUYPERSTICHTING

VERSLAG VAN DE VERRICHTINGEN DER Dr. A. KUYPERSTICHTING GEDURENDE 1937.

Wanneer wij de gebeurtenissen gedurende het jaar 1937 overzien, dan treden een tweetal feiten, nauw verband houdend met de arbeidsfeer der Dr. Kuypersstichting, meer in het bijzonder op den voorgrond. Voor- eerst de verkiezingsstrijd en de daaropvolgende stembus-uitslag, waar- van uiteindelijk het optreden van een nieuw Kabinet-COLIJN het gevolg was. En voorts de Kuypersherdenking aan het einde van de October- maand van dat jaar.

Dat te midden van de gebeurtenissen in 1937 de kamerverkiezingen in het bijzonder de aandacht trekken, ligt voor de hand. Want die ver- kiezingen waren ditmaal van meer dan normale beteekenis. Zulks niet alleen vanwege het verkiezingssucces der Antirevolutionaire Partij of uit hoofde van het krachtig elan, het warme geloofsvertrouwen en het ernstig nationaal besef, waarmede, bepaaldelijk van antirevolutionaire zijde, de verkiezingsstrijd gevoerd werd, maar niet het minst ook, omdat ons volk ondubbelzinnig afwees het van uit het buitenland hier te lande geïmporteerd extremisme en zich in overgrootte meerderheid voor de handhaving van de aloude nationale rechten en vrijheden uitsprak.

En al mogen wij niet voorbijzien, dat de aanvankelijke economische opleving in het begin van het jaar aan dit resultaat niet vreemd is en al bewijst de voortschrijdende invloed van het extremisme in het buiten- land, dat het van kortzichtigheid getuigen zou, wanneer men in dit stembus-resultaat iets meer zag dan een aanvankelijk succes, er is toch aanleiding bij een terugblik over het jaar 1937 God te danken, dat Hij ons land nog voor de heerschappij dezer revolutionaire beginselen heeft willen bewaren en bij vernieuwing een Kabinet aan het hoofd des Lands gesteld heeft, dat blijk gegeven heeft van den ernstigen wil om naar den eisch der christelijke beginselen te regeeren.

Ook de herdenking van KUYPER's geboortedag honderd jaar geleden geeft aanleiding om met dankbaarheid op het afgelopen jaar terug te zien. Niet velen zullen hebben verwacht, dat de herinnering aan den antirevolutionairen staatsman en aan zijn omvangrijken arbeid in zoo breeden kring een intensieve en warme belangstelling zou wekken als waarvan de laatste dagen van de Octobermaand gebleken is.

Deze gebeurtenissen nu heeft de Kuypersstichting uit den aard der

zaak niet als belangstellend toeschouwer zonder meer gadeslagen. Zij heeft daaraan op velerlei wijs deelgenomen, ook voorzoover dit niet nadrukkelijk uit de straks te vermelden bijzonderheden van het verloop stichtingsjaar blijkt.

En deze feiten zullen wellicht ook voor haren toekomstigen arbeid niet zonder gewicht zijn. Want wel niemand zal de optimistische verwachting koesteren, dat de revolutionaire praktijk in haar meest extremistischen vorm hier te lande door den jongsten stembusstrijd voor goed overwonnen is. Wellicht wacht binnen afzienbaren tijd een zwaardere kamp; een kamp, die, naar gelang de economische depressie aan het extremisme ruimere kansen geeft en naarmate de gematigd revolutionaire partijen hare zwakheid of beginselloosheid op steeds duidelijker wijze doen blijken, grootere eischen stellen zal aan partijen als de antirevolutionaire, welke staan op den grondslag van de beginselen van Gods Woord.

Welnu, in dien strijd moge, wat ook ontmoedige, kracht geput worden uit het besef, dat hier te lande nog een breede volksgroep zich schaart om de beginselen, welke Dr. KUYPER lief waren, en in zijn nagedachtenis die beginselen eert. En dat besef zal ook onze Stichting bij haar verderen arbeid steun mogen bieden en haar sterken om, getrouw aan haar grondslag, de beginselen van Gods Woord op het terrein van Staat en Maatschappij te dienen.

Bestuur.

Door wijziging van het Huishoudelijk Reglement werd de mogelijkheid geopend de voor- en najaarsvergaderingen van den Raad van Beheer in andere maanden dan Maart en November te houden, zooals tot dusver gebruikelijk was.

De najaarsvergadering kwam samen op 30 December. In deze vergadering werden door den voorzitter, Zn. Exc. J. J. C. VAN DIJK, woorden van waardeering gewijd aan de nagedachtenis van den heer J. G. SCHOUTEN. Diens overlijden liet een plaats in den Raad van Beheer ledig, welke door hem vanaf de oprichting der Stichting met toewijding was vervuld.

De Kieskring 's Hertogenbosch werd door den heer D. A. VAN DER SCHANS, Burgemeester van Eethen, vertegenwoordigd, in afwachting van een definitieve voorziening in de vacature J. G. SCHOUTEN.

Voorts zagen de heeren HARMS en BOUMA zich genoodzaakt om als lid te bedanken. De heer J. BUNING volgde als vertegenwoordiger van den Kieskring Assen Mr. BOUMA op. In plaats van den heer HARMS benoemde de Kieskring Den Helder als zijn vertegenwoordiger den heer W. J. DIRKMAAT.

Vervolgens zij nog opgemerkt, dat het Centraal Comité en de meeste kieskringbesturen aan het eind van 1937 nog niet voorzien hadden in de periodieke aftreding van de leden van den Raad van Beheer op 1 Sep-

tember van dit jaar. Zij zijn daarom nogmaals aan deze zaak herinnerd.

Totdat de herbenoeming of de aanwijzing van nieuwe leden heeft plaats gevonden, blijven intusschen de aftredenden van rechtswege lid, zoodat de Raad van Beheer eind 1937 als volgt was samengesteld:

Dr. H. COLIJN, voorzitter (benoemd door de Deputatenvergadering); J. J. C. VAN DIJK, penningmeester, (idem); Mr. J. TERPSTRA, secretaris (benoemd door het Centraal Comité); Ds. M. VAN GRIEKEN, (idem); Dr. A. A. L. RUTGERS, (idem); Mr. P. E. BRIËT, (benoemd door den Kieskring Leiden); Mr. A. BRUCH, (idem Haarlem). Deze zeven leden vormen tezamen het Dagelijksch Bestuur.

Prof. Dr. J. SEVERIJN, (benoemd door het Centraal Comité); Ds. S. v. D. MOLEN, (idem); J. VAN ANDEL, (benoemd door den Kieskring 's Gravenhage); A. BAX GZN., (idem Tilburg); Jhr. J. BEELAERTS VAN BLOKLAND, (idem Arnhem); W. J. DIRKMAAT, (idem Den Helder); Ds. E. J. BEENS, (idem Nijmegen); J. BOS KZN, (idem Groningen); H. BOTTERWEG, (idem Utrecht); J. BUNING, (idem Assen); J. DEUTEKOM, (idem Amsterdam); J. Th. GOVERTS, (idem Zwolle); J. A. J. JANSEN MANESCHIJN, (idem Dordrecht); H. J. VAN LONKHUIZEN, (idem Limburg); G. VAN DER PUTTE, (idem Zeeland); C. VAN RAAJ, (idem Friesland); J. SCHOUTEN, (idem Rotterdam); D. A. VAN DER SCHANS, (idem 's Hertogenbosch).

Localiteit.

Met betrekking tot de gebouwen valt niets bijzonders te melden.

Aleen zij de aandacht er op gevestigd, dat van de vergaderlocalen in het perceel Dr. Kuypersstraat 5, een vrij druk gebruik wordt gemaakt.

Bij de beschikbaarstelling van deze localen wordt gevolgd de des tijds door den Raad van Beheer vastgestelde regeling, welke regeling in hoofdzaak hierop neerkomt, dat bij het gebruik aan bepaalde colleges voorrang wordt toegekend, terwijl slechts de in die regeling uitdrukkelijk genoemde instanties bevoegd zijn gratis van de localen gebruik te maken.

Tot dusver deden zich daarbij geen noemenswaardige moeilijkheden voor. Doch, naar gelang de vraag toeneemt, wordt meer de behoefte gevoeld, vooral met het oog op bijeenkomsten van studieclubs en dergelijke, om te kunnen beschikken over een andere vergadergelegenheid dan de bekende benedensuite. Ook met het oog op het vrij kostbare onderhoud van deze vertrekken zou de inrichting van enkele meer eenvoudige vergaderlocalen van groot nut kunnen zijn.

Daarvoor zouden kunnen worden bestemd de kamers aan de voorzijde van de tweede etage van het perceel Dr. Kuypersstraat no. 3, welke kamers thans nog tijdelijk in gebruik zijn bij het Verbond van Prot. Christelijke Werkgevers.

*Centraal Bureau.**Personeel:*

De samenstelling van het personeel onderging eenige wijziging, doordat Mej. J. A. DE JONG, die gedurende de laatste jaren als assistente in de bibliotheek was werkzaam geweest, wegens huwelijk den dienst der Stichting verliet. Voorts werd het jongste lid van het personeel door een anderen jongen vervangen.

Derhalve bestond het personeel aan het einde van 1937 uit de volgende personen: Dr. J. W. NOTEBOOM, directeur, Dr. C. BEEKENKAMP, adjunct-secretaris en juridisch assistent, Mr. H. VAN ANDEL, bibliothecaris en chef de bureau, Mej. W. A. DIJK en Mej. N. C. BREEDVELD, beiden werkzaam aan het archief, Mej. H. J. STEVENS, assistente bibliotheek, Mej. L. H. KRÜGER, assistente penningmeester en bibliotheek, T. DOEDENS, huisbewaarder, en J. VERSCHOOR, jongste bediende.

Bibliotheek en Archief.

Vooreerst laten we volgen het gewone overzicht van de geschriften, welke in den loop van het jaar aan de bibliotheek werden toegevoegd.

Het totaal aantal bedroeg 320. Verdeeld over verschillende rubrieken was de aanwinst aldus: politiek Nederland 10, politiek buitenland 16, internationale politiek 4, internationaal recht 8, koloniën 11, staats- en administratiefrecht 7, staatkunde (inclusief algemeene rechts- en staatsleer) 20, partijwezen 11, economie en statistiek 9, muntwezen, devaluatie e.d. 3, financiën en belastingen 7, verkeer 1, sociale aangelegenheden (ook vakvereniging) 11, armenzorg en werkloosheid 5, bedrijfsorganisatie en ordening 10, geschiedenis 24, biographie 22, burgerlijk recht 6, strafrecht en criminaliteit 2, hygiene (inclusief vaccinedwang) 3, onderwijs, opvoeding, jeugdbeweging 9, kerk en godsdienst 22, jaarboeken en verzamelingen 45, koninklijk huis 5, ethiek 5, sociologie 1, calvinisme 4, bevolkingsvraagstuk 3, nationalisme 2, wijsbegeerte 6, defensie 6, journalistiek 3, vrouwenkwestie 1, huwelijk en gezin 2, coöperatie 1, middenstand 4, landbouwaangelegenheden (inclusief pachtwet) 5, diversen 7.

Behalve enkele boeken en brochures, welke in den loop van het jaar aan de Dr. A. Kuiperstichting geschonken werden — waarvoor wij de schenkers zeer erkentelijk zijn — mogen we met dankbaarheid melden, dat ook verschillende brieven van en aan Dr. A. KUYPER en andere stukken aan de Kuiperstichting werden afgestaan.

Zoo ontvingen wij een vrij uitvoerige correspondentie van Dr. KUYPER met wijlen Prof. M. DE VRIES, een schrijven van Mr. L. W. C. KEUCHENIUS — destijds nog vertoevend in Ned.-Indië — betreffende een hem aangeboden kamer кандидatuur en de correspondentie van GROEN VAN PRINSTERER, KUYPER, KEUCHENIUS, LOHMAN e.a. met den heer W. M. OPPEDIJK, schoonvader van het c. h. kamerlid, wijlen Mr. R. VAN VEEN. De Rector van het gymnasium te Leiden, Dr. D. E. BOSSELAAR, zond

ons voorts de toespraken, door Dr. KUYPER als gymnasiast en na zijn eindexamen in verschillende talen, mede namens zijn klassegenooten, gehouden als dankbetuiging voor ontvangen onderscheidingen, benevens enkele klasse-rapporten. Aan deze zending was het volgende toelichtend schrijven toegevoegd:

„Toen in September 1937 te Amsterdam de Dr. Abraham Kuyper-Tentoonstelling werd gehouden, heb ik het een voorrecht gehad nog enkele documenten af te staan uit het archief van het Gymnasium te Leiden, waarvan Dr. Kuyper van September 1849 tot '55 leerling is geweest. Men heeft daar toen kunnen vinden eenige lijsten van bevordering en het „Album Discipulorum”, waarin Dr. Kuyper als jongen van 12 jaar zijn naam met geboorteplaats en -datum heeft geschreven.

Sindsdien heb ik nog eenige authentieke stukken van de hand van Dr. Kuyper gevonden, die een vrij duidelijk beeld geven van hem als gymnasiast.

Abraham Kuyper werd ingeschreven als leerling van het Gymnasium in September 1849. Het Gymnasium telde toen 60 leerlingen, waarvan de eerste klasse 9. Als leeraren vond hij daar, behalve den rector, Dr W. D. Suringar, o.a. Pluygers, toen ter tijd een bekwaam classicus, Robert Fruin voor Geschiedenis en te Winckel voor Nederlandsch. De leeraren in Fransch, Duitsch en Engelsch munten, naar ik meen, niet uit door orde in de klassen, als ik af mag gaan op den aard en de hoeveelheid strafwerk, dat in die jaren werd opgelegd.

Aan het eind van den cursus 1849—'50 werd Kuyper bevorderd naar de tweede klasse met prijzen voor Oude Talen en Nieuwe Talen. Het volgende jaar vond zijn bevordering plaats naar klasse 3. Voor Oude Talen, Nieuwe Talen, Historische Wetenschappen en Wiskunstige Wetenschappen werden hem prijzen toegekend, terwijl hij uitverkoren werd om namens zijn klassegenooten een „gratias” in de Fransche Taal uit te spreken. In 1853 vond zijn bevordering naar de 4e klasse plaats. Voor dezelfde vakken als het vorig jaar werden hem prijzen toegekend. Ook dit jaar kwam hij in aanmerking voor het houden van een „gratias”, ditmaal in de Engelsche Taal. Bij zijn overgang van het jaar daarop, was hij de leerling, die in het Latijn Curatoren en Docenten den dank, ook van zijn medeleerlingen, mocht vertolken. Wederom kreeg hij prijzen voor Oude Talen, Nieuwe Talen, Historische Wetenschappen en Wiskundige Wetenschappen, zooals die toenmaals waren. Aan het eind van den cursus 1854 werd Abraham Kuyper zonder meer bevorderd, maar aan het eind van zijn laatste studie-jaar werd hij wederom voor dezelfde groepen als eenige jaren daarvoor, een prijs waardig gekeurd. Bovendien heeft Kuyper toen met een Oratie over „Ulfila, der Bischof der Visigothen und seine gothische Bibelübersetzung” afscheid mogen nemen van het Gymnasium. Vermoedelijk was dit de eerste rede, die Dr. Kuyper heeft uitgesproken.

Aangezien ik overtuigd ben, dat zeer velen in den lande voor deze stukken belangstelling zullen hebben, geef ik u hierbij de „gratias” en „oratio”, zooals ik ze nog in mijn bezit heb.”

Lectuurverstreking.

Het aantal lectuurdossiers, hetwelk in den loop van het jaar werd

uitgeleend, was minder groot dan vorig jaar (2147, tegenover 2296 in 1936), doch was ook thans zeer aanzienlijk.

In aansluiting bij hetgeen reeds in het begin van dit verslag werd opgemerkt, wijzen wij er op, hoe de loop van de cijfers betreffende verschillende onderwerpen eenigen indruk geeft van den stand der politieke belangstelling.

Vraagstukken als ordening, economische politiek, middenstand en vooral ook de werkloosheid genoten een toenemende belangstelling. Ook de getaande belangstelling voor een partij als de S. G. P. steeg weer wat.

Daartegenover bleek de C. D. U. evenmin als de N. S. B. in staat om bij den voortduur de belangstelling te prikkelen, terwijl onderwerpen als het plan van den arbeid, het staatspensioen al evenmin de blijvende aandacht van een ruimen kring wisten vast te houden.

In de laatste maanden van het jaar kwam in tal van organisaties de Zondagskwestie ter sprake. Blijkbaar onder den invloed van het voornemen der Regeering om aan te sturen op een krachtiger handhaving van de Zondagswet.

Opmerking verdient ook, dat, terwijl de lectuurverzoeken inzake onderwerpen als defensie en koloniën zich op een betrekkelijk hoog cijfer wisten te handhaven of zelfs nog iets stegen, de belangstelling voor den Volkenbond en wat met die instelling samenhangt tot een tot dusver ongekend laag peil inzonk. En wat aangaat de defensie zij volledigheidshalve nog aangeteekend, dat niet de kwestie van de moreele toelaatbaarheid van den oorlog en dergelijke vraagstukken (welke kwestie enkele jaren geleden nog een buitengewone aandacht trok), maar aangelegenheden als organisatie en de technische toerusting van de weermacht e.d. bij de referenten in plaatselijke kringen en dus waarschijnlijk ook bij de bezoekers van door hen voorgelichte vergaderingen op den voorgrond stonden.

Voor het overige zie men het thans volgend overzicht der lectuurverstreking, waarin wij, zoo mogelijk, achter de cijfers der diverse onderwerpen de overeenkomstige cijfers van het vorig jaar hebben geplaatst.

A.r. politiek 75, godsdienst en politiek 26, gezag en vrijheid 31, coalitie 37, soevereiniteit in eigen kring 10, a.r. partij 11, tezamen 180 (175); r.k. politiek 4; socialistische politiek 9; godsdienst en socialisme 2; grondwet en grondwetsherziening 20 (5); staatsrecht en staatsleer 8; administratieve rechtspraak 2; kabinetscrisis 30 (35); troonrede 3; gemeentepolitiek en gemeenterecht 13, gebed in den gemeenteraad 4, gemeenteprogram 1, publieke vermakelijkheden 1, annexatie 1, gemeentebedrijven 2, tezamen 22 (21); kerkelijke aangelegenheden 51 (33); kerk en staat 12; kerk en staat Duitschland 12; biographie 126 (37); geschiedenis 30; wijsbegeerte en geschiedenis 5; ordening, bedrijfsorganisatie enz. 76 (50); socialisatie, plan van den arbeid 36 (147); democratie 8 (8); drukpersvrijheid 2 (9); parlementaire stelsel 10 (16);

revolutionaire woelingen 2; communistische e. d. politiek 4; defensie 49 (48); internationale politiek 8; Volkenbond 1 (30); volkenrecht 3; nationalisme 5; koninkl. huis en koningschap 10 (26); Raad van State 2; kiesrecht en verkiezingen 16 (20); verkiezing wethouders en Ged. Staten 2; nederlanderschap 1; econ. vraagstukken 11; econ. politiek 18; rationally en mechanisatie 5; kapitaal en kapitaalvorming 5; crisiswetgeving 1 (8); trust en kartels 1; autarchie 1; monetaire politiek 10 (53); financiën en belastingen 7; landbouwvraagstukken 3; pachtwet 14; jachtwet 1; landbouworganisaties 9; Indië 29 (24); drankbestrijding 1; schoolhygiëne 6 (9); woningwet 3; vaccinatedwang 3; vleeschkeuringswet 1; lijkverbranding 9 (9); bevolkingsvraagstuk 7; sociale kwestie 13 (15); christelijke maatschappijleer 2; sociale wetgeving 1; christelijke sociale beweging 15; vakvereniging 4 (6); staatspensioen 18, sociale verzekering 8, tezamen 26 (42); werkloosheid 28 (11); armenzorg 6; salarissen en loonen 7, gezinsloon 10, tezamen 17 (7); collectieve arbeidsovereenkomsten 8; werkstaking 2; middenstand 15 (10); loterij 5; rechtswetenschap alg. 1; straf- en tuchtrecht 6 (6); ouderlijke macht 1; huwelijk en gezin 15; vrouwenkwestie en vrouwenkiesrecht 12 (5); eigendom, vennootschappen e.d. 13; journalistiek 7 (6); joodsche kwestie 3; kunst 3; calvinisme 8; zondagskwestie 27; zending 5; wetenschap en geloof 10; politieke partijen algemeen 3 (7); S. G. P. 29 (14); C. H. U. 12; S. D. A. P. 5 (13); R. K. partij 2; C. D. U. 65 (99); N. S. B. 41 (101); Communistische Partij 1; Vrijheidsbond 2; Chr. Nat. Actie 2; politiek buitenl. 15 (18); lager onderwijs 26, hooger onderwijs 3, tezamen 29 (29); jeugdbeweging 19 (11); schoolvoeding- en -kleding 3; opvoeding 10; diversen 851 (1065).

Voorlichting en advies.

Wat betreft de adviezen, de voorlichting e.d., verstrekt door middel van brieven en meer of minder omvangrijke nota's, laten we eveneens volgen een onderwerpsgewijze ingedeeld overzicht met vermelding van zooveel mogelijk overeenkomstige gegevens van het vorig jaar.

Ambtenaren 13 (15), ambtsgeheim 2, ambtsgebed 1 (2), armenzorg 24 (9), annexatie 1 (3), autonomie 2, a.r. partij 30 (9), a.r. politiek 4 (10), arbeidstijd 1, arbeidsloon 1 (4), auteursrecht en octrooi 4, belastingen 7 (10), begraafwet en lijkverbranding 4 (4), bioscoop 2 (3), burgerlijk recht 4 (8), bedrijfsorganisatie (ordering, plan van den arbeid e.d.) 7 (9), biographie 11 (7), calvinisme 2 (1), C. D. U. 5 (8), coalitie 1 (2), crisis en crisismaatregelen 4 (7), drankwet en drankbestrijding 4 (3), dans-verbod 1 (1), defensie 4 (2), dienstweigerings 1, fascisme en nat. socialisme 6 (7), gemeentefinanciën 2 (9), gemeentepolitiek 30 (15), gemeentewet 8 (23), gezag en vrijheid 3, handelsrecht 1, huwelijksrecht 3, journalistiek 3 (2), kabinets-crisis 3, kiesrecht en verkiezingen 24 (14), kerk en staat 11 (5), kermis 2 (5), koloniën 4 (2), Kon. Huis en Oranjeverenigingen 5 (8), Dr. A. Kuiperstichting 1 (5), kindertoe-

slag 5 (6), landbouworganisaties 2, landarbeiders 2 (1), leeszaal 2, loterijwet 2 (3), middenstand alg. 11 (4), middenstand (borgstellingsfondsen) 4, onderwijs (voorber. lager) 1 (4), onderwijs (lager) 23 (14), onderwijs (middelb.) 3 (1), onderwijs (vak) 2 (2), politieke partijen (div.) 2 (3), politie 1 (3), pachtkwesie 5 (3), radio 1, recht van opstand 1 (2), rijksfinanciën 3, S. D. A. P. 5 (3), staatsrecht buit. 1 (3), staat- en administratief recht 6, staatsrecht (geschiedenis) 6, staatspensioen 2 (3), statistiek 3 (2), strafrecht 1, schoolvoeding en -kleding 4 (5), schoolartsen 3 (3), H. G. S. en S. G. P. 3 (3), sociale verzekering 4 (7), vlag 1 (2), vakverenigingen 1, vaste lastenontwerp 3 (1), verkeer (autobus, binnenvaart e.a.) 10 (4), vereniging en vergadering 8 (4), vleeschkeuringswet 2 (1), vaccinatie 2 (1), vrouwenkiesrecht 1, waterschappen 1, waterleiding 1 (2), werkeloosheid 15, werkverschaffing 6, woningwet (lintbebouwing, uitbreidingsplan 9 (15), winkelsluitingswet 4 (5), wethouders 1 (6), ziekwet 2 (4), ziekenfondsen en ziekenhuizen 5 (2), zondagskwesie 29 (30), zwem- en badinrichtingen 1 (10), zomertijd 1, diversen 185.

Kuyperherdenking.

Reeds in het vorig jaarverslag hebben we melding gemaakt van het oprichten van een Comité voor de viering van den honderdsten gedenk-dag van de geboorte van Dr. A. KUYPER op uitnodiging van den Raad van Beheer der Dr. A. Kuyperstichting.

Op 29 October 1937 werd in het Concert-gebouw te Amsterdam onder leiding van Dr H. COLIJN en in tegenwoordigheid van de familie KUYPER en een groot aantal autoriteiten en genoodigden een herdenkings-samenkomst gehouden. In deze vergadering, voorbereid door een subcomité bestaande uit de heeren F. L. VAN DEN BOM, M. GRASHOF, Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN met medewerking van de heeren A. VAN SCHELVEN (namens het studentencorps der Vrije Universiteit) en Dr. C. BEEKENKAMP (namens de Dr. A. Kuyperstichting), hield de Voorzitter een herdenkingsrede over Dr. KUYPER als nationale figuur, terwijl in de namiddagsamenkomst het woord gevoerd werd door Prof. Dr. J. RIDDERBOS over Dr. KUYPER en de wetenschap, Prof. Mr. ANEMA over Dr. KUYPER en het staatkundig leven, C. SMEENK over Dr. KUYPER en het sociale leven en Prof. Dr. K. DIJK over Dr. KUYPER en de jeugdorganisaties. De toespraak van Prof. Mr. V. H. RUTGERS over Dr. KUYPER en het onderwijs moest om des tijds wil vervallen. 's' Avonds werd door de Chr. Oratoriumvereniging HAYDN's „Die Jahreszeiten" ten gehore gebracht.

Inmiddels was reeds op 20 October 1937 een Kuypertentoonstelling in tegenwoordigheid van tal van genoodigden met een korte toespraak van Prof. RUTGERS geopend. De tentoonstelling werd gehouden in eenige lokalen van het Rijksmuseum te Amsterdam — daartoe welwillend door de Directie van het Museum beschikbaar gesteld.

Een subcommissie uit het Comité, bestaande uit Prof. Mr. V. H. RUTGERS, Mej. M. PARMENTIER en Mr. G. A. DIEPENHORST, waartoe als adviseurs en medewerkers waren toegetreden Prof. Dr. A. GOSLINGA, Prof. Dr. H. H. KUYPER, Mej. J. H. KUYPER, Mej. M. E. KLUIT, de heer D. GROSHEIDE en Mr. H. VAN ANDEL, komt toe de eer van de organisatie en het welslagen van deze tentoonstelling.

De duur der tentoonstelling, aanvankelijk bepaald op twee weken, moest worden verlengd tot 10 November 1937. De tentoonstelling werd door 2244 personen bezocht. Behalve de belangrijke inzendingen van de familie KUYPER en van de Dr. A. Kuypersichting, mocht de tentoonstellingscommissie inzendingen ontvangen o. a. van H. M. de Koningin, het rijksarchief te Groningen, het gemeentearchief te Amsterdam, het gymnasium te Leiden en Prof. Dr. W. J. AALDERS te Groningen.

De heer J. H. KOK te Kampen belastte zich op verzoek van het Kuyperscomité met de uitgave van het Kuypergedenboek. En zulks onder toezegging dat een eventueel batig saldo van de exploitatie van dit boek bestemd zou worden tot dekking der kosten van de Kuypersherdenking. Het boek zag op den officiëelen gedenkdag het licht. Het mag naar inhoud en vorm voortreffelijk worden genoemd.

Behalve de heeren Dr. H. COLIJN en Mr. A. ANEMA, wier redevoeringen in het boek werden opgenomen stelden ook de heeren Dr. W. A. VAN ES, Dr. G. CH. AALDERS, J. SCHOUTEN, Dr. A. A. L. RUTGERS, C. SMEENK, Dr. J. WATERINK, Dr. K. DIJK, Ds. T. FERWERDA, Dr. L. W. G. SCHOLTEN en A. ZIJLSTRA allen belangeloos hun arbeid beschikbaar voor het tot stand brengen van dit werk.

Door de firma *Koninklijke-Begeer* werd ter gelegenheid van de Kuypersherdenking een nieuwe Kuyperspenning geslagen, welke in zilver en bronsuitvoering in den handel werd gebracht. Een gedeelte van het risico werd door het Kuyperscomité gedragen.

Het secretariaat van het Kuyperscomité, de besprekingen met de verschillende subcommissies en uitgevers, de berichtgeving in de pers e. d. vorderden uit den aard der zaak een zeer omvangrijken extra-arbeid van het bureau. Aan dien arbeid werd door allen zonder onderscheid met groote toewijding deelgenomen.

Wat de verdere gelegenheidspublicaties betreft mag ten slotte nog worden vermeld, dat door Dr. BEEKENKAMP en ondergeteekende voor verschillende publicaties (De Standaard, Brusselsche Standaard, Rotterdammer en Calvin Forum) bijdragen werden geschreven.

Contact met andere organisaties.

Het ligt voor de hand, dat tijdens een levendigen verkiezingsstrijd, gelijk in 1937, het contact tusschen de Kuypersichting en de diverse kiesverenigingen en propagandacclubs zeer sterk is. Dat geldt niet alleen in zoover voor lectuur of voorlichting een beroep op de Kuypersichting gedaan wordt, maar ook doordien herhaaldelijk medewerking gevraagd

wordt hetzij bij het saamstellen van geschriften, hetzij voor het vervullen van spreekbeurten. En al mag het houden van verkiezingsspreekbeurten e. d. niet tot de eigenlijke taak van het bureau worden gerekend, toch hebben Dr. BEEKENKAMP en ondergeteekende natuurlijk in den loop van het jaar, vooral in de verkiezingsperiode, nogal eens de helpende hand moeten bieden. Doch ook afgedacht van de verkiezingen waren er tal van aanrakingspunten tusschen het bureau en diverse staatkundige en maatschappelijke organisaties.

Deelgenomen werd aan den arbeid van verschillende door het Centraal Comité ingestelde commissies, o. a. door het vervullen van secretariaatswerkzaamheden. Referaten, praeadviezen of cursussen werden gehouden of uitgebracht of spreekbeurten werden vervuld ten behoeve van Arja-clubs, propagandaclubs, voor het te Parijs gehouden congres van het Internationaal Christelijk Vakverbond, waar Dr. BEEKENKAMP als inleider optrad, voor de provinciale vereenigingen van a. r. gemeentebestuurders, voor den Christelijken Boeren- en Tuindersbond, voor Patrimonium, de Nederlandsche Vereeniging voor Armenzorg en Weldadigheid enz.

Voorts werd, behalve aan het tijdschrift der Kuiperstichting, min of meer regelmatig medewerking verleend aan het orgaan der a. r. propagandaclubs, aan dat van de ARJA, aan het jeugdblad „Bouwen en Bewaren” en — last but not least — aan het orgaan van de a. r. gemeentebestuurders „De Magistratuur”.

Periodieken.

Het is reeds verscheidene jaren geleden, dat wij voor de laatste maal een overzicht gaven van de verschillende periodieken, welke de Kuiperstichting, hetzij tegen betaling of als ruilnummer, hetzij gratis, regelmatig ontvangt.

Inmiddels hebben uiteraard verschillende mutaties in de lijst plaats gevonden. En ook afgezien van deze veranderingen is het wellicht van belang hier nogmaals te doen volgen een opgave van de periodieken, welke door het bureau in den vorm van knipsels of met gebruikmaking van de steeds bijgehouden registratie worden opgelegd en desverlangd worden ter inzage verstrekt:

We laten daarom de bedoelde opgave hier volgen:

Algemeene Politiek en Partijwezen:

A. R. Staatskunde

A. R. J. A. (a. r.)

De Bedumer (a. r.)

Cijfers en Feiten (a. r.)

Cilacc (anti-comm.)

De Dietsche Gedachte

Gezag en Vrijheid (a. r.)

De Graafschapper (a. r.)

Nederland en Oranje (a. r.)

Nw. Hoogeveensche Crt. (a. r.)

Nw. Kamper Crt. (a. r.)

Nw. Prot. Noordbrabander (a. r.)

De Opbouw (v. d.)

Ons Holl. Brabantsch Platteland (a. r.)

R. K. Staatspartij

Rijnlandsche Crt. (a. r.)

De Socialistische Gids

De Vrije Fries (a. r.)

De Vrijheid (lib.)

De Vrijz. Democraat

De Vuurtoren (a. r.)

Weekblad voor de Zaanstreek (a. r.)
 De Westhoek (a. r.)
 De Westlander (a. r.)
 The Standard Bulletin (Grand Rapids)
 Staat en Kerk (h. g. s.)
 Tijdseinen (c. h.)
 Zeitschrift für Politik
 Volk en Vaderland (n. s. b.)

Christendom en Cultuur:

Bulletin de la Société Calv. de France
 (Sèvres)

Bulletin de la faculté de théologie
 protestante de Paris (Parijs)
 Calvin Forum (Grand Rapids)
 Evangelical Quarterly (Edinburgh)
 Revue protestante hebdomadaire
 (Parijs)

La Vie Nouvelle

Freitagszeitung für das reformierte
 Schweizer Volk

Stemmen des Tijds

Philosophia Reformata

Studia Catholica

Bijdragen voor de Philosophische en
 Theol. Faculteiten der Ned. Jezuïten

Dagbladen:

Algemeen Handelsblad (lib.)

De Banier (s. g. p.)

Chr. Sociaal Dagblad (a. r.)

De Rotterdammer (a. r.)

De Maasbode (r. k.)

De Nederlander (c. h.)

Nw. Prov. Gron. Crt. (a. r.)

Friesch Dagblad (a. r.)

Nw. Rott. Crt. (lib.)

De Standaard (a. r.)

De Tijd (r. k.)

Het Volk (s. d. a. p.)

De Zeeuw (a. r.)

Economie en Sociale Kwestie:

Tijdschrift voor Armenwezen, Maatschapp. Hulp en Kinderbescherming

Diaconaal Correspondentieblad

Driem. Bericht betreffende Zuiderzeewerken

Econ. Stat. Berichten

Econ. Voorlichting, Weekblad van de
 Econ. Voorlichtingsdienst

The Economist

Maandschrift voor Economie

De Economist

De Nederl. Conjunctuur

De Landbouwcrisiswet 1933 en hare
 uitvoeringsmaatregelen

Revue Intern. du Travail (Bureau
 Intern. du Travail)

Econ. en Sociale Kroniek

Tijdschrift Nederl. Werkloosheidsraad
 en De Arbeidsmarkt

Wirtschaftsdienst

Praeadvies en handelingen Vereeniging
 voor de Staathuishoudkunde en
 de Statistiek

Gemeenterecht en gemeentepolitiek:

De Gemeente (s. d. a. p.)

Gemeentelijke Documentatie en Secretarie-organisatie

Gemeentebeleid (c. h.)

Gemeentebestuur

De Gemeenteraad (r. k.)

De Gemeentestem

Handelingen en Gedrukte Stukken (geheel of ten deele) van: Prov. Zuidholland, Prov. Noordholland, Prov. Friesland, Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Utrecht, Apeldoorn, Zwolle, Zeist, Uithoorn.

Maandblad van de inrichting voor gem. administratie

De Magistratuur (a. r.)

Mededeelingen Ned. Ver. voor Gem. belangen

Jeugdverenigingen:

Bouwen en Bewaren

Geref. Jongelingsblad

Jongelingsblad

Libertas ex Veritate

Kerkelijke aangelegenheden:

De Bazuin (geref.)

Geref. Weekblad (herv.)

De Wekker (chr. geref.)

De Heraut (geref.)

De Reformatie (geref.)

De Waarheidsvriend (herv.)

Koloniën:

De Banier (Chr. Algem. Weekbl. voor
 Ned. Indië. Orgaan der Chr. Staatk.
 Partij in Ned. Indië)

Handelingen Volksraad

Koloniale Studiën

De Rijkseenheid

Onderwijs en Opvoeding:

De Christelijke Onderwijzer
 Correspondentieblad (Orgaan van de
 Vereen. van Chr. Onderwijzers enz.)
 De Geref. School
 Mededeelingen van den Schoolraad
 voor de Scholen met den Bijbel
 Paedagogisch Tijdschrift
 School en Wet
 Het Schoolbestuur (r.k.)
 De School met den Bijbel
 Mededeelingen Departement van On-
 derwijs K. en W.

Rechtswetenschap (algemeen):

Administratieve en Rechterlijke Beslis-
 singen
 Themis
 Nederl. Juristenblad
 Nederl. Jurisprudentie
 Gids Nederl. Litt. en Jurisprudentie
 Repertorium Ned. Jurisprudentie
 Staatswetten Schuurman en Jordens

Staats- en Volkenrecht:

Handelingen en gedrukte stukken
 Staten-Generaal
 Staatsblad
 Ned. Staatscourant
 De Volkenbond
 Zeitschrift für die gesammte Staats-
 wissenschaft (Hermann Bente e.a.)
 Zeitschrift für öffentliches Recht
 (Alfred v. Verdross)

Statistiek:

In-, Uit- en Doorvoerstatistiek
 Statistische Berichten der Gemeenten
 Amsterdam, Rotterdam en Den Haag
 Maandschrift Centraal Bureau voor de
 Statistiek
 Mededeelingen idem.
 Prijzen en Kosten van levensonder-
 houd
 Bulletin Mensuel de la Société des
 Nations
 Statistiek der Rijksfinanciën
 „ „ Gemeentefinanciën
 „ „ Inkomens en Vermogens
 „ „ Belastingdruk
 „ „ Armenzorg
 „ „ Vakbeweging
 „ „ Collectieve Arbeidsover-
 eenkomsten

Statistiek der Werkstakingen en Uit-
 sluitingen

„ „ van de loop der bevol-
 king
 „ „ van de kosten van het
 Onderwijs
 „ „ van het gewoon en uit-
 gebr. lager onderwijs
 „ „ van het buitengewoon
 lager onderwijs
 „ „ van het voorbereidend
 hooger onderwijs en
 middelbaar onderwijs
 „ „ hooger onderwijs

Crimineele statistiek (waarin toepas-
 sing Kinderwetten)

Statistisch overzicht van de verkiezin-
 gen (Rijk, Provincies, Gemeenten)

Statistisch Zakboek

Jaarcijfers Nederland

Jaarcijfers Ned. Indië

Strafrecht:

Tijdschrift voor Strafrecht

Orgaan Prot. Chr. Reclasseeringsver-
 eeniging

Vakvereeningen en Ambtenaren:

Bouwen en Streven (tijdschrift R.K.
 Middenstandsraad)

De Christelijke Ambtenaar

De Christelijke Middenstander

De Christelijke Melk- en Zuivelhande-
 laar

Intern. Chr. Vakbeweging

De Nederl. Werkgever

Vakblad Schilderspatroons: Het Schil-
 dersgilde

Neptunus (Vereen. Ned. Gezagsvoer-
 ders en bestuurders ter Koopvaardij)

Mededeelingen Bond van Ambtenaren
 bij Departement van A. B. en Hooge
 Colleges van Staat

Patrimonium

R.K. Werkgever

Weekblad Ned. Bond van Gem. Amb-
 tenaren

De Werkgever (Verbond van Prot.
 Chr. Werkgevers in Nederland)

Diversen:

Ankara (édition français de l'Ulus,
 propagandablad voor Turkije)

Geref. Mannenblad

Geloof en Vrijheid (Landelijk Werk-

comité „Dr O. Schabert” Red. Dr F. J. Krop)	Neerlandia (Alg. Ned. Verbond)
Haagsch Maandblad	Verslag en Meded. betreff. de Volks- gezondheid
Het Landstormblad (B.V.L.)	Parlement en Kiezer
Keesing's Historisch Archief	Onze Banier (orgaan van de Nationale
Mavors (Maandschrift Officieren en Reserveofficieren)	Christen Onderofficieren vereeni- ging)

Wetenschappelijke studie.

Niet dan met groote inspanning is het gelukt de afzonderlijke uitgave van de correspondentie tusschen GROEN VAN PRINSTERER en KUYPER nog tijdig vóór de Kuyperherdenking het licht te doen zien. Een woord van hulde komt daarvoor toe aan den bewerker dezer ruim 400 pagina's druk omvattende uitgave, Dr. A. GOSLINGA, en aan degenen, die hem met raad en daad bijstonden, inzonderheid aan Prof. Dr. C. GERRETSON.

Ook dit werk werd door de firma Kok te Kampen uitgegeven. Doch aangezien deze correspondentie deel zal blijven uitmaken van de groote GROEN-uitgave, welke als Rijkspublicatie verschijnt, werd het werk van rijkswege gedrukt en werden, volgens overeenkomst, een aantal vellen voor deze afzonderlijke uitgave beschikbaar gesteld.

Ook voor de Dr. A. Kuyperstichting is er aanleiding om met voldoening terug te zien naar het tot standkomen van dit werk. En dat niet alleen omdat het vele interessante, tot dusver niet of niet voldoende bekende gegevens bevat omtrent de hoofdpersonen en omtrent de gebeurtenissen gedurende het laatste deel van GROENS leven; maar ook in verband met den financiëelen bijstand, welken de Dr. A. Kuyperstichting zich in het belang van de tot standkoming van deze uitgave heeft getroost en met het oog op de eindeloze onderhandelingen, door welke deze publicatie is voorbereid.

Met steun van de Kuyperstichting werd voorts uitgegeven het boek van Dr. D. LANGEDIJK, waarin een belangrijk deel van de geschiedenis van den schoolstrijd, t. w. de periode in de eerste jaren na de Schoolwet van 1857, met groote nauwkeurigheid en helderheid werd te boek gesteld.

Ook werd bevorderd de publicatie van het uitvoerig werk van Dr. P. PRINS over het geweten. Een definitieve regeling van den financiëelen steun ten behoeve van dit, in November jl. verschenen boek, was echter aan het einde van het jaar nog niet tot stand gekomen.

Nog vóór het einde van 1937 werd in beginsel besloten tot het verlenen van een studieopdracht aan Mej. Dr. G. H. J. VAN DER MOLEN, behelzend het bestudeeren van de rechts- en staatsleer der calvinistische z.g. monarchomachen, inzonderheid van den calvinistischen theoloog en jurist uit den tijd van Calvinj THEODORUS BEZA.

Tijdschrift der Kuyperstichting.

Ook in het tijdschrift der Dr. A. Kuyperstichting verschenen tal van publicaties van wetenschappelijken aard. Zoo bevatte de driemaandelijk-

sche editie o. m. een artikel van Dr. A. A. L. RUTGERS over Nederlands recht in Indië, van Dr. H. STEEN over Kerk en Staat, van Ds. H. BERGEMA over het rassenvraagstuk in Nederlandsch-Indië en van Prof. Mr. V. H. RUTGERS over het christelijk geloof en de tijdelijke ordeningen.

De maandeditie was als gewoonlijk meer gericht op de praktijk. Behalve de adviezen, welke daarin van maand tot maand werden gepubliceerd, werden in deze editie verhandelingen opgenomen over de defensie van Nederlandsch-Indië, de defensieplannen van de Regeering, de corporatieve idee en de ordening, de landbouwcrisispolitiek, kiesrecht en gemeentebestuur, borgstellingsfondsen, binnenscheepvaart, pachtwet, middelbaar onderwijs, vaccinevraagstuk, christelijke politiek in Ned.-Indië enz.

In den loop van het jaar werd een uitvoerig register betreffende de verschenen twaalf jaargangen gepubliceerd. Door deze publicatie en door andere middelen van propaganda werden 83 nieuwe abonné's op de maandelijksche en 18 op de driemaandelijksche editie ingeschreven. Helaas, moet daartegenover worden gesteld een vermindering als gevolg van opzegging of wanbetaling, waardoor per saldo een teruggang van resp. 28 en 14 moet worden geconstateerd. Eind 1937 was het aantal betalende abonné's resp. 952 en 354.

Het spreekt van zelf, dat de propaganda voor uitbreiding van het aantal abonné's wordt voortgezet. En wanneer de afbrokkeling van den lezerskring, waaraan de crisis zonder twijfel in niet geringe mate schuld draagt, eindelijk eens tot stilstand komt, zal weer langs geleidelijken weg het verloren terrein moeten worden heroverd.

De Directeur,
NOTEBOOM.

Den Haag, April 1938.

Balans der Dr. A. Kuyp

ACTIEF:

't Kuypershuis	f	1.—
Huis Dr. Kuypersstraat no. 3	-	1.—
Meubilair	f 344.50	
Afschrijving	- 343.50	
		1.—
Bibliotheek	f 1557.36	
Afschrijving	- 1556.36	
		1.—
Effecten	-	298200.—
Leeningen aan Scholen — waarborgsommen	-	197209.34
Leeningen aan Scholen — hypotheeken	-	98565.—
Hypotheeken aan Particulieren	-	382473.—
Amsterdamsche Bank	-	65461.34
Postcheque- en girodienst	-	23100.66
Kas 't Kuypershuis	-	1724.77
Debiteuren	-	2089.92
Interest	-	6838.03
		<u>f 1075666.06</u>

Exploitatierkening der Dr. A. Kuyp

Salarissen	f 17466.33
Bibliotheek (afschrijving)	- 1556.36
Bindwerk	- 320.05
Abonnementen	- 795.40
Kosten wetensch. studie	- 5710.47
Meubilair (afschrijving)	- 343.50
Huish. onkosten	- 1709.40
Onderhoudskosten	- 1362.49
Algemeene onkosten	- 189.68
Belastingen	- 3359.91
Assurantiën	- 148.45
Kantoorbehoeften	- 802.44
Porti, telegraaf, telefoon	- 1222.06
Verlichting, verwarming, waterl.	- 908.28
Reis- en verblijfkosten	- 149.38
Propaganda	- 436.59
Pensioenpremie en soc. verz.	- 1003.90
Correspondentschappen	- 102.70
Dr. A. Kuypersherdenking	- 1281.32
Voordeelig saldo	- 6381.59
	<u>f 45250.30</u>

Rekening per 31 December 1937.

PASSIEF:

Kapitaal	f 1002593.68
Reserve (algemeen)	f 64834.92
Reserve voor Koersverschillen	- 6811.11 - 71646.03
Crediteuren	- 1426.35

f 1075666.06

Rekening over het jaar 1937

Interest	f 43915.01
Huren	- 1298.17
Diversen	- 37.12

f 45250.30

De Commissie, benoemd door den Raad van Beheer der Dr. Abraham Kuyperstichting, om overeenkomstig art. 15 van het Huishoudelijk Reglement van dien Raad advies uit te brengen over de rekening en verantwoording van den heer Penningmeester, heeft de eer te rapporteeren:

ten eerste, dat zij de balans en exploitatierekening met totaaltellingen van resp. f 1.075.666.06 en f 45.250.30, gedateerd 8 Juli 1938 en geteekend door den Penningmeester, heeft vergeleken met de boekhouding, de daarop betrekking hebben bescheiden ten deele heeft gecontroleerd en heeft bevonden, dat de cijfers van de balans en exploitatierekening overeenkomen met de boekhouding en de geraadpleegde stukken, en dat de boekhouding zeer nauwgezet en overzichtelijk is gevoerd;

ten tweede, dat bij haar onderzoek gebleken is, dat de op de balans voorkomende effecten 4% Nederland 1934 ten bedrage van nominaal f 300.000.— in den aanvang van 1938 ten deele zijn geconverteerd en ten deele verzilverd, waarvan de bewijsstukken werden overgelegd;

ten derde, dat in de safe bij de Amsterdamsche Bank te 's Gravenhage aanwezig waren de stukken betrekking hebbende op de uitstaande leeningen voor waarborgsom aan scholen, hypotheeken aan scholen en aan particulieren, onderscheidenlijk ten bedrage van f 197.209.34, f 98.565.— en f 382.473.—.

Aanwezig en in orde werden bevonden de acten van genoemde leeningen en hypotheeken, alsmede de bijbehorende stukken als borderel, assurantiepolis en de verklaring, bedoeld in art. 279 W. v. K.

De reserve voor koersverschillend bedraagt f 6.811.11, terwijl de algemeene reserve kon worden opgevoerd tot f 64.834.92, hetgeen als veiligheidsfactor kan worden aangemerkt.

De Commissie adviseert de rekening en verantwoording van den Penningmeester onder bijzondere erkentelijkheid voor het door hem gevoerde beheer goed te keuren.

w. g. BEELAERTS VAN BLOKLAND,
 „ J. DEUTEKOM,
 „ JANSEN.

's Gravenhage, 19 Juli 1938.